

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
ПРАВОСЛАВНИ БОГОСЛОВСКИ ФАКУЛТЕТ

Марко Д. Пиштало

**ИСТОРИЈСКИ И КАНОНСКИ УСЛОВИ
УЈЕДИЊЕЊА СРПСКЕ ПРАВОСЛАВНЕ
ЦРКВЕ-ОБНОВЕ ПЕЂКЕ
ПАТРИЈАРШИЈЕ 1920. ГОДИНЕ**

докторска дисертација

Београд, 2024.

UNIVERSITY OF BELGRADE
FACULTY OF ORTHODOX THEOLOGY

Marko D. Pištalo

**HISTORICAL AND CANONICAL
CONDITIONS OF THE UNIFICATION OF
THE SERBIAN ORTHODOX CHURCH-
REESTABLISHING OF THE
PATRIARCHATE OF PEĆ IN 1920**

Doctoral Dissertation

Belgrade, 2024.

Ментор: др Ивица Чаировић, ванредни професор, Универзитет у Београду, Православни богословски факултет.

Чланови комисије:

1. _____

2. _____

3. _____

Датум одбране:

Марко Д. Пиштало

Историјски и канонски услови уједињења Српске православне цркве-обнове Пећке патријаршије 1920. године

Сажетак

Рад има за циљ да појединачно анализира како оне историјске и канонске факторе који су ишли у прилог остварењу идеје уједињења српских покрајинских цркава и обнављања Пећке патријаршије укинуте 1766. године тако и оне коју су на поменуто остварење деловали инхибиторно.

Након 1766. године и укидања Пећке патријаршије, њени некадашњи делови наставили су да живе као покрајинске цркве све до 1918. године када су се, оснивањем Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, поново нашле у границама једне државе. У питању су биле Српска Црква у Краљевини Србији; Српска Црква у Краљевини Црној Гори; Карловачка митрополија; епархије на тлу Старе Србије, које су још 1913. године ушле у састав Краљевине Србије, али су остале под јурисдикцијом Патријарха константинопољског; епархије на тлу Босне и Херцеговине, такође под јурисдикцијом Патријарха константинопољског те две далматинске епархије у саставу Митрополије буковинско-далматинске. Нашавши се под влашћу једног политичког ауторитета, епископи из ових шест црквених јединица покренули су једну опсежну активност која је за циљ имала успостављања стања пре 1766. године, односно враћање свих покрајинских цркава својој колевци – Светосавској Цркви основаној 1219. године, а која је 1346. године достигла патријаршијски ранг.

На путу од ове жеље српских архијереја па до завршног чина који се огледа у интронизацији првог српског Патријарха обновљене Патријаршије, Димитрија (Павловића), у Пећи 1924. године, стајало је безброј изазова и тешкоћа због чега ће овај процес трајати више од пола деценије. Исто тако, постојале су и историјске и канонске околности које су повољно деловале на окончање овог историјског процеса. Ослонац за истраживање нађен је у историји и канонском праву, а основни методолошки поступци употребљавани у раду су анализа, синтеза и компарација историјских извора и литературе.

Кључне речи: Краљевина СХС, Пећка патријаршија, Српска Црква у Краљевини Србији, Српска Црква у Краљевини Црној Гори, Карловачка митрополија, Буковинско-далматинска митрополија, уједињење СПЦ, обнова Патријаршије, избор и устоличење првог српског Патријарха Димитрија, Васељенска патријаршија

Научна област: Теологија

Ужа научна област: Историја Цркве, канонско право

УДК:

Marko D. Pištalo

**Historical and canonical conditions of the unification of the Serbian Orthodox Church-
reestablishing of the Patriarchate of Peć in 1920**

Abstract

The aim of the paper is to individually analyze both those historical and canonical factors that supported the process of realization of the idea of unification of the Serbian provincial churches and the reestablishing of the Patriarchate of Peć, uncanonically abolished in 1766, as well as those that had an inhibitory effect on the mentioned process.

After 1766 and the abolition of the Patriarchate of Peć, its former parts continued to live as provincial churches until 1918, i.e. until the end of the First World War. After the war, South Slavs formed a state named Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes. This country included all six Serbian province churches: Serbian Church in the Kingdom of Serbia; Serbian Church in the Kingdom of Montenegro; Metropolitanate of Karlovci; eparchies on the territory of Old Serbia (part of the medieval Serbian state before Ottoman conquest), which were included in the Kingdom of Serbia in 1913, but remained under the jurisdiction of the Patriarch of Constantinople; eparchies in Bosnia and Herzegovina, also under the jurisdiction of the Patriarch of Constantinople and two Dalmatian eparchies within the Metropolitanate of Bukovyna and Dalmatia. Finding themselves under the rule of one political authority, the bishops from these six provincial churches started an extensive activity aimed at restoring the situation before 1766, i.e. returning all the provincial churches to their cradle - the Serbian church founded in 1219 by Saint Sava (from 1346 in the rank of patriarchate).

But there were a lot of challenges and difficulties between these intentions of the Serbian bishops and final act of the restauration of the Serbian Patriarchate, which is reflected in the enthronement of the first Serbian Patriarch of the restored Patriarchate, Dimitrije (Pavlović), in Peć in 1924. This was the reason why this process lasted more than half a decade. Likewise, there were historical and canonical circumstances that had a favorable effect on the completion of this historical process. The support for the research was found in history and canon law, and the basic methodological procedures used in the work are analysis, synthesis and comparison of historical sources and literature.

Keywords: Kingdom of of Serbs, Croats and Slovenes, Patriarchate of Peć, Serbian Church in the Kingdom of Serbia, Serbian Church in the Kingdom of Montenegro, Metropolitanate of Karlovci, Metropolitanate of Bukovyna and Dalmatia., unification of the Serbian Orthodox Church, restoration of the Serbian Patriarchate, election and enthronement of the first Serbian Patriarch Dimitrije, Patriarchate of Constantinople.

Scientific field: Theology

Scientific subfiled: Church history, canon law

UDC:

Скраћенице

АЈ	Архив Југославије
АСАНУ	Архив Српске академије наука и уметности
АСАНУК	Архив Српске академије наука и уметности у Сремским Карловцима
АСПЦ	Архив Српске православне цркве
ГСПП	Гласник Српске православне патријаршије
ГУСПЦ	Гласник уједињене Српске православне цркве
ДАС	Државни архив Србије
ИЗ	Историјска збирка
МИД	Министарство иностраних дела
МПА	Митрополијско-патријаршијски архив
МС	Матица српска
ПДАП	Покрајински државни архив Приштине
ПО	Политичко одељење
РВ	Заоставштина Рајка Веселиновића
САС	Средишњи архијерејски сабор
СУД	Српско учено друштво

САДРЖАЈ

УВОДНЕ НАПОМЕНЕ	1
Предмет истраживања	1
Научне хипотезе на којима ће се заснивати истраживање.....	4
Методе истраживања	5
Задачи истраживања	6
Циљ истраживања и очекивани резултати.....	7
Глава 1 СТАЊЕ У ПОКРАЈИНСКИМ ЦРКВАМА ПРЕ УЈЕДИЊЕЊА	9
1. Српска православна Црква у Краљевини Србији	9
1. 1. Страдање током Првог светског рата.....	20
1. 2. Српска православна Црква у Краљевини Црној Гори.....	23
1. 2. 1. Цетињска митрополија у Првом светском рату	29
1. 2. 2. Питање аутокефалности Цетињске митрополије.....	32
1. 3. Карловачка митрополија	36
1. 3. 1. Српски народно-црквени сабори	43
1. 3. 2. Карловачка митрополија током Првог светског рата.....	45
1. 3. 3. Питање аутокефалности Карловачке митрополије.....	46
1. 4. Православна Црква у Босни и Херцеговини	48
1. 4. 1. Борба за црквено-школску аутономију	55
1. 4. 2. Српска православна Црква у Босни и Херцеговини	59
током Првог светског рата	59
1. 5. Српска православна Црква у јужној Србији и Македонији.....	62

1. 5. 1. Страдање Српске Цркве у јужној Србији и Македонији током Првог светског рата.....	69
1. 6. Епархије Српске православне Цркве у саставу Буковинско-далматинске митрополије	71
Глава 2 ПИТАЊЕ НАСЛЕДСТВА ПЕЋКЕ ПАТРИЈАРШИЈЕ И ЊЕНОГ ОБНАВЉАЊА ПРЕ ПРВОГ СВЕТСКОГ РАТА.....	77
Глава 3 КОНФЕРЕНЦИЈСКИ И САБОРСКИ РАД НА УЈЕДИЊЕЊУ СРПСКИХ ПОКРАЈИНСКИХ ЦРКАВА И ЊЕГОВО МЕСТО У ДРЖАВНОМ ЗАКОНОДАВСТВУ	92
3. 1. Прва конференција архијереја	92
3. 2. Друга конференција архијереја.....	95
3. 2. 1. Изазови и тешкоће организовања Друге конференције архијереја.....	95
3. 2. 2. Рад Друге конференције архијереја.....	98
3. 3. Процес уједињења покрајинских цркава у државним правним актима издатим између Друге и Треће конференције архијереја.....	102
3. 4. Трећа конференција архијереја.....	104
3. 5. Четврта конференција архијереја	106
Глава 4 ВАСПОСТАВЉАЊЕ ПАТРИЈАРШИЈЕ У СРЕМСКИМ КАРЛОВЦИМА	112
4. 1. Питања организације	112
4. 2. Свечаност проглашења	115
4. 3. Штампана о обнављању Патријаршије.....	121
Глава 5 ИЗБОР И УСТОЛИЧЕЊЕ ПРВОГ ПАТРИЈАРХА ОБНОВЉЕНЕ СРПСКЕ ПАТРИЈАРШИЈЕ.....	127
Глава 6 УСТОЛИЧЕЊЕ ПАТРИЈАРХА У ПЕЋИ.....	143
6. 1. Одјек пећке интронизације у штампи	152
Глава 7 ПРЕГОВОРИ СА БУКОВИНСКО-ДАЛМАТИНСКИМ МИТРОПОЛИТОМ И ПИТАЊЕ ПРИСАЈЕДИЊЕЊА ДАЛМАТИНСКИХ ЕПАРХИЈА	159
Глава 8 ПРЕГОВОРИ СА ВАСЕЉЕНСКОМ ПАТРИЈАРШИЈОМ.....	168
8. 1. Преговори вођени пре Првог светског рада	168

8. 2. Обновљање преговора након Првог светског рата	176
8. 3. Ток обновљених преговора	177
8. 4. Васељенска патријаршија у светлу унутрашњих и међународних политичких околности	188
8. 5. Избор и устоличење васељенског Патријарха	191
8. 6. Наставак преговора за добијање <i>Томоса</i>	195
8. 7. Издавање <i>Томоса</i> и његово доношење у Београд	197
Глава 9 КАРЛОВАЧКА МИТРОПОЛИЈА У ПРОЦЕСУ УЈЕДИЊЕЊА СРПСКЕ ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ	204
Глава 10 КАНОНСКИ И ИДЕЈНИ ОСНОВИ УЈЕДИЊЕЊА ПОКРАЈИНСКИХ ЦРКАВА И ОБНОВЕ ПЕЋКЕ ПАТРИЈАРШИЈЕ	227
ЗАКЉУЧАК	234
ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА	239
БИОГРАФИЈА.....	257

УВОДНЕ НАПОМЕНЕ

Предмет истраживања

Уједињење Српске православне Цркве (СПЦ), које је реализовано непосредно по завршетку Првог светског рата, тачније 1920. године, нипошто не смемо да посматрамо као изоловани догађај, који се десио поменутој години, већ као један процес започет много раније, а који је у 1920. години, посматрано номинално и фактички, само доведен до свог краја, односно дошао до оног момента према којем су усмеравани сви ранији напори и покушаји. Сходно овоме, иако је наслов тезе „Историјски и канонски услови уједињења Српске православне Цркве – обнове Пећке патријаршије 1920. године”, излагање, односно објашњавање процеса уједињења започето је појединачним освртима на стање свих шест црквених јединица или покрајинских цркава, чијим ће спајањем, извршеним у духу светих канона, настати јединствено тело СПЦ. Због предмета интересовања рада, као и ограничења које он намеће, ови осврти су веома сажети, без претераног и непотребног залажења у детаље, које би нас довело у опасност од напуштања главне линије излагања. Наравно, на тим местима је у критичком апарату упућено је на дела која се опширније баве датом темом.

Рад хронолошки обухвата и 1924. годину, када је извршено свечано устоличење патријарха Димитрија у Пећи, чиме је процес поменут у наслову тезе доведен до свог краја. Дакле, временски опсег рада одређен је деценијама које су непосредно претходиле Првом светском рату, као почетком, и 1924. годином као крајем истраживања. Изузетак у погледу овог хронолошког одређења направљен је у случају Српске Цркве на подручју Црне Горе, чији је историјат, због актуелних политичких и идеолошких тумачења историје, приказан од момента пада под власт Османлија.

Након догађаја који историја памти као Први светски рат десиле су се огромне промене на балканским просторима, првенствено на политичком плану, које нису могле да не имплицирају извесне измене и на црквеном пољу. Наиме, нестанак четири царства, од којих је, са позиције тезе која је пред нама, најважније нестајање оног Хабзбуршког, створило је један од главних (пред)услова за уједињење обласних црквених јединица и обнову историјске Пећке патријаршије. Међутим, није се могло очекивати да се СПЦ просто уједини по инерцији, следећи модел настанка прве државе Јужних Словена, већ је требало снажно деловати, и то на више различитих нивоа. Најпре, организовати се унутар Српске Цркве кроз конференцијски рад и повезивање обласних црквених јединица, па потом конференцијску вољу саопштити државним властима, преко којих је све морало и бити реализовано. Ставивши несебично своје ресурсе у службу реализације уједињења српских обласних црквених јединица, држава је дала огроман допринос, и то на више равни (дипломатија, финансије, организациони моменат, превоз, стављање војске на располагање, сарадња са просветним сектором и сл.). У том контексту важно је размотрити како су државне власти помогле цео процес уједињења, али и како се то одrazilо на однос државе и Цркве, особито у поступку избора првог српског Патријарха. Другим речима, потребно је одговорити на питање да ли је држава своје велико залагање хтела на неки начин да искористи тражећи да баш она диктира како ће се одвијати обнова уједињене Пећке патријаршије.

Историјски важни услови за обнову Српске патријаршије стицали су се и стотинама километара далеко од граница Краљевине СХС, па чак и на другом континенту. У историји се неретко дешава да глобални догађаји утичу на оне локалне, те је потребно размотрити који су то догађаји, осим поменутог Првог светског рата, представљали историјске услове погодне за реализацију жеље српских архијереја, исказане крајем 1918. године. Конкретно говорећи, процес васпостављања Српске патријаршије није могао бити доведен до краја без нарочитог акта, томоса, издатог од стране Патријарха константинопољског. Како је престо Васељенске патријаршије био упражњен, канонска потврда уједињења српских црквених јединица била је тиме стављена на чекање. Са друге стране, на питање попуњавања патријаршијског трона у Фанару утицале су веома компликоване политичке и дипломатске активности у које су биле укључене грчка и турска влада, као и комесари преко којих су велике силе вршиле свој утицај у Цариграду. Стога је потребно укратко описати историјско-дипломатску климу у овом граду после Првог светског рата и указати на тадашње центре моћи, чија су воља и интереси утицали на то да ли ће васељенски Патријарх уопште бити изабран и да ли ће уједињена СПЦ добити своју потврду.

На овом месту преплићу се војна дешавања као својеврсни наставак сукоба између Грчке и Османског царства из времена Првог светског рата, жеља грчких власти да контролишу Васељенску патријаршију, колебања архијереја Васељенске патријаршије по питању подршке краљу Константину у поменутих сукобима, жеља турских власти да оформе Турску православну патријаршију у Анадолији и сл. Сви ови догађаји захтевају сажету и пажљиву анализу на основу доступних извора и литературе како би на методолошки исправан начин били доведени у везу са поменутих догађајима, у којима је СПЦ поново уједињена 1920. године.

У групу историјских услова улази и материјално стање, како српских црквених јединица, тако и новоформиране државе, јер је процес уједињења и обнове Патријаршије изискивао велика материјална средства, у првом реду новчана, али нису занемарљива ни сва остала (нпр. за организацију конференције архијереја у ратом разрушеном Београду огромну потешкоћу представља проналажење не само смештаја за архијереје из нових крајева него чак и проналажење постелине и других најнужнијих потрепштина; затим, проблем прехрањивања огромног броја верног народа и високих званика који су се нашли на свечаности у Сремским Карловцима приликом свечаности проглашења Српске патријаршије 30. августа/12. септембра 1920. године...). Архивска грађа из фонда Министарства вера Архива Југославије нам показује и описује како су овакви проблеми отежавали сам процес, али и на који начин су решавани.

У потрази за канонским аспектима процеса уједињења и обнове Српске патријаршије ваља се загледати у основе на којима је од Васељенске патријаршије, као и од Буковинске митрополије тражено канонско отпуштање оних епископија које су балканским ратовима и Првим светским ратом ушле у састав Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца. Са те стране гледано, нарочито је драгоцен грађа која се односи на преписку између Средишњег архијерејског сабора са Епископом далматинским Димитријем (Архив Српске православне цркве) и преписку између Средишњег архијерејског сабора и Министарства вера, које је преносило вести о преговорима вођеним у Фанару добијене од Посланства Краљевине СХС у Цариграду, односно Министарства иностраних дела. Такође, мимо залажења у област канонског није могуће разматрати ни проблем односа између црквених и државних власти у Краљевини СХС, који је нарочито истакнут приликом попуњавања патријаршијског места после прогласа обнове Патријаршије. Наиме, сматрајући да би се ово место требало попунити без избора, тако што би се катедра престонице узвисила у патријаршијски ранг, а Митрополит београдски понео патријаршијско достојанство, скоро сви чланови Светог архијерејског сабора (изузев Епископа

нишког Доситеја и Епископа велешко-дебарског Варнаве) сматрали су да у сагласју са претходним каноном стоје и 28. правило Четвртог васељенског сабора, као и 17. правило истог сабора, по коме „разређење црквених области бива према разређењу области државних”, одакле исходи да поглавар Цркве треба да столује у престоници.¹ Међутим, противећи се овој идеји, именовани епископи истакли су важну чињеницу да Српска патријаршија није црквена јединица која се наново оснива, него црквена јединица која се обнавља, на чему су се и базирале молбе упућене Васељенској патријаршији и Буковинској митрополији.² Дакле, уочава се да је од изузетне важности – како по односе Српске цркве и осталих помесних Цркава, у првом реду Васељенске патријаршије и Буковинске митрополије, тако и по односе Српске Цркве и државних власти те, на концу, и по односе унутар саме Српске Цркве – правилно именовање (*обнављање*, а не *оснивање*) процеса изведеног 1920. године. Посматрано у дискурсу канонског права ово именовање може у потпуности да промени основу онога што је предмет преговора, што ће такође бити важно при разматрању погледа Васељенске патријаршије израженог у њеним актима издаваних током рада на уједињењу и обнављању.

Важност теме огледа се у неколико ствари, а пре свега у њеној актуелности. Наиме, савременици смо једног превирања на тлу Републике Црне Горе, које је, иако по свом карактеру искључиво политичко, као помоћно средство злоупотребило историју и канонско право, па се једним искривљеним тумачењем догађаја, а којима се овај рад бави, дошло до тврдње о некаквом насилном прикључивању аутокефалне Митрополије црногорско-приморске и нетачне тврдње да је Архиепископ цетињски и Митрополит Црне Горе, Брда и Приморја Митрофан (Бан) одлуку о присаједињењу донео сам, мимо Светог синода Краљевине Црне Горе и сл. Управо пажљивом интерпретацијом архивске грађе у овом докторском истраживању покушаћемо, на један (и једини) методолошки дозвољен начин, да обрађујући оно што је централна нит рада, посредно одговоримо како на извесну политизацију, тако и на све друге девијације оног што је прецизно одређено као научни метод. Поред осталог, овај догађај, боље речено процес, од велике је важности за Српску православну Цркву и верујући српски народ, а до сада о њему није систематично и свеобухватно аналитички писано, иако постоји много краћих радова са овом тематиком.³ Због овога је аутор био у могућности да пред стручну, а

¹Извод из записника седнице Законодавног одбора Светог Архијерејског Сабора Српске Патријаршије држане 3/16. септембра 1920. године у Београду. АЈ 69-1-1.

²Писана изјава под насловом, „Разлози због којих не можемо усвојити разлоге г.г. Архијереја чланова I. секцијед се Архиепископ Београдски и Митрополит Србије Господин Димитрије прогласи патријархом Српске цркве без избора на тај положај”. АЈ 69-1-1

³Р. Веселиновић, „Уједињење покрајинских цркава и воспостављање Српске патријаршије”, *Српска православна црква 1920–1970*, Београд 1971, 13-40; Б. Гардашевић, „Организационо устројство и законодавство Српске православне цркве између два светска рата”, *Српска православна црква 1920–1970*, Београд 1971, 37-64; С. Димитријевић, *Устоличење Њ. Светости патријарха Димитрија у Пећи, 28. августа 1924. године*, Београд 1924; Д. Петровић, „Уједињење српске цркве и обнова патријаршије”, *Српска православна црква 1219–1269, Споменница о 750-годишњици аутокефалности*, Београд, 1969, 361-368; Р. Ракић, „Спољни односи Српске православне цркве 1920–1970”, *Српска православна црква 1920–1970*, Београд 1971, 433-451; С. Тројицки, „Верска Политика Краља Ујединитеља”, *Летопис Матице српске*, књ. 343/1 (1935), 1-18; Ђ. Слијепчевић, *Историја Српске православне цркве, I-III*, Минхен, 1966; Д. Страњаковић, „Уједињење СПЦ и обнова Пећке Патријаршије 1918–1922. године”, *ГСПП* 4(1962), 140-161; В. Ђурић Мишина, „Избор и устоличење патријарха Димитрија”, *Прилози за историју Српске православне цркве*, Лепосавић 2006, 9-93; Р. Пилиповић, „Уједињење Српске православне цркве после Првог светског рата–административно уобличење српских црквених области (1918–1924)”. *Огледи из црквене архивистике*, Београд 2019, 141-150; И. Чаировић, „Обновљење Пећке патријаршије– Српске православне цркве(1920). Анализа прогласа успостављања Српске патријаршије као историјског извора о самом догађају”, *Acta Patristica* 23 (2020), 211-223; Д. Перић, *Организација, устројство и рад на законодавству Српске православне цркве у првој половини XX века (1901–1950)*, докторска дисертација у рукопису, одбрањена 1990. године на Богословском

надамо се и ширу јавност, изнесе обиље архивске грађе која пре тога није била разматрана. Примера ради, историчар Вељко Ђурић Мишина, чије је дело објављено 2006. године каже: „Архив Светог архијерејског сабора и Светог архијерејског синода Српске православне цркве као институција не постоји. Постоје само делови архивске грађе настали у овим телима који се чувају у Патријаршији и до којих је тешко доћи”.⁴ Међутим, од 2019. године истраживачима је доступан фонд Средишњег архијерејског сабора Архива Српске православне Цркве, који нуди обиље до сада неразматране архивске грађе. Фонд је маја 2022. године добио аналитички инвентар, чиме је коришћење грађе умногоме олакшано. Од обимне грађе похрањене у Фонду Министарства вера Архива Југославије само један део је представљен научној јавности, највише кроз наведено дело Вељка Ђурића Мишине. Врло драгоцен извор, не само чињеница као таквих него и посредних сведочанстава о духовној и политичкој клими друштва и државе у којој се збивају догађаји за које се рад највише интересује, пружа оновремена штампа, а која такође у досадашњој науци није детаљније разматрана.

Научне хипотезе на којима ће се заснивати истраживање

–Историјске околности су ишле наруку уједињењу обласних црквених јединица и обнављању Српске патријаршије, а глобална догађања након Првог светског рата нису била без последица по овај процес. Слика Европе и света након Првог светског рата у погледу нестанка старих држава и настанка нових, међу којима је и Краљевина СХС, повољно утиче на реализацију жеље српских архијереја исказану крајем 1918. године, а са овим политичким стањем могу се повезати црквени канони, те и на тај начин ићи у прилог уједињења СПЦ, односно обнављања Пећке патријаршије. Другим речима, Версајски мировни систем представљао је повољно окружење за историјски чин уједињења покрајинских црквених јединица. Притом, обнова Пећке патријаршије, као аутокефалне Цркве, која има канонско општење са осталим православним помесним црквама, није могла да буде чисто унутрашња ствар, него је зависила управо од међународних околности, које су често биле изван њене контроле.

– Идеја Пећке патријаршије била је жива међу расутим српским народом и у време док није формално постојала, а обновљена Патријаршија идентификована је са оном из 1346. године те ју је као такву препознала и признала Васељенска патријаршија. За српски народ, који је живео у оквиру више држава, Пећка патријаршија, након укидања 1766. године, није била пука историјска категорија привлачна само онима који су се бавили прошлосту већ је и као формално угашена имала утицај на животе српског православног становништва, живећи кроз концепт покрајинских цркава као њених наследница. Патријаршијски ранг Српске Цркве своје утемељење је налазио у средњовековним традицијама, што је дало једно од одређења напорима чињеним за њену обнову након Првог светског рата. Ова настојања препозната су од стране Васељенске патријаршије, која их је и потврдила у својим актима.

факултету Универзитета у Београду; Р. Пилиповић, Б. Бранковић, *Уједињење српских црквених области у обновљену Српску православну патријаршију 1918–1924*, Бања Лука 2021; Р. Грујић, „Srpska patrijaršija”, *Narodna enciklopedija srpsko-hrvatsko-slovenačka*, IV, (urednik Stanoje Stanojević), Zagreb 1929, 367–371.

⁴В. Ђурић Мишина, „Избор и устоличење патријарха Димитрија”, *Прилози за историју Српске православне цркве*, Лепосавић 2006, 11.

– Велика помоћ коју је држава пружила приликом уједињења покрајинских цркава и обнове Пећке патријаршије за последицу је имала један патерналистички однос државе према Цркви. Процес којим се бави овај рад био је веома захтеван и изискивао је подршку снажне политичке структуре како би био успешно спроведен. Таква структура, која је располагала потребним финансијским средствима, дипломатским каналима, међународним угледом и осталим потребним ресурсима, нађена је у држави Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца. Међутим, ова подршка била је праћена сужавањем црквене самосталности и наметањем односа у којем је реч државних власти била изнад речи црквених.

– Специфични облици аутономије, које су покрајинске цркве са подручја некадашње Аустроугарске развиле током своје борбе за очување верског и националног идентитета, биле су сметња уједињењу и јединству Српске православне Цркве. Настанак јединства тела Српске православне Цркве, поред административног јединства, подразумевао је и фактичко јединство на терену, а наслеђени облици црквено-народног организовања инхибиторно су деловали на постизање овог стања.

– Јавност у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца је будно пратила процес уједињења Српске православне цркве, испољавајући велико интересовање за текстове у штампи. У првим годинама постојања Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца постојао је велики број листова који су пред читаоце износили вести о свакодневним догађањима. Очекивано је да су овако важни догађаји као што су епископске конференције и заседања осталих тела важних за уједињење покрајинских цркава и обнову Патријаршије налазили свог снажног одјека у штампи, привлачећи интересовање јавности омогућивши јој директан увид у динамику и детаље рада.

– Црква у Краљевини Србији је имала централни положај у односу на остале покрајинске цркве приликом спровођења уједињења и организације уједињене СПЦ. Први светски рат донео је ослобођење и уједињење свих Јужних Словена, а главну улогу у овом процесу имала је Краљевина Србија, окупивши око себе остале јужнословенске просторе. Због овога је, с правом, понела епитет пијемонта југословенства. Будући да је модел уједињења покрајинских цркава по много чему следио модел уједињења државних области, а да је притом Црква у Краљевини Србији била једина формално аутокефална, могуће је истаћи хипотезу према којој је управо ова покрајинска црква имала централно место у односу на друге покрајинске цркве, односно да је у црквеном уједињењу била оно што је Краљевина Србија била у државном.

Методe истраживања

У складу са предметом и циљем рада истраживање ће се односити на историју и канонско право. Основни методолошки поступци који ће се користити у раду су анализа, синтеза и компарација историјских извора и литературе. Биће употребљена, дакле, историјска и аналитичка метода.

Што се историјских извора тиче, приликом разматрања ове теме на располагању су стајали различити архивски фондови, објављени наративни и документарни извори као и периодика. Највише коришћене грађе налази се у Архиву Југославије, а коришћени су следећи фондови:

1. Фонд Министарства вера Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца;
2. Фонд посланства Краљевине Југославије у Турској – Цариград, Анкара;

3. Фонд посланства Краљевине Југославије Румунији – Букурешт.

По бројности архивске грађе коришћене за писање тезе на другом месту се налази Архив СПЦ (Фонд Средишњег архијерејског сабора), док је на трећем Државни архив Србије (Фонд Министарства иностраних дела). Из Архива Српске академије наука и уметности у Сремским Карловцима (АСАНУК) коришћен је Фонд Митрополијско-патријаршијског архива), док је из Архива Српске академије наука и уметности (АСАНУ) коришћена заоставштина историчара Рајка Веселиновића.

Од употребљене архивске грађе, велики део је по први пут разматран, а то се нарочито односи на грађу из Архива СПЦ, која је тек од скоро доступна истраживачима, али није занемарљив ни број докумената из осталих архива која пре писања ове тезе истраживачи нису разматрали.

Када говоримо о објављеним историјским изворима, било оним документарним било наративним, од велике користи биле су следеће библиотеке: Народна библиотека Србије, Универзитетска библиотека „Светозар Марковић” у Београду, Библиотека Матице српске у Новом Саду, Библиотека Православног богословског факултета Универзитета у Београду, Библиотека Филозофског факултета Универзитета у Београду и Библиотека града Београда.

Што се периодике тиче, она баца светло не само на догађаје којима су текстови савремени, доносећи обиље информација о њима, него нам пружа увид и у различите погледе на саме догађаје. Наиме, у зависности од става уредиштва или новинара, ови догађаји се и другачије интерпретирају, омогућавајући нам да осетимо и духовну климу међу различитим круговима друштва Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца. Поред црквених гласила као што су „Гласник Српске православне патријаршије” и „Весник”, коришћени су дневни листови попут „Политике”, „Заставе”, „Времена”, „Правде” и других.

Од велике помоћи била је библиографија Бранка Цисаржа: Један век периодичне штампе Српске православне цркве (Библиографски опис часописа и листова са прегледом-садржајем свих радова објављених у њима од 1868–1970), Свети архијерејски синод СПЦ, Београд 1986.

Када је било говора о литератури, речено је како је углавном писано о различитим деловима процеса уједињења и обнове Пећке патријаршије, док су она свеобухватна дела попут Веселиновићевог, Глигоријевићевог или пак онога које је написао Вељко Ђурић Мишина исувише сажета да би се аналитички и у потпуности разумела једна овакво сложена историјска појава.

Задаци истраживања

Задаци истраживања биће да се образложе како они историјски и канонски услови који су ишли у прилог уједињењу српских покрајинских цркава и обнављању Српске патријаршије, тако и они који су деловали инхибиторно на овај процес. При овом образлагању биће начињен осврт на историјске личности које су својим деловањем дале допринос да се оно што се у почетку појавило само као жеља српских архијереја у коначници доведе до завршног корака, односно *издавања Патријаршијског и синодског томоса* (1922) и свечаног устоличавања патријарха у Пећи 1924. године. Сам текст *Томоса*, као један од фундаменталних аката уједињења СПЦ и обнове Српске патријаршије биће подробно анализиран, како са аспекта историјског, тако и са аспекта канонског. Такође, потребно је описати и анализирати не само главни ток него и оне споредне токове од чијег правца је често зависио и овај главни, поменут у називу тезе. Имајући у виду, као што је и речено на почетку, да је година 1920. само круна, односно сами завршетак једног комплексног тока, који се у историји нашег народа и опште

историје Цркве назива уједињење СПЦ, поред упознавања са условима у покрајинским црквама, биће приказани и објашњени сви они потези који су чињени да би се до ове тачке дошло. Наиме, на том путу, многи припадници црквене јерархије, као и лаици уложили су велики труд у организациону и дипломатску активност како би се преговорима придобили сви они значајни центри без чијег пристанка уједињење не би могло да буде извршено. Тек када се овај напор поклопио са повољним друштвено-политичким околностима оличеним у заокруживању државне територије припајањем дотадашњих аустроугарских територија насељених српским становништвом и благонаклоним гледањем државних власти, дошло је до онога што представља централну тему овог рада.

Пошто је комплетна описана активност, односно њени резултати, зависила од Васељенске патријаршије, овај рад има за задатак да опише како се она односила према овом питању, а понајвише како су се велике силе односиле према њој будући да је ово имплицитно утицало и на „српску ствар”.

Циљ истраживања и очекивани резултати

Циљ рада је да се на методолошки исправан начин прво прикупе, затим анализирају и интерпретирају доступни историјски извори, као и да се тако реконструисана прошлост сагледа у светлу црквених канона, те одреди у којој мери су они били сагласни са процесом уједињења СПЦ и обнове Српске патријаршије. Осим тога, до сада су у науци осветљавани само појединачни аспекти ове теме, али није постојало ништа што их повезује, односно даје целовиту слику из које је једино могуће добити ваљан и заокружен поглед на оно што представља главну тему рада. Примера ради, у неколицини дела која се баве уједињењем обласних цркава просто се каже да су преговори са Васељенском патријаршијом успешно окончани, што је тачно, али изостаје део о детаљима вођења преговора, предлозима, нацртима, приговорима, тачкама размимоилажења и, напослетку, канонском димензијом истих. На крају крајева, и коначна форма и садржај постигнутог споразума исходе из свега напред споменутог, па да бисмо је у потпуности схватили, важно је реконструисати све кораке који су до ње довели, као и историјске околности у којима су исти чињени, а од којих су умногome зависили. Исто тако, једноставно се каже да је доласком на престо Патријарха константинопољског Мелетија IV испуњен услов да се Српској цркви изда потребни томос, али се не објашњава како је до тог избора дошло, односно шта је све стајало на путу признања Српске патријаршије, а није ни по чему зависило од наше помесне Цркве.

Чак и док читамо записнике са седница уочавају се само закључци, односно резултати који некада подлежу и одређеним формализмима, а који могу да нас прилично удаље од чињеничног стања. Узмимо за пример преговоре вођене са Митрополијом буковинско-далматинском! Иако преговори нису ишли глатко, шта више Митрополит Владимир Репта је покушао на све расположиве начине да пролонгира питање разрешења двеју далматинских епархија, на седници проширеног Архијерејског синода Митрополије карловачке, одржане у Сремском Карловцима 7/20. децембра 1919. године, речено је како се питање каноничног отпуста далматинских епархија решило „братољубном предусретљивошћу високопреосвећеног

митрополита”, као и његовим „предусретљивим разбором и хришћанском мирољубивошћу”.⁵ Штавише, отишло се и корак даље, па је наречени скуп одлучио да се буковинско-далматинском архијереју има издати писмена благодарност „за братољубну и хришћанску предусретљивост његову, са којом је важно ово питање каноничног отпуста миран начин сретно решио”.⁶ Примера је безброј у којима, математички речено, ако гледамо само крајњи резултат и занемарујемо поступак, можемо да добијемо једну веома искривљену и историјским чињеницама несаобразну слику.

Стога је један од циљева истраживања управо то детаљно приказивање целог тока, повезивање детаља, те давање дефинисане и уобличене слике процеса о коме се говори. Размотрена на овај начин, тема би могла да се српској историјској и богословској науци представи као новина, било у разматрању до сада необјављених историјских извора, било по интерпретацији чињеница пронађених у њима у светлу богословља и канонског права.

⁵Извод иззаписника седнице проширеног архијерејског синода православне митрополије карловачке држане у Сремском Карловцима 7/20. децембра 1919. године. АЈ 69 -10-25.

⁶Извод иззаписника седнице проширеног архијерејског синода православне митрополије карловачке држане у Сремском Карловцима 7/20. децембра 1919. године. АЈ 69 -10-25.

Глава 1

СТАЊЕ У ПОКРАЈИНСКИМ ЦРКВАМА ПРЕ УЈЕДИЊЕЊА

1. Српска православна Црква у Краљевини Србији

Према попису из 1910. године на простору Краљевине Србије живело је 2.881.220 источно-православних са 771 црквом и капелом, 51 манастиром, 1043 свештеника и 77 свештеномонаха.⁷ Свега четири године касније, после ослобођења Старе Србије, Српска Црква у Краљевини Србији имала је око 1800 свештеника (у старим границама преко 1000 и близу 800 у новим границама) на око 4 милиона становника.⁸ Михаило И. Поповић изнео је претпоставку да је пред почетак Првог светског рата у Краљевини Србији било око 3 хиљаде свештеника и монаха.⁹

У време уједињења, ова православна Црква, са достојанством митрополије, састојала се од пет епархија, и то: Београдске, Нишке, Жичке, Шабачке и Тимочке. Своју унутрашњу аутономију¹⁰ Црква је добила за време кнеза Милоша (1815–1839 и 1858–1860), 1831. године, а потпуну самосталност 1879. године, непосредно после Берлинског конгреса, који је самосталност у политичком смислу донео и Кнежевини Србији. Главар ове Цркве носио је титулу Архиепископ београдски и Митрополит Србије.

У ратовима за ослобођење 1876–1878. године, који су завршени Берлинском конгресом и самосталношћу наше земље, Црква је имала велику улогу. Наиме, у Првом српско-турском рату 1876. године, српска војска је претрпела пораз, али је Митрополит београдски Михаило интервенисао код руског цара посредством својих пријатеља, па је мир склопљен без измене државних граница.¹¹ Други српско-турски рат био је успешан и, као што је познато, након њега, формално је престала вишевековна владавина Османлија. Променом политичких околности, према којима Кнежевина Србија раскида своје везе са Османским царством, стечени су услови да се поведе борба и за црквену независност.¹² У овим напорима Црква је имала подршку државе. Кнез Милан се усрдно залагао код Порте и васељенског Патријарха Јоакима III.¹³ У своме залагању за добијање аутокефалности српска страна се ослањала на чињеницу да

⁷ Б. Лукић, „Министарство вера”, *Весник Српске цркве*, Београд 1922, 125.

⁸ Р. Грујић, *Православна српска црква*, Крагујевац 1989, 134-135.

⁹ М. И. Поповић, *Историјска улога Српске православне цркве у чувању народности и стварању државе*, Београд 1933, 72.

¹⁰ За више видети Н. Радосављевић, „Аутономија православне цркве у Кнежевини Србији и арондација епископија 1831–1836”, *Истраживања* 25 (2014), 233-248.

¹¹ А. Средојевић, *Патријарх српски Димитрије Павловић (1920–1930)*, докторска дисертација у рукопису одбрањена 2013. године на Филозофском факултету у Београду, 26.

¹² Да је српски државни врх планирао борбу за независност цркве још пре ратова за ослобођење, видимо из једног писма Јована Ристића упућеног Филипу Христићу. Наиме, до добијања аутокефалности 1879. године, односи Српске цркве и Васељенске патријаршије били су одређени уговором (Конкордатом) из 1832. године, према којем је Српска Црква плаћала годишњи износ од 9 хиљада гроша. Предвиђајући скори рат са Турском, који би, поред државне независности донео и црквену, Ристић, говорећи о мирији патријаршији, каже: „Ако Бог да, то ће јој бити последња”. *Писмо Јована Ристића Филипу Христићу од 8/20. новембра 1877. године*. Писма Јована Ристића Филипу Христићу, Београд 1931.

¹³ Н. Дучић, *Историја Српске православне цркве од првијех десетина VII в. до наших дана*, Биоград 1894. 231.

Кнежевина Србија више није више део Османске царевине, те да православна Црква не познаје случајеве у којима њено црквено представништво у једној држави може бити зависно од црквеног старешинства у другој држави.¹⁴ Овај заједнички рад донео је плодове 20. октобра 1789. године, када је Свети синод Васељенске патријаршије издао акт о давању аутокефалности Српској православној цркви у Кнежевини Србији. Према овоме акту, црквом је управљао митрополит са Архијерејским сабором. Митрополит је био дужан да на литургијама помиње целокупно православно епископство са васељенским патријархом, свето миро¹⁵ се узимало из Васељенске патријаршије, митрополит је био у обавези да шаље уобичајена инсталациона писма осталим православним црквама и да се са њима саветује поводом црквеним питања од општег интереса.¹⁶ Српска Црква се ословљава као „Света самостална црква Српске кнежевине”.¹⁷ Ово територијално одређење Српске Цркве нарочито је било важно Аустроугарској, која је пажљиво посматрала процес добијања аутокефалности, пазећи строго да Босна и Херцеговина, коју је нетом била окупирала, у црквеном погледу не дође под власт Митрополита београдског.¹⁸ Промена курса спољне политике која је наступила након Берлинског конгреса није била без последица по цркву у Кнежевини Србији. Наиме, приближавање Аустроугарској, конкретизовано Трговинским уговором и Тајном конвенцијом 1882. године, за нашу земљу је значило прављење великих политичких и економских уступака у корист северног суседа. Ово није наишло на одобравање тадашње либералне владе, на чијем челу је стајао Јован Ристић, што је довело до њеног пада и замењивања „послушнијом” владом Милана Пироћанца. Митрополит Михаило овако је био на двоструком удару, прво као члан Либералне странке, а друго као личност окренута Русији, због чега је и аустроугарска влада затражила његово уклањање са положаја првог човека Цркве у Кнежевини Србији.¹⁹ Оно што га је чинило нарочито неомиљеним код аустроугарских државних кругова биле су вести о Митрополитовом активном подржавању устанка, који је избио у Босни и Херцеговини 1881. године. Према овим вестима, митрополит Михаило је добијао финансијска средства од панславистичких удружења, а иста је користио да преко поверљивих људи води антиаустројску кампању у Босни и Херцеговини.²⁰

Као повод за смењивање митрополита Михаила послужио је *Закон о црквеним таксама*, који је предвиђао плаћање таксе за рукополагање, хиротесије, па и за монашки постриг, што је било неприхватљиво за Митрополита Михаила, јер је он у овоме видео симонију. Последица овог противљења био је кнежев указ од 18. октобра 1881. године, којим је Митрополит Михаило

¹⁴ „Новија историја даје нам примера да су државе, које су се образовале из појединих делова Турске и Цркву своју изводиле испод хијерархијског старешинства цариградског. Грчка, која је припадала, не само по вери но и по народности Цариградској Цркви, одвојила се од Цариградске Патријаршије, чим је своју државну независност прогласила”. *Упутство министра иностраних дела српском посланику у Цариграду од 11/23. фебруара 1879. године*. У Ј. Ристић, *Дипломатска историја Србије II*, Београд 1898, 277-280.

¹⁵ Иако је добила аутокефалност, Београдска митрополија ће све до званичног обнављања Српске православне патријаршије, односно доношења *Томоса* у Београд 1922. године, добијати миро из Цариграда. Цена једног суда од 25 литара у мирним временима је износила пет хиљада динара. У Карловачкој митрополији пак по добијеном праву од пећког патријарха Калиника од 1. маја 1710. године приређивало се свето миро у Сремским Карловцима, одакле се разашило по свим епархијама. Прво свето миро у обновљеној Патријаршији биће спремно и освећено 1992. године, након доношења *Томоса* у нашу земљу. „Прво спремање и освећење мира у Српској православној патријаршији”, *ГСПП* 9 (1/14. маја 1922), 136.

¹⁶ Ђ. Слијепчевић, *Историја Српске православне цркве II*, Београд 2002, 255.

¹⁷ С. Димитријевић, *Михаило Архиепископ Београдски и Митрополит Србије, као православни јерарх, Србин, Словен и немар југословенства*, Београд 1933, 33.

¹⁸ Видети поглавље о Српској православној цркви у Босни и Херцеговини пре уједињења

¹⁹ А. Средојевић, *Патријарх српски Димитрије*, 29.

²⁰ М. Војводић, „Митрополит Михаило и Стојан Новаковић”, *Историјски записи* 1-2 (2000), 158.

престао да буде поглавар Српске цркве у Кнежевини Србији.²¹ На место смењеног Митрополита као администратор је постављен Владика тимочки Мојсеј (Вересић)²², који са новоизабраним Митрополитом Теодосијем ипак неће остварити добре односе, због чега ће ускоро бити пензионисан.²³ Интервенција државних власти у области црквеног ускоро је добила одјека и у штампи. У јеку ових борби за независност Цркве почиње да излази лист „Српска независност”, орган Народно-либералне странке, у којем ће изаћи отворено писмо упућено министру вера Стојану Новаковићу. У писму се министар упућује на места у уставу која су, према мишљењу аутора²⁴ писма, повређена и позива да одговори на ове повреде.²⁵ Одговор је стигао две недеље касније, у 138. броју напредњачког гласила „Видело” и у њему је министар Новаковић, оставши при ранијим ставовима, покушао да аргументује оних седам места („седам смртних грехова”) на које му је указано отвореним писмом.²⁶ Веома оштро о овом случају писао је и „Србски народ”, лист из Новог Сада близак Митрополиту карловачком, оптужујући власти у Србији да праве нову владајућу веру, односно да спорним закључком Народне скупштине одступају од исправне вере. Истом приликом православном архијерејима Карловачке митрополије је поручено да, у случају изгласавања овог закона, кроз своје подручно свештенство народу поруче да је у Краљевини Србији у православној цркви уведена јерес и да они који пристану уз овај закон не припадају више источно-православној цркви. Ово је, сматра аутор чланка, нарочито важно због тога да се ова пошаст не прелије у Босну и Херцеговину, док сличне бојазни за простор Хабзбуршке монархије нема јер „осим Русије ни у једној другој држави православије није тако моћно заштићено као у аустроугарској монархији”.²⁷ У истом листу објављен је и један непотписани допис из Шапца, у којем се изражава оштро противљење владиним мерама и најављује отпор у случају да скупштина прихвати предложени закон.²⁸ Писање „Србског народа”, који је био под контролом Митрополита, карловачког речито показује променљивост политике и релативност погледа на црквено-политичку стварност будући да ће, упркос овом снажном противљењу, Митрополит карловачки ипак бити тај који ће помоћи српским световним властима да нађу излаз из врло тешке ситуације настале епископским бојкотом Изборног сабора.

После збацивања Митрополит Михаило се настанио у својој приватној кући у Београду, али је под притиском власти морао да напусти Србију 1883. године. Изгнанички пут га је водио

²¹ Еп. шабачко-ваљевски Јован, „Српска црква у Србији од 1804. до 1918. године”, *Споменица о 750-годишњици аутокефалности*, Београд 1969, 314-315.

²²Рођен у Страгарима као Максим Вересић. Замонашен у манастиру Благовештења на Руднику. Био је ђакон епископа шабачког Михаила (Јовановића) па полазник Кијевске духовне академије. Након свршетка студија био је писар београдске конзисторије и суплент Богословије. За епископа шабачког је рукоположен 1868. године и на том месту ће дочекати пензионисање 1874. године. Међутим, враћен је у службу постављањем за епископа неготинског 1880. године. После смењивања митрополита Михаила био је постављен за администратора Митрополије, али са новим митрополитом Теодосијем није хтео да сарађује, па је дефинитивно пензионисан. Упокојио се 1896. године. Епископ Сава (Вуковић), *Српски јерарси*, 349.

²³ Еп. Сава (Вуковић), *Српски јерарси од деветог до двадесетог века* Београд–Подгорица–Крагујевац, 1996, 340.

²⁴ Аутор писма није потписан, али у брошури „Насртај на српску цркву, српски устав и јавно поштење”, њен аутор каже: „Штампали смо отворено писмо г. Стојану Новаковићу, министру просвете и црквених дела у коме је констатовано његових седам смртних грехова – против устава и закона земаљског, против савести и јавног поштења”. Ј. А. Илић, *Насртај на српску цркву, српски устав и јавно поштење*, Београд 1882, 1-2.

²⁵ „Отворено писмо г. Стојану Новаковићу, министру просвете и црквених послова”, *Српска независност* 18 (1. новембар 1881), 1.

²⁶ Опширна полемика против Новаковићевих ставова изнетих у 138. броју листа „Видело” у Ј. А. Илић, *Насртај на српску цркву, српски устав и јавно поштење*, Београд 1882, 1-78.

²⁷ „Нова вера у Краљевини Србији”, *Србски народ* 17 (6/18. март 1882), 1.

²⁸ „Дописи”, *Србски народ* 19 (13/25. март 1882), 1.

преко Цариграда, Јерусалима, Рушчука (дан. Русе у Бугарској) до Кијева. Враћен је тек након абдикације краља Милана, и то након великог противљења аустроугарског посланика у Београду.²⁹ У емиграцији је био веома активан, повезујући се са Николом Пашићем, у то време такође емигрантом, и правећи планове о рушењу Обреновића. Поред овог политичког ангажмана за време изгнанства, Митрополит Михаило се бавио црквеним и културно-просветитељским активностима.³⁰ Прилике се, међутим, нису смириле смењивањем митрополита Михаила. Шта више, оне су додатно узбуркане изменама и допунама Закона о црквеним властима из 1862. године.³¹

Држање црквене јерархије према изменама и допунама закона било је крајње негативно, што се може видети из интензивне преписке, која се поводом ових неслагања јавила. Администратор митрополије, епископ Мојсеј, 20. јануара 1883. године пише Стојану Новаковићу како нови закон, тј. његове измене и допуне стоје у несагласју са духом и прописима цркве и моли га да узме у обзир озбиљне штетне последице које могу наступити и по државу и по цркву.³² Ускоро му шаље и друго писмо, 29. јануара 1883. године, пред само ступање спорног закона на снагу, изјављујући да не може вршити владина наређења и тражећи разрешење дужности администратора.³³ Истовремено епископи шабачки Јероним (Јовановић)³⁴ и нишки Виктор (Чолаковић)³⁵ шаљу писма идентичне садржине министру Новаковићу, у

²⁹ Еп. Сава (Вуковић), *Српски јерарси*, 330.

³⁰ За више о деловању митрополита Михаила у емиграцији видети *Митрополит Михаило и Никола Пашић: емигрантска преписка 1884–1888* (приредио, уводну студију и напомене написао Андреј Шемјакин), Београд 2004. као и П. Пузовић, *Никола Пашић и митрополит Михаило (1883–1898)*, Прилози за историју Српске православне цркве II, Београд 1997, 240-252.

³¹ Измене и допуне учињене 31. децембра 1882. године у потпуности су подредиле епископе влади, понајвише због измене тела које бира Митрополита. Наиме, према новом закону, већину у овом изборном телу имали су световњаци. Због овога закона епископи су обуставили рад, а Црква је остала без јерархије. Драгоцен историјски извор за питање сукоба јерархије и напредњачке владе представља поменута брошура богослова-канонисте Јеврема А. Илића, који је дело написао као одговор уреднику листа „Српска независност”. Брошура носи назив „Насртај на српску цркву, српски устав и јавно поштење”, а писана је непосредно по збацивању Митрополита Михаила. Владин чин је окарактерисан као нешто што „ни султани у Цариграду ни Маџари у Војводини нису смели урадити”, а чиме је српска влада дала „нечувени пример јевропским државама да у хришћанској цркви може светска управна власт заменити Исуса Христа”. Због овога ће, сматра Илић, историја православне цркве име Стојана Новаковића забележити у истој рубрици где су имена Нерона и Калигуле. Оптужујући Новаковића да врши тзв. преврат одозго, предвиђа да је будућност цркве изражена само двома могућностима: црквеном анархијом или расколом. Прво у случају да свештенство остане верно заклетви коју је дало, а друго у случају да исту погази. Ј. А. Илић, *Насртај на српску цркву, српски устав и јавно поштење*, Београд 1882, 2-3.

³² „Писмо г. заступника митрополита епископа неготинског г. Мојсеја г. министру просвете и црквених послова од 20. јануара 1883. године”, *Хришћански весник* 6 (1883), 364.

³³ Еп. Мојсеј (Вересић) *Црквено питање у Србији*, Београд 1895, 53.

³⁴ Рођен у Шапцу као Јован Јовановић 1825. године. Рад на црквеном пољу започиње као парох на Мишару, а након смрти супруге одлази у Кијев, завршава Духовну академију и једно време проводи поред шабачког Епископа Михаила. Бавио се и просветним радом као професор, а касније и ректор Београдске богословије. Учествовао је у ратовима за ослобођење након чега се замонашио и био постављен за Епископа шабачког. Као верни сарадник Митрополита Михаила одбија да учествује у раду сабора за избор новог Митрополита, те бива смењен 1883. године. Одлази у емиграцију, а после абдикације краља Милана 1889. године вратио се у земљу и био постављен за Епископа нишког. На овом положају остаје до смрти, 1894. „Епископ нишки Јероним Јовановић (1825-1894)”, *Гласник СПЦ* 8 (1996), 125-131.

³⁵ Рођен у Калофору, Румелија. Замонашен у манастиру Хиландару и као хиландарски пострижник постао је представник овог манастира у његовом мегеху у Нишу. Са овог положаја изабран је за егзархијског архијереја нишког. Са свештенством и паством 18. јануара 1878. године изрекао је сједињење са Српском црквом. Смењен је 1883. након што је одбио да учествује у раду Изборног сабора који је требало да изабере митрополита. Умро је у Београду 1888. године. Епископ Сава (Вуковић), *Српски јерарси*, 80-81.

којима кажу да је управо октроисани *Закон о црквеним властима* противан цркви и по форми и по садржини пошто Црква у рукама државе није у сагласности ни са Светим писмом ни Светим предањем. Ствар је, сматрају обојица епископа, тим гора што се Црква унижава у моменту када римокатоличка пропаганда преплављује српске земље и Бугарску. Због свега овога епископи протестују против закона и изјављују да нити могу нити смеју да раде по таквом закону подвлачећи да желе остати „у православљу православни архијереји”.³⁶ Идући даље у опирању овоме закону, Епископ шабачки Јероним 29. јануара 1883. године послао је свештеницима своје епархије једну окружницу, указујући да је закон који треба да ступи на снагу од 1. фебруара исте године по свему антицрквен јер се њиме мења облик Цркве и руши њена догматска страна.³⁷ Истога дана обавестио је и самог министра просвете и црквених дела да закон који му је послат од стране државних власти не може објавити епархијском свештенству, а још мање му заповедати да по њему ради.³⁸

Препознавши у Епископу шабачком један од стубова отпора, државне власти нису презале ни од радикалнијих потеза, па је овај архијереј подвргнут саслушавању. Поступајући по депеши послатој од стране министра председника, окружни начелник је 1. фебруара 1883. године заједно са писаром начелства, Савом Лазаревићем, отишао је у стан Епископа Јеронима и у присуству председника конзисторије Милутина Стокића и месног проте Јанка Јовановића извршио саслушање, које се највише односило намотиве слања поменуте окружнице, пре свега да ли је у питању позивање свештенства на непослушност новом закону или обустављање и чак напуштање епископских дужности. У дипломатском одговору који је Епископ дао, негирано је и једно и друго, а истакнуто да је новим законом он спречен да врши своју дужност.³⁹ Недуго потом, 25. фебруара, двојици епископа обратио се сам министар Новаковић, и то одвојеним писмима исте садржине. Позивајући епископе да, као и сви други грађани, поштују државни закон, или да, уколико остају при томе да се покоравате закону не слаже са заклетвом коју су положили, „онда да изволите то изреком казати, како би према томе Влада предузела што јој дужност налаже”.⁴⁰ Из даље преписке видимо да Стојан Новаковић није одустајао од свог наума да се закон спроведе и да се према његовим одредбама сазове изборно тело које ће изабрати Митрополита, упркос одбијању епископâ. Као датум одржавања сабора за избор Митрополита одређен је 20. март 1883. године, а краљ је указом од 3. марта исте године именовано чланове овог тела. Најстарији архијереј по посвећењу, Митрополит Мојсеј, требало је, сходно одредбама закона, да председава сабором, због чега је замољен да упути позиве са сазив и одреди место

³⁶ „Писмо шабачког епископа г. Јеронима и нишког епископа г. Виктора писано г. министру просвете и црквених послова о законима од 31. децембра 1882 године”, *Хришћански весник* 6 (1883), 358-359. Писма су истоветна по садржини. Јеронимово писмо је писано 15. јануара 1883. године, а Викторово 2. фебруара 1883. године.

³⁷ „Окружница шабачког епископа г. Јеронима којом јавља свештенству своје епархије да не врши нове законе од 31. јануара 1883. године”, *Хришћански весник* 6 (1883), 360.

³⁸ „Писмо шабачког епископа г. Јеронима писано г. министру просвете послова као одговор на писмо којим су закони на обнародовање и извршење послати од 31. јануара 1883. године”, *Хришћански весник* 6 (1883), 360.

³⁹ „Саслушање г. епископа шабачког Јеронима о смислу његове окружнице од 29. јануара 1883. године”, *Хришћански весник* 6 (1883), 361-362. Код П. Пузовића се не наводи да је саслушање било у стану Епископа Јеронима, него стоји да је епископ Јероним био приведен на саслушање код окружног начелника. Упореди П. Пузовић, „Епископ нишки Јероним Јовановић”, *Прилози за историју Српске православне цркве*, Ниш 1997, 205.

⁴⁰ „Одговор г. министра просвете и црквених послова г. г. епископима нишким и шабачком од 25. фебруара 1883. године”, *Хришћански весник* 6 (1883), 362-363. Писмо шабачком епископу носи датум 24. фебруар 1883. године, а писмо нишком епископу 25. фебруар 1883. године.

одржавања сабора.⁴¹ Међутим, Епископ Мојсеј је остао при ранијим ставовима, понављајући да му је као православном епископу немогуће вршити нова узакоњења, због чега није у могућности како да распошаље позиве за сазив изборног тела, тако ни да председава њиме.⁴² Краљ је посебним указом од 11. марта 1883. године потврдио 20. март као дан сазивања изборног тела,⁴³ а истога дана позиви су упућени тројци архијереја.⁴⁴ Епископ нишки поновио је своје раније одговоре, али је тон био нешто другачији будући да је овога пута замолио министра да га убудуће поштеди од сваких антиканоничних захтева, и тиме његову старост сачува од душевних потреса, које није у стању да издржи⁴⁵, док је Епископ шабачки само поновио своје раније погледе на целу ствар назвавши сабор антиканоничним.⁴⁶ Да је министар Новаковић био чврсто решен да истраје у притисцима, видимо из наставка преписке у којем је, не обазујући се на одбијања епископа, као ни на апеловање да има у виду старост и стресове које им ово притискање наноси, наставио да их позива да узму учешће у Изборном сабору. Овога пута указао је на потребу да чланови Изборног сабора пре самог избора одрже један састанак, те позвао епископе Мојсеја и Виктора, који су боравили у Београду, да дођу 19. марта 1883. године, у 18 часова у Министарство просвете и црквених дела.⁴⁷ Епископ Мојсеј је позив одбио изговарајући се болешћу и другим околностима⁴⁸, док је Епископ нишки Виктор поред одбијања још једном замолио министра да има у виду и његову старост и слабост, као и до сада јасно држање према новом закону, па да га убудуће поштеди даљих потраживања по овој ствари.⁴⁹ Будући да су сви епископи остали при своме, Изборни сабор се 20. марта 1883. године састао без њих. Од црквених лица у раду Сабора учествовали су архимандрити Нестор и Теодосије, као и више протојереја: Стеван Јаковљевић, Илија Новаковић, Љубинко Поповић, Младен Поповић и Стеван Величковић. Од световних лица међу члановима Сабора нашли су се Милан Пироћанац, председник Министарског савета, Стојан Новаковић, министар просвете и црквених послова, Ђорђе Ценић, председник Државног савета, Никола Костић, председник Касационог суда и народни посланици Скупштине: Милош Глишић, Димитрије Димитријевић, Милан Жуњић, Алекса Здравковић и Цветан Цека Ђорђевић. Они су изабрали архимандрита Теодосија (Мраовића)⁵⁰ за Архиепископа београдског и Митрополита српског.⁵¹ Пошто су

⁴¹ „Позив г. министра просвете и црквених послова упућен заступнику митрополита г. епископу неготинском Мојсеју за сазив изборног тела за избор митрополита од 5. марта 1883. године”, *Хришћански весник* 6 (1883), 373-374.

⁴² „Одговор г. заступника митрополита епископа неготинског г. Мојсеја на напред наведено писмо г. министра од 5. марта 1883. године”, *Хришћански весник* 6 (1883), 374.

⁴³ „Указ Његовог Величанства којим се сазива изборно тело за избор митрополита од 11. марта 1883. године”, *Хришћански весник* 6 (1883), 375.

⁴⁴ „Позив упућен г. епископима Мојсеју, Виктору и Јерониму да у раду Изборног тела по закону учествују од 1. марта 1883. године”, *Хришћански весник* 6 (1883), 375.

⁴⁵ „Одговор г. епископа нишког Виктора на напред наведено писмо г. министра просвете и црквених послова од 14. марта 1883. године”, *Хришћански весник* 6 (1883), 376.

⁴⁶ „Одговор г. епископа шабачког Јеронима на напред наведено писмо г. министра просвете и црквених послова од 15. марта 1883. године”, *Хришћански весник* 6 (1883), 376.

⁴⁷ „Позив г. министра просвете и црквених послова г. епископима Мојсеју и Виктору који су се у Београду бавили да на седницу Изборног тела дођу”, *Хришћански весник* 6 (1883), 377.

⁴⁸ „Одговор г. епископа Мојсеја на напред наведено писмо г. министра просвете и црквених послова од 19. марта 1883. године”, *Хришћански весник* 6 (1883), 377.

⁴⁹ „Одговор г. епископа Виктора на напред наведено писмо г. министра просвете и црквених послова од 19. марта 1883. године”, *Хришћански весник* 6 (1883), 378.

⁵⁰ Рођен у Баји као Теодор Мраовић 1816. године. Након свршетка Богословије у Сремским Карловцима и филозофије у Будимпешти долази у Београд 1840. године где добија место професора Богословије. Након замонашења добија чин ђакона и презвитера 1841. године, а 1860. године бива постављен за архимандрита. По

епископи одбили да рукоположе новог Митрополита, државне власти Краљевине Србије се обраћају Митрополиту карловачком Герману (Анђелићу)⁵², тражећи од њега да изврши рукоположење, док су истовремено тражили од аустроугарске владе да дозволи овај црквени чин. Приликом овог обраћања Митрополиту Герману, министар просвете и црквених послова, Стојан Новаковић, отворио је још једно велико питање, које и те како има везе са уједињењем Српске православне цркве – питање наследника Пећке патријаршије. Наиме, тражећи да Митрополит карловачки изврши рукоположење Митрополита Теодосија, Новаковић је изразио своје лично мишљење о томе да је Карловачка митрополија наследница Пећке патријаршије⁵³, што је довело до озбиљних расправа у које су се укључили многи српски интелектуалци и политичари. Расправама које су овим Новаковићевим писмом инициране посвећено је посебно поглавље овога рада. Након што је аустријски цар дао сагласност, Митрополит Герман је 27. марта 1883. године у Сремским Карловцима рукоположио новоизабраног Митрополита Теодосија издавши му архијерејску грамату.⁵⁴ Ваља нагласити да питање посвећења Митрополита Теодосија није прошло без расправа и међу самим епископима Карловачке митрополије. Сматрајући да су цркву у Краљевини Србији снашле велике незаконитости, Епископ пакрачки, Никанор (Грујић)⁵⁵ је изразио бојазан да се оваква пракса не пренесе и на подручје Карловачке митрополије, а негативан став према посвећењу Митрополита Теодосија имао је и Владика вршачки Емилијан (Кангелац)⁵⁶. Супротно њима, Владика горњокарловачки Теофан (Живковић)⁵⁷ сматрао је да треба позитивно гледати на целу ствар, и то кроз призму добрих односа Краљевине Србије и Монархије, оптужујући прогнаног Митрополита Михаила

смењивању Митрополита Михаила долази на чело Цркве у Краљевини Србији (1883), а са овог положаја добровољно одступа 1899. године. Епископ Сава (Вуковић), *Српски јерарси*, 489.

⁵¹ „Протокол Изборног тела за избор Архијепскога и Митрополита Србског од 20. марта 1883. године”, *Хришћански весник* 6 (1883), 380-381.

⁵² Рођен у Сремским Карловцима као Григорије Анђелић 1822. године. Гимназију и богословију похађао је у родном месту, а право и филозофију у Пешти и Шарошпатаку. Замонашен 1848. године, служио као јерођакон у Трсту, а после и као професор и ректор Карловачке богословије. На положај администратора Бачке епархије постављен 1867, а наредне године и за Епископа. Од 1879. године био администратор Карловачке митрополије, а од 1882. Патријарх. Умро је 1888. године у Сремским Карловцима. Епископ Сава (Вуковић), *Српски јерарси*, 131-132.

⁵³ „Писмо г. министра просвете и црквених послова Његовој Светости г. патријарху Герману од 22. марта 1883. године”, *Хришћански весник* 6 (1883), 381-383.

⁵⁴ „Одговор Његове Светости г. патријарха Германа на горе наведено писмо г. министра од 27. марта 1883. године“, *Хришћански весник* 6 (1883), 383-384.

⁵⁵ Рођен као Милутин Грујић 1810. године у Липови. Похађао српску и немачку основну школу, а након тога гимназију у Мохачу и право у Пешти. Поред тога завршио је и Карловачку богословију. Замонашен 1841. године у манастиру Кувеждин. Исте године рукоположен за ђакона и постављен за професора богословије. Од 1859. године налазио се на положају мандатара Горњокарловачке епископије, а 1864. године постаје Епископ пакрачки. Упокојио се у Пакрацу 1887. године. Епископ Сава (Вуковић), *Српски јерарси*, 356-357.

⁵⁶ Рођен у Кикинди 1807. године. Гимназију завршио у Сегедину, права у Кежмарку, а богословију у Вршцу. Замонашен у манастиру Беочину. Обављао функцију конзисторијалног бележника у Темишвару истовремено предајући веронауку на тамошњем лицеју. Од 1845. године био је архимандрит манастира Ходоша да би 1853. године био постављен за Епископа вршачког. Умро је у Вршцу 1885. године. Епископ Сава (Вуковић), *Српски јерарси*, 184-185.

⁵⁷ Рођен као Теодор Живковић у Сремским Карловцима 1825. године. Основну школу, гимназију и богословију похађао у родном месту, права у Кечкмету и Бечу, а филозофију у Пешти. Замонашио се у манастиру Беочину, а пре ступања на епископску катедру бавио се просветом. Службу Епископа горњокарловачког обављао од 1874. па све до смрти 1890. године. Епископ Сава (Вуковић), *Српски јерарси*, 492.

да је превише зашао у политику не водећи рачуна да у Монархији живи више од милион православних верника.⁵⁸

Већ 1. априла 1883. године стара јерархија је збачена без права на пензију, а на њихово место доведени су нови епископи: нишки Нестор (Јовановић)⁵⁹, шабачки Самуило (Пантелић)⁶⁰ и жички Корнелије (Станковић)⁶¹.⁶² Нову јерархију признао је Патријарх константинопољски новембра 1884. године. За време док је Митрополит Теодосије управљао Београдском митрополијом влада је „у интересу штедње” укинула Шабачку и Неготинску епархију у припојила их Београдској епархији.⁶³ Тачније, краљевим указом је предвиђено да у састав Београдске епархије уђу: београдски, ваљевски, шабачки, подрински, смедеревски, пожаревачки, крајински и ћупријски округ, у састав Жичке епархије: чачански, ужички, руднички, крагујевачки, крушевачки и јагодински округ, а у састав Нишке епархије окурузи: нишки, топлички, врањски, пиротски, књажевачки, црноречки и алексиначки.⁶⁴ У исто време дотадашња Ужичка епархија понела је назив Жичка епархија.⁶⁵

Након што је Епископ нишки Нестор преминуо на његово место је постављен професор Богословије Димитрије Павловић, који је важио за кандидата министра Стојана Новаковића.⁶⁶ Седница на којој је Димитрије изабран одржана је 31. октобра 1884. године, а истога дана избор је потврдио краљ Милан. У решењу стоји да јереј Димитрије има бити хиротонисан за Епископа нишког у Саборној цркви након што претходно прими монашки постриг.⁶⁷

Намесништво које је, у име малолетног краља Александра Обреновића владало државом након абдикације краља Милана, 28. маја 1889. године донело је указ којим се Митрополит

⁵⁸ За више о ставовима српских епископа из Карловачке митрополије према посвећењу Митрополита Теодосија видети Г. Васин, „Између државне политике, етнофилетизма и канона – области српске цркве на прелому векова”, *Осам векова Српске православне цркве у Црној Гори. Од Зетске епископије до Митрополије црногорско-приморске (тематски зборник)*, Ниш 2021, 295-317.

⁵⁹ Рођен као Никола Јовановић у селу Шумама (Шумадија) 1833. године. Основну школу и два разреда гимназије завршио у Крагујевцу, потом богословију у Београду након чега је обављао службу пароха и учитеља. Након смрти супруге одлази у Кијев и завршава семинарију и Духовну академију. По повратку је био професор Велике гимназије и ректор Богословије у Београду. Замонашио се 1873. године, месец дана касније постао архимандрит, а 1883. године и Епископ нишки. Упокојио се већ наредне године током обиласка Неготинске епархије, чији је администратор био. Епископ Сава (Вуковић), *Српски јерарси*, 351.

⁶⁰ Рођен у Јаску 1941. године. Основну школу завршио у Панчеву, гимназију и богословију у Сремским Карловцима, филозофију у Бечу и права у Пешти. Замонашио се 1866. године и постао професор Карловачке богословије. На позив Митрополита Теодосија (Мраовића) долази у Србију и бива постављен за Епископа шабачког 1884. године. На овом положају остаје до смрти 1866. године. Епископ Сава (Вуковић), *Српски јерарси*, 437.

⁶¹ Рођен у Панчеву 1820. године. Монашко образовање стекао на Фрушкој гори, где је и замонашен. Године 1876. прелази у Србију и бива прво сабрат, а од 1880. године старешина манастира Раванице. За Епископа ужичког изабран је 1883. године. Након нешто мање од две године бива пензионисан након чега се настањује у Крагујевцу, где умире 1889. године. Епископ Сава (Вуковић), *Српски јерарси*, 282.

⁶² Р. Веселиновић, *Историја српске цркве са народном историјом I*, Београд 1966, 154.

⁶³ Еп. шабачко-ваљевски Јован, „Српска црква у Србији од 1804 до 1918. године”, 316.

⁶⁴ П. Пузовић, „Укидање неготинске и шабачке епархије”, *Прилози за Историју српске православне цркве*, Ниш 1997, 237.

⁶⁵ На седници Народне скупштине одржаној у Нишу 18. маја 1884. године изнесен је предлог по којем би назив епархије требало променити у Жичка, а као разлози се наводе чињенице да је изворно епархија и носила назив Жичка, да седиште није у Ужицу него у Краљеву и уверење да ће се у Жичи извршити крунисање краља. Предлог је усвојен од стране Народне скупштине и потврђен краљевим указом. П. Пузовић, „Из историје жичке епархије”, *Прилози за Историју српске православне цркве*, Ниш 1997, 231-233.

⁶⁶ А. Средојевић, *Патријарх српски Димитрије Павловић*, 38.

⁶⁷ А. Средојевић, *Патријарх српски Димитрије Павловић*, 38.

Михаило враћа на чело Српске Цркве у Кнежевини Србији. У априлу следеће године (1890) донесен је *Закон о црквеним властима источно-православне цркве у Краљевини Србији*.⁶⁸ Оно што је остало као главна карактеристика овог закона, који ће на снази бити све до Првог светског рата, независно од измена и допуна, јесте појачан утицај државне власти, како на избор митрополитâ, тако и на рад духовних судова, чије су судије добиле сва права судија грађанских првостепених судова, а секретари и писари епархијских духовних судова постали су државни чиновници и имали су сва права државних чиновника (сходно члану 106).⁶⁹

Повратком Митрополита Михаила није била задовољна Аустроугарска. Напротив, њени званичници су отворено изјављивали да га сматрају политичким непријатељем и стожером свих сплетака против Монархије, нарочито у погледу Босне и Херцеговине. Показало се да су аустроугарске власти добрим делом у праву, нарочито гледе Митрополитовог односа према Босни и Херцеговини. Увек заинтересован за положај српског народа у Босни и Херцеговини, Митрополит Михаило ће у једном тренутку послати и свог поверљивог човека, Мила Павловића Крпу, да у тајној мисији прикупи што више података о предмету његовог интересовања.⁷⁰ Велики проблем за Митрополита Михаила у његовој другој управи црквом у Краљевини Србији били су покушаји власти да потпишу конкордат са Ватиканом⁷¹, чему се он енергично противио. Пред смрт се жалио како се од њега тражи да се сагласи са нечим што би Србији донело велико зло.⁷²

Ипак, након што је краљ Милан абдицирао, а малолетни краљ Александар 1893. године преузео престо, наступило је време за које можемо да кажемо да представља период нормализације односа државе и Цркве. На овакво стање утицали су жеља владара да ојача своје позиције уз подршку Цркве, као и државни и национални интереси, због чега су краљ и Митрополит усагласили своје ставове.⁷³ Дobar однос између црквеног и државног поглавара настављен и за време Митрополита Инокентија (Павловића)⁷⁴, наследника Митрополита Михаила. То видимо из једне Инокентијеве препоруке упућене протама, игуманима и намесницима, која се односи на набављање слика краља Александра и краљице Драге за црквене

⁶⁸ Д. Перић, *Црквено право*, Београд 1999, 189.

⁶⁹ Ђ. Слијепчевић, *Историја Српске православне цркве II*, 276.

⁷⁰ Ђ. Слијепчевић, *Историја Српске православне цркве II*, 278.

⁷¹ Са признавањем самосталности Кнежевине Србије на Берлинском конгресу дошле су и бројне обавезе, међу којима и она која се односила на поштовања слободе свих вероисповести. Ово је подстакло Ватикан да покрене питање заштите римокатоличке заједнице премада је она била невелика (према попису из 1866. године у Србији је било 3 405 припадника римокатоличке вероисповести). Преговоре су водили и уговор потписали у име Његовог Величанства Петра I краља Србије и Његове Светости папе Пија X Миленко Веснић, изванредни посланик и опуномоћени министар у Француској и државни секретар Мери дел Вал (Mery del Val). Скупштина Србије ратификовала је потписани конкордат на заседању у Нишу 26. 7. 1914. године, а Ватикан тек после дугог оклевања и процене ситуације, у пролеће 1915. године. Детаљније о Конкордату и референтној библиографији у Д. Новаковић, „Конкордат Краљевине Србије са Ватиканом из 1914.“, *Српска теологија у двадесетом веку: истраживачки проблеми и резултати 10 (2011)*, 345-352.

⁷² Еп. шабачко-ваљевски Јован, „Српска црква у Србији од 1804 до 1918. године“, 316.

⁷³ S. Rajić, „Država i Crkva u Kraljevini Srbiji za vreme poslednjeg Obrenovića“, *Zbornik radova 1700 godine Milanskog edikta*, Niš 2013, 796.

⁷⁴ Рођен као Јаков Павловић 1840. године у Шапцу. Након завршетка основне школе уписује богословију у Београду, а завршава је у Кијеву. Године 1863. бива рукоположен за ђакона, а одмах и за презвитера. Просветни рад обављао је као суплент гимназије у Крагујевцу и професор богословије у Београду (од 1877. ректор). Оставши удов, замонашио се 1892. године у манастиру Раковици, а исте године именован за Епископа нишког. Након смрти Митрополита Михаила 1898. године постаје Митрополит српски и на овом положају остаје до смрти 1905. године. Епископ Сава (Вуковић), *Српски јерарси*, 198.

канцеларије, а по могућству и за приватне домове свештеника и домове имућнијих парохијана.⁷⁵ Ипак, као што видимо из другог Митрополитовог обраћања истим адресатима, ова наредба није ревносно вршена.⁷⁶ О добрим односима са владарском породицом сведочи и наредба Београдског духовног суда од 20. августа 1901. године, којом митрополит Инокентије налаже окружним протојерејима и намесницима да се на рођендан краљице Драгиње (11. септембра) служи служба у свима црквама подручне му епархије, а после службе да се држи свечано благодарење.⁷⁷

За живота Митрополита Михаила није дошло до измирења „канонске” и „неканонске” јерархије у Краљевини Србији, него је то учињено тек после избора Епископа нишког Инокентија (Павловића) за Митрополита 15. фебруара 1898. године.⁷⁸ Истога дана влада је одликовала све епископе, а средином наредног месеца на чело Нишке епархије постављен је Епископ Никанор (Ружичић)⁷⁹. Новим изменама и допунама *Закона о црквеним властима* из 1890. године, учињеним 29. јула 1898. обновљена је Шабачка епархија, повећана је плата епископима, а за Епископа шабачког је постављен Димитрије (Павловић)⁸⁰, који је после повратка Митрополита Михаила био постављен за државног саветника.⁸¹ За Инокентија (Павловића), који ће на челу Српске Цркве остати до 1905. године, историчари цркве су углавном сагласни да није оставио неког већег трага.⁸² Његов рад обележило је писање чланака из области богословске педагогије, а написао је око 250 проповеди. Носилац је и бројних одликовања, међу којима су: Орден Карађорђевог звезда I реда, Орден Светог Саве I реда, Орден двоглавог белог орла II реда, Орден Данилове звезде I реда, а руски цар га је одликовао напрсним златним крстом са рубинима.⁸³

⁷⁵ „Протама, Старешинама манастира и Намесницима: Препорука архиепископа Београдског и Митрополита Србије Инокентија од 26. јануара 1901. године”, *Уредбе и прописи Митрополије београдске: 1894–1920* (Приредили З. Ранковић и М. Лазич), Пожаревац 2011, 208.

⁷⁶ „Наређујем вам да Нам у најкраћем року поднесете извештај зашто нисте поступили по ранијем нашем наређењу од 26. јануара ове године”. „Протојерејима, намесницима и старешинама манастирским: Наредба архиепископа Београдског и Митрополита Србије Инокентија од 28. јуна 1901. године”, *Уредбе и прописи Митрополије београдске*, 221.

⁷⁷ „Окружним протојерејима и намесницима: Наредба Београдског духовног суда од 20. августа 1901. године”, *Уредбе и прописи Митрополије београдске*, 226.

⁷⁸ За више о измирењу јерархије видети П. Пузовић, „Митрополит Михаило и нови епископи за време друге управе”, *Прилози за историју Српске православне цркве*, Ниш 1997, 253-256.

⁷⁹ Рођен 1843. године у Свилеуви (Мачва). Полугимназију завршио у Шапцу, Богословију у Београду, а Духовну академију у Кијеву. За време српско-турских ратова био је војни свештеник. Службовао као професор и ректор богословије, а на месту ректора затиче га избор за Епископа жичког 1886. године. Након одступања Митрополита Теодосија и „неканонске” јерархије, Епископ Никанор је пензионисан (1889). За време Митрополита Инокентија постављен је за Епископа нишког (1898) да би по други пут био пензионисан 1911. године. Упокојио се у Београду 1916. године. Епископ Сава (Вуковић), *Српски јерарси*, 357.

⁸⁰ Рођен у Пожаревцу 1846. године. Основну школу похађао у Пожаревцу, Великом Селу и Београду. Након завршених пет разреда гимназије уписује и завршава Београдску богословију. Као професор Београдске богословије изабран за Епископа нишког (1884) године. Са епископске катедре одступио заједно са Митрополитом Теодосијем и целом јерархијом. Године 1898. потово долази на епископску катедру, овога пута као Епископ шабачки. Митрополит Србије постаје 1905. године, а након 1920. године и први Патријарх обновљене Патријаршије. Упокојио се 1930. године. Епископ Сава (Вуковић), *Српски јерарси*, 162-164.

⁸¹ Ђ. Слијепчевић, *Историја Српске православне цркве II*, 276

⁸² Упореди Ђ. Слијепчевић, *Историја Српске православне цркве II*, 283; Еп. Сава (Вуковић), *Српски јерарси*, 198; Еп. шабачко-ваљевски Јован, „Српска црква у Србији од 1804. до 1918. године”, 318.

⁸³ П. Пузовић, „Инокентије, архиепископ београдски и митрополит Србије”, *Прилози за историју Српске православне цркве*, Ниш 1997, 322.

Православна вера, према Уставу из 1903. године имала је статус државне вере будући да је скоро целокупно становништво припадало овој вери. Све државне и народне светковине биле су пропраћене обредима православне Цркве, а архијереји, црквеносудски службеници и наставници веронауке и војни свештеници примали су плату од државе.⁸⁴

У изборно тело које бира Архиепископа београдског и Митрополита Србије улазило је чак девет световних лица иако су већину чинила духовна. Највећи показатељ световног утицаја је члан 131, по којем Изборно тело сазива министар просвете и црквених послова, а не духовна власт. Пуноважност избора остварује се краљевом потврдом, а обавештење о потврди се шири тако што надлежни министар обавештава остале министре и епископе, а ови последњи вест преносе на остале црквене власти.⁸⁵

Након смрти Инокентија (Павловића) за Митрополита је изабран његов презимењак Димитрије. Тачније, Димитрије је прво преузео администрирање Митрополијом да би га касније, након што је избор поновљен због тога што ниједан кандидат није добио потребне две трећине гласова, Изборни сабор изабрао за Митрополита Србије 18. августа 1905. године. Наредног дана краљ Петар је потврдио овај избор, чиме је Димитрије (Павловић) и званично постао Архиепископ београдски и Митрополит Србије.⁸⁶ Односи државе и цркве у периоду од именовања Димитрија (Павловића) за Митрополита Србије па до избијања Првог светског рата били су коректни, иако су постојали неки проблеми у службеним односима црквеног руководства и ресорног министра. Тако се нпр. почетком 1909. године министар жалио да црквени врх не доставља на потврду одлуке које се објаве и примењују пре него што постану извршне. Са друге стране, било је жалби да се световне власти не одазивају на умесне захтеве свештенства, не кажњавају и не раздвајају оне који живе ванбрачно, не штите манастирску имовину и остају неделатни по питању пријава и сл.⁸⁷ Једно од питања којима је Митрополит Димитрије посветио нарочиту пажњу, а које га је упућивало на тесну сарадњу са државним властима, било је питање обнављања Пећке патријаршије. Овим поводом обраћао се тадашњем премијеру Стојану Новаковићу, али иницијатива није имала успеха.⁸⁸ Питање обнове Пећке патријаршије морало је да сачека повољније прилике.

Током потреса који су изазвани Анексионом кризом (1908) године, Митрополит Димитрије је заузео негативан став према овом кршењу одредби Берлинског уговора, изражавајући забринутост за српски народ у Босни и Херцеговини. Недељу дана након проглашења анексије, 12. октобра 1908. године, поглавар Српске Цркве у Краљевини Србији обратио се посланицом Светом синоду Руске православне Цркве преко Митрополита Антонија петроградског. У посланици налазимо снажан апел Синоду да се обрати руској влади како би се одбио напад на српски народ и његово свето православље у Босни и Херцеговини, које су, према мишљењу Митрополита Димитрија, „класичне српске земље”.⁸⁹ Током балканских ратова,

⁸⁴Б. Гардашевић, „Организационо устројство и законодавство Српске православне цркве између два светска рата”, *Српска православна црква 1920–1970*, Београд 1971, 37.

⁸⁵Б. Слијепчевић, *Историја Српске православне цркве II*, 276. Црквене власти су чинили: Архијерејски сабор сачињен од пет епископа; Велики црквени суд у који улазе један епископ којег бира Сабор, један архимандрит и четири свештена лица; затим епископ; Епархијски духовни суд; Окружни протопрезвитер; срески намесници; пароси и Црквена општина са црквеним одбором на челу. По Закону црквеним властима из 1890. г. световњацима је у раду црквених општина био дат широк круг овлашћења која ће бити прилично ограничена изменама и допунама Закона из 1895. године. Тако је постепено сва власт у цркви била концентрисана у рукама епископа под врховним надзором министра црквених послова. Б. Гардашевић, „Организационо устројство”, 37.

⁸⁶А. Средојевић, *Патријарх српски Димитрије Павловић*, 259-260.

⁸⁷А. Средојевић, *Патријарх српски Димитрије Павловић*, 316-317.

⁸⁸Упореди Д. Руварац, „О укинућу пећске патријаршије и њеном наслеђу III”, *Српски Сион* 12 (15. јуна 1904), 330

⁸⁹Р. Веселиновић, „Патријарх Димитрије Павловић и његово време. О 50-годишњици смрти”, *ГСПП* 5 (1980), 100.

након којих је дошло до увећања Краљевине Србије, али и Београдске митрополије, углед Митрополита Димитрија је порастао због његове племенитости, хуманизма и добрих дела.⁹⁰ За време Првог светског рата, Митрополит Димитрије је заједно са владом напустио⁹¹ земљу и отишао на Крф, где је врло често држао родољубиве беседе избеглицама и борцима на Солунском фронту, док су његове посланице упућиване војсци и народу поводом великих празника дизале морал и будиле наду у долазак бољих дана.⁹² Ипак, након завршетка рата, 1919. године, ово напуштање земље биће искоришћено од стране једне струје која је желела да свргне Митрополита Димитрија и постави свог кандидата. У истоветним тужбама које су поднете Народној скупштини и Светом архијерејском сабору, поред осталих ствари, Митрополиту се највише на терет стављало напуштање пастве и бег из земље.⁹³

1. 1. 1. Страдање током Првог светског рата

Српска православна Црква на подручју Краљевине Србије суочила се са великим недаћама и страдањима током Првог светског рата. До коначне поделе окупиране територије дошло је 1. априла 1916. године, када је, уз немачку арбитражу, повучена демаркациона линија између Аустроугарске и Бугарске. Под аустроугарском влашћу су се нашли шабачки, београдски, ваљевски, смедеревски, крагујевачки, горњимилановачки, ужички, чачански, крушевачки, косовскомитровачки, новопазарски и пријепољски округ, као и део ћупријског округа. Бугарска окупациона зона обухватала је источну, јужну и део централне Србије, део Косова и Метохије и Македонију. Оно је подељено на две управне јединице: Војноинспекцијску област Мораве, са седиштем у Нишу (пожаревачки, неготински, нишки зајечарски, ћупријски нишки и врањски, којем је припадао и пиротски срез) и Војноинспекцијску област Мораве, са седиштем у Скопљу.⁹⁴ У оба дела окупационе власти су се са Црквом обрачунавале убијањем и интернацијом свештеника, пљачкањем и уништавањем црквене имовине. Масовни злочини над свештенством почели су 25. новембра 1915. године, када су Бугари у Нишу и Лесковцу за

⁹⁰ Р. Веселиновић, „Патријарх Димитрије Павловић”, 100.

⁹¹ Према једним изворима Митрополит је земљу напустио против воље српске владе која је желела да он остане у Србији, а према другим, ово је учињено у складу са Пашићевом жељом да земљу напусте све борбене снаге као и сви највиши представници цивилних, војних и црквених власти. А.Средојевић, *Патријарх Димитрије*, 402.

⁹² Д. Страњаковић, „Уједињење СПЦ и обнова Пећке Патријаршије 1918–1922. године”, *ГСПП* 4 (1962), 147.

⁹³ Како сведочи протојереј Љубисав Д. Поповић, у то време време секретар I класе канцеларије Архиепископа београдског и Митрополита Србије, још пре ратова се била окупила једна млађа група богослова који су тежили демократским реформама у Цркви, а нарочито ограничавању власти архијереја. Као душу покрета прота Љубисав означио је професора доктора Николаја Велимировића, а као његовог експонента Војислава Јанића. Њиховом покрету сметао је, како су сами говорили, конзервативни и престарели Митрополит Димитрије. Зато су подстакли Рувима (Окановића), архимандрита манастира Буково који је раније, одлуком Митрополита Димитрија, због неправилности у раду, уклоњен са положаја старешине манастира Раковица, да прво изнуди потписивање унапред написане оставке, а онда, када то није успело, да поднесе поменуте тужбе Народној скупштини и Светом архијерејском сабору. Народна скупштина као ненадлежно тело није се овим ни бавила, а Архијерејски сабор је, након спроведеног поступка, установио да је митрополит Димитрије невин по свим тачкама оптужнице. Љубисав Д. Поповић, *О Багдану и Багданцима*, Крагујевац 2019, 139-140. Упореди И. Чаировић, М. Тодоровић, *Служење и сведочење протојереја Љубисава Д. Поповића (1881–1966)*, Крагујевац 2019, 61-62. Пре тога, у јануару 1919. године Председништво Главног одбора Свештеничког удружења обратило се декларацијом државном и црквеном врху тражећи, између осталог, бацивање и осуду митрополита Димитрија због напуштања цркве и личног неприличног живота. Р. Радић, *Живот у временима: Патријарх Гаврило Дожић 1881–1950*, Београд 2006, 114.

⁹⁴ М. Koljanin, „Zločini Bugarske u Srbiji 1915–1918. Prilog istraživanju bugarske okupacije u Prvom svetskom ratu”, *Istorija XX veka* 2 (2014), 40.

неколико дана поубијали око 300 свештеника на простору од Врања до Зајечара. Међу страдалим свештеницима било је њих 73 из Нишке епархије (шест прота, један архимандрит, један синђел, један јеромонах и 62 свештеника). Сматрајући српско свештенство суштинским изразом националне свести, окупатор је настојао да их уклони из њихових области и онемогући повратак.⁹⁵ Интернацију су вршиле и аустријске и бугарске окупационе снаге. Оправдање за интернацију свештеника бугарске власти нашле су „непризнавању бугарске епархије”. Према извештају Српског Црвеног крста у Женеви крајем 1917. године, у Бугарској је било интернирано 176 свештеника, док извештај добијен од посланства Краљевине Холандије у Софији помиње 195 српских свештеника интернираних по разним местима.⁹⁶ Поступање према свештеницима у окупационим зонама било је условљено идеолошким и политичким погледима на српски народ. Наиме, аустроугарске окупационе власти су настојале да Србе начине оданим поданицима Монархије настојећи да обликују њихову националну свест и културу према жељеном моделу. Са друге стране, Бугари су негирали само постојање српског народа наступајући са идејом бугаризације, односно „враћања” становништва њиховом изворном бугарском идентитету.⁹⁷ Чињењем злочина према српском становништву ова идеја је западала у парадокс пошто је тврђено да је становништво бугарско, а сносили су репресије као Срби.⁹⁸ Будући да су увиђали и истицали снажну везу између свештенства и српске националне свести, јасно је како се ова политика бугаризације одразила на однос према њима. Поред свештеника, на мети су били и учитељи, који су такође држани за снажан ослонац националног.⁹⁹ Током спровођења политике бугаризације основана је и парацрква, у којој су служили бугарски свештеници. Српски натписи у црквама били су избрисани и замењени бугарским, а српске књиге спаљиване.¹⁰⁰ У Великом Селу свештеник Светозар Ђукић био је приморан да врши шизматичку верску службу.¹⁰¹

Пљачкање манастирске имовине такође је била пракса и Бугара и Аустроугара и Немаца.¹⁰² Упркос оваквом стању, верни народ се сакупљао у црквама молећи се за здравље,

⁹⁵ И. Бецић, „Страдање епархије нишке у Првом светском рату”, *Црквене студије* 14 (2017), 350-351. Тако на пример, Витомир Видаковић, парох из Пожеге пише о смрти клисурског свештеника Вељка Танкосића: „Мој таст Вељко Танкосић, свештеник Клисурски у ср. ариљском, окр. ужичком обешен је убијен у Ужицу са више угледних сељака. Р. Пилиповић, „Српска православна црква у Првом светском рату. Нова сазнања”, *Историјске свеске* 21 (2015), 5.

⁹⁶ Р. Радић, М. Исић, *Српска црква у Великом рату 1914–1918*, Београд–Гацко 2014, 108.

⁹⁷ М. Кољанин, „*Zločini Bugarske u Srbiji 1915–1918*”, 41-42.

⁹⁸ Бугарски владика из Кичева је телеграфисао краљу Фердинанду и замолио га да спречи депортације јер, поступајући на тај начин са становништвом, показало би се свету да је оно српско, а не бугарско. Р. А. Рајс, *О злочинима Аустро-Угаро-Бугаро-Немаца у Србији 1914–1918. (приредио Милоје Пршић)*, Београд 2019, 200.

⁹⁹ Новембра месеца 1915. године у Алексинцу су Бугари одвели и убили свештенике Аврама Миловановића, Милету Стефановића, Ђорђа Јовановића, Димитрија Станковића, а истога дана без трага је нестао учитељ Веселин Алексић. Р. А. Рајс, *О злочинима Аустро-Угаро-Бугаро-Немаца*, 100.

¹⁰⁰ Таксе које су наплаћивали становништву биле су превелике. Деца сиромашних раније су била крштена о трошку општине, док су им у време окупације бугарски свештеници наплаћивали 40 и 50 лева. Ако родитељи нису могли да плате, дете је остајало некрштено, а родитељи новчано кажњавани са најмање 25 лева. Р. А. Рајс, *О злочинима Аустро-Угаро-Бугаро-Немаца*, 102, 120, 148.

¹⁰¹ Р. А. Рајс, *О злочинима Аустро-Угаро-Бугаро-Немаца*, 191.

¹⁰² У главном граду, приликом неконтролисаног пљачкања свега вредног, опљачкане су и престоничке цркве. Непријатељ је односио епископске митре, свећњаке, путире... На мети пљачкаша нарочито су била звона будући да су могла да се претопе и материјал искористи у ратне сврхе. Из истог разлога је са Саборне цркве у Београду скинут бакарни кров, што ће довести до оштећивања живописа услед изложености киши. А. Средојевић, *Патријарх српски Димитрије Павловић*, 398-399. Аустријанци су опљачкали ризнице манастира Дечана, Раванице и Манасије, а из Призрена је однет Законик цара Душана. М. Радојевић, Љ. Димић, *Србија у Великом рату 1914–1918. Кратка историја*, Београд 2014, 204. Манастир Горњак је опустошен и коришћен као штала, а у пљачкању је, према

победу српског и савезничког оружја, као и за покој душа страдалих. Званично је било забрањено на литургијама помињати имена архијереја, молити се за здравље краља, као и помињање српске војске, па је народ, не смејући да своје молитве изговара гласно, исте изговарао у себи.¹⁰³

У директивама Девете корпусне команде стајало је да звона не смеју звонити, те да се по потреби и одузму. Служба Божија могла се држати само на молбу мештана, и то само на отвореном, док је проповед била забрањена. За време службе у близини цркве имало се налазити одељење спремно за паљбу.¹⁰⁴ Приликом спаљивања књига нарочито су биле на мети оне које су помињале династију Карађорђевић.¹⁰⁵

Разарање српских цркава и манастира чињено је најпре током напада на Србију, тако што су нападачи, у покушају да сломе отпор бранилаца артиљеријском ватром многе цркве уништили, а и по заузећу претварали звонике у осматрачнице и митраљеска гнезда, односно у легитимне војне циљеве.¹⁰⁶ Цркве су често претваране у коњушнице, магацине и оборе за стоку, а скрнављење је ишло дотле да су у црквама вршена и силовања.¹⁰⁷ Манастири су нарочито били погођени уништавањем манастирске економије.¹⁰⁸

Као што је речено, Митрополит Димитрије је напустио Србију након 1915. и слома одбране, а у избеглиштву су се нашли и чланови Духовног суда, као и сви престонички свештеници изузев двојице. У Београду је остао архимандрит Платон, али без икаквих овлашћења која би се односила на евентуално управљање Црквом.¹⁰⁹ Жичка и Тимочка епархија су биле упражњене још пре почетка рата, а нишки нишки Доситеј (Васић)¹¹⁰, као и Епископ шабачки Сергије били су интернирани у Бугарску.¹¹¹

сведочењу становништва села Крепољин, учествовао бугарски свештеник Велко Попов из Видина, који је однео део манастирске сребренарије у којој је био један велики сребрени крст велике вредности. Богата манастирска библиотека је спаљена, а калуђер који је затечен у манастиру је зостављан. Р. А. Рајс, *О злочинима Аустро-Угаро-Бугаро-Немаца*, 180.

¹⁰³ А. Средојевић, *Патријарх српски Димитрије Павловић*, 398.

¹⁰⁴ „Директиве Царске и краљевске IX корпусне команде за држање према становништву у Србији”, С. Бојковић, М. Пршић, *Извештаји о великом злочину. Документи о аустроугарским злочинима уочи и после Церске битке*, Београд 2014, 25.

¹⁰⁵ Р. Радић, М. Исић, *Српска црква у Великом рату*, 29.

¹⁰⁶ „Ниједно звоно не сме звонити, одузети звона ако је нужно. Уопште свака звонара има се посести са једном патролом.”, Директиве Царске и краљевске IX корпусне команде за држање према становништву у Србији”, С. Бојковић, М. Пршић, *Извештаји о великом злочину. Документи о аустроугарским злочинима уочи и после Церске битке*, Београд 2014, 25. Тако је црква у селу Липе, недалеко од Смедерева била искоришћена као осматрачница због чега је српска војска била принуђена да пуца на цркву. Исти случај је био са црквеним торњем у Шапцу који је био претворен у митраљеско гнездо због чега је српска војска не само разорила него и нанела озбиљну штету и остатку цркве. Р. Радић, М. Исић, *Српска црква у Великом рату*, 27-28.

¹⁰⁷ Р. Радић, М. Исић, *Српска црква у Великом рату*, 29.

¹⁰⁸ За детаљни преглед материјалне штете нанете црквама и манастирима видети Р. Радић, М. Исић, *Српска црква у Великом рату 1914–1918*, Београд–Гацко 2014.

¹⁰⁹ Р. Радић, *Живот у временима*, 137.

¹¹⁰ Рођен у Београду 1887. године. Гимназију и богословију завршио у родном месту, а високо образовање стекао на Кијевској духовној академији. Замонашио се још као ученик богословије. За Епископа нишког постављен 1913. године. Током првог светског рата био је интерниран од стране окупационих власти. Из интернације се у своју епархију вратио последње године рата. Када је 1931. године формирана Загребачка епархије, њен први Епископ постаће управо Доситеј (Васић). На овом положају дочекаће слом Краљевине Југославије и формирање НДХ у којој ће га задесити страдалништво чије последице ће бити смртоносне (1945). Епископа Сава (Вуковић), *Српски јерарси*, 175-176.

¹¹¹ Р. Радић, М. Исић, *Српска црква у Великом рату*, 87.

Током окупације дешавало се да неке цркве буду обновљене како би се показало поштовање Хашке конвенције, па су обновљене Црква Светог Марка и Саборна црква у Београду, што је, наравно, било здушно пропраћено од стране окупационе штампе и пропагирано као знак велике љубави коју власт показује према православним богомољама.¹¹²

За време окупације онај део свештеника који је успео да избегне из земље служио је по црквама пријатељских народа (нпр. у Риму при храму руског посланства). Неки свештеници, према одлуци Митрополита Димитрија, поред пастирске дужности бринули су о инвалидима и избеглицама. Англиканска Црква у Енглеској уступила је такође своје храмове Србима ради обављања богослужења, а у Енглеској су штампане српске књиге верске садржине. Богословија Светог Саве са интернатом налазила се током рата у Кадестон колеџу (Cudessdon).¹¹³ У њој се, због ратних прилика, радило по систему једногодишњих богословских течајева.¹¹⁴ У избеглиштву је Митрополит Димитрије написао „Молитву за победу нашег оружја”, која је први пут прочитана на Крфу 15. августа 1916. године, а од тада у свим војничким и избегличким црквама до повратка српске војске у Србију.¹¹⁵

1. 2. Српска православна Црква у Краљевини Црној Гори

Српска православна Црква на подручју Црне Горе (од 1910. године Краљевина), непосредно пред улазак у састав уједињене СПЦ била је састављена од три епископије: Цетињске митрополије, Захумско-рашке епископије и Пећке митрополије.¹¹⁶ Све су биле обједињене под духовном влашћу Митрополита цетињског, који се титулисао као Митрополит црногорско-приморски. И овде је, као што је то био случај са Краљевином Србијом, православна вера имала статус државне, због чега су и свештеници накнаду за своју службу примали из државне касе. Са друге стране, држава је често интервенисала чак и у он им областима које су имале обележја чисто канонског.¹¹⁷

Митополију Црногорско-приморску Александар Стаматовић, не без разлога, назива једном од најспецифичнијих митрополија у православљу.¹¹⁸ Крајем 15. века на овом простору своју власт успостављају Турци Османлије, што доноси велике проблеми православној Цркви на овим просторима.¹¹⁹ Након Велике сеобе Срба (1690), током Великог бечког рата, Османлије су

¹¹² Р. Радић, М. Исић, *Српска црква у Великом рату*, 97-98.

¹¹³ За више видети Б. Лубардић, „Српски богослови у Великој Британији: Кадестонски теолошки колеџ 1917–1919 – прилози и допуне I”, *Српска теологија у двадесетом веку: истраживачки проблеми и резултати* 14 (2013), 52-127; М. D. Chapman, „The Church of England, Serbia and the Serbian Orthodox church in the First world war”, *Zbornik radova sa međunarodnog naučnog skupa Pravoslavni svet i Prvi svetski rat*, Beograd 2014, 385-40; Chapman, Mark, Lubardić, Bogdan (eds), *Serbia and the Church of England: The First World War and a New Ecumenism*, Cham, Switzerland 2022.

¹¹⁴ Р. Веселиновић, „Патријарх Димитрије Павловић и његово време. О 50-годишњици смрти”, *ГСЦП* 5 (1980), 100-101

¹¹⁵ А. Средојевић, *Патријарх српски Димитрије Павловић*, 404.

¹¹⁶ Б. Гардашевић, „Организационо устројство”, 38.

¹¹⁷ Б. Гардашевић, „Организационо устројство”, 38.

¹¹⁸ А. Стаматовић, *Историја Митрополије Црногорско-приморске*, Цетиње 2014, 23.

¹¹⁹ Године 1499. Турци су успели да савладају отпор властооске породице Црнојевића и да подручје Црне Горе припоје Скадарском санџаку премда никада нису у потпуности овладали српским племенима у црногорским брдима. Нарочити проблем за тамошње становништво било је масовно прихватање ислама међу појединим племенима. Зато у време Митрополита Данила Петровића Његоша, почетком 18. века долази до истраге потурица, која је била надахнуће за настанак дела „Горски вијенац” и до више бојева са Турцима. Позната је битка код Царева

на упражњени трон Пећке патријаршије поставили Калиника I (1691–1710), што је био разлог да Митрополит Данило I (Петровић), родоначелник династије Петровић-Његош, не оде у Пећ на посвећење, него да сачека завршетак поменутог рата како би га посветио Арсеније III Чарнојевић (1673–1706). Овим разлогом упутио се у Сечуј у Угарског, где је тада столовао избегли пећки поглавар, да би, у присуству три епископа и три митрополита, био хиротонасан од стране Патријарха Арсенија III.¹²⁰ За живота Патријарха Арсенија III, односно за време напоредог постојања двојице пећких патријарха, цетињски митрополити признавали су само власт патријарха у избеглиштву, којег су држали за јединог законитог. Године 1694. у Херцеговини је за Митрополита рукоположен Сава (Очинић)¹²¹, и то од стране Митрополита београдског и других епископа који су признавали власт овог Патријарха.¹²² Владика Данила наследио је владика Сава (1735–1781), који је хиротонисан 1719. године још за живота свог претходника.¹²³

Одвођењем Патријарха Василија Јовановића Бркића (1763–1765) у заточеништво и постављањем Грка Калиника за Патријарха пећког отпочело је потчињавање Српске православне Цркве. Власт у епархијама преузимали су Грци пошто су претходно српске епископе протеривали или хапсили. Једина епархија у којој нису могли да успоставе своју власт била је Цетињска митрополија.¹²⁴ Дакле, након укидања Пећке патријаршије црквени живот, као њени наследници, настављају Сремски Карловци и Цетиње, што је видљиво из једног пописа¹²⁵ православних цркава објављеног у XIX веку, где је на месту које је некада припадало Пећкој патријаршији као аутокефална Црква наведена Карловачка епископија, а за Цетињску уписано да се на њеном челу налази егзарх пећког трона. Ово наслеђе Пећке патријаршије показано је и

лаза 1712. Године, у којој су Турци поражени. Тада је спаљено Цетиње са манастиром, након чега почиње ослањање Црне Горе на Русију и њену помоћ. Р. Поповић, „Српска Црква од 1766. до 1920. године”, *2000 година хришћанства*, Београд 2000, 168.

¹²⁰ У Сечуј је Данило I стигао у време одржавања Синода, те су у његовој хиротонији, поред Патријарха, учествовали митрополити: захумски Саватије Руђић, будимски Јефтимије Поповић и сремски Стефан Метохијац, као и епископи: јенопољски Исаија Ђаковић, вршачки Спиридон Штибица и зворнички Герасим. Н. Нинковић, „Хиротонија Петра I Петровић Његоша у Сремским Карловцима”, *Осам векова Српске православне цркве у Црној Гори. Од Зетске епископије до Митрополије црногорско-приморске (тематски зборник)*, Ниш 2021, 204.

¹²¹ На катедри Цетињске митрополије наследио Митрополита Висариона. Хиротонисали су га: Митрополит београдски хаџи-Симеон, Епископ захумски Саватије и Епископ Херцеговачки Герасим. Епископ Сава (Вуковић), *Српски јерарси*, 430.

¹²² Љ. Дурковић Јакшић, „Удео Цетињске митрополије у борби за успостављање редовног стања у српској православној цркви”, *Српска православна црква 1219–1969, Споменица о 750-годишњици аутокефалности*, Београд 1969, 254-255.

¹²³ Уз епископско добио је и звање коадјутора (помоћника) Митрополиту Данилу. Хиротонију је извршио Патријарх Мојсије Рајовић, који је тада боравио у Црној Гори. Након изненадне смрти Митрополита Василија, на место коадјутора владика Сава је поставио сина своје сестре од стрица, Арсенија Пламенца. Нису познати мотиви због којих су заобиђени чланови из куће Петровића. Могуће да је због тога што му је сестрић био послушан, а са братанцем Василијем је имао лоше искуство Видети Ј. Пламенац, „Митрополит Арсеније Пламенац у дискурсу времена у којем је живио”, *Осам векова Српске православне цркве у Црној Гори. Од Зетске епископије до Митрополије црногорско-приморске (тематски зборник)*, Ниш 2021, 169-201.

¹²⁴ Укинувши Пећку патријаршију 1766. године сви епископи који су се налазили у саставу ове црквене јединице добили су берате којима су потврђена њихова права. Међу адресатима фермана био је и цетињски митрополит Сава. Међутим, митрополити Цетињске митрополије остали су независни, не признајући ни турску ни грчку власт. Љ. Дурковић Јакшић, „Удео Цетињске митрополије у борби за успостављање редовног стања у Српској православној цркви”, *Српска православна црква 1219–1269, Споменица о 750-годишњици аутокефалности*, Београд, 1969, 241-242.

¹²⁵ Ради се о Атинској синтагми, о којој ће касније бити више речи.

кроз процес уједињења Српске цркве, који се већим делом одвијао у Сремским Карловцима, а централним органом за уједињење је председавао Митрополит цетињски, Митрофан Бан.¹²⁶ Одлука о наименовању Арсенија Пламенца за Митрополита донеће нове проблеме у Митрополију, изазвавши подвојености због снажног противљења породице Петровић.¹²⁷ Како је султан Мустафа III бератом из септембра 1766. године укинуо Пећку патријаршију, црногорски главари су крајем јуна 1783. године упутили писмо Митрополиту карловачком Мојсију (Путнику), којим су препоручили Петра Петровића за хиротонисање и које је обављено октобра 1784. године. Поред Митрополита Мојсија (Путника) чинодејствовала су још два архијереја. У међувремену, у мају 1784. умро је Митрополит Арсеније (Пламенац), чиме је достојанство црногорских митрополита враћено у кућу Петровића.¹²⁸ Владика Петар I Петровић Његош (1784–1830) на трону Митрополита црногорског провешће нешто мање од пола века трудећи се да очува независност Црногорске митрополије као дела Пећке патријаршије.¹²⁹ Са тешком борбом за ослобођење Српске Цркве и народа, вођеном још у првој половини 19. века, јавила се тежња да цетињски владика дође на пећки престо.¹³⁰

Долазак француских власти са собом је носио и нове изазове по Црну Гору и њеног главару. Тако се, већ у јесен 1807. године, јавио покушај мобилизације младића из Боке за француску морнарицу, који је изазвао жесток отпор и смрт неколицине профранцуски настројених домаћих људи.¹³¹ На црквеном плану покушана је сарадња са Митрополитом Петром, и то тако што му је понуђена духовна власт над Далмацијом са титулом патријарха свега српског народа или целог Илирика, као и плата од 20 000 франака, али под условом да обустави сарадњу са Русијом и прихвати француски протекторат. Изговарајући се бојазни од потпадања под власт римског папе, Митрополит је ову понуду одбио. Одбијање имало је за последицу интензиван рад француских власти на осамостаљивању православне цркве у Боки и Далмацији, односно ускраћивања јурисдикције Цетињској митрополији у приморју. Тако је од 1810. године, са краћим прекидима током 1813. и 1814. године. Цетињска митрополија користила своје јурисдикционо право само над манастирима Маинама и Стањевићима.¹³² Владика Петра I, према сопственој жељи израженој тестаментом, наследио је синовац Раде Томов Петровић, тј. Петар II Петровић Његош (1830–1851). Ову промену на

¹²⁶Н. Нинковић, „Хиротонија Петра I Петровића Његоша”, 203-204.

¹²⁷Арсеније Пламенац налазио се у чину игумана када га је, јуна 1767. године, митрополит Сава, хиротоније ради, упутио патријарху Василију Бркићу који је боравио у Пиперима. Као што је патријарх Атанасије II Гавриловић (1747–1752) митрополиту Василију Петровићу, тако је и патријарх Василије Бркић доделио титулу егзарха светог пећког трона Арсенију Пламенцу. Одлука о наименовању Арсенија Пламенца са великим негодовањем и противљењем примљена је међу Петровићима, а тек на тражење Шћепана Малог она је прихваћена. Ј. Пламенац, „Митрополит Арсеније Пламенац”, 180-181.

¹²⁸Ј. Пламенац, „Митрополит Арсеније Пламенац”, 190.

¹²⁹Љ. Дурковић Јакшић, „Удео Цетињске митрополије”, 255.

¹³⁰Руски цар Александар I у својој акцији на Балкану истакао је Црну Гору, док је његов министар Адам Чарториски, предвиђајући распад Османског царства и уједињење балканских хришћана такође указивао на Црну Гору и њеног Митрополита, под чијим вођством би се ово уједињење имало остварити. Руска влада, међутим, није добро примила ове речи Адама Чарториског, а сам Митрополит Петар I предложио је Русима један план о формирању Славено-сербског царства, према којем би Црној Гори били присаједињени Подгорица, Спуж, Жабљак, Бока, Херцеговина, Дубровник и Далмација. На овај начин била би основана царевина у којој би се нашла и митрополија славено-сербске царевине коју би чиниле три епископије са центрима у Задру, Требињу и Котору, а на челу нове црквене организације био би митрополит Петар I. Овај план није добро прихваћен у Русији, а како је мировним уговором у Тилзиту 1807. године Француска добила Боку Которску, план је доживео свој дефинитивни крах. Љ. Дурковић Јакшић, „Удео Цетињске митрополије”, 257.

¹³¹А. Стаматовић, *Историја Митрополије Црногорско-приморске*, 411.

¹³²Љ. Дурковић Јакшић, „Удео Цетињске митрополије”, 258.

власти прихватили су црногорски главари, свештенство, а једино је гувернадур Вуко Радоњић пружао отпор у тој мери да је проблем решен тек затварањем, а касније и протеривањем не само гувернадуре него и његове породице. Овим чином дефитинитвно је укинута установа гувернадуре у Црној Гори.¹³³

Давање једне целовите слике о богослужбеном животу Цркве у периоду владавине Петра II Петровића Његоша представља велики изазов. Тим пре што су сведочанства странаца који су у том периоду посећивали Црну Гору, као и домаћа сведочанства владичиних савременика често контрадикторна, а сам Владика није оставио много писаних сведочанстава која се тичу ове теме. Свега петнаестак-двадесет од око хиљаду и осам стотина његових објављених писама односе се на црквену делатност.¹³⁴ Сучељавајући различите извештаје, од оних изразито критичких, преко умерено критичких, до похвалних, Слободан Бобан Јокић закључује да је владика Петар II Петровић Његош, као многи православни пастири и јерарси цркве у 19. веку, активно учествовао у борби сопственог народа за биолошки, црквени и историјско-друштвени опстанак свог народа кушајући и сам горчину свих народних агонија.¹³⁵

Посебан део историје Митрополије и Црне Горе уопште, а који има доста повезница са централном темом рада, тиче се плана о ослобађању и уједињењу Јужних Словена, а нарочито оног дела који је предвиђао обнову Пећке патријаршије. У сарадњи са пољском емиграцијом у Србији је начињен план познат под именом „Начертаније”, који је предвиђао рад на ослобађању и уједињењу Јужних Словена, а који је Црну Гору видео као интегрални део српског етничког простора на који Србија као матица и стожер окупљања има истојско право.¹³⁶ О овом плану обавештен је и Митрополит цетињски, а том приликом послато му је хиљаду дуката и дато обећање да ће бити први међу великодостојницима након ослобођења. Љубомир Дурковић Јакшић сматра да је управо стога, односно ради припреме јавног мњења за долазак Његоша на чело Пећке патријаршије, у Београду 1847. године истицано да је Митрополија саставни део Пећке патријаршије.¹³⁷

Од 1848. на Цетињу је боравио Матија Бан, кога је влада послала у Београд. Он је Црној Гори у два наврата доносио помоћ од хиљаду и две хиљаде дуката у злату. У разговору са њим, Владика Петар II му је казао како ће проблем сукоба Црногораца са суседима бити решен када се српство ослободи и уједини, он, Владика црногорски, умири у Пећи, а кнез србијански у Призрену, чиме би ова два главара српског народа поделили духовну и световну власт.¹³⁸ Ипак, владика Петар II није дочекао почетак акције ослобађања српства, већ је у великом разачарању дочекао вест о одлагању устанка 1850. године.¹³⁹ У међувремену је дошло до промене власти у Црној Гори, на чије чело је дошао Данило Петровић.¹⁴⁰ Након што је ступио на власт јавило се

¹³³ Д. Микавица, Г. Васин, Н. Нинковић, *Срби у Црној Гори 1946–1918*, Никшић 2017, 155.

¹³⁴ С. Б. Јокић, „Живот цркве у Црној гори у доба Петра II Петровића Његоша 1813–1851”, *Осам векова Српске православне цркве у Црној Гори. Од Зетске епископије до Митрополије црногорско-приморске (тематски зборник)*, Ниш 2021, 217.

¹³⁵ С. Б. Јокић, „Живот цркве у Црној гори у доба Петра II Петровића Његоша”, 217.

¹³⁶ Као земља која је била у саставу српске средњовековне државе, а у којој су и у 19. веку живели Срби, Црна Гора је и по историјском и по националном принципу виђена као саставни део будуће српске државе. К. Тодоровић, *Односи Србије и Црне Горе 1851–1860*, Подгорица 2018, 14–18.

¹³⁷ Љ. Дурковић Јакшић, „Удео Цетињске митрополије”, 260.

¹³⁸ Д. Микавица, Г. Васин, Н. Нинковић, *Срби у Црној Гори 1946–1918*, 176.

¹³⁹ Љ. Дурковић Јакшић, *Србијанско-црногорска сарадња (1830–1851)*, Београд 1897, 112.

¹⁴⁰ Ступање на власт наследника Владике Петра II Петровића Његоша такође је било обележено трвењима будући да је црногорска Скупштина, занемарујући тестаментарну вољу Владике, према којој је наследник требало да буде Данило Петровић, наследником именовало владичиног брата Пера, тадашњег председника Сената. Ипак,

питање хиротоније, па су се повели преговори са Митрополитом карловачким Јосифом (Рајачићем). Он је изразио спремност да изврши хиротонију тражећи да се прво ствар дипломатски уреди код надлежних представника власти. Своје право вршења поменутог чина темељио је на чињеници да су пећки патријарски, у чијем надлештву је била Црна Гора и епархије у Османском царству, ово право пренели у Аустрију.¹⁴¹

Напоменимо да је тек од владавине Данила Петровића (1851–1860), ако не рачунамо установу гувернадура, која је формално укинута за време владике Петра II Петровића Његоша (1830–1851), дошло до раздвајања црквене и световне власти. Данило је 1852. постао световни владар са титулом кнеза, а за владiku је изабран Никанор (Ивановић),¹⁴² сабрат манастира Савина код Херцег Новог. После његовог краћег владиковања, за које Ђ. Слијепчевић каже да није било ни дуго ни славно¹⁴³, наследио га је Иларион (Рогановић)¹⁴⁴, који је хиротонисан 1863. године и остао на владичанском престолу све до смрти 1882. године. За његове веома дуге владавине спроведен је низ реформи. Увео је обавезу ношења браде уз дозволу ношења народног одела. Године 1864. издата је наредба са циљем уређивања парохија. Том приликом су уведени протопрезвитери и постављени протојереји, који су такође имали парохије. Године 1869. основана је Богословско-учитељска школа на Цетињу.¹⁴⁵ У њој су, на крају године вршени годишњи испити, којима је присуствовао књаз Никола, а најуспешнији ученици добијали би посао у државној служби бивајући прво учитељи, а затим свештеници.¹⁴⁶

После успешно завршених ратова 1876–1878 године Црна Гора је територијално проширена, што је у црквеном смислу резултирало оснивањем Захумско-рашке епископије, са седиштем у манастиру Острог.¹⁴⁷ У односу на централну власт Црква у Црној Гори није била у повољном положају. Наиме, књаз, а каснији краљ, Никола Петровић био је велики ктитор, дародавац и заштитник Цркве, али исто тако и самодржац који је својим самодржављем усвајао руски модел управљања Црквом. Са једне стране, државна вера је била заштићена од стране световних власти, али са друге, то је довело до ситуације у којој се црквена питања решавају световним уставом, а да се прерогативи о доношењу важних одлука у цркви нађу у рукама световних лица.¹⁴⁸

Све до краја 19. века, тачније 1893. Године, свештенско се по одевању није разликовало од обичног народа, а обичном народу је наликовало и по обичају ношења оружја. Стога је септембра месеца поменуте године Митрополит издао окружницу према којој од почетка 1894.

превирања је решио руски цар подржавајући Данила Петровића. Љ. Дурковић Јакшић, *Србијанско-црногорска сарадња (1830–1851)*, 179.

¹⁴¹ Љ. Дурковић Јакшић, „Удео Цетињске митрополије”, 261.

¹⁴² Владика Никанор (Ивановић) био је први владика након раздвајања црквене и световне власти у Црној Гори. За Митрополита је рукоположен 1852. године. Пошто није узео учешћа у сахрани кнеза Данила, смењен је са положаја 1860. године. Одселио се најпре на Крим, а потом у италијанску Горицу где је умро 1894. године. Епископ Сава (Вуковић), *Српски јерарси*, 355.

¹⁴³ Ђ. Слијепчевић, *Историја Српске православне цркве II*, 274.

¹⁴⁴ Рођен као Илија Рогановић 1828. године у Подгорици. Замонашен је у манастиру Врањини. Био је игуман манаситра Ждребаоник, а касније и манастира Острог. За Митрополита црногорско-брдског постављен 1860. године, а хиротонисан три године касније. На овом положају остаје све до смрти 1882. године. Епископ Сава (Вуковић), *Српски јерарси*, 195.

¹⁴⁵ Ђ. Слијепчевић, *Историја Српске православне цркве II*, 277.

¹⁴⁶ Што се тиче кадра, број свршених ученика ове школе већ 1902. године био је толики да је могао да подмири потребе Црне Горе за учитељима, свештеницима и нижим државним службеницима. Ректор богословије истовремено је био надзорник свих школа у Црној Гори. Д. Перић, *Црквено право*, Београд 1999, 201.

¹⁴⁷ Д. Перић, *Црквено право*, 201.

¹⁴⁸ Г. Васин, „Између државне политике, етнофилетизма”, 310.

године и јеромонаси и мирско свештенство треба да народно одело замене мантијама, те да престану са ношењем „како јавног тако и тајног оружја”.¹⁴⁹ Ово очигледно није добро прихваћено међу онима на које се пропис односи јер је јуна 1906. године издата нова Митрополитова наредба о обавезном ношењу мантија на јавним местима. За оне који би се и даље противили наредби одређена је глоба од десет круна (први пут), двадесетпет круна (други пут), педесет круна (трећи пут), а они који би ухваћени у непоштовање наредбе више од три пута били би позвани на „строжију одговорност”.¹⁵⁰

Крајем 19. века Црна Гора бројала је око 170 хиљада становника, од чега је било 152 свештеника.¹⁵¹ За њихово издржавање православна домаћинства плаћала су у природи свештенички прирез, који је од 1900. године постао новчани. Од тада су свештеници обављали обреде бесплатно примajući плате које су годишње износиле 730 круна на селу и 1200 круна у вароши. Биле су регулисане и свештеничке пензије.¹⁵² Касније ће посебним законом из јануара 1910. године бити прописано да се свештеничке плате исплаћују из државног буџета.¹⁵³ У исто време, дакле крајем 19. века, у Црној Гори је било 350 цркава и 20 манастира са само двадесетак монаха.¹⁵⁴

Озбиљнији кораци на пољу црквеног устројства и законодавства Цетињске митрополије начињени су у времену Владике Митрофана (Бана).¹⁵⁵ Најзначајнији у том погледу био је црквени устав, назван Устав Светог синода, донесен 30. децембра 1903. године. У првом члану Устава дефинисан је правно-црквени карактер цркве у Црној Гори, па је речено: „Автокефална православна митрополија у књажевини Црној Гори као члан једне, свете, католичке и апостолске цркве којој је пастиреначелник и глава Господ и Бог наш Исус Христос, чува и одржава јединство у догматима и каноничким установама са свима православним и автокефалним црквама и ово ће јединство она чувати и одржавати до вијека”.¹⁵⁶ Устав који је књаз донео 1903. године био је политичке природе осигуравајући књазу велики утицај на рад црквених тела.¹⁵⁷

После балканских ратова Пећ је дошла под власт Црне Горе, а када је основана нова Пећка епархија, овај град је постао њено седиште. Нова епархија била је у надлештву Митрополита црногорског. За првог епископа изабран је Гаврило (Дожић), који ће на овом

¹⁴⁹ „Окружница митрополита Митрофана којом забрањује свештенству да носи оружије и народно одијело од 9. септембра 1893. године“, *Ž. М. Андријашевић, Crnogorska crkva 1852–1918 (Studija sa zbirkom dokumenata o Pravoslavnoj crkvi u Knjaževini/Kraljevini Crnoj Gori)*, Nikšić 2008, 341-342.

¹⁵⁰ „Наредба митрополита Митрофана свештенству о обавезном ношењу мантија на јавним мјестима од 21. јуна 1906. године”, *Ž. М. Андријашевић, Crnogorska crkva 1852–1918 (Studija sa zbirkom dokumenata o Pravoslavnoj crkvi u Knjaževini/Kraljevini Crnoj Gori)*, Nikšić 2008, 435.

¹⁵¹ Р. Радић, *Живот у временима, Патријарх Гаврило Дожић 1881–1950*, Београд 2006, 31.

¹⁵² Р. Радић, *Живот у временима*, 31-32.

¹⁵³ Д. Микавица, Г. Васин, Н. Нинковић, *Срби у Црној Гори 1946–1918*, 257.

¹⁵⁴ Р. Радић, *Живот у временима*, 33.

¹⁵⁵ Рођен као Марко Бан 1841. године у Грбљу. Замонашен у манастиру Савини 1865. године. За Митрополита је изабран 1884. године, а хиротонисан је годину дана касније. На митрополитском трону остаће све до свог упокојења 1920. године. Током последње године свог живота био је веома активан у раду на уједињењу Српске православне Цркве. Епископ Сава (Вуковић), *Српски јерарси*, 321.

¹⁵⁶ *Устав Светог синода у Књажевини Црној Гори*, Цетиње 1904, 3.

¹⁵⁷ По овом уставу била је одређена православна Црква у Црној Гори до уједињења са осталим деловима Патријаршије. Свака епархија имала је своју конзисторију, чији је референт био протођакон. Владар је све до 1904. године именовао митрополита и епископе, а после тога у избору је учествовао и Синод, успостављен исте године.¹⁵⁷ Синод су, као највишу црквену власт сачињавали сви епископи, два архимандрита, три протојереја и секретар. Поред других послова, Синод је предлагао три кандидата за упражњену епархију, а владар је именовао једног од њих. Д. Перић, *Црквено право*, 200.

месту остати све до 17. новембра 1920. године, када ће, после смрти Митрофана (Бана), засести на престо Митрополита црногорско-приморског.¹⁵⁸ Пред сами почетак Првог светског рата број свештеника у Црној Гори порастао је на 200, а број калуђера на 25, док је укупан број православних верника износио четиристо хиљада. Ниво образовања међу свештенством био је изузетно низак, а неки су још увек носили народна одела.¹⁵⁹

1. 2. 1. Цетињска митрополија у Првом светском рату

Уласком Црне Горе у сплет догађаја који историја памти као Први светски рат настало је тешко време и за Цетињску митрополију. Одмах по објави краља Николе о ступању Црне Горе у рат против Аустроугарске Митрополит Митрофан је одредио да се 26. јула 1914. године у свим варошким црквама одржи молепствије за успех савезничког оружја.¹⁶⁰ На фронту је било ангажовано чак и особље Цетињске конзисторије, па је, услед недостатка особља, Митрополит упутио молбу Министарству војном ради ослобађања од војне дужности редовних чланова Конзисторије Илије Јовићевића и Мираша Вукотића. Због тешког стања изазваног ратом и недостатка радне снаге, Митрополит је дао дозволу да се може радити током свих празника и недеље изузев Вазнесења, првог дана Тројчиндана те Велике и Мале Госпојине.¹⁶¹

Црногорска влада донела је одлуку према којој се Митрополиту Митрофану одређује останак у земљи са задатком да контактира са окупаторском управом (Војно генерално гувернадурство) у циљу заштите интереса тамошњег становништва. Са друге стране, Митрополит Митрофа противио се свакој оружаном акцији према окупаторима знајући да би овакво поступање могло довести до репресалија над становништвом.¹⁶² Овакво Митрополитово држање свакако је помогло да се ублаже тешкоће које је окупација донела. Забележен је случај успешног Митрополитовог залагања код генералног гувернера за групу од 40 талаца над којима се имала извршити казна вешањем због једног комитског убиства.¹⁶³ Лојалност Митрополита у односу на окупационе власти, као и велики утицај који је он имао у народу, а преко којег су

¹⁵⁸ Д. Страњаковић, „Уједињење Српске Православне цркве и обнова Пећке Патријаршије 1918–1922.” године, *ГСПП* 4 (1962), 150.

¹⁵⁹ Р. Радић, *Живот у временима*, 33.

¹⁶⁰ Р. Радић, М. Исић, *Српска црква у Великом рату*, 22.

¹⁶¹ Митрополит је заједно са властима водио бригу о склањању драгоцености из цркава и манастира на сигурна места. Одлуком министарског савета из новембра 1916. године требало је извршити евакуацију појединих места на подручју Метохије, а према њој би свештенство остало уз своју паству и манастире док би Митрополит Гаврило Дожић и чланови Конзисторије у Пећи били евакуисани попут осталог тамошњег чиновништва. Р. Радић, М. Исић, *Српска црква у Великом рату*, 22..

¹⁶² Добар пример даје догађај у којем је бивши црногорски министар војске, Радомир Вешовић убио аустроугарског поручника који га је спроводио у интернацију и након тога се ометнуо у шуму. Митрополит је, у посланици коју је тим поводом послао свештенству и народу, догађај назвао несрећним, недостојним и мрским. Сматрајући да ће судбина Црне Горе у своје време бити решена, саветује народ да до тада буде миран и стрпљив, а у овом духу свештеницима је наредио да своју паству саветују да се клони оваквих деловања те да прихвати наметнуту власт. „Посланица митрополита Митрофана свештенству и народу поводом убиства које је извршио бригадир Радомир Вешовић над официром аустријске војске од 20. јуна 1916. године”, *Ž. М. Andrijašević, Crnogorska crkva 1852–1918 (Studija sa zbirkom dokumenata o Pravoslavnoj crkvi u Knjaževini/Kraljevini Crnoj Gori)*, Nikšić 2008, 491-492.

¹⁶³ *Ž. М. Andrijašević, Crnogorska crkva 1852–1918*, 177.

аустроугарске власти хтеле да пошаљу поруку о благом карактеру своје управе, утицале су на Аустроугарску да пусти из интернације све црногорске свештенике. Као непосредан повод за ову одлуку послужиле су манифестације организоване од стране Митрополита, а које су се односиле на смрт цара Фрање Јосифа. Ова одлука, иначе објављена у „Цетињским новинама”, образложена је „достојанственим изјавама црногорског пучанства” поводом смрти аустријског монарха, на које су, према мишљењу доносиоца одлуке, имали утицај Митрополит и свештенство. Одлука јасно изражава пропагандни покушај власти да се представи као пријатељска и мирољубива.¹⁶⁴ Том приликом је Митрополит Митрофан (Бан) одржао један говор, у којем је наглашен брижљив однос преминулог монарха према господарима Црне Горе.¹⁶⁵

Што се рестриктивних мера тиче, Наредбама Генералног гувернера, Виктора Вебена фон Бабенауа током прве половине 1916. године било је забрањено помињање световних власти на богослужењима у храмовима, наметнуто је коришћење латинице током службених и приватно-правних односа, наложено је обавезно коришћење грегоријанског календара. Донесена је и одлука о забрани коришћења црквених звона. За Божић 1917. године опет ће бити дозвољено њихово оглашавање, али је након реквизирања веома мали број звона остао. Окупационе власти наложиле су затварање Богословије, а окупљања народа о великим црквеним празницима су забрањена.¹⁶⁶

Посебан изазов за Митрополију представљало је помањкање свештеника до којег је дошло због њиховог масовног интернирања. Од почетка јуна 1916. године 32 свештеника била су интернирана, а до краја рата забележено је још неколико случајева интернирања свештених лица, док је било и случајева интернирања истих свештених лица у више наврата. Стога не чуди што је поменути акт о ослобађању интернираних свештеника дочекан са великим олакшањем.¹⁶⁷

Добротворна делатност Митрополита цетињског током Првог светског рата огледала се у прикупљању помоћи за интернирце, прикупљању помоћи за отварање народне кухиње на Цетињу, поделу помоћи угроженима глађу, бројне интервенције код окупационих власти, обезбеђивање средстава за одвијање богослужбеног живота итд.¹⁶⁸ Огроман део добротворне делатности односио се на прихватање избеглица из Босне и Херцеговине, Боке Которске и Србије. Нарочито велик број свештеника избегао је из Србије у Црну Гору, а међу њима и

¹⁶⁴ „Осим тога ће у овоме видети доказ да, аустро-угарска управа показује мирољубивом становништву богату наклоност, како је и воља нашег милостивог владара“. Чланак из „Цетињских новина” број 34 од 10.12. 1916. године, *Ž. М. Андријашевић, Crnogorska crkva 1852–1918*, 493.

¹⁶⁵Ипак, као што ваљано упозорава Живко Андријашевић, треба бити посебно опрезан у ишчитавању окупационих листова. Он не искључује могућност ни да је говор измишљен, а у случају да су речи Митрополита верно пренесене, истиче да је немогуће поверовати како је Митрополит речима „да се угаasio драгоцен живот врлог пријатеља Црне Горе” пренео своје стварне ставове, као што се ни ранији Митрополитови хвалоспеви изречени на рачун краља Николе Петровића не могу сматрати изразом истинског уверења. *Ž. М. Андријашевић, Crnogorska crkva 1852–1918*, 180. Овако није мислило уредништво „Весника” органа свештеничког удружења, па је овај говор објавило у броју 14. од 5. априла 1920. Године, и то „ради карактеристике људи који су сада на највишим положајима у цркви” „Из окупационог доба”, *Весник* 14. (5. април 1920), 3. Ипак, свега пет месеци касније, поводом смрти Митрофана (Бана), на страницама истог овог листа о покојнику се писало као о „великом и одушевљеном Србину”, који је био међу највећим прегаоцима на пољу уједињења Црне Горе са Србијом. „Митрофан Бан”, *Весник*, 33 (27. септембар 1920), 1.

¹⁶⁶ П. Кондић, *Митрополија Црногорско-приморска у другој половини 19. и почетком 20. века (1851–1920)*, Цетиње 2021, 549.

¹⁶⁷ П. Кондић, *Митрополија Црногорско-приморска*, 550.

¹⁶⁸ Р. Радић, М. Исић, *Српска црква у Великом рату*, 25.

студенички монаси са кивотом Светог Стефана Првовенчаног. Кивот је свечано дочекан у манастиру Острог и смештен у Цркву Свете Тројице у Доњем манастиру.¹⁶⁹

Поред прогона свештенства, епархијама Цетињске митрополије нанесена је и велика материјална штета. Митрополит Гаврило (Дожић) након повратка 1919. године затиче у тешком стању Пећку митрополију, о чему је оставио и белешке: „Ја се повратих у резиденцију јан. 1919. године после трогодишњег заточења. Нађох пустош и развалине. Највеће зло што су ми крвници учинили у Патријаршији што су кров скинули и однијели. Али Бог је велики па ће у слободи све поправити”.¹⁷⁰ Материјална штета причињене манастирима била је огромна.¹⁷¹ Све што је могло да користи окупатору било је реквирирано.¹⁷² Нарочито велики ударац представљало је бомбардовање и разарање Ловћенске капеле, након чега су посмртни остаци владике Петра II Петровића Његоша пренесени на Цетиње.¹⁷³ Према извештају Конзисторије цетињске упућеном Министарству вера Краљевине СХС, аустроугарске власти су Митрополији црногорско-приморској причиниле штету од 1.248.265 динара, при чему се половина те суме односила на потпуно разорени манастир Косијерево. Осталим манастирима на подручју Митрополије штета је углавном наношена кроз отуђивање звона, црквених ствари и сечу шуме. Нарочито је било распрострањено одузимање звона (из 16 парохија однето је 116 звона).¹⁷⁴

На тражење Светог архијерејског синода 1940. године Митрополија црногорско-приморска прикупила је тринаест извештаја о страдању свештеника Цетињске, Никшићке и Пећке епархије. Према овим извештајима шест свештеника је преживело злостављање, један је умро у затвору, један је умро од последица мучења непосредно по изласку из заточеништва, тројица су убијена и два стрељана.¹⁷⁵

¹⁶⁹ П. Кондић, *Митрополија Црногорско-приморска*, 541-542.

¹⁷⁰ Светозар Ст. Душанић, „Три белешке рашко-призренског митрополита Гаврила у летопису Пећког манастира”, *ГСПЦ* 6 (1980 године), 120-122.

¹⁷¹ Ратна штета причињена манастиру Ђурђеви ступови процењена је на 112 039 динара, штета манастира Света Тројица код Пљеваља била је чак 764 000 предратних динара, док је манастир Довоља потраживао 242 000 динара. Манастир Дечани опљачкан је прво од стране Бугара 1915. године, а потом и у јесен 1916. године од стране аустроугарских и бугарских трупа. Р. Радић, М. Исић, *Српска црква у Великом рату*, 59-60. Једна од ретких драгоцености која је овом приликом сачувана јесте Повеља краља Стефана Дечанског, коју је настојатељ манастира, монах Версонофије, успео да понесе са собом и касније преда Русима. В. Ђурић Мишина, „Неколико детаља о судбини повеље Краља Стефана Дечанског”, *Баштина* 20/2, (2006), 323-329

¹⁷² Септембра 1916. године почела је реквизиција звона са цркава и манастира на подручју Црне Горе. Однето је ограда са владичине баште у Цетињском манастиру; три цркве у Његушима су биле запоседнуте и претворене у магацине ратног материјала, црква у Гораждевцу тешко је оштећена, а инвентар уништен 1915. године, црква Светог Јована у Бајицама претворена је у магацин за храну, у манастиру Морача запоседнут је конак, док је у припрати велике цркве као и у малој цркви Светог Николе ускладиштен војни материјал, а просторије конака Пећке патријаршије служиле су као спремиште реквириране робе. Септембра 1916. године скинут је и оловни кров, запоседнут манастирски млин, као и посед са баштом и воћњак. Р. Радић, М. Исић, *Српска црква у Великом рату*, 61.

¹⁷³ За више видети П. Кондић, *Митрополија Црногорско-приморска у другој половини 19. и почетком 20. века (1851–1920)*, Цетиње 2021, 568-576 и Љ. Дурковић Јакшић, *Његош и Ловћен*, Београд 1971.

¹⁷⁴ Р. Радић, М. Исић, *Српска црква у Великом рату*, 61-62.

¹⁷⁵ Ову грађу која се налази у Архиву Светог архијерејског синода проучио је и на основу ње објавио једну расправу Предраг Пузовић 2015. године Набројано је 18 свештеника из Пећке епархије који су током рата били интернирани: Благоје Ристић, Пећ; Видак Мишовић, Пећ; Јован Ђесаревић, Таковица; Никола Веселиновић Рожај; јеромонах Теофил, Исток; Саво Вукојичић, Пљевља; Слободан Шилак, Пљевља; Ристо Недић, Пљевља; Перо Радовић, Пљевља; Ђирило Босић, Пљевља; Игњат Шилак, Пљевља; јеромонах Дионисије Рабровић, Довоља; протосинђел Прокопије Вековић, Беране; Јован Поповић, Беране; Никола Поповић, Беране; Радивоје Божовић, Беране; Михаило Новичић, Беране и Ђорђе Шекуларац, Гусиње. П. Пузовић, „Страдање свештенства током Првог светског рата на подручју Цетињске, Пећке и Никшићке епархије”, *Богословље* 2 (2015), 211-220.

Током рата и сам Митрополит пећки Гаврило (Дожић) био је интерниран у Цеглед (Мађарска), а интернација је оставила тешке последице по његово здравље, па је као болесник враћен у Улцињ 1918. године. У Улцињу ће дочекати ослобођење, али ће до тог момента константно бити под јаком стражом.¹⁷⁶

Престанком окупације новембра 1918. године, настале су нове околности и за Цетињску митрополију. Свети синод Краљевине Црне Горе састао се на Цетињу 16. децембра 1918. године по предмету уједињења Цркве у Црној Гори са Црквом у Краљевини Србији. Узимајући у обзир одлуке Велике народне скупштине српског народа Синод је донео једногласну одлуку да се и „св. аутокефална црква у Црној Гори уједини са независном Православном Црквом у Краљевини Србији, а заједно са овом са цијелом Св. Српско-Православном Црквом новој држави Срба, Хрвата и Словенаца”.¹⁷⁷ У тренутку доношења ове одлуке чланови Светог синода Краљевине Црне горе били су: Митрополит Црне Горе и председник Св. синода, Митрофан (Бан); Митрополит пећки др Гаврило (Дожић); Епископ никшићки, Кирил (Митровић) и синодски секретар, ђакон Иво Калуђеровић.¹⁷⁸

Свети синод Краљевине Црне Горе, актом број 1170.од 16. децембра 1918. године обратио се Митрополиту Димитрију преносећи му своје решење донето на поменутој седници одржаној истог дана, а које се односи на уједињење свих српских црквених јединица на тлу Краљевине СХС. Образлажући своје решење, Свети синод Краљевине Црне Горе истиче како је сплет историјских околности у којима је Патријарх српски прешао на тло Хабзбуршке монархије, а Пећка патријаршија укинута, довео до стања у којем су „постале у Српским Земљама извесне аутокефалне Српске Цркве”, међу којима и Црква у Црној Гори. Будући да је „Народна Скупштина Српског Народа у Црној Гори дана 13. новембра донела одлуку да се независна Црна Гора уједини са братском Србијом и Југославијом то је и наш Архијерејски Сабор као највиша Духовна Власт независне Цркве у Црној Гори у својој седници држаној дана 16. децембра 1918. године једногласно донио ријешење да се аутокефална Црква у Црној Гори сједини са независном Св. Православном Црквом у Краљевини Србији, а са овом заједно и са цијелом Српском Православном Црквом у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца”.¹⁷⁹

1. 2. 2. Питање аутокефалности Цетињске митрополије

Када се говори о помесној Српској Цркви у Црној Гори, односно Цетињској митрополији у периоду који је претходио уједињењу, неизоставна тема је канонски статус ове црквене јединице. Иако своје окружење налази у домену историјско-канонског, тема бива актуелизована

¹⁷⁶В. Цомић, *Мучеништво српског патријарха: Документа о хапшењу патријарха Гаврила у манастиру Острогу 1941. године*, Краљево 1997. Електронско издање на сајту http://www.rastko.rs/rastko-cg/duhovnost/dzomic-patrijarh_dozi_c.html (приступљено 15.7.2022. године). Такође видети и Р. Радић, *Живот у временима: Патријарх Гаврило Дожић 1881–1950*, Београд 2006.

¹⁷⁷„Записник са седнице Светог Синода Краљевине Црне Горе од 16. децембра 1918. године”, *Ž. М. Andrijašević, Crnogorska crkva 1852–1918 (Studija sa zbirkom dokumenata o Pravoslavnoj crkvi u Knjaževini/Kraljevini Crnoj Gori)*, Nikšić 2008, 497-498.

¹⁷⁸ „Записник са седнице Светог Синода Краљевине Црне Горе од 16. децембра 1918. године”, *Ž. М. Andrijašević, Crnogorska crkva 1852–1918 (Studija sa zbirkom dokumenata o Pravoslavnoj crkvi u Knjaževini/Kraljevini Crnoj Gori)*, Nikšić 2008, 498

¹⁷⁹*Писмо Светог Синода Краљевине Црне Горе Његовом Високопреосвештенству Господину Димитрију Митрополиту Краљевине Србије од 16. децембра 1918. године.* АЈ 69-10-24.

због великог уплива дневно-политичког. Будући да истраживање, које је пред нама у жижи свог научног интересовања има сам процес уједињења и историјско-канонске услове у којима се исти одвијао, питање аутокефалности Цетињске митрополије, о којем је већ доста писано, биће обрађено у толикој мери тек да представи научне радове и упореди ставове који се у њима јављају.

Први члан *Устава Светог синода* православну Митрополију у Црној Гори изричито назива аутокефалном, што нас доводи до питања порекла овог статуса, а аутокефалном је назива и Устав за Књажевину Црну Гору из 1905. године (члан 40). Руси су први прихватили Црногорску митрополију као аутокефалну, и то 1851. године, одакле су је Ралис и Потлис преузели у своју Синтагму¹⁸⁰ (1885, том V, стр. 529), где се помиње као „аутокефална митрополија црногорска”.¹⁸¹ Ако пажљиво анализирамо карактер Атинске синтагме (видети напомену), јасно нам је да став Сергија Тројицког, према коме се поменути попис аутокефалних православних цркава из петог тома Атинске синтагме назива „званичним каталогом православних цркава”,¹⁸² не може бити ваљан. Забуну је можда унео податак да је издавање Атинске синтагме дозволио Синод Цариградске патријаршије, што не значи да је на било који начин Васељенска патријаршија озваничила или прихватила Атинску синтагму као извор важећег права.¹⁸³ Ипак, разматрајући формалне услове за аутокефалију, Сергије Тројицки наводи како је и Црква Црне Горе била у ситуацији да њени митрополити добијају хиротонију, „а самим тиме и власт” из Русије.¹⁸⁴ Проблем настаје и када се појам аутокефалије, тј. његова суштина и фактори који га чине, нађу напоредо са простим поменом Цетињске митрополије као аутокефалне. Другим речима, аутокефална Црква добија власт од мајке цркве, а чува је путем хиротоније својих епископа од стране својих епископа¹⁸⁵, те се као носилац те суверене црквене власти постулира управо епископат одређене цркве, док се као једини правни фактор јавља воља мајке цркве¹⁸⁶, а у случају Цетињске митрополије не налазимо потврду ниједног ни

¹⁸⁰У светлу сагледавања проблема аутокефалности Цетињске митрополије потребно је размотрити карактер саме Атинске синтагме. Наиме, веома је важно, а из наредних редова ће бити јасно и зашто је важно, имати на уму да је главни мотив за настанак Атинске синтагме био жеља за објављивањем рукописа који су пронађени у личној библиотеци Митрополита аргонидског Герасима. Уколико бисмо потврду става да је Цариградска патријаршија експлицитно признала аутокефалност Цетињске митрополије хтели да нађемо у Атинској синтагми, иста би морала да добије статус званичне кодификације црквеног права Васељенске патријаршије. Као што је већ наведено, приређивачи овог дела нису имали амбицију да пишу зборник важећег црквеног права. Каталог цркава који је објављен у петом тому, а који цркву у Црној Гори помиње као аутокефалну, не представља диптих Васељенске патријаршије. Напротив, приређивачи наглашавају да половином априла 1855. године Црква у Црној Гори није била унета у диптих Васељенске патријаршије, а да су информације о њој преузете из Синтагмата на руском језику који је изашао 1851. године. Д. Ђукић, „Атинска синтагма из 1855. године и „аутокефалност” православне цркве у Црној Гори”, *Осам векова Српске православне цркве у Црној Гори. Од Зетске епископије до Митрополије црногорско-приморске (тематски зборник)*, Ниш 2021, 279.

¹⁸¹Ђ. Слијепчевић, *Историја Српске православне цркве II*, 280.

¹⁸²С. Тројицки, „Суштина и фактори аутокефалије”, *Изабране студије из црквеног права*, Београд 2008, 128 . С. Тројицки, *Црквено право*, Београд 2011, 408.

¹⁸³Д. Перић, *Црквено право*, Београд 1999, 79. Упореди Д. Ђукић, „Атинска синтагма из 1855. године и „аутокефалност” православне цркве у Црној Гори”, *Осам векова Српске православне цркве у Црној Гори. Од Зетске епископије до Митрополије црногорско-приморске (тематски зборник)*, Ниш 2021, 273-293.

¹⁸⁴С. Тројицки, *Црквено право*, Београд 2011, 408. Упореди Р. Јовић, „Аутокефалија јуче и сутра”, *Осам векова Српске православне цркве у Црној Гори. Од Зетске епископије до Митрополије црногорско-приморске (тематски зборник)*, Ниш 2021, 241-271.

¹⁸⁵Љ. Дурковић Јакшић, „Удео Цетињске митрополије”, 264.

¹⁸⁶С. Тројицки, „Суштина и фактор аутокефалије”, 147.

другог.¹⁸⁷Говорећи о овом елементу аутокефалије, Сергије Тројицки за пример узима Трећи васељенски сабор, који у свом 8. правилу¹⁸⁸, штитећи аутокефалност Кипарске цркве, не помиње никакав други атрибут аутокефалије осим онога који се односи на чињеницу да кипарски епископи сами хиротонишу своје епископе. У истом тону наведено је 28. правило¹⁸⁹ Халкидонског сабора, које лишава аутокефалности три епархије, не помињући никакво друго смањење њихових права осим хиротоније ових митрополита од стране цариградске цркве.¹⁹⁰ Чак и у случајевима да нека црква политички изгуби своју територију и премести се на територију друге цркве, као што је био случај са Кипарском црквом, која је због најезде Арабљана морала да се пресели у границе Цариградске цркве, њена аутокефалија остаје исказана чињеницом да епископе те цркве и даље хиротонишу њени епископи.¹⁹¹ Такође, аутокефалност је могла да буде дата само од стране мајке цркве, тј. Пећке патријаршије, а то се никада није десило. Не само да се није десило него није ни тражено, а у сагласју са тим ставом стоји и податак да Цетињска митрополија није никада признала акт о укидању Пећке патријаршије јер је на њеном терену последњи Патријарх Василије Бркић продужио власт све до 1789. године. Аутокефалност је прећутно, али не и канонски призната прво од Руске, а онда и од Цариградске и Грчке цркве.

¹⁸⁷Разматрајући овај проблем Љубомир Дурковић Јакшић истиче како је Арсеније Пламенац хиротонисан од стране Патријарха Василија Бркића, Митрополита Саве и непознатог српског владике, да је Петар I хиротонисан у Карловачкој митрополији која је била део Пећке патријаршије, а да је тек Петар II хиротонисан изван Пећке патријаршије и то у Руској цркви. Примање хиротоније на страни била је једино нужна потреба, из икономије, која се примењивала после смрти Петра I.Љ. Дурковић Јакшић, „Удео Цетињске митрополије”, 265.

¹⁸⁸ „Најбогољубазнији епископ Ригин и са њиме најбогољубазнији епископи области Кипра, Зинон и Евагрије, објавили су дело које је новотарија супротна црквеним установама и правилима (канонима) светих Апостола, и прети слободи свих. Пошто опште болести требају јаче лекове јер већи бол придонесе, и пошто није држан (следован) древни обичај да епископ града Антиохије врши (-чини) рукоположења на Кипру, како су нас писмено (ливелом) и усмено (-својим речима) известили (обавестили) најпобожнији мужеви, који су дошли на свети сабор. Они који началствују у светим црквама Кипра, нека имају слободу без забране, и без тескобе, по правилима (канонима) Светих Отаца и по древном обичају, да сами од себе (собом) врше рукополагање најпобожнијих епископа. Исто да се сачува и у другим правилима (канонима) и у свим областима. Да нико од најбогољубивијих епископа области не проширује власт на другу (-област), која раније, и од почетка није његова или под његовом руком била. Ако неко приграби или насилно себи потчини (-област), да је врати, да се не преступају правила (канони) Отаца и да се под видом свештенодејства не поткраде гордост (надменост) световне власти: да не изгубимо за мало ону слободу коју нам је даровао својом Крвљу Господ наш Исус Христос, ослободитељ свих људи. Свети васељенски Сабор је одлучио да свака област сачува чисто и неповређена права која јој од почетка припадају по старом утврђеном обичају. Сваки митрополит као свој доказ може слободно узети препис о овоме што је закључено. Ако неко предложи неки закон који је противан ономе што је сада одређено, свети и васељенски Сабор одређује да то буде ништавно”. Р. Поповић, *Васељенски сабори – одабрана документа*, Београд 2002, 71.

¹⁸⁹ „Следећи у свему одлуке Светих Отаца и управо обзнањујући прочитано правило (канон) сто педесет најбогољубивијих епископа сакупљених на сабору у царском Константинопољу (Цариграду) Новоме Риму у време бившег цара, блажене успомене Теодосија Великог, исто и ми одређујемо и закључујемо о преимућствима најсветије цркве истог Константинопоља (Цариграда) Новог Рима. Јер су и престолу старог Рима Оци с правом даровали преимућства пошто је онај град био царствујући. Подстакнути истом намером (циљем) сто педесет најбогољубивијих епископа признали су једнака (иста) преимућства и најсветијем престолу Новог Рима, разумно просудивши да град који је удостојен цара и сената (скупштине), и који има иста преимућства као и стари царски Рим буде величан (слављен) и у црквеним пословима као онај други после оног. Према томе, сами митрополити понтијске (Понта), азијске (Азије) и тракијске (Тракије) области, а исто тако и епископи варвара (иноплеменика) у реченим областима биће рукополагани од реченог најсветијег престола најсветије цркве Константинопоља (Цариграда). То јест, сваки ће митрополит речених области саобласним епископима рукополагати епархијске епископе, као што је у божанским правилима (канонима) заповеђено. А митрополите речених области, као што је речено рукополагаће архиепископ Константинопоља (Цариграда) када по сагласној одлуци према обичају он буде обавештен”. Р. Поповић, *Васељенски сабори – одабрана документа*, Београд 2002, 98-99.

¹⁹⁰ С. Тројицки, „Суштина и фактори аутокефалије”, 136.

¹⁹¹ С. Тројицки, „Суштина и фактори аутокефалије”, 137.

Другим речима, Цетињској митрополији неканонски је одређен положај међу самосталним црквама без њеног захтева и мимо њене сагласности.¹⁹²

Став који Љубомир Ђурковић Јакшић износи о уставу из 1903. године, тј. о делу у којем се Цетињска митрополија назива аутокефалном заснива се на посматрању овог чина као политичког момента, а не канонско-правног акта, који нипошто није био уперен против јединства Српске Цркве. Напротив, „хтело се административно сређеном црквом са Цетиња помоћи акцији за ослобођење”.¹⁹³ Управо на овој перспективи борбе за национално ослобођење Црногорска митрополија је, како сматра Новак Ражнатовић, „у своме историјском и националном бићу тврдо носила аутокефалност Српске цркве све до успостављања редовног стања 1920. године”.¹⁹⁴ Будући прецизнији на другом месту, Ражнатовић каже да се историјска мисао аутокефалности Српске цркве могла исказати понајпре преко Црногорско приморске митрополије, која се након 1766. године једина супротстављала Цариграду.¹⁹⁵ Ипак, он ни на једном месту не говори о формалној аутокефалности Цетињске митрополије, тј. у оном смислу у којем је она схваћена у равни историјско-канонског.

У контексту разматрања питања аутокефалности заслужује да буде сагледан и чин проглашења васпостављања Пећке патријаршије 30. августа/12. новембра, односно беседа коју је, уместо болесног Митрофана (Бана)¹⁹⁶, у Цетињском манастиру одржао протојереј Иван Калуђеровић, а у њој је Митрофан (Бан) поменут као егзарх пећког трона.¹⁹⁷ Положај поглавара Цетињске митрополије Митрофана (Бана) као егзарха, подразумева зависност од неког другог црквеног центра. На овај проблем указао је и Љубомир Ђурковић Јакшић у делу „Митрополија Црногорска никада није била аутокефална”. Наиме, у већ помињаној Атинској синтагми, поглавар Митрополије црногорске се помиње као „Митрополит скадарски и приморски, архиепископ цетињски, егзарх свештеног Трона пећског, владика црногорски и брдски г. Петар Петровић”.¹⁹⁸ Према поменутом аутору, проблем се огледа у томе што канонско право не

¹⁹² Љ. Ђурковић Јакшић, „Удео Цетињске митрополије”, 265-266.

¹⁹³ Љ. Ђурковић Јакшић, „Удео Цетињске митрополије”, 266.

¹⁹⁴ Н. Ражнатовић, „Црногорско-приморска митрополија и настанак државе Црне Горе“, *Историјски записи* 1-2 (2000), 69.

¹⁹⁵ Н. Ражнатовић, „Црногорско-приморска митрополија“, 64.

¹⁹⁶ Нарушеног здравља, зашавши у осамдесету годину живота, Митрофан (Бан) је 10. маја поднео оставку на дужност председника Средишњег архијерејског сабора, остајући и даље члан тога тела до званичног разрешења од стране епископске конференције. Оставка је прихваћена на седници Средишњег архијерејског сабора одржаној два дана касније. Као члан биће присутан на још две седнице овог тела (13. и 17. мај). Упокојио се 30. септембра 1920. године. Д. Радоман, „Цетињски митрополит Митрофан Бан у васпостављању српске патријаршије 1920. године”, *Осам векова Српске православне цркве у Црној Гори. Од Зетске епископије до Митрополије црногорско-приморске (тематски зборник)*, Ниш 2021, 328.

¹⁹⁷ У уводном делу изразио је жаљење због тога што је болест спречила да Митрофан (Бан) „као егзарх Светога Престола Пећког и први председник Средишњег архијерејског сабора” одржи беседу и обави свечани чин. Беседа садржи кратак историјски преглед српске патријаршије од немањићког периода па до тренутка обнове 1920. године уз истицање да је светосавска аутокефалија остала непрекинута јер је „живи и никад неугашени пламен тињао на Цетињу, на пријестолу старославне Зетске, Скендеријске и Приморске митрополије. У тој јединој митрополији српској до данашњег дана успешно се одржао црквено-правни континуитет и традиција Српске пећке патријаршије. „Говор протојереја Ивана Калуђеровића, члана Консисторије цетињске, држан у митрополијској цркви на Цетињу на дан проглашења успостављања српске пећке патријаршије 30. августа (12.-9.) 1920. год”. *ГСПП* 6 (16/29. септембар 1920), 84-85.

¹⁹⁸ Наведено према Љ. Ђурковић Јакшић, *Митрополија Црногорска никада није била аутокефална*, електронско издање на сајту https://www.rastko.rs/istorija/durkovic-mitropolija_c.html#_Точ469564314 (приступљено 11.2.2023. године).

познаје аутокефалну цркву са егзархом на челу јер егзарх означава особу коме је поглавар његове цркве дао права да га замењује у одређеним пословима.¹⁹⁹

Сагледавајући аргументацију оних који су заступали став о Српској цркви у Црној Гори као аутокефалној²⁰⁰, уочавамо тенденцију да се историјски извори схватају дословно, без интерпретације која захтева стручна знања о околностима у којима извор настаје и историјско одређење појмова које у њима налазимо. Са становишта историје као науке, овако нешто је методолошки недопустиво јер би у таквој поставци, за рад са историјским изворима било довољно разумевање језика којим је исти написан или, у овом случају, будући да су извори на матерњем језику, овладати само вештином читања, па ако у извору пише да је нека црква аутокефална, онда је то историјска чињеница. Међутим, у историјској науци је познато да рад са историјским изворима није просто читање, него академски напор који пре свега захтева изврсно претходно образовање и широко сагледавање епохе у којој извор настаје како би оно што у њему пише могло да буде схваћено на ваљан начин.

1. 3. Карловачка митрополија

Након пада српских земаља под власт Османлија, дошло је до масовног преласка Срба и њихових старешина на територију Угарске. Настављајућу борбу са надом да је то најбољи пут за очување како личног статуса старешина и народних представника, тако и опстанка народа и националног идентитета, они су се стављали у службу мађарских владара.²⁰¹ Временом, Срби су прихваћени као одани војници царства и значајан чинилац у одбрани Династије од потенцијалних политичких противника унутар државе. Нарочито велику улогу у царству Срби су имали од формирања Војне границе (1535), што је и потврђено Жумберачким привилегијама, издатим три године касније.²⁰² Важан правни документ који је регулисао положај Срба представљају Влашки статuti, које је цар Фердинад II издао Србима у Вараждинском генералату 1630. године. Иако је њиме битно промењен положај Срба²⁰³, ипак је он остао веома неуједначен зависећи умногоме од њиховог значаја за одбрану, што значи да су најповољнији положај имали они Срби којима је граничарска служба била основна обавеза.²⁰⁴ Важну прекретницу за историју Срба на тлу Хабзбуршке монархије представља Велики бечки рат, у којем је цар Леополд I упутио један *Проглас (Инвитапорију)* хришћанским народима и земљама под османском влашћу тражећи од Срба да помогну аустијску војну против Османлија

¹⁹⁹ Љ. Дурковић Јакшић, *Митрополија Црногорска никада није била аутокефална*, електронско издање на сајту https://www.rastko.rs/istorija/durkovic-mitropolija_c.html#_Точ469564314 (приступљено 11.2.2023. године).

²⁰⁰ Видети <https://montenegrina.net/crnogorska-je-crkva-autokefalna/> (приступљено 18.5.2023. године); https://montenegrina.net/pages/pages1/religija/dokazi_autokefalnosti_cg_crkve_n_adzic.htm (18.5.2023. године); <http://crnogorskiportal.me/sadrzaj/76> (18.5.2023. године).

²⁰¹ Д. Микавица, *Срби у Хабзбуршкој монархији: знамените личности: 1526–1918*, Нови Сад 2019, 11.

²⁰² Жумберачке привилегије биће најзначајнији правни акт за Србе у Хабзбуршкој монархији наредних 100 година. Њиме су досљени Срби ослобођени од плаћања пореза наредних 20 година, а гарантована им је слобода вероисповести. Д. Микавица, *Срби у Хабзбуршкој монархији*, 14.

²⁰³ Србима је Влашким статутима призната кнежинска самоуправа тј. право да бирају сеоске кнезове и судије на челу сваке капетаније, могли су слободно да станију, подижу куће и не плаћају порезе у случају да врше граничарску службу. Д. Микавица, *Срби у Хабзбуршкој монархији*, 16.

²⁰⁴ Д. Микавица, *Срби у Хабзбуршкој монархији*, 16.

нудећи заузврат слободе и повластице једнаке онима које су имали у Османском царству.²⁰⁵ Неуспех аустријске војске да задржи освојене територије јужно од Саве и Дунава довео је до Велике сеобе Срба која је, поред повећања српског елемента у Хабзбуршкој монархији довела и до низа правних аката којима је положај овог елемента регулисан. Реч је о привилегијама цара Леополда²⁰⁶, чије ће тумачење имати важну улогу и у 19. и 20. веку, нарочито у погледу питања наследства Пећке патријаршије и статуса епархија у Босни и Херцеговини. Важна последица Велике сеобе Срба јесте оснивање Карловачке митрополије (у почетку, због свог седишта названа Крушедолском) 1708. Године, у којој ће Срби добити своју црквену организацију и чврсту брану аустријским, мађарским и хрватским покушајима ускраћивања права и сужавања аутономије премда ће постојати периоди када јерахија неће бити на страни народне аутономије подлежући утицајима државних власти.

Велики утицај на статус Срба, како у политичком, тако и у друштвеном смислу, имали су аустро-турски ратови вођени током 18. века. У аустро-турском рату вођеном 1716–1718. Срби су учествовали као крајишници и припадници српске милиције, као хајдуци и устаници у Србији те добровољци у походу Еугена Савојског.²⁰⁷ И у следећем аустро-турском рату (1739–1739) године Срби су били ангажовани као граничари, милиција и устаници. Међутим, рат је био повољан по Османлије, па је граница враћена на реке Саву и Дунав, чиме је дошло до обнове османске власти на тлу Србије. Када су Срби у питању, овај рат је резултирао великим бројем жртава (раја, устаници, милиција) и великим исељавањем, познатим као Друга сеоба Срба, приликом којег су земљу напустили Патријарх Арсеније IV (Јовановић), многобројно свештенство и скоро сви епископи.²⁰⁸ Последњи аустро-турски рат завршен је миром у Свиштову 1791. године, а ангажман Срба у њему био је значајан. Иако није донео ослобођење, овај мировни уговор је донео амнестију за српско становништво Србије, Црне Горе и Босне и Херцеговине, status quo и слободу вероисповести за хришћане у Османском царству и потврду Београдског мировног споразума.²⁰⁹ Друга половина 18. века представља доба великих искушења за Карловачку митрополију јер су реформе, прво Марије Терезије, а потом и Јосифа II довеле до њеног још већег подређивања држави.²¹⁰

Период који обухвата другу половину 19. века, као и прве две деценије 20. века, у Карловачкој митрополији био је обележен борбом за црквено-школску аутономију. Она је одређена, тзв. царским *Рескриптом* од 10. августа 1868. године, који у основи представља

²⁰⁵ Право да слободно бирају војводе, право на слободу вероисповести, изузимање од државних намета осим старих краљевских и спахијских дажбина које су постојале и пре доласка Османлија. Д. Микавица, *Срби у Хабзбуршкој монархији*, 16.

²⁰⁶ Првом царском привилегијом (21. август 1690. године) Срби су признати као народ, дозвољена им је употреба старог календара, слободан избор архиепископа, али је заобиђен део из *Инвитаторије* који се ондосио на избор војводе, већ је за подвојводу накнадно именован официр Јован Монастерлија, више заповедник српске милиције него поглавара народа. Другом царском привилегијом (20. август 1691. године) ојачана је Српска Црква у монархији правом кадуцитета (наслеђивања имовине преминулих православних особа које иза себе нису оставиле наследнике или тестамент), а патријарху је дата власт над народом у световним и духовним стварима. Д. Микавица, *Срби у Хабзбуршкој монархији*, 16. Детаљније о праву кадуцитета Н. Нинковић, Г. Васин, „Право кадуцитета у Карловачкој митрополији (1691–1779)”, *Црквене студије* 17 (2020), 137–147.

²⁰⁷ Рат је завршен Пожаревачким миром (1718), а њиме је Османско царство остало без Баната, дела Посавинеу Босни, већег дела Србије са Београдом и дела поседа у Далмацији. Основана је област Краљевина Србија и тамишки Банат, која је била аустријском управом. Д. Микавица, *Срби у Хабзбуршкој монархији*, 19.

²⁰⁸ Д. Микавица, *Срби у Хабзбуршкој монархији*, 19.

²⁰⁹ Д. Микавица, *Срби у Хабзбуршкој монархији*, 19.

²¹⁰ Упореди И. Точанац Радовић, *Реформа Српске православне Цркве у Хабзбуршкој монархији за време владавине Марије Терезије и Јосифа II (1740–1790)*, докторска дисертација у рукопису одбрањена 2014. године на Филозофском факултету Универзитета у Београду.

потврду уредби Црквено-народног сабора, одржаног 1864–1865. године.²¹¹ Такође, 9. законски чланак Угарског сабора из 1868. године у истом тону износи да Карловачка митрополија и новооснована румунска Сибињска митрополија²¹² имају право са своје црквене и школске ствари решавају одељено и самостално на саборима које ће сазивати митрополит, уз обавезу претходног најављивања владару²¹³. Највећу добит за Србе је представљала правна чињеница према којој је Српској Цркви у Угарској признат национални карактер уместо дотадашње одреднице „грко-несаједињених”, коју је користио 27. законски чланак из 1791. године.²¹⁴ Иако се 9. законски чланак Угарског сабора из 1868. године односио према народно-црквеној аутономији на начин да је релативно добро јемчио њено постојање, проблем је био у томе што он није доследно оствариван. Највећу штету народно-црквеној аутономији наносио је његов део који је дозволио отцепљење Румуна од Карловачке митрополије, као и клаузула по којој Срби имају право да управљају црквом, закладама и школама, али уз државни надзор. Будући да је овај државни надзор остао недефинисан, био је подложен различитим тумачењима од стране државних власти.²¹⁵

Поред клира и световњаци су узимали великог учешћа у руковођењу самоуправним телима. Све ове верско-политичке околности имале су своје исходиште у догађањима унутар саме Хабзбуршке монархије. Наиме, Нагодбом између Аустрије и Мађарске из 1867. године, држава је преуређена по принципу двојне монархије. Према новом уређењу Далмација и Буковина су се нашле у аустријском делу, а Карловачка митрополија у угарском. Наредне године дошло је до Угарско-хрватске нагодбе, као и до издавања поменутог *Рескрипта* којим је замењена Деклараторија царице Марије Терезије. Велики ударац за Карловачку митрополију представљало је оснивање Буковинско-далматинске митрополије 1874. године јер су овим од српске цркве отргнуте две далматинске епископије. На примеру оснивања Буковинско-далматинске митрополије, као и оснивања Румунске митрополије могуће је видети један од главних проблема са којим се Карловачка митрополија суочавала, а то је самовласност у поступању државних власти. Ни у једном од ова два случаја, Свети архијерејски синод Карловачке митрополије и Црквено-народни сабор нису били консултовани нити им је дата могућност да на било који начин буду учесници поменутих двају процеса.

Поред уплитања државних власти, велики проблем за Карловачку митрополију представљало је то што су се у црквене послове често уплитали српски либерали, који, будући школовани у протестантским лицејима и надахнути либералним идејама, нису придавали већу пажњу канонима и начинима на које функционише Црква, те су често, некада свесно, а некада несвесно, наносили штету Цркви.²¹⁶

Велика источна криза (1875–1878) године донела је нове тешкоће за Карловачку митрополију. Јерархија је покушавала да остане неутрална у овим догађањима иако је материјално помагала избегле свештенике из Босне и Херцеговине. Након Берлинског конгреса, доласком Босне и Херцеговине под окупацију Аустроугарске, јавило се питање положаја

²¹¹ Ђ. Слијепчевић, *Историја Српске православне цркве II*, 168.

²¹² Сибињска митрополија основана је царским *Рескриптом* 1864. године. Према националном кључу додељене су јој Арадска и Карансебешка епископија, с тим да се по већинском принципу парохије прикључују националним епархијама (Срби Темишварској и Вршачкој, а Румуни Арадској и Карансебешкој. Д. Његован, „Карловачка митрополија и српско-румунски односи у оквиру Хабзбуршке монархије”, *Три века Карловачке митрополије (Зборник радова са научног скупа Сремски Карловци I. новембар 2013.)*, Нови Сад 2014, 321.

²¹³ Ђ. Слијепчевић, *Историја Српске православне цркве II* 168.

²¹⁴ В. Крестић, *Срби у Угарској 1790–1918*, Нови Сад 2013, 361

²¹⁵ В. Крестић, *Срби у Угарској 1790–1918*, 361.

²¹⁶ Г. Васин, „Између државне политике, етнофилетизма и канона”, 296-297.

Сарајевске митрополије, што је није било без утицаја на црквене прилике у Карловачкој митрополији. Кругови блиски влади износили су идеју да би Сарајевска митрополија требало да дође под јурисдикцију Карловачке митрополије. Патријарх Прокопије (Ивачковић)²¹⁷ крајем 1878. године затражио је мишљење чланова Синода о овом питању, на шта су све владике изнеле став по којем Сарајевска, Зворничка, Захумско-хеерцеговачка и Бањалучка митрополија могу да се прикључе Карловачкој патријаршији. На основу овога Патријарх Прокопије поднео је молбу цару Фрањи Јосифу о присаједињењу православне цркве у Босни и Херцеговини.²¹⁸ Ипак, уследио је нови притисак из Беча да се Патријарх пензионише, а бачки Владика Герман (Анђелић)²¹⁹ постављен је за администратора. Образложење по којем је Патријарх поднео молбу за пензионисање либералима није било прихватљиво, чиме је настављен притисак државних власти, које су истовремено тражиле од Васељенске патријаршије да се одрекне својих епископија.²²⁰ Још већи ударац црквеној аутономији биће задат када владар одбије да потврди наименовање за Патријарха већински изабраном кандидату, него на то место јануара 1882. године постави Германа (Анђелића).²²¹ Заправо, Црква је у овом случају требало да одигра улогу потке за државни систем којем би у случају анексије Босне и Херцеговине дала легитимитет.²²² Стога је било јако важно доказати да је баш Карловачка митрополија наследница Пеће патријаршије. Решавањем питања директним договором и конвенцијом између Аустроугарске и Васељенске патријаршије није престала аустроугарска тенденција мешања у црквене послове. Постављањем Германа (Анђелића) за Митрополита имало је још једну последицу, а то је продубљење борбе између клерикала и напредњака изазвано разилажењем у погледима на српску аутономију.²²³ Ова борба ће међу политичарима, народом и делу свештенства довести до

²¹⁷ Рођен као Петар Ивачковић 1808. године у Делиблату. По образовању теолог, правник и филозоф. Замонашен 1835. године. Пре доласка на карловачки престо био Митрополит сибињски. За карловачког Митрополита хиротонисан 1874. године, а пензионисан под притиском власти пет година касније. Епископ Сава (Вуковић), *Српски јерарси*, 412-413.

²¹⁸ Г. Васин, „Између државне политике, етнофилетизма и канона”, 299-300.

²¹⁹ Рођен 1882. године у Сремским Карловцима као Григорије Анђелић. Замонашио га је Прокопије (Ивачковић) у манастиру Крушедол 1848. године. На чело Митрополије долази 1882. године у описаним условима. На овом месту ће остати до смрти 1888. године. Док епископ Сава (Вуковић) даје једну умеренију оцену објашњавајући како је непопуларност Митрополита Германа потицала од начина на који је дошао на чело Митрополије, дотле Василије Крстић каже како је Герман (Анђелић) доведен као личност у коју су Беч и Пешта имали велико поверење, те да је био представник мађаронске и клерикалне струје супротстављене идејама Српске народне слободоумне странке. Упореди Еп. Сава (Вуковић), *Српски јерарси од деветог до двадесетог века*, Крагујевац 1996, 131-132 и В. Крстић, *Срби у Угарској 1790–1918*, Нови Сад 2013, 363.

²²⁰ Г. Васин, „Између државне политике, етнофилетизма и канона”, 299.

²²¹ На Црквено-народном сабору Герман (Анђелић) је добио свега 11 гласова, а његов противкандидат, Епископ горњокарловачки Теофан (Живковић) 56 гласова. Г. Васин, „Између државне политике, етнофилетизма и канона”, 298-302.

²²² Г. Васин, „Између државне политике, етнофилетизма и канона”, 300.

²²³ Клерикална група је тражила да се највећи део власти у Карловачкој митрополији пренесе на јерархију, што је био и став мађарске владе, која се надала да ће лакше придобити или сломити јерархију него напредњаке. Без обзира којој су странци припадали (Милетићевој народној, Радикалној, Либералној или Самосталној), народњаци су тежили, супротно јерархији, да највећи део власти припадне представницима народа тј. световњацима. Народ није имао поверења у јерархију, а из искуства је знао да Синод никада није био отпоран на настаје мађарске владе, па је зато сматрао да ће народ боље одбранити своју аутономију него Митрополит и епископи. В. Крстић, *Срби у Угарској*, 363. Са друге стране, чврсто позиционирани на начелима либерализма, либерали су занемаривали епископални карактер и суштину православне Цркве као и канонски поредак који је неретко био неспојим са идејама либерализма. Р. Вујошевић, *Сукоби либерала и клерикалаца у српским народно-црквеним саборима у Карловачкој митрополији*, Нови Сад 2004, 131-132.

једног специфичног гледишта, које ће итекако имати утицај на развој догађаја приликом уједињења Српске православне Цркве.²²⁴

Међу највећим проблемима српског православног становништва у границама Угарске била је мађаризација²²⁵, којој је српски народ покушао да се супротстави културном и просветном политиком. Оваква политика свог снажног протагонисту добила је у личности Патријарха Георгија (Бранковића)²²⁶. Наиме, на његову иницијативу дошло је покретања часописа „Српски Сион”, „Богословски гласник” и „Српски митрополијски гласник”, отворена је манастирска школа у Хопову, подигнути су Народни дом и патријаршијска резиденција, почела је са радом манастирска штампарија, основани фонд Светог Саве и Проповеднички фонд.²²⁷ Такође, остао је запамћен и по томе што је успео да генерално обнови све фрушкогорске манастире, од чега неке и личним средствима.²²⁸ Пре него што је дошао на место Патријарха био је Епископ Темишварске епархије и за то време је установио је епархијски фонд из којег су издржаване епархијске власти, као и српске православне верске школе, а својим личним средствима снабдео је владичански двор у Темишвару потребним средствима.²²⁹ Ипак, Патријарх Георгије се није одрекао своје клерикалне политике, што је изазвало нове борбе и нове поделе међу српским народом у Угарској. Резултат овога биће јачање државног надзора, као и слабљење Патријарховог угледа у народу, те потпуни пораз клерикалне политике.²³⁰ Овакву политику радикали ће наставити у након уједињења Српске православне Цркве, видећи у начину на који је изведено уједињење Српске православне Цркве исту ону

²²⁴ Видети поглавље о Карловачкој митрополији током уједињења Српске православне цркве.

²²⁵ Парадоксално изгледа податак да су мађарске власти управо црквено-школску аутономију користиле за вршење мађаризације, па су тако време патријарха Германа (1882–1888) црквено-народни сабори били отворани на мађарском језику. Полазећи од идеје да Срби нису посебан народ у политичком смислу те речи, већ само део јединствене и недељиве мађарске нације, сматрали су да Срби треба што пре да науче мађарски језик. Мађаризација је наилазила на снажан отпор међу црквеном јерархијом и политичарима предвођеним Светозаром Милетићем. Отпор је покушаван путем просвете и културе. Патријарх Герман и његов брат Стефан финансирани су градњу данашње зграде Карловачке гимназије (изграђена за време Патријарха Георгија Бранковића), тада је основан и Свештенички конвикт, који је издржавао децу свештеничку децу полазнике Карловачке гимназије. Средином 1887. године Хрватски сабор потврдио је аутономију Карловачке митрополије на подручју Хрватске и Славоније. Д. Н. Петровић, „Карловачка митрополија”, *Архијереји Карловачке митрополије*, Нови Сад 2016, 50

²²⁶ Рођен како Ђорђе Бранковић 1830. године у селу Кулпину. Рукоположен је за ђакона 1855. године, недуго потом и за презвитера, а 1859. године произведен је у чин протопрезвитера. Као свештеник је биран за посланика народно-црквених сабора у периоду од 1861. до 1882. године. Пошто је обудовео, примио је монашки постриг да би постао Епископ темишварски 1882. године, а потом и Митрополит карловачки. Еп. Сава (Вуковић), *Српски јерарси*, 117.

²²⁷ П. Пузовић, „Карловачка митрополија”, 192.

²²⁸ Епископ Сава (Вуковић), *Српски јерарси*, 117.

²²⁹ Епископ Сава (Вуковић), *Српски јерарси*, 117.

²³⁰ После Анђелићеве смрти, у пролеће 1890. године, сазван је нови Сабор који је за Митрополита именовано владиног кандидата Георгија (Бранковића), дотадашњег Епископа темишварског. На том сабору присталице народњака биле су у мањини. Саборски избори изведени су у време расула Милетићеве странке па су у Сабор ушли људи који су некада стајали уз Милетића, али су се одрекли ранијих политичких уверења. Овом саборском већином образовао је Бранковић тзв. аутономну странку, која је, заправо била чисто мађаронска и клерикална странка. Сабор из 1890. године наставио је рад 1892. године. Том приликом је саборска већина изнела један нацрт, тзв. „Јединствени статут”, којим је хтела да обухвати читав аутономни живот у Карловачкој митрополији и да замени све дотадашње законе. „Јединствени статут” имао је чисто клерикалну тенденцију, а како није било гаранција да мађарска влада неће у њега уметати нове октројке, саборска мањина је устала против њега и успела да га обори. На изборима 1897. године клерикална групација је поражена, због чега је мађарска влада распустила Сабор. Тек 1902. године дошло је до обнављања саборског рада и нових избора који су клерикалну странку потпуно одстранили из Сабора. В. Крестић, *Срби у Угарској*, 363-365.

политику какву су водили Беч и Пешта пре распада Монархије, а у демократској влади носиоце идеја који на исти начин угрожавају народно-црквену аутономију.²³¹

Последњи Патријарх карловачки био је Лукијан (Богдановић).²³² На патријаршијски престо дошао је у веома тешким околностима по положај српског народа на подручју Аустроугарске. Наиме, нешто пред његово наименовање изашао је школски закон (Апоњијев закон 1907. године) којим је појачан притисак мађаризације, односно, подигнути су стандарди о учењу мађарског језика у свим основним школама националних мањина на тлу Угарске. Закон је налагао да свршени основци морају да буду у стању да читају и пишу мађарски, а наредне године је чак поштрен у тој мери да је исти исход образовања био очекиван код ученика који су завршили четврти разред.²³³ Ово је од новоименованог Патријарха захтевало нарочито опрезан приступ решавању проблема који нису били мали. У томе су му помагали његови саветници— архимандрит Иларион (Зеремски)²³⁴ и протојереј Јован Вучковић, ректор богословије.²³⁵ За време Патријарха Лукијана решена су многа црквено-школска питања, отворани су фондови и донете неке значајне црквене уредбе. Тако је, на пример, 1911. године Свети архијерејски синод донео *Устројство Светог архијерејског синода митрополије карловачке*, којим је одређен делокруг рада овог тела, што је било нарочито важно јер се у 18. веку, због нејасноћа које је поменути акт отклонио, често догађало да се Синод бави питањима из делокруга црквено-народних сабора и обрнуто.²³⁶

Огроман ударац за српску црквено-народну аутономију представљала је царска наредба од 11. јула 1912. године, којом је ван снаге стављен читав низ законских прописа релеватних за регулисање њеног живота и рада.²³⁷ Овом наредбом²³⁸ су разрешени функција сви дотадашњи митрополијски и епархијски органи, што је практично значило крај црквено-школске аутономије. Одлука, која је изазвала таласе народног незадовољства за повод је имала одбијање предлога према којем би седиште Патријарха требало да буде измештено у Будимпешту, док би га у Сремским Карловцима представљао суфраган. На овај начин Патријарх би био удаљен од народа, а саборе би сазивао у Будимпешти.²³⁹ Са аспекта односа Краљевине Србије и Хабзбуршке монархије, укидање аутономије имало је задатак осујећивања покушаја пречанских Срба да помоћу аутономије лакше ступе у државну заједницу са Краљевином Србијом, па није

²³¹ Видети поглавље о Карловачкој митрополији приликом уједињења покрајинских цркава.

²³² Рођен у Баји 1867. године као Лазар Богдановић. Замонашен у манастиру Беочину 1891. године. Бавио се и просветним радом службујући у Сремским Карловцима и Новом Саду. Администрирао је Темишварском епархијом, а од 1908. године и Карловачком митрополијом. За Патријарха је изабран 1908. године и на том положају остаје до трагичног краја 1913. године. Еп. Сава (Вуковић), *Српски јерарси*, 291-293.

²³³ Р. Л. Веселиновић, „Преглед историје Карловачке митрополије од 1695. до 1919. године”, *Српска православна црква 1219–1269, Споменица о 750-годишњици аутокефалности*, Београд 1969, 239.

²³⁴ Рођен у Турији 1865. године као Владимир Зеремски. образовање стицао у Српској православној гимназији у Новом Саду, Правном факултету у Будимпешти и Московској духовној академији. Замонашен у манастиру Ковиљу 1893. године. За викарног Епископа хиротонисан 1912. године. Од 1914. године био је мандатар Горњокарловачке епархије, а од 1920. године и њен Епископ. Упокојио се 1931. године оставши упамћен као један од најобразованијих јерарха које је СПЦ икада имала. Еп. Сава (Вуковић), *Српски јерарси*, 196-197.

²³⁵ Епископ Сава (Вуковић), *Српски јерарси*, 292.

²³⁶ Епископ Сава (Вуковић), *Српски јерарси*, 292.

²³⁷ Ђ. Слијепчевић, *Историја Српске православне цркве II*, 188.

²³⁸ Стављањем ван снаге свих аутономних уредаба враћена су на снагу стара устројства аутономије са истакнутом улогом високог клера лојалног државним властима, док је одстрањен утицај грађанских странака. На овај начин обезбеђем је утицај конзервативних и лојалних елементата у аутономији који су радије жртвовали националне него своје материјалне, друштвене и идеолошке интересе. В. Крестић, *Срби у Угарској*, 367.

²³⁹ Епископ Сава (Вуковић), *Српски јерарси*, 293.

случајно што до укидања долази непосредно пред избијање балканских ратова и Првог светског рата, када су владајући кругови у Монархији већ били спремни за обрачун са Србијом.²⁴⁰ У жеку ових превирања долази до трагичне смрти Патријарха Лукијана. Септембра 1913. године у аустријском месту Бад Гаштајн, под нејасним околностима, завршио је живот овај архипастир Српске Цркве у Аустроугарској.²⁴¹ Пишући о патријарховом нестанку, лист „Политика” пренео је речи свог извештача из Сремских Карловаца, према којима су, још док патријархова смрт није била званично потврђена, већ биле почеле интриге и нагађања око његовог наследника премда се у том тренутку није знало ни како ће се избор извршити будући да је црквено-школска аутономија била укинута.²⁴² Ипак, до избора новог Патријарха није дошло него је, као најстарији по посвећењу, за администратора постављен Епископ пакрачки Мирон (Николић)²⁴³, који је иницијативом државних власти убрзо замењен Епископом горњокарловачким Михаилом (Грујићем)²⁴⁴. Међутим, након његове смрти 1914. године, на место администратора Карловачке митрополије поново дошао Владика Мирон, који ће на овом месту остати до краја Првог светског рата.²⁴⁵ Последњи администратор Карловачке митрополије и битна фигура у процесу уједињења Српске православне Цркве био је Епископ темишварски Георгије (Летић)²⁴⁶, који је на ово место постављен краљевим указом од 9. априла 1919. године.²⁴⁷

Границама Карловачке митрополије (од 1848. године патријаршије), у којима су се налазили сви православне на подручју Угарске, Хрватске и Славоније, у тренутку уједињења српске цркве било је обухваћено седам епископија: Вршачка, Темишварска, Будимска, Сремско-карловачка, Сегединска (Бачка), Пакрачка, Плашчанска или Горњокарловачка.²⁴⁸

²⁴⁰ В. Крестић, *Срби у Угарској*, 368.

²⁴¹ Ђ. Слијепчевић, *Историја Српске православне цркве II*, 195.

²⁴² Према ономе што се могло незванично чути у том тренутку, кандидат угарске владе био је Епископ темишварски Георгије (Летић), за којег извештач „Политике” каже да је одан Мађарима исто као што је био Богдановића, док је кандидат грофа Куена Хедерварија био је Епископ горњокарловачки Михаило (Грујић). Ипак, извештач „Политике” упозорава како избор ни у ком случају неће бити лак јер је народ до сад увидео колико штете му доносе владике и патријарси мађарони. „Нови патријарх”, *Политика* 2458 (29. августа 1913), 1. За одјеке нестанка и смрти патријарха Лукијана у пречанској јавности видети Г. Васин, „Нестанак и смрт патријарха Лукијана Богдановића у пречанској политичкој јавности”, *Српске студије* 4 (2013), 285-302.

²⁴³ Рођен као Михаило Николић 1846. године у Капелни (славонска Подравина). Гимназију учио у Осијеку, Сремским Карловцима и Новом Саду, а богословију у Вршцу. Монашки чин примио 1870. године. За Епископа пакрачког изабран 1888. године. У три наврата био администратор Карловачке митрополије. Упокојио се 1941. године. Епископ Сава (Вуковић), *Српски јерарси*, 313.

²⁴⁴ Рођен у Краљевчанима (Петриња) 1861. године као Милош Грујић. образовање стицао у основној школи у Петрињи, Правном факултету у Загребу и Богословији у Сремским Карловцима. За Епископа горњокарловачког постављен 1891. године. После насилне смрти Патријарха Лукијана постављен за администратора Карловачке митрополије. Упокојио се 1914. године у Плашком где је и сахрањен. Еп. Сава (Вуковић), *Српски јерарси*, 331.

²⁴⁵ П. Пузовић, „Карловачка митрополија”, 193.

²⁴⁶ Рођен у Старом Бечеју 1872. године као Ђорђе Летић. Основну школу завршио у Бачком Градишту, гимназију у Новом Саду, а богословске науке у Сремским Карловцима и Черновицу. Замонашен 1895. године. За Епископа Темишварског постављен 1903. године. Администрирао Карловачком митрополијом све до њеног уласка у састав уједињене СПЦ. Након сједињавања Вршачке епархије са делом Темишварске настаје Банатска епархија (1931), а за њеног Епископа је постављен Георгије (Летић). На овом месту остаје до смрти 1935. године. Еп. Сава (Вуковић), *Српски јерарси*, 120-122.

²⁴⁷ *Записник састављен дана 13/26. априла у митрополитској резиденцији у Сремским Карловцима у предмету предаје и примања дужности управе митрополије карловачке*. АСАНУК МПА 1919/83.

²⁴⁸ Б. Гардашевић, „Организационо устројство”, 38.

1. 3. 1. Српски народно-црквени сабори

Највише црквено-јерархијско тело био је Архијерејски синод или Сабор. Њега су сачињавали митрополит, као председник и шест архијереја, а по *Уредби о синодском устројству* из 1911. године, поред ових, били су и чланови са саветодавним правом, викар Митрополије и по један свештеник из сваке епархије.²⁴⁹ За разлику од Сабора, Синоду је често пребацивано за вођење антинародне политике и приближавања онима који су сужавали народно-црквену аутономију.²⁵⁰ Највеће пак црквено-самоуправно, аутономно тело био је Црквено-народни сабор,²⁵¹ а његови органи Саборски одбор²⁵², Народно-школски савет²⁵³ и Митрополијски црквени савет.²⁵⁴

Седницама, како Синода, тако и Црквено-народног сабора, присуствовао је царски комесар, који, по закону, није учествовао у раду, него је имао улогу делегата, пазећи на ред у којем се одвија заседање²⁵⁵. Право Срба да сазивају овај сабор дато је привилегијом цара Леополда I од 21. августа 1690. године. Први сабор сазван је 1708. године, а последњи 1910. године. Укупан број заседања био је 47, од чега највише у Сремским Карловцима, а мањи број у другим местима попут Баје (1694), манастира Крушедол (1708, 1710), Даља (1718), Новог Сада (1722) Београда (1732) и Темишвара 1790, а значајем се издвајају они одржани 1769. (одредбе послужиле као основ за Деклараторију), 1864/5. (одредбе ушле у тзв. Краљевски рескрипт), као

²⁴⁹Б. Гардашевић, „Организационо устројство”, 38.

²⁵⁰ Од Аустроугарске нагодбе 1867. године и касније ситуација у којој архијерејси стоје уз народ и подржавају његове интересе прилично се изменила. Епископат се својим клерикалним тежњама удаљавао од народа изгубивши ускоро његову подршку. Овакво стање било је последица „државног надзора”, који је посебно примењиван код избора епископа и митрополита. Само у извесним приликама, као што су биле године 1708. и 1790, власт је попуштала народу. В. Крестић, *Срби у Угарској*, 365.

²⁵¹ Двадесети законски чланак из 1847/8. године предвиђао је да се од укупно сто посланика који ово тело чине њих 25 буде изабрано из црквеног, а осталих 75 из световног реда (од чега 25 из Војне крајине), што значи да је у Сабору било 50 представника из свештеничког и војничког реда, а 50 из грађанског. В. Радашин, *Српска аутономна школска управа у Карловачкој митрополији 1867–1912*, Нови Сад 1987, 16-20.

²⁵² Саборски одбор се састојао од девет чланова: Митрополита као председника, једног епископа, два члана свештеничког реда и пет чланова световног реда. Чланове овог тела бира Сабор из своје средине, с тим што епископ може да буде из било ког дела државе, док један свештеник мора да буде из Угарске, а други из хрватско-славонске краљевине, два световна члана се бирају са подручја Угарске, два из другог дела, док пети може бити изабран без обзира на место становања. В. Радашин, *Српска аутономна школска управа*, 16.

²⁵³ Српски православни народно-школски савет је управљао свим основним народним школама и другим просветним заводима. Избор чланова овог тела вршио је Црквено-народни сабор, а сачињавали су га Патријарх као председни, главни референт и још шест чланова, углавном учитеља или професора. Народно-школски савет представљао је другу инстанцу, којој су се обраћали незадовољни одлукама епархијског школског савета. Д. Перић, *Црквено законодавство*, 196-197.

²⁵⁴ Митрополијски црквени савет је био нижа инстанца. Поред два председника међу чланством савета била су и два монаха, четири мирска свештеника, два световњака, адвокат и писарско особље. Д. Перић, *Црквено законодавство*, 197

²⁵⁵ Улога комесара била је огромна јер је од његовог извештаја зависило много. Тако, нпр. синодски кандидат за епископа бивао је потврђен само у случају да је извештај био повољан. По свом нахођењу, комесар је могао да распусти или затвори сабор. Сабор је своје седнице могао да држи и без присуства царског комесара, али се то ретко дешавало. Цео овај конструкт стајао је на једној нејасној правној формулацији исказаној осим параграфом Саборског устројства од 14. маја 1875. године, која каже: „У случају ако Његово Величанство жели вршити право свог највишег надзора преко краљевог посланика овај не утиче на саборску расправу и доношење закључака нити може спречавати његову закониту радњу”. Законитост односно незаконитост радње била је ствар процене краљевског комесара, што јасно указује на велики утицај који је држава на овај начин остваривала. Ж. Миладиновић, *Тумач повластица, закона, уредаба и других наређења српске народне црквене аутономије у Угарској, Хрватској и Славонији*, Нови Сад 1897, 292-298.

и 1848. године (проглашена Српска Војводина, а Митрополија уздигнута у ранг Патријаршије).²⁵⁶

Након два одбијена предлога саборског устројства (1870. и 1874. године), Српски сабор је донео ново саборско устројство које је потврђено царским дописом од 14. маја 1875. године. Међутим, владар је учинио један додатак у односу на поднесени предлог, а он се огледао у могућности жалбе на рад угарске владе, као и у праву угарске владе на поништење одлуке Српског сабора. Јасно је да је овим октројком, кроз давање права угарској влади да оспори одлуке Сабора, извршена повреда српске аутономије, али је исто тако Саборско устројство од 14. маја 1875. године учврстило темеље народно-црквеном уређењу Срба.²⁵⁷ Према овом Саборском устројству, Сабор је сачињавало 75 посланика, од чега 25 из свештеничког, а 50 из грађанског реда. Архиепископ карловачки и дијецезални епископи улазили су у састав сабора на основу свога достојанства. На заседањима није постојала могућност претресања политичких питања, већ само само у црквеноуправних, економских и школских. Саборе је сазивао Митрополит/Патријарх уз обавештавање владара, који би, опет, по доношењу саборских одлука, исте морао да потврди како би постале пуноважне.²⁵⁸ Мандат саборских посланика био је одређен на три године, а за свој рад су примали плату, те били у положају да никоме за свој рад на сабору не полагају рачуна. Казни је једино могао да буде подвргнут председник Сабора. Редовна саборска заседања су се имала држати једном у три године, и то у време између Васкрса и Духова, а ванредна према потребама. Право доношења одлуке о ванредном заседању имају Сабор, Саборски одбор или Патријарх, који је истовремено и председник Саборског одбора, а обавеза иницијатора ванредног заседања јесте да унапред обавести цара о заседању, уз подношење описа дневног реда на увид. У случајевима када је патријаршијски престо био упражњен, Сабор је сазивао Митрополијски црквени савет, а улогу председавајућег имао најстарији епископ, због чега је именовање посебног администратора²⁵⁹ било непотребно. Ипак, царска влада је извршила наименовање Германа (Анђелића), што је наишло на велико противљење код Саборског одбора, који је у једном писму адресираном на цара Фрању Јосифа I изнео став заснован на параграфу 9 Саборског устројства, према којем нема места институцији администраторства.²⁶⁰

Седнице сабора биле су јавне, а сваки грађанин могао је да у својству посматрача присуствује заседањима. Поред наведених питања, у делокруг Сабора улазило је уређивање епархија, парохија и протопрезвитеријата, доношење статута црквених општина, епархијских и митрополитских власти, епархијских скупштина, установљивање статута који се односе на уређење вероисповедних нижих и виших школа, наставних завода, што је обухватало и доношење наставних планова и програма изузев у случају богословије, за коју је био надлежан Архијерејски синод (уз обавезу слушања Школског савета када се радило о световним наукама)...²⁶¹

Број манастира у Карловачкој митрополији био је двадесет и седам, а њихови игумани су се окупљали у посебно тело, Збор манастирских настојатеља, који би претресао питања од општег значаја исказујућу притом своје ставове. Постојало је и придворно монаштво, у које су

²⁵⁶ П. Пузовић, „Карловачка митрополија”, 193-194.

²⁵⁷ За више видети Ж. Миладиновић, *Тумач повластица, закона, уредаба и других наређења српске народне црквене аутономије у Угарској, Хрватској и Славонији*, Нови Сад 1897.

²⁵⁸ В. Радашин, *Српска аутономна школска управа*, 17-18.

²⁵⁹ За више о овом питању видети Д. Руварац, *Ко је постављао администраторе Карловачке митрополије 1707–1912?*, Сремски Карловци 1912.

²⁶⁰ Ж. Миладиновић, *Тумач повластица, закона, уредаба и других наређења*, 292-298

²⁶¹ В. Радашин, *Српска аутономна школска управа*, 19-20.

улазили они са свршеним факултетом или академијом, а између њих Свети архијерејски синод је бирао епископе.²⁶²

1. 3. 2. Карловачка митрополија током Првог светског рата

Иако су одмах по убиству Франца Фердинанда и његове сурпуге Софије српски политичари и неки црквени великодостојници изразили лојалност Монархији и осудили убиство, то није поправило положај српског народа и свештенства Карловачке митрополије.²⁶³ Наиме, током Првог светског рата свештенство и црквена јерархија на подручју Карловачке митрополије претрпели су велике прогоне. Непосредно по избијању рата, долази до хапшења сумњивих људи на подручју Далмације, а међу њима био је и један број свештеника. Хапшења су вршена и на подручју Боке Которске, а ухапшени, међу којима је такође било свештених лица, интернирани су на острво Мамула. Хрватска влада забранила је ћирилицу, дошло је до прогона у Срему и другим деловима Војводине. Хапшења, стрељања, уништавање ћириличних табли, разбијање прозора на српским кућама, физички насртаји и вређања постали су свакодневица.²⁶⁴

Због честих реквизиција фрушкогорски манастири су остали без свега што је представљало било какву вредност, те су, у немогућности да исплате одређене државне зајмове, морали да се задужују. На почетку рата извршен је претрес манастира Крушедол, а архимандрит Анатолије (Јанковић) је интерниран заједно са четворицом монаха. Исту судбину доживело је и братство манастира Фенек. И овде је вршено запоседање објеката који су могли да користи окупатору.²⁶⁵

Слично босанско-херцеговачким архијерејима и архијереји са подручја Карловачке митрополије након рата су оптуживани за удворичко држање према аустроугарским властима. На страницама листа „Застава” изрицане су озбиљне оптужбе на рачун Епископа Георгија (Летића)²⁶⁶, а против истога је бивши темишварски свештеник Иван Прекајски поднео опширну

²⁶² Д. Перић, *Црквено законодавство*, Београд 1999, 198.

²⁶³ Јаша Томић је у „Застави” објавио некролог о трагичној погибији надвојводе и његове супруге осудивши атентат. Такође, заједно са Михаилом Полит-Десанчићем и неким црквеним великодостојницима изразио је лојалност Аустроугарској, али и осудио нападе на Србе у БиХ, Хрватској и Далмацији. Изјаве лојалности дали су Срби из Панчева и Бечкерека, Епископ темишварски Георгије (Летић) позвао је Србе на верност владару и угарској отаџбини затраживши истовремено од свештеника да у црквама одрже благодарење за краља и отаџбину. Слични изрази забележени су и у Арадцу поред Бечкерека, где је тамошњи управитељ српске школе организовао једну манифестацију својих ученика којима су се придружили и мештани, а на којој су ношене државне заставе и слике владара уз певање мађарске химне. Када је аустријска војска извојевала прву победу над руским снагама, у српским црквама у Бечкереку је одржано благодарење уз присуство представника државних власти. В. Крстић, *Срби у Угарској*, 477. Упореди „Франц Фердинанд и кнегиња Софија Хохенберг”, *Застава* 130 (вечерњи лист) од 16/29. јунија 1914. године, 1, и „У знак жалости за престолонаследником”, *Застава* 131 (јутарњи лист) од 16/29. јунија 1914. године, 6.

²⁶⁴ Р. Радић, М. Исић, *Српска црква у Великом рату 1914–1918*, 20.

²⁶⁵ Многе цркве у Срему, попут оне у Кленку биле су претворене у војне штале. У патријаршијски двор су смештена два комесара који су надзирали врх Митрополије, а наређено је да двор напусте сви који су се у њему налазили: архијакон Иринеј Ђирић, синђел Максимилијан (Хајдин), архивар двора Георгије Бекић, Методије Суботин и монах Филарет (Гранић) и да пређу у манастир Ковиљ, а одатле, по наређењу, у Нови Сад. Р. Радић, М. Исић, *Српска црква у Великом рату 1914–1918*, 21-22.

²⁶⁶ „Српски правосл. митрополит Георгије Летић”, *Застава* 21 (29. јануар 1920), 1.

тужбу због „шिकанирања, малтретирања, неродољубивог рада и држања нарочито за време рата”. Тужба²⁶⁷ је поднета Министарству вера и Средишњем архијерејском сабору у Београду, априла месеца 1920. године.²⁶⁸ Ово бреме оптужби, које ће архијереји са подручја Аустроугарске унети у нову државу показале се као један од фактора са врло неповољним дејством на уједињење и јединство Српске православне Цркве.

1. 3. 3. Питање аутокефалности Карловачке митрополије

Ставови и мишљења исказана по питању аутокефалности Карловачке митрополије могуће је груписати у неколико целина. Наглашени су ставови и мишљења, а не личности од којих су исти потицали из разлога што се дешавало да једно исто име нађемо иза два или чак три различита става. Примера ради, истакнути црквени историчар Димитрије Руварац, који се дуго и плодно бавио овом темом неретко је исказивао различите, па чак и супротне судове о аутокефалности Карловачке митрополије. Хронолошки гледано, он је прво 1885. године изнео мишљење према којем је Карловачка митрополија, захваљујући грамату Патријарха пећког Калиника из 1710. године постала самостална.²⁶⁹ Исти став поновиће у расправи „Мојсије Петровић, митрополит београдски”, а једномислен њему био је и архимандрит Нићифор Дучић.²⁷⁰ У другој групи место налазе ставови и мишљења која се ослањају на грамату из 1710. године, али се наглашава да њиме није дата потпуна самосталност.²⁷¹ Трећу групу чине они који наглашавају изразити политички карактер грамате²⁷², док четврти правац у разматрању овог питања полази од тога да грамата патријарха Калиника нема никаквог канонског значаја, већ је аутокефалност Карловачке митрополије започела чином спајања са Београдском митрополијом 1726. године.²⁷³ У петој групи налази се мишљење Илариона Руварца, према којем је Карловачка митрополија основна као „самовласна” 1708. године.²⁷⁴

²⁶⁷ За детаље суђења видети ГСПП за 1921. и 1922. годину.

²⁶⁸ „Тужба противу епископа Летића”, *Весник* 14 (5. април 1920), 3.

²⁶⁹ Посматрајући след догађаја, Руварац прво наводи Велику сеобу Срба, затим оснивање Митрополије у Крушедолу (1708), на којој је први Митрополит Исаија (Ђаковић) изговорио заклетву верности пећком Патријарху да би закључно констатацијом како је доцније ова верност изостала из заклетве, и то „по заповести и налогу државних власти”, а да је сама Митрополија призната граматом пећког Патријарха Калиника марта 1710. године Д. Руварац (под псеудонимом В. С. Д.), „Ко је наследник српске Пећке патријаршије и коме данас припада врховно право над сарајевском православном митрополијом?”, *Гласник СУД* 62 (1885), 155.

²⁷⁰ Р. Грујић, „Аутокефалност Карловачке Митрополије”, *Гласник ИДНС* 2 (1929), 365.

²⁷¹ Такво је оно које је исказао Епископ Никодим (Милаш) у књизи „Православно црквено право”. Н. Милаш, *Православно црквено право*, Београд 1926, 328.

²⁷² Тако, на пример, Јован Радонић, оцењујући књижицу Ђуре Вукићевића „Да ли се српска пећска патријаршија 1776. канонички укинула и коначно угасила и ко јој је црквено-правни наследник” истиче да Ђура Вукићевић, налазећи се на становиштву да је Карловачка митрополија имала аутокефалност захваљујући акту који је издао патријарх Калиник, занемарује центре моћи, у првом реду Беч, коме одговара расцепканост српског народа. Ј. Радонић, „Белешке”, *Летопис Матице српске* 225 (1904), 113.

²⁷³ У овој групи поново налазимо Димитрија Руварца, који је овај, у односу на ранија иступања нови став, изнео у расправи са Ђ. Вукићевићем 1904. године. Текст под насловом „О укинућу Пећке патријаршије и њеном наслеђу” изашао је 1904. године у три дела. Први део у броју 10, други део у броју 11 (стр. 293-299), а трећи, последњи део, у броју 12 (стр. 325-331).

²⁷⁴ Према Илариону Руварцу „сва се зависност овдашњих српских архиепископа од Пећке патријаршије састојала у том што су први овдашњи архиепископи као Исаија Ђаковић, Софроније Подгоричанин и Вићентије Поповић, признајући пећког патријарха (Калиник, Атанасије, Мојсије) за старијег од себе молили истог да им као својим

Разматрајући ово важно црквено питање, Радослав Грујић оцењује грамате које су издали пећки патријарси: Калиник (1710), Атанасије (1711) и Мојсије Рајовић (1713)²⁷⁵, а којима се потврђује аутономни избор митрополита Карловачке митрополије као синђелије, односно акта пећких патријарха према обласним митрополитима под њиховом влашћу, а доказ за то види у пуној, свечаној титули пећких патријарха у којој се они титулишу као „патријарси обе стране Дунава” или „горњег Подунавља и северних страна”. То што су након Велике сеобе Срба на патријаршијском престољу често смењивали Грци и Срби немајући довољно ауторитета, према Грујићу, не мења чињеницу да је Карловачка митрополија била номинално потчињена Пећкој патријаршији све до гашења 1766. године, а фактички до преласка Патријарха Арсенија IV (Јовановића) у Угарску током Бечком рата.²⁷⁶

После званичног укидања Пећке патријаршије 1766. године Синод Васељенске патријаршије није издао никакав акт којим би аутокефалност Карловачке митрополије била стављена на формалне темеље, него је њена фактичка аутокефалност постала датост прећутним путем. Као аутокефална се помиње и у Атинској синтагми, о којој је већ било речи.²⁷⁷ Међу научницима који по овом питању имају исти став као Р. Грујић налазе се Димшо Перић²⁷⁸, епископ Сава (Вуковић)²⁷⁹ и Рајко Веселиновић.²⁸⁰

Тенденција аустријских државних власти да црквена организација српских избеглица буде у потпуности независна од Пећке патријаршија била је присутна од самог оснивања. О томе сведочи и заједничка конференција Дворске коморе и Дворског ратног савета, одржана 21. октобра 1707. године у Бечу, на којој је одлучено да се онемогуће веза са Пећком патријаршијом највише због тога што би се Срби могли вратити под власт Османског царства и што би се у том случају наметање уније теже реализовало.²⁸¹ На истом састанку одлучено је да се у Карловце упути царски комесар Кваринет за којег је сачињено и посебно упутство. Дошавши у резиденцију Митрополита сремског Стефана (Метохијца) средином децембра 1707. године, он је обавестио окупљени народ и архијереје да постоји шест услова који се тичу избора новог црквеног поглавара, а онај четврти забрањује Митрополиту, епископима и целокупном свештенству да захтевају било какву зависност како од Пећке патријаршије тако и од осталих патријаршија на територији Османског царства, а нарочито ако би се та зависност односила на темпоралија. Добивши одговор да је духовна независност од Пећке патријаршије и осталих патријаршија у Османском царству противно обреду, те да не постоји воља да се од те

егзарсима у Угарској благослови да се могу називати великим или првим или врховним митрополитима у овој земљи”. И. Руварац, „О архиепископији пећкој”, *Летопис Матице српске* 50 (1887), 75.

²⁷⁵ За више о односима пећких патријарха и карловачких митрополита видети Р. Грујић, „Пећки патријарси и карловачки митрополити”, *Гласник ИДНС* 4 (1931), 13-34.

²⁷⁶ Р. Грујић, „Аутокефалност Карловачке Митрополије”, 367.

²⁷⁷ Видети поглавље о Српској православној цркви у Краљевини Црној Гори

²⁷⁸ Димшо Перић објашњава изостајање заклетве Пећком патријарху 1710. године деловањем „римокатоличке пропаганде”, на коју је Патријарх пећки Калиник вешто одговорио дајући потврдну грамату за избор Митрополита у таквој форми да је у њу само требало уписати име новоизабраног Митрополита. Сама Карловачка/Крушедолска митрополија је, сматра Перић, основана од надлежних власти, и то не као аутокефална, већ као аутономна област у саставу Пећке патријаршије. Перић, *Црквено право*, Београд 1999, 195.

²⁷⁹ Прихватајући Грујићеву категоризацију о пет различитих погледа на проблем, као и његову аргументацију, Епископ Сава остаје на позицији негирања аутокефалности заговарајући уместо ње аутономни статус. Главни аргумент нађен је у томе да ова покрајинска Црква није никада тражила аутокефалију од стране Мајке-Цркве, па према томе аутокефална никада није ни била. Епископ Сава (Вуковић), „Да ли је Карловачка митрополија била аутокефална”, *Изабрани богословско-историјски радови (приредио Негослав Јованчевић)*, Крагујевац 2011, 319.

²⁸⁰ Р. Л. Веселиновић, „Преглед историје Карловачке митрополије”, 240.

²⁸¹ Р. Грујић, „Проблеми историје Карловачке Митрополије”, *Гласник ИДНС* 2 (1929), 61.

зависности одступи, али да се у случају темпоријала може пристати на независност, Кваринет је био задовољан, па је почетком 1708. године за Митрополита изабран Исаија (Ђаковић).²⁸² На овај начин основана је аутономна црквена област у саставу Пећке патријаршије.

У овом светлу треба посматрати све остале активности аустријских државних власти предузимане са циљем одвајања српског народа од матице, што ће нарочито доћи до изражаја након окупације и касније анексије Босне и Херцеговине, када ће политичка дешавања и те како имати утицаја и на она црквена, изазивајући оштре, на моменте и непримерене расправе и поделе међу самом српском црквеном јерархијом, историчарима, правницима и политичарима. Више речи о томе биће у поглављу које се бави начинима на које је разматрано питање наследника Пећке патријаршије у последњим деценијама 19. и почетком 20. века, а које је отворено управо дешавањима на крају Велике источне кризе.

1. 4. Православна Црква у Босни и Херцеговини

У оквиру православне цркве на тлу Босне и Херцеговине постојале су четири епархије, све четири са титулом митрополије: Дабробосанска, Захумско-херцеговачка, Зворничко-тузланска, Бањалучко-бихаћка. Све до времена аустроугарске окупације која је наступила са Берлинским конгресом, 1878. године, овим епископијама су углавном управљале грчке владике. Окупирајући Босну и Херцеговину, цар Фрања Јосиф је издао прокламацију по којој се гарантују право на живот, веру и имовину свим поданицима.²⁸³

Берлински конгрес је, када је у питању Босна и Херцеговина, донео новине на политичком, али и на црквеном плану. Статус тамошње православне Цркве имао се решити договором Патријарха константинопољског (од јануара 1879. године Јоаникије III) и представника Владе у Бечу. На темељу ових преговора, 31. марта исте године, потписна је *Конвенција о статусу православних епархија у Босни и Херцеговини*. Конвенција је имала седам чланова, а подразумевала је: задржавање у служби православних епископа на тлу Босне и Херцеговине који су се у моменту потписивања Конвенције нашли на челу епархија, право цара да поставља митрополите у случају упражњености места (у Сарајеву, Мостару и Доњој Тузли), али тек пошто се Патријарх увери у каноничку подобност кандидата, обавезу епископа да код обреда и службе Божије спомињу име Патријарха константинопољског, од којег су добијали свето миро и обавезу цара да плати Патријарху 58 хиљада гроша у злату уместо дотадашње каноничке субвенције коју су му плаћале три босанскохерцеговачке епархије. Према шестом члану *Конвенције*, овај износ је плаћан сваке године преко Царско-краљевског посланства у Цариграду. Епископи у Босни и Херцеговини нису више убирали „одредбине или пристожбе” од верника, него је то чинио царско-краљевски фискус, а епископима су државне власти давале редовну плату еквивалентну дотадашњем годишњем дохотку који се од верника као црквена одредбина захтевао.²⁸⁴

У време потписивања Конвенције, постојале су три епархије, а четврта, Бањалучко-бихаћка, основана је 1900. године услед нових околности дефинисаних саобраћајним и економским развитком земље. Уз то, Сарајевска дијецеза била је исувише пространа, те су

²⁸²Р. Грујић, „Проблеми историје Карловачке Митрополије”, 61-62.

²⁸³Ђ. Слијепчевић, *Историја Српске православне цркве II*, 489.

²⁸⁴„Конвенција између аустроугарске владе и Цариградске патријаршије о статусу православних епархија у Босни и Херцеговини од 31. марта 1880. године”, *Извори за историју Српске православне цркве у Босни и Херцеговини: зборник докумената (приредили Б. Стојнић, Р. М. Пилиповић)*, Бањалука 2020, 58-59.

много њени свештеници били и по неколико дана пута удаљени од Митрополитовог седишта.²⁸⁵ Како стоји у одобрењу васељенског Патријарха Константина, „због великог броја житељства вароши и села, једно од другог и од Митрополитског сједишта предјелно врло удаљених и тако растресених да их надлежни Архипастир није у стању да обиђе, нити лично да походи”, због чега долази у ситуацију да „сами нузгредно своје стадо похађа и само га летимично прегледа”.²⁸⁶

Решење постигнуто *Конвенцијом* није погодновало ни Србима на тлу Босне и Херцеговине, али ни окупационим властима које су хтеле да остваре пуни утицај на црквену јерархију и преко ње успоставе чвршћу контролу над нижим свештенством и православним становништвом. Једно од решења за које се нарочито агитовало из кругова блиских Патријарху карловачком нађено је у припајању православне цркве у Босни и Херцеговини Карловачкој митрополији, што је већ изложено у поглављу које се бави Карловачком митрополијом пре уједињења. Поред осталих последица ове идеје налазимо и ону која се односи на подељеност међу српским црквеним и грађанским круговима у тражењу одговора на питање: „Ко је наследник угашене Пећке патријаршије”, чему је такође посвећено једно посебно поглавље овог рада.

У светлу остваривања поменутог утицаја, аустроугарске власти разматрале су и стварање аутокефалне Цркве у Босни и Херцеговини, али шири политички интереси Монархије били су супротстављени раскидању свих веза између Српске православне цркве у Босни и Херцеговини са једне и Васељенске патријаршије и Порте са друге стране. Тако је ово питање, којим су се бавили Заједничко министарство спољних послова, обе владе, па и сам владар, морало да буде решено на неки други начин.²⁸⁷

Што се тиче Срба на тлу Босне и Херцеговине, они су такође са негодовањем гледали на решење изнађено *Конвенцијом*. Још 30. октобра 1878. године, Сарајевска црквено-школска општина донела је одлуку да тражи од цара слободан избор Митрополита, могућност подизања школа, могућност да се у државну службу примају Срби према кључу, право да се Србима шаљу списи писани ћирилицом, те да се дозволи штампа српским језиком и ћирилицом. Од свега овога у одредбама *Конвенције* није било ничега.²⁸⁸

Хронолошки гледано, питање Српске православне Цркве покренуо је Митрополит сарајевски Антим обративши се у августу 1878. једном молбом аустријском цару. Молба је достављена посредством Митрополита карловачког Прокопија (Ивачковића), а тичала се одређивања пензије за Митрополита Антима и плата за остале архијереје. Посреднику је пак поручио да прими његову молбу, а пошиљаоца уврсти у круг браће архијереја, чиме је отворио два важна питања: плате митрополитâ и присаједињење Карловачкој митрополији. Председник мађарске владе Калман Тиса²⁸⁹ је изнео став да се захтев за регулисање плата може разматрати, док је решавање захтева за припајање Српске православне Цркве у Босни и Херцеговини

²⁸⁵ Ђ. Слијепчевић, *Историја Српске православне цркве II*, 501.

²⁸⁶ „О утемељењу нове српско-православне Митрополије бањалучко-бихаћке са митрополитском столицом у Бањалуци 1899. године”, *Извори за историју Српске православне цркве у Босни и Херцеговини*, 69.

²⁸⁷ Б. Маџар, М. Папић, *Политика и Српска православна црква у Босни и Херцеговини 1878–1945*, Бањалука 2005, 10.

²⁸⁸ Ђ. Слијепчевић, *Историја Српске православне цркве II*, 492.

²⁸⁹ Калман Тиса, мађарски државник рођен је 1830. године у племићкој породици, од оца Лајоша Тисе и мајке грофице Јулије Телеки. Прво образовање стекао је у очевом замку. Током револуције 1848. године радио је у Министарству образовања револуционарне владе. Након револуције борави у иностранству, али се поново враћа у земљу и укључује у политички живот. Од 1875. до 1890. године, са краћим прекидима, био је председник мађарске владе. Умро је 1902. године. "Tisza, Kálmán". *Encyclopedia Britannica*, Vol. 26, 1016-1017.

сматрао преурањеним. Исти закључак је донела Босанска комисија у Бечу, која је, у склопу Министарства спољних послова, неколико месеци водила послове Босне и Херцеговине. На иницијативу Митрополита Антима реаговао је Патријарх константинопољски Јоаникије III упутивши упозорење босанскохерцеговачким митрополитима уз претњу казнама.²⁹⁰ Пишући о овој молби, лист „Србски народ“²⁹¹, иначе близак Митрополиту карловачком, извештавао је како је цела ствар већ закључена, тачније да је у начелу представка на највишем месту одобрена и да је присаједињење источно-православне јерархије у Босни и Херцеговини изречено.²⁹² Шта више, у броју 8 исти лист пише како је угарска влада одобрила Патријархову посланицу и „већ данас се у Бечу израђује највиша наредба којом ће босанско-херцеговачка јерархија српској патријаршији подвргнута бити“, износећи чак и детаље организације према којима ће, као намесник Патријарха у Сарајеву резидирати викарни Епископ Герман (Анђелић).²⁹³ Порекло ових информација није познато, али према активностима које су предузимале државне власти, јасно је да решење црквеног питања није ишло у овоме смеру, па писања „Србског народа“ треба схватити као покушај да се пропагандом ојачају идеје које су заступали кругови блиски Митрополиту карловачком. У пролеће 1879. године заседао је Архијерејски синод под председништвом Митрополита Прокопија и на њему је закључено да се државним властима пошаље представка о правима карловачког Патријарха над православном црквом у Босни и Херцеговини јер је управо овај црквени поглавар, према њиховом виђењу, сматран наследником Патријарха пећког у чијој надлежности су се нелзиле и босанско-херцеговачке епархије.²⁹⁴ Иако је закључено да, упркос фактичком стању, према којем су везе Српске православне Цркве у Босни и Херцеговине са Васељенском патријаршијом сведене на чисто формалне, у Бечу је сматрано да не би требало предузимати некаква решења без споразума са Васељенском патријаршијом. Због овога су аустријске власти предузеле припреме за привремено решавање статуса босанскохерцеговачких митрополија, што је учињено поменутом *Конвенцијом* из марта 1880. године.²⁹⁵

Интересовање за акцију присаједињења Српске православне Цркве у Босни и Херцеговини Карловачкој митрополији нарочито је показивао шеф Земаљске владе у Сарајеву, генерал Виртемберг. Да би ово остварио, преко својих веза, почетком децембра 1879. године покушао је да издјествује изјашњавање црквене општине у Сарајеву за прикључење Карловачкој митрополији. У Беч је послао телеграм којим је јавио да је православно српско становништво сагласно са овом акцијом. Отуда му је стигао телеграм од заједничког министра финансија фон Хофмана у којем се каже да за прихватање петиције сарајевских Срба од стране владара нема никаквих сметњи.²⁹⁶

Као што је већ речено, руководство Карловачке митрополије чинило је велике напоре да прогура идеју о припајањем епископијâ у Босни и Херцеговини њиховом јурисдикцијом

²⁹⁰ Б. Маџар, М. Папић, *Политика и Српска православна црква у Босни и Херцеговини*, 11-12.

²⁹¹ Код Б. Маџар и М. Папић погрешно стоји „Српски народ“. Б. Маџар, М. Папић, *Политика и Српска православна црква у Босни и Херцеговини*, 12. Исту грешку налазимо и у В. Богићевић, „Стање српско-православне цркве у Босни и Херцеговини од окупације 1878 до почетка борбе за верско-просветну аутономију 1896. године“, *Споменица поводом осамдесетогодишњице окупације Босне и Херцеговине (1878–1958), педесетогодишњице анексије (1908–1958) и четрдесетогодишњице ослобођења и уједињења (1918–1958)*, Београд 1959, 60.

²⁹² „Нови-Сад. 19. јануара“, *Србски народ* 5 (20. јануар/1. фебруар 1879), 1.

²⁹³ „Дописи“, *Србски народ* 8 (2/14. фебруар 1879), 1.

²⁹⁴ Н. Милаш, *К питању о јерархичком положају Сарајевске митрополије. Једно писмо архимандрита Никодима Милаша* (прештампано из „Нашег доба“ за 1886. годину), Нови Сад 1886, 17.

²⁹⁵ Б. Маџар, М. Папић, *Политика и Српска православна црква у Босни и Херцеговини*, 13.

²⁹⁶ В. Богићевић, „Стање српско-православне цркве у Босни и Херцеговини“, 54.

подручју. Агитација се појачала доласком Германа (Анђелића) на чело Митрополије у Сремским Карловцима, а спровођена је путем поменутог листа „Србски народ”, у којем се појавило неколико чланака који су пробали да докажу како и правно и историјски и канонски питање Српске православне Цркве у Босни и Херцеговини једино исправно може бити решено њеним припајањем Карловачкој митрополији.²⁹⁷ У листу су објављиване вести о томе како православно становништво из Босне и Херцеговине тражи прикључење Карловачкој митрополији истичући неприкривено да ће од овог спајања и држава имати користи јер ће се ослонцем на српску православну јерархију добити „поузданог и лојалног чувара и заступника својих интенција у новопоседнутим земљама”.²⁹⁸

Аргументи којима је вођство Карловачке митрополије поткрепљивало идеју о припајању Цркве у Босни и Херцеговини тicali су се одређивања црквених области према државним границама, уз експлицитно помињање да би неканонско било спајање са србијанском и црногорском јерархијом. Без претераног образлагања просто је тврђено да Босна од својих најстаријих дана на основу женидаба, уговора и освајања припада једино угарској круни, а никако „цислитавским земљама”, због чега је једино могуће да се Црква у Босни и Херцеговини придружи Српској патријаршији у земљама круне Светог Стефана. И коначно, вршено је позивање на привилегије од 21. августа 1690. и 20. августа 1691. године, према којим изабрани српски епископ у Хабзбуршкој монархији има јурисдикцију по свој Грчкој, Русији, Бугарској, Далмацији, Босни, Јенопољу и Херцеговини, као и у Угарској и Хрватској.²⁹⁹ Истовремено подржавајући аустроугарске државне интересе, Карловачка митрополија је саветовала свештенству у БиХ да апелује на паству и позове је на непротивљење новим властима јер оне „дижу крст насупрот Курана” и ослобађају од неверника, па се свако устајање³⁰⁰ против њих може сматрати „сажаљења достојном заблудом која је споља покренута, која ће силни народ и народно благо да утамани и на велику штету српском православном народу у Босни и Херцеговини да буде”.³⁰¹ Како је нарочито споран био *Привремени одбрамбени закон*³⁰², из Карловачке митрополије су помињали пример Војне границе где су „једнокрвна браћа” давала толико војника, а у истом духу навођено је како Срби у Монархији и данас тако чине”.³⁰³ Три године раније, одмах по свршетку Берлинског конгреса, исти лист је Србима у Босни и Херцеговини поручивао да се „не даду на зло из Београда наводити” и да сви хришћани на овом простору треба да са раширеним рукама дочекају „нашу храбру војску” као своје избавитеље³⁰⁴ јер „Аустро-угарска оће да изврши оно дело које је Србија, по идеји свога зачетка, свога

²⁹⁷ Нарочито исцрпно ово питање је обрађено у чланку „Српска патријаршија и нове покрајине”, *Србски народ* 84 (6/18. децембар 1878), 1-2.

²⁹⁸ „Босанско-херцеговачка јерархија”, *Србски народ* 78 (8/20 новембар 1878), 1.

²⁹⁹ „Босанско-херцеговачка јерархија”, *Србски народ* 78 (8/20 новембар 1878), 2.

³⁰⁰ Аустроугарска окупација Босне и Херцеговине, према одређена Берлинским конгресом, на терену је морала да буде остварена оружјем. Окупационе трупе су ступиле на тло Босне и Херцеговине 29. јула 1879. године наишавши на снажан отпор муслимана уз извесно учешће и српског живља. Отпор је савладан тек 20. октобра уз велике губитке на аустроугарској страни: пет хиљада војника и 178 официра. Ч. Попов, *Источно питање и Српска револуција 1804–1918*, Београд 2008, 263. Упореди А. Поповић, *Хаџи-Лојина буна у Босни*, Београд 1897.

³⁰¹ „Православном свештенству у Босни и Херцеговини”, *Србски народ* 13 (20. фебруар/4. март 1882), 1.

³⁰² Упркос противљењу Порте, која је у овоме видела кршење суверених права султана, Аустроугарска је 5. октобра 1881. године увела војну обавезу за Босанце и Херцеговце. Према овом закону војни обвезници могли су служити војску и ван своје земље уколико би то војне потребе Аустроугарске изискивале. Последица овог закона био је херцеговачки устанак из 1881. године, у којем је учешћа узело православно и муслиманско становништво. В. Скарић, О. Нури-Хаџић, Н. Стојановић, *Босна и Херцеговина под аустро-угарском управом*, Београд 1938, 6-10.

³⁰³ В. Скарић, О. Нури-Хаџић, Н. Стојановић, *Босна и Херцеговина под аустро-угарском управом*, 1.

³⁰⁴ „Нови-Сад. 4. јулија”, *Србски народ* 47 (5/17. јулија 1878), 1.

опстанка и будућности требала да изврши, али није била способна да изврши”³⁰⁵. Иако је на ове жеље Карловачке митрополије државна власт гледала благонаклоно, ипак није желела да нарушава односе са Васељенском патријаршијом пошто се његова духовна власт просторно поклапала са оним областима на које су биле усмерене аустроугарске империјалистичке тежње. Исто тако, и Васељенска патријаршија и Царско-краљевска влада имајући бојазан од претензија Кнежевине Србије да прошири своју црквену власт на Босну и Херцеговину, биле су заинтересоване да се проблем православне Цркве на тлу Босне и Херцеговине што пре реши. У том смеру јавило се и својеврсно савезништво Беча и Фанара, па је Патријарх из Цариграда обећао да неће дати титулу патријарха Митрополиту Михаилу, а аустроугарском посланику у Цариграду Зичију на увид је дат текст о проглашењу аутокефалности православне Цркве у Кнежевини Србији пре него што је исти послат у Београд. Од изузетног значаја за Аустроугарску је било именовање Цркве којој се даје аутокефалност (Света самостална црква Српске Кнежевине) јер је овим државним одређењем отклоњена опасност од претензија на Цркву у Босни и Херцеговини.³⁰⁶ Нешто другачији поглед на одустајање аустроугарских власти од идеје присаједињења босанско-херцеговачких епархија Карловачкој митрополији изнео је Епископ Сава (Вуковић). Он каже како је разлог због чега се наречено припајање није извршило зазирање државних власти од јаке православне Цркве. Другим речима, Аустроугарска није желела да у својим границама има једну јаку православну Цркву, због чега је и дошло до оснивања посебне Митрополије са седиштем у Черновицу.³⁰⁷ Према црквеним приликама уређеним *Конвенцијом*, владар је добио право да именује митрополите на упражњена места, а могао је и да их отпусти уз претходно одобрење Васељенске патријаршије. Ово је представљало адут у рукама државних власти, које су итекако биле свесне његове моћи. Користећи ово право, Аустроугарска је почела да замењује грчке³⁰⁸ епископе Србима.³⁰⁹ За Митрополита сарајевског хиротонисан је Сава (Косановић)³¹⁰, за Митрополита мостарског Леонтије (Радуловић)³¹¹ и, на концу, за Митрополита зворничко-тузланског Николај (Мандић)³¹². Разлози због којих је

³⁰⁵ „Озбиљна реч у своје време I”, *Србски народ* 47 (5/17. јулија 1878), 1-2.

³⁰⁶ Б. Маџар, М. Папић, *Политика и Српска православна црква у Босни и Херцеговини*, 13-17

³⁰⁷ Епископ Сава (Вуковић), „Мешање земаљске владе у Сарајеву у унутрашње послове српске православне цркве 1879. године”, *Изабрани богословско-историјски радови (приредио Негослав Јованчевић)*, Крагујевац 2011, 407.

³⁰⁸ Митрополити дабробосански и захумско херцеговачки, Антим и Игњатије били су Грци, док је Митрополит зворничко-тузлански Дионисије био Бугарин. Б. Маџар, М. Папић, *Политика и Српска православна црква у Босни и Херцеговини*, 28.

³⁰⁹ П. Пузовић, „Српска црква у Босни и Херцеговини”, *2000 година хришћанства*, Београд 2000, 174.

³¹⁰ Рођен 1839. године у селу Миљанићи (Херцеговина). Основну школу завршио у Мостару, а богословију у Београду. Службовао као парох и учитељ у Сарајеву. Након што је обудовео замонашио се 1872. године поставши ускоро архимандрит и надзорник српских школа и вероучитељ у Сарајеву. На месту Митрополита дабробосанског биће између 1882. и 1885. године. када је, услед тешких притисака поднео оставку. Умро је у Улцињу 1903. године. Епископ Сава (Вуковић), *Српски јерарси*, 431-432.

³¹¹ Рођен као Лука Радуловић у селу Туљу код Требиња 1835. године. Школовао се код свог ујака Јоаникија (Памучине) у Мостару, потом у манастиру Дужима, а због болести је морао да прекине похађање Београдске богословије. Замонашио се 1856. Током устанка у Херцеговини био је писар Луке Вукаловића. Године 1877. бива ухапшен и одведен у заточеништво у Африку. У Мостар се враћа 1879. године, али 1882. године опет бива ухапшен. За Митрополита херцеговачког постављен је 1888. године. Због нарушеног здравља умире после свега неколико месеци. Епископ Сава (Вуковић), *Српски јерарси*, 286.

³¹² Рођен као Петар Мандић 1840. године у Горњем Грачацу. По завршетку основе школе уписао богословију у Плашком. Извесно време био је професор Плашчанске богословије и парох у Плашком. Монашки постриг примио је 1891. године и произведен за архимандрита гомирског. За Митрополита зворничко-тузланског постављен 1892. године. После смрти Митрополита Георгија (Николајевића), 1896. године, постављен на чело Митрополије дабробосанске, где ће остати до смрти 1907. године. Епископ Сава (Вуковић), *Српски јерарси*, 374.

смењивање грчких владика ишло овако споро јесу немогућност да се међу домаћим људима нађу они довољно образовани и поуздани, а увођењем плата епископима смањене су њихове злоупотребе, што је влади било важно због утишавања народног незадовољства. Осим тога, ови митрополити су се држали лојално према властима, па их је вредело задржати на положајима док се не нађу стручни и поуздани наследници.³¹³ Сави (Косановићу) је место Митрополита дабробосанског нуђено још за време турске управе, и то више пута. Последњи пут одмах након окупације, када га је Патријарх константинопољски позвао у Цариград на посвећење, али су овај одлазак енергично спречиле аустроугарске власти не желећи да Патријарху константинопољском признају право да поставља епископе у Босни и Херцеговини.³¹⁴

Чим је дошао на чело Митрополије, Сава Косановић је уложио велики труд у сређивање Српске православне Цркве. Стога је упутио позив у Задар, одакле му је стигао прота Ђорђе Николајевић, па су заједно, угледајући се на то како је организована Српска православна Црква у Далмацији, почели да уређују црквену управу и судство, те основали Богословију у Рељеву код Сарајева.³¹⁵ Како је међу Сарајлијама било доста несугласица око места градње Богословије, Митрополит Сава је поклатио своје земљиште, те је школа саграђена на њему.³¹⁶ Оно што је нарочито обележило рад Митрополита Саве јесте константна борба против римокатоличког прозелитизма оличеног у Надбискупу сарајевском Јосипу Штадлеру.³¹⁷ Не само да државне власти, којима се Митрополит Сава (Косановић) обраћао указујући на овај проблем, нису хтеле да узму српски народ у заштиту, већ су још више погоршавале његов положај иступајући против православља, ћирилице и српских школа.³¹⁸

У време епископовања Саве (Косановића) на верско-политичкој сцени се појављује архимандрит Никодим (Милаш)³¹⁹ стављајући свој ауторитет и знање у службу идеје по којој је

³¹³ Т. Краљачић, *Калајев режим у Босни и Херцеговини (1882–1903)*, Београд 2017, 344.

³¹⁴ С. Љубибратић, „Архиепископ и митрополит Сава Косановић”, *Споменица поводом осамдесетогодишњице окупације Босне и Херцеговине (1878–1958), педесетогодишњице анексије (1908–1958) и четрдесетогодишњице ослобођења и уједињења (1918–1958)*, Београд 1959, 77.

³¹⁵ С. Љубибратић, „Архиепископ и митрополит Сава Косановић”, 170.

³¹⁶ Епископ Сава (Вуковић), *Српски јерарси*, 432.

³¹⁷ Захваљујући снажној подршци државних власти Штадлер је, поред велике личне имовине, располагао и огромним средствима намењеним за рад римокатоличких установа. Такође, био је веома успешан трговац и шпекулант, чиме је додатно увећавао своје богатство. Овакав материјални положај давао му је могућност да поведе широку римокатоличку пропаганду којој су финансијску потпору обезбеђивали и разни пропагандни фондови из иностранства. Детаљније у Ђ. Настић, *Језуите у Босни*, Београд 1906.

³¹⁸ Након што је гроф Кристоф Мирошовски посетио Митрополита Саву изнесећи предлог по коме би целокупно православно становништво Босне и Херцеговине прихватило унију, Митрополит је упутио протест Царској канцеларији у Бечу тражећи заштиту. Један од начина борбе био је и стално упозоравање верника на опасност и одржавање њихове свести на високом нивоу. Тако је, сазнавши да је у Бечу формирано „Друштво за католичке Срба”, својој пастви упутио посланицу позивајући на будност. Влада у Бечу на ово је реаговала укоравањем Митрополита и забраном сваке даље полемике на што је Сава (Косановић) изјавио да му не преостаје ништа друго него да паству обавести о забрани владе да брани своју православну веру. После овога пристисци и кампање против Митрополита Саве бивају све јачи, а нарочито након једног његовог текста објављеног у 57. и 58. броју листа „Застава”, у којем је, упоредивши владавину Османлија и Аустроугара рекао да ови први, поред свих зала које су чинили „варваризма духовног ни у ком погледу, а најмање у народносно-верском” „Босна пре окупације и данас I”, *Застава* 57 (14/26. април 1885), 1. Осим осврта на тежак духовни положај православних није пропустио да помене ни онај материјални који понајвише проистиче из сурових аграрних односа према којем се спахији давала трећина, а држави десетина (у новчаној протврдности) приноси уз „других тушта тамо спадајућих дација”. Све ово, сматра Митрополит Сава, чини се са намером да се српско становништво осиромаше сасвим како би било приморано да тражи нову отаџбину, а своју рођену да напусти. „Босна пре окупације и данас II”, *Застава* 58 (15/27. април 1885), 1

³¹⁹ Рођен као Никола Милаш 1845. године у Шибенику. Завршио основну школу код францисканаца, а приватну нужу гимназију код доминиканаца. Гимназију је завршио у Задру, а богословију у Сремским Карловцима, након

Карловачка митрополија наследница Пећке патријаршије, па као таква треба да под своју јурисдикцију стави Српску православну Цркву у Босни и Херцеговини. Косановић је на ово одговорио једном брошуром штампаном у Панчеву, у којој заговара тезу да се Српска православна Црква у Босни и Херцеговини не може одвојити од Васељенске патријаршије без њеног пристанка, него може да се присаједини Србији или Црној Гори, а може да постане и аутокефална.³²⁰ Осим притисака и претњи од стране највиших државних функционера, Митрополит Сава трпео је снажне нападе и од штампе, међу којом се издвајала сарајевска „Просвета”.³²¹ Због свега овога Митрополит Сава (Косановић) је 14/26. јуна 1885. године обавестио Земаљску владу да је поднео оставку Патријарху у Цариграду.³²² Оставка је прихваћена, а за наследника је одређен архимандрит Георгије (Николајевић)³²³, који ће на овом месту остати до смрти 1896. године, када ће га наследити Николај (Мандић). У време рада на уједињењу српских покрајинских цркава на овом положају биће Митрополит Евгеније (Летица)³²⁴.

У Митрополији захумско-херцеговачкој Леонтија (Радуловића) наследио је Серафим (Перовић)³²⁵, а овога Петар (Зимоњић)³²⁶, док су на катедри Митрополије звоничко-тузланске до уједињења били: Николај (Мандић), Григорије (Живковић)³²⁷ и Иларион (Радонић)³²⁸. На

чега завршава и Кијевску духовну академију. По повратку бива прво суплент, па професор богословије у Задру с тим што га је Епископ Стефан (Кнежевић) поставио за ректора семинашта. Замонашен је 1873. године. На позив министра просвете Милана Кујунџића 1886. године долази у Србију и постаје ректор Београдске богословије, али се због политичких интрига враћа у Задар. Од 1890. до 1911. године био је на челу Далматинске епископије. Пензионисан је према сопственој жељи. До краја живота (1915) живео је у Дубровнику. Епископ Сава (Вуковић), *Српски јерарси*, 366-370.

³²⁰ В. Богићевић, „Стање српско-православне цркве у Босни и Херцеговини”, 61.

³²¹ Уредништво овога листа је, савременим речником речено, замењујући тезе, нападало Митрополита Саву за недоследност према којој сада хвали („кује у звезде”) нешто што је некада срчано грдио (османску власт), због чега је овај морао поново да се огласи у „Застави” образлажући оно што је очигледно и доказујући да у критикованом тексту Турска није хваљена, а још мање у звезде кована. Међутим, остајући при свом ставу да је на духовном плану аустријска власт кудикамо злоћуднија од османске, помиње како је у време османске владавине поштована верска и школска аутономија, подигнуто много цркава и школа (неке уз финансијску потпору власти), међу којима Богословија у Бањалуци и нижа реалка у Сарајеву („услед сплетакa данашње босанске владе затворена премда је имала довољно средстава за издржавање”).. „Босна некад и сад”, *Застава* 86 (2/14. јуна 1885), 1-2.

³²² Ј. Дајковић, „Оставка митрополита Хаџи Саве Косановића”, *Споменица поводом осамдесетогодишњице окупације Босне и Херцеговине (1878–1958), педесетогодишњице анексије (1908–1958) и четрдесетогодишњице ослобођења и уједињења (1918–1958)*, Београд 1959, 83.

³²³ Рођен у Јаску (Срем) 1807. године. Основну школу похађао у родном месту и Митровици, гимназију и богословију у Сремским Карловцима. За Митрополита дабробосанског именован 1885. године. На овом положају остаће све до смрти 1896. године. Еп. Сава (Вуковић), *Српски јерарси*, 116.

³²⁴ Рођен 1858. године у у Плашком као Михаило Летица. Гимназију завршио у Сремским Карловцима, а правне науке у Бечу, Грацу и Загребу. Године 1900. хиротонисан за првог Епископа новоосноване Бањалучке епископије. Након смрти Митрополита Николаја постаје Митрополит дабробосански. Пензионисан је 1920. године након чега се повукао у манастир Врдник. Упокојио се 1933. године. Еп. Сава (Вуковић), *Српски јерарси*, 182-183.

³²⁵ Рођен 1827. године у селу Горици, Требињски срез. Детињство провео у манастиру Житомислићи где је стекао основно образовање. Замонашен 1848. године. На месту Митрополита захумско-херцеговачког налазио се између 1889. и 1903. године. Еп. Сава (Вуковић), *Српски јерарси*, 440.

³²⁶ Рођен у Грахову 1866. године од оца Богдана Зимоњића, истакнутог војводе и свештеника. Богословију учио у Рељеву и Черновицу. Замонашен 1895. године. За Митрополита захумско-херцеговачког хиротонисан 1903. године. Након умировљења Митрополита Евгенија (Летице) постављен за Митрополита дабробосанског (1920). На овом месту дочекаће Други светски рат и успостављање НДХ у којој ће наћи мученичку смрт 1941. године. Еп. Сава (Вуковић), *Српски јерарси*, 405-406.

³²⁷ Рођен 1839. године у селу Меминској, Костајнички срез, као Никола Живковић. Основну школу учио у Дубици, гимназију у Петрињи и Загребу, а богословију у Сремским Карловцима. Монашки чин прима након пензионисања

чело новоосноване Бањалучко-бихаћке епархије постављен је Евгеније (Летица), а на том месту наследио га је Василије (Поповић)³²⁹.

1. 4. 1. Борба за црквено-школску аутономију

Узевши у обзир до сада речено о односу окупационих власти према српском православном становништву у Босни и Херцеговини, јасно је да новоствореним систем управе поменуто становништво никакао није могло да буде задовољно. Стога су предузети разни кораци како би се ово стање поправило. Нове власти су имале већи војни потенцијал од старих па оружана побуна није била опција, него је борба поведена дипломатским средствима, уз истицање царске праведности и пребацивањем кривице на систем управе и чиновнике као његове носиоце. Отпор се најпре јавио у Херцеговини, а субјекат који га је предводио била је мостарска Црквено-школска општина.

Још у току преговора које су водиле аустроугарска влада и Васељенска патријаршија Мостарска црквено-школска општина³³⁰ упутила је оштар протест Фанару, а онда и још један након што се сазнало да је *Конвенција* потписана. Овим путем стављено је до знања да се уређење по којем иноверни владар именује епископе и по којем цркви није зајамчена никакав аутономија ни у ком случају не може бити прихватљиво за српско православно становништво. И у даљим борбама вођеним кроз жалбе и представке других херцеговачких црквених општина Мостарска црквено-школска општина је учествовала кроз давање подршке и савета.³³¹

Формални почетак борбе за црквено-школску аутономију налазимо у потписивању *Првог царског меморандума*, 23. новембра/5. децембра 1896. године. Међу потписницима се нашло 33 представника и изасланика српско-православних црквено-школских општина Босне и Херцеговине. Уз велико уважавање царског ауторитета („најпонижније потписани представници српских православних црквено-школских општина [...] у најдубљем страхопоштовању усуђују се ступити пред свијетло лице Вашег Величанства”) прво упознају цара са приликама у време османске владавине, када је црквено-школска аутономија била поштована уз подсећање на обавезујуће одредбе Берлинског споразума и царска обећања дата прокламацијом 13/25. јула 1878. године, на којима треба да почива иста та аутономија, а коју нове власти увелико крше пуних 18 година. У *Меморандуму* се говори само о најкрупнијим стварима, па се наводи:

(1893). На позив Митрополита дабробосанског Георгија одлази у Сарајево као члан Конзисторије, а 1897. године бива рукоположен за Митрополита зворничко-тузланског. На овом положају остаје до смрти 1907. године. Еп. Сава (Вуковић), *Српски јерарси*, 142-143.

³²⁸ Рођен у Мољу, Бачка, 1871. године као Жарко Радоњић. Похађао Карловачку богословију и правне науке у Јегри и Пешти. Пре доласка на митрополитски престо био професор и ректор Сарајевске богословије. На челу Зворничко-тузланске митрополије био од 1909. до 1922. када је по својој жељи постао Епископ Вршачке епархије на чијем челу остаје до пензионисања 1929. године. Упокојио се 1932. године. Еп. Сава (Вуковић), *Српски јерарси*, 195-196.

³²⁹ Рођен 1860. године у Мајевцу код Добоја. Богословију је завршио у Београду. До избора за митрополита био је парох у Градачцу и члан Конзисторије у Сарајеву. На челу Бањалучке митрополије налазио се од 1908. па све до 1938. године када се упокојио. Еп. Сава (Вуковић), *Српски јерарси*, 62.

³³⁰ За више видети Н. В. Радосављевић, „Мостарска црквено-школска општина и промене на херцеговачком митрополијском трону (1888–1889)”, *Историјски часопис* 65 (2016), 307-331.

³³¹ Б. Маџар, М. Папић, *Политика и Српска православна црква у Босни и Херцеговини*, 63-64.

мешање политичких власти у рад црквено-школских општина, растеривање општинских скупштина, скидање слика историјских личности, па чак и оних који су светитељима проглашени, натурање латинице и „хрваштине”, растеривање и премештање свештеника, отежавање зидања цркава и преписивање непокретности на црквено-школске општине... Цару се предочава и једна нарочито лукава пракса земаљских власти, а она се тиче давања усмених наредби и одбијања да се оне ставе на папир што отежава доказивање онима који се на исте жале. У светлу изложених жалби, потписници су владара замолили да се убудуће овакве ствари не дешавају.³³² Меморандум је у Беч однела посебна депутација намеравајући да га преда лично цару, ако не као депутација, онда барем један или двојица од њих, али им није омогућено да пред њега изађу.³³³ По повратку у Босну и Херцеговину чланови депутације, као и општине које су представљали били су изложени разним притисцима и одмаздама. Пошто није било основа да се учесници ове акције законски гоне, нађени су други начини да им се живот што више отежа (финансијски притисци, бојкоти, шиканирања од стране чиновника и слично). При овоме је нарочито вођено рачуна о формалном поштовању законских норми. Казнене мере су се огледале и у распуштању црквено-школских општина у Сарајеву и Мостару.³³⁴ Један од начина ометања борбе коју су водили народни прваци представљао је и Владин покушај оснивања сопствене странке. Будући потпуно зависни од државних власти, у овом покушају морали су да учествују и митрополити. На Владиноу заповест Митрополит Николај је у Сарајеву, 6/18. марта 1897. године у Митрополију позвао најугледније Сарајлије наговарајући их да Јефтановићу и осталим члановима општине откажу поверење. Овај покушај је пропао, а насиља и притисци су настављени.³³⁵ Три дана након овог састанка у Митрополији, сарајевски владин повереник је, по наређењу Бењамина Калаја³³⁶, сазвао црквено-школски одбор (без Јефтановића, који је био у Бечу) и усмено му саопштио да га распушта, а да Земаљска влада, у споразуму са Митрополитом, именује Петракију Петровића за владиног комесара у општини. Међутим, ова политика наметања комесара и наметања свештеника наишла је на реакцију народа у виду њиховог бојкота, што је за последицу имало велика друштвена трвења, али није сломило отпор.³³⁷

Како су захтеви изложени *Првим меморандумом* одбијени, нова депутација запутила се у Беч са *Другим меморандумом*. Овога пута су имали прилику да изађу пред цара, али не у својству депутације, него их је цар примио само на аудијенцију.³³⁸ *Други царски меморандум*, који је том приликом предат цару, углавном садржи исте оне жалбе из *Првог царском*

³³² „Први царски меморандум од 23. новембра 1896. године”, *Извори за историју Српске православне цркве у Босни и Херцеговини*, 74-84.

³³³ В. Скарић, О. Хаџи-Нурић, Н. Стојановић, *Босна и Херцеговина под аустро-угарском влашћу*, 39.

³³⁴ Б. Маџар, М. Папић, *Политика и Српска православна црква у Босни и Херцеговини*, 103-105.

³³⁵ В. Скарић, О. Хаџи-Нурић, Н. Стојановић, *Босна и Херцеговина под аустро-угарском влашћу*, 40.

³³⁶ Мађарски и аустроугарски политичар. Као министар финансија управљао Босном и Херцеговином. Видети Т. Краљачић, *Калајев режим у Босни и Херцеговини (1882-1903)*, Београд 2017; Д. Микавица, Г. Васин, „Калајев осврт на друштвено-политичку ситуацију у Босни и Херцеговини 1890”, *Истраживања* 21 (210), 337-343; А. Раденић, *Дневник Бењамина Калаја 1868-1875*, Београд 2002; С. Терзић, *Бењамин Калај и српско питање*, Београд 1992.

³³⁷ Оне комесаре и свештенике које су прешли на владину страну, макар били и уцењени, народ је снажно бојкотовао. Њих нико није посеђивао током празника, многи им нису Бога називали, а родбинске и кумовске везе су кидане. Наметнути свештеници нису позивани да врше обреде, у цркве где су они служили народ није ишао, деца су остајала некрштена, брачни парови невенчани и мртви непојани. В. Скарић, О. Хаџи-Нурић, Н. Стојановић, *Босна и Херцеговина под аустро-угарском влашћу*, 40-41.

³³⁸ Ђ. Слијепчевић, *Историја Српске православне цркве II*, 494.

меморандума, уз додатак о репресијама које су се јавиле као последица обраћања цару.³³⁹ Ипак, дана 12/24. априла 1897. године владин повереник јавио је Јефтановићу да владар није дао позитивно мишење поводом поднесеног му *Другог меморандума*, због чега је разочарани народ прешао на крајња средства: непохађање цркава, непримање светог причешћа, сахрањивање мртвих без црквеног обреда и слично.³⁴⁰ У овој неправедној борби важно питање је било и доношење устава, тачније статута о организацији црквене и школске управе у Босни и Херцеговини, чији су нацрт народне вође 25. јуна/7. јула 1899. године поднеле Калају на увид. Он је, изјавивши како је нестручан за овакав материјал, исти послао на оцењивање јерархији и Земаљској влади за Босну и Херцеговину. Народне вође обратиле су се и Патријарху константинопољском истим поводом, а он је, стајући на страну Беча, заузео став по којем предложени устав није саобразан постојећем црквеном реду.³⁴¹ Устав је иначе био дело др Емила Гавриле, адвоката и уредника листа „Застава”, кога су на овом послу ангажовали Григорије Јефтановић и Војислав Шола, председник Сарајевске, односно Мостарске црквено-школске општине. Дајући Гаврили упутства, наручиоци су нагласили да устав треба да буде либералан, са што је мањим могућим прерогативима за јерархију и круну.³⁴² Међутим, као што је речено, статут није никада добио потребне санкције. Након ових неуспеха, народне вође увериле су се да је Васељенска патријаршија наклоњенија царској влади и да је регулисање црквено-школског живота преко васељенског Патријарха и министра Калаја ћорсокак, па је одлучено да се преговара са митрополитима. Ово је погодно бечкој влади јер је целу ситуацију приказивала као сукоб народа и црквене јерархије. Ови преговори, вођени су писаним путем и убрзо се показало које су тачке размимоилажења између преговарачких страна. Вође опозиције су тражиле да се укине *Конвенција* из 1880. године и да народ са свештенством бира митрополите на епархијским скупштинама или бар да ове скупштине бирају тројицу кандидата, од којих би цар именовано једног. На епархијским скупштинама бирали би се чланови епархијских конзисторијума (без утицаја митрополитâ и владе), као и чланови вишег духовног суда. Спорно је било и тражење народних вођа да се успоставе епархијске скупштине које би вршиле контролу над судско-управним пословима (две трећине световњака и једна трећина свештеника), као и да се успостави заједничко тело за четири епархије под именом Виши управни и просвјетни савјет (једна трећина свештеника и две трећине световњака) задужен за економска и просветна питања. Преговори који су трајали годину и по дана су на крају прекинути, уз оптужбе народних вођа изречене на рачун митрополитâ. У њима се митрополити терете да су годину дана, имајући владу иза себе, намерно одуговлачили и саботирали решење црквено-школске самоуправе, док су истовремено са владом и Васељенском патријаршијом радили на доношењу свога статута са намером да га наметну народу и свештенству.³⁴³

³³⁹ „Други царски меморандум од 19. марта 1897. године”, *Извори за историју Српске православне цркве у Босни и Херцеговини*, 85-93.

³⁴⁰ М. Максимовић, „Црквене борбе и покрети”, *Напор Босне и Херцеговине за ослобођење и уједињење*, Сарајево 1929, 85.

³⁴¹ Б. Слијепчевић, *Историја Српске православне цркве II*, 495.

³⁴² Д. Руварац, *Устав црквене и школске самоуправе српско-православнога народа у Босни и Херцеговини састављен др. Емилом Гаврилом приказан протојерејем Димитријем Руварцем парохом земунским*, Земун 1899, 4. За више о приликама које су изнедриле ово Руварчево дело и полемикама насталим око њега видети Т. Краљачић, *Калајев режим у Босни и Херцеговини (1882–1903)*, Београд 2017. и Еп. Сава (Косановић), *Двије ријечи на Руварчеву књигу: „Устав црквене и школске самоуправе српско-православнога народа у Босни и Херцеговини састављен Емилом Гаврилом”*, Нови Сад 1899.

³⁴³ Б. Маџар, М. Папић, *Политика и Српска православна црква у Босни и Херцеговини*, 134.

Трећи меморандум написан је 17/30. маја 1900. године, а цару је предат тачно годину дана касније. У њему се излаже ситуација која је довела до слања прва два меморандума, описује цео поступак око настанка статута који је иницирао лично министар Калај, а касније био потпуно незаинтересован по овом питању, па и после скоро две године, до момента подношења *Трећег царског меморандума*, није се уопште огласио нити се састао са народним изасланицима. Указано је и на коалиционо деловање Владе и митрополитâ на сужавању црквено-школске аутономије српског народа, те понизно замољено за решавање ових проблема.³⁴⁴ Овом приликом православним Србима су се придружили муслимани, па и они започињу борбу за своју верску и вакуфско-меарифску аутономију (меариф=просвета).³⁴⁵

Силни неуспеси отупили су оштрицу опозиционе борбе, па су се почели јављати умеренији захтеви, а и међу митрополитима, као и међу члановима владе, настало је расположење за постизањем договора. Документ који би послужио као темељ преговора био је тзв. *Мандићев статут*, плод двогодишњег рада митрополитâ. Влада је инстурисала Митрополита Мандића да истраје у одбрани канонских принципа, али да буде попустљив у оним захтевима који се ових принципа не тичу. У оваквим околностима дошло је до коначног договора опозиције и црквене јерархије. Одмах након усаглашавања ставова, народни прваци и митрополити упутили су се у Беч да убрзају владину потврду договореног. Нови министар Стефан Буријан, који је наследио Калаја након његове смрти, преговарао је у Бечу са Митрополитом Николајем (Мандићем) и четворицом народних првака и на овај начин постигнуто је коначно решење о уређењу српске црквено-школске аутономије, али и измирење народа и црквене јерархије.³⁴⁶ На основу овог договора народних вођа, митрополитâ и владе у Бечу, 13. августа (3. јула) 1905. године, издат је акт под називом *Уредба црквено-просветне управе српских епархија у Босни и Херцеговини*. Она је представљала компромис по којем је народ добио право да бира пароха без утицаја власти, али су Митрополија, Црквени суд и Богословија остали у надлештву државних власти. Ипак, дошло је до постизања правне сигурности која је спречавала насртање иноверне власти на цркву и школу.³⁴⁷ Према *Уредби* највиша тела су били: Велики управни и просвјетни савјет и Велики црквени суд. У овим, а и у свим другим црквеним телима, живо је учествовао народ. Зато је Црква у тим областима била врло активна на свим пољима народног живота.³⁴⁸ Велики управни и просвјетни савјет имао је врховну управну, надзорну и судску власт за све четири митрополије. У састав овог тела улазила су сва четири митрополита (најстарији по хиротонији у улози председника), четири свештеника, четири учитеља и шеснаест световњака.³⁴⁹ Писане изјаве чланова овога тела које се тичу приступања епархија у Босни Херцеговини Српској православној Цркви Краљевине Србије биће важан правни извор у разматрању догађаја који стоје у средишту интересовања овог рада.

Ваља напоменути да је решење постигнуто *Уредбом* било доста критиковано од стране млађе генерације, која је изражавала бојазан од опадања опозиционог заноса. До почетка Првог светског рата у два наврата је овакво уређење довођено у питање. Први пут 1910, када је на Свештеничкој скупштини у Сарајеву тражено да се Богословија подреди Великом духовном суду и Митрополиту уместо влади, да се владике слободно бирају и да Епархијски савет предлаже Патријарху и цару три кандидата за владике, а други пут 1911. године, када је

³⁴⁴ „Трећи царски меморандум од 17. маја 1900. године”, *Извори за историју Српске православне цркве у Босни и Херцеговини*, 93-132.

³⁴⁵ Р. Л. Веселиновић, „Српска православна црква у Босни и Херцеговини”, 327.

³⁴⁶ Б. Мацар, М. Папић, *Политика и Српска православна црква у Босни и Херцеговини*, 134.

³⁴⁷ Ђ. Слијепчевић, *Историја Српске православне цркве II*, 495.

³⁴⁸ Б. Гардашевић, „Организационо устројство”, 39.

³⁴⁹ Д. Перић, *Црквено право*, 203.

Врховни црквени савет предложио цару да се Српска православна Црква у Босни и Херцеговини у потпуности одвоји од Васељенске патријаршије.³⁵⁰ Српска народна аутономија у Босни и Херцеговини имала је доста сличности са народном аутономијом датој Србима у Угарској, мада је потрајала нешто дуже. Наиме, она у Аустроугарској суспендована је 1912. године, док је са народном аутономијом у Босни и Херцеговини то учињено током Првог светског рата, уз образложење да је само њено давање представљало грешку јер је тиме створена држава у држави.³⁵¹

1. 4. 2. Српска православна Црква у Босни и Херцеговини током Првог светског рата

Сарајевски атентат означио је почетак крвавих репресалија према српском становништву на подручју Босне и Херцеговине. Оне су се манифестовале на разне начине, почевши од антисрпских демонстрација, демолирања и пљачкања имовине, преко затварања истакнутих личности, па све до стрељања, вешања и одвођења у логоре. Неретко се све ово дешавало без икаквих судских поступака и пресуда. Наредбом Земаљске владе од 13/26. октобра 1914. године све српске школе у Босни и Херцеговини су затворене, а учитељи похапшени или протерани у своја родна места. Забрањен је рад свих српских, пројугословенских као и неких хрватских националних удружења, политичких и верских установа, а обустављено је и излагање многих листова.³⁵² Ситуацију није ублажило ни то што је Митрополит дабробосански Евгеније (Летица) служио парастос поводом смрти надвојводе и његове супруге, што је атентат осуђен и назван богумрским чином и што је, три дана након атентата, група сарајевских грађана упутила молбу заједничком министру финансија да пренесе цару њихову понизну изјаву лојалности, у којој се каже да стоје верно на располагању цару спремни да поднесу све жртве као и остали лојални поданици. Изјаву су потписали Митрополит Евгеније, Глигорије Јефтановић и још стотинак грађана. Такође, на састанку које је одржан у Сарајеву почетком јула 1914. године група српских посланика у Сабору осудила је атентат назвавши га злочином над којим се згражава већина Срба осим оно мало занесењака који су у њему учествовали. Међу потписницима ове изјаве била су и митрополити: Евгеније (Летица), Богдан (Зимоњић), Иларион (Радонић) и Василије (Поповић).³⁵³ Сарајевски митрополит је 5. августа наредио да се након сваке службе у цркви прочита молитва за цара и војску.³⁵⁴

Без обзира на ове покушаје српских народних вођа и црквене јерархије, антисрпске демонстрације у Босни и Херцеговини, које су почеле већ од 28. јуна 1914. године захватиле су читаву земљу. Хрватско и муслиманско становништво је носило царске слике и државне заставе, а све ово било је праћено пљачкањем и уништавањем српских школа, хотела, цркава, дућана као и приватних станова, уз упадљиво немешање органа реда. Беч је ове догађаје видео

³⁵⁰ Ђ. Слијепчевић, *Историја Српске православне цркве II*, 497.

³⁵¹ Б. Милошевић, *Српска православна црква и свештенств у Босни и Херцеговини у Првом светском рату*, Вишеград 2016, 18-19.

³⁵² Р. Радић, М. Исић, *Српска црква у Великом рату*, 14-15.

³⁵³ Б. Милошевић, *Српска православна црква и свештенство у Босни и Херцеговини*, 25-33.

³⁵⁴ Р. Радић, М. Исић, *Српска црква у Великом рату*, 14-15.

као доказ лојалности, а провадина штампа као патриотска окупљања и спонтане изливе народног гнева. Уништена је редакција часописа „Босанска вила” и стан њеног главног уредника Николе Т. Кашиковића. Демолирана је српска школа у Сарајеву, из које је изнесена слика Светог Саве и поцепана на улици, опљачкано је и више од 200 српских кућа и дућана.³⁵⁵ Нарочити бес сручио се на Српску православну Цркву и њено свештенство. Држећи да оно има велики утицај на народ, аустроугарске власти су сматрале да управо захваљујући том утицају Црква поприма атрибуте националне институције. Свештеницима је пребацивано да су, као и у турска времена, задржали улогу народних вођа и пропагатора националног. Генерал Поћорек је октобра 1914. године изнео мишљење по којем су свештеници и учитељи углавном инфичирани духом нелојалности према Монархији, а свештеницима је исте особине приписивао и његов наследних, генерал Стјепан Саркотић.³⁵⁶ Од укупно 343 свештеника, само је у првој години рата њих 7 убијено, 56 ухапшено, а 156 осуђено, интернирано или задржано за таоце.³⁵⁷ Прогони и убиства почели су још пре званичног почетка рата,³⁵⁸ а чест метод егзекуције била су јавна вешања.³⁵⁹ Осим физичким ликвидацијама свештенство је било погођено хапшењима, интернацијом и узимањем за таоце.³⁶⁰ Прецизне податке о укупном броју српских свештеника који су прошли кроз аустроугарске логоре није могуће дати јер се они разликују од извора до извора.³⁶¹ Концепт узимања за таоце био је такав да су затворени својим животом јамчили за сваку штету која би смогла десити на објектима, саобраћајницама и свиме што би представљало било какву вредност за војску. Када би до штете дошло, таоци би се јавно стрељали за пример, и то без икакавог претресања питања кривца, мотива дела и слично. Ове праксе, наравно, нису били поштеђени ни свештеници.³⁶²

³⁵⁵Б. Милошевић, *Српска православна црква и свештенство у Босни и Херцеговини*, 25-29.

³⁵⁶Б. Милошевић, „Православно свештенство у аустроугарским логорима током Првог светског рата”, *Осам вијекова аутокефалности и један вијек од уједињења Српске православне цркве*, Бања Лука 2020, 125.

³⁵⁷Б. Маџар, М. Папић, *Политика и Српска православна црква у Босни и Херцеговини*, 155-156.

³⁵⁸Већ 25. јула 1915. године ухапшен је и након мучења убијен парох Ђорђе Петровић из Осјечана Б. Милошевић, *Српска православна црква и свештенство у Босни и Херцеговини*, 86.

³⁵⁹Одмах на почетку рата за таоца је узет и близу Зворника обешен свештеник Тимотије Поповић из Дрињаче, а исту судбину доживео је и свештеник Петар Лазаревић из Козлука који је обешен у Тузли. М. Станић, *Под царским вешалима. Терор над Србима у Босни и Херцеговини 1914–1918 према извештајима листа „Српска зора”*, Београд 2021, 39. У Бијељини су обешени свештеници Перо Симић, Михаило Марковић и Душан Марковић, а свештеник Трифко Максимовић из Илијаша стрељан. Средином августа 1914. године у Требињу је обешен свештеник Видак Парезанин. Б. Милошевић, *Српска православна црква и свештенство у Босни и Херцеговини*, 88-94.

³⁶⁰Услед нечовечних услова у логору Арад преминуо је костајнички парох Светозар Карановић. М. Станић, *Под царским вешалима*, 45. У истом логору преминуо је и свештеник Илија Билбија из Босанског Грахова, који је пре смрти био подвргнут ужасном мучењу. Б. Милошевић, *Српска православна црква и свештенство у Босни и Херцеговини*, 88.

³⁶¹За више о страдању српског свештенства у логорима током Првог светског рата видети Б. Милошевић, „Православно свештенство у аустроугарским логорима током Првог светског рата”, *Осам вијекова аутокефалности и један вијек од уједињења Српске православне цркве*, Бања Лука 2020, 123-151 и Р. Пилиповић, „Српска православна црква у Првом светском рату. Нова сазнања”, *Историјске свеске* 21 (2015), 2–17.

³⁶²Тако је у Зеници био затворен свештеник казнионице Јован Гргуреввић, који је као талац био обавезан да излази пред сваки воз у Зеници, а касније и у Лашви. Будући да су ово биле главне станице на јединој прузи, возови су стизали на сваких 10–20 минута, што значи да је талац у потпуности био лишен сна и предаха. У Фочи су као таоци уз два железничка моста на Дрини држани свештеници Јосиф Кочовић, Владимир Поповић и Василије Кандић. В. Ђоровић, *Црна књига. Патње Срба Босне и Херцеговине за време светског рата 1914–1918. године*, електронско издање на сајту https://www.rastko.rs/rastko-bl/istorija/corovic/vcorovic-crna.html#_Точ536798384 (приступљено 15.3.2023.године). Илустративан је и пример невесињског пароха Душана Гађиновића који је био приморан да прати аутомобиле са муницијом до борбених линија приликом чега му је предочавано да ће за сваки напад на транспорт одговорати својим животом. „Читуља”, *ГСПП* 18 (16/29. септембра 1921), 298.

Покушавајући да не провоцира окупационе власти и да ситуацију не чини гором него што јесте, Митрополит дабробосански Евгеније (Летица) успоставио је сарадњу са аустроугарским властима, што ће након рата бити предмет великих приговора упућених на његов рачун. Он је уредно преносио пастви наредбе Земаљске владе подсећајући их на забране окупљања, на забрану истицања четири слова С која су, по његовим речима и даље била видљива на многим црквама и сл. Након смрти аустријског цара 1916. године Евгеније (Летица) је изјавио саучешће и поднео изјаву верности и поданичке привржености новом цару Карлу. За Видовдан 1917. године Митрополит дабробосански је наредио свим подручним свештеницима да одрже прописани парастос за упокојење душа убијених у Сарајевском атентату. Епархијски црквени суд у Сарајеву наложио је 2/15. августа 1917. године свим црквеним општинама и паросима да за своје просторије набаве слике цара и краља Карла. Чести су били позиви верницима на покорност. Због свега овога, Митрополиту Евгенију (Летици) после рата биће замерано претерано попуштање и сарадња са окупационим властима и лош однос према затвореним и осуђеним свештеницима и њиховим породицама. Након једног претреса у његовој кући је пронађен аустрофилски материјал³⁶³, па је Скупштина свештеника у Сарајеву тражила да Митрополит поднесе оставку. Овај је то и учинио под изговором болести, а дужности је званично разрешен указом краља од 4. августа 1920. године.³⁶⁴ Пишући о умировљењу Владике Евгенија и постављању Владике Петра (Зимоњића) на место администратора епархије, лист „Балкан” ће изрећи озбиљне оптужбе на рачун другопоменутог говорећи да је за време рата био „послушни аустријски вахтмајстер са владичанском митром на глави”³⁶⁵.

Последице које је имала политика аустријских власти према Српској православној цркви у Босни и Херцеговини биле су огромне. Само у Сарајевској епархији затворено је и обешено 67 свештеника. Репресалије, интернације и прогони у Зворничко-тузланској митрополији коштале су живота осамнаесторицу свештеника. У овој Митрополији био је активан злогласни логор у Добоју.³⁶⁶

Да су као највећа опасност по аустријске власти били означавани свештеници и учитељи, видимо и из једног извештаја који је сачинио Митрополит Гаврило (Дожић) по повратку из Босне и Херцеговине, где је учествовао у борбама као члан штаба сердара Јанка Вукотића.³⁶⁷

³⁶³ Вести о резултатима овог претреса добили су одјека у штампи па је „Глас народа” у броју 259 донео опширан и осуђујући текст под називом „Црно-жути владика”, а исти текст преузео је и „Весник” бр. 17 од 7. јуна 1920. године. Очекивано, ово писање је изазвало негативан став јавног мњења према Митрополиту Евгенију (Летици) што је свакако допринело његовом „пензионисању”.

³⁶⁴ Р. Радић, М. Исић, *Српска црква у Великом рату*, 16-17.

³⁶⁵ „Чишћење владика”, *Балкан* 37 (21. август 1920), 1. Ово писање је, разумљиво, изазвало снажне реакције, па је редакцији телеграфисао велики песник и родољуб Алекса Шантић са уверавањем да је Митрополит Петар честити Србин, који је увек часно са својим народом делио муке, нарочито 1914. године и са молбом да се демантује оно написано у тексту „Чишћење владика”. Овај Шантићев допис објављен је у броју 92 од 26. августа 1920. године. „Владика Зимоњић. Изјава г. Алексе Шантића”, *Балкан* 92 (26. август 1920), 2.

³⁶⁶ Р. Радић, М. Исић, *Српска црква у Великом рату*, 16-17

³⁶⁷ Из извештаја сазнајемо да су сви свештеници, учитељи и виђенији људи уморени пре доласка ослободилачке војске, и то на најбестијалније начине. У Фочи је Митрополит Гаврило (Дожић) био окружен члановима породица страдалих свештеника који су га молили да одржи опело за многобројна тела пошто у свим окружним местима није остао ниједан свештеник који би могао вршити хришћански обред сахрањивања. Како сазнајемо из извештаја, проту фочанског Јосифа Кочовића и свештеника челебићског Владимира Поповића са осталим првацима убили су након страшног мучења, а свештеника Василија Кандића убили су са шест убода бајонетом, након чега су његово тело одвукли са собом. Тела свештеника и народних првака набацана су у две масовне гробнице. Свештеници из Горажда, Праче и Чајничка су сви побијени, а бекством се спасио само свештеник Гаврило Комадановић из Чајничка. Према исказима које су сељаци дали Митрополиту Гаврилу, свештеници су нарочито свирепо мучени пошто су иследници мислили да су они у дослуху са српских краљевинама, Србијом у Црном Гором, па стога знају и њихове

Крај рата донео је српском свештенству, као и српском становништву уопште, једно велико олакшање. У Вишеграду је српској војсци приређен свечани дочек, приликом којег се обратио Гавро Гашић из Сарајева као изасланик Народног вијећа. Једно црквено посланство на чијем челу је био Митрополит Евгеније (Летица) посетила је 15. новембра председника народне владе Атанасија Шолау исказавши одушевљење због остварене политичке независности.³⁶⁸

1. 5. Српска православна Црква у јужној Србији и Македонији

Епархије Пећке патријаршије које су се почетком 19. века налазиле на подручју изван Црне Горе или Београдског пашалука, иако су у ратовима 1912–1913. године дошле под окриље српске државе, у црквеном погледу, остале су у надлештву Васељенске патријаршије. Као и у случају Босне и Херцеговине до 1878. овим епархијама су руководиле грчке владике, који су као органи Васељенске патријаршије имали султанске берате уживајући заштиту закона.³⁶⁹ Богослужења су углавном вршили на свом језику, док је парохијско свештенство, нарочито оно на селима, то чинило на српском језику.³⁷⁰ У моменту стварања јединствене Српске православне Цркве, 1920. године, ову црквену јединицу сачињавало је осам епархија. У *Одлуци* Васељенске патријаршије којом се даје благослов за присаједињење ових епархија Српској православној цркви набрајају се: Скопска митрополија, Рашко-призренска митрополија, Велешко-дебарска митрополија, Битољска (Пелагонијска) митрополија, Преспанско-охридска митрополија, Струмичка митрополија, Полеанска епископија, део митрополије Воденске.³⁷¹

У контексту ситуације у Османском царству друге половине 19. века питање православне Цркве увелико је превазилазило границе верског. Ово постаје јасније уколико се има у виду да се становништво Османског царства није делило по народности, него по вероисповести, па је припадност православних хришћана Урум (патријаршијском) милету или Бугар (егзархијском)

планове, које би мучењем требало ишчупати из њих. „Ратни извјештај митрополита пећког Гаврила”, П. Кондић, *Митрополија црногорско-приморска*, 530-533. Овај извештај је 1914. године послат и Мардарију Ускоковићу, протосинђелу у Петрограду, који га је проследио даље па је штампан у петроградском „Новом времену” како би Руси приказали злочине које аустроугарска власт чини над Србима. Р. Радић, *Живот у временима*, 109.

³⁶⁸ Телеграм Атанасију Шоли послао је и Митрополит Петар (Зимоњић), а у њему је, испред верног народа и свештенства своје епархије поздравио нову владу. Новим властима су се обраћали разни свештеници и свештеничка удружења и разних крајева Босне и Херцеговине, а беседе у којима су митрополити величали славу српског оружја и династије Карађорђевић биле су честе и китњасте. Народна влада је 9. децембра 1918. године донела наредбу која се тичала права надзора над црквеном управом, чиме је поништена наредба Земаљске владе за Босну и Херцеговину од 3. јула 1916. године. У таквим околностима, митрополити све четири епархије у Босни и Херцеговини одржали су конференцију у Сарајеву, која је трајала од 10. до 12. децембра 1918. године. На конференцији је донет закључак да је због новонасталих околности потребно отцепљење од Васељенске патријаршије и ступање у канонску везу са Српском православном црквом у Краљевини Србији. Б. Милошевић, *Српска православна црква и свеиштенство у Босни и Херцеговини*, 210-224.

³⁶⁹ Б. Слијепчевић, *Историја Српске православне цркве, II*, 425.

³⁷⁰ Б. Слијепчевић, *Историја Српске православне цркве, II*, 425.

³⁷¹ „Одлука Светог архијерејског синода Васељенске патријаршије од 19. марта 1919. године бр. 2056. којом се даје благослов на присаједињење Уједињеној српској православној цркви епархија у Јужној Србији, Босни и Херцеговини”, *ГСПП* 7 (1/14. октобар 1920), 100.

милету и те како било скопчано са питањем националног.³⁷² Другим речима, у то време и на том простору припадност православној вери и српски национални идентитет били су у највећој мери изједначени, те је очување православља значило и очување српства.³⁷³ Све ово напред речено условило је и велику важност коју ће питање уређивања положаја православне Цркве на ослобођеним територијама имати за чланице Балканског савеза.³⁷⁴

Велики проблем који се јавио у јужним епархијама била је бугарска тежња³⁷⁵ за стварањем националне Цркве, која је и остварена 28. фебруара 1870. године, у чину Портиног издавања једног фермана којим се проглашава бугарска Егзархија. Наиме, будући да је Васељенска патријаршија била углавном у служби грчког националног покрета, бугарски представници су схватили да би самостална словенска Црква у Османском царству имала велики значај због чега је средином 40-их година 19. века повела борбу против Васељенске патријаршије, која ће резултирати поменути оснивањем Егзархата.³⁷⁶ У току ове борбе која је трајала више од десет година јављали су се раличити предлози и решења. Званична Русија је у почетку инсистирала на стварању Словенског егзархата, док су аустроугарске власти предлагале да се сви Бугари у Османском царству потчине Карловачкој митрополији. Ипак, руски посланик у Цариграду, Игњатијев³⁷⁷, одлучно је радио на стварању Бугарског егзархата, што се на крају и остварило.³⁷⁸ У жеку грчко-бугарског спора српско Намесништво шаље упутства своје посланику у Цариграду да иступи са изјавом о праву Србије на Пећку и Охридску патријаршију за случај да се ове отцепе о Васељенске патријаршије. Међутим, гроф Игњатијев је уложио много труда да српску страну одврати од овог предлога указујући јој да је изабрала незгодно време за покретање овог питања које би могло имати двојак негативне последице: пробудити сумњу код Порте и довести до раскида са Бугарима.³⁷⁹ На жалост по српску страну, гроф Игњатијев је остварио свој план успевши да задржи предају изјаве Намесништва све до

³⁷² Ова турска идентификација по критеријуму вероисповести, а не по етничким ентитетима из којих се састојала популација Портиних хришћанских поданика на Балканском полуострву дуго се поклапала са уопштеном идејом Васељенске патријаршије о верском и духовном јединству православних верника. Отуда се сви муслимани, без обзира на језик и порекло бележе као „ислам.милети”, а сви православни као „урум милети”. В. Стојанчевић, „Политичке и црквено-школске прилике код становништва српске националности у Битољском вилајету почетком 20. века”, *Срби у Македонији*, Крушевац 2004, 119. Упореди У. Шешум, „Друштво против Срба 1897–1902: методи и мере бугарске дипломатије, Егзархије и Бугарско-македонско-одринске револуционарне организације против ширења српског утицаја у Јужној Старој Србији и Македонији 1897–1902”, *Српске студије* 4 (2013), 73-103.

³⁷³ М. Јагодић, „Свештенство у Рашко-призренској епархији 1913. године”, *Црквене студије* 14 (2017), 325.

³⁷⁴ М. Јагодић, *Нови крајеви Србије (1912–1915)*, Београд 2013, 479.

³⁷⁵ Питање о Бугарској Цркви први пут је истакнуто у једној молби из 1853. године коју су Бугари поднели руском посланику у Цариграду. У тој молби реч је била само о богослужењу на словенском језику за бугарске епархије и заштити од злоупотреба грчких владика. Иако скромна по свом духу, молба није наишла на разумевање код Васељенске патријаршије, па ће ускоро почети дуга и упорна бугарско-грчка борба. С. Грујић, *Како је постала Бугарска Егзархија: посвећено српско-бугарском споразуму*, Београд 1897, 3.

³⁷⁶ У овој борби значајну подршку дали су римокатолички и протестантски мисионари налазећи свој интерес у распиривању расцепа унутар православне Цркве и умањењу утицаја Русије на Балкану. Током дуге расправе између Бугара и Грка Србија је била на страни Бугара не схватајући штетност бугарске црквене акције по српске интересе. С. Терзић, *Србија и Грчка 1856–1903*, Београд 1992, 167-172. Такође, великог удела у настанку Егзархије имале су Русија и Османско царство. Међутим, док је Русија тежила Егзархату у окриљу Васељенске патријаршије, дотле су Бугарска и Османско царство настојале да Егзархат у потпуности одвоје од Васељенске патријаршије. Упореди А. Јовановић, *Постанак Егзархије и Турска, Русија и Србија*, Скопље 1936.

³⁷⁷ Оширније о биографији Николаја Павловича Игњатијева и његовој улози у грчко-бугарском црквеном спору у М. Николић, *Гроф Николај Павлович Игњатијев и балканско питање (1864–1875)*, докторска дисертација у рукопису одбрањена 2020. године на Филозофском факултету Универзитета у Београду.

³⁷⁸ Ј. Хаџи Васиљевић, *Просветне и политичке прилике у јужним српским областима у XIX веку*, Београд 1928, 311.

³⁷⁹ С. Грујић, *Како је постала Бугарска Егзархија*, Београд 1897, 17-18.

издавања акта којим се потврђује оснивање Егзархије, а и тада је изјава учињена у само вербалној форми.³⁸⁰ Што се тиче фермана којим је потврђено оснивање Егзархије, посебно проблематичан по српски народ био је десети члан фермана, где се наводи десет епархија које улазе у састав Егзархије. Половина од набројаних улазила је у састав Пећке патријаршије.³⁸¹ У питању су биле Нишка, Пиротска, Ђустендилска, Самоковска и Велеска епископија.³⁸² Такође, бугарску пропаганду међу српским живљем на југу стимулисала је одредба фермана према којој су се, поред назначених епархија, Егзархији могли припојити и други становници православне вере ако се за то изјасни барем две трећине домаћа.³⁸³ Дугачка историја спорења са Грцима и неповерење које се из исте јавило формирала је код Срба схватање по којем је увођење службе на словенском језику³⁸⁴ било виђено као прилика да се неутралише утицај грчког свештенства, а што је у бугарској идеологији формулисано тако да су подржаваоци Егзархата по аутоматизму сматрани Бугарима.³⁸⁵ Другим речима, бугарска пропаганда је тако поставила ствари да је бугарско име третирао не као ознаку народности, него као ознаку за припадност словенској бугарској Цркви насупрот грчкој.³⁸⁶

О националном карактеру Егзархије речито говоре и планови Бугарске да, након присаједињења Источне Румелије (1885) припоји и македонски део из Санастефанског уговора, у којима су значајну улогу имали егзархијски свештеници и учитељи, преко којих је вршена снажна пропаганда.³⁸⁷ Као одговор на оснивање Егзархата и све снажнију бугарску пропаганду, српска влада је 1879. године поново планирала да поведе преговоре са Фанаром ради успостављања Српске патријаршије. То сазнајемо из једног писма које је Јован Ристић послао Филипу Христићу, српском посланику у Цариграду, међутим, изостају детаљи о позадини ове намере и начинима на који би била реализована.³⁸⁸ На закључак да је све остало у оквирима Ристићевих личних намера упућује и одсуство помињања било какве активности на овом пољу.³⁸⁹

³⁸⁰ С. Грујић, *Како је постала Бугарска Егзархија*, 18.

³⁸¹ Ђ. Слијепчевић, *Историја Српске православне цркве II*, 410.

³⁸² С. Гопчевић, *Стара Србија и Македонија*, Београд 1890, 303.

³⁸³ Текст фермана у А. Јовановић, *Постанак Егзархије и Турска, Русија и Србија, Скопље 1936*, 131-133 и Р. Поповић, *Извори за црквену историју*, Београд 2016, 464-467.

³⁸⁴ Спиридон Гопчевић преноси речи једног од тамошњих становника: „Сви ми Словени, бесмо незадовољни грчким клиром, тиме се придружи још и нада да ћемо слушати службу на црквено-словенском језику и тако беше ласно бугарским апостолима да, дошавши у наша села, покупе потписе”. С. Гопчевић, *Стара Србија и Македонија*, 303.

³⁸⁵ С. Терзић, *Србија и Грчка 1856–1903*, Београд 1992, 173.

³⁸⁶ В. Поповић, *Европа и српско питање у периоду ослобођења 1804–1918*, Београд 2020, 145.

³⁸⁷ На основу успеха ове пропаганде, Бугари су почели да оспоравају Србима право на Македонију. Будући да Македонија није представљала административну јединицу са тачно одређеним границама, Бугари су протезали њене границе до Шар-планине, Дрима, Солунског залива и Месте. В. Поповић, *Источно питање*, Београд 1928, 153. Како су на овај начин Бугари хтели да у оквире Егзархата увуку не само област Трновске патријаршије него и област Пећке патријаршије и Охридске архиепископије, наша влада је, марта 1869. тражила да се Егзархат ограничи на Трновску патријаршију, али је овај захтев одбијен од стране руског амбасадора у Цариграду. С. Јовановић, *Влада Милана Обреновића књ. I*, Београд 1926, 112.

³⁸⁸ „Знај, поврх свега, да ја смерам да се успостави Патријархат Српски, и што пре то боље”. „Писмо Јована Ристића Филипу Христићу од 19. септембра 1879. године”, *Писма Јована Ристића Филипу Христићу*, Београд 1931, 272.

³⁸⁹ Добро упућени Епископ Никодим (Милаш), пишући један текст за „Политику” 1913. године, помиње све раније покушаје обнове Пећке патријаршије, али о овом 1879. године нема ни речи. Н. Милаш, „Обнова српске патријаршије”, *Политика* 3458 (29. август 1913), 1-2. У Ристићевној „Дипломатској историји Србије II” такође нема речи о овоме премда је доста пажње посвећено добијању аутокефалности Српске цркве. Упореди Ј. Ристић, *Дипломатска историја Србије II*, Београд 1898, 274-286.

Стање у којем Срби нису имали своју националну Цркву у Османском царству било је врло неповољно по рад на црквено-школским питањима, те је отежавало борбу са бугарском и грчком пропагандом.³⁹⁰ О тешкој ситуацији и борби српског народа са Грцима и Бугарима вођеној за очување Српске Цркве речито говоре два писма Митрополита велешко-дебарског Варнаве (Росића)³⁹¹ из 1910. године упућена проти Стевану Димитријевићу.³⁹² Ово су били први дани по његовом ступању на чело митрополије³⁹³, а ситуација коју је тамо затекао описана је као прави хаос будући да су Бугари испољавали велика негодовања због ступања српског архијереја на чело епископије док су истовремено „Гркомани“³⁹⁴ такође тврдили да Црква и епархија припада њима. Међутим, поред оваквих околности, писао је Митрополит Варнава, српско окружење „плива од радости што је дочекало да види Србина владику“.³⁹⁵ Од изузетног значаја за национално и црквено очување српског народа на простору Старе Србије биће оснивање

³⁹⁰ За српску дипломатију постојала су два пута којима се могло реализовати отварање српских школа у Македонији: један преко Порте, а други преко Васељенске патријаршије. Пошто су османске власти, под изговором да на тим просторима нема Срба, одбијале да дају дозволу за рад српских школа, преостало је да се покуша са отварањем школа на основу привилегија под заштитом Васељенске патријаршије. У пролеће 1887. године Стојан Новаковић је започео ову активност наилазећи на повољне реакције представника Патријаршије који су Србе видели као мање опасног противника од Бугарске. Међутим, ствари су на терену изгледале потпуно другачије, а убрзо је постало јасно да главну реч у културно-просветној политици Васељенске патријаршије заправо води влада у Атини. Пружање помоћи српској пропаганди у Македонији она је условљавала претходним споразумом са српском владом о разграничењу интересних сфера у Македонији. С. Терзић, *Србија и Грчка 1856–1903*, Београд 1992, 290. Бавећи се врло исцрпно овим питањем Стојан Новаковић је писао како у Васељенској патријаршији треба да се сазна да васељенски не значи грчки и да је дужност према вернима, без обзира на народност, увек једнака. С. Новаковић, *Цариградска патријаршија и православље у европској Турској*, Београд 1895, 40.

³⁹¹ Рођен у Пљевљима као Петар Росић. Школовао се на Духовној академији у Петрограду, а пред крај студија се замонашио. Свети синод Васељенске патријаршије изабрао га је за Епископа велешко-дебарског. Посвећен је 10. априла 1910. године, на празник Светог праведног Лазара у патријаршијском дому Светог великомученика Георгија. На место Митрополита скопског постављен 1920. године, а од 1930. године изабран за Патријарха српског. П. Пузовић, „Варнава Росић“, *Прилози за историју Српске православне цркве*, Ниш 1997, 325.

³⁹² Детаљнији увид у живот и дело проте Стевана Димитријевића, као и референтне библиографске јединице у В. Пузовић, *Научно наслеђе проте Стевана Димитријевића*, Београд 2021.

³⁹³ После неканонског прогласа самосталности Егзархије 1772. године и њеног проглашења за шизматичку цркву, Васељенска патријаршија је у својој јурисдикцији задржала готово једну трећину православне јужнословенске пастве, на коју је претендовала Егзархија. Још тежи положај за Васељенску патријаршију настао је 1902. године, када је Егзархија султановим ферманом проширила своју надлежност на још неке епархије у Македонији. У оваквим условима долази до продубљивања борбе како национално-политичке тако и верско-црквене између егзархиста-„бугараша“ и патријархиста-„србомана“, која ће своје поприште имати на тлу Битољског вилајета са суседним крајевима Солунског и Скопског санџака, а одређеније, простор Велешко-дебарске митрополије. Уз велике напоре српске владе и дипломатије у Турској након осам година Срби у Османском царству успели су да 1910. године добију своју Велешко-дебарску митрополију. Детаљније В. Стојанчевић, „Из историје Велешко-дебарске митрополије на почетку XX века (до 1907)“, *Из историје Српске православне цркве*, Ниш 2006, 147.

³⁹⁴ У црквеном погледу, словенско хришћанско становништво се после 1870. године делило на егзархисте и патријархисте, а у црквено-политичком погледу на „бугараше“, „србомане“ и „гркомане“. „Гркомани“, термин који користи и Митрополит Варнава у свом писму, односио се на патријаршијску тј. грчку црквено-политичку категорију словенског становништва које није желело ни Егзархију ни бугарски идентитет, док су „србомани“ у огромној већини били опредељени за српску националност. В. Стојанчевић, „Политичке и црквено-школске прилике“, 120.

³⁹⁵ Писма епископа Варнаве упућена Стевану Димитријевићу преписао је Рајко Веселиновић у Покрајинском државном архиву Приштине (ПДАП). Прво писмо у LXVII кут. 2 9-1910, а друго LXVII кут. 2 34-1910. Преписи писама у заоставштини Рајка Веселиновића АСАНУ ИЗ, РВ 14609-III-1328.

Призренске богословије 1871. године, која ће представљати најзначајнију српску просветну установу на овом простору.³⁹⁶

Ратови за независност (1876–1878) донели су Србији, поред самосталности, и територијално проширење у виду нишког, врањског, топличког и пиротског округа, али и додатне притиске од бугарских тежњи подгрејаних Санстефанским конгресом и турске подозривости изазване збацивањем њеног јарма. Преостала је дипломатска борба за постављањем српских владика на тлу Старе Србије.³⁹⁷ Нарочито је било тешко питање постављања Срба на чело скопске епархије, при чему је главна препрека решењу питања о постављању српских владика била Васељенска патријаршија.³⁹⁸ Тек 1899, после низа преговора у којима је активно учествовао и српски државни врх са краљем Александром Обреновићем, за Митрополита скопског је постављен архимандрит Фирмилијан, уз силна незадовољства у Атини и Софији. Колико је питање било компликовано најбоље показује податак да је Фирмилијан посвећен тек 1902. године.³⁹⁹

Великим напорима и залагањем како обичног народа, тако и државних званичника издејствовано је постављање Србина за Митрополита рашко-призренског. Наиме, када се тешко разболео актуелни митрополит Грк Мелентије⁴⁰⁰, српска влада је послала упутства посланству у Цариграду и конзулатима у Приштини и Скопљу како да делују у смеру постављања архимандрита Дионисија било за Митрополита, било за администратора епархије рашко-призренске. У овој активности учешћа је узео и вицеконзул Бранислав Нушић саветујући црквено-школске општине да шаљу молбе са потписима виђенијих људи за постављање Дионисија или било којег другог Србина на место Митрополита рашко-призренског. Једна делегација састављена од свештеника и угледнијих Срба отпремљена је у Цариград да султана умоли за излажење у сусрет овој жељи. Ипак, султан је послао некадашњег Митрополита драчког Висариона, такође Грка, што је изазвало велики револт народа у Митрополији, због чега је овај исту напустио након само две недеље, а што је уједно означило и крај управљања Грка Фанариота Рашко-призренском митрополијом, на чијем челу су били од 1830. године.⁴⁰¹ Крајем 1895. године добијена је сагласност Порте да се на место Митрополита рашко-призренског постави Србин Дионисије (Петровић), што је представљало велики успех српске дипломатије,

³⁹⁶ Н. Радосављевић, „Црквене прилике у Старој Србији од укидања Пећке патријаршије до Велике источне кризе (1766–1878)”, *Историјски значај Призренске богословије (поводом 140. годишњице од оснивања)*, ур. Славиша Недељковић, Ниш 2013, 25

³⁹⁷ Упркос снажном отпору Васељенске патријаршије, Егзархат је успео да од Порте добије потврду постављања бугарских епископа у Скопљу, Струмици, Битољу и Дебру. Након великих борби са Грцима Срби су успели да на чело Рашко-призренске епархије дође Митрополит Дионисије (Петровић), на чело Скопске епархије Фирмилијан (Дражић), а на чело Велешко-дебарске епархије Варнава (Росић). В. Поповић, *Европа и српско питање у периоду ослобођења 1804–1918*, Београд 2020, 143-144.

³⁹⁸ Ђ. Слијепчевић, *Историја Српске православне цркве II*, 443.

³⁹⁹ За више о питању постављања Митрополита скопског видети М. Милошевић, „Стојан Новаковић и скопско митрополитско питање“, *Топлички зборник* 5 (2020), 249-263 и Еп. Сава (Вуковић), „Избор архимандрита Фирмилијана за митрополита скопског 1899. године“, *Изабрани богословско-историјски радови (приредио Негослав Јованчевић)*, Крагујевац 2011, 409-412.

⁴⁰⁰ На челу Митрополије рашко-призренске налазио се од 1854. до 1895. О њему постоје опречни извештаји иако се зна да је за време његове управе отворена Призренска богословија 1871. године, а која је радила под његовом заштитом, те да је материјално учествовао у изградњи цркве Светог Ђорђа у Призрену, као и да га је, на концу, одликовао Орденом Светог Саве првог степена краљ Александра Обреновића. Са друге стране, постоји низ извештаја српских конзула, међу којима и Бранислава Нушића, о многим спорним делима овог црквеног великодостојника. За више видети С. Недељковић, „Рашко-призренски митрополит Мелентије и српски народ на Косову и Метохији (између истине и заблуде)”, *Црквене студије* 11 (2014), 403-413.

⁴⁰¹ М. Стијовић, „Рашко-призренски митрополити и српски конзулат у Приштини”, *Црквене студије* 15 (2018), 571.

остварен уз подршку Русије, Васељенске патријаршије, те српских конзулата у Приштини и Скопљу.⁴⁰²

Првим балканским ратом, подручје Старе Србије и Јужне Македоније дошло је под српску власт, али су егзархијске владике остављене на својим положајима све до сукоба са Бугарском 1913. године, који историјска наука назива Другим балканским ратом.⁴⁰³ Након доласка ових простора под власт Краљевине Србије 1912. године затечено је следеће стање: Рашко-призренска митрополија простирала се северно од Шар-планине (изузев Прешевског среза, који је припадао Скопској митрополији), а на њеном челу су се од 1896. године налазиле српске владике. Јужно од Шар-планине налазиле су Скопска, Велешко-дебарска, Битољска (Пелагонијска), Преспанско-охридска и Дојранска. Митрополити Скопске и Велешко-дебарске епископије су били Срби (Вићентије Крцић и Варнава Росић), док су на челу преосталих епархије били Грци. Епископије Бугарске егзархије биле су Скопска, Велешка, Охридска, Битољска и Дебарска, а Егзархији су припадале и неке општине на територији Дојранске патријаршијске епископије.⁴⁰⁴

Питање канонског статуса епархија у новоослобођеним крајевима покренуто је крајем новембра 1912. године, али је договорено да се за време трајања рата затечено црквено стање не мења.⁴⁰⁵ Ситуацију је додатно усложњавало стање упражњености места Митрополита рашко-призренског, настало 1911. године, након подношења оставке митрополита Нићифора (Перића).⁴⁰⁶ Приликом избора новог Митрополита дошло је поларизације у којој су се на једној страни нашле присталице Гаврила (Дожића), иза којег је стајала Црна Гора, док су се на другој страни позиционирале присталице Богдана (Раденковића), иза којег је стајала Србија. Премда је Цариградска патријаршија изабрала Дожића и рукоположила га, Порта му је под утицајем Србије ускратила берат. Ово је изазвало велико подвајање међу Србима, што се лоше одражавало на целокупно стање у епархији.⁴⁰⁷

Краљ Петар Први је указом од 14/27. децембра прогласио *Уредбу о уређењу ослобођених крајева*⁴⁰⁸, која је имала сличну како садржину, тако и структуру као *Привремени закон о уређењу ослобођених предела* од 1878. године, што показује да је српска власт и сада имала у суштини исти правни приступ према новоослобођеним областима као и 1878. године⁴⁰⁹. *Уредба* се састојала од 88 чланова подељених у четири главе, а са становишта рада који је пред нама највише пажње привлачи четврта (чланови 74–88) којом су регулисана општа питања општа питања будући да се међу њима налазе питања вере и Цркве. Наиме, овим члановима гарантована је слобода вероисповести, уз строгу забрану прозелитизма, а источно-православна

⁴⁰² М. Стијовић, „Рашко-призренски митрополити и српски конзулат у Приштини”, 571.

⁴⁰³ Ђ. Слијепчевић, *Историја Српске православне цркве II*, 449.

⁴⁰⁴ М. Јагодић, „Православна црква у новим крајевима Србије (1912–1915)”, *Српске студије* 3 (2012), 102.

⁴⁰⁵ Р. Радић, М. Исић, *Српска црква у Великом рату*, 11.

⁴⁰⁶ У моменту ослобођења дужност Митрополита рашко-призренског вршио је намесник Сава Протић. М. Јагодић, „Свештенство у Рашко-призренској епархији 1913. године”, *Црквене студије* 14 (2017), 326.

⁴⁰⁷ За више о митрополитском питању видети Д. Маликовић, *Избор рашко-призренског митрополита 1912. године*, Приштина 2000. и Б. Вучетић, *Богдан Раденковић* (необјављени магистарски рад), Филозофски факултет Универзитета у Београду 2006. као и М. Стијовић, „Рашко-призренски митрополити и српски конзулат у Приштини”, *Црквене студије* 15 (2018), 569–580.

⁴⁰⁸ Ова уредба није имала премапотпис ниједног министра нити је била објављена у Српским новинама, као што нису били објављени ни укази о наименовању службеника у ослобођеним областима. Детаљније М. Јагодић, *Уређење ослобођених области Србије 1912–1914: правни оквир*, Београд 2010.

⁴⁰⁹ М. Свирчевић, „Конституисање првих органа власти у земљама које су након балканских ратова припале Србији 1912–1913. године”, *Страни правни живот* 1 (2013), 169.

вера проглашена је државном.⁴¹⁰ Члан 79 непосредно се односио на православну Цркву: „Хришћани источне вере стоје под духовном управом Митрополита српског, који управља или непосредно за време, или преко епархијских архијереја који се поставе по канонима наше свете цркве”.⁴¹¹ Стављање православних хришћана под јурисдикцију српског Митрополита није стајало у сагласју са ранијим намерама власти да се током трајања рата не чине никакве промене по питању црквеног поретка у новоослобођеним крајевима.⁴¹²

Почетком 1913. године приступило се решавању тзв. митрополитског питања односно постављању администратора упражњене Рашко-призренске митрополије.⁴¹³ У условима велике затегнутости између Србије и Бугарске Уредба ће бити предмет једне протестне ноте, коју је упутила Бугарска 6. маја 1913. године негодујући што су сви православни хришћани стављени под надлежност српског Митрополита. Одговарајући на оптужбе, Никола Пашић је изнео став да се члан 79 односи само на вернике Цариградске патријаршије, а не на егзархисте будући да Егзархија није уопште споменута. Спорни члан није значајније промењен ни у новој *Уредби о уређењу ослобођених области* од 31. августа 1913. године. Њен члан 82 је гласио: „Надзор, над управом православне цркве врши министар просвете и црквених послова, сагласно са начелима основних закона Краљевине Србије и црквених канона. Надзор пак управе неправославних и нехришћанских верских организација врши такође министар просвете и црквених послова, који израђује наредбе и правилнике, у циљу обезбеђења њиховног редовног функционисања, сагласног са основним принципима устројства тих, а у складу са државним интересима.” Остао је на снази до окупације Србије 1915. Изузев брисања речи „Врховна команда”, усвојени текст се само у стилизацији разликовао од предлога Министарства просвете из марта 1913. Све раније споменуте одредбе *Уредбе* из 1912. дословно су пренете у *Уредбу* из 1913. године.⁴¹⁴

Питање администратора Рашко-призренске митрополије решено је у априлу 1913. године наименовањем проте Стевана Димитријевића, ректора Призренске богословије, који је током Првог балканског рата био свештеник у Трећој армији.⁴¹⁵ У међувремену, дипломатски односи

⁴¹⁰ М. Јагодић, *Уређење ослобођених области Србије*, 23.

⁴¹¹ Текст уредбе у ДАС, Министарство правде, 1912, Ф41 Р31.

⁴¹² Милош Јагодић сматра да иза овог члана Уредбе највероватније нису стајале никакве и ничије скривене намере. Упоредивши целу Уредбу са Привременим законом о уређењу ослобођених предела донетим 15. јануара 1878. године, он закључује да је *Уредба* заправо препис *Привременог закона*, те да приликом преписивања и усвајања *Уредбе* 1912. једноставно није обрађена довољна пажња на импликације поменутог члана, већ је он просто преузет из ранијег *Привременог закона*. Уз то, пренебренута је чињеница да је Митрополит српски 1878. био старешина аутономне Цркве у оквиру Цариградске патријаршије, а 1912. старешина независне православне Цркве. М. Јагодић, „Православна црква у новим крајевима Србије”, 103.

⁴¹³ Врховна команда је, сходно члану 79 Уредбе сматрала да је за то надлежан Митрополит Димитрије. Међутим, остало је нејасно да ли се синтагма „митрополит српски” поменута у Уредби односи на београдског или на скопског Митрополита, а ово питање поставио је и Митрополит скопски Вићентије. Чак и уколико би се постигао договор и било изабрано лице које би администрирало митрополијом, остајало је нејасно ко би био надлежан да ово лице постави за администратора. Након што је темељено проучен члан 79 закључено је како он стоји у колизији са праксом увођења нових црквених власти у областима које су под управом Цариградске патријаршије, те да он није ништа прописивао у вези са управљањем пословима осталих верских заједница изузев православне, Министарство је 15. марта 1913. предложило да се члан 79 промени и да гласи: „Надзор над управом православне цркве врши Врховна команда по упутствима министра просвете и црквених послова, сагласно са канонима и са начелима основних закона Краљевине Србије. Надзор над управом неправославних и нехришћанских верских организација врши Врховна команда, такође по упутствима министра просвете и црквених послова, који израђује и правилнике у циљу обезбеђења редовног и са основним принципима устројства тих установа сагласног функционисања њиховог, а у складу са државним интересима”. М. Јагодић, „Православна црква у новим крајевима Србије”, 103.

⁴¹⁴ М. Јагодић, „Православна црква у новим крајевима Србије”, 106.

⁴¹⁵ В. Пузовић, *Научно наслеђе проте Стевана Димитријевића*, 32.

између Србије и Бугарске све више су се затезали, а то се рефлектовало и на односе Српске Цркве и Егзархије на тлу јужне Србије. Ово затезање односа кулминирало је догађајем који историографија назива Другим балканским ратом, након чега је Бугарска поражена, а сви егзархијски епископи напустили српску територију. Оним егзархијским свештеницима који би потписали изјаву потврђену заклетвом да се одричу Егзархије и прилазе Српској Цркви остављен је пређашњи положај. До 2. августа 1913. егзархијски свештеници у свим окрузима нових крајева јужно од Шар-планине су на овај начин приступили Српској Цркви, те је тако Егзархија у тим крајевима престала да постоји.⁴¹⁶ Канонски статус епархија које су балканским ратовима дошле под политичку власт Краљевине Србије требало је регулисати преговорима са Васељенском патријаршијом, који ће потрајати све до избијања Првог светског рата, оставши незавршени. Ови дипломатски напори ће бити детаљно изложени и анализирани и поглављу које се бави преговорима са Васељенском патријаршијом. Ђорсокак у који су преговори запали због избијања Великог рата имао за последицу стање у којем Српска Црква није могла да врши измене у административној организацији епархија у јужној Србији нити да на том простору уводи своје законодавство.⁴¹⁷

Како би православна Црква била функционална, у новим крајевима је требало увести духовне судове, што је и учињено доношењем *Привремене уредбе о уређењу духовних судова у присаједињеним областима Старе Србије* 8. фебруара 1915. године. Следствено *Привременој уредби*, чланове и помоћно особље епархијских духовних судова, чији су председници били епископи, односно администратор Рашко-призренски, постављало је Министарство просвете и црквених дела, а потребне квалификације за те положаје биле су исте као и у старим областима земље, прописане важећим *Законом о црквеним властима* из 1890. године. Епархијски духовни судови били су успостављени у Битољу, Скопљу и Призрену. Поред епископа, тј. администратора, као председника, сваки је имао два судећа члана, секретара и писара.⁴¹⁸

1. 5. 1. Страдање Српске Цркве у јужној Србији и Македонији током Првог светског рата

Први светски рат који је донео огромна страдања српском народу имао је страховите последице и по Српску Цркву у Јужној Србији. У разарањима и пустошењима манастира и цркава предњачили су Бугари, у чијој окупационој зони⁴¹⁹ се налазио велики део ове

⁴¹⁶ М. Јагодић, „Православна црква у новим крајевима Србије”, 109.

⁴¹⁷ У пролеће 1914. године, када се успешан свршетак преговора са Васељенском патријаршијом чинио изгледним, Министарски савет је био припремио предлог закона о устројству епархија у новим областима, са којим се сагласио и Свети архијерејски сабор Српске Цркве. Према њему, требало је да у новим крајевима буде пет епархија: Рашко-призренска (Пријеполски, Рашки, Косовски, Звечански и Призренски округ), Скопска (Кумановски, Скопски и Тетовски округ), Злетовска (Брегалнички и Тиквешки округ), Битољска (Битољски округ) и Охридска (Охридски округ). М. Јагодић, „Православна црква у новим крајевима Србије” 116-119.

⁴¹⁸ М. Јагодић, *Православна црква у новим крајевима Србије*, 116-121.

⁴¹⁹ Подела српске територије регулисана је уговором склопљеним у Софији 6. септембра 1915. године, а прецизирана посебним уговором између војних команди Аустроугарске и Бугарске. Линија разграничења повучена је тако да су Елбасан, Ђаковица, Косовска Митровица, Александровац, Крушевац и десна обала Велике Мораве остали на аустроугарској страни, а Призрен, Приштина, Прокупље и лева обала Велике Мораве на бугарској страни. Р. Радић, М. Исић, *Српска црква у Великом рату 1914–1918*, 80.

територије.⁴²⁰Предмет пљачке била је дословно сва имовина –од посуђа, црквених сасуда, домаћих животиња, преко сена, хране, све до камених стубова и плоча.⁴²¹Поред разарања богомоља током окупације забележени су бројни случајеви прогона, убистава и интернирања свештеника и монаха. Црква у јужној Србији није била изузетак. Тешко је утврдити тачан број убијених свештеника или оних који су умрли од последица интернације.⁴²²Такође, бележени су и случајеви насиља и пљачке од стране грчке војске⁴²³, па тако епископ велешко-дебарски Варнава Министарству просвете и вера преноси телеграм тиквешког проте од 17. децембра 1918. године, према којем је грчка војска у Смоквици под претњом злостављања тражила од српског свештеника да литургију служи на грчком језику. Бележи се и случај обијања и пљачкања пиравске цркве, а за виландовску цркву се каже да још увек служи као место становања грчких трупа. И у другим местима грчки војници „на образ и имовину нашег становништва насрћу” док им њихови официри то толеришу.⁴²⁴Црквено-школска питања оптерећивала су грчко-српске односе током читавог Првог светског рата, а свој одјек добиће и у преговорима вођеним са Васељенском патријаршијом након његовог окончања.⁴²⁵

⁴²⁰Тако су је опљачкана призренска саборна црква Светог великомученика Ђорђа, а пљачку је извео бугарски архијерејски намесник, свештеник Иван Карајанев у пратњи двојице војних свештеника, Марка Илева и Захарија Попова. Вредност опљачканих ствари премашивала је шест хиљада предратних динара. Имајући у виду пад вредности динара након рата, ова штета испада много већа премашујући 70 хиљада динара. Иначе, установљена штета само у Рашко-призренској митрополији (58 цркава и манастира) и протопрезвитеријату у Косовској Митровици износила је 2 085 512,10 динара. По претрпљеној штети издвајају се манастири Милешева (257 670 динара) и Грачаница (312 330 динара). Р. Радић, М, Исић, *Српска црква у Великом рату*, 50-52.

⁴²¹Из дреновске цркве у Тиквешком срезу однели су четири камена стуба која су стајала на улазу код источних врата, док су једну плочу извадили из самог зида са спољашње стране олгара. У Ђевђелијском срезу пре рата су биле 23 цркве и један женски католички манастир да би након повлачења бугарске војске у исправном стању остало тек 12. Рушени су чак и надгробни споменици у портама цркава. Нарочито се у отимачини истицао Митрополит Борис, који је по потреби узимао новац, потрешштине, исхрану и огрев под изговором да ће дуговану суму послати Синоду ради капитализирања, али је у митрополијској каси нађена само једна признаница од свега 689, 60 лева. У две општине Битољског среза (Брусничкој и Трнској) Бугари су опљачкали и порушили осам цркава и један манастир. Сасвим су порушени: Црква Пресвете Богородице у Трну, Црква Светог Димитрија у Магареву, Црква Светог Атанаса у Дихову, Црква Свете Петке у Нижеполу, Црква Светог Димитријау Бруснику као и Манастир Светог Ђорђа у Магареву. У Прилепском срезу штету је претрпело шест манастира и седам цркава, са тим да је црква у Витолишту потпуно срушена. Детаљан попис опљачканих ствари налази се у фасцикли 65 фонда Министарства вера (69) Архива Југославије, а у литератури Р. Радић, М, Исић, *Српска црква у Великом рату 1914–1918*, Београд-Гацко 2014.

⁴²²Према истраживању које је 1933. године урадио протопрезвитер Михаило И. Поповић, председник Духовног суда Архиепископије београдске, само у новембру и децембру 1915. године у бугарској окупационој зони убијено је 100 свештеника. М. И. Поповић, *Историјска улога Српске цркве у чувању народности и стварању државе*, Београд 1993, 355.

⁴²³Завист која се јавила код дела грчких трупа након успеха српске војске постигнутих на Солунском фронту довела је до низа инцидената на крају рата. Насиље које је српско цивилно становништво и свештенство трпело од маја 1918. године довеле су до интервенције самог престолонаследника Александра, који је преко српског посланика у Атини Живојина Балугџића тражио од начелника штаба савезничке војске да ове изгреде грчке војске спречи. М. Милошевић, *Србија и Грчка 1914–1918:из историје дипломатских односа*, Нови Сад 2021, 286.

⁴²⁴*Писмо епископа велешко-дебарског Варнаве Одељењу за вере Министарства просвете и вера од 18. децембра 1918. године*. АЈ 69-8-16.

⁴²⁵Крајем јула 1915. године грчки министар иностраних послова је у једном личном писму упућеном српском посланику у Атини, Живојину Балугџићу казао како су до њега дошли гласови о појави антигрчког покрета у Србији, те да су грчке школе у Србији затворене, док друге у исто време раде, те да српски официри неповољно коментаришу Грчку, а међу војницима и официрима се говори о Солуну као о српском граду. Пашић је одговорио да Србија нема претензије према Солуну, али да се на грчкој страни јавила организована пропагандау Битољу и његовој околини као и у Ђевђелији и Дојрану са циљем да докаже да су та места грчка и да ће по окончању рата припасти Грчкој. М. Милошевић, *Србија и Грчка*, 116-117.

1. 6. Епархије Српске православне Цркве у саставу Буковинско-далматинске митрополије

У Буковинско-далматинској митрополији налазиле су се две епархије Српске православне Цркве: Далматинско-истријска и Бококоторско-дубровачка. Настанак Далматинске епископије стоји у вези с политичким променама насталим након Наполеонових освајања, у току којих је и Далмација, након Пожунског мира потписаног крајем 1805. године, дошла под француску власт. Православни српски народ је покренуо питање оснивање нове епархије, а власт је одговорила позитивно, дозволивши да се 1808. године ради решавања овога питања састане црквено-народна скупштина у задарској цркви Светог Илије. Заседања су вршена под председништвом генералног гувернера Векантија Дандола, за којег Никодим (Милаш) каже да је био један од најмудријих и најдушевнијих старешина и управитеља које је имала Далмација.⁴²⁶ Седницама је присуствовало 40 представника из Далмације и Боке Которске, и то 27 световњака и 13 свештеника. Донесене су одлуке о оснивању епархије, конзисторије, богословије, о питању јурисдикције, о устројству парохија и сл.⁴²⁷ Закључци су послати Наполеону путем посебне делегације коју је предводио Герасим (Зелић)⁴²⁸, а званична царска потврда стигла је у виду декрета од 19. септембра 1809. године. Декрет је имао девет чланова, а поред оснивања епископије потврђивао је отварање конзисторије, богословије, плату за епископа у износу од 15 хиљада лира, издвајање средстава за конзисторију и богословију и др. Проглас је штампан на италијанском језику на посебним листовима и разаслан свим црквеним општинама и манастирима Далмације.⁴²⁹ За првог епископа постављен је Венедикт (Краљевић),⁴³⁰ док је црквену власт у Боки имао Герасим (Зелић) као намесник Епископа далматинског.⁴³¹ Овакво

⁴²⁶ Н. Милаш, *Православна Далмација*, Београд-Шибеник 2004, 456.

⁴²⁷ Еп. далматински Стефан, „Српска црква у Далмацији и Боки Которској”, *Српска православна црква 1219–1969. Споменница о 750-годишњици аутокефалности*, Београд 1969, 281.

⁴²⁸ Рођен као Кирил Зелић 1752. године у Жегару. Замонашио се у манастиру Крупи, а касније постао и старешина овог манастира. По успостављању Далматинске епископије постављен за намесника Епископа на подручју Боке Которске. Његова аутобиографија представља драгоцен извор података за историју Далмације 19. века. Упокојио се у Будиму 1828. године. Г. Зелић, *Житие сиреч рождение воспитание странствованија и различна по свету и у отечеству прикљученија и страдања Герасима Зелића*, Будим 1823.

⁴²⁹ Н. Милаш, *Православна Далмација*, 466.

⁴³⁰ Рођен је 1765. године у близини Солуна. Замонашио се у манастиру Свете Анастасије код Солуна. После вишегодишњег лутања именован за титуларног Епископа кратовског, и то од стране Митрополита дабробосанског Калника. У сукобу Аустрије и Француске око Далмације подржао Француску, због чега га је Наполеон поставио за Епископа Далматинске епископије (1810). Након што је Аустрија повратила Далмацију (1813) није признала Краљевића за Епископа, али је то ипак учинила када је овај обећао отварање унијатског семеништа у Шибенику. У турбулентним приликама на овом положају остаће до 1823. године када напушта епархију и одлази у Италију. Умро је у Венецији 1862. године. Епископ Сава (Вуковић), *Српски јерарси*, 64-65.

⁴³¹ Дошавши у Боку, Герасим (Зелић) затиче прилично лоше црквене прилике, о чему је доста писао у својој аутобиографији под називом „Житие сиреч рождение воспитание странствованија и различна по свету и у отечеству прикљученија и страдања Герасима Зелића”. Ту се каже како је свештенство и даље носило народну одећу, као и оружје, бријало браду те било највећим делом слабо до никако школовано. Нарочито упечатљиво је његово казивање како у групама људи који су долазили к њему није могао да разликује свештенике од кнезова и поглавара јер су једнаку одећу носили. Од осам свештеника који су му једном приликом дошли са поглаварима грбљске, луштичке и кртолске општине, свештеничку одећу и браду имао је само један, док се остали визуелно

уређење које је подразумевало једног епископа и његовог генералног викарија за Боку Которску потрајаће све до 1870. године, када је основана посебна Бокоторско-дубровачка епархија, са седиштем у Котору. До уједињења Српске православне Цркве 1920. године на челу Далматинске епархије били су: Венедикт (Краљевић), Јосиф (Рајачић)⁴³², Пантелејмон (Живковић)⁴³³, Јеротеј (Мутибарић)⁴³⁴, Стефан (Кнежевић)⁴³⁵, Никодим (Милаш) и Димитрије (Бранковић)⁴³⁶. Последњепоменути епископ, Димитрије, имаће велику улогу у процесу уједињења српских покрајинских цркава и обнови Патријаршије, нарочито приликом преговора са Митрополитом буковинско-далматинским Владимиром (Рептом), вођеним у циљу добијања канонског отпуста за две далматинске епархије. Преписка коју је приликом преговора водио са Митрополитом Владимиром, као и извештај поднесен Средишњем архијерејском сабору представљају драгоцен историјски извор за реконструисање процеса који свој врхунац, кроз чинове уједињења, прогласа обнављања Патријаршије, те избора првог Патријарха српског, достиже 1920. године.

Након слома Наполеона и заседања Бечког конгреса (1814–1815) Далмација је поново дошла под управу Аустрије. То је време снажне унијатске пропаганде и притиска. Године 1820. била је послата посебна унијатска мисија, која је прво радила у Задру, а Затим у Шибенику, али није успела да оствари никакве резултате.⁴³⁷ Како би унијаћење било што лакше, требало је православне Србе у Далмацији држати одвојеним од остатка националног корпуса, па је тек 29. децембра 1828. године Далматинска епископија прикључена Карловачкој митрополији, али са

нису разликовали од мирјана. Након што им је више од једног сата говорио како би свештеници требало да изгледају према „свештеничком чину и карактеру” добио је одговор да према тамошњем обичају свештеници носе такву одећу, те да немају средстава да какве лепше или друге боје (да е у њи обичај носиши онаке аљине, и да намају за што купиши лепшије и од друге бое, колура, фарбе”). Г Зелић, *Житие*, 568. Овакав, сувише строг став према свештенству учинио је Зелића неомиљеним у Боки. Ђ. Слијепчевић, *Историја Српске православне цркве II*, 346.

⁴³² Рођен у Лучанима (Лика) као Илија Рајачић 1778. године. образовање је стицао у немачким грађанским школама, али је студије морао да прекине 1809. године због Наполеоновог похода на Беч. Замонашио се 1810. године у манастиру Гомирју. Као архимандрит гомирски постављен за администратора Епархије пакрачке. Године 1829. хиротонисан је за Епископа далматинског, а 1833. одлуком Дворске канцеларије премештен на чело Вршачке епархије. На челу Карловачке митрополије био је од 1842. до 1861. године, посведочивши револуционарним догађањима 1848/9, које су за последицу имале настанак Војводине и проглашење Патријаршије у Сремским Карловцима. Епископ Сава (Вуковић), *Српски јерарси*, 259-261.

⁴³³ Рођен у Сремским Карловцима 1795. године. Гимназију и Богословију похађао у родном месту, правне науке у Бечу и филозофију у Пожуну. Епископ далматински био је од 1835. до 1836. године када је премештен за Епископа будимског где остаје до 1839. године, тачније до новог премештања, овога пута за Епископа темишварског. На овој катедри задржаће се све до смрти 1851. године. Епископ Сава (Вуковић), *Српски јерарси*, 393.

⁴³⁴ Рођен у Бегечу (Бачка) 1799. године као Игњатије Мутибарић. Након завршених теолошких и филозофских студија замонашио се 1824. године. Пре избора за Епископа далматинског био је архимандрит манастира Гргетега. Епархијом далматинском началствовао је од 1843. до 1853. године када је уклоњен одлуком државних власти. Упокојио се 1858. године. Епископ Сава (Вуковић), *Српски јерарси*, 219-220.

⁴³⁵ Рођен 1806. године у Оџестову код Книна. Основну школу завршио у Шибенику, богословију у Сремским Карловцима, а Богословски факултет у Черновицама. Рукоположен у чин ђакона 1833. године, а две године касније рукоположен за презвитера. За архимандрита манастира Крка постављен 1844. године, а 1853. године за Епископа далматинског, где ће остати све до 1890. године, када се упокојио. Епископ Сава (Вуковић), *Српски јерарси*, 475-476.

⁴³⁶ Рођен 1868. године у Темишвару као Добривоје Бранковић. На челу епископије био од 1913. до 1920. године, када је по сопственој молби указом регента Александра умировљен. Након умировљења живео је у манастиру Беочину да би после прешао у манастир Раковац, где се и упокојио 1938. године. Сахрањен је у капели Светог великомученика Георгија, у манастиру Беочину, чије је подизање омогућио својим великим прилозима. Епископ Сава (Вуковић), „Попуњење епархије далматинско-истријске 1912. године”, *Каленић* 6 (1998), 34.

⁴³⁷ Л. Бакотић, *Срби у Далмацији*, Београд 2008, 16.

великим ограничењима.⁴³⁸ Унијатска активност добила је нарочито снажан замах тридесетих година 19. века, када се као снажни центри унијаћења јављају села Кричке и Баљци у Дрнишком срезу и село Врљице у Книнском срезу.⁴³⁹

Поменута Бококторско-дубровачка епископија основана је 1870. године, за време епископа Стефана (Кнежевића), а поводом оснивања изречени су различити ставови. Тако Нићифор (Дучић) каже да је стварањем ове епархије „био задовољен српски народ у Боци и Дубровнику“⁴⁴⁰, док Радослав Грујић каже да су оснивању нове епархије претходиле молбе Бокелја.⁴⁴¹ Бошко Стрика, поред тога што наводи да је епархија основана на тражење народа, каже и да је први подстицај за њено оснивање дао Стефан Митров Љубиша, који је као посланик на Царевинском већу у Бечу највише утицао на то да цар Фрања, пошто је 1869. угушен бокелјски устанак, одобри оснивање нове епископије.⁴⁴² Анализирајући архивску грађу у Которском архиву, пре свега царски акт о оснивању епархије (*Цесарска закладница*)⁴⁴³, Димши Перић реконструира административни пут од идеје за оснивањем епархије до њеног званичног настанка, те каже да је исти почео 10. јуна 1867. године, када су Срби из Боке Которске и Дубровника, посредством задарског Епископа Стефана (Кнежевића), поднели молбу аустријском цару за добијањем властитог владике. Након овога, и сам Епископ Стефан послао је на исту адресу своје (позитивно) виђење целе ствари, а исто је учинио и Епископ будимски Арсеније (Стојковић)⁴⁴⁴, администратор Карловачке митрополије.⁴⁴⁵ Примивши ова писма и сагледавши разлоге наведене у молбама, аустријски цар је одлучио да се истима изађе у сусрет, што је за последицу имало оснивањем нове епархије са седиштем у Котору. Наведена царска повеља о сталном утемељењу епархије издата је у јулу 1874. године. За првог епископа новоосноване епископије постављен је Герасим (Петрановић)⁴⁴⁶, архимандрит манастира

⁴³⁸ Н. Дучић, *Историја српске православне цркве од првијех десетина VII в. до наших дана*, Београд 1894, 313. Код Слијепчевића погрешно стоји 1829. година Ђ. Слијепчевић, *Историја Српске православне цркве II*, 593.

⁴³⁹ Започет 1831. године, овај покрет свој врхунац је доживео 1835. године, када су по евиденцији Далматинске провинцијалне управе само у Врљици поунијаћена 42 лица, а у Баљцима је почетком 1835. године поунијаћено још десет лица. Освећење новоподигнутих унијатских цркава у Кричкама, најјачем унијатском упоришту у Далмацији и у Баљцима, током фебруара 1835. године представљало је врхунац унијатског покрета у Далмацији. В. Стојанчевић, „Из историје унијаћења Срба у Далмацији 1831–1836. године”, *Из историје Српске православне цркве*, Ниш 2006, 118.

⁴⁴⁰ Н. Дучић, *Историја српске православне цркве*, 309.

⁴⁴¹ Р. Грујић, *Православна српска црква*, Крагујевац 1989, 166.

⁴⁴² Б. Стрика, *Далматински манастири*, Загреб 1930, 200.

⁴⁴³ У Архиву црквене општине у Котору чува се *Цесарска закладница*, односно повеља о оснивању Бококторско-дубровачке епархије од 23. јула 1874. године, коју је аустријски цар потписао ћирилицом. Д. Перић, *Црквено право*, 206.

⁴⁴⁴ Рођен 1804. године у Мокрину. Основну школу похађао у родном месту и Сентивану, а гимназију у Сегедину и Темишвару. Након завршене учитељске школе у Сомбору, завршава и Богословију у Вршцу, филозофију у Сегедину и права у Пешти. Био је архимандрит манастира Раковца и Гргетега. Пре него што је изабран за Епископа будимског (1852), осам година је администрирао Бачком епархијом. На челу Будимске епархије остаје све до смрти (1892). У периоду 1870-1872 администрирао је Карловачком митрополијом. Епископ Сава (Вуковић), *Српски јерарси*, 36.

⁴⁴⁵ Д. Перић, *Организација, устројство и рад на законодавству Српске православне цркве у првој половини XX века (1901–1950)*, докторска дисертација у рукопису, одбрањена 1990. године на Богословском факултету Универзитета у Београду, 54.

⁴⁴⁶ Рођен у Шибенику 1820. године. Основну школу завршио у родном месту, гимназију и богословију у Сремским Карловцима, а филозофију у Загребу. Замонашен 1844. године у манастиру Крупи. Звање архимандрита стиче 1855. године. До избора за Епископа новоосноване Епархије бококторске био је професор богословије у Задру и потпредседник конзисторије. На челу епархије био од 1871. до 1906. године када се упокојио. Епископ Сава (Вуковић), *Српски јерарси*, 129.

Драговић и члан конзисторије у Задру. Од оснивања па до краја Првог светског рата на челу ове епархије налазили су се следећи епископи: Герасим (Петрановић), Доситеј (Јовић)⁴⁴⁷ и Владимир (Боберић)⁴⁴⁸. Крај Првог светског рат и оба уједињења, и оно државно 1918. и оно црквено 1920. године, Бококоторско-дубровачка епархија дочекаће са упражњеним епископским местом, због чега се на више места у црквеној администрацији назива „обудовелом”.⁴⁴⁹ Православни Срби са подручја Далмације тежили су потпуном уједињењу са Карловачком митрополијом, а исто тако су и православни Румуни у границама Хабзбуршке монархије тежили црквеном јединству са својом браћом из Ердеља и Угарске. Да би спречила тежње и једног и другог православног народа, Аустроугарска је 1873. године створила нову митрополију, која је носила назив Буковинско-далматинска.⁴⁵⁰ У оснивању митрополије учествовале су искључиво државне власти.⁴⁵¹ Против овакве одлуке устао је како српски народ у Далацији, тако и румунски народ у Буковини, а црквене заједнице су се трудиле да докажу колико стварање овакве црквене јединице нарушава устројство установљено светим канонима.⁴⁵² Ипак, будући да је баш оваква митрополија најбоље одговарала политичким циљевима Аустроугарске, државне власти нису попустиле, па ће српски православни народ морати да сачека слом Монархије и уједињење Српске православне Цркве 1920. године. Званични језик новоосноване митрополије био је немачки⁴⁵³, због чега ће, приликом процеса уједињења Српске православне Цркве, Митрополит буковински управо на овом језику издати грамату којом се даје допуштење за отцепљење српских епархија.⁴⁵⁴

Након што је основана нова, Буковинско-далматинска митрополија, две, како су се заједнички називале, далматинске епархије⁴⁵⁵ биле су неканонски истргнуте из оквира

⁴⁴⁷ Рођен 1856. године у Дрнишу. Пре избора за Епископа био је двадесет пет година члан Конзисторије и сарадник далматинских епископа Стефана и Никодима. За Епископа бококоторског хиротонисан је 1908. године. Живот је завршио трагично 1910. године. Епископ Сава (Вуковић), *Српски јерарси*, 174-175.

⁴⁴⁸ Рођен 1873. године у Српској Кларији (Банат) као Владислав Боберић. Основну школу завршио у Врањеви, гимназију у Новом Саду, а Богословију у Сремским Карловцима. За Епископа бококоторског хиротонисан 1911. године. Упокојио се је 17. фебруара 1918. године. Епископ Сава (Вуковић), „Подсећање на једно историјско сабрање српских архијереја у српском Сиону пре 80 година”, *Каленић* 6 (1998), 2.

⁴⁴⁹ Видети поглавље о конференцијском раду пред уједињење.

⁴⁵⁰ Буковинска митрополија се развила из Радовецке епископије, коју је 1402. године основао молдавски кнез Александар Добри. Потпала је под јурисдикцију Епископа сучавског, а од 1630. године се налазила под јурисдикцијом Митрополита молдавског са седиштем у Јашију. Након што је Порта 1775. године уступила Буковину Аустрији долази до прекида са Молдавском митрополијом, након чега ће ова епископија бити самостална. Р. Ракић, *Православни богословски факултет у Черновицу, Београд 2009*, 18.

⁴⁵¹ Прво је Двор царским указом 11. октобра 1870. године уздигао Епископа буковинског Јевгенија (Гакмана) у ранг Архиепископа, а потом, новим указом од 23. јануара 1873. године он је проглашен за архиепископа черновичког и митрополита буковинско-далматинског уз придруживање двеју епископија Карловачке митрополије. Д. Његован, „Карловачка митрополија и српско-румунски односи”, 324.

⁴⁵² У том расположењу, Никодим Милаш, тада ректор Задарске богословије, пише своје прво канонско-правно дело „Историјско-канонички поглед на установљење нове српско-румунске митрополије”. У њему аргументује свој став према којем новостворена митрополија, односно њено стварање, стоји у супротности са црквеним канонима. Књига је имала одличан пријем међу Србима свих крајева, а оно што је допринело њеној популарности, између осталог, била је и смелост аутора. Епископ Сава (Вуковић), *Српски јерарси*, 368.

⁴⁵³ В. Јанић, „Положај српско-православне цркве у Далмацији и Истри”, *Нови живот* 12/2 (1922), 34.

⁴⁵⁴ Видети поглавље о преговорима са Буковинско-далматинском митрополијом

⁴⁵⁵ „Данашњу Далмацију која се простире од острва Раба па до Спича (област у јужном Јадрану од Чања до полуострва Ратац, прим. аут.), састављају: Средњевјековна Далмација, Дубровник и Бока Которска”. Н. Милаш, *Православна Далмација*, Београд–Шибеник 2004, 4. Године 1878. Спич је припао Аустрији, па је у црквеном погледу издвојен од рашко-призренске епархије (у то време под јурисдикцијом васељенског патријарха) и припојен Бококоторској епархији. Ђ. Слијепчевић, *Историја Српске православне цркве II*, 591.

Карловачке митрополије и 1873. стављене под власт архијереја који је носио титулу Митрополит черновичко-далматински. Седиште Митрополита, Черновице, било је важно јер се ту налазио једини православни богословски факултет⁴⁵⁶ на тлу Хабзбуршке монархије који је могао да додељује титуле доктора богословских наука. Поред Срба, у тој области је било много Руса и нешто Румуна. Предност је, на штету остала два православна народа, дата Румунима, о чему сведочи податак да је од оснивања па све до 1919. године на челу митрополије био Румун.⁴⁵⁷ Руси су тражили да имају своју епархију и свога епископа, али овоме захтеву није удовољено. Овај раздор између Руса и Румуна искористила је римокатоличка пропаганда да поунијати око двадесетхиљада православних верника, углавном Малоруса.⁴⁵⁸ Према попису из 1900. године у Буковини је живело двеста седамдесетхиљада православних Русина и двеста тридесетхиљада православних Румуна.⁴⁵⁹

Оснивање Буковинско-далматинске митрополије било је мотивисано жељом да се разбије јединство српског народа у оквирима Хабзбуршке монархије и на тај начин олакша унијаћење православних верника. Заједничку црквену власт је представљао Свети синод, у чији састав су улазили митрополит и двојица епископа, далматинско-истријски и бококоторско-дубровачки. Иако је у Черновицу направљена велика репрезентативна зграда као митрополитска резиденција⁴⁶⁰, седнице Светог синода су одржаване у Бечу, у цркви Свете Тројице.⁴⁶¹ Ово тело почело је са радом 1874. године, али је синодско устројство од стране власти потврђено тек десет година касније, прецизније 21. августа 1884. године.⁴⁶² Седнице Светог синода сазивао је Митрополит, али након пошто прибави одобрење Фрање Јосифа I. Одлуке које су доношене на заседањима пуноважност би добијале тек када их потврди цар. Синод је имао право да суди и свештенству, а одлуком цара од 23. јануара 1874. године, друга и последња инстанца за Србе био је Синод Карловачке митрополије. Епископи Никодим (Милаш) и Герасим (Петрановић) безуспешно су покушавали да ово право спроведу у пракси борећи се против става Митрополита буковинског који је успевао да ово право ускрати.⁴⁶³

Далматински епископи нису могли постати буковински митрополити нити су имали никаквог удела у буковинском религиозном фонду.⁴⁶⁴ Шта више, приликом устоличења митрополита, никада ниједан српски архијереј није узимао личног учешћа, већ би слао протопрезвитере или архимандрите као изасланике. За првог поглавара Буковинско-далматинске митрополије изабран је Евгеније Хакман (1853–1873), епископ од Радауца, али је

⁴⁵⁶ Факултет настаје од Православног богословског института (основан 1827. године) односно његовом трансформацијом у факултет за целу Православну Цркву у Хабзбуршкој монархији (1875). Радио је као део Универзитета Фрање Јосифа у Черновицама, а позитивне последице његовог рада осетиле су се и изван граница Буковине. За више видети Р. Ракић, *Православни богословски факултет у Черновицама*, Београд 2006. и Јеромонах Клеопа (Стефановић), „Черновачки богословски факултет, његова активност и велики допринос теолошког и културног богатства у васцелом православном свету”. *Три века Карловачке митрополије (Зборник радова са научног скупа Сремски Карловци 1. новембар. 2013.)*, Нови Сад 2014, 717-723.

⁴⁵⁷ Д. Перић, *Црквено право*, 206.

⁴⁵⁸ Д. Перић, *Организација, устројство и рад на законодавству*, 53.

⁴⁵⁹ Р. Ракић, *Православни богословски факултет у Черновицама*, 19.

⁴⁶⁰ Украјинска влада је комплекс митрополитске резиденције у Черновицу 2008. године предложила Организацији Уједињених нација за образовање, науку и културу (УНЕСКО) као културно добро које би требало уврстити у Светску баштину Унеска, што је ова организација и учинила 2011. године. Елаборат украјинске владе је могуће наћи на <https://whc.unesco.org/uploads/nominations/1330.pdf> (приступљено 22.4. 2023. године). Упореди и <https://whc.unesco.org/en/list/1330/> (приступљено 22.4.2023. године).

⁴⁶¹ Епископ далматински Стефан, „Српска црква у Далмацији и Боки Которској”, 287-288.

⁴⁶² Д. Перић, Д. Перић, *Организација, устројство и рад на законодавству*, 55.

⁴⁶³ Д. Перић, *Црквено законодавство*, 206.

⁴⁶⁴ Б. Стрика, *Далматински манастири*, 70.

он умро непосредно после избора, не дочекавши да буде устоличен. Његови наследници били су: Теофан Бендел (1874–1875), Морарије (1875–1896), Аркадије Чуперковић (1896–1902) и Владимир Репта (1902–1919).⁴⁶⁵ Митрополит је имао генералног викара који је титуларно био епископ од Радауца и он је наслеђивао преминулог Митрополита, али је Митрополит често бивао без викара јер је Беч строго пазио ко ће доћи на чело Митрополије.⁴⁶⁶ Буковинско-архиепископска конзисторија је основана 1873. године као извршни орган Светог архијерејског синода. Седиште конзисторије је било у Бечу, а у њен састав су улазили буковински митрополит као председник, четири редовна и два почасна члана (саветника).⁴⁶⁷ Конзисторијални устав за Далматинску епархију потврђен је 24. августа 1870. године, док је његов трећи члан измењен царском одлуком од 13. јануара 1894. године. Према овој измени Конзисторију су сачињавали: Епископ, конзисторијски архимандрит као епископски намесник, два редовна плаћена и четири почасна члана. За свештенство је важило *Парохијско устројство* из 1852. године, које је потврђено царском одлуком од 28. јула 1853. године. За монахе су, одлуком Епископа Јеротеја (Мутибарића), израђена Монашка правила на основу *Правила митрополита Вићентија Јовановића*. Правила за пастирске зборове издана су 10. јануара 1891. године, а *Органички устав задарске богословије* био је израђен на основу царске одлуке од 5. јуна 1869. и објављен је 4. марта 1898. године.⁴⁶⁸

Чим је извршена објава рата, 28. јула 1914 године, српско православно становништво у Далмацији суочило се са хапшењима и прогонима. Један транспорт ухапшених сумњивих лица упућен је преко Угарске у Марибор, а други је на исто одредиште стигао преко Ријеке и Пеште. Међу ухапшенима су се налазили и православни свештеници. Свештеника је било и међу ухапшенима са подручја Боке Которске. Њих је власт интернирала на острво Мамулу. Као и у Босни и Херцеговини, честе су биле ликвидације, најчешће стрељањем, а забележени су случајеви уништавања имовине, физичких насртаја и вређања.⁴⁶⁹ Проблем пљачкања црквене имовине био је присутан и на овом простору. Министар богоштовља и јавне наставе донео је одлуку о прикупљању црквених звона за потребе војне индустрије, због чега је из Бококоторско-дубровачке епархије однето 97 звона укупне тежине 7066 килограма.⁴⁷⁰

Након завршетка Првог светског рата и присаједињења Далматинске и Бококоторско-дубровачке епархије уједињеној Српској православној цркви, Буковинска митрополија је заједно са епархијама Ердељском и Бесарабијском ушла у састав Румунске Цркве, чија је Патријаршија озваничена 1924. године. Наредне, 1925. године, променила је назив у Буковинско-хотинска митрополија. Током Другог светског рата долази до совјетске окупације, па је Митрополија прво расформирана (1940), а потом подељена на две епархије: Сучавску и Черновичку, да би после повратка под румунску власт поново успостављена (1941). Са повратком совјетских трупа 1944. године, Митрополија престаје да постоји.⁴⁷¹ Данас на простору украјинског дела Буковине постоји Черновичка епархија Украјинске православне Цркве, док у румунском делу делује Молдавско-буковинска митрополија Румунске православне Цркве.⁴⁷²

⁴⁶⁵ Д. Перић, *Организација, устројство и рад на законодавству*, 52-53.

⁴⁶⁶ Д. Перић, *Организација, устројство и рад на законодавству*, 53.

⁴⁶⁷ Д. Перић, *Организација, устројство и рад на законодавству*, 55.

⁴⁶⁸ Ђ. Слијепчевић, *Историја Српске православне цркве II*, 366.

⁴⁶⁹ Р. Радић, М. Исић, *Српска црква у Великом рату*, 19-20.

⁴⁷⁰ Д. Перић, *Организација, устројство и рад на законодавству*, 59.

⁴⁷¹ Д. Његован, „Карловачка митрополија и српско-румунски односи”, 325.

⁴⁷² Д. Његован, „Карловачка митрополија и српско-румунски односи”, 325.

Глава 2

ПИТАЊЕ НАСЛЕДСТВА ПЕЋКЕ ПАТРИЈАРШИЈЕ И ЊЕНОГ ОБНАВЉАЊА ПРЕ ПРВОГ СВЕТСКОГ РАТА

Са аустроугарском окупацијом Босне и Херцеговине 1878. године јавило се и питање положаја православне Сарајевске митрополије, а ово питање је у српској научној и широј јавности отворило жучну и живу расправу на тему наследника Пећке патријаршије. Са становишта теме којом се овај рад бави ово плодно полемисање је значајно јер је посредно отворило питање обнове Српске патријаршије.

Расправу је покренуло једно писмо, које је 22. марта 1883. године послао Стојан Новаковић, тадашњи министар просвете и црквених дела, Патријарху карловачком Герману (Анђелићу) поводом посвећења новоизабраног Митрополита Теодосија (Мраовића).⁴⁷³ Део писма које је нарочито стимулативно деловало по дискутанте представљао је Новковићев лични став, према којем је Карловачка митрополија директна наследница Цркве установљене од стране Светог Саве 1219. године.⁴⁷⁴

Док су интелектуалци, политичари и црквена лица попут Стојана Новаковића, Михаила Полит-Десанчића, Никодима (Милаша), Емилијана (Радића) и других заступали гледиште о Карловачкој митрополији као наследници Пећке патријаршије, дотле су Нићифор (Дучић) и Димитрије Руварац настојали да докажу како историјско и канонско право на наследство има само Црква у Краљевини Србији.⁴⁷⁵ И сами врх Карловачке патријаршије прихватио је овај наратив о правном континуитету са Пећком патријаршијом, па је у пролеће 1879. године и Архијерејски синод под председништвом Патријарха Прокопија (Ивачковића) поднео угарској влади једну представку, у којој износи став да би Сарајевска православна митрополија требало да потпадне под јурисдикцију Патријарха карловачког пошто је он наследник Патријарха пећког.⁴⁷⁶ Ова идеја нарочито снажно је промовисана путем листа „Србски народ”, па тако, аргументујући против идеје аутокефалности Цркве у Босни и Херцеговини, исти лист као чињеницу, дакле без икаквог детаљнијег образложења, помиње право Карловачке митрополије да се назове „правоваљаном наследницом пећке матере цркве”.⁴⁷⁷

⁴⁷³ За више о случају постављања Митрополита Теодосија Мраовића и црквено-политичким приликама које су биле повезане са њим видети поглавље о Цркви у Краљевини Србији пре уједињења.

⁴⁷⁴ „Потписани је слободан мислити, да је у овоме најпрече обратити се на Српску Митрополију Карловачку, непосредну наследницу оне цркве коју је још св. Сава установио, најближу и најсроднију цркву, коју толике историјске и народне успомене скопчавају за православну цркву Краљевине Србије” „Писмо г, министра просвете Његовој Светости г. патријарху Герману”, *Хришћански весник* 6 (1883), 383.

⁴⁷⁵ Упореди Д. Руварац, „Ко је наследник српске Пећке патријаршије и коме данас припада врховно право над сарајевском православном митрополијом?”, *Гласник СУД* 62 (1885), 125-171; Д. Руварац, „О укинућу пећке патријаршије и њеном наслеђу”, *Српски Сион* 10 (1904), 261-270. Текст под насловом „О укинућу Пећке патријаршије и њеном наслеђу” изашао је у три дела. Први део у броју 10 (цитирани), други део у броју 11 (стр. 293-299), а трећи, последњи део, у броју 12 (стр. 325-331). Писан је у полемичком тону као одговор на књигу Ђ. Вукићевић, Да ли се српска пећска патријаршија 1776. канонички укинула и коначно угасила и ко јој је црквено-правни наследник, Нови Сад 1904.

⁴⁷⁶ Д. Руварац, (под псеудонимом В. С. Д.), „Ко је наследник српске пећке патријаршије и коме за данас припада врховно право над сарајевском православном митрополијом”, *Гласник СУД* 62 (1885), 125-171.

⁴⁷⁷ „Борба за право. Црквено-правно становиште II”, *Србски народ* 45 (4/16. јулија 1879), 2.

Број дела, што научних што оних осталих (памфлети, новински чланци, брошуре...) који се односе на питање наследнице Пећке патријаршије заиста је велики. Хронолошки гледано, прво дело из овог корпуса представља књига коју је написао тадашњи протосинђел Карловачке патријаршије, Емилијан (Радић)⁴⁷⁸, и то на немачком језику „Ein Kampf um's Recht, Beitrag zur Lösung der orthodoxen Kirchenfrage in Bosnien-Herzegovina”, а у којој је заступао гледиште истоветно гледишту Карловачке митрополије.⁴⁷⁹ Ово Радићево дело, иначе штампано у Прагу 1879. године, као и његов целокупни рад, детаљно ће критиковати Димитрије Руварац у једном полемичком делу, индикативног назива „Доле образину г. др. Емилијане пл. Радићу”.⁴⁸⁰ Укратко, одбрану става о Карловачкој митрополији као наследници Пећке патријаршије, Радић углавном заснива на тврдњама да је Арсенија IV (Јовановића) изабрао Архијерејски сабор у Пећи, да су и до његовог ступања на престо патријарси имали овако велика овлашћења⁴⁸¹, те да су аустријске државне власти самовласно отеле ова права преневши их са епископата на црквени и световни сталеж, док се у обрачуну са њим, Руварац фокусира на суочавање са историјским изворима који не подржавају оваква тумачења. Наравно, са становишта овог рада, нас не занима толико историјска аргументација, него политички ставови који се њоме служе. Да није реч о научној расправи двојице историчара, теолога или каноничара, видимо из следећег: говорећи о (пре)великим правима Арсенија IV, Руварац каже да се таква права данас не могу

⁴⁷⁸ Видети, В. Пузовић, „Емилијан Радић и Русија – први доктор богословља у Карловачкој митрополији”, *Богословље и духовни живот Карловачке митрополије. Зборник радова са научног скупа Београд–Нови Сад 1–2. децембра 2020. године*, Београд 2021, 103-124.

⁴⁷⁹ Н. Дучић, „Оцјене и прикази књига: I, „О зборнику правила светијех апостола, васељенских и помјесних сабора”, с грчкога превео архимандрит Н. Милаш; II „О јерархичном положају сарајевске митрополије”, написао Н. Милаш; и о расправи „Ein Kampf ums Recht. Beitrag zur Lösung der orthodoxen Kirchenfrage in Bosnien-Herzegovina”, написао протосинђел Радић”. *Гласник СУД* 60 (1885), 324.

⁴⁸⁰ Критике су понајвише адресиране на главно упориште Радићевог става, а то је берат који је султан Махмуд I 1731. године издао Патријарху Арсенију IV (Јовановићу). Наиме, Радић своје тврдње базира на великим овлашћењима које је Патријарх имао, а она исходе, поред осталог, и од права које је султан поменути ферманом дао Арсенију IV (Јовановићу), а овај их пренео на тло Хабзбуршке монархије. Уз то, износи тврдњу да је и сам Патријарх на тлу Османског царства на положај дошао након избора од стране Архијерејског сабора. Према овом ферману, тврди Радић, Архијерејски сабор могао је да бира Патријарха, митрополите, владике и сл. без икаквог уплива државних власти, а исто тако Патријарх је у договору са Архијерејским сабором, потпуно независно од државних власти могао „скидати браде” митрополитима, епископима и свештеницима. Упореди Емилијана племенитог Радића, *Прва посланица српској национално-либералној странци у угарским земљама*, Нови Сад 1882, 25. Из оваквих навода према којима је Архијерејски сабор у Османском царству имао право да бира Патријарха, Радић покушава да изведе став по којем би то требало бити правило и у његово време на тлу Карловачке митрополије. Међутим, Руварац упућује на поменути ферман истичући да је штампан у 11. свесци Гласника и тврдећи да се у њему оваква овлашћења владика и сабора не могу наћи. Проблем је, како Руварац сматра, то што Арсеније IV није био изабран одлуком архијереја него саборском одлуком (а у сабору је учествовао и црквени и световни сталеж). За наречени ферман је морао да у касу султана Махмуда положи сто хиљада акчи уз обавезивање да ће убудуће, на исто место полагати седамдесет пет хиљада акчи годишње, те Руварац пита да ли би оволики новац Патријарх дао за право по којем само у договору са епископима може вршити смењивања и наименовања.⁴⁸⁰ Према овом ферману, сву је власт имао Патријарх, а митрополити и владике нису имали никаква права (члан б). Шта више, у ферману се нигде и не помиње избор Патријарха, те Руварац позива Радића да покаже место у ферману којим се даје право избора Патријарха архијерејском сабору или да Патријарх само у договору са архијерејским сабором може смењивати и постављати митрополите. У случају да у овоме буде успешан Руварац „опуномоћава браћу Јовановиће да на мој рачун издаду госп. пл. Емилијану 100 дуката па нека их он употреби по својој вољи на што хоће”, Д. Руварац (под псеудонимом Стари Саборлија), *Доле образину г. др. Емилијане пл. Радићу!*, Панчево 1883. 6-8.

⁴⁸¹ „Што их је он (Арсеније IV, прим.аутора) за акче од цара Махмуда добио”. Руварац, *Доле образину г. др. Емилијане пл. Радићу*, 9.

купити акчама, него само издајом сопственог народа⁴⁸², инсинуирајући да код Радића није у питању само непознавање материје, него тенденциозност у тумачењу. Идући и даље у дискредитовању, Руварац назива Радића „мађарским патриотом“⁴⁸³, те наводи да је сам себе, у једној брошури на немачком језику, назвао „главном снагом (*hauptpotenz*) оданој мађарској влади српског елемента“.⁴⁸⁴

Године 1884. Никодим (Милаш) је написао дело „Канонично начело Православне цркве при разређивању црквених власти. К питању о јерархичком положају сарајевске митрополије“, у којем је покушао да историјски и канонски докаже тврдњу да је Патријарх карловачки наследних Патријарха пећког, због чега под његову јурисдикцију треба да дође и поменута Сарајевска митрополија.⁴⁸⁵ Ово дело привукло је доста пажње и то не само научних кругова, па су следствено томе на њега стигли и многи одговори. Из Боснеи Херцеговине стигла је једна посланица потписна псеудонимом Босански Попо, иза које је стајао свештеник Сава Бјелановић.⁴⁸⁶

⁴⁸² Руварац, *Доле образину г. др. Емилијане пл. Радићу*, 11.

⁴⁸³ Руварац, *Доле образину г. др. Емилијане пл. Радићу*, 31.

⁴⁸⁴ Према Руварцу, реч је о брошури „Un po' più di lusce“ из 1883, коју аутор овог рада није могао да пронађе и провери Руварчев навод.

⁴⁸⁵ Аргументујући овај став, Милаш је тврдио да Патријарх карловачки има и историјско, позитивно и каноничко право на помињану област. Историјско право долази одатле што је он наследник Патријарха пећког и сва права која је овај уживао ужива и Патријарх у Сремским Карловцима. Позитивно право, према Милашу, свој темељ налази у привилегијама које је Леополд I издао Патријарху Арсенију III (Чарнојевићу). У њима му владар дарује право над свим црквама које су му некад подређене биле, између осталих и над Босном и Херцеговином. Ово право које је у моменту давања било виртуално сада би могло да постане реално. И коначно, канонско право му припада према 24. правилу Апостолског сабора, које налаже епископима једног народа да имају поглавара и 17. правилу Четвртог васељенског сабора, према којем се разређење црквених области врши према разређењу црквених. Како је политичка власт у Босни и Херцеговини промењена, а Сарајевска митрополија основана од стране аустријског цара, тиме би се Васељенска патријаршија морала *ipso facto* одрећи покровитељства над Црквом у Босни и Херцеговини. Н. Милаш, *Канонично начело Православне цркве при разређивању црквених власти. К питању о јерархичком положају сарајевске митрополије*, Задар 1884, 14.

⁴⁸⁶ Након што му је замерио на нехришћанском хвалисању приликом истицања својих знања из области црквеног права, прелази на побијање Милашевог става о односу Сарајевске и Карловачке митрополије. Говорећи о 34. правилу Апостолског сабора, пребацује Милашу да се грчка реч „ἔθνος“, односно латинска „gens“ не може изједначити са речима народ и народност у савременом значењу, те да говорити о народном начелу приликом тумачења црквених канона представља анахронизам јер је народно начело „настало половицом овога вијека“. Бјелановић сматра како је приликом постанка Српске Цркве постојало државно начело према којем су постојале митрополије у великим градовима као државним средиштима, а сама државна средишта нису стварана по народности. Отуда ни Свети оци ни апостоли конституишући цркву и дајући јој правила нису користили реч народ у значењу из 19. века, него у значењу државе, земље или провинције. А што се тиче Милашевог историјског аргумента да је и Свети Сава одредио да епископи српски саставе једну целину са архиепископом на челу, Бјелановић тврди да је и то урађено на државном нивоу након што су се Стефан Немања и Стефан Првовенчани ослободили власти Византије. После побијања Милашевих аргумената у посланици налазимо и оне ауторове. Наводећи Јерусалимску, Цариградску, Антиохијску, Александријску и напослетку Руску, пита како тамо нема више цркава иако има множество народа. Милашу такође замера што, иако сматра да је стављање Бококоторске и Далматинске епархије под јурисдикцију Митрополита у Черновицу било неканонско, опет каже како Срби осећају благодет због аустријских земаљских закона (Милаш, *Канонично начело*, напомена на стр. 16). Велики проблем види у Милашевом лошем односу према Фанару и према фанариотима јер, иако признаје да је међу њима био и оваквих и онаквих, пребацује Милашу да би се одрицањем од Фанара лако могао одрећи и онога што нам је Фанар дао, а то је православље. Истовремено, он пореди старе (турске) власти са новима, па прекорно каже како у последње време није било никаквих верских притисака, да је султан Абдул Азис даровао 500 дуката за цркву, да је било слободно градити српске школе, међу којима се истиче гимназија у Сарајеву, да фанариот никада није наметао грчке књиге на силу нити је Турчин веру срамотио... Сада се пита куд се дедоше Гимназија, српске школе и српске књиге, оптужујући Милаша да пред архипастира у Сарајеву ступа са Јудиним целивом. Противно ставу Никодима

Од значаја за тему овог рада јесте оптужба да је Милашево иступање против наводне неканоничности Цариградске конвенције наручено од стране Патријарха Германа, те да је Милаш брошуру написао напамет, не знајући ни једног слова поменутог акта.⁴⁸⁷ Милашу је, ништа мање оштро, одговорио и Димитрије Руварац делом под насловом „Доле образину, г. др. Никодиме Милашу!”⁴⁸⁸ У приказу Милашеве књиге, који је штампан у 60. књизи Гласника

(Милаша), Бјелановић сматра да Српска православна Црква свој извор има у Цариграду, коме се враћа као својој матици након укидања Пећке патријаршије. О позитивном (важећем) праву, тврдио је Бјелановић, није могло бити говора јер привилегије нису на снази него за Србе у Хабзбуршкој монархији позитивно право представља члан 9 закона о црквеној аутономији из 1868. године. Уз то, ако би хтео да цркву по народним начелима уређује, онда би морао неко питање властима да постави поводом двеју далматинских епископија јер Митрополит карловачки (у тексту „назови патријар”) није Митрополит ни свих Срба у Аустроугарској пошто се поменуте две епископије налазе под влашћу Митрополита черновичког. Овако, пошто то не чини, немају поверења у његове сумњиве намере јер историја учи да су унијатство и римска пропаганда „цвјетали највише тамо у твојој кући када су давана свечана обећања за вјеру и обичаје Патријарху Арсенију III (Чарнојевићу)”⁴⁸⁶ И коначно, највећа грешка, односно, како Бјелановић сматра, намерно затварање очију од стране Никодима (Милаша) учињено је у случају Берлинског мировног уговора, иза којег стоје велике силе потписнице, а који још Босну и Херцеговину није у потпуности препустио Аустроугарској, и Цариградске конвенције из априла 1880. Године, коју су аустроугарске власти склопиле са Васељенском патријаршијом. Само у случаје анексије Мађарској могла би Сарајевска митрополија бити потчињена Карловачкој, док би у случају анектирања од стране Аустрије Сарајевска митрополија морала потпасти под власт Митрополита черновичког, а у случају посебног аутономног статуса у оквиру Хабзбуршке монархије могла бити и аутокефална, тим пре што већ постоје аутокефалне митрополије у Карловцима, Черновицу и Сибињу. Обраћање завршава позивом на покајање и отварање очију, идући чак дотле да каже како је Никодим Милаш „сотоном заведен”. Као поговор делу штампан је један краћи избор Милашевих дела и животних прича које га, наравно, приказују као рђавог, не само архимандрита и ректора богословије него и човека. С. Бјелановић (под псеудонимом Босански Попо), *Посланица Никодиму Милашу*, Панчево 1884.

⁴⁸⁷Према Бјелановићу, Милаш у почетку није пристајао на ову наруџбину, све док не „дође извјесни глас о оставци итрополита Косановића. Врућница овлада Милашем. Скочи брзо на лагане ноге и у мало дана, велике нећеље, написа броширу и штампа је у 1000 егземплара” С. Бјелановић, *Посланица Никодиму Милашу*, 33.

⁴⁸⁸Прво му је низом примера из историје показао да није тачна тврдња по којој се при разређењу црквених области узима у обзир и национално питање и политички разлог, већ само политички разлог (Буковина је Кучук-кајнарцијским миром доспела под Аустрију, а цар Јосиф II је 1783. године наредио да се она у црквеном погледу отцепи од Митрополита молдавско-јашког и припоји Карловачкој митрополији српској премда није у питању један народ), а потом га и суочио са закључцима изборног сабора у Крушедолу одржаног 1708. године, на којем је Исаија Ђаковић изабран за Митрополита (не Патријарха), чиме је Милашев став о истим правима Патријарха пећког и Митрополита карловачког показао погрешним.⁴⁸⁸ Пошто је гашењем Пећке патријаршије 1766. године њено право прешло на Патријарха константинопољског, онда је, сматра Руварац, овај другопоменути црквени поглавар тај под чијом надлежношћу Сарајевска митрополија треба да се налази. Аргумент којим побija Милашев став о позитивном праву нешто је другачији него онај Бјелановићев. Наиме, полази од тога да то није позитивно право јер није на снази, али додаје да је Леополдова привилегија од 21. августа 1690. године „прост позив са извесним обећањем” уз то издат док је Патријарх са народом још у Србији био, па је имала снагу само док је аустријски цар држао неке земље у Турској у којима су живели Срби. Због тога је Арсеније IV (Јовановић) и тражио да му цар Леополд изда нову привилегију (4. март 1695. године), према којој има духовну власт над владикама у Угарској док о Босни и Херцеговини није могло бити речи будући да су се у Пећи и даље бирали патријарси коју су имали врховно право над Босном и Херцеговином. Као и Бјелановић, указао је и на нетачан Милашев навод по коме је Берлински конгрес дао аустријском цару неограничено право над Босном и Херцеговином, а чим се није у потпуности припојила Аустроугарској, онда се на њу не може применити 17. правило Четвртог васељенског сабора јер би се по истом правилу Сарајевска митрополија могла отцепити од Цариградске патријаршије. Поред указивања на историјске чињенице и њихову интерпретацију и остала оруђа полемике, налазимо и озбиљне оптужбе на рачун Милашевих намера и налогодаваца. Наиме, критикујући римокатоличку пропаганду у Босни и Херцеговини Руварац наводи одобравајуће становиште у „Србском народу” исказано кроз речи: „Која црквена хијерахија не тежи за тим да своју паству умножи” (број 16 из 1884. године), као и лоше речи изречене на рачун Митрополита Саве (Косановића) ког уредник Германовог листа „Србског народа” назива народним подлацем и глупаком” (број 46 из 1884. године), док нарочито подвлачи ауторски текст самог Патријарха Германа штампан 1884. године такође у 46. броју „Србског народа“, а у којем за Митрополита Саву каже: „да је он рад да и на даље остане под

Српског ученог друштва, архимандрит Нићифор (Дучић), наставиће ову расправу, али ће отворити и једну нову, и то са Димитријем Руварцем, са којим се иначе слагао по питању опонирања Милашу.⁴⁸⁹ Међутим, као што је речено, паралелно са током расправе између Никодима (Милаша) и Нићифора (Дучића), ово је произвело још једну, која се главним током није односила на питања из историје Српске Цркве, али их се на маргинама ипак дотакла. Расправу, која се једним својом делом посредно односила на питања важна за гашење Пећке патријаршије, а чији одговори су можда могли бити корисни за текућу расправу о њеном наследнику, отворио је Руварац оптужујући Дучића за плагијат⁴⁹⁰. Поред оптужбе Руварац је

зависношћу цариградских фанариота, да може отцепљен од Српства, од српске просвећене и народне Патријаршије која реда, запта, љубави и пожртвовања од српских архијереја захтева и на даље симонију терати и босанско свештенство гулити”. Као и Сава Бјелановић замера му што хвали благодетност аустријских земаљских закона по Србе док је и сам оштро протествовао против установљења митрополије у Черновицу. На крају позива Милаша да научно, у једној брошури српском народу јавно образложи да ли је Герман правилно постао патријархом. Д. Руварац (под псеудоним Стари Саборлија), *Доле образину, г. др. Никодиме Милашу* (прештампано из Српског Кола за 1885. годину), Нови Сад 1885.

⁴⁸⁹Дучић оштро побија Милашеве тврдње називајући право Патријарха карловачког на пећки трон илузорним. Полазећи од чињенице да се ни након одласка Патријарха Арсенија III (Чарнојевића) 1690. године ни након одласка Патријарха Арсенија IV (Јовановића) 1739. године Пећка патријаршија није угасила, него су све до 1766. године постављани патријарси, он иде дотле да тврди како су српски епископи који су остали на тлу Пећке патријаршије имали пуно право и власт да избегле патријархе осуде због напуштања Цркве и народа и бежања у другу државу (30. правило Светих апостола, 15. правило Првог и 15. правило Првог и правило Седмог васељенског сабора, 13. и 21. правило Антиохијског помесног сабора и 71. правило Картагинског помесног сабора). Такође, Исaiја Ђаковић је 1708. године изабран за Митрополита, а не Патријарха и заклео се да ће поштовати српског Патријарха пећког за духовног старешину. У то време на пећком трону налазио се Калиник, који је новоуспостављену архиепископију потврдио граматом из 1710. године. Међутим, Дучић сматра да је ту каноничну везу крушедолских/карловачких митрополита и пећких патријарха касније прекинуо неко трећи из чисто политичких разлога за које каже да нису српски. Анализирајући укидање патријаршије 1766. године, каже да су права пренесена на Патријарха константинопољског, одакле су враћена 1832. кроз аутономију, а потом и 1879. године кроз аутокефалност коју је дао нико други до Патријарх константинопољски са Синодом. Уз то, Жича као као прво седиште архиепископије уз Пећ представља српски Сион, а не Карловци или које друго место. Због свега овога, Дучић тврди да природно, историјско и канонско право на продужетак Пећке патријаршије има Српска Црква у независној Краљевини Србији, док Патријарх карловачки нема признату духовну власт чак ни над свим српским епископијама на простору Хабзбуршке монархије (две далматинске епархије биле су под влашћу Митрополита буковинског). Његово патријаршијско достојанство, напротив, има почетке тек од 1848. године, а зависи од добре воље владара да ли ће му оно бити потврђено или не. Дакле, духовна власт Карловачке митрополије призната је само на тлу Хабзбуршке монархије, док у Босни и Херцеговини налазимо суверенство султаново и духовну власт Патријарха константинопољског од 1766. године. Српска Црква има „својега народнога, достојног и родољубног митрополита г. С. Косановића којим је задовољна и не тражи промјене”. Н. Дучић, „Оцјене и прикази”, 331. Дучић је у овом броју дао приказ Милашевих дела „Зборник правила светијех апостола, васељенских и помјесних сабора” и „Канонично начело Православне цркве при разрешивању црквених власти. К питању о јерархичком положају сарајевске митрополије” као и Радићеве књиге, „Ein Kampf um's Recht, Beitrag zur Lösung der orthodoxen Kirchenfrage in Bosnien-Herzegovina”.

⁴⁹⁰Димитрије Руварац је у јавност изашао са тврдњом да је Дучић на основу његовог необјављеног дела, учинио ову критику Милашевог дела. Укратко, према Руварчевим речима, он је расправу „Ко је наследник Пећке патријаршије” завршио новембра 1884. и послао секретару Српског ученог друштва, Јовану Бошковићу. Овај је расправу изнео пред Одсек за филозофске и филолошке науке, који је у свом 6. састанку одржаном 13. децембра 1884. донео одлуку да се расправа на оцењиве проследи Пантелији Срећковићу и Нићифору Дучићу. Даље, тврди Руварац, Дучић је расправу задржао необично дуго (примера ради Срећковић је већ после два дана дао оцену) објављујући је тек у 62. броју Гласника, док је свој приказ Милашевог дела објавио у броју 60. Читајући ово Дучићево дело, Руварац је у ставовима којима се побијају Милашеви аргументи препознао свој рад, оптуживши аутора за плагијат. Д. Руварац, *Солидност књижевног рада Нићифора Дучића* (прештампано из 31. и 32. броја Стражилова) Нови Сад 1885, 16-17.

ипак признао да је Дучић имао и неке оригиналне, али показаће нетачне, аргументе који побијају Милашев став.⁴⁹¹ Након овога огласио се и Нићифор (Дучић), и то у бројевима 38. и 39. листа „Стражилово” Одговор је носио наслов „Одговор на куђења и клеветања”.⁴⁹² Расправа се наставила Руварчевим делом „Да л’ су били Срби или Грци оних 8 епископа што 1766. г. молише за укинуће пећке српске патријаршије?”, у којој је опет размотрена једна важна димензија гашења Пећке патријаршије 1766. године, а то је национална припадност епископâ који су поднели молбу за престанак рада ове аутокефалне Цркве.⁴⁹³ Као што је већ речено, „Гласник СУД” бр 62. донео је обимну расправу потписану са В. С. С. Димитрија Руварца, а она је, драгоцен и због тога што, као извор другог реда, сумира тадашње ставове, који се тичу односа Карловачке митрополије према Пећкој патријаршији, какав је онај истакнутог либерала Михаила Полит-Десанчића.⁴⁹⁴

Други истакнути либерал, Паја Јанковић, изнео је своје виђење, по којем би статус Српске Цркве у Босни и Херцеговини требало решити на основу истих оних привилегија које су издаване Србима након Велике сеобе.⁴⁹⁵ У поменутој расправи из „Гласника СУД”, Димитрије

⁴⁹¹Ту Руварац мисли на Дучићеву тврдњу да су српски епископи Пећке патријаршије који током Велике сеобе Срба нису напустили своје катедре имали право да изаберу Патријарха, што су они и учинили бирајући Калиника. Уз то, Пећка патријаршија је укинута због молбенице коју је осам тадашњих српских епископâ лично однело у Цариград предавши је Патријарху константинопољском и султану Мустафи III не могавши више борити се против прозелитизма страних мисионара којем су врата отворила анархија, унутрашње и спољашње смутње као и велики дугови. Како каже Дучић: „Да одрже прадједовску православну вјеру жртвовали су јерархијска права своје пећке патријаршије”. Руварац износи контратврдње како су и Калиник и ова осморица били Грци, а не Срби. Н. Дучић, *Оцјене и прикази*, 326-328.

⁴⁹²У првом делу Дучић углавном објашњава да је расправу на тему Патријаршије имао одавно готову и да је планирао да је изда, али није стигао због болести и претеране заузетости пословима. Уз то, пошто је планирао да одговори и Радићу на књигу штапану 1879. године, а након што је оздравио пристигла му је на оцењивање и Милашева књига, па је сачекао да је прочита хотећи да обојици одговори у једном маху. Осврћући се на изворе које је Руварац користио, у своју одбрану тврди да их он све познаје, те да није могуће да су само Руварцу доступни. Што се самих историјских аргумената тиче, он понавља тврдњу по којој Калиник није Грк, него Србин, да су оних осморица епископа који су потписали молбу за гашење Пећке патријаршије такође Срби и да су са Патријархом у Угарску пребегла само 2-3 епископа, а не сви. Н. Дучић, *Одговор на куђења и клеветања*, Стражилово бр. 38 (10. септембар 1885), 1206-1207. и број 39 (26. септембар 1885), стр. 1239-1242.

⁴⁹³У овом делу, поред позивања на изворе, суочавања са грешкама у закључивању и осталих техника расправљања, оптужује Дучића да подржава став оних осам Грка „који нису ни у сну помислити могли да ће после 119 година наћи српски архимандрит, ког су прса окићена разним српским орденима за српску независност који се после десетогодишњег бављења са изворима српске црквене историје, јавно усуди одобрити тај њихов, са српског гледишта, издајнички чин”Д. Руварац, *Да л’ су били Срби или Грци оних 8 епископа што 1766. г. молише за укинуће пећке српске патријаршије?* (прештампано из Гласа Истине за 1885.), Нови Сад 1886, 24.

⁴⁹⁴Из ње сазнајемо да се став по којем је Архиепископ карловачки наследник Патријарха пећког може чути подједнако и код либералних (Михаило Полит-Десанчић и Паја Јанковић и од клерикалних кругова (Емилијан Радић и Никодим Милаш). Михаило Полит-Десанчић био је врло утицајан политичар не само на српским црквено-народним саборима у Сремским Карловцима, него и на земаљским саборима у Пешти и Загребу. Управо је у Пешти, на сабору одржаном 10. новембра 1879. године, одржао запажен говор 1879. године, поводом разматрања питања о царинском савезу Босне и Херцеговине са Аустроугарском. У њему је изнео тешку ситуацију коју су преживљавали православни верници у Босни и Херцеговини пошто су немарне османске власти дозвољавале фанариотима који су своја епископска места добили симонијом да преко мере опорезују своју паству не би ли повратили новац који су дали за звање. Као вешт политичар, он изражава наду да ће нове власти у Босни и Херцеговини знати да вежу српски народ за себе, и то путем Карловачке патријаршије, коју је назвао наследником Пећке. Д. Руварац (под псеудонимом В. С. Д), „Ко је наследник српске пећке патријаршије и коме за данас припада врховно право над сарајевском православном митрополијом”, *Гласник СУД* 62 (1885), 125-171.

⁴⁹⁵Ово мишљење изнето је у три чланка под насловом „Босна-Херцеговина и наше привилегије”, који су излазили средином 1882. године у листу „Српско коло” (бројеви 30, 31 и 32). Полазећи од, испоставиће се касније, врло тачног предвиђања, по којем ће Босна и Херцеговина у будућности и дефинитивно прећи у руке Аустроугарске,

Руварац оповргнуће ставове двојице доктора права (Полит-Десанчића и Јанковића) и двојице доктора богословља (Радића и Милаша), пребацујући правницима незнање историје, а богословима нечасност.⁴⁹⁶ Да би доказао своје погледе на проблематику, даје један шири историјски приказ Српске Цркве од њеног оснивања, али и упозорава на грешку при Милашевој канонској аргументацијој која се тиче 17. правила Четвртог васељенског сабора. Са становишта питања обнављања Пећке патријаршије, значајно је решење које је Руварац овом расправом понудио. Закључујући расправу, он се вратио на установљење Српске Цркве 1219. године и на Жичу као седиште архиепископије те предложио да се Црква у Краљевини Србији назове „архиепископијом Жичком и патријаршијом српском”, а ово би се имало решити молбом Патријарху константинопољском да укине одлуку Синода из 1766. године⁴⁹⁷ Дакле, за

односно да ће „из провизорне (привремене) окупације изаћи дефинитивна анексија (припајање)”, истиче како је дошло време да и Срби заузму одлучан и јасан став по овом питању. Позивајући на плуралност мишљења као најбољи пут за одређење овога става, он у том духу износи и своје мишљење. Према њему, иста она политичка струја која је владала у време Велике сеобе Срба из 1690. године, а која је као свој циљ представила ослобађање оних земаља које су некада чиниле српску царевину и краљевину, те њихово стављање под заштиту аустријске царевине уз потпуно очување политичко-административне и законодавне аутономије, влада и у време окупације и предвиђене анексије. Одавде изводи закључак да, ако су савремени догађаји (окупација и анексија) резултат исте политике која је довела Србе у Угарску и издала им привилегије, онда је јасно да се исте те привилегије „морају довести у везу са садашњим стањем Босне-Херцеговине и то, утолико више што у привилегијама самим за то позитивног ослонца има”. Ово би значило да се као основ по којем би се уредио положај српског становништва на тлу Босне и Херцеговине имале посматрати издате привилегије пошто се у њима за некадашње српске територије предвиђа ослобађање од турске власти и успостављање предосманског стања под заштитом хабзбуршког цара. Потпора овом ставу нађена је у привилегији од 21. августа 1690. године, којом се српском црквеном поглавару даје духовна власт „по свој Грчкој, Расији, Бугарској, Далмацији, Босни, Јенопољу и Херцеговини, као и у Угарској и Хрватској”, као и у привилегији од 20. августа 1691. године којом се наглашава повратак српског народа у своја стара седишта у којима ће, након рушења османске власти уживати стара права и привилегије под патронатом цара. Према другопоменутој привилегији српски верски поглавар поред духовних, има и нека световна права. Дакле, привилегије нису ограничене само на просторе насељене Србима у Хабзбуршкој монархији, него би се преносиле и на оне српске крајеве у којима би се имао сломити турски јарам. Овакво схватање доводи до тога да, пошто је окончана власт Османлија над Босном и Херцеговином, у њој би се тамошњим Србима имала прижити иста она права и привилегије каква уживају у Аустроугарској, а то су у првом реду црквено-народна аутономија и јединство српске православне цркве „под руковођењем карловачком митрополита као правног наследника пећке патријаршије”. Прецизније, главна права која би имали Срби у Босни и Херцеговини, према Јанковићевом виђењу проблема, била би слободан избор политичког поглавара, који би стајао на челу аутономне владе са аутономијом приближном оној коју има хрватски бан у аутономији троједне краљевине. Што се тиче црквено-школске аутономије, Срби у Босни и Херцеговини би заједно са Србима у Хабзбуршкој монархији чинили једно тело којем не би сметњу представљао аутономни однос Босне и Херцеговине према другим крунским земљама. Другим речима, српски народ у Босни и Херцеговини би се без икаквих сметњи могао присајединити Карловачкој митрополији „која осим јасног наређења привилегијалног има и као правна наследница пећке патријаршије, исторично право на православну цркву и народ у Босни-Херцеговини”. Уколико би овакво уређење било спроведено, Јанковић сматра да би тиме аустријске власти обезбедиле лојалност босанско-херцеговачких Срба, док ће политика Калајевог режима о спровођењу идеје (код Јанковића „фикције”) босанског народа само довести до незадовољства и устанака. Његова аргументација почива на премиси да је турски јарам у Босни и Херцеговини коначно сломљен, а област је дошла под управу Аустроугарске монархије, те у смислу привилегија које тамошњи српски народ ужива, оне би се имале протегнути на Србе у Босни. Уз то Пећка патријаршија, у оквиру које су се некада налазиле епархије у Босни и Херцеговини, живи кроз Карловачку патријаршију као своју наследницу П. Јанковић, „Босна-Херцеговина и наше привилегије”, *Српско коло* 30 (29. јул/10. август 1882), 483-485; П. Јанковић, „Босна-Херцеговина и наше привилегије II”, *Српско коло* 31 (5/17. августа 1882), 498-499; П. Јанковић, „Босна-Херцеговина и наше привилегије III”, *Српско коло* 32 (12/24. август 1882), 513-515.

⁴⁹⁶ „Друга двојица писаше о томе тако што је тај њихов посао „наруцбина”, а ми знамо како се наруцбине извршују”. Д. Руварац, „Ко је наследник српске пећке патријаршије”, 129.

⁴⁹⁷ Јер власт аустријског цара над Босном и Херцеговином није била без ограничења, што се огледа у конвенцији из Цариграда, од 9/21. априла 1879. године, у којој су Османско царство и Аустроугарска установила основе окупације

Руварчево схватање кључан је био моменат, не проглашења или укидања Патријаршије, већ настанак аутокефалне Српске Цркве, која је 1346. године из архиепископског подигнута у патријаршијски ранг. Будући да је седиште те архиепископије било у манастиру Жичи, који се у време поменутих расправа налазио у саставу Краљевине Србије, односно Београдске митрополије, то је Руварцу јасно давало одговор на питање о наследници угашене Патријаршије.

Ово обрушавање на дело Никодима Милаша није могло да прође ни без његове реакције, те се он јавности обратио путем листа „Наше доба“⁴⁹⁸.

не задирући у суверена права султана над Босном и Херцеговином. Конвенција је надаље послужила као основ за погодбу, коју је 1880. године аустроугарска влада направила са Васељенском патријаршијом у погледу Сарајевске православне митрополије. Ову погодбу је, како Руварац сматра, Милаш побркао са конвенцијом из априла 1879. године, „и то стога што му ниједно ни друго није познато било“. Са друге стране, наставља Руварац, и да је власт Аустроугарске над Босном и Херцеговином потпуна, опет би се поставило питање којој од три равноправне православне митрополије би се припојила Сарајевска: Карловачкој, Буковинској или Сибињској, или би пак остала самостална. Д. Руварац, „Ко је наследник српске пећке патријаршије“, 169-171.

⁴⁹⁸Као повод обраћања послужила су му писања четири српска политичка листа и један лист који је излазио у Русији. Уредништво свих пет листова га је оптуживало за блискост са Римом и Бечом и унијатску делатност. Нажалост, Милаш не наводи називе српских листова већ само оног руског. У питању је московски „Восток“, новине које су оваквим писањем, како каже Никодим Милаш, узбудиле читалачки свет у Русији, а „нарочито оне који ме познају“. Говорећи о спорном делу које је покренуло лавину критика и расправа, Милаш за лаж проглашава тврдњу да је исто написано по налогу патријарха Германа, који му је обећао место Митрополита сарајевског истичући да поглавар у Сремским Карловцима има потпуно супротно мишљење од онога изнетог у брошури из 1884. године. Овај став Патријарха Германа Милаш изводи из једне епизоде са почетка 1886. године, у којој је Митрополиту карловачком врло блиска особа сугерисала да се за потребе православне Цркве у Аустроугарској сазове сабор свих православних јерарха. Међутим, одговор митрополитов био је негативан. Шта више, говорећи о немогућности сазивања оваквог сабора услед дуалистичког уређења, он је рекао да би било целесходније, када се изрекне анексија, од ових делова и Далмације основати аутокефалну Цркву „па да буду и у Цислитави две митрополије српска и буковинска као и у нас – српска и романска“. Према речима Никодима (Милаша), њега је о овоме писмом известила иста ова, патријарху блиска особа, којој не наводи име. Ипак, Милаш признаје да је то данашње мишљење Патријарха и патријаршијских кругова, док за оно раније каже да не зна какво је било нити га се тиче да зна. У прилог свом ставу Милаш наводи беседу Михаила Полит-Десанчића, која је одражавала став истоветан његовом, те ју је народ дочекао с одушевљењем, затим књигу Емилијана Радића, коју је са одобравањем прихватила руска штампа, дело Павла Јанковића, које је штампало либералима блиско „Српско коло“ итд. Наравно, у делу нема ни помена оних аутора који су став о Карловачкој митрополији као наследници Пећке патријаршије оспоравали и побијали. Након што је из овога извео закључак да се ни народ ни јерархија ни представници либералне странке првобитно нису противили идеји према којој је Патријарх карловачки наследних пећког, Милаш се пита због чега је сада, након издавања његове књиге, до преумљења дошло. Одговор налази у чињеници да је све било у реду док је на челу Митрополије био Проконије, по свему омиљена и угодна особа. Међутим, када је на његово место дошао Герман (Анђелић), за којег Милаш каже да се нико до сада није изложио толиким нападима, дошло је до поистовећивања звања са личношћу, па је, као што су се некада због Ивачковића сва права Патријарха узносила, тако се сада због Анђелића иста оповргавају. На крају обраћања, у једном академском маниру, каже да је међу полемичким делима, насталим поводом његовог, нашао доста ваљаних, а нарочито се истиче оно штампано у 62. свесци Гласника (Милаш није знао да је аутор Димитрије Руварац), које је пред њега изнело неке историјске изворе за које није знао, а који су га принудили да „другачије мисли о нашљедству Пећке патријаршије“. Пошто се више не враћа на ово питање, остаје нејасно у чему се ова промена огледа, тј. да ли се након полемике и сам Милаш приклонио Руварчевом ставу о Београдској митрополији као наследници Пећке патријаршије. На крају, Милаш подвлачи да је историјски аспект његове књиге секундаран и да је његовим оповргнућем поништено само оно што су пре њега писали историчари, дачим је он само преузимао њихова дела, не пишући ништа ново. Са друге стране, сматра да онај примарни аспект, а то је канонски, ни у чему није оповргнут јер канонско право не прави разлику између анексије и окупације, а границе управе црквених послова морају бити разређене према границама грађанских послова саобразно 17. правилу Халкидонског и 38. правилу Трулског сабора. Н. Милаш, *К питању о јерархичком положају Сарајевске митрополије. Једно писмо архимандрита Никодима Милаша* (прештампано из „Нашег доба“ за 1886. годину), Нови Сад 1886.

Полемика је обновљена почетком 20. века када је новосадски адвокат Ђура Вукићевић, добро предвиђајући да ће питање наследства Пећке патријаршије, које још увек има само теоријски, ускоро, са развојем политичких догађаја, добити и свој практични значај, објавио једну књижицу о којој је већ било речи. Он је у јавност иступио са ставом према којем је наследник Пећке патријаршије Црногорска митрополија. Тачније, он се налазио на становишту да Пећка патријаршија није канонски укинута 1766. године будући да је акт султана Мустафе III насилнички и самовластан, а због чега је патријаршија фактички остала неугашена и наставила да живи кроз Црногорску митрополију.⁴⁹⁹ Овим делом позабавила се и Матица српска, те је оно, у „Летопису Матице српске”, оцењено као дело политичке природе, које ће као такво више интересовати новинаре, док као научни рад не завређује неку пажњу, понајвише због малобројности извора, а оно што нарочито одузима научност делу јесте „прекомерна изражена тенденција у корист црногорских политичких аспирација”.⁵⁰⁰

Осврт на Вукићевићеву књигу направио је и Јован Н. Томић у 76. броју „Српског књижевног гласника”. Нарочито је драгоцено његово сведочанство дато у уводу према којем су многи ову тему обрађивали, не као историјску, него као политичку, дајући потпору аспирацијама аустријске политике, којој није ишло у прилог обнављање Пећке патријаршије будући да би таква била ван њеног утицаја, него је, уместо тога, инсистирала на учењу које Карловачког митрополита одређује као наследника Пећког трона.⁵⁰¹

⁴⁹⁹ Вукићевић је сматрао да каноничко право источно-православне цркве не даје право владару (понајмање нехришћанском) да ствара ии руши аутокефалије те према томе акт из 1766. године никако не може бити правоваљан. Уместо тога, овим поступком је, истиче аутор, извршено једно насиље над Пећком патријаршијом, приликом чега су само отргнуте неке њене епархије, али она никако није изгубила своја ни стварна ни виртуална права над њима. Истовремено, Вукићевић тврди и покушава да докаже да је Пећка патријаршија остајала кроз време неугашена у крилу Цетињске српске православне митрополије „која је стајала вазда и стоји и данас на каноничком темељу српске пећке светосавске аутокефалије која је црквено-правни континуитет сачувала до данашњег дана и која јој је не само једини и правни наследник, него јој је и уједно и једини и прави канонички репрезентанат у данашњем времену”. Ђ. Вукићевић, *Да ли се српска пећска патријаршија 1776. канонички укинула и коначно угасила и ко јој је црквено-правни наследник*, Нови Сад 1904, 34.

⁵⁰⁰ Аутор текста, библиотекар др Јован Радонић, Вукићевићу је, пре свега, замерио то што је као политичар, унапред уверен у своје ставове, целу ствар једнострано приказао одбацујући оне делове који му се нису уклапали у поменуто уверење. Као пример наведена је грамата Патријарха пећког Калиника из 1710. године за коју Вукићевић сматра да је основ аутокефалности Карловачке архиепископије. Међутим, Радонић каже да је Вукићевић занемарио, иако држи да је то добро знао, чињеницу да иза грамате не стоји Свети синод Пећке патријаршије, него је она као израз Патријархове воље издата на путовању у Немету, а није искључено ни да иза ње не стоји и званични Беч, коме је ишло у прилог „да се Срби у ћесаревини оцепе од пећске патријаршије”. Идући даље у полемици са Вукићевићем, Јован Радонић разматра и питање каноничности укидања Пећке патријаршије 1766. године, узимајући у обзир број епископâ који су потписали акт о укидању, те закључујући да је овај догађај био сасвим каноничан. У аргументовању овог става полази од грчке књижице „Τά κατά τής ἀρχιεπισκόπου Ἀχρίδων καί Πεκίου”, штампане 1869. године у Цариграду, а која доноси документа из цариградског синодалног архива. Ту је могуће видети да је акт о укидању потписало 10 суфрагана Пећке патријаршије, што, уз податке из списка Патријарха јерусалимског Хризанта (*De officiis ecclesiae orientalis* из 1715. године), према којима је било 11 суфрагана подређених Архиепископу пећком, доводи до закључка да је већина епископâ била за укидање. Ипак, наглашено је да се увек мора имати у виду претходно постављање епископâ оданих Васељенској патријаршији и фанариотским круговима. Ј. Радонић, „Белешке” *Летопис Матице српске* 225 (1904), 113.

⁵⁰¹ Вукићевићев став, сматра Томић, стоји на погрешним темељима. Он наиме генерализује моменат црногорске независности од Турске протежући га у прошлост, односно на време када независност није постојала, а такође тврди да су Епископ зетски и митрополити били заменици Патријарха, због чега су носили титулу егзарха. Ово Томић одлучно негира износећи чињеницу да они нису били заменици Патријарха у опсегу Патријаршије, него у опсегу Зетске епископије бивајући истовремено и изасланици за суседну Далматинску епископију. Ипак, остављајући на страну „ситне грешке”, налази да књижица Ђуре Вукићевића заслужује пажњу историчара и богослова српских”. Ј.

Нарочито жустро је са Вукићевићем полемисао Димитрије Руварац у поменути три дужа текста, односно три дела једног текста који су излазили у листу „Српски сион”.⁵⁰² Разматрајући ове разноликости у погледима на питање правног наследника укинуте Пећке патријаршије и покушавајући да их на неки начин помири, Љубомир Дурковић Јакшић закључује да политички моменти и националне аспирације јесу утицале на учеснике у расправи, те отуда потичу и разлике међу њима „иако су били сви Срби и добри патриоти”.⁵⁰³ Свакако, овде препознајемо једну субјективност аутора, јер, нити је могуће на основу доступних извора ући у мотиве свих учесника расправе, нити је појам „доброг патриоте” нешто што припада научном дискурсу. Оно што, као проучаваоци прошлости, можемо да кажемо јесте да је кроз полемику о питању ко би могао да се назове наследником Пећке патријаршије покренуто и питање њене обнове иако оно није било ново и посведочено о начину на коју је живело сећање на угашену Пећку патријаршију након 1766. године. .

О идејама обнове Пећке патријаршије пре Првог светског рата накратко је било речи у поглављу о Српској Цркви у јужној Србији и Македонији када је, као једна од реакција на деловање бугарске пропаганде и рада на оснивању Егзархата, разматрана и обнова Пећке патријаршије.⁵⁰⁴ У том циљу покренута је енергична дипломатска активност нашег посланика у Цариграду, али су сви покушаји наишли на одлучно одбијање од страневтамошњег руског посланика, Игњатијева, који је свој став образлагао тврдњом да Бугари бране словенску ствар.⁵⁰⁵ У контексту обнављања Српске патријаршије ваља напоменути да је међу Бугарима,

Н. Томић, Оцене и прикази: *Да ли се српска пећска патријаршија год. 1766. и коначно угасила и ко јој је цеквено правни наследник? од Ђуре Вукићевића*, Српски књижевни гласник књ. 1, св. 13, Београд 1904, 630.

⁵⁰² Врло добро упућен у рад свог опонента, на почетку расправе навео је један Вукићевићев чланак објављен 1894. године у „Нашем добру” под насловом „Пећски патријарх и пећска српска патријаршија”, који је по речима самог аутора написан као реакција на актуелне гласине да ће поводом посете краља Александра Обреновића Цариграду султан именовати за Патријарха пећког и Митрополита српског. У овом тексту Вукићевић је чврст у мишљењу да је Пећка патријаршија укинута ферманом Мустафе III 1766. године, што је, примећује Руварац, потпуно супротно ставу израженом 1904. године.⁵⁰² Овај нови став, по коме Пећка патријаршија није канонски укинута јер није било сабора епископа који би ту одлуку донео, према Руварцу, може да доведе и питање аутокефалност не само Карловачке, Београдске и Цетињске митрополије него и Српске Цркве под Светим Савом јер ниједна од њих аутокефалност није добила на онај начин који Вукићевић сматра једино каноничним, а то је путем сабора дотичне помесне Цркве. Такође, као и Јован Радонић, замера му што прећуткује да је грамата патријарха Калиника из 1710. године „издата у једном незнатном сеоцету” веома удаљеном од Пећи. И коначно, Руварац побија тезу о аутокефалности Црногорске митрополије наводећи да је Владика Сава (Петровић), нашавши се на челу Митрополије у моменту гашења Пећке патријаршије 1766. године сам себе прогласио за самосталног архијереја те да података о признавању аутокефалности од стране Патријарха константинопољског нема нигде осим у Атинској Синтагми из 1855. године. Уз то, заиста би уникатно било, сматра Руварац, да се дадне аутокефалност једној епископији/митрополији у којој нема више од једног епископа/митрополита којег је пре народ бирао, а сада кнез „и који мора да мољака друге да га посвете”. Што се тиче овог последњег аргумента, исти је, на примеру Призренске епархије, примењивао и сам Вукићевић у оном ранијем тексту из 1894. године тврдећи да нема смисла давати аутокефалност једној епархији која под собом не би имала ниједног суфрагана епископа. У овој полемици, Руварац је начинио нарочит осврт на Вукићевићеву тврдњу о Цетињској митрополији као настављачу односно једином правом и законитом наследнику угашене Пећке патријаршије разматрајући, пре свега, да је недопустиво изједначавање Зетске и Цетињске епархије Д. Руварац, „О укинућу пећке патријаршије и њеном наслеђу”, *Српски Сион* 10 (15. мај 1904), 261-270; Д. Руварац, „О укинућу пећке патријаршије и њеном наслеђу II”, *Српски Сион* 11 (31. мај 1904), 293-299 ; Д. Руварац, „О укинућу пећске патријаршије и њеном наслеђу III”, *Српски Сион* 12 (5. јун 1904), 330.

⁵⁰³ Љ. Дурковић Јакшић, „Удео Цетињске митрополије”, 263.

⁵⁰⁴ „Знај, поврх свега, да ја смерам да се успостави Патријархат Српски, и што пре то боље”. „Писмо Јована Ристића Филипу Христићу од 19. септембра 1879. године”, *Писма Јована Ристића Филипу Христићу*, Београд 1931, 272.

⁵⁰⁵ Свој статус заштитника православља стечен Кучукаинарицијским миром Русија је изгубила након пораза у Кримском рату и Париског мира (1856), због чега је променила своју политику у наступу према истоку. Пошто је

поред струје која је пропагирала мирољубиву политику ослобађања од османске власти путем Егзархата и пропаганде, постојала и револуционарна организација бугарских миграната из Србије и Румуније. Између ове организације и Кнежевине Србије, 14. јануара 1867. године склопљена је једна врста конвенције којом се предвиђа оснивање заједничке српско-бугарске државе по имену Краљевство Србо-Бугара, а која би имала и свог Патријарха.⁵⁰⁶ Након што је пропала иницијатива Намесништва да се 60-их година 19. века искористи криза изазвана бугарско-грчком борбом, бележимо још само један помен ове идеје. Реч је о наведеном писму Јована Ристића из 1789. године упућеном Филипу Христићу, а у којем се помиње план о што скоријем обнављању Српског патријархата.⁵⁰⁷ Међутим, остало је само на помену пошто у изворима нема никаквог помена да је по овом питању ишта предузимано.⁵⁰⁸

Након неуспеха дипломатске активности српске владе, идеја о обнови Пећке патријаршије мировала је све до Берлинског конгреса и окупације Босне и Херцеговине, када је опет постала актуелна, бивајући додуше секундарна у односу на полемику о припадности епархија у Босни и Херцеговини, односно о наследнику Пећке патријаршије.⁵⁰⁹ Аргументујући свој став о Цркви у Краљевини Србији као наследнику Пећке патријаршије, Димитрије Руварац је, позивајући се на рад Светог Саве, тачније његово одређивање манастира Жиче као архиепископског седишта аутокефалне Цркве, те наредбу Стефана Првовенчаног да се у истом манастиру имају постављати српски епископи, заузео становиште да се Митрополија у Краљевини Србији и Београдска архиепископија прогласи „Архиепископијом жичком и патријаршијом српском”, истичући са негодовањем, чињеницу да је овај став⁵¹⁰ изношен још

напуштена дотадашња идеја јединства православних хришћана у Османском царству, Русија се прилагодила новим околностима и следећи своје империјалне интересе почела да подржава један народ – бугарски. Због тога је пред међународну јавност изнела бугарско црквено питање у Османском царству. Са друге стране, подржавајући Бугаре, руска дипломатија је у потпуности осујећивала Кнежевину Србију да реагује по овом питању, због чега је српски народ у Старој Србији остао препуштен самом себи све до ратова за ослобођење и балканских ратова. В. Вучковић, „Бугарска егзархијска црква као руски пројекат у европској Турској (оснивање, развој и однос према Српској православној цркви до 1878. године)”, *Култура полиса* 25 (2014), 95.

⁵⁰⁶ Десети члан споразума је предвиђао да Патријарх Србо-Бугара буде независан по праву добијеном од старине, да Синод буде увек мешовит, а епископије као и управе судске и административне да се одређују према већинској популацији. Синод би предлагао кандидате за епископе државним властима које би обављале избор пажећи на већински дијалекат епархије. Развој међународних прилика након Велике источне кризе осујетиће реализацију ових планова. А. Јовановић, *Постанак Егзархије и Турска, Русија и Србија*, Скопље 1936, 75-79.

⁵⁰⁷ „Знај, поврх свега, да ја смерам да се успостави Патријархат Српски, и што пре то боље”. „Писмо Јована Ристића Филипу Христићу од 19. септембра 1879. године”, *Писма Јована Ристића Филипу Христићу, Београд 1931*, 272.

⁵⁰⁸ Чак ни сам Ристић који је цело једно поглавље своје „Дипломатске историје Србије” посветио догађајима повезаним са добијањем независности Српске цркве у Кнежевини Србији не помиње ову своју идеју о обнови Патријаршије. Упореди Ј. Ристић, *Дипломатска историја Србије II*, 274-286. Такође, сумирајући све раније покушаје обнављања Патријаршије до 1913. године, Никодим (Милаш) ништа не говори о овоме. Еп. Никодим (Милаш), „Обнова српске патријаршије”, *Политика* 3458 (29. август 1913), 1-2. Уместо потписа аутора стоји само „h” а да је дело Никодима Милаша сазнајемо из библиографије радова коју је саставила Марија Јачов. М. Јачов, „Библиографија радова Никодима Милаша”, *Православна мисао* 33-34 (1986-1987), 130.

⁵⁰⁹ Никодим (Милаш) констатује да је питање обнове Пећке патријаршије у овом периоду покренуто у скроз погрешном правцу јер, уместо да се говори о потреби успоставе Патријаршије и о начину на који би се то могло остварити, залутало се у беспућа бесконачне расправе о томе која митрополија би имала право да се назове наследницом Пећке патријаршије. Еп. Никодим (Милаш), „Обнова српске патријаршије”, *Политика* 3458 (29. август 1913. године), 1-2.

⁵¹⁰ „Предлажемо да се краљевини Србији, архиепископија и митрополија београдска прозове „архиепископијом Жичком и патријаршијом српском, и да се Жича оправи тако да у њој може седети и архиепископ и патријарх“. Да би ово остварило и Патријаршија обновила, Руварац је предлагао законити пут кроз договор са Патријархом константинопољским, који би требало да поништи одлуку о укидању Пећке патријаршије из 1766. године и да

пре 1885. године у 62. броју „Гласника Српског ученог друштва”, али да ни српска влада ни јерархија у овоме смеру, ни двадесет година после, није предузела ниједан корак што говори да са овим предлогом нису сагласни те не преостаје ништа друго него да се он повуче „па нек и он послужи као доказ потомству какви смо били при свршетку XIX. и у почетку XX. века”.⁵¹¹ Истине ради, ипак признаје да је на 27. седници Народне скупштине одржаној 4. децембра 1896. године прочитана интерпелација потписана од стране 71 посланика, у којој је Влада упитана о изгледима да се за Србе на тлу Османског царства обнови стара Пећка патријаршија, али да интерпеланти нису помињали проглашење Митрополита београдског за Патријарха српског. На интерпелацију је одговорено резолуцијом у којој се каже: „Народна скупштина увређена са неправде нанесене народности српској у Скопљу од стране Васељенске патријаршије са задовољством констатује да је влада краљевска у питању владичанском у Скопљу схватила прави значај тога питања и присне осећаје народа српског, и у исто време изјављује јој уверење да ће на том путу увек наћи једнодушну потпору целог народа српског те да се једном учини правда српског браћи, која стоје под моћном и пријатељском царевином Турском”.⁵¹² На интерпелацију је одговорио и тадашњи председник владе, Стојан Новаковић: „Да ли се пећска патријаршија може или не може васпоставити, питање је, на које је мени тешко одавати, са овог места дати одговор. Има један велики принцип, коме ми морамо одавати правду, а тај принцип зове се: јединство православља. Јединство православља треба да је оличено у Васељенској Цркви. Желети је, са стране свију православних људи на Балканском полуострву, да Црква православна чини једну једину целину”.⁵¹³ Дакле, овим је недосмислено стављено до знања да се ово питање не може решавати мимо Васељенске патријаршије.⁵¹⁴ Руварац, сагледавајући одговоре скупштине и председника владе закључује да ни један ни друге није у духу обнове Пећке патријаршије, а још мање у духу проглашавања Митрополита београдског патријархом српским.⁵¹⁵ Свега четири дана након поменутог скупштинског заседања, 8. децембра 1896. године, у Београду је одржан један митинг „Македонаца и Старо-Србијанаца”, на којем је расправљано питање васпостављања Пећке патријаршије, а том приликом донета је резолуција према којој би се имало обратити султану Абдул Хамиду са молбом да се укине незаконита радња његовог претходника из 1766. године и васпостави Пећка патријаршија.⁵¹⁶ Напоменимо и да је те 1896. године Нићифор (Дучић) написао књигу „Рашко-призренска митрополија и национална-културна мисија Краљевине Србије” у којој је доказивао да је Пећка патријаршија незаконито укинута.⁵¹⁷ Пристајући да због свега реченог повуче свој предлог о Митрополиту београдском као Патријарху, српском Руварац се придружује ставу да карловачки митрополити

дозволи да се српска Архиепископија и Митрополија у Београду подигне на степен Патријаршије. Д. Руварац, „Ко је наследник српске пећке патријаршије”, 170-171.

⁵¹¹ Д. Руварац, „О укинућу пећке патријаршије и њеном наслеђу III”, 330.

⁵¹² Наведно према Д. Руварац, „О укинућу пећке патријаршије и њеном наслеђу III”, 330.

⁵¹³ Наведно према Д. Руварац, „О укинућу пећке патријаршије и њеном наслеђу III”, 330.

⁵¹⁴ Ово гледиште према којем се питање обнављања Пећке патријаршије не може извршити мимо Васељенске патријаршије остаће непромењено, па ће том линијом ићи власти и након балканских ратова као и након Првог светског рата када је идеја о обнови Патријаршије коначно реализована. За разлику од државних власти и црквене јерархије (са изузетком Никодима Милаша), међу свештенством је постојала снажна идеја која је подразумевала обнову Патријаршије путем унутрашњег проглашења и простог нотификовања Васељенској патријаршији. Овакво схватање своје утемељење је налазило у чињеници да је Српска патријаршија одавно проглашена и да је само незаконито укинута те Фанар са њеном обновом нема ништа. За више о овом погледу видети поглавље које се бави преговорима са Васељенском патријаршијом.

⁵¹⁵ Д. Руварац, „О укинућу пећке патријаршије и њеном наслеђу III”, 331.

⁵¹⁶ Д. Руварац, „О укинућу пећке патријаршије и њеном наслеђу III”, 331.

⁵¹⁷ Н. Дучић, *Рашко-призренска митрополија и национална-културна мисија Краљевине Србије, Београд 1896.*

и патријарси, премда нису наследници пећког трона, према свим условима и околностима имају највећа права на звање Патријарха српског, тим пре што је жељу народа из 1848. године потврдио и цар Фрања Јосиф, угарски државни сабор 1868. Године, као и сви српски сабори од 1860. године до тренутка писања, а достојанство Патријарха карловачког признају све аутокефалне цркве, укључујући и Васељенску патријаршију.⁵¹⁸ Почетком 20. века свој предлог о обнови Патријаршије имао је прота Стеван Димитријевић, према којем је прво требало успоставити духовно јединство између покрајинских цркава, пре свега кроз боље повезивање на просветном, научном и организационом плану након чега би се извршило и оно административно.⁵¹⁹

Наредни подстицај за идеју обнављања Пећке патријаршије донеће политички успеси остварени у балканским ратовима завршеним 1913. године. Наиме, тада се под влашћу Краљевине Србије нашла јужна Србија са Македонијом, а прво јавно изношење поменуте идеје налазимо у листу „Политика”. Реч је о већ цитираном чланку који је под псеудонимом написао Епископ Никодим (Милаш), а према којем би обнављање Пећке патријаршије са центром у Скопљу имало да се изврши од стране државних власти, под чијим суверенством су се у том тренутку налазиле српске земље, и то без консултовања Васељенске патријаршије будући да је укидање 1766. године било незаконито.⁵²⁰ Овај Милашев чланак имао је одјека и међу Србима у Аустроугарској који су своја размишљања на тему обнове Пећке патријаршије и могућим начином на који би се према њој односила Патријаршија у Сремским Карловцима изнели у листу „Браник” предлажући да се проблем напоредног постојања двеју српских патријаршија реши тако што би она у Карловцима почела опет да се назива митрополијом.⁵²¹ Међутим, српска Влада која је и овога пута имала главну улогу у преговорима са Васељенском патријаршијом није узела у разматрање овај Милашев предлог, него је изабран други пут који је водио преко преговора са Васељенским патријархом, испрва око канонског отпуста епархија који су Балканским ратовима дошле у границе Краљевине Србије, да би касније, на личну иницијативу Николе Пашића, пред Фанар био стављен предмет обнављања Пећке патријаршије.⁵²² Преговоре је прекинуо Велики рат и тако је завршен последњи неуспели покушај обнове Пећке патријаршије.

Када се осврнемо на све помене Пећке патријаршије које нам доносе историјски извори из времена пре Првог светског рата, можемо да закључимо неколико ствари. На првом месту да је идеја Пећке патријаршије била снажно укореењена у свим деловима српског народа, без обзира

⁵¹⁸ Д. Руварац, „О укинућу пећске патријаршије и њеном наслеђу III“, 331.

⁵¹⁹ С. Димитријевић, „Српска црква у XIX веку”, *Хришћански весник* 2 (1901), 6-19.

⁵²⁰ Милаш наводи да је десет епископа тражило укидање Патријаршије 1766. године, али да је према разним каталозима епархија из 13. века познато како је укупан број епархија био 30, што значи да се Патријаршија није могла законски укинути због премалог броја епископа. Еп. Никодим (Милаш), „Обнова српске патријаршије”, 3458 (29. август 1913), 1-2.

⁵²¹ „Ми Срби овде сачињавамо врло малу мањину према Српству на Балкану. Није искључено да ће Српство на Балкану захтевати успоставу старе српске патријаршије било у Пећи или у Скопљу било у Београду[...] Ако би се на Балкану успоставила стара патријаршија морао би се свако питати: како би према тој великој српској патријаршији изгледала ова наша мала и једна патријаршија у Карловцима. Поред велике српске патријаршије на Балкану не би могла постојати мала српска патријаршија у Карловцима. Угарски устав не познаје српски патријархат у Угарској. У том би могли бити сагласни Срби и Мађари. Стога се нехотице намеће мисао: да после смрти Лукијана Богдановића у Угарској не буде више српског патријарха у Карловцима, већ према угарском уставу: карловачког архиепископа и митрополита”. Текст из „Браника” је је преузела „Политика”. Видети „Обнова српске патријаршије”, *Политика* 3461 (1. септембра 1913), 1-2.

⁵²² Преговори вођени 1913-1914. године детаљно су изложени у поглављу се бави преговорима са Васељенском патријаршијом.

што је престала да постоји 1766. године. Нажалост, извори којима располажемо бацају светлост на ставове и мишљења црквене јерархије, политичара, интелектуалаца и новинара, па остајемо ускраћени за начине на које је о Пећкој патријаршији промишљао обичан народ. Ипак, нема сумње да су писања, расправе и разна разматрања која су објављивана у штампи, чинила идеју Патријаршије живом и међу припадницима ове друштвене групације. Фактори који су стимулативно деловали на дуговечност и актуелност идеје Пећке патријаршије и њене обнове некада су долазили из сфере политичког, некада из сфере академског, а некада из сфере црквеног. Разноликост исходишта доводила је често до размирица и сукобљавања, што је негативно утицало на саму идеју обнове Патријаршије, а то је најбоље видљиво на примеру питања Српске Цркве у Босни и Херцеговини након Берлинског конгреса. Премда је и сам био део тих расправа, које су често биле праћене тешким оптужбама за издају националних интереса, те као такве још више доприносиле разједињавању националног корупуса, а самим тим отежавале идеју обнове Патријаршије, Никодим (Милаш) ће, много година касније, са жаљењем казати како је питање обнове Пећке патријаршије постављено скроз погрешно јер је уместо начина како би се оно извело у први план стављено питање о томе која митрополија би имала право да се назове наследницом Пећке патријаршије, па се цела идеја изгубила у беспућима бесконачне расправе.⁵²³ Међутим, не смемо да испустимо из вида да је једино онај део српског народа (са својим државним и црквеним властима) који је живео у Краљевини Србији и Краљевини Црној Гори био слободан да предузима конкретне кораке у циљу обнављања Пећке патријаршије, док су српски православни верници у Босни и Херцеговини, Карловачкој митрополији и Буковинско-далматинској митрополији били зависни од тамошњих, према православљу нимало благонаклоних државних власти. Стога су најозбиљније иницијативе за обнављањем Патријаршије пре Првог светског рата забележене на просторима јужно од Саве и Дунава.

Ако се опет вратимо на поменуте расправе и сагледамо сву њихову шароликост, оптужбе, увреде, па чак и оне елементе који су носиле обележје личног обрачуна попут Руварчевог и Дучићевог, у њима налазимо једну тачку пресека, која нас доводи до другог важног закључка. Наиме, сви дискусанти су, без обзира из ког миљеа долазили, коју идеју заступали и које аргументе износили, говорили о покрајинским црквама као деловима Пећке патријаршије, односно исте оне Цркве, која је своју аутокефалност добила прегалаштвом Светог Саве, а патријаршијски ранг 1346. године. То видимо из аргументације употребљене у сврху одбране изнесеног става. Ни на једном месту не помиње се никаква друга Црква осим светосавске, основане 1219. године. Дакле, иако формално угашена 1766. године, светосавска Пећка патријаршија, као некакав идејни конструкт и даље је обједињавала епархије и епископе у свим разједињеним покрајинским црквама, што ће и те како олакшати њену обнову након Првог светског рата. Овај моменат, нарочито је важан због актуелних политичких догађања у којима се, некада искривљеним интерпретирањем чињеница, а некада њиховим простим занемаривањем или домишљањем покушава створити наратив по којиме су неке покрајинске цркве (Цетињска и Карловачка митрополија) биле потпуно независне не само у црквеном него и у идејном смислу, немајући никаву повезницу са другим српским покрајинским црквама свед 1920. године, када су ушле у једну потпуно нову Цркву, лишену било каквог историјског наслеђа. Међутим, како што видимо из многобројних историјских извора анализираних у овом поглављу, све покрајинске цркве виделе су једино Пећку патријаршију као свој извор, због чега ће иницијатива за повратак у стање какво је било пре 1766. године доћи већ у првим данима по завршетку Великог рата. Овиме је потврђена научна хипотеза о присутности идеје Пећке

⁵²³ Еп. Никодим (Милаш), „Обнова српске патријаршије”, *Политика* 3458 (29. август 1913. године), 1-2.

патријаршије у свим покрајинским црквама и након њеног гашења као и о томе да су све ове цркве себе виделе искључиво као изданке Пећке патријаршије, а не нове црквене јединице.

Глава 3

КОНФЕРЕНЦИЈСКИ И САБОРСКИ РАД НА УЈЕДИЊЕЊУ СРПСКИХ ПОКРАЈИНСКИХ ЦРКАВА И ЊЕГОВО МЕСТО У ДРЖАВНОМ ЗАКОНОДАВСТВУ

Пут од идеје уједињења покрајинских цркава и обнове Пећке патријаршије до њене реализације изискивао је велики организациони рад и напор. Решење је нађено у епископским конференцијама на којима су учествовали архијереји покрајинских цркава. Будући да није постојало јединствено црквено тело, ова окупљања архијереја нису могла да се назову саборима све док уједињење није формално завршено, што је омогућило тек Четвртој конференцији да се назове Светим архијерејском сабором уједињене Српске православне Цркве. У православном свету, конференције такође претходе саборима вршећи припремну улогу у њиховом одржавању па се називају и предсаборске.⁵²⁴

3. 1. Прва конференција архијереја

Прва конференција свих српских православних епископа сазвана је на иницијативу владе Стојана Протића, а одржана је у Сремским Карловцима 18/31. децембра 1918. године под председништвом Архиепископа београдског и Митрополита Србије Димитрија. Делегат владе др Војислав Јанић⁵²⁵ присутнима је саопштио намеру државних власти да делују у смеру уједињења српских покрајинских цркава и успостављању Српске патријаршије. Осим председавајућег, седници су присуствовали: заменик Архиепископа карловачког, Епископ пакрачки Мирон (Николић), Митрополит дабробосански Евгеније (Летица), Митрополит бањалучко-бихаћки Василије (Поповић), Митрополит зворничко-тузлански Иларион (Радонић), Епископ вршачки Гаврил (Змејановић), Епископ темишварски Георгије, Епископ будимски Георгије (Зубковић), Епископ далматинско-истријски Димитрије (Бранковић) и Њпископ Иларион (Зеремски), архидијецезански викар и синодски канцелар Митрополије карловачке.⁵²⁶ Седницу је отворио Епископ пакрачки Мирон изражавајући радост због свршетка ратних дешавања и уједињења не само српског народа него и уједињења српског, хрватског и словеначког народа у једну државу. Поред усмених изјава присутних архијереја, које су се тичале уједињења, прочитана је одлука⁵²⁷ босанскохерцеговачких епископа од 1/14. децембра

⁵²⁴ Упореди Д. Ђукић, Р. Кисић, „Свети и велики сабор у контексту установе саборности-црквеноправна и екуменска перспектива”, *Зборник радова Правног факултета у Новом Саду* 2 (2021), 571-600.

⁵²⁵ За више видети Р. Радић, *Војислав Јанић (1890–1044), свештеник и политичар. Поглед кроз аналитички прозор*, Београд 2018.

⁵²⁶ „Записник конференције српских православних епископа држане у Сремским Карловцима 18. децембра 1918. године под председништвом архиепископа београдског и митрополита Краљевине Србије високопреосвећеног господина Димитрија”, *ГУСП* 2 (16/29. јул 1920), 17.

⁵²⁷ Одлуку конференцији је предочио Митрополит дабробосански Евгеније (Летица). ⁵²⁷ „Записник конференције српских православних епископа држане у Сремским Карловцима 18. децембра 1918. године под председништвом

1918. године да се умоли Митрополит Краљевине Србије да прими у састав своје Митрополије четири босанско-херцеговачке епархије, као и одлука Светог архијерејског синода Карловачке митрополије бр. 126/104 од 18/31. децембра 1918. године⁵²⁸ о „сједињењу своје црквене области са осталим српским црквеним областима у уједињеној држави СХС и успостављањем јединства какво је постојало до 1710. године у Српској патријаршији, а које ће се законитим и од стране Васељенске патријаршије прописаним путем по позваним чиниоцима уредити и придржавајући митрополији карловачкој право пристанка код уређивања односа њезина према јединственој Цркви и држави”. Епископ Мирон је скупштину обавестио и да се Епископ далматински-истријски Димитрије обратио представком Светом архијерејском синоду Карловачке митрополије, умољавајући у име своје и у име Бококоторско-дубровачке епархије повратак у „крило матере цркве”, одакле их је удаљила политика државних власти. Митрополит Србије Димитрије овом приликом је изјавио да у име своје црквене области пристаје на уједињење, те да ће за ову изјаву накнадно прибавити одлуку свога Архијерејског сабора. На основу ових изјава и молби констатовано је да постоји једнодушна одлука законитих представника српских православних црквених области за уједињењем, на основу чега је изречена потреба да се одмах приступи извршењу тога чина успостављањем Српске патријаршије „пошто се са пуним поуздањем очекује да ће и Српска Црква у Црној Гори пристати на уједињење будући да због краткоће времена и тешких прометних прилика није могла бити заступљена на овом збору епископа”. У сврху извршавања ове одлуке овлашћен је Митрополит Димитрије да се у име целокупне Српске православне Цркве представком обрати Патријарху константинопољском као и члановима Краљевске владе који би требало да пруже дипломатску подршку реализацији целокупне замисли.⁵²⁹ При овом заседању Епископ будимски Георгије (Зубковић) је замолио присутне епископе, будући да је његова епархија остала ван граница⁵³⁰ нове државе, да упуте молбу влади у Београду да се приликом склапања уговора о миру са Мађарском унесу клаузуле које ће обезбедити јерархијско јединство са Српском православном Црквом, као и њено материјално стање, те школски и национални развитак.⁵³¹ Пета тачка дневног реда тичала се припреме за израду привремене *Уредбе о избору првог српског патријарха*, а она је поверена синодалном секретару и архијерејезанском викару, Епископу Илариону који би задатак обавили у сарадњи са Митрополитом Димитријем и Краљевском владом у Београду. Десетом тачком дневног реда оснива се привремени Одбор са задатком да се побрине за привремену организацију уједињене Цркве до њеног коначног уређења. У састав овог тела ушли су: Митрополит зворничко-тузлански Иларион као председник, Епископ темишварски Георгије, Епископ нишки Доситеј, Епископ далматинско-истријски Димитрије и Епископ Иларион, архијерејезански викар и синодски канцелар Митрополије карловачке. Последње одлуке

архиепископа београдског и митрополита Краљевине Србије високопреосвећеног господина Димитрија”, *ГУСП* 2 (16/29. јул 1920), 17.

⁵²⁸ „Одлука Св. Архијерејског Синода срп. правосл. Митрополије Карловачке од 18. (31.) децембра 1918., којом се у начелу изриче сједињење срп. правосл. Митрополије Карловачке са осталим срп. правосл. црквеним областима у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца”, *Српски митрополијски гласник* 15 (10. август 1920). године, 1.

⁵²⁹ „Записник конференције српских православних епископа држане у Сремским Карловцима 18. децембра 1918. године под председништвом архиепископа београдског и митрополита Краљевине Србије високопреосвећеног господина Димитрија”, *ГУСПЦ* 2 (16/29. јул 1920), 18. Записник се може наћи и у АСАНУК МПА 1919/14.

⁵³⁰ Повлачењем државне границе између СХС и Румуније остали су у Румунији један део епархије вршачке и већи део епархије темишварске чији се Епископ са својим седиштем уз одобрење црквене и државне власти, пребацио у Кикинду. Веселиновић, „Уједињење покрајинских цркава”, 15.

⁵³¹ „Записник конференције српских православних епископа држане у Сремским Карловцима 18. децембра 1918. године под председништвом архиепископа београдског и митрополита Краљевине Србије високопреосвећеног господина Димитрија”, *ГУСПЦ* 2 (16/29. јул 1920), 18.

односиле су се на слање поздравних телеграма краљу Петру I и регенту Александру, Краљевској влади, као и телеграма захвалности Епископу кентербериском због показане љубави према српском народу и велике материјалне и моралне помоћи.⁵³²

У првом телеграму архијереји Карловце називају *Српским Сионом* и отуда краљу Петру I и регенту Александру поручују да су окупљени изразили жељу за уједињењем до сада расејаних српских цркава и уверавају их да ће се у новој уједињеној Српској Цркви ићи за тим да се национално и верско уједињење што јаче утврде.⁵³³ У одговору регент Александар је, у име краља Петра I и у своје лично име, изразио увереност у важну мисију Цркве у народном уједињењу и пожелео збору успех у раду.⁵³⁴ Телеграм који је послат председнику Министарског савета, поред вести о самом догађају, садржи и молбе Влади да својим посредовањем помогне у што већој мери како би се уједињење покрајинских цркава и обнова Патријаршије извело.⁵³⁵ Што се тиче телеграма упућеног кентербериском архиепископу⁵³⁶, он поред захвалности окупљених епископа садржи и честитање наступајуће нове године.⁵³⁷

Корак даље ка уједињењу начинио је Свети архијерејски синод Београдске митрополије у току свог првог сазива⁵³⁸, који је са прекидима трајао од 25. фебруара/11. марта до 6/19. јуна 1919. године, прилико чега је овластио свог председника, Митрополита Димитрија да што пре сазове у Београду нову конференцију свих православних архијереја „без обзира да ли ти архијереји припадају самосталним или још појединачним Српским црквама” на којој ће се поново размотрити одлуке донете у Сремским Карловцима као и бројна питања која се тичу уређења будуће уједињене Цркве.⁵³⁹ Било би очекивано да један овакав догађај као што је Прва конференција архијереја, на којем се после толико година покреће једно важно питање привуче велику пажњу јавности и има велике одјеке у штампи. Међутим, када погледамо штампу из тога времена, налазимо врло штуре податке, и то само о састанку и датуму одржавања, без икаквих детаља, што нам говори да је већ тада било јасно како ће процесом уједињења руководити државни врх и јерархија, а свештенство и народ неће имати пуно увида у његов ток и појединости. Оваква пракса важиће и за остале конференције, са мањим изузетком Четврте, која је сазвана у времену када је уједињење покрајинских цркава већ било обнародовано краљевим указом. Овај манир заклањања од очију јавности, који је представљен већ на Првој конференцији, имаће својих импликација у питању присаједињења Карловачке митрополије, што ће бити разматрано у нарочитом поглављу. Захваљујући реакцијама војвођанских радикала, сазнајемо да је јавност остала ускраћена за било какве детаље Прве архијерејске конференције. Оно што је доспело до страница јавних гласила била су само три цитирана телеграма, два која је

⁵³² „Записник конференције српских православних епископа држане у Сремским Карловцима 18. децембра 1918. године под председништвом архиепископа београдског и митрополита Краљевине Србије високопреосвећеног господина Димитрија”, *ГУСПЦ* 2 (16/29. јул 1920), 19.

⁵³³ „Телеграм Његову краљ. Височанству Регенту Александру од 18/31. децембра 1918. године”, *Српски митрополијски гласник* 1 (12/25. јануар 1919), 3. Такође и у АСАНУК МПА 1919/297.

⁵³⁴ „Телеграм Његову Преосвештенству митрополиту Димитрију од 18/31. децембра 1918. године”, *Српски митрополијски гласник* 1 (12/25. јануар 1919), 3.

⁵³⁵ „Телеграм Господину Председнику Министарског савета од 18/31. децембра 1918. године”, *Српски митрополијски гласник* 1 (12/25. јануар 1919), 4. Такође и у АСАНУК МПА 1919/297.

⁵³⁶ Реч је о Рандалу Томасу Дејвидсону који је на челу Кентербериске архиепископије био од 1903. до 1928. године. За више видети И. Чаировић, „Рандал Томас Дејвидсон као Архиепископ кентербериски (1903–1928)”, *Теолошки погледи* 3/2022, 503-524.

⁵³⁷ *Телеграм кентербериском надбискупу од 18/31. децембра 1918. године*. АСАНУК МПА 1918/297.

⁵³⁸ У оквиру првог сазива одржано је 35 седница и донесено 159 одлука. „Извештај о раду Св. архијерејског сабора Краљевине Србије”, *ГУСПЦ* 2 (16/29. јул 1920), 23.

⁵³⁹ „Извештај о раду Св. архијерејског сабора Краљевине Србије”, *ГУСПЦ* 2 (16/29. јул 1920), 23.

упутила Прва архијерејска конференција (регенту Александру Карађорђевићу и председнику Министарског савета) и један, који је као одговор Митрополиту Димитрију, упутио регент Александар Карађорђевић. Из ових телеграма, који су иначе објављени у „Српском митрополијском гласнику”, званичном листу Карловачке митрополије, чак месец дана након одржавања конференције, било је могуће сазнати само то да је на конференцији изречена потреба што скоријег уједињења и обнове Патријаршије. На основу овога „Застава” је пред јавност изнела не вест, него закључак да уједињење још није изречено.⁵⁴⁰

Овакав начин одношења према јавности, како ће се касније показати, имаће велике последице у виду отварања простора за разне гласине, нагађања, па чак и политичка мешетарења, што ће, не само доводити јавност у заблуду него додатно отежавати сам рад на уједињењу. Опречне информације долазиће из страначких кругова, штампе, па чак и из црквених кругова приморавајући понекад државни врх да се огласи саопштењем и демантује гласине за које је сматрао да исувише штете његовом угледу.⁵⁴¹

3. 2. Друга конференција архијерејâ

Другом конференцијом називамо заседање архијерејâ које се одвијало између 11/24. и 15/28. маја 1919. године, представљајући веома важан корак у процесу уједињења Српске православне Цркве. Међутим, организовање оваквог скупа, на којем би се по први пут нашли архијереји свих епархија које би имале ући у састав уједињене Цркве носило је са собом много изазова. Ратом разрушена и осиромашена престоница оскудевала је у смештајним капацитетима, свакодневним потрештима, чак и ситним инвентаром и постељином.

3. 2. 1. Изазови и тешкоће организовања Друге конференције архијерејâ

Актом од 4/17. фебруара Митрополит Димитрије известио је Министарство вера о потреби што скоријег сазивања нарочите седнице у Београду која би окупила представнике свих осталих самосталних српских цркава који су на конференцији у Карловцима и званичним писаним актима изразили жељу са ступањем у канонску заједницим са Црквом у Краљевини Србији. Ова седница према Митрополитовим речима, будући да ће решавати врло хитна питања, требало би да се одржи одмах после Васкрса, и то након заседања Светог архијерејског сабора Митрополије српске, а да би овакав скуп могао да се реализује потребно је да се архијерејима којих би, заједно са онима из Србије, било двадесетак, као и њиховој пратњи, омогући долазак у Београд, као и боравак у њему.⁵⁴²

У то време митрополитско седиште се налазило у једној изнајмљеној згради у коју је било планирано смештање архијерејâ из граница Краљевине Србије, чиме би смештајни капацитети тог здања били исцрпљени толико да се ту „не би више могло сместити ниједно

⁵⁴⁰ „Јединство српске православне цркве”, *Застава* 28 (18. фебруар 1919), 1.

⁵⁴¹ О овоме ће бити више речи у поглављу које се бави избором и устоличењем првог Патријарха обновљене Патријаршије.

⁵⁴² *Писмо митрополита Димитрија Министру црквених послова од 22. марта/4. априла 1919. године.* АЈ 69-1-1.

лице”. Због тога је Министарство вера обавештено о потреби проналажења једне зграде у којој би остали учесници конференције били смештени током свог боравка у главном граду.⁵⁴³ Осим овога, Министарство вера је умољено да од Краљевске владе издејствује плаћање путних трошкова и дневница како за епископе тако и за њихову пратњу „као што се то даје и другим високим државним службеницима када су на путу и службеном раду ван места свог становања”.⁵⁴⁴ Ова чињеница да је епископе приликом путовања предузиманих ради учешћа у конференцијама држава третирао као државне службенике биће врло значајна приликом разматрања улоге државе у процесу уједињења покрајинских цркава и њеног односа према Српској православној Цркви.

Од свега траженог, највећи проблем представљало је обезбеђивање коначишта за епископе који долазе изван граница пређашње Краљевине Србије. Наиме, новац за трошкове и дневнице могао је да буде обезбеђен из државне касе, али је Министарство вера могло да смести само тројицу архијереја, док је за смештај осталих обратило управнику града Београда.⁵⁴⁵

Конференција је била планирана првобитно за 5/18. мај 1919. године, али је због организационих тешкоћа, о којима ће бити више речи, морала да буде померена. Архиепископ београдски Димитрије обратио се Министарству вера са молбом да се барем архијерејима, којих би требало да буде десет на броју, омогући бољи смештај („достојне станове”) и ова молба прослеђена је управнику града Београда.⁵⁴⁶ Одговор који је са ове адресе стигао није био позитиван. Наиме, децидно је одговорено да „нема незаузетих намештених соба у којима би могли становати господа архијереји за време свог бављења у Београду”.⁵⁴⁷ Министарство вера под чијим окриљем се овај процес одвијао и које је било координатор и главни посредник између Српске Цркве и државних органа успело је ипак да узме један стан у Београду под закуп са намером да смести црквене званичнике који ће узети учешћа у раду конференције. Међутим, потребне ствари, попут веша и постељине биле су узете на послугу од приватног лица које је те исте ствари у међувремену затражило натраг. Како Министарство вера није било у прилици да потрештине набави на другом месту, обратило се Црвеном крсту са молбом да се ове ствари обезбеде из њихових магацина,⁵⁴⁸ међутим, ма колико скроман био предмет молбе, она није могла бити услишена.⁵⁴⁹

⁵⁴³ Писмо митрополита Димитрија Министру црквених послова од 22. марта/4. априла 1919. године. АЈ 69-1-1.

⁵⁴⁴ Писмо митрополита Димитрија Министру црквених послова од 22. марта/4. априла 1919. године. АЈ 69-1-1.

⁵⁴⁵ Писмо Министарства вера митрополиту Димитрију од 6. априла 1919. године. АЈ 69-1-1.

⁵⁴⁶ Писмо Министарства вера управнику града Београда од 17. априла 1919. године. АЈ 69-1-1.

⁵⁴⁷ Министар вера је упознат са великом оскудицом коју становници Београда трпе како у погледу стамбеног простора, тако и у погледу намештаја. Све слободне собе у Београду су или стално издате под кирију или се издају на лицу места (изворно „ad hoc”), те је немогуће гарантовати да ће нека соба бити слободна одређеног дана. Шта више, управник града се пожалио како већ више од десет дана општински суд неуспешно тражи стан за господина Анрија Барбија, чувеног француског новинара. Ипак, општински суд је, упркос описаним условима, пробао да изнађе неко решење за гостујуће архијереје, али у томе није успео. Последња нада био је санаторијум на Врачару, али је отуда стигао одговор да санаторијум собе за одређени дан „не може нарочито ангажовати”. Управа града стога је изнела своје мишљење, по којем је једино решење да господа архијереји у назначене дане „ложирају” код београдских протопрезвитера и свештеника и препоручила да се ово стави у дужност неке од службеника Министарства вера. Писмо управника града Београда Министру вера од 24. априла 1919. године АЈ 69-1-1.

⁵⁴⁸ Писмо Министарства вера Црвеном крсту од 13. маја 1919. године. АЈ 69-1-1. За овај посао преузимања одређена је службеница Драгиња Миалковић, којој је издата и званична легитимација како би могла да у име Министарства вера преузме требовано. *Легитимација за гђу Драгињу Миалковић издата 13. маја 1919. године.* АЈ 69-1-1.

⁵⁴⁹ Главни одбор Српског Црвеног крста, пет дана касније известио је Министарство да постељину и потребне ствари није могуће наћи у њиховом магацину. На полеђини цитираног *Писма Министарства вера Црвеном Крсту од 13. маја 1919. године.* АЈ 69-1-1.

1.	Митрополит Митрофан Бан	За 40 дана по 30 динара	1200 дин.
2.	Еп. Гаврило Дожић	За 40 дана по 30 динара	1200 дин.
3.	Еп. Кирил Митровић	За 40 дана по 30 динара	1200 дин.
4.	Ђакон Калуђеровић	За 40 дана по 20 динара	800 дин.
5.	Служитељ Митрополић	За 40 дана по 10 динара	800 дин. ⁵⁵⁰
6.	Еп. Иларион Радонић	За 8 дана по 30 динара	240 дин.
7.	Еп. Иларион Радонић	У име путног трошка	200 дин.
8.	Еп. Иларион Зеремски	За 8 дана по 30 динара	240 дин.
9.	Еп. Иларион Зеремски	У име путног трошка	200 дин.
10.	Еп. Василије Поповић	За 8 дана по 30 динара	240 дин.
11.	Еп. Василије Поповић	У име путног трошка	200 дин.
12.	Еп. Петар Зимоњић	За 8 дана по 30 динара	240 дин.
13.	Еп. Петар Зимоњић	У име путног трошка	200 дин.
14.	Еп. Димитрије Бранковић	За 8 дана по 30 динара	240 дин.
15.	Еп. Димитрије Бранковић	У име путног трошка	200 дин.
16.	Ђакон Мачкић	За 8 дана по 20 динара	160 дин.
17.	Ђакон Мачкић	У име путног трошка	140 дин.
18.	Монах Филарет	За 8 дана по 20 динара	160 дин.
19.	Монах Филарет	У име путног трошка	90 дин.
		Укупно: 7950 ⁵⁵¹	

Прилог 1: Расподела путних трошкова и дневница за архијереје и њихову пратњу који је начинио министар вера Тугомир Алауповић⁵⁵²

Овакво стање у Београду учинило је проналазак смештаја за епископе скоро немогућим, те је на крају учињено онако како је саветовано у писму из кабинета управника града Београда, с тим што архијереји нису смештени код свештених лица, него код лаика у приватним стамбеним објектима, уз одговарајућу новчану надокнаду.⁵⁵³ Како је организација конференције захтевала

⁵⁵⁰ У обрачуна трошкова за послужитеља Митрополића стоји 40 дана по 10 динара, али је првобитно написаних 400 динара преправљено у 800, а коначна сума из 7550 преправљена на 7950. *Расподела дневница и путних трошкова коју је сачинио министар вера Тугомир Алауповић*. АЈ 69-1-1.

⁵⁵¹ Види претходну напомену

⁵⁵² *Расподела дневница и путних трошкова коју је сачинио министар вера Тугомир Алауповић*. АЈ 69-1-1.

⁵⁵³ Тако је Епископ темишварски и администратор Карловачке епархије Георгије (Летић) квартир нашао код господина Љубе Арсића (Косанчићев венац, улазак из Сребреничке ул. бр. 2), а такође на Косанчићевом венцу (број 9) смештен је Епископ вршачки Гаврило (Змејановић). У Иван Беговој бр. 7 сместили су се епископ зворничко-гузлански Иларион (Радонић) и митрополит дабробосански Евгеније (Летица), на Топличином венцу број 12 одсели су епископ будимски Георгије (Зубковић) и викарни епископ архидијецезе карловачке Иларион (Зеремски). На Косанчићевом венцу број 16 смештен је Митрополит бањалучко-бихаћки Василије (Поповић), а места у згради Митрополије ипак се нашло за Епископа далматинског Димитрија (Бранковића), Митрополита

знатна материјална средства, Министарству вера је овом приликом „за дневнице и остале трошкове” одобрена сума од десет хиљада динара.⁵⁵⁴

3. 2. 2. Рад Друге конференције архијереја

Конференција под руководством Митрополита црногорског, Митрофана (Бана), заседала је у Београду између 11/24. и 15/28. маја 1919. године. За то време одржано је 6 седница и донесено 47 одлука.⁵⁵⁵ У њој су, поред Митрополита црногорског, учешће узели следећи епископи: темишварски и администратор Карловачке митрополије Георгије (Летић), вршачки Гаврило (Змејановић), зворничко-тузлански Иларион (Радонић), дабробосански Евгеније (Летица), будимски Георгије (Зубковић), викарни епископ карловачке архидијецезе Иларион (Зеремски), бањалучко-бихаћки Василије (Поповић), далматински Димитрије (Бранковић), захумско-херцеговачки Петар (Зимоњић), нишки Доситеј (Васић), жички Николај (Велимировић), рашко-захумски Кирил (Митровић), велешко-дебарски Варнава (Росић) и пећки Гаврило (Дожић).⁵⁵⁶ Међу присутнима не налазимо Епископа пакрачког Мирона и Епископа шабачког Сергија.

На дан отварања конференције 11/24. мај, у осам часова ујутру, сакупили су се у Митрополији сви архијереји, одакле су заједно отишли у Саборну цркву на Литургију, после које је Митрополит Димитрије извршио обред призивања Светог Духа. За време Литургије и призивања Светог Духа сви архијереји су били у олтару, после чега су се вратили у Митрополију, где је Митрополит Србије отворио заседање.⁵⁵⁷ На првом заседању одржаном 11/24. маја изабрани су руководећи органи збора. Епископ жички Николај (Велимировић) предложио је за председника Митрополита црногорског Митрофана (Бана) као најстаријег члана „како по годинама тако и у својству митрополита”.⁵⁵⁸ Епископ нишки Доситеј (Васић) именован

захумско-херцеговачкој Петра (Зимоњића), Епископа нишког Доситеја (Васића) и Епископа жичког Николаја (Велимировића). На адреси Богојављенска улица број 11 одсели су Митрополит црногорско-приморски Митрофан (Бан), Епископ рашко-захумски Кирил (Митровић) и Митрополит пећки Гаврило (Дожић). *Списак са адресама и лицима која су пружила гостопримство.* АЈ 69-1-1. Из списка се не види где је био смештен Епископ велешко-дебарски Варнава (Росић) будући да у записнику са конференције стоји 16 архијереја, а на овом списку се налази њих 15.

⁵⁵⁴Дневница за епископе износила је 30 динара, за ђаконе и монахе из пратње 20 динара, а за послужитеље 10 динара. Као што се да видети из табеле, која следи, овај износ од десет хиљада динара није био ни приближно довољан да се покрију дневнице и путни трошкови архијереја и људи из њихове пратње, па је одлучено да се за оне који се у обрачуну трошкова не помињу (видети табелу) затражи кредит од Министарства финансија. Преосталим новцем у износу од 2 050 динара требало је платити станове за епископе, а остатак остатка намениће се за канцеларијске потребе Средишњег архијерејског сабора православне цркве. *Расподела дневница и путних трошкова коју је сачинио министар вера Тугомир Алауповић.* АЈ 69-1-1.

⁵⁵⁵„Извештај о раду друге конференције архијереја Уједињене српске православне цркве држане у Београду од 11/24. до 15/28. маја 1919. године”, *ГУСПЦ* 2 (16/29. јул 1920), 20. Извештај у рукопису могуће наћи и у АСПЦ САС Ф 1.

⁵⁵⁶*Записник са друге конференције српских православних архијереја одржане у Београду 11. маја 1919. године.* АСПЦ САС Ф 1.

⁵⁵⁷„Црквени преглед“, *Весник* 7 (1. јун 1919), 2.

⁵⁵⁸*Записник са друге конференције српских православних архијереја одржане у Београду 11. маја 1919. године.* АСПЦ САС Ф 1.

је за потпредседника на предлог Митрополита пећког Гаврила (Дожића), док је секретаре сабора предложио сам Митрофан (Бан). На његов предлог изабрани су Епископ зворничко-тузлански Иларион (Радонић) и викарни епископ Иларион (Зеремски).⁵⁵⁹ Након што је руководство конференције изабрано, председник Митрофан (Бан) обратио се скупу и, поред захвалности за избор, учинио једно историјско освртање на минуле векове и исцепканост Цркве. Са аспекта интересовања рада који је пред нама, најважнији део беседе односи се на констатацију да је вековним пожртвовањем нашег народа срећно изведено политичко јединство које „треба да донесе и наше потпуно црквено уједињење”.⁵⁶⁰ Дакле, поновљена је и трасирана путања којом ће један од главних услова за црквено уједињење бити оно политичко, проглашено 1. децембра 1918. године. На предлог председавајућег збор је на првој седници усвојио следеће одлуке:

1. Да се упуте брзојавни поздрави Њ. К. В. Петру I и Васељенској патријаршији;
2. Да збор архијереја представе корпоративно Њ. К. В. престолонаследнику Александру;
3. Да се представништво збора представи председнику владе, начелнику Врховне команде Живојину Мишићу и министру вера Тугомиру Алауповићу.⁵⁶¹

На седници су затим прочитани *Одлука*⁵⁶² Светог синода Краљевине Црне Горе од 16. децембра 1918. године, допис⁵⁶³ српских православних епархија из Босне и Херцеговине упућен Митрополиту Димитрију 11/14. децембра 1918. године и други списи везани за уједињење.⁵⁶⁴ Прво заседање закључено је усвојеним предлогом Епископа зворничко-тузланског Илариона, према којем је установљен одбор за дневни ред скупштине. У ово тело су ушле следеће владике: Евгеније (Летица), Иларион (Радонић), Иларион (Зеремски), Гаврило (Дожић) и Доситеј (Васић).⁵⁶⁵

Следећег дана 12/25. маја 1919. године одржано је друго заседање. У међувремену је стигло писмо маршала двора да је Њ. В. К. Петра I вољан да прими архијереје након завршеног рада.⁵⁶⁶ На овом заседању одређено је да у састав делегације задужене за преговоре са Васељенском патријаршијом⁵⁶⁷ уђу прота Стеван Димитијевић, ректор Призренске богословије, проф. др Чедомир Митровић и др Емилијан Пиперковић. Митрополит Димитрије је замољен да накнадно обавести Краљевску владу о жељи епископата да од стране Српске православне Цркве из Босне и Херцеговине мисији буде додељен и Саво Љубибратић.⁵⁶⁸

Најважнија заседање одржано је 13/26. маја и на њему је донета одлука којом се изриче „духовно, морално и административни јединство свих Српских православних црквених области које ће се јединствено дефинисати и уредити својим путем када се цео Архијерејски Сабор Уједињене Српске Цркве као једно независно (автокефално) тело састане под председништвом

⁵⁵⁹ *Записник са друге конференције српских православних архијереја одржане у Београду 11. маја 1919. године.* АСПЦ САС Ф 1.

⁵⁶⁰ *Записник са друге конференције српских православних архијереја одржане у Београду 11. маја 1919. године.* АСПЦ САС Ф 1.

⁵⁶¹ *Записник са друге конференције српских православних архијереја одржане у Београду 11. маја 1919. године.* АСПЦ САС Ф 1.

⁵⁶² Видети поглавље о цркви у Црној Гори пре уједињења

⁵⁶³ Видети поглавље о цркви у Босни и Херцеговини пре уједињења

⁵⁶⁴ *Записник са конференције српских православних архијереја одржане у Београду 11. маја 1919. године.* АСПЦ САС Ф 1.

⁵⁶⁵ *Записник са друге конференције српских православних архијереја одржане у Београду 11. маја 1919. године.* АСПЦ САС Ф 1.

⁵⁶⁶ *Записник са друге седнице држане 12/25. маја 1919.* АСПЦ САС Ф 1.

⁵⁶⁷ Видети поглавље о преговорима са Васељенском патријаршијом.

⁵⁶⁸ *Записник са друге седнице држане 12/25. маја 1919.* АСПЦ САС Ф 1.

свога патријарха. Док се поменуто састајање не догоди, уједињење ће бити изражено једним привременим одбором епископа”.⁵⁶⁹ Одмах после чина проглашења цео епископат је примљен на аудијенцију код регента Александра. Том приликом приређен је и свечани ручак, током којег којег је домаћин изразио најдубљу радост због свршетка историјског чина уједињења обласних цркава.⁵⁷⁰

На четвртом заседању, које је одржано истог дана када и треће, одлучено је да ће се овај привремени одбор звати „Средишњи Архијерејски Сабор Уједињене Српске Православне Цркве”.⁵⁷¹ За седиште одбора одређен је Београд, а за чланове Митрополит црногорски Митрофан (Бан) као председник, Митрополит зворничко-тузлански Иларион (Радонић), администратор митрополије карловачке, Епископ темишварски Георгије (Летић), Епископ нишки Доситеј (Васић) и викарни Епископ карловачке митрополије Иларион (Зеремски).⁵⁷² Као дужности овог тела одређене су: да представља и заступа уједињену Српску православну Цркву из свих покрајина; да буде извршни орган свих одлука Архијерејске конференције; да припрема сав потребан материјал за организацију уједињене Српске Цркве и за први избор Патријарха; да отклања све сметње у текућим пословима свих црквених области и пожурује решење тих послова код црквених органа; да према потреби, а према свом нахођењу, сазива конференцију целокупног православног епископата уз благовремено назначење дневног реда.⁵⁷³

У вези са тачком три која се тиче припремања потребног материјала, Средишњем архијерејском сабору је стајала на располагању и једна анкета коју је основала држава, а која је имала бити „на руку при израђивању, сабирању и сређивању тога материјала”, након чега би, на овај начин настали нацрти, пролазили свој законом прописани пут до коначног изгласавања од стране Народног представништва. У задатак им је стављено да се израде нацрти и поднесу реферати по следећим питањима: привремени статут за избор Патријарха; организација патријархата, број и опсег епархија; састав и делокруг помесног сабора; *Закон о црквеним властима*; *Закон о управи и контроли црквеног имања*; *Закон о дотацији свештенства* и *Закон о духовним школама*.⁵⁷⁴ Чланове анкете именовано је сам министар вера. У састав овог тела ушли су: Симеон Поповић, професор Сарајевске богословије, Гавро Гашић, свештеник из Сарајева, Живан Живановић, државни саветник, Петар Петровић, државни саветник, Никола Божић, протојереј београдски, Војислав Јанић, професор богословије, Драгутин Димитријевић, свештеник, прота Божидар Поповић, прота Сава Вуковић, народни посланик, прота Серафим Крстић, народни посланик, протосинђел Валеријан Прибићевић, свештеник Паја Драгић, народни посланик, Жарко Миладиновић, народни посланик, прота Крста Ђорђевић, народни посланик, Викентије Вујић, ректор Карловачке богословије и прота Добросав Ковачевић, ректор

⁵⁶⁹„Одлука друге конференције архијереја Уједињене српске православне цркве од 13/26. маја 1919. године у предмету уједињења Српске православне цркве”*ГУСПЦ* 1 (1/14. јул 1920), 1. Такође и *Записник треће седнице конференције српских православних архијереја одржане 13/26. маја 1919. у Београду*, АСПЦ САС Ф 1.

⁵⁷⁰„Црквени преглед”, *Весник* 8 (8. јуна 1919), 3.

⁵⁷¹ Тело је од свог оснивања своја заседања држало у Београду, у једном стану који је за те прилике закупљивало Министарство вера. Међутим, 1. маја 1920. године закуп је истекао, а због личних потреба власника стана уговор није могао бити продужен. Пошто је у том тренутку Београд веома оскудевао у стамбеном простору, министар вера је умолито администратора Карловачке митрополије да се Средишњи архијерејски сабор пресели у Сремске Карловце, тачније у митрополитски двор, где је наставио свој рад. *Писмо министра вера Фрање Јанковића администратору Карловачке митрополије епископу Георгију од 15. марта 1920. године*. АСАНУК МПА 1920/67.

⁵⁷²*Записник четврте седнице конференције српских архијереја држане 13/26. маја 1919. године*. АСПЦ САС Ф 1.

⁵⁷³„Одлука друге конференције архијереја Уједињене српске православне цркве од 13/26. маја 1919. године у предмету уједињења Српске православне цркве”*ГУСПЦ* 1 (1/14. јул 1920), 2. као и *Записник четврте седнице конференције српских архијереја држане 13/26. маја 1919. године*. АСПЦ САС Ф 1.

⁵⁷⁴„Говор Министра Вера на првом састанку анкете”, *Весник* 11 (29. јун 1919), 1-2.

Београдске богословије. За секретаре су именовани Сименон Поповић и Војислав Јанић. Прво састајање анкете било је 3. јула 1919. године и том приликом чланови су се поделили у три секције: Секција за привремени статут за избор Патријарха, Секција за дотацију плата свештеника, духовних судова и епископа, те Секција за духовне школе.⁵⁷⁵ Накнадно је, на тражење анкете, министар вера у чланство овог тела уврстио Чеду Митровића, професора канонског права, Спасу Радојичића, државног саветника, Ђоку Несторовића, државног саветника, Драгољуба Аранђеловића, бившег министра и Димитрија Рошуа, начелника министарства.⁵⁷⁶

На петој седници читани су закључци и записници са ранијих заседања⁵⁷⁷, док је на шестом, завршном заседању, одређен опсег деловања Средишњег сабора и донета одлука да све црквене области убудуће морају да саобраћају са врховном државном влашћу искључиво преко овог тела.⁵⁷⁸ Оснивањем Средишњег архијерејског сабора престао је да постоји привремени одбор формиран на Првој конференцији архијереја. На основу тренутно доступних извора није могуће ништа рећи о његовом раду.

Конференција је такође узела на знање све оно што је Митрополит Србије предузео (на основу закључака Прве конференције) у вези са радом на придруживању оних српских црквених области које су још увек биле под јурисдикцијом Васељенске патријаршије. Тада је одлучено да се умоли влада Краљевине СХС да дипломатској мисији за преговоре са Цариградом додели још двојицу стручњака и да се на тај начин формира црквено-државна делегација. Након усвајања предлога коначни састав ове делегације био је следећи: прота Стева М. Димитријевић, дипломата Панта Гавриловић, тадашњи посланик наше владе у Каиру, доктор Чедо Митровић, познати професор црквеног права, Саво Љубибратић, народни посланик и сенатор из Сарајева, Тенко Поповић, народни посланик и др Емилијан Пиперковић, тадашњи лични секретар Митрополита Димитрија.⁵⁷⁹

О Духовима 1919. године, архијереји уједињене Српске православне Цркве обратили су се народу једном програмском посланицом којом су дефинисана начела уједињења. Јединство које је, по речима окупљених архијереја, не само административно него и духовно и морално, постигнуто је тако што су све обласне цркве које су ступиле у заједницу „равне по историјској слави и по услузи коју су учиниле народу у столећима робовања и муке те према томе равне по праву и части”. Стога је, истиче се у посланици, избегнуто уједињење Цркве у виду потчињавања једне области другој, него је оно изведено на хришћанској основи тако да се „све покрајинске цркве сливају у једну вишу целину”. У свечаном тону, слободном и уједињеном народу објављује се слободна и уједињена Црква која „први пут може да вам говори једним гласом”.⁵⁸⁰ Међу потписницима овог обраћања налази се и епископ пакрачки Мирон (Николић) који је због здравствених потешкоћа одуствовао са београдске конференције архијереја.⁵⁸¹

⁵⁷⁵ „Црквени преглед”, *Весник* 13 (13. јул 1919), 3.

⁵⁷⁶ „Црквени преглед”, *Весник* 17 (3. август 1919), 3.

⁵⁷⁷ *Записник пете седнице конференције српских архијереја држане 14/27. маја 1919. године*. АСПЦ САС Ф 1.

⁵⁷⁸ *Записник шесте седнице конференције српских архијереја држане 13/26. маја 1919. године*. АСПЦ САС Ф 1. и „Одлука друге конференције архијереја Уједињене српске православне цркве од 13/26. маја 1919. године у предмету уједињења Српске православне цркве“ *ГУСПЦ* 1 (1/14. јул 1920), 2.

⁵⁷⁹ *Записник шесте седнице конференције српских архијереја држане 13/26. маја 1919. године*. АСПЦ САС Ф 1

⁵⁸⁰ „Архијереји Уједињене српске православне цркве свему свештенству и народу српске православне цркве у у Краљевству Срба, Хрвата и Словенаца и изван граница Краљевства”, *ГУСПЦ* 1 (1/14. јул 1920), 2.

⁵⁸¹ *Записник са друге седнице држане 12/25. маја 1919.* АСПЦ САС Ф 1.

3. 3. Процес уједињења покрајинских цркава у државним правним актима издатим између Друге и Треће конференције архијереја

Средишњи архијерејски сабор, као централно тело у процесу уједињавања покрајинских цркава ваљало је уредити нарочитом уредбом како би он добио и законску потврду. До ове уредбе дошло је сарадњом представника Министарства вера са једне и представника самог Средишњег архијерејског сабора са друге стране. Тачније, припремне послове око издавања уредбе вршило је Министарство по саслушању Средишњег архијерејског сабора који је разматрао предлоге два пута, и то на седници одржаној 16/29. јуна 1919. године и на седници одржаној 25. јуна/8. јула исте године.⁵⁸² Наравно да је повремено у овим дијалогу долазило до несугласица, најчешће због намере државе да смањи поље делокруга Цркве. Тако је, на пример, Средишњи архијерејски сабор, разматрајући предлог уредбе приметио да се она у првом члану разликује од онога што је усвојено на поменутом заседању 13/26. маја 1919. године одржаном у Београду у оквиру друге конференције архијереја. Наиме, на крају другог члана додато је „у стварима које се тичу уједињене српске православне цркве”, чиме је, према мишљењу Средишњег архијерејског сабора, „скупљено општење појединих црквених области са врховном државном влашћу преко Средишњег архијерејског сабора”, што никако није била намера поменуте конференције на којој је ово тело основано.⁵⁸³ У истом члану додато је „но на писмени захтев једне трећине архијереја мора Сабор да сазове конференцију”, што је од стране Средишњег архијерејског сабора квалификовано као сувишно и да је као такво требало да буде обрисано.⁵⁸⁴

Уредба о устројству Средишњег архијерејског сабора потписана од стране престолонаследника Александра Карађорђевића 28. августа 1919. године, штампана је у „Службеним новинама Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца” број 90. од 15/28. августа 1919. године⁵⁸⁵, као и у првом броју „Гласника СПЦ”.⁵⁸⁶ Имала је 12 чланова, а последњи члан предвиђао је да *Уредба* ступа на снагу одмах, од момента објављивања, а престаје да важи заједно са престанком деловања Средишњег архијерејског сабора, чим уједињена Српска православна Црква, у лику Патријарха добије свог новог представника.⁵⁸⁷ Средишњи архијерејски сабор је *Уредбу* привремено прихватио до састанка архијереја уједињене Српске Цркве јер је став Средишњег сабора, односно конференције одржане крајем маја у Београду, био такав да ово тело представља и заступа уједињену Српску православну Цркву из свих покрајина, те сматра пожељним да се, и у питањима од општег црквеног значаја путем овога сабора поједини архијереји, односно поједине црквене области, могу обраћати врховним властима јер је једино то у складу са духом

⁵⁸² „Извештај Средишњег архијерејског сабора од 5/18. септембра 1919. године трећој конференцији архијереја уједињене српске православне цркве о „Уредби о устројству Средишњег архијерејског сабора” од 15/28. августа 1919. године”, *ГУСПЦ* 1 (1/14. јул 1920), 6.

⁵⁸³ „Извештај Средишњег архијерејског сабора од 5/18. септембра 1919. године трећој конференцији архијереја уједињене српске православне цркве о „Уредби о устројству Средишњег архијерејског сабора” од 15/28. августа 1919. године”, *ГУСПЦ* 1 (1/14. јул 1920), 6.

⁵⁸⁴ ⁵⁸⁴ „Извештај Средишњег архијерејског сабора од 5/18. септембра 1919. године трећој конференцији архијереја уједињене српске православне цркве о „Уредби о устројству Средишњег архијерејског сабора” од 15/28. августа 1919. године”, *ГУСПЦ* 1 (1/14. јул 1920), 6.

⁵⁸⁵ Дигитална архива на сајту <http://sluzbenovine.rs> (приступљено 16.7. 2022. године). Текст Уредбе и у *ГУСПЦ* 1 (1/14. јул 1920), 4-5.

⁵⁸⁶ „Уредба о устројству Средишњег Архијерејског Сабора”, *ГУСПЦ* 1 (1/14. јул 1920), 4-5.

⁵⁸⁷ „Уредба о устројству Средишњег Архијерејског Сабора”, *ГУСПЦ* 1 (1/14. јул 1920), 5.

одлуке поменуте конференције.⁵⁸⁸ Ове измене, које су, противно одлукама конференције, унете у *Уредбу о устројству Средишњег архијерејског сабора* требало је да размотри трећа конференција архијереја уједињене Српске Цркве.

Да ће државне тежње ићи у смеру остваривања што веће контроле над Српском православном Црквом, наговестила је и *Уредба о привременом устројству Министарства вера*, коју је регент Александар потврдио указом од 31. јула 1919. године. Уредбу је сачињавало 17 чланова, а по Српску православну Цркву нарочито неповољни су били други и трећи члан. Чланом два се прописивало да Министарство вера врши врховну надзорну и највишу управну власт у свим верско-политичким пословима уколико спадају у круг државне делатности, док је трећим чланом одређен тројаки делокруг Министарства вера, и то: у подручју Србије и Црне Горе Министарство врши сву управну власт у врховној инстанци; у земљама које су пре преврата припадале краљевинама и земљама заступаним у царевинском већу, те у Босни и Херцеговини врши Министарство вера онај део највише управне власти у верско-политичким пословима који је пре слома Монархије припадао делокругу царско-краљевском Министарству богоштовља и наставе односно ц. и кр. заједничког Министарства финансија; у подручју Хрватске и Славоније, Министарство вера врши управу само у оним верско-политичким пословима који су или на основу привилегија спадали у делокруг бившега краља или су према постојећим прописима придржани владару као врховном носиоцу извршне власти у држави.⁵⁸⁹ Као што се види из члана три ове Уредбе, иста је једино погађала православну Цркву на територији Србије и Црне Горе, док је осталим православним покрајинским црквама, као и другим верским организацијама допуштала да задрже постојеће управне органе. Због свега овога овакво правно решење није могло мирно да буде прихваћено од стране Цркве, па је Митрополит Димитрије поводом тога упутио писани протест Краљевској влади указујући да је давање Министарству управне власти над Српском Црквом противно како уставу и канонима, тако и Закону о црквеним властима, према којем врховну управу има Архијерејски сабор (чланови 2 и 3), а никакав закон нити уредба који се тичу Српске Цркве и свештенства не могу се издати (ни постојећи преиначити) без претходног саслушања Архијерејског сабора.⁵⁹⁰ Замерке су изнесене и од стране свештенства, а у њима се критиковало то што други члан не дефинише јасно поменуте „црквено-политичке односе”, па би у општем интересу било да се они прецизирају⁵⁹¹, да у трећем члану Уредба не помиње уопште Банат, Бачку, Барању и Далмацију, него само Хрватску и Славонију⁵⁹² питајући се да ли су то Хрватска и Славонија „прогутале” Банат, Бачку и Барању, те могу ли сада ове три области на основу треће тачке прекинути односе са Министарством вера.⁵⁹³ Критике *Уредбе о привременом устројству Министарства вера* налазимо и на страницама листа „Застава”, и то тек средином новембра, због чега аутор оптужује владу да отежава доступност својих уредби, нарочито новинама, што резултира неинформисаношћу јавног мњења и извештава да је ова негативна појава поменута и на скорашњој седници правничког удружења.⁵⁹⁴ Влада није остала нема на ове замерке па је „Веснику” ускоро стигао одговор Министарства вера, у којем се тврди да су критике изречене у

⁵⁸⁸ „Извештај Средишњег архијерејског сабора од 5/18. септембра 1919. године трећој конференцији архијереја уједињене српске православне цркве о „Уредби о устројству Средишњег архијерејског сабора” од 15/28. августа 1919. године”, *ГУСПЦ* 1 (1/14. јул 1920), 6.

⁵⁸⁹ „Уредба о привременом устројству Министарства вера”, *Весник* 22 (7. септембар 1919), 2.

⁵⁹⁰ „Црквени преглед”, *Весник* 25 (27. септембар 1919), 3.

⁵⁹¹ „Неколико примедба на Уредбу о привременом устројству Мин. Вера”, *Весник* 28 (19. октобар 1919), 2-3.

⁵⁹² „Неколико примедба на Уредбу о привременом устројству Мин. Вера”, *Весник* 29 (25. октобар 1919), 3.

⁵⁹³ „Неколико примедба на Уредбу о привременом устројству Мин. Вера”, *Весник* 31 (9. новембар 1919), 3.

⁵⁹⁴ „Уредба о привременом устројству министарства вера”, *Застава* 232 (14. новембар 1919), 1.

бројевима 28, 29 и 31 оптерећене неукусном жучљивошћу и аналфабетском игноранцијом јер је *Уредба* по свом духу конзерватива, тј. покушава „одржи status quo ante према свима и свакоме, и према духовним властима и према покрајинским владама свих могућих аутономија”, а пребацује јој се дух агресивности.⁵⁹⁵ Такође, Министарство се позива и на *Закон о уређењу Министарства просвете и црквених послова* из 1880. године чији члан 2 говори да Министарство управља и црквеним пословима који не спадају у делокруг Архијерејског сабора или појединачних епископа, што према одговору Министарства исто чини спорна *Уредба* у другом члану, с тим што ову ситуацију излаже још презицијне („уколико спадају у круг државне делатности”).⁵⁹⁶ Закључујући свој одговор Министарство каже да је модерна држава одавно напустила „ius savendi, ius advocatie, ius supremae inspectionis и како се све не зову многобројне оне излике којима је Јозефинизам оправдавао посвемешње туторисање цркве од стране државе”.⁵⁹⁷ Пошто је, од бројних изнесених примедба, само „Весник” добио одговор, и то од министра лично, уредништво је нашло за сходно да се полемика настави, те је написано један опширан „одговор на одговор”. Међутим, велики проблем представљали су разни технички проблеми (због опширности одговора било је предвиђено да се објави у посебном издању, али су планови пропали због скупоће хартије) и у њиховом решавању дошло је и до промене министра, па је одговор штампан тек средином марта 1920. године.⁵⁹⁸

3. 4. Трећа конференција архијереја

Трећу конференцију архијереја уједињене Српске православне Цркве, одржану крајем 1919. године у Сремским Карловцима, сазвао је Средишњи архијерејски сабор сходно тачки 2 *Уредбе о устројству Средишњег архијерејског сабора*. Рад овог сабора трајао је нешто мање од две недеље, а током тог периода одржано је 11 седница. На дневном реду нашло се доношење *Нацрта закона о проглашењу старе српске патријаршије, Нацрт привремене Уредбе за први избор српског патријарха*, преговори са Васељенском патријаршијом, као и многа друга црквена питања која се нису тичала самог уједињења.⁵⁹⁹

На овој конференцији није био присутан Митрополит Димитрије, што је наишло на осуду Митрополита пећког Гаврила, који је истакао да овај недолазак није најављен нити је за њега упућено никаво извињење.⁶⁰⁰ У истом излагању Митрополит пећки изјавио је да постоје несагласја између Митрополита Димитрија са једне и конференције и Средишњег архијерејског

⁵⁹⁵ „Уредба о устројству Министарства Вера. Одговор Министарства Вера на неколико примедба на Уредбу о привременом устројству Министар. Вера”, *Весник* 33 (23. новембар 1919), 3.

⁵⁹⁶ „Уредба о устројству Министарства Вера. Одговор Министарства Вера на неколико примедба на Уредбу о привременом устројству Министар. Вера– наставак”, *Весник* 34 (30. новембар 1919), 3.

⁵⁹⁷ „Уредба о устројству Министарства Вера. Одговор Министарства Вера на неколико примедба на Уредбу о привременом устројству Министар. Вера– свршетак”, *Весник* 35 (7. децембар 1919), 3.

⁵⁹⁸ „Уредба о привременом устројству министарства вера”, *Весник* 10 (8. март 1920), 3-7.

⁵⁹⁹ „Извештај о раду III конференције архијереја уједињене српске православне цркве одржане у Срем. Карловцима од 20. новембра (3. децембра) до 2/15. децембра 1919. под председништвом Њ. Високопреосвештенства Господина Митрофана, архиепископа цетињског и митрополита Црне Горе, Брда и Приморја”, *ГУСПЦ* 3 (1/14. август 1920), 34.

⁶⁰⁰ *Записник са треће конференције архијереја држане у Сремским Карловцима 22. новембра /5. децембра 1919. године*. АСПЦ САС Ф 1.

сабора са друге стране.⁶⁰¹Из записника са конференције остаје нејасно шта се Митрополиту Димитрију тачно замера, нарочито део где се каже како он „ради у противном правцу од уједињења”⁶⁰². Што се пак Извештаја о раду Треће конференције тиче, у њему нема помена овог иступања Митрополита Гаврила. Ипак, на крају је констатовано да ништа, па ни одсуство митрополита, не угрожава јединство Цркве.⁶⁰³

На заседању одржаном 23. новембра/6. децембра одређени су поједини одбори (секције) како би се рад конференције учинио ефикаснијим и на тај начин убрзао.⁶⁰⁴

Основане су четири секције, и то:

1. црквено-просветна секција (епископи чланови: захумско-рашки Кирил, нишки Доситеј, задарски Димитрије, тимочки Иринеј и викарни епископ Иринеј);
2. црквено-правна секција (епископи чланови: дабробосански Евгеније, вршачки Гаврил, темишварски Георгије, пећки Гаврило, велешко-дебарски Варнава, будимски Георгије и нишки Доститеј). Ова секција припремила је Нацрт закона о проглашењу успоставе старе српске патријаршије и Нацрт привремене уредбе за први избор патријарха, поменути Извештај Средишњег архијерејског сабора о доношењу Уредбе о устројству Средишњег архијерејског сабора и још нека документа;
3. финансијска секција (епископи чланови: црногорски Митрофан, пакрачки Мирон, бањалучко-бихаћки Василије, зворничко-тузлански Иларион и велешко-дебарски Варнава);
4. секција за разнолике ствари (епископи чланови: велешко-дебарски Варнава, пећки Гаврило, дабробосански Евгеније, нишки Доситеј и тимочки Иринеј).⁶⁰⁵

Поменути *Нацрт закона о проглашењу успоставе старе српске патријаршије*⁶⁰⁶ представљен је конференцији, на петом заседању, а скупу га прочитао референт црквено-правне секције, Епископ нишки Доситеј. Конференција архијереја је предложени нацрт прихватила у целости. На истом заседању референт црквено-просветне секције, Епископ тимочки Иринеј, иступио је са предлогом о покретању званичног црквеног листа.⁶⁰⁷

Иако је током 1919. године урађено много тога по питању уједињења Српске православне Цркве, ипак су се могли чути гласови незадовољства. У једном осврту начињеном у листу „Весник” прекорно се констатује како је прошла годишњица од државног уједињења, а да и даље нема оног црквеног. Говорећи о питању покретања званичног црквеног листа

⁶⁰¹ На основу записника седница Средишњег архијерејског сабора, Димшо Перић закључује да је изостављање из састава овог тела по свему судећи наљутило Митрополита Димитрија. На седници Средишњег архијерејског сабора одржаној 28. априла/11. маја 1920. године чак је констатовано да ова чињеница у друштву рађа сумњу у разједињеност Српске Цркве, због чега је одлучено да се Митрополит Димитрије именује за члана. Већ сутрадан је Митрофан (Бан), позивајући се на старост и здравствено стање, поднео писмену оставку, а на упражњено место једногласно бива изабран Митрополит Димитрије. Д. Перић, *Организација, устројство и рад на законодавству*, 169.

⁶⁰² *Записник са треће конференције архијереја држане у Сремским Карловцима 22. новембра/5. децембра 1919. године*. АСПЦ САС Ф 1.

⁶⁰³ *Записник са треће конференције архијереја држане у Сремским Карловцима 22. новембра/5. децембра 1919. године*. АСПЦ САС Ф 1.

⁶⁰⁴ *Записник са треће конференције архијереја држане у Сремским Карловцима 23. новембра /6. децембра 1919. године*. АСПЦ САС Ф 1.

⁶⁰⁵ *Записник са треће конференције архијереја држане у Сремским Карловцима 23. новембра /6. децембра 1919. године*. АСПЦ САС Ф 1.

⁶⁰⁶ Нацрт у прилогу *Записника са конференције архијереја правног одсека одржане 23. новембра/6. децембра 1919. године*. АСПЦ САС Ф 1.

⁶⁰⁷ *Записник са четврте седнице конференције архијереја држане у Сремским Карловцима 25. новембра/8. децембра 1919. године*. АСПЦ САС Ф 1.

предложеног на конференцији у Карловцима, аутор текста каже како је јавна тајна да је Српска Црква, иако носи званични назив „Уједињена Српска Православна Црква” подељена на три дела према одговору на питање: „Чији ће орган бити тај лист?” Архијерејски сабор сматра да би лист требало да буде орган УСПЦ, Митрополит Димитрије сматра да би лист требало да буде орган Цркве у Краљевини Србији, а постоји и треће, неутрално мишљење. Ово треће мишљење, према писању „Весника”, најопасније је пошто кочи напредак у „нашој потпуно разједињеној, на папиру уједињеној цркви”.⁶⁰⁸ Из свештеничких кругова стално су стизале критике на рачун динамике спровођења уједињења Српске Цркве, а то се нарочито заоштравало са појавом аутономашке идеје међу свештенством Карловачке митрополије. Наиме, заговарајући идеју аутономије, овај део свештенства предвођен протом Јованом Јеремићем, чврсто упориште налазио је у фактичком стању формално уједињене Српске Цркве потцртавајући како и даље постоје атрибути некадашње Митрополије попут Архијерејског сабора. Због овога се свештенство окупљено око листа „Весник” често обрушавало на јерархију критикујући спорост и недоследност процеса уједињења.⁶⁰⁹ Као нарочиту сметњу, која је према њиховом мишљењу само беспотребно продужавала процес уједињења, видели су одлуку о тражењу дозволе од Васељенске патријаршије. Изражавајући ставове свештенства окупљених око њега, „Весник” је, десетак дана пред одржавање Друге конференције, указивао на политички моменат, односно на државно јединство као довољан услов за интегритет Српске Цркве.⁶¹⁰

Још је Синод Карловачке митрополије одлучио да на преговоре са буковинским Митрополитом, Владимиром Рептом крене Епископ далматинско-истријски Димитрије (Бранковић), а по овом питању ништа није мењао ни Средишњи архијерејски сабор на Трећој конференцији. На преговоре је кренуо 17. октобра 1919. године, а са њим је путовао и секретар, др Војислав Јанић. Иако одуговлачени од стране буковинског Митрополита, преговори су успешно окончани отпусном граматом коју је Митрополит издао 9/22. новембра 1919. г. у Букурешту на немачком језику.⁶¹¹

У међувремену, 18/31. марта 1920. године су успешно окончани и преговори са Васељенском патријаршијом, што је потврђено споразумом и синодском одлуком која је имала бити замењена томосом, најкасније три месеца по ступању на престо новог васељенског Патријарха.⁶¹² Са одлуком о уједињењу покрајинских српских цркава, сагласила се и државна власт. Регент и престолонаследник Александар Карађорђевић је у име краља Петра I, својим указом од 17. јуна 1920. Године, прогласио настанак „Автокефалне Уједињене српске православне Цркве Краљевства Срба, Хрвата и Словенаца”.⁶¹³

3. 5. Четврта конференција архијереја

Нешто мање од три месеца, након државног признавања уједињења Српске православне Цркве, председник Средишњег одбора уједињене српске Цркве, Архиепископ београдски и

⁶⁰⁸ „Разједињење уједињене Срп. Православне Цркве”, *Весник* 40 (29. децембар 1919), 3.

⁶⁰⁹ Видети поглавље о Карловачкој митрополији током уједињења Српске православне цркве.

⁶¹⁰ „Јединство српске цркве”, *Весник* 3 (4. мај 1919), 3.

⁶¹¹ Видети поглавље о преговорима са буковинским митрополитом

⁶¹² Видети поглавље о преговорима са Васељенском патријаршијом

⁶¹³ „Прокламација Њ. В. Намесника престола о уједињењу цркве”, *ГУСПЦ* 1 (1/14. јул 1920), 1.

Митрополит Србије сазвао је за 27. август / 9. септембар 1920. године нову конференцију „од изванредно велике важности за Цркву”.⁶¹⁴ Како сазнајемо из „Весника”, позивнице су штампане без дневног реда, а у напомени је стајало да ће се дневни ред саопштити лично архијерејима.⁶¹⁵

Непосредно пре конференције начелник Општег одељења Министарства вера, упутио је један предлог свом министру, према којем би требало да се оснује Одбор за свечаност проглашења Српске патријаршије, чији је задатак био да спреми потребне станове за све чланове конференције, ове сачека и размести; да се постара за локал⁶¹⁶ и декорисање истог за рад конференције; да изради и изведе цео церемонијал самог проглашења Патријаршије; да рукује новцем који ће за све ово бити потребан.⁶¹⁷

Одбор је званично основан одлуком Министарства вера број 8196 од 19/22. августа, али ова одлука није сачувана, па његов састав сазнајемо из документа насловљеног као *ОДБОР ЗА СВЕЧАНОСТ Прогласа Успостављања Српске Патријаршије*.⁶¹⁸ Председник је био Митрополит бањалучки и тuzлански Иларион, а чланови Димитрије Рошу, начелник Министарства вера, протојереј Михаило Поповић, председник Духовног суда Архиепископије београдске, архимандрит Јосиф Цвијовић, професор Богословије Светог Саве.⁶¹⁹ Одлуком Министарства вера број 8540 од 17/30. августа 1920. године члановима Одбора именованим првопоменутом одлуком придружен је и протосинђел Максимилијан (Хајдин).⁶²⁰ Одбор је имао седам секција:

1. Секција за инвентар дворнице (јереји В. Бранковић и В. Петровић, чланови духовног суда; јереј Д. Михаиловић и ђакон Б. Лукић, секретари Министарства вера; С. Хранисављевић, Д. Милојковић и П. Максимовић, писари Министарства вера; Д. Симић и Р. Црвенчић писари Духовног суда и М. Михаиловић, писар Средишњег сабора);
2. Секција за дочек и размештај у сали (јереј Б. Петровић, члан Духовног суда и ђакон Б. Лукић, секретар Министарства вера);
3. Секција за литију (професор Танасије Поповић, уредник „Гласника православне цркве”; Д. Симић и Р. Црвенчић писари духовног суда; П. Максимовић, писар Министарства вера и М. Михаиловић, писар Средишњег сабора);
4. Секција у цркви (С. Хранисављевић и Д. Милојковић, писари Министарства вера);
5. Секција за повраћај ствари из цркве (протојереј М. Поповић, председник Духовног суда; Мих. Милићевић, референт Министарства вера; ђакон Б. Лукић, секретар Министарства вера);
6. Шеста секција, конкретног назива, (јереј Д. Михаиловић секретар Министарства вера и Д. Симић, писар Духовног суда);
7. Секција за декорисање и штампу (Б. Цветковић и Д. Рошу)⁶²¹.

Предложено је да се на конференцију позове изасланик братства манастира Хиландара, који би за ту свечаност донео заставу Душанову и „још какву старину ретку”, изасланика Пећке патријаршије, који би такође донео ретке старине, а нарочито из Дечана крст Душанов и

⁶¹⁴ Р. Веселиновић, „Уједињење покрајинских цркава”, 19.

⁶¹⁵ „Црквени преглед. Конференција архијереја уједињене српске православне цркве” *Весник* 26 (9. август 1920), 4.

⁶¹⁶ На крају предлога за формирање овог одбора предлаже се да место одржавања буде „свечана дворница основне школе код Саборне цркве”, која би за ту прилику била свечано декорисана старинама, *Заставама*, грбовима, сликама као и потребним намештајем. *Предлог начелника Општег одељења Министарства вера Министру вера (без датума)*. АЈ 69-1-1.

⁶¹⁷ Предлог начелника Општег одељења Министарства вера Министру вера (без датума). АЈ 69-1-1.

⁶¹⁸ *ОДБОР ЗА СВЕЧАНОСТ Прогласа Успостављања Српске Патријаршије*, АЈ 69-1-1.

⁶¹⁹ *ОДБОР ЗА СВЕЧАНОСТ Прогласа Успостављања Српске Патријаршије*, АЈ 69-1-1.

⁶²⁰ Одлука Министарства вера број 8540 од 17/30. августа 1920. године. АЈ 69-1-1.

⁶²¹ *ОДБОР ЗА СВЕЧАНОСТ Прогласа Успостављања Српске Патријаршије*, АЈ 69-1-1.

нарочито ако би се нашло аутентичних икона, свећњака, јеванђеља и сл. из времена првог проглашења Патријаршије.⁶²² Требало је да изасланик из Сремских Карловаца на конференцију донесе барјак под којим је Патријарх Арсеније III (Чарнојевић) довео Србе на те просторе, његову митру, слике тамошњих патријарха, као и старине из фрушкогорских манастира, а изасланици манастира Жиче и Студенице кандило Светог Саве, његову патарицу, епитрахил, завесе наших владарки и сл.⁶²³ Међутим, Епископ жички Николај известио је Министра да у манастиру Жичи нема ниједне знамените ствари ни старине која би се могла донети у Београд („било је нешто али је пропало”), а да у манастиру Студеници постоје икона Светог Саве коју је светитељ држао на грудима, обешену о вару док је проповедао; епитрахил и омофор Светог Саве, његова кадионица и један часни крст „за који се држи да га је Он донео из Јерусалима”⁶²⁴.

Међу предложеним званицама нашли су се Главни одбор монашког удружења, Главни одбор свештеничког удружења, ректора Богословије, сви руске архијереји (Архиепископи волимски и житомирски Евлогије и мински Георгије, Епископи курски и обојамски Теофан, чељабински Гаврило, ставропољски Михајло, черноморски и новоросијски Сергије, сумски Митрофан и викарни белоградски Аполинарије и сви „пензионисани отечествени архијереји који би могли доћи”⁶²⁵. Какво је било стање по питању њиховог присуства на самој свечаности, на основу доступних извора није могуће реконструисати.

Са братством манастира Хиландара ступљено је у контакт посредством Министарства иностраних дела, тачније Генералног конзулата у Солуну, 10/23. августа. 1920. године. Међутим, генерални конзул је телеграм примио тек 17/30. августа 1920. године, а за одлазак на Хиландар и разговор са братством била му је потребна лађа која креће тек 20.августа/3. септембра, док би путовање копном трајало осам дана, што ни у једном случају није довољно да би се стигло у Београд 30. августа/9. септембра.⁶²⁶ Ипак, истог дана стигао је још један телеграм којим конзул из Солуна јавља да је можда пронашао треће решење по којем је архимандрита Лукијана послао аутомобилом до места Орми, близу Светогорског залива, одакле би чамцем требало да пређе до полуострва. Од његове мисије зависиће да ли ће изасланство манастира Хиландара стићи на свечаност прогласа Патријаршије.⁶²⁷ Четири дана касније из конзулата у Солуну стигла је вест да је архимандрит Лукијан изасланик манастира Хиландара заједно са јеромонахом Доситејем стигао у Солун одакле крећу у уторак 7. септембра, а у Београду би требало да буду у четвртак у јутру. Са собом носе „црвено-зелено-белу Душанови заставу облика правилног правоугаоника, у манастиру остављену у децембру 1346. године, један пехар од слонове кости са алемим заклопцем и с грбом запремине литар и по.”⁶²⁸ Контакт са Митрополитом пећким Гаврилом остварен је преко Министарства унутрашњих дела такође 10/23. августа 1920. године и истим каналом је стигао Митрополитов одговор да ће на свечаност послати игумана Високих Дечана Леонтија, који ће донети најстарије јеванђеље Лавре из доба цара Душана као и епитрахил, кадионицу и ораг из доба Црнојевића.⁶²⁹

⁶²²Предлог начелника Општег одељења Министарства вера Министру вера (без датума). АЈ 69-1-1.

⁶²³Предлог начелника Општег одељења Министарства вера Министру вера (без датума). АЈ 69-1-1.

⁶²⁴Писмо епископа жичког Николаја министру вера од 13/26. августа 1920. године. АЈ 69-1-1.

⁶²⁵Предлог начелника Општег одељења Министарства вера Министру вера (без датума). АЈ 69-1-1.

⁶²⁶Писмо Министарства иностраних дела Министру вера од 4. септембра 1920. године. АЈ 69-1-1.

⁶²⁷Писмо Министарства иностраних дела Министарству спољних послова од 4. септембра 1912. године. АЈ 69-1-1.

⁶²⁸Писмо Министарства иностраних послова Министарству вера од 8. септембра 1920. године. АЈ 69-1-1.

⁶²⁹Писмо Министарства унутрашњих дела Министру вера од 15/28.августа 1920. године. АЈ 69-1-1. Такође и Писмо митрополита Гаврила упићено Министарству вера 14/27. августа 1920. године АЈ 69-1-1.

Као што видимо из поменутог предлога начелника Општег одељења Министарства вера, али из спремљеног текста позивница,⁶³⁰ државне власти су планирале да се свечаност проглашења обави у Београду, а не у Сремским Карловцима. Чак је био израђен и документ под називом *Распоред свечаности проглашења успостављања српске патријаршије 30. VIII/12. IX 1920. на дан Просветитеља Српских у Београду*.⁶³¹ Према овом распореду призивање Светог Духа се имало извршити у Саборној Цркви Св. Архистратига, након чега би „литија кренула улицама Богојављенском и Краља Петра ка основној школи“⁶³². Исто тако, из писма којим Средишњи архијерејски сабор тражи кредит од четрдесет хиљада динара видимо да је свечано проглашење Патријаршије било планирано за 27. август/9. септембар, а као место одржавања поменут је Београд. Будући да је одржавање ове конференције било скопчано са одређеним трошковима понајвише због украшавања дворнице основне школе и Саборне цркве, у којима се конференција имала обавити, затражен је ванредни кредит од педесет хиљада динара.⁶³³

Како је и зашто дошло до промене плана није могуће реконструисати из сачуваних историјских извора, а није могуће одредити ни време када је до промене плана дошло. Чак и добро информисани учесник догађаја Војислав Јањић каже: „Архијерејски сабор уједињене српске православне цркве донео је одлуку о проглашењу патријаршије у Београду 10-ог септембра, а формално проглашење те одлуке, на свечан начин, извршено је у Сремским Карловцима 12-ог септембра. Зашто је учињена историјска погрешка, да се обиђе Скопље, Пећ или Београд и да се иде у Ср. Карловце, где није никада била српска патријаршија – то нам није познато.“⁶³⁴ У архивској грађи која нам је доступна налазимо датум 17/30. август као најранији помен Сремских Карловаца као места одржавања свечаности проглашења обнове Српске патријаршије.⁶³⁵ У том духу су штампане и позивнице од 22. августа/4. септембра.⁶³⁶

Пре одржавања Четврте конференције у јавности су могли чути гласови да ће се на њој извршити проглашење уједињења свих православних цркава у једну, да ће се одмах потом уједињена Црква подићи на степен Патријаршије, а краљев указ којим се ово потврђује биће издат одмах.⁶³⁷ Ипак, конференција одржана 27. августа/9. септембра 1920. године само је

⁶³⁰ „Ваше Високопреосвештенство/Ваше Преосвештенство/Господине, Част ми је позвати вас да изволите присуствовати свечаном Проглашењу Успостављања Српске Патријаршије која ће бити 12. 9. (30. 8) 1920. г. овде у Београду у сали Основне Школе код Саборне Цркве“. Текст позивнице у АЈ 69-1-1.

⁶³¹ *Распоред свечаности проглашења успостављања српске патријаршије 30. VIII/12. IX 1920. на дан Просветитеља Српских у Београду*. АЈ 69-1-1.

⁶³² *Распоред свечаности проглашења успостављања српске патријаршије 30. VIII/12. IX 1920. на дан Просветитеља Српских у Београду*. АЈ 69-1-1.

⁶³³ *Писмо Средишњег архијерејског сабора Министру вера од Писмо Средишњег архијерејског сабора Министру вера од 30. јула/12. августа 1920. године*. АЈ 69-1-1.

⁶³⁴ В. Јањић, „Васпостављање српске православне патријаршије“, *Нови живот* 6 (1920), 165.

⁶³⁵ У једном писму свеже умировљени Митрополит дабробосански Евгеније (Летица) министру вера Павлу Маринковићу напомиње да он, као умировљени Епископ нема више право да учествује у заседању архијереја, а уједно му и захваљује на позиву од 30. августа 1920. године да присуствује свечаном проглашењу Српске патријаршије дана 12. септембра текуће године у Сремским Карловцима. *Писмо умировљеног митрополита дабробосанског Евгенија Летице министру вера*. АЈ 69-1-1. Од истог датума је и писмо министра вера упућено министру просвете, са предлогом да пре благодарења које ће се одржати у свим православним црквама у Краљевини СХС наставници свих школа одрже ученицима кратко предавање о значају Патријаршије, а потом сви заједно присуствују благодарењу у цркви. Из писма сазнајемо да ће се историјски чин обнове Патријаршије обавити у Сремским Карловцима. *Писмо министра вера упућено министру просвете 17/30. августа 1920. године*. АЈ 69-1-1.

⁶³⁶ „Господине, част нам је позвати Вас да изволите присуствовати благодарењу 12. о. м. (30. VIII.) 1920. год. у Саборној Цркви у Ср. Карловцима, а поводом проглашења Успостављања Српске Патријаршије. АЈ 69-1-1.

⁶³⁷ „Црквени преглед. Наша Патријаршија“, *Весник* 27 (16. август 1920), 5.

делимично испунила очекивања јавности. Њени чланови прогласили су конференцију Светим архијерејским сабором уједињене Српске Цркве, па су затим сви отпутовали у Сремске Карловце, у којима је 30. августа/12. септембра 1920. године имала бити обављена свечаност васпостављања Српске патријаршије укинута пре 154 године.⁶³⁸ У ноћи пред велики историјски догађај чланови Архијерејског сабора одржали су бдење у тамошњој цркви.⁶³⁹

Улога и значај који су четири конференције архијереја имале у процесу настанка уједињење Српске православне Цркве и обнављања Пећке патријаршије били су велики. Иницијалну идеју архијереја за уједињењем исказану у првим данима по завршетку Великог рата требало је спровести у праксу, што није било нимало лако, упркос великој подршци државних власти. Требало је координирати радом епископа свих покрајинских цркава, доносити одлуке и издавати акта, а истовремено бити свестан ограничења које је наметала државна власт желећи да у потпуности контролише процес, који је, са друге стране, несобично помагала. Оно што се местимично јављало као проблем, а о чему је већ било речи у склопу разматрања Прве конференције архијереја, јесте одлука власти, и црквених и државних, да се цео конференцијски рад држи подаље од очију шире јавности, па чак и од свештенства, што је отварало врата најразличитијим тумачењима, некада и сасвим тенденциозним. Ово је било веома штетно по само уједиње на којем се радило јер су различита тумачења међу свештенством и политичарима изазивала распре у којима је једна страна оптуживала другу са рушење јединства, сепаратизам и анархију, што никако није могло да буде у интересу Цркве.⁶⁴⁰

Други велики проблем који је стајао у вези са конференцијским радом представљала је динамика заседања и спорост са којом су у пракси заживљавали одлуке који су на њима доношене. Напоменимо да је прва од њих одржана у децембру 1918. године, а последња 27. августа/9. септембра 1920. године. Док се овај део који се тиче динамике заседања може донекле објаснити материјалним стањем, техничким тешкоћама (видети пример Друге конференције), саобраћајним приликама и слично, део који се тиче заживљавања одлука у пракси је теже разумети. Узмимо за пример Другу конференцију архијереја на којој је проглашено духовно, морално и административно јединство српских православних црквених области, а ово је обнародовано путем једне посланице који су архијереји о Духовима 1919. године упутили свештенству и народу Српске православне Цркве у Краљевству Срба, Хрвата и Словенаца. Међутим, фактичко стање на терену није показивало да је уједињење заиста извршено, нарочито оно црквено, јер су и даље постојали архијерејски сабори у предратним покрајинским црквама.⁶⁴¹ Продужавање оваквог стања, као што је речено, бивало је снажан аргумент у рукама заговорника аутономије Карловачке митрополије, који су упорно указивали на Архијерејски сабор ове покрајинске цркве као непобитан доказ да она још увек постоји, упркос прокламованом уједињењу. Овакве прилике нису прошле непримећено, па је свештенство окупљено око листа „Весник” пожуривало јерархију да им што пре учини крај. Ипак, критичари из „Весника” нису у обзир узимали државну закондавну делатност. Проблем је био у томе што

⁶³⁸ Р. Веселиновић, „Уједињење покрајинских цркава”, 19.

⁶³⁹ „Архијерејски Сабор”, Правда 182 (12. септембар 1920), 1.

⁶⁴⁰ У тим оптужбама најдаље су одлазили војвођански радикали упоређујући Београд са Бечом и Пештом. Видети поглавље о Карловачкој митрополији у процесу уједињења.

⁶⁴¹ Примера ради, иако је уједињење прокламовано у мају 1919. године на Другој конференцији архијереја, а то потврђено архијерејском посланицом, проширени Свети архијерејски синод Карловачке митрополије у децембру исте године врши пријем далматинских епископија, и то не у састав уједињене Српске православне цркве него у састав Карловачке митрополије, у чијем Синоду место добијају епископи припоједних епархија. Упореди „Извод из записника седнице проширеног архијерејског синода православне митрополије карловачке држане у Сремским Карловцима 7/20. децембра 1919. године”. АЈ 69-10-25.

државна правна акта често нису на уму имала уједињену Цркву. Наиме, велику препреку за уједињење Српске Цркве представљала је одлука државних власти да се до коначног уређења државе врате на снагу уређења каква су била пре Првог светског рата. У случају Карловачке митрополије, то је значило оживљавање црквено-народне аутономије, што је директно угрожавало прокламовано јединство, тим више што је снажило позиције поборника аутономије. Ово свакако није могло да буде решено конференцијским радом архијереја, због чега се критике упућене од стране „Весника” показују неоснованим. Чак и када уједињење црква буде званично санкционисано краљевим указом, 17. јуна 1920. године, проблем црквено-школске аутономије остаће нерешен још неколико месеци. Међутим, без обзира на разлог незаживљавања конференцијских одлука у пракси, фактичко стање јесте озбиљно доводило у питање ауторитет конференција и одлука донесеним на њима, што је нарочито добијало одјека захваљујући писањима „Весника”. Ипак, ово никако не умањује рад окупљених архијереја и значај онога што је на конференцијама урађено. Сав припремни посао за проглашење Патријаршије обављен је на конференцијама па се ове оне могу да буду посматране и као предсаборске. Припрема за рад сабора кроз конференције није јединствен случај, напротив. Дobar пример за предсаборске конференције представљају оне одржане 1976, 1982, 1986. и 2009. на којима је вршено припремање за Свети и велики сабор православне Цркве одржан на Криту 2016. године.⁶⁴²

⁶⁴² Упореди Д. Ђукић, Р. Кисић, „Свети и велики сабор у контексту установе саборности-црквеноправна и екуменска перспектива”, *Зборник радова правног факултета у Новом Саду* 2 (2021), 571-600.

Глава 4

ВАСПОСТАВЉАЊЕ ПАТРИЈАРШИЈЕ У СРЕМСКИМ КАРЛОВЦИМА

4. 1. Питања организације

Након што је конференцијски рад на којем је извршено уједињење покрајинских цркава приведен крају, те након што су за то добијене одговарајуће правне санкције од државног врха и благослов Васељенске патријаршије⁶⁴³, сматрало се да су сви услови испуњени и да је могуће приступити проглашењу обнављања Српске патријаршије. Опсежне припреме за свечаност почеле су још док су државне власти имале у плану Београд као место одржавања исте. Како је оваква свечаност захтевала велика новчана средства држава је обезбедила кредит у износу од четрдесет хиљада динара.⁶⁴⁴ Градска благајна у Сремском Карловцима на име трошкова припреме и одржавања свечаности потрошила је 29 184 круна⁶⁴⁵, које је Министарство вера требало да рефундира.⁶⁴⁶ Да бисмо имали бољу слику вредности тадашње валуте, односно разумели новчане износе који су у склопу финансијског дела свечаности наведени у овом раду, погледајмо обрачун путних трошкова др Томе Поповића, директора сарајевске богословије:

⁶⁴³ „Света Васељенска Патријаршија изјављује у исто време да ће драговољно примити са своје стране ово уздигнуће као у духу Светих Канона и Светих Прописа”. *Споразум између Васељенске Васељенске Патријаршије и Краљевске Владе Срба, Хрвата и Словенаца ради одређења односа између Велике Православне Цркве Цариградске с једне стране и Уједињене Автокефалне Православне Српске Цркве и Краљевства Срба, Хрвата и Словенаца с друге стране*. АЈ 69-1-1. За више видети поглавље о преговорима са Васељенском патријаршијом.

⁶⁴⁴ *Решење министра вера од 9. септембра 1920. године* да се из одобреног кредита од четрдесет хиљада динара исплати помоћ економији Митрополије карловачке од 1500 дин. АЈ 69-1-1.

⁶⁴⁵ У неким деловима Краљевине СХС који су до 1918. године припадали Аустроугарској, круна се као средство плаћања користила и у поратним годинама. У време проглашења обнове Српске патријаршије један динар је вредео четири круне. „Стање београдске берзе на дан 10. септембра”. *Службене новине* (12. септембар 1920), 2. Чак су издаване и динарско-крунске новчанице на којима је стајала вредност у обе валуте, попут оне из 1919. године, на којој је било исписано истовремено 1000 динара и 4000 круна. Повлачење динарско-крунских новчаница вршено је поступно, а последња која је повучена из оптицаја, 1934. године, била је управо ова од 1000 динара/4000 круна. Музеј града Београда, *Легат Ђорђа Новаковића* на званичном сајту Музеја <http://www.mgb.org.rs/legati/djordja-povakovica/item/1015-1000-dinara-4000-kruna-1919> (приступљено 18. јула 2022. године).

⁶⁴⁶ *Писмо градског поглаварства Сремских Карловаца Министарству финансија од 2. новембра 1920. године*. АЈ 69-1-1.

Из Сарајева до Сремских Карловаца		
1.	Фијакер до железничке станице у Сарајеву	20 дин.
2.	Возна карта 2. разреда од Сарајева до Босанског Брода	65 дин.
3.	Пренос ствари у Босанском Броду	5 дин.
4.	Возна карта 2. разреда из Босанског Брода у Славонски Брод	3 дин.
5.	Пренос ствари у Славонском Броду	5 дин.
6.	Возна карта 2. разреда у брзом возу од Славонског Брода до Инђије	69 дин.
7.	Пренос ствари у Инђији	5 дин.
8.	Возна карта 2. разреда од Инђије до Сремских Карловаца	6 дин.
9.	Пренос ствари у Сремским Карловцима	5 дин.
Из Сремских Карловаца до Сарајева		
10.	Пренос ствари у Сремским Карловцима	5 дин.
11.	Возна карта 2. разреда од Сремских Карловаца до Инђије	6 дин.
12.	Пренос ствари у Инђији	5 дин.
13.	Возна карта 2. разреда у брзом возу од Инђије до Славонског Брода	69 дин.
14.	Пренос ствари у Славонском Броду	5 дин.
15.	Возна карта 2. разреда из Славонског Брода у Босански Брод	3 дин.
16.	Возна карта 2. разреда из Босанског Брода у Сарајево	65 дин.
17.	Пренос ствари у Сарајеву	5 дин.
18.	Фијакер у Сарајеву од железничке станице	20 дин.
Дневнице		
19.	Пет дневница за 10, 11, 12, 13, 14. септембар 1920. год. од 50 дин.	250 дин.
Укупно: 616 динара		

Прилог 2: Обрачун путних трошкова и дневница др Томе Поповића, директора Српске православне богословије у Сарајеву приликом његовог путовања у Сремске Карловце ради присуствовања свечаности проглашења српске патријаршије⁶⁴⁷

⁶⁴⁷ АЈ 69-1-1.

Осим обезбеђивања финансијских средстава држава се постарала да обезбеди и све остале ресурсе како би ова важна свечаност и историјски догађај били организовани на највишем нивоу. Сва ресорна министарства ставила су се на располагање министру вера. Тако је министар војни умољен да се одреди довољан број трупа из Новосадског гарнизона који ће направити шпалир на Тргу престолонаследника у Сремским Карловцима са војном музиком и артиљеријом, која би требало да буде смештена у близини Сремских Карловаца.⁶⁴⁸ У исто време, требало би да се одреди потребан број војника („што мањих растом”) који ће се ставити на располагање Одбору за припрему ове свечаности ради ношења рипида, чирака и барјака током литије.⁶⁴⁹ Такође, будући да је на дан проглашења планирана свечана служба благодарења у свим црквама и манастирима Краљевине СХС, на њој је требало да присуствује официрски кор у парадном оделу, а војска да ода почаст правећи шпалир пред црквом⁶⁵⁰. Новом молбом, послатом 6. септембра 1920. године, од министра војног тражено је да се и у Београду ода почаст пуцњевима из топова за време благодарења.⁶⁵¹ Свему траженом Министарство војске и морнарице изашло је у сусрет позивајући се на пропис Правила службе део 1, којим се регулише поступак војске при црквеним светковинама.⁶⁵² Команда краљеве гарде, на молбу Министарства просвете, одредила је коњичког мајора Јована Крстића да буде поред заставе Душана Силног.⁶⁵³ Према исправљеном програму свечаности проглашења Српске патријаршије, он је са заставом постављен одмах поред престола тј. регента Александра.⁶⁵⁴

Од министарства просвете тражено је да наложи свим наставницима да на дан свечаности одрже кратко предавање ученицима о значају Српске патријаршије и да после тога заједно са ученицима узму учешћа у благодарењу у својим храмовима. Ученици и наставници из Сремских Карловаца имали би направити шпалир на Тргу престолонаследника Александра, на којем би требало да се појаве у 9 часова и 45 минута.⁶⁵⁵

Преко Министарства саобраћаја обезбеђен је превоз за високе званице и учеснике свечаности. Министар саобраћаја је умољен да се 1. септембра, дакле дан пред свечаност, у композицији брзог воза (дирекција Винковце) нађе посебан вагон за 20 архијереја, који би нарочитом локомотивом био довучен у Сремске Карловце. Уз то, да се припреми дворски воз који би тачно у десет сати пре подне довезао престолонаследника Александра, да се пусти нарочити службени воз за чланове Владе и „нарочито позване” (највише 80 лица), као и нарочити воз за Београђане.⁶⁵⁶

Позивнице које су послате (и оне са Београдом као местом одржавања свечаности и оне исправљене према којима су место одржавања свечаности Сремски Карловци)⁶⁵⁷ садрже напомену да се на свечаност дође у свечаном оделу и декорацијама, а епископи са камилавкама.⁶⁵⁸ У телеграму којим се на свечаност позива бан Хрватске наглашено је да одело за ту прилику сачињавају реденгот и цилиндар.⁶⁵⁹ Високим представницима римокатоличке

⁶⁴⁸ Писмо министра вера министру војске и морнарице од 30. августа 1920. године. АЈ 69-1-1.

⁶⁴⁹ Писмо министра вера министру војске и морнарице од 30. августа 1920. године. АЈ 69-1-1.

⁶⁵⁰ Писмо министра вера министру војске и морнарице од 30. августа 1920. године. АЈ 69-1-1.

⁶⁵¹ Писмо министра вера министру војске и морнарице од 6. септембра 1920. године. АЈ 69-1-1.

⁶⁵² Писмо министарства војног и морнарице министарству вера од 7. септембра 1920. године. АЈ 69-1-1.

⁶⁵³ Писмо Команде краљеве гарде Министарству вера од 10. септембра 1920. године. АЈ 69-1-1.

⁶⁵⁴ Проглас: Успостављење српске патријаршије на дан Сабора српских просветитеља 12. IX (30. VII) у Сремским Карловцима – Измене. АЈ 69-1-1.

⁶⁵⁵ Писмо министра вера министру просвете од 30. августа 1920. године. АЈ 69-1-1.

⁶⁵⁶ Писмо министра вера министру саобраћаја од 6. септембра 1920. године. АЈ 69-1-1.

⁶⁵⁷ Видети поглавље о конференцијском раду на уједињењу

⁶⁵⁸ Позивнице у АЈ 69-1-1.

⁶⁵⁹ Телеграм министра вера од 9. септембра 1920, бану АЈ 69-1-1.

Цркве, Надбискупу барском Николи Добречићу, Надбискупу загребачком Антуну Бауеру и Бискупу љубљанском Антуну Јегличу позивницом је такође наглашено да одела буду свечана и „са свим декорацијама”⁶⁶⁰.

4. 2. Свечаност проглашења

На дан свечаности проглашења Српске патријаршије Сремски Карловци осванули су у свечаном руху. На патријаршијском двору вијорила се државна застава наследника престола, а по свим храмовима којих је у Карловцима било преко десет, као и по већини јавних и приватних грађевина биле су развијене српске тробојке.⁶⁶¹

Иако је дан био влажан и хладан, а око девет часова почела да пада и киша, гости су долазили са свих страна испуњавајући варош. Било је Београђана, Новосађана, људи из околине Карловаца и целе Војводине. Било је толико људи да се од железничке станице до зграде Патријаршије кретало веома споро.⁶⁶² Већ од 8 сати на овом месту је била распоређена гарда, а сат касније распоредиле су се и остале „корпорације”: гимназија, богословија, соколи, певачка друштва, земљорадничка задруга, занатлије итд.⁶⁶³

Ка Карловцима се из Београда, тачно у седам часова упутио и воз са престолонаследником, његовом свитом и члановима владе, а на место свечаности приспео је у „девет и три четврти часа”.⁶⁶⁴ На успутним станицама регенту је народ приређивао бурне овације, а када је воз улазио у сремскокарловачку станицу, зачули су се топовски пуцњи са монитора најављујући долазак високог госта.⁶⁶⁵ Према извештају листа „Застава” испалено је тачно 62 топовска метка.⁶⁶⁶ Пуцњеви су одјекивали све док престолонаследник није дошао до патријаршијског двора.⁶⁶⁷ На железничкој станици регента су дочекали министар вера,

⁶⁶⁰ Телеграм министра вера 9. септембра 1920, надбискупима барском и загребачком и бискупу љубљанском. АЈ 69-1-1.

⁶⁶¹ „Са свечаности у Сремским Карловцима”, *ГСПП* 5 (1/14. септембар) 1920 године, 74.

⁶⁶² Узимајући обзир број људи који се сакупио у самим Сремским Карловцима, извештаје о овацијама које су приређиване престолонаследнику у свим местима на путу ка Сремским Карловцима, појачани темпо саобраћаја због великог броја људи који су хтели да присуствују историјском чину, реакције у штампи о којима ће касније бити речи и остале показатеље заинтересованости јавности за овај догађај закључујемо да је она била прилично велика. Међутим, у нескладу са овим стоји закључак М. Вуковића, према којем је јавност заузела равнодушан став у односу на чин обнављања Патријаршије „што се може повезати са падом побожности код православног народа, која је наступила након страха из Првог светског рата”. Заправо, цео овај закључак базиран је на само једном тексту М. Ј. Путниковића („Обнова Патријаршије”) објављеном у *ГСПП* 12 (16/29. децембар 1920), у којем је аутор изнео управо ову констатацију о индиферентности Срба објаснивши је падом побожности. Из овога Вуковић закључује да иако је регента дочекало мноштво људи у Сремским Карловцима, то није био прави одраз тадашњег народног осећања. М. Вуковић „Обнова Српске патријаршије и избор патријарха 1920. године у црквеној штампи”, *Флогистон, часопис за историју науке* 29 (2021), 417-430.

⁶⁶³ „Проглас Патријаршије. Јучерашња свечаност (Извештај „Политици”)”, *Политика* 4431 (13. септембар 1920), 1.

⁶⁶⁴ У тексту штампаном у *ГСПП* каже се да је престолонаследник стигао на железничку станицу у 9.45, а у патријаршијски двор у 10 часова („Са свечаности у Сремским Карловцима”, *ГСПП* 5 (1/14. септембар 1920), 74) док се у извештају који је послат „Политици” наводи да је тачно у 10 часова стигао на железничку станицу („Проглас Патријаршије. Јучерашња свечаност (Извештај „Политици”)”, *Политика* 4431 (13. септембар 1920), 1). Да је тачно у 10 часова стигао на железничку станицу извештава и „Застава” („Проглашење Српске Патријаршије”, *Застава* 205 (14. септембар 1920), 1).

⁶⁶⁵ „Са свечаности у Сремским Карловцима”, *ГСПП* 5 (1/14. септембар 1920), 74.

⁶⁶⁶ „Проглашење Српске Патријаршије”, *Застава* 205 (14. септембар 1920), 1.

⁶⁶⁷ „Проглас Патријаршије. Јучерашња свечаност (Извештај „Политици”)”, *Политика* 4431 (13. септембар 1920), 1.

председник и часници карловачке општине, али је без већег задржавања⁶⁶⁸ регент сео у кола која су вукла два пара белаца и пошао према згради Патријаршије.⁶⁶⁹ Тачно у десет часова престолонаследник је са својом пратњом ушао у престону дворану патријаршијског двора, у којој се имало обавити свечано васпостављање Српске патријаршије. Свечаност је пробудила велико интересовање код Београђана („нарочито интелигентнији део“) који су зором у масама кренули према железничкој станици и савском пристаништу, где су већ стајали припремљени возови и засебне лађе. Нарочито је велика гужва била на савском пристаништу.⁶⁷⁰ Воз из Београда кренуо је тачно у 6 часова и 30 минута, а путници су могли да примете да су скоро све станице од Земуна до Сремскох Карловаца биле окићене заставама, зеленилом и пригодним натписима при чему се нарочито издвајала „малена Бешка“.⁶⁷¹ На свечаности су се једни до других нашли регент Александар, председник владе, председник народне скупштине, сви српски и руски избегли архијереји, администратори епархије, ректори богословија, делегати старих српских манастира Жиче, Студенице, Дечана и Пећи, чланови главног одбора свештеничког и монашког удружења као и велики број других званица.⁶⁷²

Невелика⁶⁷³ престопа дворана патријаршијског двора, била је за ту прилику свечано декорисана сликама са призорима црквене и световне историје које су радили наши највећи уметници. Изложене су биле слике Паје Јовановића („Христос на гори“, „Спаљивање Светог Саве“, „Стефан Немања“, „Цар Лазар“, „Крунисање цара Душана“, „Свети Ђорђе“ и „Вожд Карађорђе“), Ђорђа Крстића („Свети Сава и Српчад“ и „Обретење главе цара Лазара“), и многих других.⁶⁷⁴ Од драгоцених предмета из српске прошлости, изложени су били оригинално Мирослављево јеванђеље (12. век), рукописно јеванђеље манастира Дечани (13. век), патријаршијска митра, два стара патријаршијска жезла, две сребрне патријаршијске заставе, омофор, епитрахил, и кадионица из Пећи (доба Црнојевића), покров са кивота кнеза Лазара, рад деспине Јефимије, крст цара Душана из Високих Дечана, те оригинални сребрни пехар кнеза Лазара и кнегиње Милице. На средини је био постављен сто за 15 архијереја, на којем су место нашли поменути крст цара Душана, позлаћено јеванђеље Митрополије карловачке, те два канделабра.⁶⁷⁵ Владарски престо са балдахином, поред којег су се налазила седишта председника владе Миленка Веснића и министра вера, Павла Маринковића, био је украшен портретом војводе Карађорђа, који је насликао Паја Јовановић.⁶⁷⁶

Пре него што ће ући у престону дворану, престолонаследника је у дворској капели миросао најстарији архијереј. Ступивши у дворану, престолонаследника су испод велике слике „Крунисања цара Душана“, дочекали четрнаест, у полукруг поређаних, архијереја са Митрополитом Димитријем у средини. Усклике „Живео!“, заменила је свечана тишина, а њу је прекинула песма „Царју небесни, утјешитељу“, у изведби мешовитог хора Београдског певачког

⁶⁶⁸ „Пошто се поздравио са војводом Бојовићем и осталим присутнима, престолонаследник је примио рапорт почасне чете, прегледао чету и поздравио се са г. г. официрима“. „Успостава Патријаршије“, *Правда* 183 (13. септембар 1920), 1.

⁶⁶⁹ „Успостава Патријаршије“, *Правда* 183 (13. септембар 1920), 1.

⁶⁷⁰ „Са свечаности у Сремским Карловцима“, *ГСПП* 5 (1/14. септембар 1920), 74.

⁶⁷¹ „Са свечаности у Сремским Карловцима“, *ГСПП* 5 (1/14. септембар 1920), 74.

⁶⁷² „Са свечаности у Сремским Карловцима“, *ГСПП* 5 (1/14. септембар 1920), 72.

⁶⁷³ „Када су у њу ушли архијереји, чланови владе, државни саветници, представници Академије и Универзитета остало је још доста мало места. Зато су, у једној побочној сали налазили се: г-ђа Веснића, представници штампе и Београдско певачко друштво“ „Проглас Патријаршије. Јучерашња свечаност (Извештај „Политици“)“, *Политика* 4431 (13. септембар 1920), 1.

⁶⁷⁴ „Са свечаности у Сремским Карловцима“, *ГСПП* 5 (1/14. септембар 1920), 72.

⁶⁷⁵ „Са свечаности у Сремским Карловцима“, *ГСПП* 5 (1/14. септембар 1920), 74.

⁶⁷⁶ „Са свечаности у Сремским Карловцима“, *ГСПП* 5 (1/14. септембар 1920), 72.

друштва. Отварање свечаности које је учинио Митрополит Димитрије, означило је наступање историјског тренутка обнове Српске патријаршије. Овом приликом он је укратко изложио настанак и развој одлуке о обнови Патријаршије, да би после тога позвао Митрополита зворничко-тузланског Илариона (Радонић) да прочита саборску одлуку у целини, након чега је и престолонаследник „узбуђеним звонким гласом” прочитао своје обраћање „Православним хришћанима Краљевине”.⁶⁷⁷ У њему се, после кратког историјског пресека развоја Српске Цркве у периоду од Светог Саве па до тренутка уједињења, истиче да након Указа од 17. јуна 1920. године којим је правно оснажена жеља српских архијереја за уједињењем, „ми данас потврђујемо и одлуку Светог архијерејског сабора православне цркве Краљевства Срба, Хрвата и Словенаца и прглашујемо васпостављање Српске патријаршије извршујући тако и други део Душановог завета”.⁶⁷⁸ Следствено овоме, престолонаследник је у име краља Петра, на основу предлога министра вера, а по саслушању Министарског савета, донео *Указ* по којем ће „поглавар васпостављене Српске патријаршије, пријемник трона Светог Саве, првог архиепископа и просветитеља српског Арсенија, Данила I, Јанићија, Макарија, Гаврила, Арсенија Чарнојевића и осталих великих патријарха” бити титулисан као „Српски патријарх православне цркве Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца”.⁶⁷⁹ Накнадном краљевом уредбом требало је да се пропише статут о избору првог Патријарха, као и о уређењу Патријаршије и Синода.⁶⁸⁰ Сам текст *Указа*, на молбу престолонаследника прочитао је министар вера, Павле Маринковић, чиме је свечани чин проглашења јединства Српске Цркве био завршен.⁶⁸¹

Према раније утврђеном распореду⁶⁸² литија се из патријаршијског двора упутила у Саборну цркву. Престолонаследник је под „небом” ишао за Митрополитом Србије, а одмах иза „неба” ишао је министар Веснић са члановима Владе, затим потпредседник Државног савета Ђуричић, Никола Пашић и остали државни функционери, а за њима руски архиепископи, официрски кор, инострано свештенство, велики жупан сремски и велики жупан Новог Сада, градоначелник карловачке општине и представници позваних удружења.⁶⁸³ Пошто је отпеван тропар Светог Саве („Пути во водјашчаго в жизан”), Епископ велешко-дебарски Варнава прочитао је са амвона одлуке Архијерејског сабора, а Митрополит зворничко-тузлански Иларион поново је прочитао *Прокламацију* и *Указ*, након чега је настављено благодарење.⁶⁸⁴ Део свечаности у Саборној цркви завршен је у 11 часова и 30 минута, након што је Митрополит Димитрије дао регенту Александру нафору, он је узео, целивао крст и изашао из цркве, после чега су почели да излазе и остали.⁶⁸⁵

⁶⁷⁷ „Проглас успостављања Српске патријаршије на дан Сабора српских просветитеља 12. – IX. – 1920, - 30.

VIII.- 1920. у Сремским Карловцима. Програм”, *ГСПП* 5 (1/14. септембар 1920), 75.

⁶⁷⁸ „Православним хришћанима Краљевине. Прокламација регента Александра о васпостављању патријаршије и Указ краља Петра I о подизању српске цркве на ранг патријаршије”, *ГСПП* 5 (1/14. септембар 1920), 65-66. Указ је објављен је и у „Службеним новинама” од 12. септембра 1920. године, у „Застави” од 15. септембра 1920. године, а штампан је и као прилог у Р. Веселиновић, „Уједињење покрајинских цркава”, 29-30.

⁶⁷⁹ „Православним хришћанима Краљевине. Прокламација регента Александра о васпостављању патријаршије и Указ краља Петра I о подизању српске цркве на ранг патријаршије”, *ГСПП* 5 (1/14. септембар 1920), 66.

⁶⁸⁰ „Православним хришћанима Краљевине. Прокламација регента Александра о васпостављању патријаршије и Указ краља Петра I о подизању српске цркве на ранг патријаршије”, *ГСПП* 5 (1/14. септембар 1920), 66.

⁶⁸¹ „Са свечаности у Сремским Карловцима”, *ГСПП* 5 (1/14. септембар 1920), 75.

⁶⁸² „Проглас успостављања Српске патријаршије на дан Сабора српских просветитеља 12. – IX. – 1920, - 30.

VIII.- 1920. у Сремским Карловцима. Програм”, *ГСПП* 5 (1/14. септембар 1920), 71.

⁶⁸³ „Успостава Патријаршије”, *Правда* 183 (13. септембра 1920), 1.

⁶⁸⁴ „Са свечаности у Сремским Карловцима”, *ГСПП* 5 (1/14. септембар 1920), 75.

⁶⁸⁵ „Проглас Патријаршије. Јучерашња свечаност (Извештај „Политици””, *Политика* 4431 (13. септембар 1920), 2.

Око 13 часова, приређен је у Митрополији ручак за 120 најугледнијих званица, а у Богословији за још 80 одабраних гостију, махом црквеног реда. На отварању оба обеда било је много здравица, из којих се издвојила здравица престолонаследника Александра, која је отпочела речима захвалности Богу због милости по којој му је удељена та срећа. Затим је наглашен значај Цркве у тешким временима „када су у борби напоре до стајали Крст часни и Слобода златна, а напоре до борили и за једно и за друго, сељак и калуђер, свако својим начином”.⁶⁸⁶ Није заобиђена ни културна димензија Цркве, тачније њене заслуге за „просвећивање и напредовање”, а беседу је регент закључио речима: „Нека нам је успостављена Српска патријаршија за славу Бога, свете цркве и рода од сад сад и во вјеки вјеков. Амин!”⁶⁸⁷

Пригодним говором, окупљенима се обратио и Митрополит Димитрије. Започео је директним обраћањем регенту Александру, речима захвалности поводом здравице којом је „као одани син наше свете цркве, изразио своје племените осећаје”, да би затим нагласио како је велика ствар пребивати у времену када се остварују вековне молитве које је Вишњему приносило наше племе надајући се „моћној и на правди заснованој држави”. „За то би требало”, сматра Митрополит Димитрије и даље се обраћајући регенту Александру, „заблагодарити неисказаној Божјој милости, а затим Вашем витешком родитељу краљу Петру, Вама лично, и Вашем светлом дому као вођама и небројеним жртвама наших дивних јунака који су заједно са својим духовним пастирима падали и под прослављеним заставама слободе и на бојним пољима и на страшним непријатељским мукама”.⁶⁸⁸

У оквиру свечаности у Сремским Карловцима, регент Александар је на предлог министра вера Орденом Светог Саве одликовао епископе и митрополите који то одликовање до сада нису добили. Орденом Светог Саве I реда одликовани су: Архиепископ цетињски и Митрополит Црне Горе, Брда и Приморја, Митрофан, Митрополит захумско-херцеговачки Петар, Митрополит бањалучко-бихаћки Василије, Митрополит зворничко-тузлански и егзарх Далмације, Иларион. Носиоци Ордена Светог Саве II реда том приликом су постали епископи: пакрачки Мирон, захумско-рашки Кирил, будимски Георгије, жички Николај, тимочки Иринеј, шабачки Јефрем и викарни Епископ архидијецезе карловачке Иларион, док је Орден Светог Саве III реда понео секретар Светог архијерејског сабора, Димитрије Рошу.⁶⁸⁹ Поводом радосног догађаја, на дан прогласа Архијерејском сабору писмом се обратио руски изванредни посланик и опуномоћени министар, Василиј Штрандтман,⁶⁹⁰ као „представник Велике Мученице – Православне Русије” овом приликом је исказао осећања радости и дубоког задовољства, те навео да ће неколико руских јерарха који су сведоци овога чина по повратку у епархије из којих су их изгнали гониоци Цркве о њему обавестити Сверуску патријаршију.⁶⁹¹ Такође, он је приложио и скроман дар у виду малих старинских руских звона која су попут

⁶⁸⁶ „Говор Његовог Краљевског Височанства престолонаследника Александра на свечаном краљевском обеду у митрополитско-патријаршијском двору у Сремским Карловцима”, *ГСПП* 5 (1/14. септембар 1920), 68.

⁶⁸⁷ ⁶⁸⁷ „Говор Његовог Краљевског Височанства престолонаследника Александра на свечаном краљевском обеду у митрополитско-патријаршијском двору у Сремским Карловцима”, *ГСПП* 5 (1/14. септембар 1920), 68.

⁶⁸⁸ „Говор Његовог Високопреосвештенства Архиепископа Београда и митрополита Србије господина Димитрија на свечаном краљевском обеду у митрополитско-патријаршијском двору у Сремским Карловцима”, *ГСПП* 5 (1/14. септембар 1920), 68.

⁶⁸⁹ „Одликовања”, *ГСПП* 5 (1/14. септембар 1920), 75.

⁶⁹⁰ Василиј Николајевич Штрандтман (у цитираном писму потписан као Василије) постављен је на место амбасадора Русије од стране Омске владе адмирала Колчака 1919. године. М. Јовановић, *Досељивање руских избеглица у Краљевину СХС 1919–1924*, Београд 1996, 63. На српском језику је објављена књига његових мемоара „Балканске успомене“ која обрађује период између 1909. и 1915. године и доноси доста података о нашој земљи током овог периода.

⁶⁹¹ „Братско писмо Светом архијерејском сабору на дан прогласа патријаршије”, *ГСПП* 5 (1/14. септембар 1920), 70.

великог дела унесрећеног народа из западне Русије, преко Крима, доспела на „земљу Патријаршије српске која се данас обнавља”. Штрандтман је истакао да је дар „мален и скроман но нека јек ових звона буде одјеком страдалничке и очишћавајуће се душе Матушке Русије све дотле док с помоћу Свевишњег из ослобођене, на радост свему Словенству, Москве, моћно зајече велика звона кремаљска, објављујући православнима моћ и славу свеколикога опроштаја и љубави.”⁶⁹²

После ручка, а пре свог одласка, престолонаследник је око 15 часова прошао лагано у свом аутомобилу кроз варош, засипан цвећем и уз громогласна клицања. Тачно у 16 часова отпутовао је у Београд испраћен живим и бурним клицањем народа који се целог дана није мицао са места.⁶⁹³ Како закључује Ивица Чаировић, сам протокол указује на битност уједињења свих српских православних епархија у једну признату на нивоу свих помесних православних Црква у свету, Српску православну Цркву.⁶⁹⁴

Они гости „који нису били нарочито позвани”, а међу којима је било највише Београђана морали су сами да се побрину за ручак, што није било нимало лако с обзиром на масу посетилаца и скромне угоститељске капацитете Сремских Карловаца („свега три хотела и неколико ситних биртија”). Због тога је један број посетилаца морао да се разиђе по вароши и од куће до куће пита шта би се могло добити за ручак.⁶⁹⁵ Још једна незгода за госте јавила се у виду повратка у Београд јер Бродарски синдикат није испоштовао договор да у саобраћај пусти једну ванредну лађу, а редовна је отишла тачно у подне. Уз то, дворски воз који је кренуо у 15 часова наишао је на оштећену пругу код тунела у Чортановцима, при чему су два вагона испала из шина, али повређених није било. Пруга је поправљена тек у 21 час, а воз је у Београд стигао тек у поноћ.⁶⁹⁶

Васпостављање Пећке патријаршије објављено је истог дана у митрополијског цркви на Цетињу. Уместо оболелог Митрополита Митрофана (Бана), обратио се прота Иво Калуђеровић.⁶⁹⁷ У одлуци о васпостављању Патријаршије донетој од стране српских архипастира опет је истакнуто политичко јединство као важан услов за оно црквено које је уследило непуне две године касније јер, када је довршено „заветно дело народног ослобођења и уједињења, престале су сметње да Српска патријаршија поново оживи и у себе духовно уједини све српске области”.⁶⁹⁸ На основу ових чињеница Свети архијерејски сабор уједињене Српске Цркве су донео је одлуку да „своју дотле по разним државним и црквеним властима раскомадану, а сада у смислу црквених правила и прописа у једну вишу црквену област уједињену Автокефалну Српску Православну Цркву [...] подигнемо на ступањ и положај патријаршије и тиме обновимо и успоставимо 1766. године иноверном влашћу укинута стару

⁶⁹² „Братско писмо Светом архијерејском сабору на дан прогласа патријаршије”, *ГСПП* 5 (1/14. септембар 1920), 70.

⁶⁹³ „Са свечаности у Сремским Карловцима”, *ГСПП* 5 (1/14. септембар 1920), 75.

⁶⁹⁴ И. Чаировић, „Обновљење Пећке патријаршије-Српске православне цркве (1920). Анализа прогласа успостављања Српске патријаршије као историјског извора о самом догађају”, *Acta Patristica* 23 (2020), 211-223.

⁶⁹⁵ „Проглас Патријаршије. Јучерашња свечаност (Извештај „Политици”)", Политика 4431 (13. септембар 1920), 2.

⁶⁹⁶ „Проглас Патријаршије. Јучерашња свечаност (Извештај „Политици”)", Политика 4431 (13. септембар 1920), 1.

⁶⁹⁷ „Говор протојереја Ивана Калуђеровића, члана Консистојарије цетињске, држан у митрополијској цркви на Цетињу на дан проглашења успостављања српске пећке патријаршије 30. августа (12.-9.) 1920. год”, *ГСПП* 6 (16/29. септембар 1920), 84-85.

⁶⁹⁸ „Одлука Светог архијерејског сабора Уједињене Српске Православне Цркве о обнови патријаршије”. *ГСПП* 5 (1/14. септембар 1920), 65. Одлука је штампана и као прилог у Веселиновић, „Уједињење покрајинских цркава”, 26-28.

Српску Патријаршију”.⁶⁹⁹Објављујући своју одлуку, српски архипастири су уједно позвали своју паству да се заједно са њима радују овом великом чину, те да својој матери Цркви буду одани, послушни и верни у љубави, као и да своју љубав и оданост искажу и узвишеној особи српског Патријарха, који би у скоријем времену требало да буде одабран и постављен на чело Цркве.⁷⁰⁰ Испод ове одлуке потписани су Архиепископ београдски и Митрополит Србије Димитрије, Митрополит бањалучки и бихаћки Василије, Митрополит захумско-херцеговачки и администратор дабробосански Петар, Митрополит зворничко-тузлански и егзарх Далмације Иларион, Епископ темишварски и администратор Карловачке митрополије Георгије, Епископ пакрачки Мирон, Епископ велешко-дебарски и администратор епархија Јужне Србије Варнава, Епископ будимски Георгије, Епископ тимочки Иринеј, Епископ захумско-рашки и администратор Бокоцоторско-дубровачке епархије Кирил, Епископ нишки Доситеј, епископ жички Николај, Епископ шабачки Јефрем, викарни Епископ Карловачке архидијецезе Иларион. Дужност секретара обављао је начелник Министарства вера, Димитрије Рошу.⁷⁰¹

О одсуству високих званица сазнајемо на основу телеграма послатих министру вера, а који садрже или извињења због спречености да на дан васпостављења Патријаршије буду у Сремским Карловцима или само обавештење о томе. Због разних разлога изостали министар војни⁷⁰², хрватски бан Матко Лагиња⁷⁰³, Надбискуп загребачки Антун Бауер⁷⁰⁴, Надбискуп барски Никола Добрећић⁷⁰⁵, Надбискуп љубљански Антун Јеглич⁷⁰⁶ и унијатски Епископ крижевачки Дионисије Њаради.⁷⁰⁷

У несагласју⁷⁰⁸ са овим стоји напомена број 22 у помињаном делу Рајка Веселиновића. На том месту он, наводећи ко је све од угледних гостију био назочан церемонији, помиње и

⁶⁹⁹ „Одлука Светог архијерејског сабора Уједињене Српске Православне Цркве о обнови патријаршије”. *ГСПП* 5 (1/14. септембар 1920), 67.

⁷⁰⁰ „Одлука Светог архијерејског сабора Уједињене Српске Православне Цркве о обнови патријаршије”. *ГСПП* 5 (1/14. септембар 1920), 67.

⁷⁰¹ Приметно је одсуство Митрофана (Бана), црногорског Митрополита, личности која је имала велику улогу у дотадашњем процесу уједињења и Српске Цркве и обнове Патријаршије. Као што је напред речено, њега је болест спречила да присуствује овом историјском чину. Он је 15. септембра послао један телеграм министру вера у којем изражава радост поводом подизања Српске Цркве у ранг Патријаршије, те истиче да, уколико је у целом овом процесу било икакве његове заслуге, то је била његова дужност. Истом приликом се захвалио министру замоливши га да завалност пренесе и Краљевској влади као и регенту Александру за високо одликовање којим је Митрополит црногорски одликован. *Телеграм митрополита црногорског Митрофана Бана министру вера од 15. септембра 1920. године*. АЈ 69-1-1. Испод одлуке нису потписани ни раније умировљени Митрополит дабробосански Евгеније и Епископ вршачки Гаврил.

⁷⁰² Министар је затражио опрост што услед болести није могао да присуствује свечаности. *Писмо министра војног министру вера од 11. септембра 1920. године*. АЈ 69-1-1

⁷⁰³ Хрватски бан је послао телеграм Митрополији београдској на сам дан свечаности у којем честита проглашење Патријаршије, захваљује на позиву, те само каже да не може да буде присутан без навођења разлога. *Телеграм бана Матка Лагиње Митрополији београдској од 12. септембра 1920. године*. АЈ 69-1-1.

⁷⁰⁴ Загребачки надбискуп Бауер као разлог недоласка навео је скорашњу операцију на врату. *Телеграм надбискупа загребачког Антуна Бауера министру вера од 11. септембра 1920. године*. АЈ 69-1-1.

⁷⁰⁵ Заменик Надбискупа барског послао је само кратко обавештење да је Архиепископ Добрећић одсутан. *Телеграм заменика надбискупа Николе Добрећића министру вера од 8. септембра 1920. године*. АЈ 69-1-1.

⁷⁰⁶ *Телеграм надбискупа Антуна Јеглича министру вера од 12. септембра 1920. године*. АЈ 69-1-1.

⁷⁰⁷ Њаради је кратко написао да неће моћи да присуствује најављујући новосадског протопрезвитера Храниловића као сопствену замену. *Телеграм бискупа крижевачког Дионисија Њарадија министру вера, од 13. септембра 1920. године*. АЈ 69-1-1.

⁷⁰⁸ На ово несагласје Веселиновићевог дела и извештаја који даје архивска грађа указао је Вељко Ђурић Мишина. Видети В. Ђурић Мишина, „Избор и устоличење патријарха Димитрија (Павловића)”. *Прилози за историју Српске православне цркве I*, Лепосавић 2006, 33.

свештенство других конфесија, међу којима су „надбискуп Хрватске, Словеначке и примас српски, бискуп гркокатолички, консениор сремски и рабинер ешкенецки”.⁷⁰⁹ У извештају са свечаности објављеном у листу „Застава” стоји да су на свечаности били заступљени и представници осталих вера из Краљевине СХС осим римокатоличких који су изостали иако је њихово присуство било предвиђено програмом. У истом се наводи да нису дошли: „загребачки арцибискуп Бауер, словеначки кнез-надбискуп Јеглић и барски Primas Serbiae”, те да би то требало забележити.⁷¹⁰

Из архивске грађе видимо да су овом приликом настале и неке фотографије свечаности, а начинили су их приватни фотографи-аматери. Министар вера је одлучио да се ови снимци откупе за споменицу, и то новцем из кредита од четрдесет хиљада динара одобреним за свечаност проглашења Патријаршије.⁷¹¹ Нажалост, међу доступним историјским изворима није могуће пронаћи ову споменицу као ни било какав податак о томе да ли је она уопште штампана.

4. 3. Штампана о обнављању Патријаршије

Наравно да је обновљање Пећке патријаршије изазвало велику пажњу штампе⁷¹², како службених гласила, тако и оне коју бисмо назвали општим средствима информисања. У службеном листу српске патријаршије – „Гласнику” штампан је, за новинске услове, обиман текст под називом „Поводом васпостављања патријаршије”, а на месту аутора потписан је Јован Радонић. У својој основи текст представља осврт на прошлост Српске Цркве од њеног настанка, преко успона у средњем веку, пада у освету новог века, година тамновања, па све до уједињења и обнове ранга којем аутор сведочи. Истичу се скромни почеци Српске Цркве, али и историјска датост по којој можда ниједна од хришћанских цркава није толико утицала на судбину народа, још од када се помирила са многим претхришћанским веровањима српском народа поставши „национални институтум” који ће касније у најтежем мраку, за време турске владавине, узети српски народ под своје окриље и извести га „на чистину”.⁷¹³ Текст је, иако по својој форми историјско дело, писан више у беседничком духу, уз извесна чињенична одступања⁷¹⁴ или романтизовање историјског наратива.⁷¹⁵ У целости је преузет од стране многих листова, па га

⁷⁰⁹ Р. Веселиновић, „Уједињење покрајинских цркава”, 20.

⁷¹⁰ „Обнављање Српске Патријаршије“. *Застава* 207 (16. септембар 1920), 1. Исти текст објављен је и у *Весник* 31. (17. септембар 1920), 1.

⁷¹¹ *Одлука министра вера од 22. септембра 1920. године*. АЈ 69-1-1.

⁷¹² „Гласник – службени лист Српске православне цркве” од 9. септембра 2020. године садржи невелику и непотпуну збирку новинских чланака који су изашли у српској штампи поводом стогодишњице обнове Српске патријаршије 1920. године. Такође, постоји и рад који се бави обновом Патријаршије кроз црквену штампу, али на основу писања само три листа: „Гласника”, „Српске цркве” и „Весника”. М. Вуковић „Обнова Српске патријаршије и избор патријарха 1920. године у црквеној штампи”, *Флогистон, часопис за историју науке* 29 (2021), 417–442.

⁷¹³ „Поводом васпостављања Патријаршије”, *ГСПП* 5 (1/14. септембар 1920 године), 77-78.

⁷¹⁴ Нпр. да је број епископија за време архиепископовања Светог Саве био девет уместо једанаест. „Поводом васпостављања Патријаршије”, *ГСПП* бр. 5 (1/14. септембар 1920 године), 74. Упореди М. Благојевић, *Србија у доба Немањића*, Београд 1989, 73.

⁷¹⁵ Попут онога о национално освешћеном Србину Мехмед-паши Соколовићу, који је радо слушао приче о српској величини и историји хвалећи се како потиче од српске деспотске лозе. „Поводом васпостављања Патријаршије”, *ГСПП* 5 (1/14. септембар 1920 године) 74. Упореди Р. Самарцић, *Мехмед Соколовић*, Београд 1971.

налазимо и у „Веснику” од 13. септембра 1920. године и у броју 154 листа „Самоуправа”.⁷¹⁶ Истоветан по духу и форми је текст у „Прегледу епархије нишке”, који има исти приступ историјату Српске Цркве, с тим што је у центру пажње Душаново успостављање Патријаршије са којим се упоређује ово актуелно.⁷¹⁷ Исти лист ће се вратити избору Патријарха и у свом наредом броју истичући да је овај чин значајан утолико више што се под патријаршијским скиптром „окупио троимени народ”.⁷¹⁸

Црквена штампа у периоду непосредно по завршетку Првог светског рата није била бројна.⁷¹⁹ Са друге стране, постојали су бројни профани листови који су извештавали о свечаности. Новинари листа „Правда” интервјуисали су Епископа жичког Николаја (Велимировића), и то пред сами полазак у Сремске Карловце. У краћем интервјуу он је рекао како обнова Патријаршије има тројаки значај: историјски, државно-национални и црквено-културни.⁷²⁰ Осврт „Прегледа цркве Епархије жичке” такође износи идеју троименог племена, са чијим уједињењем се остварује и црквени идеал уједињења свих православних помесних цркава у једну Цркву вишега степена, који назива „Православна патријаршија Краљевства, Срба, Хрвата и Словенаца”.⁷²¹

Један потпуно другачији поглед на ствар доноси дневни лист „Политика” у издању од 12. септембра 1920. године. Свечаност се најављује за текући дан који би, према речима аутора, могао да буде један од највећих дана за историју Српске Цркве. Ипак, истиче се у тексту, данашњи дан није ни изблиза толико важан као дан оснивања и дан првог обнављања Патријаршије јер је у средњем веку оснивање Цркве имало сасвим други и већи значај пошто је тада религијом био проткан цео живот, како национални, тако и социјални, а самостална је Црква била саставни део државне и народне самосталности. Независна Црква је тада била најважнији предуслов за државну самосталност, за разлику од времена настанка текста када је, према мишењу аутора Црква, изгубила сваки значај због промењене структуре културног живота, социјалног уређења, али и велике кривнице саме Цркве, односно њених преставника, о чему данас „није моменат да се говори”.⁷²² У светлу до сада реченог, данашњи дан, према ставу писца чланка, има само историјски значај и знак је пијетета према старини и освештаним традицијама, док нема никаквог практичног значаја, који ипак може да се изори, ако се „црква наша у обновљеној пећкој патријаршији препороди, ако пође новим путем модерног религиозног и етичког живота, ако се врати на традиције оног великог човека који је основао прву српску самосталну цркву и ако уђе у сасвим нов живот. У новој држави њу чекају нови, велики и тешки задатци. Обнова пећске патријаршије треба да буде нашој цркви подстрек да се свом снагом посвети тим задатцима”.⁷²³ Аутор овог текста био је чувени српски историчар, професор универзитета и академик, Станоје Станојевић (1874–1937), који је током целог свог живота сарађивао само са овим листом негујући лично пријатељство са браћом Рибникар и

⁷¹⁶ „Поводом васпостављања патријаршије”, *Самоуправа* 154 (12. септембар 1920), 1.

⁷¹⁷ „Обновљење Патријаршије”, *Преглед цркве Епархије Нишке* 4-5 (септембар-октобар 1920), 2-8.

⁷¹⁸ „Први Патријарх Српске уједињене цркве Његова Светост Димитрије”, *Преглед цркве Епархије Нишке* 6-7 (новембар–децембар 1920), 3.

⁷¹⁹ У тренутку обнављања Патријаршије (1920) постојало је свега неколико периодичних листова: „Гласник Српске православне патријаршије”, „Весник”, „Преглед цркве Епархије нишке”, „Преглед цркве Епархије жичке” и „Српска црква”. Б. Цисарж, *Један век периодичне штампе*, 25-26.

⁷²⁰ „Света Патријаршија”, *Правда* 182 (2. септембар 1920), 1.

⁷²¹ „Проглас Патријаршије у Карловцима”, *Преглед цркве Епархије жичке* 9-12 (септембар–децембар 1920), 271-274.

⁷²² „Обновљење Пећске Патријаршије”, *Политика* 4430 (12. септембра 1920), 1.

⁷²³ „Обновљење Пећске Патријаршије”, *Политика* 4430 (12. септембра 1920), 1.

пруживши им помоћ приликом покретања листа 1904. године.⁷²⁴ Исти текст објављен је неколико дана касније и у „Веснику”.⁷²⁵ „Политика” се овим догађајем бавила и у наредним данима, па је тако у броју 4450 штампала још један текст професора Станојевића под насловом „Из историје српске цркве”. Реч је о четвртој и последњем делу кратког фелтона који је писан за овај лист, а односи се на период од измирења Српске и Васељенске патријаршије постигнутог 1375. године до обнове Патријаршије 1557. године.⁷²⁶ Издање истог листа од 13. септембра 1920. године доноси два текста о поновном успостављању Српске патријаршије. Један је већ цитирани извештај, који је састављен у Сремским Карловцима и послат листу⁷²⁷, а други садржи размишљања о историјском и савременом односу Српске и Васељенске патријаршије.⁷²⁸

Сличну визуру догађаја, као професор Станојевић, нарочито део са значењем Патријаршије у средњем веку, имао је и аутор текста који је дат у листу „Јединство” број 388, а који је такође пренео „Весник” у поменутом броју.⁷²⁹ Тако се истиче да је тадашња Патријаршија за цара Душана и његове савременике више била средство за постизање политичких циљева и жеља које се се усресређивале у жељи да српска царевина буде наследница Византије на Балкану. У вековима ропства Патријаршија добија културно-национално значење, а сада, када је опет успостављена, пред њом, сматра аутор текста потписан иницијалима О. Ћ., стоје културни и социјални задаци. Од мудрости и љубави свих нас, закључује се у чланку, зависи хоће ли обновљена Патријаршија своје културне и социјалне задатке извршити онако успешно као што је до сада вршила културне и националне.⁷³⁰ У овом другопоменутом тексту, аутор, очигледно добро упућен у ток преговора са Васељенском патријаршијом, повлачи исправну паралелу између лошег односа у време Патријарха Јоаникија и пријатељског односа у време Патријарха Димитрија. Разлог за овај дијаметрално супротан однос налази у чињеници да је у 14. веку цар Душан водио непомирљиву политику према Византији, за разлику од догађаја који су претходили 12. септембру 1920. године. Још једном потврђујући одлично познавање црквених прилика, аутор упозорава на деликатност ситуације услед чињенице да „Васељенска патријаршија још није издала редован Томос него само Синодску одлуку”.⁷³¹ На крају ипак, иако добро упућен, прави, како ће каснији догађаји показати, нетачну прогнозу да ће Фанар тражити потврду проглашења Српске патријаршије на неком панортодоксном сабору будући да узвишење једне Цркве на степен Патријаршије није ствар једне или две помесне цркве, него целе Цркве православне.⁷³² Да ли је ствар случајности или дубљег анализирања, не можемо да знамо, али каснијим актима Фанар ће заиста показати да Српску патријаршију види као нову Цркву, премда за њено уздигнуће неће консултовати сабор.⁷³³

У краћем тексту на догађај се осврнуло и уредништво листа „Застава” представивши читалаштву текст под називом „Проглашење Српске Патријаршије”, који заправо није ништа

⁷²⁴ „Професор Београдског универзитета историк Станоје Станојевић умро је јуче у Бечу”, *Политика* 10481 (31. јул 1937), 5.

⁷²⁵ „Обновљење Пећске Патријаршије”, *Весник* 30. (16. септембар 1920), 1.

⁷²⁶ „Из историје српске цркве”, *Политика* 4450 (12. септембар 1920), 2.

⁷²⁷ „Проглас Патријаршије. Лучерашња свечаност (Извештај „Политици”)”, *Политика* 4431 (13. септембар 1920), 1.

⁷²⁸ „Српска и Васељенска патријаршија”, *Политика* 4431 (13. септембра 1920), 1.

⁷²⁹ „Проглас Српске Патријаршије”, *Весник* 30 (16. септембар 1920), 1.

⁷³⁰ „Проглас Српске Патријаршије”, *Весник* 30 (16. септембар 1920), 1.

⁷³¹ „Проглас Српске Патријаршије”, *Весник* 30 (16. септембар 1920), 1.

⁷³² „Проглас Српске Патријаршије”, *Весник* 30 (16. септембар 1920), 1.

⁷³³ Видети поглавље о канонским и идејним основама обнове Патријаршије.

друго него сажети приказ догађаја без икаквог личног доживљаја и тумачења.⁷³⁴ Оцена је стигла у сутрашњем броју, где је речено да је догађај „сав спољашњи сјај и импозантност коју даје присуство водећих личности у држави, постројени гардијски пук, војничке фанфаре, топовски пуцњи, лепршаће застава, зелени шпалири, топовски кордони и небројена маса света”.⁷³⁵ У маниру већине новинских текстова и овде се даје један краћи преглед историје Српске Цркве, који је специфичан по томе што се српском државом назива и она Самуилова (10-11. век).⁷³⁶ Аутор чланка стоји на становишту и, као што се види из штампе, није у томе усамљен, да би историјски значај ове свечаности био много већи ако да се тога дана изабрао и Патријарх српски, у чијој би личности присутне масе света имале видљиви знак овог историјског чина. Овако, без тога, осећала би се велика празнина током свечаности.⁷³⁷

Још одређенији по овом питању је аутор текста у „Веснику” бр. 30, иначе представник Удружења свештеника, који сматра да је православно свештенство на својој редовној скупштини 1. септембра требало одлучно да тражи успоставу Патријаршије и избор Патријарха пошто је то питање требало свршити још поодавно, будући да од њега зависи цео даљи рад на неодољним свештеним и црквеним питањима.⁷³⁸ Следећег дана „Весник” је донео један непотписани текст, такође под насловом „Избор патријарха”, где се поводом избора Патријарха каже: „У меродавним круговима мисли се да се што пре приступи избору Патријарха за нашу цркву”, због чега се сматра излишним постављање његовог заступника до коначног избора.⁷³⁹ Једино решење, према мишљењу аутора чланка, јесте да се, ако мислимо да рад у Цркви буде правилан, одмах постави заступник до попуњавања места Патријарха или да се то питање одложи до избора Патријарха, које у том случају „мора бити најдаље 10–15 дана”.⁷⁴⁰ „Сазнали смо”, каже се у тексту, „да је већ у главном у Арх. Сабору готов пројекат за избор Патријарха” у чијем раду ће учествовати и свештеници и цивили на сличан начин као и онда када се бирао Митрополит Краљевине Србије, само у проширеном саставу. Питања која захтевају брзо решавање, а једно од њих је, без сумње, питања избора Патријарха српског није целисходно одлагати, већ га одмах треба извршити.⁷⁴¹

Једна политичка, у овом случају антирадикалска опсервација, направљена је у листу „Правда”, где је доста пажње посвећено Николи Пашићу, којем је иронично пребачено да се окружен својим присталицама које су му клицале „задовољно смешкао, примао нетражене овације” и обишао две карловачке кафане да би нашао ручак. Настављајући у ироничном тону, аутор текста каже како се због ове изненадне појаве говори да ће се „г. Пашић кандидовати за првог патријарха”.⁷⁴² Наравно да је „Застава” о овоме писала потпуно другачијим тоном, називајући Пашића одличним борцем и великим државником коме је маса одушевљено клицала, пресрећна што је могла непосредно да поздрави човека „чије се име толико пута спомињало за време рата, и за чије име је везано наше ослобођење”.⁷⁴³ У истом броју „Правде” налазимо и на

⁷³⁴ „Проглашење Српске Патријаршије”, *Застава* 205 (14. септембар 1920), 1.

⁷³⁵ „Обнављање Српске Патријаршије”, *Застава* 207 (16. септембар 1920), 1. Исти текст објављен је и у *Весник* 31 (17. септембар 1920), 1.

⁷³⁶ „До распада српске Самуилове државе православна српска црква потпадала је директно под Цариград”, „Обнављање Српске Патријаршије”, *Застава* 207 (16. септембар 1920), 1.

⁷³⁷ „Обнављање Српске Патријаршије”, *Застава* 207 (16. септембар 1920), 1.

⁷³⁸ „Избор патријарха”, *Весник* 30 (16. септембар 1920), 1.

⁷³⁹ „Избор патријарха”, *Весник* 30 (16. септембар 1920), 1.

⁷⁴⁰ „Избор патријарха”, *Весник* 30 (16. септембар 1920), 2.

⁷⁴¹ „Избор патријарха”, *Весник* 30 (16. септембар 1920), 2.

⁷⁴² „Први патријарх”, *Правда* 184 (14. септембар 1920), 1.

⁷⁴³ „Народно признање г. Пашићу”, *Застава* 206 (15. септембар 1920), 2.

један ауторски текст Марка П. Цемовића, у којем је исказан мало другачији поглед на историју Српске Цркве. Наиме, патријарси Арсеније III (Чарнијевић) и Арсеније IV (Јовановић) називају се народним и црквеним дезертерима, који су својим чином „изменили ток нашег народног живота и најмање за сто година задржали наше народно ослобођење и уједињење”. Аутор признаје да су тиме омогућили Србима народно и културно јединство са Хрватима, али без обзира на то „уточиште дезертера, Карловци, нису заслужили да се у њему извршава велики чин спостављања Пећке Патријаршије”.⁷⁴⁴ Кроз примедбу да се избором Сремских Карловаца за овај свечани чин никако не чувају црквене традиције обрушава се на епископе и модернизам који их је захватио, па критикује једног што је написао књигу „Свечовек” (каже да се аутор није потписао, али се зна да је епископ), другог што му је брада превише модерно штучована итд. нападајући их због мањка црквене дисциплине која је Цркви и народу омогућила да преживи све недаће са којима су се носили. Обнављање Патријаршије је, како он сматра, добра ствар, али Патријаршију и Цркву је потребно спасити тако што ће две или три парохије непосредно изабрати посланике за избор Патријарха, а тај велики народни црквени сабор ће на патријаршијски престо ставити неког достојног човека са великим традицијама Српске православне Цркве. Оним архијерејима и свештеницима „којима је тесно и загушљиво у народној цркви” поручује да скину мантије и потраже лагодан и весео живот ван ње.⁷⁴⁵ Цемовићу је одговорио прота и професор Милош С. Анђелковић у 33. броју „Весника” осврнувши се понајвише на његову критику модернизма у Цркви и чудећи се како Марко Цемовић, будући човек напредних и савремених идеја, може бити овако назадан.⁷⁴⁶

Још један лист који је у свечаност историјског обнављања Српске патријаршије учитао страначка и идеолошка уверења био је београдски „Балкан”. Према писању овог листа, „Службене новине”, које су, због важности догађаја имале посебан дизајн, уоквириле су регентов текст *Прогласа* и *Указ* „у једну несрпску тј. југословенску заставу”, због чега „свакојег Србина обузима руменило стида када баци поглед на тај број”. Аутор текста сматра да би требало да буде стид одговорне државнике јер допуштају овакву срамоту „само да се не би замерили црно-жутој Југославији и папскоме Риму”.⁷⁴⁷ У истом броју налазимо и веома пристрасан чланак о доласку Николе Пашића у Сремске Карловце, којем је, баш као у извештавању „Заставе” клицало мноштво народа, тачније „није било Србина који му није клицао и у њему поздрављао носиоца увређене српске мисли”. У истом тону писан је текст у „Самоуправи”, где су поменуте овације вођи радикала, уз закључак да су оне јасан показатељ величине поверења које Радикална странка има међу народном Војводине.⁷⁴⁸ За разлику од „Заставе” и „Самоуправе”, које не помињу политичке неистомишљенике, „Балкан” наводи да је „југословенско-демократске” министре народ дочекао хладно и, да није било обзира према свечаности тренутка, „не би се добро провели Прибићевић и Кризман који су имали толико дрскости да пођу на ту чисто српску светковину”.⁷⁴⁹

У погледу оновремене штампе као историјског извора већ је речено да нам разноликост и бројност листова који су се заинтересовали за историјски догађај у Сремским Карловцима омогућава обиље података који се тичу самог чина успостављања патријаршије. Међутим, у томе не лежи њихова главна вредност, тим пре због добре покривености архивском грађом (седнице,

⁷⁴⁴ М. П. Цемовић, „Нова Патријаршија”, *Правда* 184 (14. септембра 1920), 1.

⁷⁴⁵ М. П. Цемовић, „Нова Патријаршија”, *Правда* 184 (14. септембра 1920), 1.

⁷⁴⁶ „Три црквена питања. Патријаршијска традиција-Модернизам-Свештеничка револуција”, *Весник* 33 (27. септембар 1920), 3.

⁷⁴⁷ „Југословенска православна патријаршија. Жалосни потомци Светога Саве”, *Балкан* 112 (15. септембар 1920), 2.

⁷⁴⁸ „Овације г. Н. Пашићу”, *Самоуправа* 155 (12. септембар 1920), 2.

⁷⁴⁹ „Овације г. Пашићу”, *Балкан* 112 (15. септембра 1920), 2.

одлуке, детаљи организације, план свечаности, телеграми са упутствима и сл.). Штампа нам начином на који се подаци доносе и интерпетирају верно осликава друштво у којем се догађај врши. За рад који се бави историјским околностима у којима се врши уједињење Српске православне Цркве и обнова Патријаршије ово је веома значајно будући да одговара на једно од важних питања— како је јавност гледала на овај догађај (нарочито у контексту последњег поглавља рада које се бави идејним основама обнове Патријаршије) и каква је била његова рецепција код различитих политичких опција.

Као што можемо да приметимо, један овакав догађај у штампи је углавном доживљаван као нешто свечано и нешто што за српски народ има историјски значај. То је карактеристика визуе црквене штампе и великог дела профане. Међутим, ова друга, нарочито када су у питању страначка гласила, кроз писање о овом догађају изнела је и своја идеолошка уверења. Посматрано у равни страначке политике, радикали су догађај искористили за афирмацију популарности свог вође Николе Пашића, што им је замерено од стране демократа. За Светолика Савића⁷⁵⁰, уредника листа „Балкан”, овај догађај је био прилика да се обрачуна са југословенством оличеним у Демократској странци пошто је та идеологија била потпуно супротстављена његовом национализму. Шта више, овај лист је врло мало пажње посветио самој свечаности проглашења Патријаршије, искористивши је тек као повод да се обрачуна са својим политичким неистомишљеницима и изнесе своја политичка поимања. Међутим, какву год уређивачку политику имали листови који су извештавали о свечаности у Сремским Карловцима, њихово писање остаје и као сведочанство о великој заинтересованости за сам догађај. Листови са великим тиражом писали су о васпостављању Српске патријаршије у Сремским Карловцима, и то не само на дан када се она десила већ су се овој теми враћали и у наредним данима. Било је ту и историјских текстова писаних поводом свечаности, стручних анализа (С. Станојевић), личних доживљаја и разматрања (М. Цемовић), чак и мањих полемика (Цемовић-Анђелковић), па се може рећи да је чин обнављања Пећке патријаршије привлачио интересовање штампе и јавности, те да је тешко одрживо субјективно мишљење М. Ј. Путниковића да су се Срби према њему поставили сувише индиферентно.⁷⁵¹

⁷⁵⁰ Светолик Савић (1873–1944) био је српски новинар и бициклиста. Оснивач је великосрпске Српске странке и листа „Балкан”. Карактеристично за његова схватања јесте виђење југословенства као велике опасности за српство. Према његовом схватању југословенство је конструкт Аустрије, која је на овај начин хтела да наштети српском народу. Отуда се у тексту о цитираном тексту о обнови Патријаршије помиње „црно-жута Југославија”. П. Бајић, „Српство и југословенство у политици Српске националне омладине” (СРНАО), *Култура пописа* 2-3 (2005), 166.

⁷⁵¹ М. Ј. Путниковић, „Обнова Патријаршије” ГСПП 12 (16/29.децембар 1920), 187-188.

Глава 5

ИЗБОР И УСТОЛИЧЕЊЕ ПРВОГ ПАТРИЈАРХА ОБНОВЉЕНЕ СРПСКЕ ПАТРИЈАРШИЈЕ

Обнављање Пећке патријаршије без избора/именовања Патријарха била је датост која је уносила доста нејасноћа, не само међу јавно мњење него и међу црквену јерархију, због чега је било потребно да се место црквеног поглавице Српске православне патријаршије што пре попуни. Тим пре што је улога Патријарха незамењива будући да он, поред еклисиолошке и мисионарске улоге, има и ону административну.⁷⁵² У овом светлу „Весник” је писао да је наша Црква формално обезглављена и да би рад у Цркви могао бити правилан потребно је што пре поставити заступника Патријарха до његовог избора и на тај начин решавати сва црквена питања или сва питања одложити до избора Патријарха који не би смео да чека више од 10–15 дана.⁷⁵³

У претходном поглављу видели смо како је шира јавност са нестрпљењем ишчекивала избор Патријарха и како је ово питање третирано од стране црквене и грађанске штампе. Из штурних вести и наговештаја које нам пружа углавном периодика, закључујемо да је питање начина на који ће обновљена Српска патријаршија добити свог поглавара било потпуно непознато, чак и у оној мери да ли ће то бити ствар Цркве или државе. Једини наговештај давао је краљев указ о титули Патријарха, у којем се помињало само то да ће за избор бити израђен статут.⁷⁵⁴ Отуда су се јавиле разне спекулације и нагађања. Да је у Цркви ипак преовладавало мишљење како се ради о унутрашњој ствари сведочи и једна кратка вест из „Прегледа цркве Епархије жичке” у којој се говори о очекиваном Архијерејском сабору на коме ће се („како се чује”) донети дефинитивна одлука о избору првог српског Патријарха.⁷⁵⁵

Дана 3/16. септембра 1920. године заседао је Законодавни одбор Светог архијерејског сабора Српске патријаршије под председништвом Митрополита Димитрија. Осим њега, присутни су били епископи: темишварски и администратор архиепископије карловачке Георгије, захумско-рашки и администратор епархије бококторске Кирил, жички Николај и викарни епископ архијецезе карловачке Иларион. На седници је постављено питање да ли након уједињења обласних аутокефалних цркава у једну вишу црквену област и после подизања те црквене области у ранг Патријаршије уопште има потребе да се Патријарх бира. Ако погледамо црквена акта која су током рада на уједињењу покрајинских цркава и обнове Патријаршије доношена, видећемо да она говоре искључиво о избору Патријарха, а не његовом постављању, на шта ће касније указати епископи Варнава и Доситеј будући противни оваквом начину попуњавања патријаршијског престола обновљене Патријаршије.⁷⁵⁶ Државна акта су још

⁷⁵² Патријарх често председава многим патријаршијским телима и комисијама, а увек Светим синодом и Сабором. За више од дужностима и служби патријарха видети И. Чаировић, *Служба патријарха у Српској православној цркви у 21. веку-историјски допринос блаженопочившег патријарха српског Иринеја (Гавриловића), Ниш и Византија XX* (2021), 29-58.

⁷⁵³ „Избор патријарха” *Весник* 32 (20. септембар 1920), 3.

⁷⁵⁴⁷⁵⁴ „Православним хришћанима Краљевине. Прокламација регента Александра о васпостављању патријаршије и Указ о подизању српске цркве на ранг патријаршије”, *ГСПП* 5 (1/14. септембар 1920), 65-66

⁷⁵⁵ „Сазив Сабора”, *Преглед цркве Епархије жичке* 9-12 (септембар–децембар 1920), 311.

⁷⁵⁶ Упореди одлуке епископских конференција. Такође, један од задатака новооснованог Средишњег архијерејског сабора био је припрема материјала за избор Патријарха.

дециднија, па се тако у краљевском указу којим се титулише поглавар обновљене Патријаршије јасно говори да ће се на предлог министра вера једном краљевом уредбом прописати статут о избору првог Патријарха.⁷⁵⁷ Свакако да су ове правне чињенице и акта били познате окупљеним архијерејима будући да су и сами учествовали у доношењу неких од њих, али упркос томе, начињен је покушај да се питања избора Патријарха изузме из надлежности државе и третира као унутрашње црквено питање.⁷⁵⁸ Након подуже дебате донесен је закључак да се Димитије (Павловић) као Архиепископ београдски и Митрополит Србије прогласи Патријархом, а да се министар вера умоли да ову одлуку унесе у министарски савет и затражи краљев указ. У образложењу овог закључка наведено је како се по одредбама светих канона оснивање највише црквене области у једној држави, односно у њеној навећој области, врши тако што се катедра престонице, односно метрополе највеће области, подиже на највиши јерархијски ступањ. Као пример на који би се овом приликом могло угледати изнето је уздицање на ранг Патријаршије Цариграда, Антиохије и Александрије. Упориште за овакав став нађено је и у пракси оснивања националних аутокефалних цркава, према којој су уздигнуте катедре на ступањ аутокефалне архиепископије у престоним градовима Атине за Цркву у Краљевини Грчкој, у Београду за Цркву у Краљевини Србији, на Цетињу за Цркву у Краљевини Црној Гори, у Букурешту за Румунску Цркву, у Софији за Бугарску Цркву, а у Русији дигнут је престо друге престонице у Москви на ступањ Патријаршије. Аналогија је нађена и у случају старе Српске Цркве, када је Пећка архиепископија уздигнута у ранг Патријаршије, како при оснивању под Јоаникијем, тако и при обнављању под Макаријем.⁷⁵⁹

У сагласју са овим, сматрао је Законодавни сабор, стоје 28. правило Четвртог васељенског сабора⁷⁶⁰, као и 17. правило истог сабора⁷⁶¹, по коме „разређење црквених области бива према разређењу области државних”, одакле исходи да поглавар цркве треба да столује у престоници. Канонски разлози често се преплићу и са практичним разлозима попут оних да поглавар Цркве врши важне црквене државне обреде као што је миропозавање владара, да је он главни духовник царског дома, да архијереји и клирици не могу приступати владару без благослова поглавара, због чега у близини владара не би могао да буде ниједан други архијереј до Патријарха. У случају да Архиепископ београдски не буде изабран за Патријарха, он би морао бити премештен што канони дозвољавају само у изузетним случајевима. У случају да решење буде нађено у укидању митрополија, којим би се Београдска архиепископија снизила на ранг епископије, десила би се неправда по којој би се катедра старешине Цркве „која је ујединила и ослободила земље српске” била деградирана што би се противили „не само канонима који уздижу катедру престонице на највиши ступањ него и стеченим правима данашњег Архиепископа, а још више општем уверењу да је жива Црква у Србији управо извршила

⁷⁵⁷ „Православним хришћанима Краљевине. Прокламација регента Александра о васпостављању патријаршије и Указ о подизању српске цркве на ранг патријаршије”, *ГСПП* 5 (1/14. септембар 1920), 65-66

⁷⁵⁸ *Извод из записника седнице Законодавног одбора Светог Архијерејског Сабора Српске Патријаршије држане 3/16 септембра 1920. године у Београду.* АЈ 69-1-1.

⁷⁵⁹ *Извод из записника седнице Законодавног одбора Светог Архијерејског Сабора Српске Патријаршије држане 3/16. септембра 1920. године у Београду.* АЈ 69-1-1.

⁷⁶⁰ „Град који је достојан цара и сената (скупштине) и који има иста преимућства као и стари царски Рим буде величан (слављен) и у црквеним пословима као онај”. Р. Поповић, *Васељенски сабори – одабрана документа*, Београд 2007, 98.

⁷⁶¹ „Али ако је царском влашћу основан нови град или ако се унапред обнови нека поредак црквене управе последује грађански и јавним (народним) узорима”. Р. Поповић, *Васељенски сабори – одабрана документа*, Београд 2007, 96.

уједињење земаља и црквених области”.⁷⁶² Због свега изнетог коначни закључак био је да Митрополит београдски Димитрије треба да буде Патријарх обновљене Патријаршије будући да је, иако зашао у године, и даље веома активан, а позна животна доб могла би да му дадне природни ауторитет изражавајући најбоље народну представу о Патријарху.⁷⁶³ На основу доступних историјских извора није могуће реконструисати збивања након ове седнице, а Вељко Ђурић Мишина сматра да је Законодавно-правни одбор у наредним данима засигурно поново разматрао проблем избора новог Патријарха.⁷⁶⁴

Сходно актима прочитаним у Сремским Карловцима, Свети архијерејски сабор је на седници одржаној 15/28. септембра 1920. године⁷⁶⁵ у Београду извршио избор Патријарха. Седници су присуствовали: Митрополит бањалучко-бихаћки Василије, Митрополит зворничко-тузлански Иларион, Епископ темишварски и администратор Карловачке митрополије Георгије, Епископ пакрачки Мирон, Епископ рашко-захумски Кирил, Епископ велешко-дебарски Варнава, Епископ будимски Георгије, Епископ нишки Доситеј, Епископ жички Николај, Епископ тимочки Иринеј, Епископ шабачки Јефрем, викарни епископ Иларион као и секретар Димитрије Рошу.⁷⁶⁶ Том приликом је одлучено да се Димитрије као Архиепископ Београдски и Митрополит Србије прогласи Патријархом Српске Цркве и да се умоли министар вера да ову одлуку унесе у Министарски Савет и исходи краљевски указ”.⁷⁶⁷ Против ове одлуке у дебати која се на поменутој седници развила највише су говорили Епископ велешко-дебарски Варнава и Епископ нишки Доситеј, док су њени највећи заговорници били епископи темишварски Георгије, шабачки Јефрем и викарни епископ Иларион.⁷⁶⁸ По завршетку дебате секретар Димитрије Рошу упозорио је Архијерејски сабор да о овако важном питању ипак не би требало расправљати мимо министра вера јер су и Краљевска влада и јавност на становишту да место Патријарха треба попунити избором, а не неким другим начином. Ипак, предлог да се декларативно од стране Архијерејског сабора, Архиепископ београдски и Митрополит Србије прогласи за Патријарха српског, стављен је на гласање. За усвајање предлога гласало је 11 архијереја⁷⁶⁹, док су епископи Доситеј и Варнава били против. Предлог је усвојен и одлучено је да се као такав пошаље Краљевској влади.⁷⁷⁰ Овај потез детаљно је образложен у светлу светих канона, па је у посебном делу објашњено како се врши оснивање највише црквене области у једној држави, односно у њеној највећој области. Ту је, наиме, речено да се „оснивање највише црквене области у једној држави, односно у њезиној највећој области, бива тако што се катедра

⁷⁶²Извод из записника седнице Законодавног одбора Светог Архијерејског Сабора Српске Патријаршије држане 3/16. септембра 1920. године у Београду. АЈ 69-1-1.

⁷⁶³Извод из записника седнице Законодавног одбора Светог Архијерејског Сабора Српске Патријаршије држане 3/16. септембра 1920. године у Београду. АЈ 69-1-1.

⁷⁶⁴ В. Ђурић Мишина, „Избор и устоличење”, 38.

⁷⁶⁵ Код Слијепчевића се као датум овог заседања погрешно наводи 27. септембар. Упореди Ћ. Слијепчевић, *Историја Српске православне цркве II*, 4.

⁷⁶⁶Извод из записника седнице Светог Архијерејског Сабора, држане у Београду 15/28. септембра 1920. године. АЈ 69-1-1. Видети и „Одлука о постављању првог српског патријарха прихваћена 15. (28.) септембра 1920. год. у пуној седници Св. архијерејског сабора Српске патријаршије”. *ГСПП* 7 (1/14. октобар 1920), 101-103.

⁷⁶⁷ „Одлука о постављању првог српског патријарха прихваћена 15. (28.) септембра 1920. год. у пуној седници Св. архијерејског сабора Српске патријаршије”. *ГСПП* 7 (1/14. октобар 1920), 102.

⁷⁶⁸Извод из записника седнице Светог Архијерејског Сабора, држане у Београду 15/28. септембра 1920. године. АЈ 69-1-1.

⁷⁶⁹ Не наводећи извор, Радоњић каже како је један од ове двојице епископа пристао уз већину. Ј. Радоњић, „Ко да буде српски патријарх”, *Нови живот* 2/10 (1920), 298. Међутим, имајући у виду да су оба епископа након седнице (15/28. септембра) дала једну изјаву којом образлажу своје противљење јасно је да су остали при свом ставу.

⁷⁷⁰Извод из записника седнице Светог Архијерејског Сабора, држане у Београду 15/28. септембра 1920. године. АЈ 69-1-1.

престонице, односно метрополе највеће области, подиже на највећи јерархијски ступањ.⁷⁷¹ „Зато би се катедра архиепископа београдског”, закључује се у саборској одлуци, „морала узвисити на ступањ Патријаршије и да би би садашњи Архиепископ београдски проглашен *ipso iure* за Патријарха српског”.⁷⁷²

Акт, који иначе има пет тачака, поред канонског, садржи и делове који истичу значај Цркве у процесу ослобођења и уједињења, те један део којим се образлаже избор Митрополита Димитрија за Патријарха. У овом последњем се наводи како је он, упркос своме дубоком залажењу у године још увек врло активан, а његова доб омогућава му природни ауторитет и изглед који у потпуности одговара народном схватању Патријарха. Њему ће се у свакој прилици при руци наћи Синод.⁷⁷³ Ова Одлука, објављена је 1/14. октобра у „Гласнику Српске православне патријаршије”, а испод ње се наводи да је иста пренесена Краљевској влади преко министарства вера, али да до закључења броја још увек нису били познати кораци Краљевске владе у овом случају.⁷⁷⁴ Вест о избору Патријарха стигла је и до штампе, па је тако „Весник” пренео вест из „Самоуправе” бр. 175, према којој је Архиепископски сабор на свом заседању од 15/28. септембра уздигао на достојанство и положај првог Патријарха Митрополита Димитрија сагласно канонима свете православне Цркве, као и то да је сабор у овом био потпуно сложен изузев двојице архиепископа. Вест завршава констатовањем да уредништво за сада није могло да сазна разлоге њиховог противљења.⁷⁷⁵ Будући противни оваквој одлуци, а што су и својим изјашњавањем на седници од 15/28. септембра показали, епископи Варнава и Доситеј написали су и једно образложење свога става. Главна замерка који они упућују јесте становиште у којем се српски архиепископи односе према избору српског Патријарха као према нечему што је ново, односно занемарују историјску чињеницу да је Српска патријаршија постојала и пре 1920. године. Наведени канони Четвртог васељенског сабора (17 и 28) односе се на нешто што је потпуно ново, а у случају Српске патријаршије нема такве новине. Нарочито постаје дискутабилно ако се посматрају молбе Српске Цркве упућене Васељенској патријаршији, односно њихова утемељеност у историји и у Патријаршији, која би требало да буде обновљена, а не наново основана. Такође, једна од главних нити која се провлачила кроз конференцијски рад на уједињењу била је идеја од равноправном уједињењу свих црквених области⁷⁷⁶, а Друга и Трећа конференција изричито су говориле и избору Патријарха. Не успевши да на овакав начин попуни место Патријарха, црквена јерархија била је принуђена да ово питање реши кроз дијалог са државним властима. Као резултат свих ових преговора настао је један нацрт уредбе о избору

⁷⁷¹ „Одлука о постављању првог српског патријарха прихваћена 15. (28.) септембра 1920. год. у пуној седници Св. архиепископског сабора Српске патријаршије”. *ГСПП* 7 (1/14. октобар 1920), 102.

⁷⁷² „Одлука о постављању првог српског патријарха прихваћена 15. (28.) септембра 1920. год. у пуној седници Св. архиепископског сабора Српске патријаршије”. *ГСПП* 7 (1/14. октобар 1920), 102.

⁷⁷³ „Одлука о постављању првог српског патријарха прихваћена 15. (28.) септембра 1920. год. у пуној седници Св. архиепископског сабора Српске патријаршије”. *ГСПП* 7 (1/14. октобар 1920), 102.

⁷⁷⁴ „Одлука о постављању првог српског патријарха прихваћена 15. (28.) септембра 1920. год. у пуној седници Св. архиепископског сабора Српске патријаршије”. *ГСПП* 7 (1/14. октобар 1920), 101.

⁷⁷⁵ „Патријарх Димитрије”, *Весник* 33 (27. септембар 1920), 3.

⁷⁷⁶ У сагласју са овим стоји и писање листа „Весник”, гласила Свештеничког удружења, након што је Друга конференција архиепископа одржана у Београду прогласила уједињење Српске православне Цркве. У чланку насталом овим поводом изражава се радост „што се овим разбила илузија многих као да Црква у Србији хоће или треба да потчини и апсорбује све остале обласне цркве. Ни трага од тога... Србија се није борила за своју браћу да би их, ослобођену понизила и увредила, нити је црква у Србији страдала за то да би ослобођене обласне цркве засенила својим скутом него да би их учинила сјајним и поносним, додајући

српског Патријарха обновљене Патријаршије, а нацрт је по овлашћењу свега епископата Средишњи архијерејски сабор поднео министру вера.⁷⁷⁷

Сматрајући да је у питању оснивање нове црквене области које се према црквеним канонима врши тако што се катедра престонице подиже на највиши хијерархијски ступањ, против избора Патријарха аргументовао је Јован Радонић, пребацујући министру вера да не познаје црквене каноне и да је „преухитрио”, не саветујући се довољно са архијерејима.⁷⁷⁸ Влади блиска „Правда” у броју 207 пише како су нетачне вести да постоје некакве озбиљније размирице у погледу начина избора Патријарха⁷⁷⁹, а већ сутрадан, у броју 208 како се „појавило једно посебно, али безутицајно мишљење, по коме се место избора има извршити обично постављање патријарха”.⁷⁸⁰ Осврт на избор Патријарха направила је и „Политика” извештавајући да је на дискусији поводом уредбе за избор Патријарха, коју је сам израдио и која је још само требало да буде потврђена на Министарском савету, Средишњи архијерејски сабор изнео друго мишљење по том питању. Уместо дотадашњег наратива о избору Патријарха, Сабор је одлучио је да се Митрополит Димитрије постави на место Патријарха без избора, што је, према писању „Политике” био разлог да се кроз Београд пронесе вест да је Српска Црква добила Патријарха, што је посвуда изазавало велико изненађење „јер се нико није могао надати да Патријарх може изабрати на тако нечујан и готово прикривен начин”.⁷⁸¹ Ипак, у истом тексту се указује да нису сви архијереји једномислени у овом акту и да избор Патријарха не треба сматрати дефинитивним, као и то да је сарадник листа дан пре објављивања вести посетио Митрополију и да га је примио Епископ нишки Доситеј. Према цитираном новинском чланку Владика Доситеј је изашао са архијерејске седнице на којој је био и у журби му рекао: „Није истина да је патријарх изабран; све су вести о томе нетачне. Подвојеност, ако је има, незнатна је због чланова 17. и 2. Халкидонског Сабора. Више вам ништа не могу рећи до сутра у 4 часа”.⁷⁸² Сам изглед Митрополије је, примећује „Политикин” сарадник, веома необичан. Свуда се видела узрујаност и узбуђеност, али и збуњеност. За особље Митрополије се каже како није уопште хтело да разговара са њим, без обзира је ли у питању црквено или цивилно, па је информисање морало да се врши са стране и околним путевима „као да је реч о некој крупној државној тајни о којој се не сме ни у четири ока говорити”.⁷⁸³ Према договору, наредног дана у 16 часова, Епископ Доситеј је примио сарадника „Политике” и дао му једну опширнију изјаву у којој је објаснио да је Патријаршијски сабор (некадашњи Средишењи архијерејски сабор), тачније његова прва секција задужена за израду *Уредбе о избору патријарха* дошла на поменућу идеју о постављању, а не бирању Патријарха, па је са истом иступила пред саборски пленум, где није била примљена. Како је Владика нишки признао, ствар јесте рађена тајно, због чега је било могуће „да кроз Београд прође тако бесмислен глас да је Патријарх већ изабран”.⁷⁸⁴

морални сјај и понос њиховоме”. „Уједињена црква Божја”, *Весник* 7 (1. јун 1919), 1.

⁷⁷⁷ Писана изјава под насловом „Разлози због којих не можемо усвојити разлоге г.г. Архијереја чланова I. секције да се Архиепископ Београдски и Митрополит Србије Господин Димитрије прогласи патријархом Српске цркве без избора на тај положај” од 15/28. септембра 1920. године. АЈ 69-1-1. Текст изјаве објављен у В. Ђурић Мишина, „Избор и устоличење патријарха”, 40-43.

⁷⁷⁸ Ј. Радонић, „Ко да буде српски патријарх”, *Нови живот* 2/10 (1920), 296.

⁷⁷⁹ „Избор патријарха”, *Правда* 207 (7. октобар 1920), 2.

⁷⁸⁰ „Избор патријарха”, *Правда* 208 (8. октобра 1920), 2.

⁷⁸¹ „Око избора првог Патријарха. Подвојеност међу српским архијерејима”, *Политика* 4474 (6. октобар 1920), 2.

⁷⁸² „Око избора првог Патријарха. Подвојеност међу српским архијерејима”, *Политика* 4474 (6. октобар 1920), 2.

⁷⁸³ „Око избора првог Патријарха. Подвојеност међу српским архијерејима”, *Политика* 4474 (6. октобар 1920), 2.

⁷⁸⁴ „Око избора патријарха”, *Политика* 4475 (7. октобра 1920), 3.

Суочавајући ову изјаву са горепоменутом архивском грађом, али и Одлуком штампаном у ГСПП закључујемо да Владика Доситеј није до танчина прецизно изнео догађања у Митрополији, шта више, део изјаве који каже да Патријарх уопште није био ни изабран, не одговара стварности чак ни у начелу. Не слажући⁷⁸⁵ се са попуњавањем места Патријарха на начин на који је предлагао Патријаршијски сабор, Влада је, у споразуму са овим телом 10/23. октобра донела два акта који су се односили на даље регулисање устројства Српске патријаршије. Ти акти су носили назив *Уредба о избору првог српског патријарха успостављене патријаршије и Привремена уредба о српској патријаршији*.

Издавању *Уредбе о избору првог српског патријарха* претходили су преговори државних и црквених власти, при чему је често долазило и до размимоилажења. Прво је Свети архијерејски сабор поднео један *Нацрт уредбе*⁷⁸⁶, као и одговарајућа образложења уз овај нацрт.⁷⁸⁷ Највише спотицања представљао је члан 2 *Уредбе*, према којем патријарха бира Изборни сабор између тројице кандидата предложених од стране Светог архијерејског сабора. Предлог Српске Цркве био је такав да Изборни сабор заправо врши номинацију, док би коначан избор морао да буде ствар јерархије будући да је овакав начин предвиђен по примеру избора васељенског Патријарха.⁷⁸⁸ Јер, према мишљењу Српске Цркве, јерархији би морао припадати одлучујући утицај на избор Патријарха и због тога што је Патријарх „аутокефални поглавица и прочелник” сабора архијереја са извесним пренесеним јерархијским правима и повластицама које му само сабор архијереја као највиша духовна власт у аутокефалној Цркви може дати, а Патријарх је истовремено и Митрополит једне области са правима и прерогативима митрополитским, које опет само од јерархије може добити, као и епархијски епископ (дијецезан) са правима које се такође нарочитим утицајем јерархије могу преносити.⁷⁸⁹

Утицај јерархије на избор Патријарха кључан је из због искључивања могућности да неко мимо воље јерархије заузме највиши јерархијски положај.⁷⁹⁰ Неколико примедби на *Нацрт уредбе од избору првог српског патријарха*⁷⁹¹ тичало се састава Изборног сабора. Тако је сугерисано да Изборни сабор представљају и умировљени епископи са обзиром на архијерејско достојанство, а не само они активни.⁷⁹² Као што се види из *Уредбе о избору првог српског патријарха успостављене патријаршије*, ови предлози нису уважени.

Вредно помена јесте и једно размимоилажење које се јавило у самој Цркви. Наиме, Главни одбор Српског православног свештеничког удружења, свега шест дана пред избор Патријарха обратио се писмом Министарству вера изражавајући неслагање са *Нацртом уредбе о избору првог српског патријарха обновљене патријаршије*, те налазећи да исти „није у свему сагласан са канонима Св. Православне Цркве ни са духом канона ни са временом у којем се налазимо”.⁷⁹³ Пошавши од тога да према 7. канону Теофила Александријског поглавара бирају

⁷⁸⁵ Према мишљењу В. Ђурића Мишине, одбијање сагласности од стране владе није значило да у овом потезу Архијерејског сабора нешто није било ваљано. Напротив, престолонаследник Александар је желео да и чином избора патријарха контролише Српску православну цркву. В. Ђурић Мишина, „Избор и устоличење патријарха”, 43. Упореди Д. Перић, *Законодавство Српске православне цркве од стварања Југославије до новијих времена – Прилог проучавању односа државе и Цркве*, Торонто 1995, 14.

⁷⁸⁶ Нацрт уредбе за избор првог патријарха успостављене патријаршије у *Весник* 34 (4. октобар 1920), 1.

⁷⁸⁷ Образложење на *Уредбу о избору првога српскога патријарха*. АЈ 69-1-1.

⁷⁸⁸ Образложење на *Уредбу о избору првога српскога патријарха*. АЈ 69-1-1.

⁷⁸⁹ Образложење на *Уредбу о избору првога српскога патријарха*. АЈ 69-1-1.

⁷⁹⁰ Образложење на *Уредбу о избору првога српскога патријарха*. АЈ 69-1-1.

⁷⁹¹ *Уредба о избору првог српског патријарха и његовим обавезама*. АЈ 69-1-1.

⁷⁹² Образложење на *Уредбу о избору првога српскога патријарха*. АЈ 69-1-1.

⁷⁹³ *Писмо Главног одбора Српског православног свештеничког удружења Министру вера од 6. октобра 1920. године*. АЈ 69-1-1.

свештенство и народ, изнет је став да свештенство није заступљено ни у најмањем броју, а да је народ заступљен недовољно и неправилно, те да у избору Патријарха највише учествују „калуђери и нешто окружни протојереји”⁷⁹⁴. Проблем је и у самој квалификованости калуђера јер, како се наводи у писму, „калуђер може бити сваки који зажели тај чин” пошто га Црква не може нити сме одбити, а њихов ред се попуњава најчешће „људима из послуге и такозваних манастирских ђака”.⁷⁹⁵ Лист „Правда” доноси једну кратку вест о аудијенцији коју је Главни одбор свештеничког удружења имао 21. септембра 1920. године код министра вера али се појединости разговора не наводе.⁷⁹⁶ Један од аргумената Удружења свештеника био је и тај што су архимандрити манастира постављени од стране надлежног Епископа, па би било непрактично и неумесно да „неквалификовани и зависни људи” бирају Патријарха. Са друге стране, за свештенство се каже да је квалификовано и независно, те као такво „најјачи чинилац у црквеном организму”.⁷⁹⁷ Пошто у *Нацрту* није заступљено парохијско свештенство предложено је да оно буде заступљено преко свог Главног одбора јер из сваке епархије има по један члан или да се избором који се може обавити за 5–6 дана одреди из сваке епархије по један изасланик.⁷⁹⁸

Нарочите замерке изнесене су на 13. члан, за који је речено да је потпуно неканонски јер одсутни Епископ може само кроз својеручно писмо гласати сходно 4. правилу Првог васељенског сабора, 3. правилу Седмог васељенског сабора и 19. правилу Антиохијског сабора.⁷⁹⁹ Сматрајући чин избора Патријарха епохално важним, замољен је министар вера да провери биографије свих личности које улазе у састав Изборног сабора и упућен да погледа правила за избор цариградског Патријарха или правила за избор Патријарха у Карловачкој и Сибињској митрополији налазећи да је у поређењу са њима предложени му *Нацрт* најназаднији и најнесавременији.⁸⁰⁰ Наравно да су последњу реч у доношењу овог акта имале државне власти које су 10/23. октобра и донеле *Уредбу о избору првог српског патријарха успостављене патријаршије*. Ова *Уредба*, која ће касније послужити као основ *Закона о избору патријарха Српске православне цркве* од 6. априла 1930. године, састојала се од 24 члана.⁸⁰¹ Њиме је одређено да се српски Патријарх има изабрати између српских епархијских архијереја, а избор ће вршити Изборни сабор, између тројице кандидата које предложи Свети архијерејски сабор Српске патријаршије. Трећи члан *Уредбе* одређује састав Изборног сабора у којем, осим епископа и свештеника, место налази и велики број државних функционера: председник министарског савета и активни министри, бивши председници министарског савета у Краљевини СХС, војводе произведене по члану 12. тачка 17. *Закона о устројству војске*, председник Државног савета, председник Касационог суда, председници београдске, скопске, карловачке и пећке општине, ректори универзитета, ректори православних богословија, председник Академије наука. Ако би се у моменту избора Патријарха на некој од ових државних функција нашло лице који није источно православне вере, оно не би могло да учествује у раду

⁷⁹⁴ Писмо Главног одбора Српског православног свештеничког удружења Министру вера од 6. октобра 1920. године. АЈ 69-1-1.

⁷⁹⁵ Писмо Главног одбора Српског православног свештеничког удружења Министру вера од 6. октобра 1920. године. АЈ 69-1-1.

⁷⁹⁶ „Свештеници код министра”, *Правда* 192 (22. септембар 1920), 2.

⁷⁹⁷ „Свештеници код министра”, *Правда* 192 (22. септембар 1920), 2.

⁷⁹⁸ Писмо Главног одбора Српског православног свештеничког удружења Министру вера од 6. октобра 1920. године. АЈ 69-1-1.

⁷⁹⁹ Писмо Главног одбора Српског православног свештеничког удружења Министру вера од 6. октобра 1920. године. АЈ 69-1-1.

⁸⁰⁰ Писмо Главног одбора Српског православног свештеничког удружења Министру вера од 6. октобра 1920. године. АЈ 69-1-1.

⁸⁰¹ R. Radić, „Izbor patrijarha Srpske pravoslavne crkve u 20. veku”, *Istorija XX veka* 1 (2009), 18.

Изборног сабора. Исто важи и за свештенике који су били под истрагом или канонском забраном чинодејствовања (чл. 3).⁸⁰²Изборни сабор се по уредби састаје у Београду (чл. 4), а сазива га краљ посебним указом на предлог министра вера, који је задужен за састављање списка лица која чине Сабор (чл. 5). Гласање је могуће ако је присутно макар половина чланова Изборног сабора (чл. 9).⁸⁰³

Пошто се сабор конституише, врши се молитвено призивање Светог Духа (чл. 11) и полагање заклетве, којег су архијереји ослобођени (чл. 12). Сам избор обавља се тајним гласањем, и то према азбучном списку гласача (чл. 14). Изабраним кандидатом сматра се онај који добије бар један глас више од половине гласова присутних чланова (чл. 15), а у случају да не буде таквога, приступа се ужем избору између двојице кандидата са највише гласова, што се понавља све до коначног избора (члан 16). Према Нацрту уредбе требало је да у случају добијања истог броја гласова у ужем избору о коначном избору између ове двојице одлучи жреб, али видимо да ово није прихваћено у коначној верзији Уредбе. Обављени избор потврђује краљ, након чега се изабрани кандидат, на предлог министра вера, потврђује указом за српског Патријарха (чл. 18). Записник са Изборног сабора потписују председник и секретар, а оверава га министар вера (чл. 20). Из чланова 18 и 20, као и из члана 21, по којем чак и церемонијал устоличења Патријарха утврђује министар вера у споразуму са Светим архијерејским сабором, јасно се види да држава није желела да се лиши свог утицаја на Цркву. Ако упоредимо *Уредбу о избору првог српског патријарха успостављене патријаршије* са *Нацртом* који је предложио Архијерејски сабор, видећемо да је у састав Изборног сабора проширен пошто су у њему нашли места и представници свештеничког удружења, што је наишло на позитивне реакције у њиховом гласилу „Веснику”. Међутим, са истог места су упућене критике министру вера због тога што је прихватио члан 2 без икакве измене у односу на *Нацрт*. Овим чланом одређено је да Изборни сабор врши избор Патријарха између тројице кандидата које предложи Свети архијерејски сабор, што, према мишљењу Свештеничког удружења, представља једну од најконзервативнијих и неканонских тачака јер спутава слободу избора, прво кроз сужавање круга за избор кандидата само на архијереје, и то активне⁸⁰⁴, а потом и кроз избор само тројице кандидата из тог круга. У овоме Свештеничко удружење види себичност епископа и њихово настојање да онемогуће било кога другог осим њих да дође на чело Цркве иако су некада чак и цивили могли да дођу на место Патријарха (у тексту се наводи пример испосника Јеврема, који је постао Патријарх за време владавине кнеза Лазара иако пре тога није био ни Епископ ни члан Сабора). Проблем је утолико већи што Изборном сабору није дата могућност да, у случају наметања неодговарајућих кандидата, гласа празним листићима и тако принуди Сабор на предлагање нових кандидата.⁸⁰⁵ Упоредјујући члан 5 *Уредбе* и *Нацрта* уочавамо још један пример сужавања утицаја Цркве. Наиме, петом тачком Нацрта било је предложено да Изборни сабор сазива краљ указом учињеним на предлог министра вера „у споразуму са Архијерејским сабором односно његовим заступништвом”, док је у *Уредби* део стављен под знаке навода једноставно избачен, па се каже само да поменуто тело сазива краљ, и то указом на предлог министра вера. Са истим циљем извршена је и једна мања исправка у члану 20. Према овом

⁸⁰² „Уредба о избору првог српског патријарха успостављене патријаршије”, *ГСПП* 8 (16/29. октобар 1920), 114. Такође и у АЈ 69-1-1.

⁸⁰³ „Уредба о избору првог српског патријарха успостављене патријаршије”, *ГСПП* 8 (16/29. октобар 1920), 114.

⁸⁰⁴ У првом члану Уредбе не налазимо реч „активни”, како је то Нацртом предложено, већ пише да се патријарх бира између српских епархијских архијереја.

⁸⁰⁵ „Избор патријарха”, *Весник* 37 (25. октобар 1920), 2.

члану *Наирта* „Записник Изборног сабора потписује председник и први секретар”, док је у Уреби додато „а оверава Министар Вера“.

Истог дана када и *Уредба о избору првог српског патријарха успостављене патријаршије*, објављен је и други акт под називом *Привремена уредба о српској патријаршији*, која се састојала од свега 5 чланова. Њоме се одређује да се на челу Српске патријаршије налази српски Патријарх као поглавар целокупне Српске православне Цркве (чл. 1), уз којег се налази стални Архијерејски синод од четири архијереја као редовна члана и двојице заменика које бира Свети архијерејски сабор. Овај Синод, под председништвом Патријарха сачињава највишу извршну (управну и надзорну) црквену власт (чл. 2).⁸⁰⁶ Свети архијерејски сабор, у који се убрајају сви епархијски архијереји, састаје се барем једанпут годишње, а као такав, са Патријархом на челу, представља „највише јерархијско представништво (законодавну власт) у пословима који се тичу поретка и унутрашњег живота цркве”.⁸⁰⁷

У име краља Петра I, регент Александар је посебним решењем, које је такође објављено 23. октобра, одредио да се Изборни сабор састане у Саборној цркви у Београду, на дан Светог Стефана Милутина 12. новембра 1920. године, у 8 часова, ради избора Патријарха.⁸⁰⁸ Два дана након овога Министарство вера се обратило јавности једним саопштењем из којег сазнајемо да је реакција на разне калкулације и „тенденциозно писање” пројављено кроз дневне листове, часописе и брошуре. Из тона обраћања јасно је да су неки кругови означили државне власти као неког ко намеће своју вољу црквеним круговима (што нам цитирани новински чланци потврђују) кроз избор Патријарха, због чега Министарство вера, у своју одбрану, износи неколико чињеница које се тичу скоријих догађања. Тако подсећа јавност да су архијереји на својој седници 13/26. маја сами одлучили да се оснује Средишњи архијерејски сабор који би према *Уредби о Средишњем архијерејском сабору*, између осталог, припремио избор Патријарха. Затим је истакнуто како је 30. августа/12. септембра 1920. године проглашено обнављање Српске патријаршије и одлучено да се пропише статут о избору првог српског Патријарха, да би се на крају саопштења подвукло како је избор српског Патријарха у свему одређен кроз договор са Светим архијерејским сабором.⁸⁰⁹ Истога дана министар вера наредио је да се саопштење достави „Службеним новинама”, „Демократији”, „Самоуправи”, „Правди”, „Политици” и „Епохи” ради објављивања.⁸¹⁰

Посебно тело уједињене Српске Цркве под називом *Одбор за припрему око избора и устоличења првог српског патријарха*, под председништвом Митрополита Димитрија, одржало је своју прву седницу седницу 15/28. октобра 1920. године и на њој донело неколико закључака. Прво, да се цео посао око израде детаљног програма за сазив и одржавање Изборног сабора повери Епископу тимочком Иринеју и протосинђелу Максимилијану (Хајдину). Друго, да се што пре изради архијерејски плашт, окрут са свима припадностима, те патарица (жезло). Овим стварима служио би се само Патријарх, и то у најсвечанијим приликама. Треће, да се храм у којем се имати одржати избор и устоличење српског Патријарха што боље и свечаније преуреди и декорише, а ове радње би се извршиле два до три дана пред сами догађај. Четврто, да се набаве столови за архијереје и столице за изборнике које би се поређале према плану направљеном од стране двојице делегираних и поменитих у првој тачки. Пето, да се набаве

⁸⁰⁶ „Привремена уредба о српској патријаршији”, *ГСПП* 8 (16/29. октобра 1920), 1.

⁸⁰⁷ „Привремена уредба о српској патријаршији”, *ГСПП* 8 (16/29. октобра 1920), 1.

⁸⁰⁸ „Решење о сазивању Изборног сабора”, *ГСПП* 8 (16/29. октобра 1920), 1. Такође и у АЈ 69-1-1.

⁸⁰⁹ *Саопштење Министарства вера од 25. октобра 1920. године*. АЈ 69-1-1.

⁸¹⁰ *Наређење министра вера о објављивању саопштења од 25. октобра 1920*. АЈ 69-1-1.

листићи за гласање и урна за слагање гласница.⁸¹¹ Овом приликом затражено је да се промени одредба изборног статута по којој се устоличење Патријарха има извршити дан након избора будући да би дан устоличења био субота, а суботом се као задушним даном у црквеној пракси не држе црквене свечаности. Уместо тога, предложено је да се устоличење обави у недељу, другог дана након избора.⁸¹² Као што ћемо касније видети, овај предлог није уважен.

Свети архијерејски сабор уједињене Српске Цркве састао се 9. новембра 1920. Године, те сходно члану 2 *Уредбе о избору првог српског патријарха успостављене патријаршије* предложио је тројицу кандидата: Митрополита Србије Димитрија (Павловића), Митрополита захумско-херцеговачког Петра (Зимоњића) и Епископа пакрачког Мирона (Николића).⁸¹³ Лист „Застава” у свом броју 256. од 14. новембра изнео је став да у овом избору највише изгледа има Митрополит Србије господин Димитрије⁸¹⁴ док је „Весник” доста раније извештавао да се међу свештенством, као и међу грађанима као најозбољнији кандидати истичу Митрополит Димитрије и епископи Николај и Варнава.⁸¹⁵ У склопу припрема за овај догађај ваљало је обезбедити смештај за оне званице које су биле обухваћене протоколом, а којима Београд није био место сталног боравка, због чега се Министарство вера обратило управнику града Београда.⁸¹⁶

Шест дана пред сами догађај, тачније 6. новембра 1920. године, у Министарству вера је сачињен списак чланова Изборног сабора за избор првог српског Патријарха православне Цркве у Краљевини СХС, а које је сходно члану 7 *Уредбе о избору првог српског патријарха успостављене патријаршије* позвао министар вера.⁸¹⁷ Поред азбучног, сачињен је и неазбучни списак, а по три примерка од сваког послата су истог дана Светом архијерејском сабору.⁸¹⁸ У први, неазбучни списак унета су сва лица према ономе реду по којем су њихова звања означена у 19 тачака члана 3. *Уредбе о избору првог српског патријарха*. На овом списку налазе се 132

⁸¹¹ Писмо митрополита Димитрија министру вера од 15/28. октобра 1920. године. АЈ 69-1-1.

⁸¹² Писмо митрополита Димитрија министру вера од 15/28. октобра 1920. године. АЈ 69-1-1.

⁸¹³ Писмо Светог архијерејског сабора Српске патријаршије Министру вера од 9. новембра 1920. године. АЈ 69-1-1.

⁸¹⁴ Иако је датум издања новина 14. новембар, а датум избора патријарха 12. новембар, очигледно је да се ради о старој вести која је отишла у штампу пре него што је чин избора обављен. „Избор Српског Патријарха”, *Застава* 256. (14. новембар 1920), 2.

⁸¹⁵ „Око избора патријарха”, *Весник* 33 (27. септембар 1920), 3.

⁸¹⁶ Управник града Београда је умољен да у периоду 11–15. новембра изнађе стамбени простор за 65 особа које ће учествовати у избору првог српског Патријарха обновљене Патријаршије. *Писмо Министарства вера управнику града Београда од 4. новембра 1920. године*. АЈ 69-1-1. На основу одговора који је управник града Београда послао, а којим потврђује да је „обезбеђено 65 постеља”, видимо и где је ова смештај пронађен. Наиме, у кварту Варошком обезбеђено је 35 места (хотели „Српска круна”, „Српска краљица”, „Империјал”, „Олимпија”, „Македонија” и „Гранд”), у кварту Теразијском 25 места (хотели „Москва”, „Лондон”, „Париз” и „Балкан”) док је у кварту Савамаалском пронађен смештај за 5 особа (хотели „Бристол” и „Вилзон”). *Одговор управника града Београда Министарству вера од 9. новембра 1920. године*. АЈ 69-1-1. Новац који је био потребан да се члановима Изборног сабора обезбеде дневнице и путни трошкови, као и да се покрију технички трошкови реализације избора патријарха обезбеђен је тако што је из специјалног ванредног кредита од 100 милиона динара према члану 7, тачка 7. Привременог закона о буџету за 1920/1921. годину издвојена сума од триста хиљада динара и стављена на располагање министру вера. *Писмо министра вера Економско-финансијском комитету министара од 23. октобра 1920. године*.

АЈ 69-1-1.

⁸¹⁷ *Азбучни списак чланова Изборног Сабора за Избор Првог Српског Патријарха Православне Цркве у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца*. АЈ 69-1-1.

⁸¹⁸ *Писмо председника Светог архијерејског сабора, митрополита Димитрија Министру вера од 9. новембра 1920. године*. АЈ 69-1-1.

лица.⁸¹⁹ У други списак унети су само они чланови које је министар вера позвао на Изборни сабор будући да је 14 лица било изузето последњом алинејом члана 3⁸²⁰, због чега азбучни списак има 118 имена. Међу ових 14 лица били су:

- 1) Шест активних министара римокатоличке вере (др Антон Корошец, др Анте Трумбић, Иво Ковачевић, др Мата Дринковић, др Хинко Кризман и др Вјекослав Куковец);
- 2) два потпредседника привременог народног представништва (Адолф Рибникар и Иван Рибар);
- 3) два ректора универзитета римокатоличке вере (Ладислав Полић и др Рикард Жупанчић);
- 4) председник општине Пећи који је муслиманске вероисповести (Сефедин бег Махмуд-Беговић);
- 5) два ректора православних богословија чија су места упражњена (ректори Цетињске и Призренске богословије);
- 6) Архимандрит Рувим, настојатељ манастира Букова био је првобитно позван од стране министра вера, али након што је установљено да је под истрагом, позив је опозван депешом од 4. новембра 1920. године преко окружног начелника у Неготину.⁸²¹

Поред црквених лица попут епископа, протојереја и архимандрита, на списку се нашао и одређени број лаика, међу којима др Велизар Јанковић, министар пољопривреде и вода; Душан Кецмановић, народни посланик; Ђорђе Карајовановић, председник Општинског суда града Београда; војвода Живојин Мишић; Живојин Рафајловић, министар народног здравља; Јован Жујовић, председник Српске краљевске академије⁸²²; Коста Стевановић, председник Општинског суда града Скопља;⁸²³ Коста Стојановић, министар финансија; Др Лазар Марковић, министар припреме за уставотворну скупштину; Марко Трифковић, министар правде; др Миленко Веснић, председник министарског савета; Милорад Драшковић, министар унутрашњих дела; Милорад Поповић, заступник председника Касационог суда; Никола Пашић, бивши председник министарског савета; Павле Маринковић, министар вера; војвода Петар Бојовић; Риста Јојић, министар исхране и обнове земље; Светозар Прибићевић, министар просвете; Слободан Јовановић, ректор Београдског универзитета; др Станојло Вукчевић, председник привременог народног представништва; др Стеван Симеоновић Ђокић, градоначелник Сремских Карловаца и Стојан Протић, бивши председник министарског савета.⁸²⁴Премда је био предложен од стране Светог архијерејског сабора као један од тројице кандидата за првог српског Патријарха обновљене Патријаршије, Епископ пакрачки Мирон обратио се писмом Министру вера поводом позива да учествује у раду Изборног сабора

⁸¹⁹Писмо Министра вера Светом Архијерејском Сабору Патријаршије Српске од 9. новембра 1920. године. АЈ 69-1-1.

⁸²⁰ „Поменута лица могу бити у Изборном Сабору само ако су источно православне вере, а свештена лица која нису под истрагом или канонском забраном чинодејствовања“.

⁸²¹Писмо Министра вера Светом Архијерејском Сабору Патријаршије Српске од 9. новембра 1920. године. АЈ 69-1-1.

⁸²² у списку стоји „Академије Наука“.

⁸²³ У фонду Министарства вера (фасцикла 1) налази се једна кошуљица под именом „Захтев за применом Обзнане против Косте Стевановића председника Суда општине града Скопља због одбијања да положи заклетву и учествује у избору патријарха–одбијање исплате путних трошкова“ са грађом која се тиче инцидента који је Коста Стевановић направио приликом избора Патријарха. Наиме, одбио је да положи заклетву позивајући се на своја идеолошка уверења и направивши тиме велики испад и законски прекршај, због чега му, између осталог, није исплаћена надокнада која му је као учеснику Изборног сабора следовала. Међу поменутом грађом налазе се жалбе, пресуде, извештаји и сл. Инцидент је поменут и у „Записник о избору Српског Патријарха, одржан у Беогр. Саборној Цркви на дан 30. октобра (11. нов.) 1920. године“, *Весник* 39 (8. новембар 1920), 3.

⁸²⁴Азбучни списак чланова Изборног Сабора за Избор Првог Српског Патријарха Православне Цркве у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца. АЈ 69-1-1.

јављајући да се из Сремских Карловаца вратио са јаком инфлуенцом која га и даље није скроз попустила, а чак и да га попусти, он не би смео да се излаже тегобама пута до Београда „особито покрај доста незгодне жељезничке везе”.⁸²⁵

У одређени дан, тј. у дан Светог краља Милутуна, још пре осам часова, у згради Митрополије су се окупили архијереји и свештеници, одакле су се у литији запутили ка Саборној цркви, где су их, испред западних врата, по обичају сачекали старешина Саборне цркве, шест презвитера и три ђакона. Према извештају дневног листа „Политика” због хладног јутра у околини Саборне цркве није био скоро нико до два-три представника штампе, исто толико фотографа, те неколико радозналих пролазника.⁸²⁶ Око осам часова из Митрополије је ка Саборној цркви кренула поворка изборника коју су предводили митрополити-кандидати.⁸²⁷ Они су одмах ушли у цркву, а после њих, са малим закашњењем, и војвода Степа Степановић, министар војни, Бранко Јовановић, министар правде, Марко Трифковић, министар просвете, Светозар Прибићевић и Љубомир Давидовић, министар-председник на расположењу.⁸²⁸ Ушавши у цркву, Митрополит је са архијерејима дошао пред олтар, па је, након што су целивали иконе, са места где се чита заамвона молитва, благословио Сабор. Пошто су отпевали „Тон деспотин”, појци су изашли на западна врата, која је старешина цркве одмах закључао и сео на своје место. Осим изборника, у цркви је остао само начелник православног одељења министарства вера.⁸²⁹ Чланови Изборног сабора су по азбучном реду прозивани, након чега би председнику Сабора, Митрополиту Димитрију, подносили на увид своје позивно писмо⁸³⁰, те добијали гласачки листић. Као председник Изборног сабора, Митрополит Димитрије је констатовао да избору Патријарха приступа 94 од укупно 122 позвана члана. За секретаре Сабора су изабрани Стеван, архимандрит и администратор Темишварске епархије, прота Степа Михаиловић из Чачка и Стеван Симеуновић-Чокић, градоначелник Сремских Карловаца, а за бројаче гласова архимандрит Јосић, прота Стеван Јеремић и Милорад Поповић, председник Касационог суда.⁸³¹ Када је председник огласио да је Сабор конституисан, објавио је имена предложених кандидата и позвао на молитву, коју је извршио Епископ тимочки Иринеј. После тога је Епископ шабачки Јефрем прочитао текст заклетве⁸³², који су изборници понављали за њим држећи десну руку са скупљена три прста подигнуту у вис.⁸³³

⁸²⁵ Писмо епископа пакрачког Мирона министру вера од 18/31. октобра 1920. године. АЈ 69-1-1.

⁸²⁶ „Патријарх Димитрије”. *Политика* 4512 (13. новембар 1920), 2.

⁸²⁷ Епископ пакрачки Мирон, иако је био један од кандидата, због болести није физички присуствовао избору патријарха, али је забележено да је ипак учествовао у раду Изборног сабора тако што је гласао писменим путем. „Записник о избору Српског Патријарха, одржан у Беогр. Саборној Цркви на дан 30. октобра (11. нов.) 1920. године”, *Весник* 39 (8. новембар 1920), 3..

⁸²⁸ „Патријарх Димитрије”. *Политика* 4512 (13. новембар 1920), 2.

⁸²⁹ „Свечани избор и устоличење првог српског патријарха у Београду на дан Светог краља српског Милутина 30. октобра (12. новембра) 1920. и 31. октобра (13. новембра) 1920. године”, *ГСПП* 10 (16/29. новембар 1920), 151.

⁸³⁰ Иако је у тексту позивног писма стајало да ће се доносилац „овим писмом легитимирати код одређеног лица” члан 9 *Уредбе о избору првог српског патријарха успостављене патријаршије*, предвиђао је да, у случају да члан Изборног сабора на заседање не донесе писмо којим је на исто позван, ипак може да у њему учествује „ако Сабор по изборним актима и познавању лица” одлучи да га прими за члана. АЈ 69-1-1

⁸³¹ „Записник о избору Српског Патријарха, одржан у Беогр. Саборној Цркви на дан 30. октобра (11. нов.) 1920. године”, *Весник* 39 (8. новембар 1920), 3. У Записнику су поименице наведени сви чланови који су гласањем учествовали у избору првог српског Патријарха обновљене Патријаршије.

⁸³² Текст заклетве прописан је чланом 12 *Уредбе о избору првог српског патријарха успостављене патријаршије* и гласи: „ Ја (име и презиме), заклињем се Свемогућим Богом, и свим што ми је најсветије и на овоме свету најмилије, да ћу при саветовању и избору српског патријарха имати у виду само благо наше Свете православне

Резултати гласања били су следећи: од укупно 94 присутна члана Изборног сабора, гласало је њих 85, док је 9 било уздржано (празни листићи). Митрополит Димитрије добио је 83, а Митрополит Петар 2 гласа.⁸³⁴ Пошто је он уједно био и председник Сабора, у чију дужност спада објављивање избора, избор је морао објавити најстарији архијереј по посвећењу (чл. 17 *Уредбе о избору првог српског патријарха обновљене патријаршије*). Када је објава учињена, сви су устали, министар вера, Павле Маринковић се одвезао у двор да саопшти резултат избора, архијереји отпочели са појањем „Тебе Бога хвалим”, а Патријарх је отишао до Јеванђеља, метанисао и целивао га, па то исто учинио и пред часном трпезом, праћен двојицом настаријих архијереја по посвећењу. Патријарх је стајао пред часном трпезом у молитви све док се министар вера није вратио. Тада је стао иза амвона окренут окупљенима, а министар је прочитао указ о потврђивању. Наступио је свечани тренутак у част којег су се огласила звона на свим београдским црквама и запуцали топови са града.⁸³⁵

Благодарење је учинио помињани Епископ шабачи Иринеј, да би одмах по благодарењу Патријарх изговорио своју прву беседу, у којој је, између осталог, нагласио да је добио велико поверење Христове Цркве, вођене благодаћу Светога Духа и да на првом месту мора да заблагодари Господу Богу „у чијим је рукама судбина свију нас, а који је мени досудио да из скромног занатлијскога дома родитељског пођем у свет и ослањајући се једино на своју слабачку детињу снагу дођем у додир са душевним људима који су ме примали да их послисам и тако зарађујући у њих кору хлеба прођем кроз школу и спреим се за свештенички позив”⁸³⁶. Осим благодарења Господу, Патријарх је заблагодарио и „светим сенима наших многобројних јунака и паћеника”, благоверном краљу и његовом витешком сину, изборницима и окупљеном народу, али и нагласио да је свестан тежине бремена које је управо понео, те да се у његовом ношењу узда у снагу млађе братије чија га је љубав попела на место Патријарха, па од ње очекује да га у свим патријаршијским пословима и подржи.⁸³⁷ Колика је важност придавана овом догађају речито сведочи један текст из листа „Преглед цркве Епархије нишке”, који почиње речима: „Радуј се Српска Патријаршијо! Радуј се 12. септембре! Радуј се 1920. години!”⁸³⁸

Устоличење новоизабраног Патријарха обављено је на литургији наредног дана, тј. у суботу, 31. октобра/13. новембра 1920. године. Међу бројним високим званицама нашли су се председник скупштине Станојло Вукчевић, председник Српске краљевске академије Јован Жујовић, војводе Петар Бојовић и Степа Степановић, адмирал Драгутин Прица, генерал Павле Јурушич Штурм, декан медицинског факултета Милан Јовановић Батут, потпредседник српског

цркве, краља и отаџбине и да ћу свој глас дати само за онога о коме сам уверен да ће најдостојније вршити дужност српског патријарха. Како искрено будем радио тако ми Господ Бог помогао и на овом и на другом свету.

⁸³³„Свечани избор и устоличење првог српског патријарха у Београду на дан Светог краља српског Милутина 30. октобра (12. новембра) 1920. и 31. октобра (13. новембра) 1920. године”, *ГСПП* 10 (16/29. новембра 1920), 151.

⁸³⁴„Записник о избору Српског Патријарха, одржан у Беогр. Саборној Цркви на дан 30. октобра (11. нов.) 1920. године”, *Весник* 39 (8. новембар 1920), 3. Видети и „Патријарх Димитрије”. *Политика* 4512 (13. новембар 1920), 2. Такође и „Избор патријарха“ *Застава* 256 (14. новембар 1920), 2.

⁸³⁵„Свечани избор и устоличење првог српског патријарха у Београду на дан Светог краља српског Милутина 30. октобра (12. новембра) 1920. и 31. октобра (13. новембра) 1920. године”, *ГСПП* 10 (16/29. новембра 1920), 152.

⁸³⁶„Реч Његове Светости патријарха господина Димитрија у Саборној цркви по прочитању краљевог указа којим се потврђује избор првог српског патријарха”, *ГСПП* 10 (16/29. новембра 1920), 149.

⁸³⁷„Реч Његове Светости патријарха господина Димитрија у Саборној цркви по прочитању краљевог указа којим се потврђује избор првог српског патријарха”, *ГСПП* 10 (16/29. новембра 1920), 150.

⁸³⁸„12. септембар 1920.”, *Преглед цркве Епархије Нишке* 4-5 (септембар–октобар 1920), 1.

Црвеног крста, министри Марко Трифковић, Бранко Јовановић, Антон Корошец, помоћник министра саобраћаја Сабо Јелић и многи други.⁸³⁹

Тачно у десет часова довезао се у патријаршијску цркву регент Александар одевен у униформу генерала са лентом Светог Саве. Идући са маршалом двора Јевремом Дамњановићем, у својој пратњи је имао ађутанта генерала Миливоја Зечевића, пуковника Радишу Николића и потпуковнике В. Димитријевића и Ж. Трифунца.⁸⁴⁰

Са Патријархом су служили заменици Митрополита карловачког и цетињског, као и захумско-херцеговачки, те пећки Митрополит, уз 12 презвитера и више ђакона. После отпуста најстарији архијереји су извели Патријарха на амвон, Митрополит пећки Гаврило (Дожић) је престолонаследнику Александру предао жезал Светог Владике Максима (Бранковића), а из руку престолонаследника жезал је примио Патријарх Димитрије.⁸⁴¹ Са амвона се Патријарх обратио окупљенима још једним надахнутим говором који је започео речима: „Ваше височанство, благочестиви хришћани, драга моја децо”.⁸⁴² Осврнувши се на минуле периоде, Патријарх је рекао да је Црква одувек била пријатељ својој пастви и отаџбини, те да у њеној вишевековној историји не постоји ниједан прекора вредан чин јер Црква никада није имала интересе који би били различити од интереса њене духовне деце. Такође, Патријарх је истакао да у Српској Цркви не постоје ни назнаке клерикализма⁸⁴³, који би могао бити сметња функционисању државних послова. Још је рекао да се нада како ће његовим трудом, трудом архијереја и остале браће у народ почети да стижу богати плодови савршеног хришћанског живота. Јер „корист од тога биће велика, не само за цркву као нашу добру матер него и за цео наш народ коме је ради његовог самоодржања особито потребан здрав хришћанско-морални живот. Нека господ помогне да тако и буде, а њему свевишњем нека свагда буду пријатне молитве наше цркве, по његовој благодати овако ојачане и уздигнуте. Надајмо се увек на Господа и нада ће наша бити испуњена јер и божанствени псалмопевац вели: Благо ономе ко на Господа ставља наду своју. Благослов Господњи нека одсад на све векове прати нашу цркву, нашу отаџбину и наш народ. Амин.”⁸⁴⁴ За овај говор, непотписани аутор у броју 10, „Гласника Српске православне патријаршије” за 1920. годину написао је како се ради о једном политичком експозеу у којем се износи један нови, не свој лични него општи програм Српске Цркве⁸⁴⁵, а истог мишљења је и такође непотписни новинар „Политике” који каже да је „његов говор био један политички програм у стриктном значењу те речи”.⁸⁴⁶ Чим је Патријарх завршио беседу, престолонаследник је отишао у свој двор да би тамо примио прву званичну посету првог по достојанству српског архијереја. Патријарх је у владарски двор стигао праћен министром вера, а ова прва посета трајала је свега неколико минута. Већ око 12 часова Патријарх Димитрије је са министром вера

⁸³⁹ „Устоличење патријарха”, *Политика* 4513 (14. новембар 1920), 3.

⁸⁴⁰ „Устоличење патријарха”, *Политика* 4513 (14. новембар 1920), 3.

⁸⁴¹ „Свечани избор и устоличење првог српског патријарха у Београду на дан Светог краља српског Милутина 30. октобра (12. новембра) 1920. и 31. октобра (13. новембра) 1920. године”, *ГСПП* 10 (16/29. новембра 1920), 152.

⁸⁴² „Говор Његове Светости патријарха господина Димитрија у Саборној цркви на дан његовог устоличења на патријаршијски престо”, *ГСПП* 10 (16/29. новембра 1920), 149.

⁸⁴³ Према извештају у дневном листу „Политика”, изговарајући ове речи о одсуству клерикализма Патријарх Димитрије је био „случајно окренут г. Корошцу”. „Устоличење патријарха”, *Политика* 4513 (14. новембар 1920), 3.

⁸⁴⁴ „Говор Његове Светости патријарха господина Димитрија у Саборној цркви на дан његовог устоличења на патријаршијски престо”, *ГСПП* 10 (16/29. новембар 1920), 149.

⁸⁴⁵ „Говор Његове Светости патријарха господина Димитрија у Саборној цркви на дан његовог устоличења на патријаршијски престо”, *ГСПП* 10 (16/29. новембар 1920), 151.

⁸⁴⁶ „Устоличење патријарха”, *Политика* 4513 (14. новембар 1920), 3.

био у Патријаршији, где му је ускоро регент-престолонаследник узвратио посету.⁸⁴⁷ Наглашено присуство регента Александра у свим активностима уједињења Српске православне Цркве и обнове Патријаршије, и то не само формално као потписника државних аката, наводи нас на анализирање његове верске политике и начина на који је видео Српску Цркву.⁸⁴⁸

После избора патријарха следствено *Привременој уредби о Српској патријаршији* формиран је Архијерејски синод од четири епископа под председништвом Патријарха као извршни орган Архијерејског сабора.⁸⁴⁹ Указом од 8. децембра, у име краља Петра I, регент Александар је за чланове првог Архијерејског синода именовано: Митрополита црногорско-приморског Гаврила, Епископа темишварског и администратора митрополије карловачке Георгија, Епископа велешко-дебарског и администратора епархија јужне Србије Варнаву, Епископа охридског Николаја, а за заменике Митрополита зворничко-тузланског Илариона и Епископа тимочког Иринеја.⁸⁵⁰ О своме избору и ступању на патријаршијски престо, Патријарх Димитрије је обавестио како Васељенску патријаршију, тако и поглаваре свих православних аутокефалних цркава. Наравно, ово обавештавање првобитно је било замишљено као акција са много дипломатског такта, што видимо из писма које је министарство вера послало министру спољних послова, а у коме стоји да би пре обавештавања православних цркава у циљу избегавања ма какве евентуалне непријатности ваљало проверити расположење, али и утицати на меродавне кругове како у Атини, тако и у Цариграду да „ова нотификација буде примљена те да се одмах успоставе односи између наше обновљене патријаршије и ових цркава”.⁸⁵¹ Међутим, из Министарства иностраних дела одговорено је да због општих политичких прилика за сада треба обавестити само Васељенску патријаршију, и то без икакве претходне дипломатске акције, а обавештавање треба да изврши Српска патријаршија, и то без икаквог позивања на споразум са државним властима.⁸⁵² Тешко је дати одговор на питање зашто су државне власти ипак одлучиле да се дистанцирају од Српске Цркве, према којој су се до овог момента односиле врло патерналистички. Чињеница да су уједињење покрајинских цркава, проглашење Патријаршије и избор првог Патријарха били под чврстом контролом државе и да су као такви извршени онако како су државне власти замислиле, али и да је том приликом држава уложила велике финансијске и дипломатске ресурсе (нарочито током исцрпљујућих и предугих преговора са Васељенском патријаршијом) можда даје одговор на овакав до тада неуобичајен однос државе према Цркви. Другим, речима, могуће да је држава сматрала да је, извршивши све наведено, успела да оствари контролу над Црквом, те да више нема потребе, а ни рачуна, да троши своје ресурсе на односе Српске православне Цркве и других помесних цркава. У том

⁸⁴⁷ „Говор Његове Светости патријарха господина Димитрија у Саборној цркви на дан његовог устоличења на патријаршијски престо”, *ГСПП* 10 (16/29. новембар 1920), 149..

⁸⁴⁸ Иако је као разлог оволике укључености регентове у црквена дешавања често наводила његова побожност, Б. Глигоријевић сматра да су ипак преовладавали национално-политички мотиви. Према једној његовој замисли православље је виђено као кохезивни фактор српског народа и начин да се превазиђу политичке и страначке поделе, а према другој, ваљало је после доласка комуниста на власт у Русији, од Српске цркве направити стожер православља, због чега је примао руску црквену емиграцију дајући јој материјалну и моралну подршку. Трећи мотив био је династичке природе и огледао се у жељи да се обнављањем Пећке патријаршије представи као настављач немањихких традиција. В. Глигоријевић, „Ујединjenje Srpske pravoslavne crkve i uspostavljanje Srpske patrijaršije u Jugoslaviji”, *Istoriја XX veka* 1-2 (1997), 12.

⁸⁴⁹ Б. Гардашевић, „Организационо устројство”, 44.

⁸⁵⁰ „Указ о постављању чланова и заменика у Архијерејском синоду Патријаршије српске”, *ГУСПЦ* 12 (6/29. децембар 1920), 1.

⁸⁵¹ *Писмо министра пољопривреде и вода (заступника министра вера) министру иностраних дела од 3. фебруара 1921. године*. АЈ 69-1-1.

⁸⁵² *Одговор министра иностраних дела министру вера од 11. фебруара 1921. године*. АЈ 69-1-1.

смислу, широка дипломатска активност, која би подразумевала слање мисија, преговоре са представницима свих аутокефалних православних цркава уз остваривање утицаја на меродавне кругове у Атини и Цариграду, а која би морала да буде скопчана и са новим непредвиђеним трошковима, за државне власти била је излишна. Са друге стране, могуће да су државне власти сматрале да је довољно довршити преговоре са Васељенском патријаршијом, сачекати избор васељенског Патријарха, односно његов томос, а то ће бити јасан сигнал и путоказ осталим аутокефалним црквама у питању признавања Српске патријаршије.

Након што је Српска православна Црква добила Патријарха, оформљен је и стални Патријаршијски синод, који је имао задатак да заједно са Патријархом решава црквена питања. У састав Синода изабрани су: Епископ скопљански Варнава, Епископ пећки Гаврило, Епископ охридски Николај и Епископ новосадски Георгије. Један од првих задатака Архијерејског сабора након устоличења Патријарха било је попуњавање упражњених епископија, а извршен је, уз њихову сагласност и премештај неких архијереја. За Битољску епархију је именован Јосиф Цвијовић, архимандрит и професор Богословије Светог Саве, за Призренску архимандрит Михаило Шиљак, администратор Скопљанске епархије, за Брегалничку протосинђел Серафим, професор Призренске богословије. На чело Новосадске епархије постављен је Георгије (Летић), на чело Горњокарловачке Иларион (Зеремски), на чело Сарајевске Петар (Зимоњић), на чело Охридске Николај (Велимировић), на чело Скопљанске Варнава (Росић), на чело Цетињске Гаврило (Дожић), док је за Епископа Жичке епархије именован Јефрем Бојовић.⁸⁵³ На седници Архијерејског синода одлучено је да од 15. новембра 1920. године, епископи који резидирају у Скопљу, Сарајеву и на Цетињу носе звање митрополита.⁸⁵⁴ У тренутку доношења ове одлуке на поменутих местима налазили су се Варнава (Росић), Петар (Зимоњић) и Гаврило (Дожић).

Обновљена Патријаршија на овај начин је добила Патријарха и патријаршијске органе, али оно што је било потребно да би све ово доживело своју правну и канонску потврду био је томос, који је једино могао да изда васељенски Патријарх. Будући да он још увек није био изабран, ово је проузроковало једну врсту по Српску Цркву непожељног статуса кво, за чије окончање је било потребно што пре решити питање ваканције Васељенске патријаршије. Међутим, то је, као што ћемо видети, зависило од много фактора. Томос би уједно значио и признање Патријаршије са највишег места, након чега би и остале аутокефалне цркве могле да учине исто. Индикативно да из овог периода не постоји ни један акт, чак ни новинска вест, у којем се Српској Цркви признаје патријаршијски ранг од стране неке друге аутокефалне Цркве док су, по доношењу *Томоса* 1922. године, ова признања била бројна.⁸⁵⁵ Дакле, закључујемо да гореописаним догађајима није стављена тачка на обнављање Српске патријаршије, већ је њен статус требало да буде коначно потврђен поменутих актом васељенског Патријарха. На унутрашњем плану Патријаршија се суочавала проблемом фактичке аутономије покрајинских цркава, што је онемогућавало фактичко уједињење и централизацију црквене власти. Овај проблем ће нарочито доћи до изражаја у случају Карловачке митрополије, о чему ће бити речи у посебном поглављу.

⁸⁵³ „Црквени преглед. Први рад”, *Весник* 40 (15. новембар 1920), 3

⁸⁵⁴ „Митрополитска места”, *Весник* 41 (22. новембар 1920), 2.

⁸⁵⁵ Видети поглавље о преговорима са Васељенском патријаршијом, тачније део о доношењу Томоса у Београд.

Глава 6

УСТОЛИЧЕЊЕ ПАТРИЈАРХА У ПЕЊИ

Завршни део историјски значајног и свечаног чина воспостављања Патријаршије, према становишту регента Александра Карађорђевића, требало је да представља прослава устоличења Патријарха у Пећи, премда су архијереји били мишљења да је устоличење обављено у Београду ваљано и довољано, те га не би требало понављати у Пећи.⁸⁵⁶ Према писању дневног листа „Време” од 28. августа 1924. године интронизација у Пећи била је „само једна нужна допуна оног свечаног прогласа православне српске патријаршије од 1920. и избора београдског митрополита за патријарха”.⁸⁵⁷ Како сматра Бранислав Глигоријевић, избор Пећи као места устоличења требало је да укаже на континуитет обновљене патријаршије са Пећком патријаршијом.⁸⁵⁸

Према првобитним плановима ова свечаност била је планирана за Спасовдан 1921. године, али је из нејасних разлога одлагана више пута, прво за 24. октобар 1922. године (време прославе десетогодишњице Кумановске битке), а потом и за Видовдан 1923, те на концу за 28. август 1924. године. Тражећи разлоге за ово померање Вељко Ђурић Мишина претпоставља да је краљ Александар посредством Владе, односно Министарства вера, хтео да кроз законску регулативу контролише Српску Цркву.⁸⁵⁹ И овом приликом, као и у претходним случајевима, велики изазов представљали су смештајни капацитети и основне потрепштине.⁸⁶⁰

На седници Светог архијерејског синода од 13. јуна 1921. године одлучено је да црквени представници у поменутом Одбору буду Епископ темишварски Георгије, Димитрије Рошу и протојереј Михаило Петковић, председник Духовног суда Београдске архиепископије. Синод је предложио да се свечаност у Пећи обави 12. септембра 1921. године, на годишњицу обнове патријаршије.⁸⁶¹ Даљи развој догађаја није могуће реконструисати, а Вељко Ђурић Мишина налази оправданом претпоставку по којој је датум устоличења у Министарству вера био одложен на неодређено.⁸⁶² Оно што је сигурно одложило датум прославе јесте и велика

⁸⁵⁶ Б. Глигоријевић, *Краљ Александар Карађорђевић III*, Београд 2010, 239. и В. Ђурић Мишина, „Избор и устоличење патријарха”, 56.

⁸⁵⁷ „Устоличење патријарха”, *Време* 966 (28. август 1920), 2.

⁸⁵⁸ Б. Глигоријевић, *Краљ Александар Карађорђевић III*, 240.

⁸⁵⁹ В. Ђурић Мишина, „Избор и устоличење патријарха”, 57.

⁸⁶⁰ У претходним поглављима описано је колико су оваква окупљања (попут оних у Београду или Сремским Карловцима) представљала проблем са становишта логистике, пре свега смештајних капацитета и обезбеђивања основних потрепштине. У случају Пећи ствар је била утолико тежа што у вароши није било „ни хотела ни гостионице, а ни животних намирница”, па је затражена помоћ од Министарског савета како би се набавиле намирнице којима би општина отворила једну народну кухињу и благовремено спремила довољан број смештајних јединица. *Писмо Суда општине Пећске Министарском савету Краљевине СХС од 30. марта 1921. године*. АЈ 69-2-2. И овога пута сума за саму свечаност, али и рестаурирање манастира Високих Дечана и манастира Патријаршије, у износу од триста хиљада динара обезбеђена је из истог специјалног кредита од сто милиона динара. Сума се имала ставити на располагање министру вера, а он би оформио један одбор у који би ушли представници државе и цркве, а који би координирао свечаношћу. *Образложење министра вера од 12. априла 1921. године на седници Економско-финансијског комитета о свечаности устоличења патријарха и потребном новцу*. АЈ 69-2-2.

⁸⁶¹ *Писмо Светог Архијерејског Синода министру вера од 13. јуна 1921. године*. АЈ 69-2-2.

⁸⁶² В. Ђурић Мишина, „Избор и устоличење патријарха”, 61.

несугласица на релацији држава–Црква, која се јавила услед дискусије о *Уредби о централизацији управне и судске власти у Српској патријаршији*. Незадовољне начином на који је ово регулисано, архијереји су крајем септембра 1922. године позвали правне стручњаке Димитрија Рошуа и Слободана Јовановића, који су у разговору са Синодом закључили да према члану 12 *Устава* све цркве у Краљевини СХС имају право да саме уређују своје унутрашње уређење, а државни закони само уређују однос државе и Цркве. Нарочито неприхватљив за Цркву је био део који се односио на највише самоуправно тело Велики савет Патријаршије, који би чинили Патријарх, четири архијереја члана Синода, један старешина манастира, три свештеника, шест световњака и канцелар патријаршије.⁸⁶³

Није могуће прецизно утврдити када је оформљен Државни одбор за припрему и извођење државно-црквених свечаности у Пећи. На првом састанку, одржаном 4. августа 1924. године, изложен је програм прославе. Из њега сазнајемо да је првобитна сума од триста хиљада динара повећана на петсто хиљада динара, а иста је намењена за поправку путева, рестаурацију манастира Високих Дечанана и манастира Патријаршије са њиховим конацима, као и за само извођење свечаности. За припрему догађаја Државни одбор је требало да спреми историјску повељу коју ће краљ Александар прочитати приликом увођења Патријарха у престо, популарну и научно-историјску студију о овом акту, да утврди церемонијал, да изврши обновљење ставропигије манастира Патријаршије, да одржи седнице Светог архијерејског сабора у храму манастира Патријаршије у Пећи ради одавања признања раду минулих поколења.⁸⁶⁴ На наредним седницама предузети су кораци како би се програм свечаности реализовао што боље, па су у ту сврху оформљени локални одбори у свим местима на путу до Пећи, набавке намирница, поправљање путева (нарочито лош пут био је између Рудника и Митровице), ангажовања војске, ангажовања возила, увођење посебних железничких линија, ангажовања лекара у већим местима...⁸⁶⁵

Патријарх Димитрије на пут ка југу кренуо је неколико дана пре устоличења, тачније 23. августа, а његово прво заустављање било је одређено једним тужним поводом. Наиме, Патријарх је свратио у Сурдулицу, где је, 24. августа требало да се изврши освећење спомен констурнице жртава бугарских злочина почињених током Првог светског рата. Патријарх је у Сурдулицу стигао на дан освећења у раним јутарњим часовима (у 7 часова), а нека три сата касније (9.50) топовски пуцањ најавио је и долазак краља Александра и краљице Марије. Приликом освећења костурнице, у њу је положено десет сандука са посмртним остацима жртава. Све је било праћено нарицањима окупљених, краљица је „љуто плакала”, а Патријарх Димитрије „као свети и добри отац”, тешио је увељене породице, говорећи им о рајском блаженству у којем се налазе душе покојника, о захвалности Домовине, о љубави и праштању.⁸⁶⁶ Након завршетка овог тужног догађаја краљевски пар је напустио Сурдулицу у 14 часова и 30 минута, а Патријарх је отпутовао у вечерњим сатима.⁸⁶⁷

Два дана пре устоличења, у манастиру Пећке патријаршије одржана је седница Светог архијерејског сабора на којој је одлучено да се манастир Светог Спаса у Пећи прогласи

⁸⁶³ За више о полемици око Уредбе о централизацији управне и судске власти у Српској Патријаршији видети В. Ђурић Мишина, „Избор и устоличење патријарха”, 35-36. Архивска грађа која се тиче Уредбе о централизацији управне и судске власти у Српској Патријаршији (сама Уредба, предлози, измене, допуне, примедбе, дискусије...) налази се у АЈ 69-3-3.

⁸⁶⁴ *Протокол седнице Државног одбора за припрему и извођење државно-црквене свечаности у Пећи од 4. августа 1924. године*. АЈ 69-2-2. Текст протокола објављен у В. Ђурић Мишина, „Избор и устоличење патријарха”, 70-74.

⁸⁶⁵ В. Ђурић Мишина, „Избор и устоличење патријарха”, 75-82.

⁸⁶⁶ „Велики дани у животу Цркве. Тужна свечаност”, *ГСПП* 17 (1/14. септембар 1924), 265.

⁸⁶⁷ „Велики дани у животу Цркве. Тужна свечаност”, *ГСПП* 17 (1/14. септембар 1924), 266.

ставропигијским манастиром српског Патријарха, да предстојећа свечаност у Пећи има карактер интронизације Патријарха српског као Архиепископа пећког и Патријарха, као и да се канонизација деспота Стефана Лазаревића упути на редован поступак.⁸⁶⁸ Од српских архијереја у Пећи су били присутни: Патријарх Димитрије, Митрополит дабро-босански Петар, Митрополит бањалучко-бихаћки Василије, Митрополит црногорско-приморски Гаврило, Митрополит скопљански Варнава, Епископ вршачки Иларион, Епископ пакрачки Мирон, Епископ темишварско-кикински Георгије, Епископ бококоторски Кирил, Епископ охридски Николај, Епископ бачки Иринеј, Епископ жички Јефрем, Епископ рашко-призренски Михајил, Епископ битољски Јосиф, Епископ злетовско-струмички Серафим, Епископ далматинско-истријски Данило, Епископ шабачки Михајил, Епископ браничевски Митрофан и Епископ скадарски Виктор. Услед спречености свечаности у Пећи нису били назочни Епископ будимски Георгије, Епископ горњокарловачки Иларион, Епископ нишки Доситеј, као ни викарни Епископ карловачке архидијецезе Максимилијан.⁸⁶⁹

Стара патријаршијска Црква Светог Спаса била је место одржавања великог бденија које је одржано ноћ пред устоличење у присуству великог броја верних, а међу њима био је велики број жена и девојака. У 5 часова и 20 минута свештеници су отишли у патријаршијски двор. Десет минута касније Патријарх је изашао и праћен звонима ушао у цркву испуњену народом и осветљену свећама. Бденијем је началствовао Епископ вршачки Иларион. На јектеније је одговарало Београдско певачко друштво, а певали су соло прота Михаило Поповић и бивши министар вера Војислав Јањић. После прочитаног зачала из Јеванђеља, приликом читања псалма „Помилуј нас, Боже” Митрополит црногорско-приморски Гаврило и Митрополит дабробосански Петар изашли су из олтара, пришли Патријарху и предали му белу панкамилавку са крстом. Након бденија Патријарх је изашао из цркве и отишао на заједничку вечеру у патријаршијски двор.⁸⁷⁰ Истога дана, 27. августа 1920. године краљевски пар је, прешавши аутомобилом 350 километара, стигао на кратко у Пећ па се, пролазећи кроз славолук на крају града на коме је писало „онамо, онамо”, запутио у Високе Дечане⁸⁷¹, где је било планирано коначиште. На том путу у свим насељеним местима краљ и краљица су дочекивани уз слике, зеленило, заставе, а према речима специјалног дописника листа „Правда”, највише живости при дочеку краља показивали су Арнаути, што је нарочито дошло до изражаја у Дреници, за коју дописник наглашава да је место скорашње погибије Азема Бејте.⁸⁷² Овде су Арнаути приредили краљу величанствен дочек, а време су провели у разговору док је краљ разгледао њихове коње (нарочито му се допао један мали арнаутски коњ арапског соја од чисте арапске крви украшен као и остали арнаутски коњи дивном опремом у срми). Посебно одељење Арнаута на коњима као народна гарда дочекала је краља недалеко од дреничког славолука.⁸⁷³ У Високим Дечанима

⁸⁶⁸Р. Веселиновић, „Уједињење покрајинских цркава”, 25. Нешто другачије о овој седници пише у листу „Црква живот”, где се каже да је једина тачка на дневном реду седнице била ова која се тичала ставропигијског статуса манастира. Упореди Свечана седница Светог Архијерејског Сабора”, *Црква и живот* 7-8 (јули-август 1924), 259. Проблем настаје због чињенице да Веселиновић не наводи извор, а у Архиву СПЦ није могуће наћи записник са овог заседања.

⁸⁶⁹„Славље српског православља”, *ГСПП* 17 (1/14 септембар 1924), 268-269.

⁸⁷⁰„Синоћно бденије”, *Политика* 5870 (28. август 1920), 3.

⁸⁷¹О посебном односу који је регент, а каснији краљ, Александар Карађорђевић имао према овом манастиру видети у В. Ђурић Мишина, „Краљ Александар Карађорђевић и манастир Високи Дечани”, *Бащина* 47(2019), 335-342.

⁸⁷²Азем Бејта (1889-1924), познат и по имену Азем Галица, по селу где је рођен. Био је вођа албанских качака, који су пружали отпор српској власти на Косову и Метохији током Првог светског рата и балканских ратова. За више видети Д. Маликовић, *Качачки покрет на Косову и Метохији 1918-1924*, Лепосавић-Косовска Митровица 2005.

⁸⁷³„Краљев пут”, *Правда* 235 (28. август 1924), 2.

краљевски пар и пратњу⁸⁷⁴ су дочекали старешина манастира, архимандрит Леонтије (Нинковић) са старешином манастира Каленића, архимандритом Никоном. Забележено је и да је архимандрит Леонтије о врату носио крст који је поклоњен од стране светородне династије Немањића, а који су игумани Високих Дечана чували вековима.⁸⁷⁵

Након што је преноћио у манастиру⁸⁷⁶ Високим Дечанима, краљ је у 8 часова и 30 минута прошао кроз царске двери манастирске цркве, целивао крст Светог Стевана Дечанског, након чега га је игуман посадио на престо цара Душана, а краљицу Марију на столицу царице Јелене. Краљ је затим пришао свећама које је према предању оставила кнегиња Милица и запалио их као први осветник Косова изјавивши да од тога дана узима манастир у заштиту по 57. члану Душановог законика о царским ставропигијама.⁸⁷⁷ Дописник „Правде“ наводи речи архимандрита Леонтија који је овом приликом рекао: „Ваше Величанство, у духу традиција и по примеру из Немањићког доба царска лавра Дечана са великом радошћу прима ваше Величанство као ослободитеља Косова и ујединитеља нашег троименог народа. У то име као старешина овог манастира са крстом благосиљам Ваше Величанство и стављам Вам на расположење свету лавру по примеру и традицијама из доба Немањића, у то име добро нам дошли и нека живи Величанство на многа љета”.⁸⁷⁸

Потом је краљ отпасао сабљу, пришао кивоту Светога Стефана Дечанског и целивао му десницу, а исто је учинила и краљица. На изласку из манастирске цркве краљевском пару се обратио начелник општине дечанске, Вукадин Ђокић. И он је у свом говору ослонац нашао у славној немањићкој епохи, када су исто тако дочекивани славни српски владари.⁸⁷⁹

На празник Велике Госпојине, 28. августа 1924. године, још у 5 часова ујутру, топови су огласили почетак свечаности, а све до 6 часова војни одреди са музиком на челу пролазили су кроз варош. Иако је од 7 часова падала киша, доста људи је било на улицама.⁸⁸⁰ Тачно у 7 часова и 30 минута огласила су се звона. Свештеници који служе ушли су на двор код Патријарха на благослов. Након 20 минута Патријарх, праћен са више од двадесет архијереја и тридесет монаха и свештеника, прошао је кроз народ на путу до цркве.⁸⁸¹ Служба је почела у 8 часова, а чинодејствовали су епископи: бачки Иринеј, призренски Михаил и битолски Јосиф. По свршеној служби, Патријарх и архијереји вратили су се у двор, а у 8 часова и 40 минута Патријарх је кренуо из двора на свечану архијерејску Литургију.⁸⁸² На главном улазу стајало је небо (балдахин), а иза њега Београдско певачко друштво. У цркви са леве и десне стране остављена су места за позване (видети прилог број 3). Појањем „Царју небесни” започела је служба, коју су служили архијереји: дабробосански Петар, црногорски Гаврило, скопски Варнава и пакрачки Мирон са дванаест лица мирског и монашког реда са потребним бројем ђакона.⁸⁸³

⁸⁷⁴“У пратњи су били маршал двора Ј. Дамјановић, дворска дама г-ђа Хаџић, министар Двора г. Јанковић са госпођом, командант Гарде, генерал Пера Живковић, државни подсекретар г. Цемовић, начелник г. Лазивић и жупан рашки г. Лозанић. По Краљевом доласку министар војни г. Хаџић одвезао се из Пећи у Дечане. „Дочек краља у Дечанима”, *Правда* 235 (28. август 1924), 2.

⁸⁷⁵ „Дочек краља у Дечанима”, *Правда* 235 (28. август 1924), 2.

⁸⁷⁶ Краљ и краљица нису хтели да преноће у манастирском конаку него у шатору подигнутом у шуми која окружује манастир. „Краљ и Краљица у Пећи и Дечанима”, *Политика* 5870 (28. август 1920), 3.

⁸⁷⁷ „Патријарх је устоличен”, *Време* 967 (29. август 1924), 1.

⁸⁷⁸ „Свечаности у Пећи (телеграми нашег специјалног изасланика)”, *Правда* 235 (28. август 1924), 2.

⁸⁷⁹ „Свечаности у Пећи (телеграми нашег специјалног изасланика)”, *Правда* 235 (28. август 1924), 2.

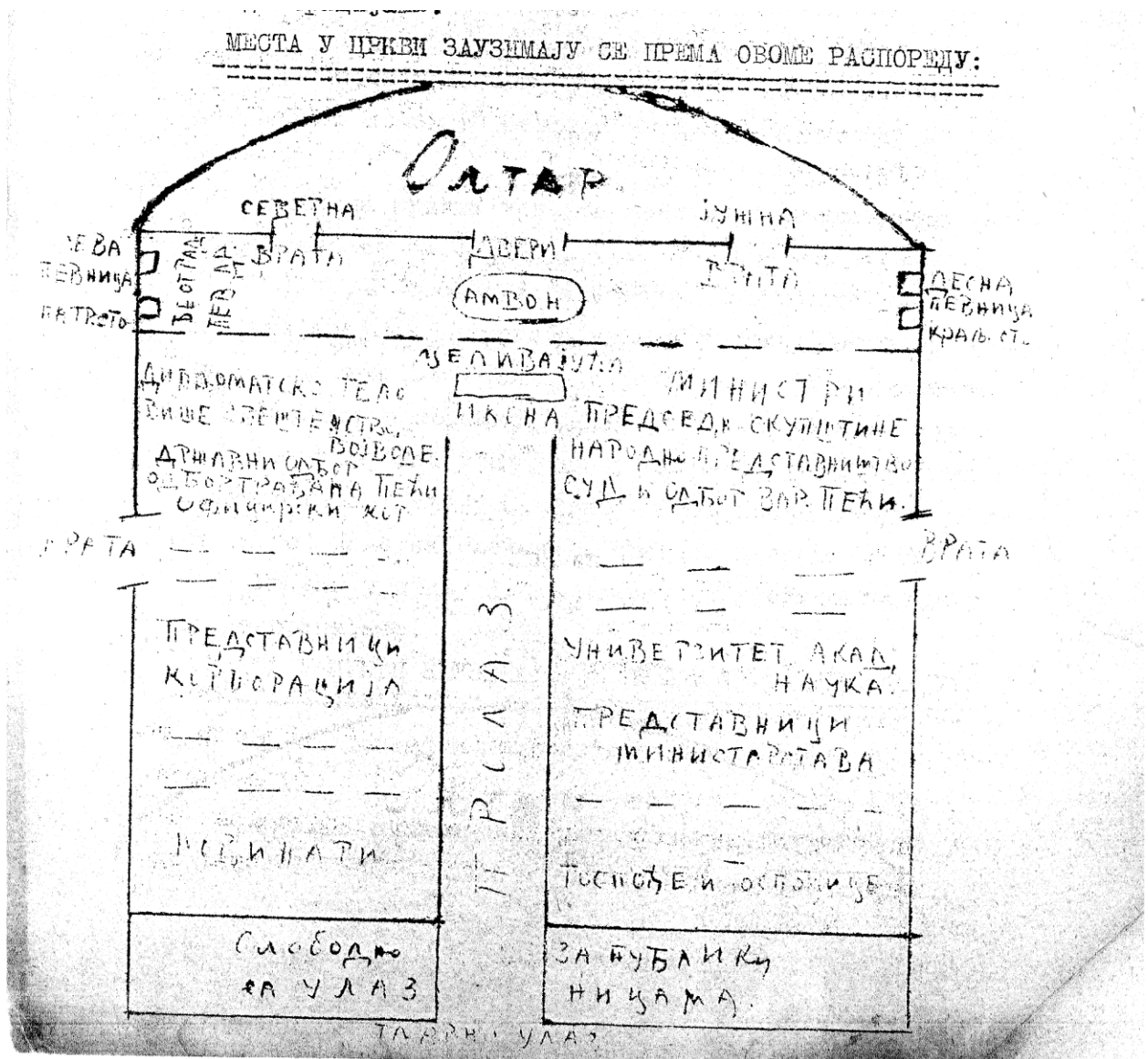
⁸⁸⁰ „Краљ је јуче устоличио Патријарха (телеграми нашег специјалног изасланика)”, *Правда* 36 (29. август 1924), 2.

⁸⁸¹ „Патријарх је устоличен”, *Време* 967 (29. август 1924), 1.

⁸⁸² Краљ је јуче устоличио Патријарха (телеграми нашег специјалног изасланика)”, *Правда* 36 (29. август 1924), 2.

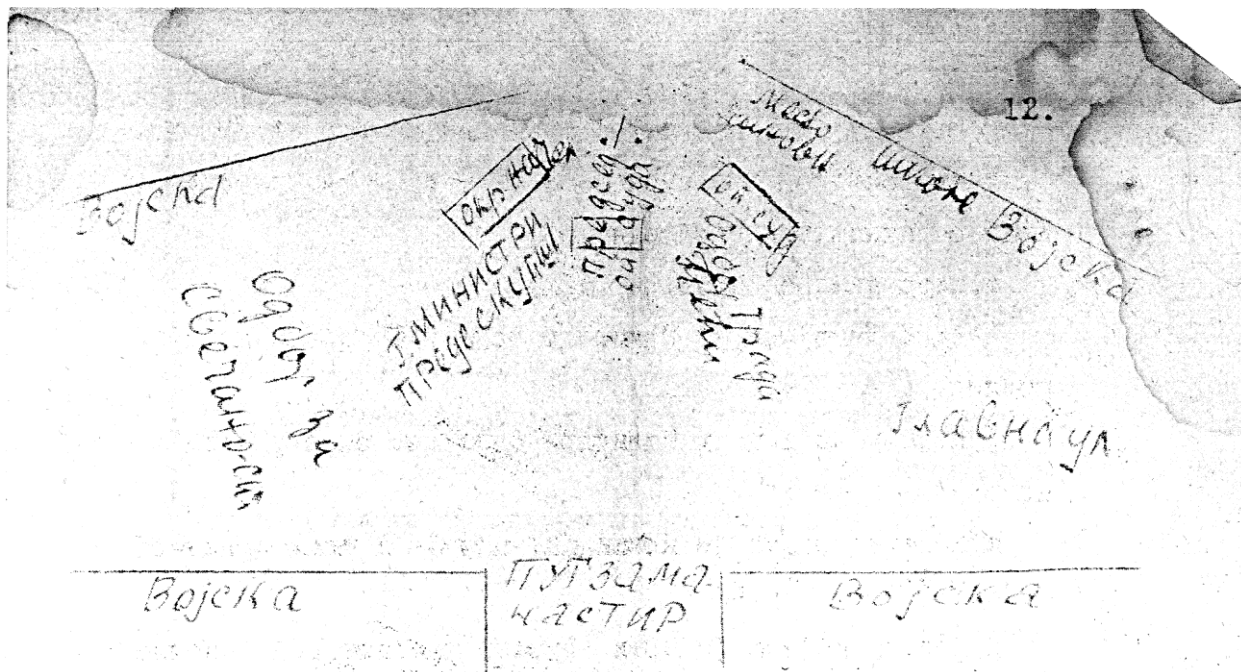
⁸⁸³ „Патријарх је устоличен”, *Време* 967 (29. август 1924), 1.

Краљ је у Пећ стигао у 10 часова. Мало пре тога, тачније у 9 часова и 30 минута, артиљеријски осматрач са велике цамије дао је знак да је краљ са пратњом на путу ка Пећи. По доласку у Пећ уприличен му је свечани дочек од стране председника Владе Љубомира Давидовића, министра војног Стевана Хацића, министра просвете Антона Корошеца и председника општине Сефедина Махмудбеговића, који је краља дочекао сољу и хлебом говорећи врло топло „како само може говорити један потомак

Прилог број 3: Распоред лица у храму манастира Пећке патријаршије приликом устоличења патријарха Димитрија 28.августа 1924. године⁸⁸⁴

⁸⁸⁴Програм свечаности, АСАНУ ИЗ, РВ 14609-III-13.

Прилог бр. 4: Распоред лица испред манастира приликом устоличења патријарха Димитрија 28.августа 1924. године⁸⁸⁵

Црнојевића”⁸⁸⁶ Говор који нам је познат захваљујући извештачу листа „Правда” нарочито привлачи пажњу због тога што га изговара један мухамеданац, и то поводом значајног верско-националног празника. У њему је говорник истакао да је, од косовске пропасти па до данас, ово најсрећнији догађај који је доживело становништво Пећи јер коначно дочекује своје суверене, чему се радују сви грађани Пећи, без обзира на вероисповест. У говору је Пећ названа некадашњом колевком српске културе.⁸⁸⁷ После овог обраћања краљ и краљица су се упутили у судску зграду, где је за њих био одређен стан.⁸⁸⁸ Пошто се преобукао, краљ се кочијама запутио кроз варош ка патријаршији.⁸⁸⁹ Дошавши у цркву, стао је наспрам престола Патријарховог, након чега су Патријарха Димитрија, по завршетку заамвоне молитве, из олтара кроз царске двери, извели Митрополит дабробосански Петар и Митрополит црногорско-приморски Гаврило и довели га до престола древних патријарха пећких. У сами престо увео га је Александар Карађорђевић, који је у међувремену, са смрћу свога оца, краља Петра, престао да буде регент-

⁸⁸⁵Програм свечаности, АСАНУ ИЗ, РВ 14609-III-13.

⁸⁸⁶„Патријарх је устоличен”,*Време* 967 (29. август 1924), 1.

⁸⁸⁷„Махмутбеговић Краљу”,*Правда* 236 (29. август 1924, 2. Сличним говором Махмутбеговић је дочекао и патријарха Димитрија три дана пре раније (25.августа) наглашавајући како му је припала велика част као председнику Пећке општине, иначе муслиману „од српске крви и порекла” да поздрави првог српског патријарха уједињене Српске цркве. „Славље српског православља”, *ГСПИ* 17 (1/14 септембар 1924), 267.

⁸⁸⁸„Свечани улазак краљев у Пећ и Патријаршију”, *Правда* 236 (29. август 1924), 2.

⁸⁸⁹ У питању је била нарочита врста „Victoria à la Daumont”, за које аутор текста у листу „Време” каже да су биле „сасвим фантастичне за свет примитивни и за брда албанска”,*Патријарх је устоличен”,Време* 967 (29. август 1924), 1.

престолонаследник поневши краљевску круну. Председник владе стао је поред краља и прочитао повељу о интронизацији⁸⁹⁰

Повељом се имала изразити захвалност „старој цркви”, њеним првосвештеницима и свештенству из свете лозе Немањића, као и „савременој цркви”, која је поднела тешке жртве и оснажила напоре народа усмерене ка ослобођењу и националном уједињењу. Тако, пошто је тај узвишени циљ достигнут, „Ми смо са особитом радошћу и захвалношћу Богу прихватили предлог о уједињењу целе Православне Цркве у Краљевини и, следећи стопама наших славних предака, прогласили смо са Нашом Владом и народним представницима успостављање Српске Патријаршије. Потврдили смо стога и избор Ваше Светости за Патријарха Српског, првог после 1766. године. Тиме смо хтели, одликујући Вашу Светост, да одамо достојну захвалност целој Српској Православној Цркви и њеним служиоцима за њихове заслуге”.⁸⁹¹ После читања повеље краљ је Патријарху Димитрију свечано уручио скупочену панагију⁸⁹² са ликом првог српског архиепископа и просветитеља Светог Саве као знак народног признања, а њу од тада наслеђивати редом патријарси српски.⁸⁹³ У својој беседи, којом се тада обратио скупу, Патријарх је исказао радост због црквеног и државног уједињења, као и због дароване панагије која ће за њега и будућа поколења имати функцију подсетника на величину дела и завештања Светога Саве. Преостали део беседе био је једно програмско излагање делатности које ће Црква изводити на моралном и на политичком плану у коме је још једном наглашено јединство које је дошло након дугих векова племенске, али и верске подвојености, те је настала дужност за бољим упознавањем како би се увидело да су сви браћа упркос дотадашњој подељености и да се братска заједница у новој држави мора чувати.⁸⁹⁴ Ослањајући се на ове речи, с правом можемо да кажемо да је обнављање Српске патријаршије, довршено кроз чин устоличења у Пећи, заиста био догађај од велике важности за целу државу, а не само за српски народ. Патријарх Димитрије се стога обратио не само српским православном становништву већ и онима који се припадали другим племенима или верама. Свестан да братска заједница какву је пропагирао не може бити негована у оквиру Цркве, истакао је државу као оквир у којем је остварење овог идеала могуће и обавезно, обећавајући да ће, у циљу напредовања целокупног народа проповедати својој пастви о љубави коју морају да имају не само међу собом већ и према својој браћи других вера. Овај моменат још више добија на значају ако се сагледа у светлу говора Сефедина Махмудбеговића, који је, према сопственим речима, себе назвао муслиманом од српске крви и порекла,⁸⁹⁵ а таквих је, можемо са сигурношћу рећи, у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца било много. Дакле, беседа Патријарха Димитрија, одржана по увођењу у трон пећких патријараха, поред црквене, имала је и снажну политичку димензију, стављајући се у службу идеје о братству и разликама које су само племенске и верске.

Истога дана када је обављена интронизација краљ је објавио *Указ о одликовању орденом Светог Саве I реда манастира Свете Патријаршије пећке* као бивше катедре српских

⁸⁹⁰ „Програм прославе устоличења Његове Светости Патријарха Димитрија као архиепископа и патријарха пећског”, *ГСПП* 15 (1/14. август 1924), 225.

⁸⁹¹ „Краљевска Повеља о Пећској Интронизацији”, *ГСПП*, 17 (1/14. септембар 1924), 257.

⁸⁹² Скупочена панагија са ликом Светог Саве, направљена од злата, а украшена драгим камењем и скупоченим украсима, имала је вредност милион и по динара. „Устоличење Његове Светости Патријарха Димитрија на Престо Пећских Патријараха”, *Црква и живот* 7-8 (јули–август 1924), 255-256.

⁸⁹³ С. Димитријевић, *Устоличење Њ. Светости патријарха Димитрија у Пећи, 28. августа 1924. године*, Београд 1924, 15.

⁸⁹⁴ „Беседа Његове Светости приликом пећке интронизације”, *ГСПП* 17 (1/14. септембар 1924), 261.

⁸⁹⁵ „Славље српског православља”, *ГСПП* 17 (1/14 септембар 1924), 267.

⁸⁹⁵ „Свечани улазак краљев у Пећ и Патријаршију”, *Правда* 236 (29. август 1924), 2

патријарха и манастира Високих Дечана.⁸⁹⁶ По окончању свечаности у цркви, у литији се кренуло ка трибинама на пољу испред Патријаршије, где је прво одржано благодарење, затим и војна смотра, те међусобно наздрављање Патријарха и краља, приликом чега је први наздравио из пехара кнеза Лазара, а други из пехара цара Душана. Свечаност је завршена одржавањем парастоса оснивачу Српске патријаршије, цару Душану, на рушевинама његове задужбине, манастира Светих архангела код Призрена.⁸⁹⁷

Одатле су се и краљ и Патријарх вратили у Пећ, где је био приређен свечани ручак у порти нове патријархове резиденције. Када је завршен ручак, краљ и краљица су обишли манастир у пратњи Митрополита Гаврила, приликом чега је владару скренута пажња на пропадање манастира понајвише због чињенице да су Аустријанци скинули 36 тона олова са крова и на тај начин изложили унутрашњост манастира пропадању. Од 16 часова наступила је народна свечаност, на којој је краљ одликовао неке офицере, а краљица примила девојке у националним ношњама, које су јој донеле од грађанства бројне ручне радове као поклоне објашњавајући јој на француском језику поступак израде. Током ове свечаности извођени су карусели, гардисти су играли алкарске игре на коњима гађајући балоне у лету, а војници 12. пука, Хрвати из Бјеловара изводили су соколске вежбе са пушкама. Када су свечаности завршене, трупе су поређане у формацију и онда им је прочитана једна краљева наредба која гласи: „Пре десет година, ово место познало је наш слом. Но ова тужна успомена, потпуно је освећена. И данас, сва ова историјска места гледају гледају сјај и славу као што су раније били сведоци наше материјалне пропасти и моралне величине”.⁸⁹⁸

По завршетку свечаности устоличења Патријарха краљевски пар са својом пратњом вратио се у Високе Дечане и у 18 часова на главним црквеним вратима одликовао⁸⁹⁹ је игумана Орденом Карађорђевог зезде IV реда, а касније је испред цркве одликовао и протојереја Крсту Поповића Орденом Светог Саве III реда. Сама лавра одликована је Орденом Светог Саве I реда. Архимандрит Високих Дечана краљици је поконио сребрену колевку као симбол материнства са жељом да испуни дом са још много принчева и принцеза. Следећег дана, 29. августа, краљ је Орденом Светог Саве V реда одликовао и Сали Руста, потомка војводе арнаутске куће из села Дечана пошто су војводе из ове куће чували Дечане након одласка Патријарха Арсенија III (Чарнојевића) па све до ослобођења.⁹⁰⁰ Краљ Александар је као нови ктитор Високих Дечана положио на кивот Светог Стефана Дечанског једну икону Сведржитеља оковану златом и украшену бисерима, затим манастиру приложио сребрено посуђе свога оца, краља Петра и 50 хиљада динара у готовом. У држању краља и краљице примећује се једна намера да се следи образац средовековних краљева, што није промакло ни аутору извештаја о њиховом боравку у Високим Дечанима објављеном у „Гласнику Српске православне патријаршије”, у којем се каже да је краљевски пар целим својим држањем, нарочито побожношћу и дарезљивошћу потпуно подражавао цара Душана Силног и царицу Јелену.⁹⁰¹ Што се тиче самог броја људи који су се

⁸⁹⁶ „Одликовање”, *ГСПП* 18 (15/28. септембар 1924), 281.

⁸⁹⁷ „Програм прославе устоличења Њ. Светости Патријарха Димитрија као епископа и патријарха пећског”, *ГСПП* 15 (1/14. август 1924), 228.

⁸⁹⁸ „Свечаност у Пећи. Дан националне славе”, *Време* 967 (29. август 1924), 1.

⁸⁹⁹ Приликом свечаности устоличења патријарха одликовано је више од сто лица и два манастира. Поред поменутих одликовања одељивани су Златна медаља за ревносну службу и Сребрна медаља за грађанске заслуге. Списак одликованих лица у „Одликовања”, *Весник* 25 (10. октобар 1924), 3.

⁹⁰⁰ „Краљ и краљица у лаври Високих Дечана”, *ГСПП* 20 (15/28. октобар 1924), 313.

⁹⁰¹ Из овог сведочанства видимо намеру краљевског пара да се позиционира на старијим традицијама које се везују за најславнију српску династију, Немањиће. „Краљ и краљица у лаври Високих Дечана”, *ГСПП* 20 (15/28. октобар 1924), 313.

тога дана нашли у Пећи, њега је јако тешко одредити. Једини историјски извор који помиње конкретан број јесте чланак у листу „Застава”, у којем извештач из Пећи каже да се дан пред устоличење у овог вароши налази десет хиљада гостију са стране.⁹⁰² Познато је и да је било доста отказивања доласка у Пећ попут онога Ђорђа Вајферта, реис-ул-улема за Босну и Херцеговину и војводе Степе Степановића.⁹⁰³ Оно у чему су сложни сви извештачи јесте да је цео догађај протекао у реду и миру, а специјални изасланик „Правде”, Бошко Љ. Радовановић, истиче како су Турци и Арнаути било „нарочито задовољни и усхићени”.⁹⁰⁴

Савременим речником речено, на маргинама главног догађаја, обављено је једно заседање српских архијереја и председника владе Љубомира Стојановића и том приликом размењена су мишљења о важним црквеним питањима. Састанак је трајао два сата, тачније од 14 до 16 часова.⁹⁰⁵

Архиепископ пећки и Патријарх српски посланицом се обратио пастви из „из свете Пећке Патријаршије после прве свете службе коју као први патријарх, са својом браћом архијерејима и другим свештенослужитељима одслужих у њеном светом храму данас, на празник Велике Госпође”.⁹⁰⁶ У посланици је подвукао значај који чин обнављања Пећке патријаршије има за живот комплетног становништва источно-православног и позвао вернике да чувају веру и Цркву јер само захваљујући њима „у стању смо да се после свих патњи пред светом поново јавимо као народ достојан слободе и срећна живота у својој слободној држави”. На крају је Патријарх позвао своју духовну децу да да принесу Богу молитве за благословен рад Патријаршије и да имају братску љубав, поздравивши их „са престола наших древних патријарха”.⁹⁰⁷ Након свечаности у Пећи, краљевски пар је учинио посету Призрену, где их је народ дочекао на најсвечанији начин, а у њихову част је 29. августа организован банкет у Призренској богословији.⁹⁰⁸

Интронизација Патријарха Димитрија у Пећи за српски народ имала је двојак значај. На првом месту, њоме је довршено поновно успостављање и уједињење Српске Цркве, које је за српски народ било једнако важно, ако не и важније од политичког. Наиме, уједињење српског народа не би било потпуно да се остало само на оном политичком, оствареном 1. децембра 1918. године, па се може рећи да је ово црквено, довршено 1924. године, учинило национално јединство потпуним. Овај моменат нарочито добија на значају ако се стави у контекст распада Југославије почетком 90-их година 20. века. Да није извршено црквено уједињење, које је очигледно много трајније од политичког, питање је како би данас изгледала верско-политичка ситуација у Босни и Херцеговини, Хрватској или Црној Гори. Додуше, посматрано строго формално, уједињење Српске Цркве било је постигнуто и пре устоличења у Пећи, па са те стране овај догађај има мањи значај. Оно у чему устоличење Патријарха у Пећи има несамерљив значај јесте нешто друго. Видели смо да је чак и у временима када Пећка патријаршија није постојала (након 1766. године) та идеја била обједињујући фактор за српски народ на тлу Хабзбуршке монархије, Млетачке републике, Османског царства, а касније и на тлу осамостаљених кнежевина/краљевина Србије и Црне Горе. И у време неслагања и расправа у које се често мешао страни фактор, није порицана идеја да су све покрајинске цркве своју колевку виделе у Пећкој патријаршији. Дакле, идеја Пећке патријаршије била је жива и онда

⁹⁰² „Краљевски пар у Високим Дечаним”, *Застава* 194. (28. август 1924), 1.

⁹⁰³ В. Ђурић Мишина, „Избор и устоличење патријарха”, 89-90.

⁹⁰⁴ „Завршетак свечаности”, *Правда* 236 (29. августа 1924), 2.

⁹⁰⁵ „Давидовић и Архијерејски Сабор”, *Правда* 236 (29. августа 1924), 2.

⁹⁰⁶ „Посланица патријарха Димитрија након интронизације у Пећи”, *ГСПП* 17 (1/14. септембар 1924), 261- 262.

⁹⁰⁷ „Посланица патријарха Димитрија након интронизације у Пећи”, *ГСПП* 17 (1/14. септембар 1924), 261- 262.

⁹⁰⁸ „Свечаности у Призрену”, *Црква и живот* 7-8 (јули-август 1924), 259.

када је формално није било, па не чуди што су покушај њене обнове стално чињени. Као што смо видели у претходним поглављима, сви српски планови и покушају имали су за циљ не само да њихова Црква добије ранг Патријаршије него и да се обнови управо Пећка патријаршија, установљена 1346. године. Међутим, када је то коначно испуњено, 1920. године, Патријаршија је проглашена у Сремским Карловцима, а Патријарх изабран и устоличен у Београду. Било је више него јасно да се обнављање Пећке патријаршије, о којем је толико говорено у државним и црквеним актима, мора довести у везу са Пећи јер би у супротном позивање на њене традиције било доведено у питање. Другим речима, да ли би било обнове Пећке патријаршије без Пећи, нарочито што је *Указом о постављењу патријарха (1920)* као седиште Патријарха одређен Београд, као привремено седиште Сремски Карловци, а он сам именован „Патријархом Православне Цркве Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца“?⁹⁰⁹ Ни у *Прокламацији о васпостављању Српске патријаршије* нема никаквог помена Пећке патријаршије, премда се поименице помињу пећки патријарси. Акта Васељенске патријаршије, која ће бити посебно анализирана, ни на једном месту не помињу Пећку патријаршију. Шта би се, онда, у обновљеној Патријаршији назвало пећким без интронизације у Пећи? Управо у томе се огледа највећа важност увођења Патријарха Димитрија у трон пећких патријараха јер је њиме обнова Патријаршије постала обнова Пећке патријаршије. Оно је био пуно више од пуког „видљивог доказа о вези између некадашње и обновљене патријаршије“, како га је оценио савременик Чедомир Марјановић, по занимању правник и историчар.⁹¹⁰ Из истог разлога је Манастир Пећка патријаршија проглашен ставропигијом, односно стављен под непосредну надлежност Патријарха српског иако је Пећка епархија наставила да постоји до 1931. године. На овај начин је обновљена Патријаршије постала Пећка патријаршија.

6. 1. Одјек пећке интронизације у штампи

Премда услови за рад нису били баш најбољи, многи листови имали су своје извештаче у Пећи. Како сазнајемо, било је предлога да сви новинари напусте свечаност, у првом реду због лошег третмана од стране државног одбора, међутим, будући замољени од стране „најугледнијих високих свештеника“, одлучили су да остану. Поред бројних отежавајућих околности по рад извештача наводе се одбијање секретара одбора да им стави на располагање превозна средства, немогућност да се нађе храна у вароши, давање неугледних места новинарима током ручка у патријаршији и слично.⁹¹¹ Ипак, настало је обиље новинских текстова који представљају драгоцено сведочанство јер поред самог устоличења из њих реконструишемо и погледе њихових аутора односно уредништва на значај интронизације и Српске Цркве уопште, као и политичке прилике тога доба. Тако лист „Време“, наглашавајући или можда пренаглашавајући национални карактер Српске Цркве оцењује да „данашње свечаности у Пећи немају само црквени и верски значај већ су од велике националне па и државне важности“.⁹¹² Образлажући овај став аутор чланка наводи како је Српској Цркви

⁹⁰⁹ „Указ о постављењу патријарха“, *Службене новине Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца* 259/1920.

⁹¹⁰ Упореди Ч. Марјановић, *Историја Српске цркве*, Београд 2001, 153.

⁹¹¹ „Оправдан протест новинара“, *Правда* 236 (29. август 1924), 2.

⁹¹² „Устоличење патријарха“, *Време* 966 (28. август 1920), 2.

нарочито обележје и вредност давао њен специфичан, готово национални карактер проистекао из једне несвакидашње тешке историје услед које није могла „да мисли на небо и други свет”, већ је била принуђена да се у приличној мери посвети земаљским стварима и тешкоћама овога света. На овај начин створена је једна готово национална установа дајући православној вери многе националне и земаљске примесе, али истовремено остајући лишена „оне претеране схоластике, мистериозности и универзализма” те слободна од „фаризејства, језуитизма, верског империјализма карактеристичних за неке друге цркве”. Аутор одаје признање српским свештеницима који су припремајући људи за загробни живот увек имали на уму да постоји и овај земаљски, скопчан са многи тешкоћама, и да није ништа мање важно морално помоћи сићушна људска створења овде на земљи. Ово је разлог због којег српска хришћанска вера није била вера смрти ни загробног живота, што је постало скоро правило код других држава него вера оптимизма, моралне снаге, борбе и полета. Тако је Црква, сматра аутор, дала великог удела у очувању народа и настанку државе, а на крају текста изражава наду да ће она у новим околностима допринети стишавању племенских страсти и ширењу братске љубави међу свим припадницима троименог народа. Уз то, истакнута је идеја да су православна и римокатоличка Црква као две кћерке велике Христове Цркве позване да докажу да, не само проповедају Христову реч него да могу и да хоће да развију једну истинску, хришћанску и братску љубав међу истокрвном, а разноврном браћом.⁹¹³

У истом броју дат је један краћи преглед историјата Српске православне Цркве од времена Светог Саве па до савремених дана⁹¹⁴, као и обимнији текст о ужурбаним припремама за свечаност.⁹¹⁵ Овај други текст је нарочито драгоцен јер доноси обиље података о оним, стварима које се наизглед чине тривијалним, а које некада могу да направе велике проблеме у организацији. Осврт начињен у њему је драгоцен тим пре што историјски извори када извештавају о тако крупним догађајим какав је без икакве сумње био устоличење патријарха Димитрија у Пећи у први план стављају високе званице, програм свечаности, беседе и историјске моменте, па нам измичу небројене ситнице које је требало поставити на своје место да свечаност била таква каква јесте. Тако на пример сазнајемо да је приликом прављења позорнице за извођење представе „Зидање Раванице”, као и трибина страхан проблем правио недостатак тестера, а недостак четкица за бријање које није било могуће нигде наћи у Пећи натерао је бербере „да кукају што им из Београда пакет није стигао на време”. У последњем часу видело се да „радници у кечетима нису енергични и да сутра неће бити хладњака” те се брзо телефонирао, а један вод војске задужен је за подизање хладњака. Целу ноћ је требало правити столове за 300 званица. Краљ је дошао дан пред свечаност, али два сата раније него што је најављено те није дочекан како доликује.⁹¹⁶ И у сутрашњем броју лист „Време” кроз већ навођени чланак опширно се бавио темом устоличења Патријарха Димитрија у Пећи. Нарочито одушевљено о чину увођења Патријарха је писао „Весник” јављајући како је „Божија и историјска правда победила”, а Српска Црква добила своју историјску тековину – Патријаршију.⁹¹⁷

„Политика” је такође помно испратила цео догађај у једном тексту који садржи литерарно уобличен приказ пада Пећи у руке Аустроугара 1915. године и поновни васкрс у чину церемоније поводом које је текст објављен. Занимљиво да је и овај новинар као и његов колега у

⁹¹³ „Устоличење патријарха”, *Време* 966 (28. август 1920), 2.

⁹¹⁴ „Обновљење Пећске Патријаршије”, *Време* 966 (28. август 1920), 2

⁹¹⁵ „Данас почињу свечаности устоличења”, *Време* 966 (28. август 1920), 2

⁹¹⁶ „Данас почињу свечаности устоличења”, *Време* 966 (28. август 1920), 2

⁹¹⁷ „Устоличење Њ. С. Господина Патријарха Српског у Пећи”, *Весник* 21 (15. август 1924), 1.

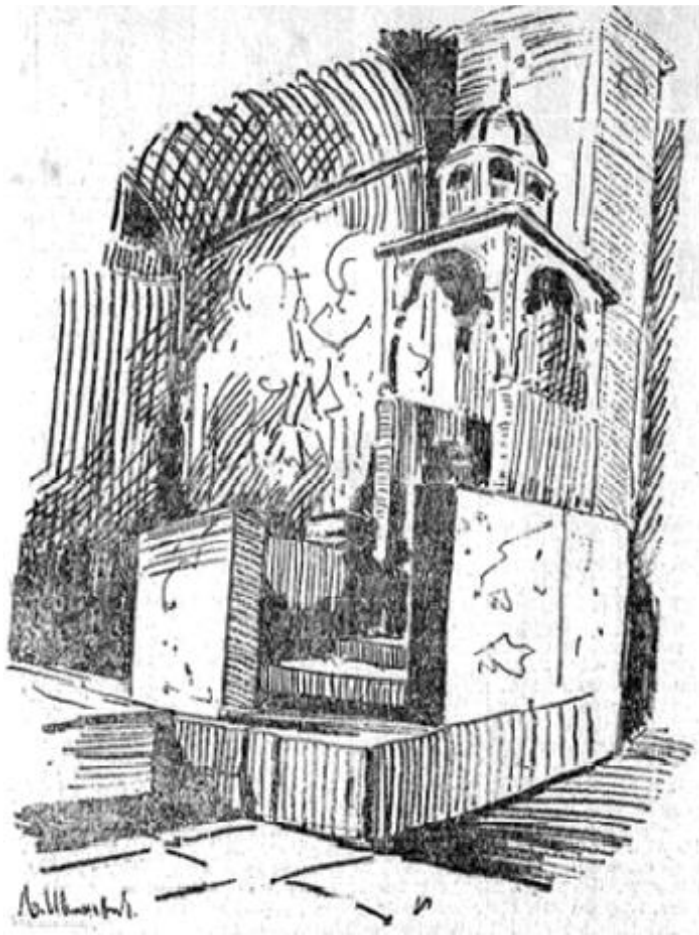
листу „Време“ пажњу обратио на организационе пропусте и тешкоће оцењујући да је „значај данашњег догађаја осетити сваки неначети Србин“, али само у мањој мери значај осећају краљевска влада и црквена управа који су, према мишљењу овога аутора, целој ствари приступили журно и нехатно премда је било довољно времена. Једна од највећих замерки изречена је на рачун одабира званица јер „у нашој земљи има Хрвата, Словенаца, Босанаца, Далматинаца који су се морали позвати. Не само народни посланици. Данас је тамо требало да буде Јеглић и Бауер, босански надбискуп и барски примас Србије, Чаушевић и Зеки-ефендија. У Пећи су данас требало да се нађу сви гласовити југословенски национални прваци. А ето чак ни др. Рибара нису позвали”.⁹¹⁸ Такође се замера и што није било народа из Јужне Србије, тим пре што је долазак мањег броја Васојевића и Бјелопавлића изазвао право одушевљење међу народом. Црквеном врху замерено је одуство представника других цркава, у првом реду Цариградске, Румунске, Чешке и Грчке. Ипак, аутор потписан као Гр. Божовић закључује текст констатацијом да је и овако урађена велика ствар а Патријарху „све земље српске и поморске” жели дуговечност.⁹¹⁹

Са лица места извештавао је нарочити извештач „Политике”, Ж. Милићевић, и његов извештај штампан је у истом броју као и првопоменути текст. Он поштује манир по коме се у уводу даје сажети историјат Српске Цркве од времена њеног оснивача Светога Саве. Очигледно добро упућен у историју и архитектуру, даје драгоцене описе самог манастира бележивши чак и натписе које је прочитао са зидова припрате. Такође, описује гроб Саве II, направљен од ружичастог мрамора, а посебно се задржао на патријаршијском престолу, за који каже да није много стар нити својом изработом представља неку реткост. Сазнајемо да је направљен од камена и дрвета и да ниједан од ових делова није пример мајсторске вештине јер је камени део прост, груб и солидан, а дрвени део дело невештог мајстора сиромашног маштом и укусом. Ипак, и поред добре упућености признаје да није успео да сазна да ли овај престо потиче из доба последњих српских патријарха мада не искључује могућност да ово „убоштво и сиромаштво” може потицати из 18. века будући да то јесте време када се народ овог краја налазио у великим патњама, јаду и беди.⁹²⁰

⁹¹⁸ „Треће устоличење патријарха”, *Политика* 5870 (28. август 1920), 1.

⁹¹⁹ „Треће устоличење патријарха”, *Политика* 5870 (28. август 1920), 1.

⁹²⁰ „Пећска Патријаршија”, *Политика* 5870 (28. августа 1920), 2.

Прилог број 5: Приказ патријаршијског престола који је начинио илустратор листа „Политика”⁹²¹

У истом броју читамо текст „Краљ и Краљица у Пећи и Дечанима”, који је својеврсни итинерар владарског пара од престонице до места устоличења. Из њега сазнајемо да је прво заустављање на путу до Пећи начињено у селу Ђураково (срез источки), где је краљ провео пола сата у разговору са председницима општина који су дошли да га дочекају. Следеће заустављање било је у селу Витомирици, насељеном Црногорцима-колонистима, где је уприличен братски дочек, а 27. августа у 12 часова и 10 минута стигли су у Пећ. И овде се помиње, као и у тексту из листа „Време” да је ово био незванични долазак, те да се није ни знало тачно време у који ће се исти збити, али да је упркос томе у вароши ипак било доста света. Одавде се краљевски пар запутио у Високе Дечане. У свим селима на путу од Пећи до Дечана „сељаци Арнаути окитили су прозоре својих камених кула зеленилом, државним заставама и ћилимима, а на понеким местима и иконама”.⁹²² Сличан поглед на Српску Цркву као националну организацију имало је и уредништво листа „Застава”. Извештавајући о свечаности у Пећи, речено је како Патријарх српски представља еминентну политичку личност, а чин устоличења Патријарха оличава слободу и добробит нашега народа. У том светлу, топовска грмљавина се пролама током свечаности поред тога што објављује глас о слободној Цркви објављује глас и о слободној држави.⁹²³

⁹²¹ „Пећска Патријаршија”, *Политика* 5870 (28. августа 1920), 2.

⁹²² „Краљ и Краљица у Пећи и Дечанима”, *Политика* 5870 (28. август 1920), 2.

⁹²³ „Устоличење патријарха у Пећи”, *Застава* 195. (29. август 1924), 2.

У „Застави” се доста писало о једном нападу качака на село Лепину, изведеном исте ноћи када је краљ коначио у шуми поред Високих Дечана, на неких 5 километара удаљености од места напада⁹²⁴, као и о нападу качака на жандарме из краљевске пратње путу Пећ–Косовска Митровица⁹²⁵, уз позивање на одговорност Владе, нарочито председника Љубомира Давидовића и министра војног Стевана Хаџића. Очигледно је да су опозициони листови у овом инциденту видели шансу за политичко деловање и критику владајуће странке. Са друге стране, провладина „Правда“ имала је потпуно другачији поглед на овај догађај. Њено уредништво је прво демантовало говоркања (уз назнаку да су намерно потурена) према којима је Љубомир Давидовић добио срчани напад када је чуо за ово разбојништво у Лепини, а потом позвало на одговорност полицију „која је још у радикалским рукама и која је и овога пута открила сву своју неспособност те сад цео свет види зашто су се и раније догађала разбојништва”.⁹²⁶ Користећи свечаност у политичке сврхе, дописник „Правде” јавља да је председник владе Љубомир Давидовић у Пећи примио многе: грађане Пећи, општински одбор, пећког муфтију са одбором, депутације Пљеваља, Гусиња и Плава, изасланике племена Васојевића и др. и да су га сви срдачно поздравили жалећи се на небезбедност, слабе материјалне прилике, просветне прилике, лоше организовано, насељавање, као и на путеве и друге проблеме које уредништво правде сматра наслеђем бившег режима.⁹²⁷

Пошто су опозициони листови поменути напад качака искористили за партијске борбе, Министарство унутрашњих послова, сматрајући да су многи од њих тенденциозно и нетачно извештавали, Влада је истога дана у вечерњим часовима одржала заседање на коме је разговаралао писању „Пашићеве штампе”, оценила га као провокаторско и денунцијантско те је решено и одлучено да се оформи комисија за израду Закон о штампи, а све је поверено је министру правде.⁹²⁸ У истом тону јавности се обратио министар унутрашњих послова, Настас Петровић, једним саопштењем у којем се даје тачан опис догађаја, имена актера и последице, а неодговорним уредницима се поручује да ће, у случају поновљених тенденциозних писања, бити суочени са правним средствима.⁹²⁹ У сутрашњем броју „Правде” нападнути су опозициони листови што све лоше догађаје доводе у везу са актуелном владом пребацујући одговорност на претходну владу и тврдећи да качаке није створила Давидовићева влада, него је оно што се десило у Лепини „део мучног наслеђа бивше владе”.⁹³⁰

Дакле, анализирајући профану штампу, долазимо до истог закључка као у случају ранијих извештавања о васпостављању Патријаршије у Сремским Карловцима. Политички партикуларизам није могао да мирује ни приликом пећке интронизације, а опет су актери били радикали и демократе. Поред овог конкретног догађаја који се тиче упада качака, страначку пристрасност видимо и на другим местима. Како што смо напред видели, „Правда” је нарочито пажљиво извештавала о састанцима које је Љубомир Давидовић имао у Пећи са разним људима, одборима, депутацијама, изасланицама племена итд., приликом чега су му сви они исказивали велико поверење истовремено се жалећи на лоше прилике у свим областима живота, а које је уредништво, наравно, приписивало прошлим властима. Ово је читалаштву слало слику Љубомира Давидовића као једног озбиљног и народу окренутог државника, који слуша и решава проблеме наслеђене од претходника. Исто тако, снажно је истицано одушевљење

⁹²⁴ „Краљева безбедност и освета арнаутска”, *Застава* 195 (29. августа 1924), 1.

⁹²⁵ „Напад качака на краљеву заштитну чету”, *Застава* 196 (30. август 1924), 1.

⁹²⁶ „Свечаности у Пећи (телеграми нашег специјалног дописника)”, *Правда* 235 (28. август 1924), 2.

⁹²⁷ „Свечаности у Пећи (телеграми нашег специјалног дописника)”, *Правда* 235 (28. август 1924), 2.

⁹²⁸ „Влада и штампа”, *Правда* 235 (28. августа 1924), 2.

⁹²⁹ „Коминике министра унутрашњих дела”, *Правда* 235 (28. август 1924), 2.

⁹³⁰ „Чији је грех?”, *Правда* 236 (29. август 1920), 1.

Арнаута свечаношћу устоличења Патријарха, а кроз њега акцентована њихова лојалност државним властима чиме се у очима јавности Влада Љубомира Давидовића афирмисала као фактор који коначно решава једно горуће питање нове државе, а то је питање арбанашког сепаратизма и деловања качака.

Црквена штампа, разумљиво, нуди један много униформнији поглед на пећку интронизацију него што је то случај са световном. Наиме, у текстовима које нам доносе црквене публикације, заступљена је идеја о величанствености и значају чина поводом којег су настали, као и изражена захвалност Богу што је до њега дошло. Такође, снажно је наглашен историјски континуитет између настанка Пећке патријаршије у 14. веку и њене обнове, која је доживела своју дефинитивну потврду управо у свом древном седишту. Ово последње нарочито је значајно због питања о основима на којима је извршено уједињење покрајинских цркава и проглашење Патријаршије јер одлучно демантује тезу да је после Првог светског рата настала једна потпуно нова Црква, чији историјски корен лежи у времену балканских ратова. О овом врло важном питању већ је било говора приликом оцењивања значаја пећког устоличења, а посвећено му је и последње поглавље рада. У том светлу значај догађаја сагледао је проф. Милош Парента у „Гласнику Српске православне цркве” од 1/14. августа, написавши да је он уједно и чин народног пијетета, признања и захвалности према ствараоцима Пећке патријаршије: цару Душану и Сабору српских епископа и великаша у Скопљу и чин свечаног запечаћења уједињења Српске Цркве и проглашења Српске патријаршије која је у основи успостава Пећке патријаршије.⁹³¹ Будући сведок овог чина, а желећи да нагласи његову важност, Димитрије Руварац је написао једну брошуру у част интронизације у Пећи у којој је дао сажети приказ историје Српске Цркве упутивши снажну поруку савременицима, према којој данашње покољење, које је доживело што ни у сну није могло помислити да ће доживети, треба, бар приликом свечаног устоличења Патријарха Димитрија у пећки престо, да пређе црквено-народну историју своју коју је он у кратким цртама изнео.⁹³² „Глас цркве”, у то време службени орган⁹³³ Шабачке епархије писао је о најторженственијем начину узвођења Патријарха Димитрија на престо стародревних патријараха српских у Пећкој патријаршији.⁹³⁴ Бавећи се истим догађајем поучни и морално-религијски часопис „Црква и живот”⁹³⁵ је истакао државни и историјски моменат објашњавајући да је устоличење истовремено и један државно-политички акт, који се има извести по државном церемонијалу јер Патријарх овим актом испуњава и формалне захтеве древног патријаршијског церемонијала, који се овим оживљује. Због тога се уз овај верски чин везују народне манифестације са намером да се народу тамошњих крајева представи садашња моћ и будућност наше државе.⁹³⁶ Узвођење Патријарха Димитрија у трон пећких патријарха био је повод да у часопису „Православни хришћанин”⁹³⁷ буде објављена

⁹³¹ М. Парента, „Значај пећке интронизације”, *ГСПП*, 16 (15/28. август 1924), 242.

⁹³² Д. Руварац, *О патријаршији српској*, Сремски Карловци 1924, 23.

⁹³³ Лист је покренут 1923. године као службени орган да би од 1930. године почео да излази као полуслужбени орган Шабачке епархије.

⁹³⁴ „Његова Светост Српски Патријарх Димитрије”, *Глас цркве* 8 (август 1924), без нумерације странице.

⁹³⁵ Религиозни и поучно-морални часопис „Црква и живот” излазио је од 1922. године у Скопљу са благословом митрополита Варнаве. Б. Цисарж, *Један век периодичне штампе Српске православне Цркве (Библиографски опис часописа и листова са прегледом-садржајем свих радова објављених у њима од 1868–1970)*, Београд 1986, 27.

⁹³⁶ „Устоличење Његове Светости Патријарха Димитрија на Престо Пећких Патријараха”, *Црква и живот* 7-8 (јули–август 1924), 253-254.

⁹³⁷ Часопис је покренут у Београду 1911. године и излазио је до избијања Првог светског рата. Након завршетка рата, тачније 1922. године обновио га је парох Драгутин Димитријевић. Б. Цисарж, нав. дело, 27.

опширна биографија првог Патријарха обновљене патријаршије⁹³⁸, као и историјати Манастира Пећке патријаршије⁹³⁹ и Високих Дечана.⁹⁴⁰

⁹³⁸ „Четрдесет година епископске службе”, *Православни хришћанин* 11 (1. новембар 1924), 177-180.

⁹³⁹ „Манастир Св. Патријаршије Пећке”, *Православни хришћанин* 11 (1. новембар 1924), 180-183.

⁹⁴⁰ „Високи Дечани”, *Православни хришћанин* 11 (1. новембар 1924), 183.

Глава 7

ПРЕГОВОРИ СА БУКОВИНСКО-ДАЛМАТИНСКИМ МИТРОПОЛИТОМ И ПИТАЊЕ ПРИСАЈЕДИЊЕЊА ДАЛМАТИНСКИХ ЕПАРХИЈА

Распадом Аустроугарске престале су да постоје државно-правни разлози да Далмација и Бока Которска у црквеном погледу и даље остану у јурисдикционој области Буковинско-далматинске митрополије, која фактички више није постојала. Због тога је Епископ далматинско-истријски, Димитрије (Бранковић) који је уједно био и члан Буковинско-далматинског синода, упутио молбу Светом архијерејском синоду Карловачке митрополије, у којој „како у име своје и своје епархије тако и у име обудовеле⁹⁴¹ епархије бококторско-дубровачке” тражи пријем у каноничку везу.⁹⁴² Потврдан одговор од стране умољеног Светог синода стигао је 16/29. децембра 1918. у виду одлуке бр. 110/93, у којој се наводи да ће се до коначне одлуке надлежних фактора примити привремено две наречене православне епископије у „каноничну и црквено-јурисдикционалну свезу и заједницу своју за сву област питања догматичких и чисто духовних у каквом је одношају православна Црква у Далмацији, која је касније подељена у две епархије спрам Богом чуване срп. прав. Митрополије Карловачке била већ од 29. децембра 1828. г. до 23. јануара 1873. године”.⁹⁴³ На основу овога сачињена је молба Председништву Синода Буковинско-далматинске митрополије ради каноничног отпуста поменутих епископија, а овај акт је послат Министарству вера Краљевине СХС, уз молбу да га дипломатским путем достави Председништву Светог синода Буковинско-далматинске митрополије.⁹⁴⁴ Молба се темељи на измењеним политичким приликама насталим након царског манифеста у Бечу издатог 3/16. октобра 1918. године, након којег је престала да постоји „царевина Австрија”, а у вези са тим на некадашњој монархијској територији никле су нове државе, међу којима и Краљевина СХС, којој су, према одлуци земаљског Сабора краљевина Хрватске, Славоније и Далмације од 16/29. октобра 1918. године, те према Прогласу Народног Вијећа Словенаца, Хрвата и Срба од 11/24. новембра 1918. године припале и Бока Которска и Далмација чинећи њен саставни и недељиви део. Ова државноправна промена, према тексту молбе, са собом консеквентно повлачи и промену у границама црквених области сходно начелу да се границе црквене управе поклапају са државним границама. Такође, додатни разлог за развргавање везе наречених епархија и Буковинско-далматинске митрополије лежи у чињеници да је цела далматинска Црква до 1873. године била под јурисдикцијом Карловачке митрополије

⁹⁴¹ Епископ Владимир(Боберић) умро је 17. фебруара 1918. године. Епископ Сава (Вуковић), „Подсећање на једно историјско сабрање српских архијереја у српском Сиону пре 80 година”, *Каленић* 6 (1998), 2.

⁹⁴² „Одлука проширеног Светог Архијерејског Сабора Митрополије Карловачке од 7/20. децембра 1919. год. бр. 172/2 у предмету присаједињења епархија далматинско-истријске и бококторско-дубровачке”, *ГСПП* 1 (1/14. септембар 1920), 7. Записник и у АСАНУК МПА 1919/1. Извод из записника са ове седнице у АЈ 69-10-25.

⁹⁴³ „Одлука проширеног Светог Архијерејског Сабора Митрополије Карловачке од 7/20. децембра 1919. год. бр. 172/2 у предмету присаједињења епархија далматинско-истријске и бококторско-дубровачке”, *ГСПП* 1 (1/14. септембар 1920), 7.

⁹⁴⁴ *Писмо Средишњег Архијерејског сабора Министарству вера упућено крајем 1918. године* (без датума) АЈ 69-10-25.

и то што су верни обе епархије српске народности, те као такви вољни да се врате у канонску везу са сродном црквеном облашћу.⁹⁴⁵

Из писма које је темишварски епископ Георгије послао Средишњем архијерејском сабору 20. маја/ 2. јуна видимо да до тог момента никакав одговор није стигао, због чега он, истичући да је ствар „журна” умољава Средишњи архијерејски сабор да се информише у министарству вера о статусу ове молбе.⁹⁴⁶ У међувремену, 10. октобра 1919. године Министарство вера учинило је нужне кораке⁹⁴⁷ код министра иностраних дела по питању слања делегације у Черновице.⁹⁴⁸ Тачније, влада Љубомира Давидовића, на предлог Средишњег архијерејског сабора а по захтеву министра вера Тугомира Алауповића, донела је коначну одлуку о слању делегације у Черновице.⁹⁴⁹

Писмом од 25. октобра 1919. године Министарство вера тражило је од Средишњег архијерејског сабора да спреме инструкције за делегате који ће бити послати у Черновице ради разрешења везе између Буковинске митрополије и Далматинске епархије⁹⁵⁰, што је и учињено 17/30. октобра исте године, када је Средишњи архијерејски сабор министарству доставио тражени материјал.⁹⁵¹ Поводом овог писма Средишњи архијерејски сабор се обратио Епископу далматинско-истријском Димитрију подсећајући га да је одлуком Средишњег архијерејског сабора од 19. јула/ 1. августа 1919. године одабран управо он да буде посланик у Черновицу ради исхођења канонског разрешења. За другог члана делегације одређен је др Војислав Јањић⁹⁵², професор Богословије Светог Саве, а овом приликом послате су им инструкције којима се детаљно одређује њихово држање приликом преговора са Митрополитом буковинским. Министарство спољних послова затражило је од министарства вера 1. новембра да се садржај тих инструкција достави и њима⁹⁵³, што је Министарство вера учинило три дана касније.⁹⁵⁴ Из ових инструкција, јасно се виде основи на којима се темељи потраживање двеју поменутих епископија. Наиме, према инструкцији, прва ствар коју је ваљало изнети пред Митрополита Владимира Репту јесте нова политичка датост настала након завршетка Првог светског рата и, са становишта преговора ради којих је предузето путовање, нарочито важна промена коју је донело потписивање Сенжерменског уговора са Аустријом. Према овом уговору, Далмација и Истра престале су бити саставним делом Аустријске царевине, што значи да ни Буковине надаље неће бити у истој држави као поменуте јединице. На ову политичку

⁹⁴⁵ Молба Архијерејског Синода Православне Српске Митрополије Карловачке упућена председништву Светог Митрополитског Синода православне митрополије Буковинско-далматинске крајем 1918. године (без датума) АЈ 69-10-25.

⁹⁴⁶ Писмо епископа темишварског Георгија Средишњем Архијерејском Сабору од 20. маја/ 2. јуна 1919, АСПЦ САС Ф3.

⁹⁴⁷ Акт Министарства вера бр. 4850 од 10. октобра 1919. године којим се предлаже слање делегата у Черновице ради канонског отпуста далматинских епархија. АЈ 69-10-25.

⁹⁴⁸ Писмо Министарства вера Средишњем Архијерејском Сабору од 10. октобра 1919. године. АСПЦ САС Ф3

⁹⁴⁹ Војислав Јањић, „Положај српско-православне цркве у Далмацији и Истри”, *Нови живот* 2 (1922), 33-36.

⁹⁵⁰ Писмо Министарства вера Средишњем Архијерејском Сабору од 25. октобра 1919. године АСПЦ САС Ф3

⁹⁵¹ Мисмо Средишњег Архијерејског Сабора Министарству вера од 17/30. октобра 1919. године. АЈ 69-10-25.

⁹⁵² Видети Радмила Радић, *Војислав Јањић (1890–1944), свештеник и политичар. Поглед кроз аналитички прозор*, Београд 2018. Презиме овог свештеника и политичара јавља у два облика, Јањић и Јањић. Премда се он увек потписивао као Јањић, у документима, на насловним странама појединих његових дела, у штампи па чак и у Народној енциклопедији српско-хрватско-словеначкој (књига 2, 1927, стр. 127) налазимо облик Јањић. Р. Радић, нав. дело, 17.

⁹⁵³ Писмо Министарства спољних послова Министарству вера од 1. новембра 1919. године. АЈ 69-10-25.

⁹⁵⁴ Писмо Министарства вера Министарству спољних послова од 4. новембра 1919. године. АЈ 69-10-25.

датост наслања се канонско право, тачније позивање на 17. канон Халкидонског⁹⁵⁵, односно 38. канон Трулског сабора⁹⁵⁶, према којима се црквене области имају опредељивати по државним областима, из чега следи да Буковина са Далмацијом и Истром не би могле сачињавати једну митрополију. „Из тога излази да би се Митрополија Буковинско-далматинска имала раздружити. А то раздружење могло би се извршити или на тај начин да то Свети синод Буковинско-далматинске епархије изрече или да митрополит Буковинско-далматински изда отпуст из јерархијске везе далматинским епархијама”. У Инструкцији је изречено мишљење да први начин раздруживања „боље одговара канонској пракси колегијалном систему црквене власти у православној цркви”, али би посланство, у случају да Митрополит одбије да сазове Митрополитски синод, те каже како је довољно да он изда разрешну грамату, и то могло да прихвати, настојећи одмах да се цела ствар правно уреди и преда посланству. Такође, посланство би требало да нагласи како би, након раздруживања, далматинске епархије успоставиле своју стару везу са Карловачком митрополијом, односно Српском Патријаршијом, по начелима правног континуитета, а та веза била је неко време прекинута оснивање Будимско-далматинске митрополије, и то „актом државним без сатецаја и против воље како Матере Цркве тако и далматинских епархија”.⁹⁵⁷ Дакле, поред нових политичких околности које у светлу црквених канона имплицирају и промену црквене организација у поменутих областима, трећи стуб на којем почива молба⁹⁵⁸ јесте позивање на стање пре него што је донесена Царска резолуција од 19/31. децембра 1874. године,⁹⁵⁹ а која је окарактерисана као противна канонском устројству Цркве будући да је чисто државни акт. Додатну потпору овим захтевима представља и црквена пракса која је како се наводи у инструкцији „освештала у Православној Цркви” обичај да се самосталне црквене области заокружују према народностима, због чега Буковинска архидијезеза са вернима румунске и руске народности не би могла сачињавати једну самосталну црквену област са Далматинском епархијом, у којој верни припадају српској народности. Поред тога, и физичка удаљеност Буковине од Далмације могла би се, сходно 17. канону Картагинског сабора⁹⁶⁰, посматрати како фактор који иде у прилог раздруживању и присаједињењу

⁹⁵⁵ „У свакој области, у селима, или засецима, која јој припадају, нека неизмењиво остану под влашћу епископа који њима управља, ако су у току тридесет година драговољно их поседовали и њима управљали. Ако се пре истека 30 година догоди или буде какав спор око њих, нека буде дозвољено онима који говоре да су повређени (оштећени) да о томе покрену (спор) пред обласним сабором. Ако ко буде повређен од свог митрополита да се суди пред екзархом велике области, или пред престолом Константинопоља као што је напред речено. Али, ако је царском влашћу основан нови град, или се унапред обнови, нека поредак црквене управе последује грађанским и јавним (народним узорима). Р. В. Поповић, *Васељенски сабори – одабрана документа*, Београд 2002, 96.

⁹⁵⁶ „Чувамо и ми правило које су поставили наши Оци, а које овако гласи: ако је царском влашћу основан нови град, или унапред буде основан, нека у њему поредак црквеног уређења следује политичким и грађанским (јавним) узорима (обрасцима). Р. В. Поповић, *Васељенски сабори*, 131.

⁹⁵⁷ *Писмо са Инструкцијом Средишњег Архиепископског Сабора упућено епископу далматинско-истријском Димитрију 17/30. октобра 1919. године*. АСПЦ САС ФЗ. Писмо је могуће наћи и у АЈ 69-20-25.

⁹⁵⁸ У Инструкцији се каже како ће посланство Митрополиту Владимиру Репти уручити „молбу”, али се у истом документу каже како Митрополија Карловачка „захтева” да јој се саставни делови који су неканонским путем поновно прикључе. АСПЦ САС ФЗ.

⁹⁵⁹ Реч је о акту државних власти којим су се Далматинско-истријска и Бокоторско-дубровачка епархија изузеле из надлежства Карловачке митрополије и ставиле под власт черновичког митрополита. Видети поглавље о епархијама у саставу Буковинско-далматинске епархије пре Првог светског рата.

⁹⁶⁰ Према овоме канону, аналогно конкретном примеру провинције Мауританије Ситифенске (данашњи Алжир) којој је, због удаљености епископа Нумидије, под чијом јурисдикцијом се налазила, дозвољено да има свог епископа (уз пристанак епископије од које се одваја) могло се, под изговором удаљености Буковине и Далмације, тражити и канонско разрешење ради којег је послата делегација у Черновице. Schaff, Philip, *The Seven Ecumenical*

Карловачкој митрополији. На основу свега поменутог, делегација је упућена да тражи сазив Светог митрополитског синода, истовремено истичући могућност накнадног признања његовог рада од оних православних црквених области којима ће се поједине епархије Буковинске митрополије придружити. За случај да Митрополит буковински заузме став да још није време за ово питање, делегати би га имали разuverити навођењем политичких и канонских разлога (наглашено је да се све обави у духу хришћанске љубави и мирољубивости), али и, у случају потребе, укаже Митрополиту на материјалну одговорност која може пасти на Черновичку дијецезу у случају одуговлачења. Пожељно би било да се преговори воде писаним путем како би Средишњи архијерејски сабор могао бити обавештен о њиховом току. Као крајња мера, у случају да делегација примети да се преговори намерно одуговлаче, саветовано је прекидање дипломатске мисије, уз изговор да ће Уједињена Српска Црква у смислу права које јој дају црквени канони сама, у свом властитом делокругу, ту ствар решити и окончати.⁹⁶¹

На основу решења председника Министарског савета, Љубомира Давидовића од 20.октобра/2. новембра 1919. године, делегација се упутила у Черновице.⁹⁶² Преговори су, како је саветовано *Инструкцијом*, вођени писаним путем, а започети су 28. октобра/10. новембра писмом у којем је Епископ Димитрије изложио Митрополиту Владимиру Репти нову политичког датост која имплицира и ново прегруписавање епископија, због чега је изнео молбу за сазивање седнице Синода буковинско-далматинске митрополија, који би у канонском духу имала извршити раздруживање двеју далматинских епископија.⁹⁶³ Врло кратак одговор на немачком језику који је стигао након два дана није могао бити задовољавајући по српску страну. Наиме, Митрополит буковинско-далматински је обавестио српско посланство како се тражена седница Синода не може одржати услед несређених државно-правних прилика у којима се митрополија налази.⁹⁶⁴ На ово је српска страна, сходно Инструкцији, затражила да Митрополит лично изда отпусни лист за епархије коју су предмет преговора, још једном подсећајући на политичке, канонске и материјалне разлоге за отпуст далматинских епархија. Политички разлози огледали су се у нестанку Аустроугарске и чињеници да уговором склопљеним са „новом Аустријом” Далмација, Истра и Буковина више нису у истој политичкој јединици. Са друге, канонске стране, Далматинско-буковинска митрополија није настала из црквених потреба, односно, у њеном настанку Црква није ни учествовала (премда се у писму истиче да су друге аутокефалне цркве из опортунистичких разлога признале новонасталу митрополију). Пред Митрополита Владимира Репту изнете су и моралне и материјалне прилике које би такође требало да буду посматране као разлог за давање разрешења. Наиме, досадашњи положај далматинских епархија у оквиру Далматинско-буковинске митрополије није могао бити повољан, колико због удаљености епархијских средишта од митрополијског центра, толико и услед оскудице заједничког митрополијског иметка, из којег би се могле намирити потребе

Council, in *Nicene and Post-Nicene Fathers*, Series II, Volume 14: *Christian Classic Ethereal Library*, Grand Rapids 1819–1893, 451.

⁹⁶¹ Писмо са *Инструкцијом Средишњег Архијерејског Сабора упућено епископу далматинско-истријском Димитрију 17/30. октобра 1919. године*. АСПЦ САС Ф3. Писмо је могуће наћи и у АЈ 69-20-25.

⁹⁶² Писмо епископа Димитрија господину Љуби Давидовићу, председнику министарског савета и заступнику министра иностраних дела. У Д. Бранковић, „Раздружење православне Буковинско Далматинске архиепископије (Черновичке митрополије)”, *Духовна стража* 3 (1929), 221.

⁹⁶³ *Писмо епископа Димитрија митрополиту Владимиру Репти од 28.10/10.11. 1919. године*, АСПЦ САС Ф4. Такође и *Извештај епископа Димитрија (Бранковића) поднет Средишњем Архијерејском Сабору 17/30 новембра 1919. године*, АСПЦ САС Ф4. Извештај је штампан у Д. Бранковић, „Раздружење православне Буковинско Далматинске архиепископије”, 214-221.

⁹⁶⁴ „Писмо митрополита Владимира Репте (на немачком језику) од 30.октобра/12. новембра 1919. године” Д. Бранковић, „Раздружење православне Буковинско Далматинске архиепископије“, 216-217.

православних далматинских епархија будући да су као веома сиромашне често морале бити испомагане из аустроугарских државних средстава.⁹⁶⁵

Наредни одговор српска делегација чекала је чак десет дана. Митрополитов главни саветник, архимандрит Јевсевије Поповић⁹⁶⁶, који је и сам учествовао у преговорима стајао је на гледишту да о отпусном листу за далматинске епархије не може бити говора све дотле док се не среде државне границе Далмације која може лако припасти и Краљевини Италији, те би се на тај начин морала створити Италијанска православна Црква. На ово је српска делегација одговорила како би се у том случају Црква морала звати Српска православна Црква у Италији.⁹⁶⁷ Преговори са Митрополитом буковинско-далматинским не само да се нису одвијали повољно по српску страну него су, према речима самог Епископа Димитрија, готово прекинути⁹⁶⁸ кад је Митрополит Владимир Репта добио позив да отпутује у Букурешт ради присуствовању отварању Сената Краљевине Румуније.⁹⁶⁹ Српска страна видела је шансу у премештању преговора из Черновица у Букурешт, где је било могуће искористити утицај Румунске владе благодарећи личним везама и познанствима секретара др Војислава Јањића.⁹⁷⁰ У Букурешту је два пута разговарано са министром за Буковину Јоном Нистором (Епископ Димитрије Бранковић га назива Њистором), који је био позитивног става према српској страни и два пута са министром спољних послова, Николаем Мишуом, који је такође блаконаклоно гледао на српске захтеве, али је тражио да се сачека са отпусном граматом до ратификације уговора између Србије и Румуније са једне и Републике Аустрије са друге стране. Након што је српска страна изнела контра разлоге дошло је до попуштања његовог става и обећања да ће лично утицати на Митрополита Владимира Репту како би се отпусна грамата издала што пре, а ствар повољно свршила по српско изасланство. После дужег чекања издат је један лист у форми дописа, уз договор да се чим пре би се има издати и грамата са печатом који Митрополит Владимир Репта није имао при себи.⁹⁷¹ Иако преговори нису ишли глатко, шта више Митрополит Владимир Репта је покушао на све расположиве начине да пролонгира питање разрешења двеју далматинских епархија, на седници проширеног Архијерејског синода православне Митрополије карловачке држане у Сремским Карловцима 7/20. децембра 1919. године речено је како се питање каноничног отпуста далматинских епархија решило „братољубном предусретљивошћу високопреосвећеног митрополита”, као и његовим „предусретљивим разбором и хришћанском мирољубивошћу”.⁹⁷² Шта више, отишло се и корак даље, па је наречени скуп одлучио да се буковинском Митрополиту има издати писмена благодарност „за братољубну и хришћанску предусретљивост његову, са којом је важно ово питање каноничног

⁹⁶⁵ Писмо епископа Димитрија митрополиту Владимиру Репти од 31.10/13.11. 1919. године, АСПЦ САС Ф4.

⁹⁶⁶ Протојереј Јевсевије Поповић (1838–1922) је био професор Историје цркве на Богословском факултету у Черновицама од 1875. до пензионисања 1908. године. Р. Радић, *Војислав Јанић*, 90.

⁹⁶⁷ *Извештај епископа Димитрија (Бранковића) поднет Средишњем Архијерејском Сабору 17/30. новембра 1919. године*, АСПЦ САС Ф4.

⁹⁶⁸ *Извештај епископа Димитрија (Бранковића) поднет Средишњем Архијерејском Сабору 17/30. новембра 1919. године*, АСПЦ САС Ф4.

⁹⁶⁹ *Извештај епископа Димитрија (Бранковића) поднет Средишњем Архијерејском Сабору 17/30. новембра 1919. године*, АСПЦ САС Ф4.

⁹⁷⁰ *Извештај епископа Димитрија (Бранковића) поднет Средишњем Архијерејском Сабору 17/30. новембра 1919. године*, АСПЦ САС Ф4.

⁹⁷¹ *Извештај епископа Димитрија (Бранковића) поднет Средишњем Архијерејском Сабору 17/30. новембра 1919. године*, АСПЦ САС Ф4.

⁹⁷² Извод из записника седнице проширеног архијерејског синода православне митрополије карловачке држане у Сремском Карловцима 7/20. децембра 1919. године. АЈ 69 -10-25.

отпуста миран начин сретно решио”.⁹⁷³Епископ Димитрије истиче како су мисији помогли много сви професори теолошког факултета у Черновицама, а нарочито викарни Епископ Черновичке архидијецезе Иполит (Воробкијевић). Велику помоћ дало је и Српско краљевско посланство у Букурешту са представником Ђорђе Настасијевићем. Нарочите похвале „због умешности и личних веза” изречене су секретару др Војиславу Јанићу⁹⁷⁴. Након успешно обављеног посла Епископ Димитрије званично је обавестио председника владе Љубомира Давидовића, не само о резултату него и о току преговора, реферишући на њихове кључне тачке.⁹⁷⁵ Дакле, преговори су завршени⁹⁷⁶ отпусном граматом⁹⁷⁷, коју је 9/22. новембра 1919. године у Букурешту издао Архиепископ черновички и Митрополит буковинско-далматински Владимир, и то на немачком језику. У грамати се, поред осталог, изражава нада у присност даљих односа и међусобно помагање у борби за начела хришћанства. Најважнији део представљају последњи редови, којима се констатују настале државне промене и даје пристанак за отпуштање далматинских епархија из везе са Буковинско-далматинском митрополијом.⁹⁷⁸ У свом обраћању Митрополиту Димитрију каже да је на основу дописа архијереја из Черновица од 31. октобра/13. новембра 1919. године, као и на темељу акта Краљевског посланства Државе Срба, Хрвата и Словенаца из Букурешта (од 22. новембра), а на основу којих је сазнао да је Свети архијерејски синод Карловачке митрополије поменуте епархије већ примио условно у своју везу, има част дати свој благослов и пристанак да се епархије Далматинско-истријска и Бококоторска придруже Карловачкој митрополији, којој су некад, до установљења Буковинско-далматинске митрополије припадале.⁹⁷⁹ На основу ове грамате проширени⁹⁸⁰ Свети архијерејски синод Карловачке митрополије на седници 7/20.

⁹⁷³ Извод из записника седнице проширеног архијерејског синода православне митрополије карловачке држане у Сремском Карловцима 7/20. децембра 1919. године. АЈ 69 -10-25.

⁹⁷⁴ У Извештају, како рукописном тако и штапаном у „Духовној стражи” презиме представника Српског краљевског посланства у Букурешту је Анастасијевић. Извештај епископа Димитрија (Бранковића) поднет Средишњем Архијерејском Сабору 17/30 новембра 1919. године, АСПЦ САС Ф4; Упореди Д. Бранковић, „Раздужење православне Буковинско Далматинске архиепископије“, 216.

⁹⁷⁵ Писмо епископа Димитрија господину Љуби Давидовићу, председнику министарског савета и заступнику министру иностраних дела. У Д. Бранковић, „Раздужење православне Буковинско Далматинске архиепископије”, 221.

⁹⁷⁶ Писмо Министарства спољних послова Министарству вера од 26. новембра/9. децембра 1919. године. АЈ 69-10-25. Истога дана Министарство вера Средишњем архијерејском сабору пренело је телеграм Министарства иностраних дела да су Епископ Димитрије и свештеник Војислав Јањић свршили посао у Букурешту са Митрополитом Владимиром Рептом после преговора у Черновицама. Писмо Министарства вера Средишњем Архијерејском Сабору од 9/22. децембра 1919. године. АСПЦ САС Ф3.

⁹⁷⁷ Текст грамате на немачком језику у АСПЦ САС Ф4 и у Извод из записника седнице проширеног архијерејског синода православне митрополије карловачке држане у Сремском Карловцима 7/20. децембра 1919. године. АЈ 69-10-25, а у преводу на српски језик у „Одлука проширеног Светог Архијерејског Сабора Митрополије Карловачке од 7/20 децембра 1919. год. бр. 172/2 у предмету присаједињења епархија далматинско-истријске и бококоторско-дубровачке”, ГУСПЦ 1 (1/14. јул 1920), 7. На немачком језику и у српском преводу грамату је могуће наћи у Д. Бранковић, „Раздужење православне Буковинско Далматинске архиепископије”, 214-221.

⁹⁷⁸ „Одлука проширеног Светог Архијерејског Сабора Митрополије Карловачке од 7/20 децембра 1919. год. бр. 172/2 у предмету присаједињења епархија далматинско-истријске и бококоторско-дубровачке”, ГУСПЦ 1 (1/14. јул 1920), 7.

⁹⁷⁹ „Одлука проширеног Светог Архијерејског Сабора Митрополије Карловачке од 7/20 децембра 1919. год. бр. 172/2 у предмету присаједињења епархија далматинско-истријске и бококоторско-дубровачке”, ГУСПЦ 1 (1/14. јул 1920), 7.

⁹⁸⁰ Поред редовних чланова Синода седници су присуствовали епископ далматинско-истријски Димитрије и епископ захумско-рашки Кирили као администратор Бококоторско-дубровачке епархије. Д. Перић, *Организација, устројство и рад на законодавству*, 163.

децембра 1919. године донео је одлуку да су епархије Далматинско-истријска и Бококоторско-дубровачка примљене у заједницу православне српске Карловачке митрополије, у којој су биле од 29. децембра 1828. до 23. јануара 1873. године. У овој заједници би имале остати док надлежни органи на законит начин не би другачије уредили. На истој седници одлучено је да ће се у овим епархијама управљати и надаље по прописима на начин који се у њима затекао по повратку у састав Карловачке митрополије. Дијецезални епископи, далматинско-истријски и бококоторско-дубровачки, односно њихови законити намесници, добијају место и глас у Светом архијерејском синоду Карловачке митрополије. На седнице проширеног Синода, може сваки од ове двојице епископа да поведе једног припадника клира из своје епархије као саветника. Права која је спрам ових епархија вршио Митрополит черновички вршиће на исти начин Митрополит карловачки, односно његов законити намесник. Начин избора епископа у овим двама епархијама имао би се утврдити накнадно.⁹⁸¹ Средишњи архијерејски сабор је потом обавестио⁹⁸² Министарство вера Краљевине СХС о пријему далматинских епархије у каноничну везу са Карловачком митрополијом, а овај извештај прослеђен је даље Министарском савету. У извештају се наводи да су две епархије разрешене везе са Буковинском митрополијом и примљене у састав Карловачке митрополије „све док надлежни за то фактори не учине друго расположење у том погледу, а управљаће се по прописима који су раније тамо важили”.⁹⁸³

За целокупно ангажовање око преговора вођених са Митрополитом буковинско-далматинским и за њихов успешан исход Епископа Димитрија (Бранковића) одликовале су румунске државне власти. Наиме, на свечаности у Сремским Карловцима одржаној 30. августа/12. септембра 1920. године министар вера Павле Маринковић уручио му је Орден Румунске круне првог степена. Будући да је од 4. августа 1920. године, по сопственој жељи, а Указом престолонаследника Александра⁹⁸⁴, Епископ Димитрије умировљен, он је наставио монашки живот у манастиру Беочин, одакле се обратио министру вера једним писмом, скромно истичући како у одликовању не види своју личност, него целу Српску Цркву и замолио министарство да се румунском краљу искаже захвалност.⁹⁸⁵ Ваља напоменути да је поред овде приказаног и образложеног решења питања далматинских епархија постојала и једна иницијатива према којој је свештенство упражњене Бококоторско-дубровачке епархије прогласило присаједињење Цркви у Краљевини Србији непосредно по окончању рата почевши да помиње име Митрополита Димитрија на богослужењима.⁹⁸⁶ Са друге стране, Епископ далматинско-истријски Димитрије обратио се једним писмом тражећи упутство и мишљење о томе како би он могао да преузме администрирање над Бококоторско-дубровачком епархијом као најближи архијереј будући да је општење са Митрополитом черновичким прекинуто. Ради свршавања овога посла Епископ Димитрије се спремао да оде у Дубровник и преузме старање над упражњеном епархијом. Међутим, прота Душан Васиљевић, привремени управник удове епархије известио је Митрополита Димитрија да ни народ ни свештенство не желе никакав духовни надзор Епископа Димитрија (Бранковића), због чега му је Митрополит Димитрије предложио да не иде у Дубровник јер би евентуални нереди изазвани тим путовањем били

⁹⁸¹ „Одлука проширеног Светог Архијерејског Сабора Митрополије Карловачке од 7/20 децембра 1919. год. бр. 172/2 у предмету присаједињења епархија далматинско-истријске и бококоторско-дубровачке”, ГУСПЦ 1 (1/14. јул 1920), 7.

⁹⁸² Писмо Средишњег Архијерејског Сабора Министарству вера од 11/24. марта 1919. године. АЈ 69-10-25..

⁹⁸³ Извештај Министарства вера Министарском савету од 27. априла 1920. године. АЈ 69-10-25.

⁹⁸⁴ „Указ престолонаследника Александра од 4. августа 1920 године”, ГУСПЦ 3 (1/14. август 1920), 33.

⁹⁸⁵ Писмо умировљеног епископа Димитрија (Бранковића) Министарству вера од 6/19. септембра 1920. године. АЈ 69-10-25.

⁹⁸⁶ Писмо митрополита Димитрија епископу Мирону од 21. марта/3. априла 1919. године. АСАНУК МПА 1919/55.

неповољни по Цркву.⁹⁸⁷ Решење је понудио администратор Карловачке митрополије саветујући министру вера да се за администратора Бококоторско-дубровачке епархије именује Епископ захумско-рашки Кирило. Министар је ово предложио регенту Александру који је указом овај предлог и потврдио.⁹⁸⁸

Преговори вођени са Митрополитом Владимиром Рептом у циљу изузимања далматинских епископија из јурисдикције Буковинско-далматинске митрополије добар су пример сарадње државе и Цркве каква се често могла видети током вишегодишњег процеса уједињења покрајинских цркава и обнављања Пећке патријаршије. Иако је сам акт којим су далматинске епархије истргнуте из састава Карловачке митрополије био потпуно неканонски будући да се радило о једној политичкој одлуци државног врха, ипак је одлучено да се успостава канонског стања какво је било пре ове одлуке спроведе путем преговора са црквеним врхом Буковинско-далматинске митрополије. Шта више, политичка ситуација у којој је Митрополија остала без свог творца и политичког покровитеља, тј. Хабзбуршке монархије, а Краљевина Србија изашла као сила победница окупивши око себе остале Јужне Словене, давала је српској страни и другачије могућности решавања овог питања. Изабравши други пут, Средишњи архијерејски сабор је, као што смо видели, желео да све реши у духу хришћанске љубави навевши тек као крајњу меру, и то у случају да митрополит буде намерно одуговлачио преговоре, прекид преговора и решавање овог питања као унутрашње ствари. Пажљивим ишчитавањем овог дела *Инструкције* (видети напред речено) увиђамо две ствари. Прво, да за српску страну није постојала опција по којој се далматинске епископије не би вратиле у састав Карловачке митрополије. Ишло се путем дипломатског тражења пристанка и овај начин свакако је био пожељнији, али у случају било каквог опструирања ове идеје, преговори су се имали прекинути, а ствар решити у сопственом делокругу. Друга ствар, тичала се разлога који би Српску Цркву навео на овакво деловање. Наиме, није речено да ће се то десити у случају да Митрополит Владимир Репта не изађе молбама у сусрет, већ у случају да се примети намерно отезање преговора. То нам говори да је државно-црквена делегација у саставу Епископ Димитрије (Бранковић) и Војислав Јанић имала императив, не само да сврши ствар ради које је дошла у Черновице него да је сврши што је пре могуће. Премда то нигде није наглашено, разлоге ове журбе можемо да нађемо у оновременим несређеним политичким приликама на тлу Далмације узрокованим Лондонским уговором.⁹⁸⁹ Овај моменат са још увек нерешеним статусом Далмације у једном тренутку је и послужио као изговор Митрополиту Владимиру Репти да пролонгира преговоре. Преговори нису ишли глатко, за њихово закључење била је потребно да се и румунске државне власти укључе и изврше притисак на Митрополита буковинског, али су ипак завршени за свега 12 дана, што је било важно српску страну. У правном и фактичком смислу, преговори за добијање канонског отпуста далматинских епархија нису били од пресудне важности за уједињење Српске православне Цркве. Чак и у најгорем случају да је митрополит Репта децидно одбио да се сагласи са канонским отпустом далматинских епархија, Српска Црква је имала начин да ово питање реши. Као што ћемо видети у поглављу које се бави преговорима са Васељенском патријаршијом, на састанку са представницима српске делегације,

⁹⁸⁷ *Писмо митрополита Димитрија епископу Мирону од 21. марта/3. априла 1919. године.* АСАНУК МПА 1919/55.

⁹⁸⁸ Д. Периф, *Организација, устројство и рад на законодавству*, 165.

⁹⁸⁹ Године 1915. силе Антанте су, у жељи да привуку још увек неутралну Италију на своју страну, истој, између осталог, обећале и већи део Далмације, са свим главним острвима. Ово је умногоме оптеретило односе Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца и Краљевине Италије још у време трајања Првог светског рата, а нарочито након његовог завршетка. Коначни договор постигнут је тек 20. новембра 1920. године (Рапалски уговор) В. Ћоровић, *Историја Срба*, Ниш 2006, 724, 756.

одржаном 1. септембра 1919. године, дакле читава два месеца пре него што је председник Министарског савета уопште донео решење о одашиљању делегације у Черновице, синодски пуномоћници су изјавили да је положај далматинских епархија довољно независан, те да Велика Црква, иако оне припадају аутокефалној Буковинској митрополији, може унети у свој акт примање к знању њиховог присаједињења Српској Цркви. Једино што би у овом случају било потребно Васељенској патријаршији била би писма тамошњих епископа у којима исказују своју вољу за поменути присаједињењем.⁹⁹⁰ Имајући све ово у виду, јасно је да реч Митрополита буковинског није била пресудна у уједињењу Српске православне Цркве. Са друге стране, Црква представља једно специфично окружење у којем строга дипломатија и администрација нису главни основ функционисања већ се инсистира на хришћанским постулатима, саборности и односу према ближњем, па је у том смислу пристанак Митрополита Владимира Репте био и те како важан. Отуда се и у *Инструкцији* и каснијој захвалности толико инсистирало на „братољубној предусретљивости” и „хришћанској мирољубивости”. За Српску православну Цркву сигурно не би било пожељно да су преговори прекинути или да је присаједињење далматинских епархија обављено спровођењу речи поглавара Буковинско-далматинске митрополије, нарочито што је у питању реч Епископа, који је по православном учењу икона самог Христа.⁹⁹¹ На овој равни сагледано, питање његовог благослова за канонско разрешење далматинских епархија, добија свој пуни значај.

⁹⁹⁰ Писмо Панте Гавриловића председнику Министарског савета од 3. септембра 1919. године. АЈ 69-1-1.

⁹⁹¹ Упореди Ј. Зизјулас, *Екклесиолошке теме*, Нови Сад 2001, 105-108.

Глава 8

ПРЕГОВОРИ СА ВАСЕЉЕНСКОМ ПАТРИЈАРШИЈОМ

Преговори вођени са Васељенском патријаршијом представљају један од најсложених проблема са којима се Српска Црква сусрела приликом процеса уједињења покрајинских цркава и обнављања Пећке патријаршије, утолико више што њихов ток и исход није зависио само од учесника преговора него се на њега рефлектовао читав низ међународних политичких и верских околности насталих након Првог светског рата. Да би ток преговора био јаснији, потребно је учинити један осврт на оне вођене између балканских ратова и Првог светског рата, тим пре што су нека решења и полазне тачке била иста.

8. 1. Преговори вођени пре Првог светског рада

У поглављу које се односи на Српску Цркву у јужној Србији и Македонији, сажето је описан ток неуспешних преговора са Васељенском патријаршијом, који су вођени након балканских ратова. Дакле, одмах након остваривања територијалних проширења током балканских ратова, Српска Црква је иницирала дипломатске активности којима би се епархије са припојених подручја изузеле из јурисдикције Васељенске патријаршије. Наиме, како сазнајемо из писма које је министар просвете и црквених дела Љубомир Јовановић послао заступнику министра иностраних дела Мирославу Спалајковићу 4/17. септембра 1913. године, Митрополит Димитрије се обратио једним службено-поверљивим писмом Министарству просвете и црквених дела и том приликом замолио да се од Министарства иностраних послова затраже две ствари. Прво, да се депешом пошаљу упутства српском изасланику у Цариграду, према којима би требало да дискретним начином сазна, и одмах извести надлежно министарство у томе какав је став Васељенске патријаршије по питању епархија које су нетом завршеним ратовима припојене балканским краљевинама. Такође, требало се распитати и да ли је већ почео неки рад на томе и ако јесте, са чије стране. Друга Митрополитова молба односила се на наше посланике у Атини и Солуну који би требало, исто тако дискретним путем, да сазнају како је Грчка поступила према Словенима егзархистима и да ли је епархије Васељенске патријаршије већ присајединила и на који начин. Молба је прослеђена Министарству иностраних дела.⁹⁹² Десетак дана касније из Солуна је стигао извештај да Грчка не само да је укинула Егзархат него је и патријаршијским Словенима забранила богослужење на словенском језику иако им је то право признавала Васељенска патријаршија. Што се присаједињења епархија тиче, оно у моменту слања извештаја још није било званично проглашено.⁹⁹³ Примивши овај извештај, министар просвете и црквених дела затражио је од Министарства иностраних послова

⁹⁹² Писмо министра просвете и црквених дела заступнику министра иностраних дела од 4/17. септембра 1913. године. ДАС, МИД-ПО, 1913, ролна микрофилма бр. 409, Р/6-8.

⁹⁹³ Писмо заступника министра иностраних дела министру просвете и црквених дела од 15/28. септембра 1913. године (на полеђини претходног документа). ДАС, МИД-ПО, 1913, ролна микрофилма бр. 409, Р/6-8.

да што пре, посредством изасланика у Цариграду, Ивана Павловића, дискретно и „околишним путем” сазна какав став Васељенска патријаршија заузима према епархијама које су се нашле у саставу Србије, Црне Горе и Грчке уз напомену да „Његово Високопреосвештенство Госп. Митрополит на тај извештај много полаже”.⁹⁹⁴ У извештају који је на ово тражење послао Иван Павловић не прецизира се како је обављено испитивање става Васељенске патријаршије, већ пише само да је „на основу поверљивих сазнања” познато како Васељенска патријаршија, одмах након што се закључи мир међу зараћеним странама, намерава да понуди признање присаједињења епархија аутокефалним црквама уз одговарајућу новчану надокнаду. Признање би се имало потврдити томосом. Уз извештај, изасланик Павловић прилаже и своје мишљење према којем Васељенска патријаршија није имала никакве приходе од епархија у јужној Србији, шта више, и сама је била принуђена да им често шаље помоћ, те јој стога њиховим преласком у састав Српске Цркве никаква материјална штета није ни учињена. Узевши ово у обзир, Павловић сматра да не би требало пристајати ни на какву новчану надокнаду, већ, у најбољем случају, дотадашњу годишњу помоћ од дванаест хиљада динара повећати за три хиљаде и из чисте „ћеринске љубави према Матери Цркви” давати годишњу помоћ од петнаест хиљада динара. Потписани је мишљења да никако не би требало плаћати више јер је и до сада Васељенска патријаршија Србији скупо наплаћивала и најмање услуге, а никада више неће бити случај да она Србији може од користи бити те заслужити и ово што јој се даје.⁹⁹⁵

Преговори су ипак морали да буду одложени будући да се Порта противила редоследу по којем би споразум са Патријаршијом био закључен пре закључења споразума са Османским царством. Након што је, марта 1914. године склопљен мир са Османским царством, преговори су настављени.⁹⁹⁶ Отпочео их је начелник Министарства иностраних дела Драгомир Стевановић, српски делегат у Цариграду за склапање српско-турског мировног уговора.⁹⁹⁷ За српску преговарачку страну нарочито споран био је став Патријаршије према којем би се прво потписао споразум, а тек онда би они издао одговарајући томос.⁹⁹⁸ Због тога је у нацрту споразума који је предала српска страна почетком/средином маја 1914. године, одмах у првом члану тражено да се прво изда томос, па тек онда изврши ратификација споразума. Из извештаја Драгомира Стевановића видимо да питање грчких црквено-школских општина није било закључено иако је на ранијим преговорима јасно стављено до знања да је то питање расправљено између грчке и српске владе. Тврдећи да о овом споразуму ништа не зна, Патријаршија је покушала да добије оно што грчка влада није. Овакву ситуацију Патријаршија је образлагала обавезом да покаже духовно интересовање за ове општине, па иако је била уверена да ће српска власт поштовати њихова права, упутила је молбе да се то њено интересовање констатује и да га српска власт има у виду. Изашавши овим молбама у сусрет, Стевановић је пронашао формулу по којој је у члану 5 *Нацрта* додата ова духовна брига, али без икаквих обавеза које би српска страна тиме

⁹⁹⁴ Писмо министра просвете и црквених дела заступнику министра синостранних дела од 17/30. септембра 1913. године. ДАС, МИД-ПО, 1913, ролна микрофилма бр. 409, Р/6-8.

⁹⁹⁵ Телеграм изасланика Ивана Павловића министру иностраних дела од 22. септембра/5. октобра 1913. године. ДАС, МИД-ПО, 1913, ролна микрофилма бр. 409, Р/6-8.

⁹⁹⁶ Телеграм изасланика Ивана Павловића министру иностраних дела од 7/20. јануара 1914. године. ДАС, МИД-ПО, 1914, ролна микрофилма бр. 423- П III/7.

⁹⁹⁷ М. Јагодић, „Православна црква у новим крајевима”, 115.

⁹⁹⁸ „па да они после издаду „томос“ какав они хоће и кад хоће”. Писмо Драгомира Стевановића председнику Министарског савета и министру иностраних дела Николи Пашићу од 6/19. маја 1914. године. ДАС, МИД-ПО, 1914, ролна микрофилма бр. 423, П III/7.

преузела.⁹⁹⁹ Видећемо да ће по истом обрасцу, дакле констатовање уз уважавање пастирске бриге Васељенске патријаршије, али истовремено и без икаквог обавезивања по српску страну, бити решавано питање грчких црквено-школских општина и након Првог светског рата.

Нацрт је разматран на седници Светог синода 5/18. маја, а истога дана у поподневним часовима Драгомир Стевановић је имао састанак са осмочланом комисијом, која је била формирана са задатком решавања српског питања. Само дан раније Стевановић добио је телеграм Николе Пашића са упутством да се тражи и благослов за успостављање Патријаршије и да се без њега ништа не потписује. Због овога је на поменутом састанку 5/18. маја захтевима из *Нацрта* придодато и питање Патријаршије што је знатно изменило претходно исцртану путању, којом су преговори до тада ишли. Мањи проблем представљао је и сам назив документа пошто је Патријаршија предлагала „Convention” или „Déclaration”, али је на инсистирање српске стране остало „Accord”, што јасније наглашава билатералност потписаног акта. Члан 1 предлога такође је био предмет расправа јер је Патријаршија истрајавала на томе да томос буде издат након потписивања споразума. Члан 2 који је говорио о стављању на располагање епископским места односно повлачењу грчких епископа прихваћен је у потпуности, док је примедба учињена на члан 3, који се тичао субвенција. Наиме, тражено је да се испред суме од педесет хиљада динара¹⁰⁰⁰ стави реч „éternellement” (заувек), што је Стевановић назвао претенциозним и излишним, остављајући ипак могућност за овај додатак пошто је супротна страна исказала снажну жељу за њиме. Члан 4, који је предвиђао самостално припремање светог мира за Српску Цркву је такође усвојен неизмењен, док је за члан 5 тражено уношење реченице: „Васељенска патријаршија препоручује српској Влади грчке православне општине, а српска Влада се обавезује да испоштује њихова стечена права која се односе на употребу грчког језика у цркви и школи, као и на црквена имања, школе и друге институције чију ће аутономију црквену и школску поштовати”, што је било категорично одбијено од стране српског посланика „уз поновљено образложење да је ствар већ решена споразумом влада у Атини и Београду, те да је формулација из предлога највећа концесија коју могу добити. На ово је председник комисије изјавио да ће ову тачку морати поново да пренесе Светом синоду, а Стевановић изјавио да ће, у случају изостављања његове формулације, цео споразум пасти. Након што је продискутовано свих пет тачака предлога споразума, Стевановић је иступио са идејом тражења благослова за успостављање Српске патријаршије после чега је „настало тешко ћутање” које је прекинуо председник изјавом да нема овлашћења за расправљање нових питање него ће о томе одлучити Свети синод након што питање добро проучи будући да је оно сматрано веома крупним и важним.¹⁰⁰¹

Према договору постигнутом на седници одржаној 5/18. маја, наредног дана, Драгомир Стевановић је писмом обавестио васељенског Патријарха о проширењу предмета преговара за благослов о успостављању Патријаршије, а током следећег дана истога дана имао је и састанак са њим. И овом приликом поновљено је становиште да се ради о важном и крупном питању чије

⁹⁹⁹ Писмо Драгомира Стевановића председнику Министарског савета и министру иностраних дела Николи Пашићу од 6/19. маја 1914. године. ДАС, МИД-ПО, 1914, ролна микрофилма бр. 423, П III/7.

¹⁰⁰⁰ Како сматра Милош Јагодић, Васељенска патријаршија је вероватно имала бојазан да би Краљевина Србија, након што потпише споразум могла да престане са плаћањем годишње субвенције, због чега је тражила да се једном заувек исплати капиталисани износ од осамсто хиљада динара. М. Јагодић, „Православна црква у новим крајевима”, 116.

¹⁰⁰¹ Писмо Драгомира Стевановића председнику Министарског савета и министру иностраних дела Николи Пашићу од 6/19. маја 1914. године. ДАС, МИД-ПО, 1914, ролна микрофилма бр. 423, П III/7.

ће проучавање захтевати додатно време.¹⁰⁰² Са становишта отпочетих преговора ово је значило одлагање њиховог свршетка. Пошто је инструкција српске владе била јасна, није остављено много места за преговарање. Наиме, Пашић је више пута нагласио Стевановићу да се питање Српске патријаршије не може раздвајати од осталих питања отворених током дотадашњег тока преговора, па или ће бити признања Српске патријаршије, или ништа из нацрта споразума неће бити ратификовано. Приликом поменутог разговора Патријарх је чак пребацио Стевановићу како је, у моменту када је споразум практично био готов, српска страна уношењем новог захтева поништила све оно до сада усаглашено.¹⁰⁰³

Телеграмом од 8/21. маја Стевановић је известио Министарство иностраних дела да је предао нов пројекат уговора, овога пута без члана о грчким црквено-школским општинама, а којим се прецизира: издавање томоса о признавању прелацка епархија под Српску аутокефалну Цркву и даје благослов за Српску патријаршију, уз напомену да се уговор потписује након предаје томоса; повлачење грчких митрополита и стављање њихових места на располагање Српској Цркви; годишња субвенција у износу од педесет хиљада динара, с тим да Србија исплати осамсто хиљада динара чим то допусти финансијска ситуација и то „једном за свагда“; право Српске Цркве да сама спрема свето миро. По речима патријарха Стевановић је закључио да питање наше Патријаршије неће бити разматрано на конференцији са осталим питањима, него би било остављено за доцније. Уместо тога, Стевановић је известио да би Патријарх хтео да потпише уговор са чланом о грчким црквено-школским општинама, а тако су извештавале и тамошње новине наводећи и да ће Васељенска патријаршија по питању признавања Српске патријаршије тражити мишљења осталих православних цркава.¹⁰⁰⁴

Саветник руске амбасаде¹⁰⁰⁵ у Цариграду за црквене послове сматрао је грешком тражење благослова да се призна Српска патријаршија пре него што се призна, за српску страну важније, присаједињење епархија. Према његовом мишљењу, овако је Фанар стављен у незгодну ситуацију јер се плашио губитка аустроугарске субвенције и њене потпоре у случају да изађе у сусрет овом захтеву. Стога је саветовао да се прво добије пристанак за припајање епархија, односно да се прво потпише онај предложени споразум у пет тачака („за који је поуздано зна да га је Патријаршија била готова потписати“), а онда прогласи Патријаршија, за коју је уверен да би је признале Руска и Црногорска Црква, после чега би се проглас Патријаршије просто нотификовао осталим православним црквама.¹⁰⁰⁶ Са овим виђењем био је сагласан и сам Стевановић, који је једним телеграмом чак пребацио Пашићу да је и он (Пашић) ово подржавао до последњег тренутка, а онда новим, категоричним наредбама које су се тичале успостављања Српске патријаршије, преговорима дао потпуно нови тон доводећи у изглед чак и њихов потпуни прекид. Стога је Стевановић предложио Пашићу да се врате на стару линију преговора, потпишу споразум са његовом формулом у петом члану *Нацрта*, па да онда касније прогласе

¹⁰⁰² Писмо Драгомира Стевановића председнику Министарског савета и министру иностраних дела Николи Пашићу од 6/19. маја 1914. године. ДАС, МИД-ПО, 1914, ролна микрофилма бр. 423, П III/7.

¹⁰⁰³ Писмо Драгомира Стевановића председнику Министарског савета и министру иностраних дела Николи Пашићу од 6/19. маја 1914. године. ДАС, МИД-ПО, 1914, ролна микрофилма бр. 423, П III/7.

¹⁰⁰⁴ Телеграм Драгомира Стевановића министру иностраних послова од 8/21. маја 1914. године. ДАС, МИД-ПО, 1914, ролна микрофилма бр. 423, П III/7.

¹⁰⁰⁵ Из једног каснијег писма знајемо да је Стевановић током свог боравка у Цариграду замолио руску амбасаду да посредује у склапању споразума што је руски амбасадор, посредством саветника за црквена питања Серафионова учинио, саопштивши Фанару жељу руске владе да се преговори са Србијом што презаврше. Телеграм Милана Ђорђевића министру иностраних послова од 24. маја/6. јуна 1914. године. ДАС, МИД-ПО, 1914, ролна микрофилма бр. 424, П III/7.

¹⁰⁰⁶ Телеграм Милана Ђорђевића Николи Пашићу од 8/21. маја 1914. године. ДАС, МИД-ПО, 1914, ролна микрофилма бр. 423, П III/7.

Патријаршију и о томе обавесте остале цркве.¹⁰⁰⁷ Ипак, Пашић је поновио захтеве саветовавши Стевановића да Патријарху константинопољском каже да ћемо ми сами васпоставити Пећку патријаршију, што је овај и учинио, а на то је Патријарх поставио питање шта се онда уопште тражи од њих. Након оваквог држања Стевановићу је било јасно да је Фанар свестан да би самовласно решавање питања Српске патријаршије било штетно по Српску Цркву јер би довело до раскида са Великом Црквом.¹⁰⁰⁸

Из једног приватног разговора који је водио са правним саветником Васељенске патријаршије, отправник послова Милан Ђорђевић, је сазнао да је убацивање благослова за признањем Патријаршије у споразум изазвало негативан утисак у Фанару. Њему је том приликом саговорник пријатељски саветовао да се прво сврши покренуто питање о припајању епархија, а да потом Србија, у договору са Васељенском патријаршијом, пронађе подесан тренутак и прогласи патријаршију понајвише због тога „да би се избегао утисак да је Србија хтела користити седанашњим бедним стањем Васељенске Патријаршије и приморати је да да пристанак на проглас који би иначе, у другој прилици, радо дала”.¹⁰⁰⁹

Дана 8/21. маја 1914. године, Милан Ђорђевић је био у узвратној посети Патријарху, који га је замолио да се питање прогласа Патријаршије третира одвојено од питања ради којег су првобитно покренути преговори, након чега је Ђорђевић обавестио Николу Пашића замоливши га да и он прихвати овај савет.¹⁰¹⁰ Међутим, инструкције су остале непромењене. Пашић је тражио да се Патријарху каже како се не може одустати од Српске патријаршије због нашег јавног мњења и како би у интересу Васељенске патријаршије било да се ово реши без учешћа других цркава.¹⁰¹¹ Пошто су се преговори отегли, Драгомир Стевановић је изразио намеру да се врати у Београд. Међутим, отправник послова у Цариграду, Милан Ђорђевић, обратио се Пашићу са саветом да се преговори никако не прекидају јер су услови за њихово свршавање по жељи Српске Цркве веома повољни. Позивајући се на дужност коју има као познавалац ситуације у Фанару, он је предлажио Пашићу да нареди Стевановићу продужење преговора, уз важну напомену да исто саветује руски амбасадор.¹⁰¹² Пашић је ово прихватио наредивши да се, уколико има изгледа по њихов позитиван завршетак, преговори наставе, а Стевановић остане у Цариграду тим пре што је грчка влада обећала подршку у напорима за васпостављање Патријаршије док извесне наде постоје да ће исто учинити и руска влада.¹⁰¹³ Наместо Драгомира Стевановића који је на лично тражење ипак добио дозволу да се врати у Београд, српска Влада није послала новог делегата, него је преговоре самоиницијативно, уз накнадну Пашићеву потврду, наставио отправник послова Милан Ђорђевић.¹⁰¹⁴

¹⁰⁰⁷ Телеграм Драгомира Стевановића Николи Пашићу од 8/21. маја 1914. године. ДАС, МИД-ПО, 1914, ролна микрофилма бр. 423, П III/7.

¹⁰⁰⁸ Телеграм Драгомира Стевановића Николи Пашићу од 9/22. маја 1914. године. ДАС, МИД-ПО, 1914, ролна микрофилма бр. 424, П III/7.

¹⁰⁰⁹ Телеграм Милана Ђорђевића Николи Пашићу од 8/21. маја 1914. године. ДАС, МИД-ПО, 1914, ролна микрофилма бр. 424, П III/7.

¹⁰¹⁰ Телеграм Милана Ђорђевића Николи Пашићу од 8/21. маја 1914. године. ДАС, МИД-ПО, 1914, ролна микрофилма бр. 424, П III/7.

¹⁰¹¹ Инструкција Николе Пашића Драгомиру Стевановићу од 13/26. маја 1914. године. ДАС, МИД-ПО, ролна микрофилма 424, П III/7.

¹⁰¹² Телеграм Милана Ђорђевића Николи Пашићу од 13/26. маја 1914. године. ДАС, МИД-ПО, 1914, ролна микрофилма бр. 424, П III/7.

¹⁰¹³ Одговор Николе Пашића Милану Ђорђевићу од 13/26. маја 1914. године (на полеђини претходног документа). ДАС, МИД-ПО, 1914, ролна микрофилма бр. 424, П III/7.

¹⁰¹⁴ М. Јагодић, „Православна црква у новим крајевима”, 118.

После повлачења Стевановића, из Јерусалима се у Цариград вратио Митрополит дерконски¹⁰¹⁵ Калиник, члан Светог синода и веома утицајна личност у Фанару. Изразивши велико интересовање за преговоре, као и велику жалост што су исти вођени у његовом одсуству, у дугом и неформалном разговору рекао је Милану Ђорђевићу да свака аутокефална Црква према канонима има право да прогласи Патријаршију, те да је тражење благослова од стране Српске Цркве акт велике учтивости, за који Васељенска патријаршија треба да буде захвална. Стога, он не сумња да ће тражени благослов бити дат са великом радошћу. По питању грчких црквено-школских општина, Калиник је заузео став да се оно врло лако може решити према Стевановићевој формулацији петог члана предлога споразума. Узгред, изразио је велико жаљење што је српски делегат напустио Цариград пре завршетка преговора, утолико више што је оставио веома повољан утисак на кругове у Фанару, пре свега својим дипломатским тактом, знањем и љубазношћу, уз опаску да би се све могло завршити у случају да је Стевановић остао још неколика дана. Одговарајући на ову опаску Ђорђевић је подсетио Калиника на речи самог Патријарха Германа V¹⁰¹⁶, према којима је питање сложено и велико, због чега захтева проучавање, прибављање мишљења осталих патријаршија, претраживање патријаршијске архиве у потрази за актима о преседанима и сл., што би продужило преговоре у оној мери у којој Стевановић није могао да продужи свој боравак у Цариграду будући да је заузимао важно место у Министарству иностраних дела, а уз то био и слабог здравља. Међутим, Ђорђевић је митрополиту Калинику рекао да је Стевановић спреман да се врати и настави преговоре чим Фанар обави претходне студије о прогласу Српске патријаршије јер српска Влада жели да се обе ове ствари реше одједном, на шта је Калиник обећао да ће детаље разговора пренети Патријарху Герману и дати нашем посланству информацију када Стевановић треба да се врати ради наставка преговора.¹⁰¹⁷ Након што се у преговоре укључила и руска амбасада, коју је, као што је поменуто, још Стевановић током свог боравка у Цариграду замолио за посредовање, јавиле су се наде да ће оба питања бити коначно решена у року од осам до десет дана¹⁰¹⁸, па је Пашић, у случају да се прихвати и решавање питања обнове Патријаршије, био спреман да врати Стевановића у Цариград ради потписивања споразума.¹⁰¹⁹ Међутим, и након што је руска амбасада пренела жељу своје владе Фанару, тамошњи кругови остали су на становишту да се питање Српске патријаршије решава одвојено од питања епархија. Ово је Ђорђевићу саопштио правни саветник Васељенске патријаршије на пријему у енглеској амбасади који је одржан 22. маја/3. јуна понављајући молбе српској Влади да одустане од истовременог решавања оба питања, него да се прво потпише споразум, а питање Патријаршије може да буде решено седам до осам дана доцније.¹⁰²⁰ Међутим, највише што је Никола Пашић желео да изађе у сусрет овим молбама јесте било остављање могућности да се у томосу не помене признавање васпостављања

¹⁰¹⁵ Дерконска митрополија налази се у предграђу Цариграда (историјски Сан Стефано, данашњи Јесилкои)

¹⁰¹⁶ Герман V (у свету Георгије Кавакопулос), хиротонисан је за епископа 1867. године, а на патријаршијски престо дошао након смрти Јоакима III, 1913. године. М. Шкаровски, *Константинопољска патријаршија и њени односи са Руском и Бугарском православном црквом у периоду од 1917. до 1950. године*, <https://svetosavlje.org/konstantinopoljska-patrijarsija-i-njeni-odnosi-sa-ruskom-i-bugarском-pravoslavnom-crkvom-u-periodu-od-1917-do-1950/#note1> (приступљено 14. августа 2023. године).

¹⁰¹⁷ *Писмо Милана Ђорђевића Николи Пашићу од 20. маја/2. јуна 1914. године*. ДАС, МИД-ПО, 1914, ролна микрофилма бр. 424, П III/7.

¹⁰¹⁸ *Телеграм Милана Ђорђевића Николи Пашићу од 23. маја/5. јуна 1914. године*. ДАС, МИД-ПО, 1914, ролна микрофилма бр.424, П III/7.

¹⁰¹⁹ *Писмо Николе Пашића Милану Ђорђевићу од 24. маја/6. јуна 1914. године* (на полеђини претходног докумената) ДАС, МИД-ПО, 1914, ролна микрофилма бр. 424, П III/7.

¹⁰²⁰ *Телеграм Милана Ђорђевића Николи Пашићу од 23. маја/5. јуна 1914. године*. ДАС, МИД-ПО, 1914, ролна микрофилма бр.424, П III/7.

Патријаршије, док је питање о томе морало да буде решено у исти мах као и питање присаједињења епархија. Тек када би се оба акта спремила, Пашић је био спреман да пошаље Стевановића натраг у Цариград ради финализације преговора¹⁰²¹.

Након што је српска Влада пристала да се питање Патријаршије реши у посебном акту после потписивања договора о епархијама у јужној Србији, изгледало је као да су преговори успешно завршени. Милан Ђорђевић је посетио руског амбасадора да му пренесе захвалност Владе за помоћ и саопшти да је Фанар пристао на све наше захтеве. Амбасадор је изјавио како увек стоји на располагању за све жеље српске Владе и замолио га да Пашићу пренесе честитке поводом васпостављања Патријаршије, за коју је рекао да има велики значај за будућност српског народа. Јављајући ово Пашићу, Ђорђевић га моли да пожуре са предлогом о одликовањима за руског амбасадора и његових чиновника.¹⁰²²

Дана 27. маја /9. јуна 1914. године, Ђорђевић је посетио Патријарха Германа и том приликом је добио честитке од правног саветника Патријаршије, који му је том приликом „као добром хришћанину и пријатељу Патријаршије” указао и на веома тешку материјалну ситуацију у којој се Патријаршија налази. У одговору на ово, Ђорђевић му је рекао да Патријаршија само пожуре са спремањем оба акта, а Стевановић ће чим пре стићи у Цариград и положити у касу тридесет шест хиљада динара на име неплаћене помоћи. Уз то, обећао је и да ће Влади предложити да одмах по пријему оба документа, пошаље и педесет хиљада динара као помоћ за текућу годину.¹⁰²³ Пашић је овај предлог уважио одлучивши да се од Министарства финансија затражи кредит.¹⁰²⁴

Пошто је Васељенска патријаршија тражила да Стевановић пошаље једно писмо којим потврђује да прихвата њихове захтеве, то је и учињено, а писмо је, заједно са предлогом уговора (који је имао само 4 члана, дакле без члана 5 и Стевановићеве формуле о грчким црквено-школским општинама) Патријарху Герману предао Милан Ђорђевић 12/25. јуна 1914. године. Прихватајући поменута документа, Патријарх је изјавио да сматра како је постигнут споразум по оба питања, што ће свој формални облик добити кроз два одвојена акта, као и то да ће, чим иста буду готова, обавестити српско посланство, након чега је потребно да и Српска Црква пошаље писмо којим изјављује жељу да се прогласи за Патријаршију.¹⁰²⁵ Међутим, ово тражење писма Митрополита Димитрија, Пашић је разумео као непотребно и намерно одуговлачење, а додатно незадовољство су уносиле опречне информације из Фанара. Наиме, иако је речено да ће томос бити готов за два дана, а документ о признању Патријаршије за осам дана, сазнало се да још увек није ни именована комисија која треба ово питање да проучи што је изазвало велико незадовољство код Николе Пашића.¹⁰²⁶ Ствар су додатно закомпликовале Аустроугарска и Немачка, интервенисавши код васељенског Патријарха да не пристане на успостављање Српске патријаршије. Како је, 15/28. јуна 1914. године известио Милан Ђорђевић, према ономе што је

¹⁰²¹ Телеграм Николе Пашића Милану Ђорђевићу од 24. маја/6. јуна 1914. године (на полеђини претходног документа). ДАС, МИД-ПО, 1914, ролна микрофилма бр. 424, П III/7.

¹⁰²² Телеграм Милана Ђорђевића Николи Пашићу од 27. маја/9. јуна 1914. године. ДАС, МИД-ПО, 1914, ролна микрофилма бр. 424, П III/7.

¹⁰²³ Телеграм Милана Ђорђевића Николи Пашићу од 27. маја/9. јуна 1914. године. ДАС, МИД-ПО, 1914, ролна микрофилма бр. 424, П III/7.

¹⁰²⁴ Телеграм Николе Пашића Милану Ђорђевићу од 29. маја/11. јуна 1914. године (на полеђини претходног документа). ДАС, МИД-ПО, 1914, ролна микрофилма бр. 424, П III/7.

¹⁰²⁵ Телеграм Милана Ђорђевића Николи Пашићу од 12/25. јуна 1914. године. ДАС, МИД-ПО, 1914, ролна микрофилма бр. 424, П III/7.

¹⁰²⁶ Телеграм Николе Пашића Милану Ђорђевићу од 13/26. јуна 1914. године (на полеђини претходног документа). ДАС, МИД-ПО, 1914, ролна микрофилма бр. 424, П III/7.

он сазнао „са поуздане стране” изгледа да је Аустроугарска понудила сто хиљада круна годишње помоћи у случају да се ствар реши саобразно њеним жељама, но Патријарх је „са индигнацијом одбио ову понуду”.¹⁰²⁷ Иако је Патријарх још једном потврдио како је остао у намери да се српским захтевима изађе у сусрет, десила се нова отежавајућа околност по ток преговора. Наиме, Патријарх је 16/29. јуна 1914. године изјавио да су „због очајног стања отоманских Грка” затворили Патријаршију и да је то сада виша сила која спречава испуњење свих обећања, па чак и потписивање уговора. Описујући лошу ситуацију насталу сукобом са османским властима, Патријарх је рекао да су престали са вршењем светих тајни, да се мртви закопавају без опела и да се не врше сахране, али је и обећао да ће се, чим Патријаршија почне да функционише, на првој седници Светог синода размотрити и брзо решити оба српска питања.¹⁰²⁸ На овоме је и остало пошто ће надолазећи крупни историјски догађаји прекинути преговоре, или боље рећи одложити их на пет година. Они ће 1919. године бити настављени у измењеним околностима и са мало другачијим молбама Српске Цркве потпомогнуте властима нове државе.

Ако погледамо сав рад на обнови Патријаршије, чињен пре Првог светског рата, преговори вођени 1913–1914. године представљају најозбиљнији покушај. Оно што их разликује од свих претходних, односно оно што им је дало бољу позицију јесу политички успеси остварени у балканским ратовима. Укључивањем Старе Србије у оквире наше земље стекла се једна конкретна политичка ситуација на основу које је српска преговарачка страна могла да тражи, прво дозволу за присаједињење епархија у Старој Србији, а уз њу и благослов за васпостављање Патријаршије. У поређењу са овим, сви претходни покушаји, изложени у другом поглављу, показују слабост у виду лишености потпоре државних власти једне самосталне и политички ојачале државе. Стога су они више вршени на неком идејном нивоу, било кроз писање научних дела или давање личног мишљења и предлагање начина како би се то извело, било кроз међусобне расправе, са тек понеким конкретним покушајем кроз интерпелације и дипломатске активности. Примера ради, једна зависна земља попут Кнежевине Србије из времена кризе изазване бугарским Егзархатом, није имала пуно адута у свом тадашњем настојању да избори обнову Пећке патријаршије, због чега је тај покушај, не само доживео неуспех, него је веома глатко одбијен, не стигавши ни да добије обрисе некаквих дужих преговора.

Преговори који су вођени након балканских ратова нису успели због избијања Првог светског рата иако су имали добре изгледе за успешно окончање. Међутим, они су показали да се сва оваква питања, која подразумевају проширивање јурisdикције Српске Цркве и питање њеног ранга, много озбиљније схватају ако последују политичким успесима и територијалном ширењу земље. Управо ово ће бити и главни основ на којем је извршено уједињење Српске православне Цркве и обнова Пећке патријаршије 1920/1924. године. Осим овога, ови преговори су указали и на главне тачке спотицања у постизању споразума са Васељенском патријаршијом, који ће снажно оптерећивати и обновљене преговоре, вођене након Првог светског рата. Било је то питање грчких црквено-школских општина и новчано питање. Прво питање јесте било политичко па је као такво било предмет договора српске и грчке владе, али је Васељенска патријаршија, под изговором духовног старања, ипак хтела да задржи неки вид утицаја на овим просторима. Финансијски момент био је такав да је допуштао различите погледе што је,

¹⁰²⁷ Телеграм Милана Ђорђевића Николи Пашићу од 16/29. јуна 1914. године. ДАС, МИД-ПО, 1914, ролна микрофилма бр. 424, П III/7.

¹⁰²⁸ Телеграм Милана Ђорђевића Николи Пашићу од 17/30. јуна 1914. године. ДАС, МИД-ПО, 1914, ролна микрофилма бр. 424, П III/7.

наравно, доводило до несугласица. Линија преговора исцртана 1913. године, као што ћемо видети, није битније мењана ни у преговорима након Првог светског рата. Предмети српских молби биће исти: благослов за присаједињење политички припојених области (којих је, наравно, било више у односу на преговоре из 1913/1914. године) и благослов за обнављање Патријаршије. Као и претходне преговоре, и ове ће оптерећивати питање новца и грчких црквено-школских општина.

8. 2. Обнављање преговора након Првог светског рата

Са завршетком Првог светског рата и исказивањем намере српских архијереја покрајинских цркава и државних власти Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца јавила се потреба покретања преговора са Васељенском патријаршијом.. Првим кораком у овим преговорима може се сматрати конференција архијереја одржана 18. децембра 1918. Године, на којој је један део представника српских православних епархија иступио са идејом ступања у уједињену аутокефалну Српску Цркву. Исти скуп опомоћио је Архиепископа београдског и Митрополита Србије Димитрија да у споразуму са Краљевском владом упути представку на Велику Цркву поводом тог уједињења.¹⁰²⁹ Други корак представља конференција архијереја одржана 13/26. маја 1919. године у Београду. На њој су биле заступљене све црквене области Краљевине СХС и том приликом је изречено „духовно, морално и административно јединство свих српских православних црквених области“.¹⁰³⁰

Председник Средишњег архијерејског сабора, Митрополит Митрофан, упутио је 12/25. августа 1919. године једно писмо Митрополиту бруском Доротеју, заступнику Патријарха константинопољског. У уводном делу писма изложене су историјско-политичке околности које су у опсег граница наше земље довеле и оне црквене јединице чије духовно поглаварство се налази у Цариграду. За њихово ваљано укључење у уједињену Српску православну Цркву потребан је благослов Васељенске патријаршије.¹⁰³¹ У овом писму укратко су изложени све активности уједињене Српске Цркве које су до момента слања писма биле предузете у циљу уједињења и канонског признања истога. Након што је обавестио Митрополита бруског Доситеја о поменутих активностима, митрополит Митрофан га је умолио да настави започете преговоре са опуномоћеником владе СХС као државним¹⁰³² представником између Васељенске

¹⁰²⁹ Писмо митрополита Митрофана Доротеју бруском од 12/25. августа 1919. године. АСПЦ САС Ф3.

¹⁰³⁰ Записник са треће конференције српских православних архијереја одржане 13/26. маја. АСПЦ САС Ф1.

¹⁰³¹ У писму се каже „Велике Матере Цркве“. Писмо митрополита Митрофана Доротеју бруском од 12/25. августа 1919. године. АСПЦ САС Ф3.

¹⁰³² Односи Краљевине СХС и Турске након Првог светског рата били су веома сложени будући да Краљевина СХС одбила да потпише мировни уговор из Севра не слажући се са износом бившег османског дуга који је требало да плаћа као једна од наследница бившег Османског царства. Због овога су званични дипломатски односи између ове две земље успостављени тек 1926. године. Ипак, приликом постављања савезничких високих комесара у Цариграду био је делегиран и представник Краљевине СХС који је незванично и неформално контактирао са турским властима. Октобра 1919. године у Цариград је упућен Радомир Шапоњић у својству цивилног делегата Министарства спољних послова. Ова пракса да послове посланства у Цариграду обавља делегат Краљевске владе у својству отправника цивилних послова задржаће се све до успостављања дипломатских односа 1926. године, када је *Уговор о миру и пријатељству између Краљевине СХС и Турске* прво потписан 28. 10. 1925. године у Анкари, да би

патријаршије и Српске Цркве.¹⁰³³ Ваља нагласити да је међу српским свештенством постојало потпуно другачије гледиште, према којем за уједињење Српске православне Цркве није била потребна никаква дозвола Васељенске патријаршије. У „Веснику”, гласилу Свештеничког удружења, прота и професор Милош С. Анђелковић негодује што још увек (мај. 1919. године) није решено питање јединства Српске Цркве иако је крвљу постигнуто оно државно, из кога мора да следује и оно црквено. Сматрајући да слободу не треба ни од кога да тражимо јер је санкционисана српском крвљу и вољом Божијом, него Београд као српска метропола треба да сазове сабор представника свих покрајинских цркава, прокламује духовно јединство и да после само обавесте све православне цркве „са напоменом да то једноставно изволе примити к знању”.¹⁰³⁴ Међутим, јерахија, која је уз државне структуре имала одлучујућу реч, није овако мислила. Напротив, Митрополит Митрофан је послао још једно писмо Митрополиту Доротеју накнадно га обавестивши да је одлуку архијереја од 13/26. маја 1919. године, према којој све српске православне црквене јединице ступају у уједињену Српску православну Цркву, прихватила и Краљевска влада Краљевине СХС и да је у „Службеним новинама” те краљевине 15/28. августа 1919. године изашла *Уредба о устројству Средишњег Архијерејског Сабора Уједињене Српске Православне Цркве*. Том приликом је послат и један примерак „Службених новина”.¹⁰³⁵

Седница архијереја, одржана 12/25. маја 1919. Године, одлучила је да чланови дипломатске мисије буду прота Стеван Димитријевић, ректор Призренске богословије, др Чедомир Митровић, професор црквеног права и др Емилијан Пиперковић, тадашњи лични секретар Митрополита Димитрија. Такође, према жељи епископата од стране православне Цркве у Босни и Херцеговини мисији је придодат и Саво Љубибратић, народни посланик и сенатор из Сарајева.¹⁰³⁶ Тада је одлучено да се умоли влада Краљевине СХС да дипломатској мисији за преговоре са Цариградом додели још двојицу стручњака и да се на тај начин формира црквено-државна делегација.¹⁰³⁷ Поред наведених лица делегацију су чинили још дипломата Панта Гавриловић, тадашњи посланик Владе Краљевине СХС у Каиру и Тенко Поповић, народни посланик.¹⁰³⁸

8. 3. Ток обновљених преговора

Панта Гавриловић је стигао у Цариград 6. августа 1919. године, а сутрадан се састао са осталим члановима мисије, који су му предали упутства са пуномоћством Њ. К. Височанства престолонаследика Александра, писма Министарства вера као и писма Патријарха Димитрија.

1. 2. 1926. године био и ратификован у истом месту. Опширније D. Todorović, „Stav Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca prema mirovnom ugovoru sa Turskom u Sevru 1920. godine”, *Istorija XX veka* 11 (1970), 231-270 и Т. Župančić, „Poslanstvo Kraljevine Jugoslavije u Turskoj – Carigrad i Ankara”, *Arhiv* 2 (2004), 9–24.

¹⁰³³ Писмо митрополита Митрофана Доротеју брусом од 12/25. августа 1919. године. АСПЦ САС Ф3.

¹⁰³⁴ „Јединство српске цркве”, *Весник* 3 (4. мај 1919), 3.

¹⁰³⁵ Писмо митрополита Митрофана Доротеју брусом од 16/29. августа 1919. године. АСПЦ САС Ф3. У почетку преговора са Васељенском патријаршијом била је могућа непосредна кореспонденција двеју цркава. Међутим, држава је успоставила своју контролу прописујући да се сва општења са Васељенском патријаршијом имају одвијати посредством Министарства вера. Писмо Министарства вера Средишњем архијерејском сабору од 13. маја 1920. године. АСПЦ САС Ф3.

¹⁰³⁶ Записник са седнице архијереја одржане 25. маја 1919. године. АСПЦ САС Ф1.

¹⁰³⁷ Записник са седнице архијереја одржане 25. маја 1919. године. АСПЦ САС Ф1.

¹⁰³⁸ Записник шесте седнице конференције српских архијереја држане 13/26. маја 1919. године. АСПЦ САС Ф 1.

Након што је прикупио основне податке о саставу Синода и стању у Патријаршији, 9. августа у Фанар је послат Тома Поповић како би званично обавестио заступника Патријарха о приспећу делегације, те утврдио термин првог састанка. Овом приликом заступник Патријарха тражио је да се унапред достави говор којим ће се Панта Гавриловић обратити.¹⁰³⁹ Церемонијална добродошлица била је нарочито свечана што је очима српског посланика било виђено као жеља заступника Патријарха, Митрополита Доротеја, у том тренутку најозбиљнијег кандидата за патријаршијски престо¹⁰⁴⁰, да искористи прилику за лично истицање, на шта је наш делегат известио да му „није нимало непријатно јер ми може бити само од користи”.¹⁰⁴¹ Државно-црквено посланство Краљевине СХС и СПЦ такође је констатовало да Синод, на челу са Митрополитом Доротејем, има изузетно пријатељско држање према нашој ствари. И током разговора, као и у каснијем одговору Митрополит Доротеј се трудио да истакне искрено добро расположење, како његово, тако и Светог синода, те намеру да се српској делегацији жеље испуне.¹⁰⁴² Пажњи наших делегата није измакла ни чињеница да су сви учесници преговора (три члана Светог синода са првим секретаром), као и разни чланови Патријаршије који су нашу делегацију дочекали на првом спрату носили камилавке. На крају овог сусрета десила се и једна ситуацију као српски делегат помиње као „малу нетактичност” од стране Мешовитог савета. Наиме, у моменту када се наше посланство опраштало од Митрополита Доротеја, дотрчао је један секретар да поменутом саопшти како Мешовити савет такође жели да учествује у преговорима. Међутим, одговор Панте Гавриловића био је такав да је подсетио заступника Патријарха како је он опуномоћен да преговара са Великом Црквом, коју представља заступник Патријарха са Синодом, те ако је њима у било чему потребно мишљење Мешовитог савета, то ће са наше стране бити третирано као чисто унутрашња ствар Васељенске патријаршије.¹⁰⁴³

Узвратна посета заступника васељенског Патријарха десила се 15. августа 1919. године, а том приликом највише је било говора о стању у којем се Васељенска патријаршија налазила у моменту вођења преговора. Везе са Портом биле су у прекиду, а Фанар је у текућим пословима заобилазио државне власти обраћајући се директно комесарима¹⁰⁴⁴ савезничких сила. Велики проблем за Васељенску патријаршију представљала је непослушност неких малоазијских митрополита које заступник Патријарха није могао казнити нити сменити. Оно што је за српску делегацију било од највеће важности јесте стање ваканције које није дозвољавало да се изда томос будући да заступник Патријарха није могао да га потпише. Међутим, разговор је обављен у оптимистичном духу пошто је заступник Патријарха изнео гледиште да ће молба Српске Цркве деловати стимулативно на убрзање избора новог Патријарха који би имао историјску

¹⁰³⁹ Текст иницијалног обраћања на српском и на француском језику у АЈ 69-10-24.

¹⁰⁴⁰ Намесник васељенског патријарха ипак неће дочекати избор патријарха. Преминуо је 18. марта 1921. године. *Писмо Министарства спољних послова Министарству вера од 20. марта 1921. год.* АЈ 69-10-24.

¹⁰⁴¹ *Писмо Панте Гавриловића Министарству иностраних дела од 13. августа 1919. године.* АЈ 69-10-24.

¹⁰⁴² *Одговор митрополита Доротеја на српском језику.* АЈ 69-10-24.

¹⁰⁴³ *Писмо Панте Гавриловића Министарству иностраних дела од 13. августа 1919. године.* АЈ 69-10-24.

¹⁰⁴⁴ Политичка ситуација у Цариграду била је веома сложена. Наиме, од новембра 1918. године до октобра 1923. године Цариград је био окупиран од стране снага Велике Британије, Француске и Италије. Према одредбама мировног уговора из Мудроса који су у новембру 1918. године потписале Велика Британија у име сила победница и Османско царство, силе победнице су власт у окупираним областима спроводиле преко нарочитих комесара. Према уговором није било предвиђено присуство савезничких оружаних снага у самом Цариграду оне су ипак размештене по граду 13. новембра 1918. године што је био почетак фактичке окупације, а 20. марта 1920. године окупација је званично призната. За више видети Nur Bilge Criss, *Constantinople under Allied Occupation 1918–1923*, Brill Academic Publishers, 1999, 2-3.

важност будући да би се извршио без учешћа османских власти.¹⁰⁴⁵ У извођењу овог плана рачунало се на помоћ краљевских влада, независних цркава Србије и Грчке, као и на благонаклоно држање савезничких комесара. У овом разговору заступник Патријарха изразио је наду да ће у избору новог Патријарха моћи да рачуна на гласове митрополита из оних епархија које су после балканских ратова ушле у састав Србије и Грчке, као и на гласове митрополита из Босне и Херцеговине иако ни са Грчком ни са Српском Црквом положај ових епархија није регулисан путем томоса. У тадашњим приликама, нарочито због великог притиска који је на Васељенску патријаршију вршила Порта, гласови ових митрополита били би тим драгоценији, а Фанар унапред рачунао на пријатељско држање влада државâ у чијим границама су се наречене епархије нашле.¹⁰⁴⁶ Другим речима, од световних власти се очекивало да изврше утицај на митрополите у областима које су још увек биле под јурисдикцијом Цариграда. Ово би значило да са територије Краљевине СХС право гласа има осам митрополита. Разумљиво да на оваква очекивања заступника Патријарха преговарачка мисија Краљевине СХС у том тренутку није могла да каже ништа конкретно осим да обећа како ће о овим намерама Фанара да обавести Краљевску владу и да искаже личну добру вољу и добро расположење према изнесеној идеји.¹⁰⁴⁷ Математички речено, у овој једначини са избором новог васељенског Патријарха непознату је представљао став владе у Атини. Након разговора од 15. августа 1919. године српски посланик је јавио из Цариграда да му у том тренутку није било јасно чак ни то да ли би интерес атинске владе био попуњавање патријаршијског престола или продужење стања његове упражњености. О утицају атинске владе јасно је говорило сазнање до којег је наше посланство у Цариграду дошло, а тичало се прекида односа са Портом. Наиме, овај прекид није био инициран ни са стране Фанара ни са стране Порте, него је инициран од стране Ефтимиоса Канелопулоса, комесара грчке владе. Како је српском посланику речено, Фанар се убрзо покајао, што је послушао Канелопулоса пошто су се одмах осетиле последице прекида, али се назад није могло. Будући да је српска делегација одмах схватила колики је утицај атинске владе на прилике које се директно тичу захтева Српске Цркве и Краљевине СХС, замољено је Министарство спољних послова да нареди отправнику послова у Атини да телеграфски у Цариград доставља сва сазнања релевантна за посао српске преговарачке мисије.¹⁰⁴⁸ У међувремену Свети синод је пробао да нађе неки пример издавања томоса у периоду ваканције, не само у Васељенског него и у другим патријаршијама те саопштио нашем посланству да такав преседан није пронађен.¹⁰⁴⁹

Почетак преговора суштински се десио тек 18. августа 1919. године. Овом разговору су присуствовали први секретар Синода и народни посланик Тома Поповић. Тема првог разговора био је састав преговарачког тима као и динамика преговора. Српска страна је предлагала да се састанци у Патријаршији одвијају два пута недељено, али је заступник Патријарха то прихватио само начелно изговарајући се количином посла због несређених прилика и наступајућим празницима, те рекавши унапред да ће се од ове динамике повремено одступати. Српско посланство одмах је на првом састанку наступило са ставом о великој нужности што скоријег црквеног уређења, нарочито због великог територијалног проширења и много новог иноверног елемента. Због овога је изразило наду да ће Патријаршија што скорије добити свог поглавара,

¹⁰⁴⁵ После пада Цариграда султани су се сматрали наследницима византијских царева па су задржали право да са листе предложених патријарха елиминишу оне које су сматрали неподобнима, као и право инвеституре новоизабраног патријарха.

¹⁰⁴⁶ Писмо Панте Гавриловића Министарству иностраних дела од 6. августа 1919. године. АЈ 69-10-24.

¹⁰⁴⁷ Писмо Панте Гавриловића Министарству иностраних дела од 6. августа 1919. године. АЈ 69-10-24.

¹⁰⁴⁸ Писмо Панте Гавриловића Министарству иностраних дела од 6. августа 1919. године. АЈ 69-10-24.

¹⁰⁴⁹ Писмо Панте Гавриловића Министарству иностраних дела од 19. августа 1919. године. АЈ 69-10-24.

али исто тако нагласило да ће у супротном „тражити начин који ће задовољити садашње прилике и касније бити потврђен томосом.¹⁰⁵⁰

Дана 27. августа 1919. године одржан је састанак са пуномоћницима Светог синода, на којем је Митрополит кизички Константин изјавио да Велика Црква радо признаје уједињење покрајинских цркава Карловачке и Црногорске са Српском Црквом јер оне на то имају неоспорно право, али да би се то уједињење поменуло у томосупотребно је да Свети синод у рукама има писма ових двеју цркава у којима оне о нареченом уједињењу извештавају Васељенску патријаршију. Што се тиче епархија у Босни и Херцеговини, Митрополит визијски Антим рекао је да су оне „у пракци доиста независне”, али да су номинално, захваљујући споразуму са Аустроугарском, део Васељенске патријаршије. Њихово присаједињење унеће се у томос чим Патријаршија добије званичан акт да су територије ових епархија у саставу Краљевине СХС. Исти поглед Митрополит је имао и на далматинске епархије. Одговор српске стране био је да је Краљевина СХС већ одавно призната, да су епархије далеко од граница нове аустријске државе, те да ће мир који би ускоро требало да буде потписан¹⁰⁵¹ пре завршетка ових преговора пружити Патријаршији податке потребне за томос.¹⁰⁵² На овом састанку представници Васељенске патријаршије покушали су да на дневни ред ставе, за њих два јако важна питања: питање грчких црквено-школских општина и питање активних епископа („живих титулара”) епархија које су припале Краљевини СХС. За ове општине речено је како их је Патријаршија сачувала кроз векове невоља, те не би ни сада да их остави без заштите док је за грчке епископе на челу епархија за које се тражи канонски отпуст предложено да се оставе на својим местима до њихове смрти. Одговор нашег посланства је био да је питање црквено-школских општина политичке природе те је као такво у домену разговора влада у Београду и Атини док споразум који је предмет преговора има искључиво црквени карактер. Што се тиче питања епископа, српска делегација га је сматрала решеним, тим пре што су већ биле одређене и суме за њихове пензије.¹⁰⁵³

Пошто је тражена писана сагласност¹⁰⁵⁴ митрополија Карловачке и Црногорско-приморске, те Цркве у Босни и Херцеговини, најпре је Средишњи архијерејски сабор сакупио и доставио Министарству вера шеснаест оригиналних изјава¹⁰⁵⁵ чланова Великог управног просвјетног савјета у Сарајеву, као и акт самога Савјета у предмету отцепљења Српске Цркве у Босни и Херцеговини од Васељенске патријаршије, те присаједињења Српској православној Цркви Краљевине Србије.¹⁰⁵⁶ Због несигурних и неуредних поштанских веза одлучено је да резултате досадашњих преговора Краљевској влади саопшти један од чланова мисије, др Чедомир Митровић, који би као курир био упућен пут Београда, а преко њега би и Влада могла да достави даље инструкције као и писма независних цркава и далматинских епископија.¹⁰⁵⁷

¹⁰⁵⁰ Писмо Панте Гавриловића Министарству иностраних дела од 19. августа 1919. године. АЈ 69-10-24.

¹⁰⁵¹ Споразум у Сен Жермену потписан је 10. септембра 1919. године.

¹⁰⁵² Писмо Панте Гавриловића председнику Министарског савета од 28. августа 1919. године. АЈ 69-10-24.

¹⁰⁵³ Писмо Панте Гавриловића председнику Министарског савета од 28. августа 1919. године. АЈ 69-10-24.

¹⁰⁵⁴ Писмо Министарства вера Средишњем Архијерејском Сабору од 13. септембра 1919. године. АЈ 69-10-24.

¹⁰⁵⁵ Изјаве у АЈ 69-10-24. Текст изјаве: „Позивом на допис тога Савјета број 317 из 1919. од 19. јула 1919. године шаљем свој писмени пристанак као члан тога Савјета, да Савјет може дати званично пристајање да се српска православна црква у Босни и Херцеговини може отцијепити од матице Источно-Православне Цркве у Цариграду и припојити Српско-Православној цркви митрополије Београдске”.

¹⁰⁵⁶ Писмо Средишњег Архијерејског Сабора Министарству вера од 20. августа 1919. године. АЈ 69-10-24.

¹⁰⁵⁷ Писмо Панте Гавриловића Министарству иностраних дела од 3. септембра 1919. године. АЈ 69-10-24.

Став Васељенске патријаршије по питању далматинских епархија изнесен је на састанку одржаном 1. септембра 1919. године. Синодски пуномоћници су изјавили да иако те епархије припадају Буковинској аутокефалној Цркви, њихов је положај довољно независан да Велика Црква може унети у свој акт примање знању њихово присаједињење Српској Цркви. У овом мишљењу утврдило их је и „Црквено право” Никодима Милаша, које су том приликом консултовали. Једино што је потребно да би се цела ствар повољно решила по Српску Цркву јесу писма тамошњих епископâ или намесникâ којима Васељенску патријаршију извештавају о уједињењу са Српском Црквом.¹⁰⁵⁸ Васељенска патријаршија искористила је ове преговоре да укаже на тренутне проблеме са којима се суочавала и посредством преговарачке мисије затражи помоћ од државних власти Краљевине СХС. Тако је последњих дана септембра, намесник васељенског Патријарха, Митрополит бруски Доротеј, послао једну молбу, тачније апел Српској Цркви, у којем је изложио тешко стање своје пастве која страховито страдава од турских власти због чега су, поред осталих умољени и Српска Црква и Митрополит Димитрије „да подигну свој глас у корист спасавања овамошњих хришћана који се и данас тамане и учини да једном коначно стану на пут овоме страшном стању они који су у могућности да то учине”.¹⁰⁵⁹

Сви акти који су путем краљевског посланства у Цариграду, односно Министарства иностраних дела, стизали пред Средишњи архијерејски сабор узимани су у „проучавање и расправу”.¹⁰⁶⁰

Специфичан део преговора вођених са Васељенском патријаршијом представљало је новчано питање. Заправо, у првој фази преговора оно није уопште помињано, као ни питање уздигнућа уједињене Српске Цркве у ранг Патријаршије, него је говорено искључиво о питању присаједињења епархија под надлежношћу Цариграда. Било је јасно да ће евентуално закључивање споразума бити праћено новчаним давањима, али проблем је био у томе што чланови српске мисије нису знали ни колико Фанар очекује нити колико је Краљевска влада спремна да издвоји. Зато су од Владе затражене хитне инструкције. Преговарачка мисија је, претражујући акта Министарства иностраних дела о преговорима са Васељенском патријаршијом вођеним још 1914. године, дошла до сазнања да је Драгомир Стевановић, краљевски посланик, био овлашћен да пристане на годишњу помоћ од педесет хиљада франака до полагање укупне суме од осамсто хиљада франака.¹⁰⁶¹ Осим ове суме, у моменту вођења преговора постојала су дуговања Васељенској патријаршији на име редовне годишње помоћи у

¹⁰⁵⁸ Писмо Панте Гавриловића Министарству иностраних дела од 2. септембра 1919. године. АЈ 69-10-24

¹⁰⁵⁹ Писмо митрополита бруског Доротеја (у преводу на српски језик) митрополиту Димитрију од 28. септембра 1920. године. АЈ 69-10-14. Један примерак писма, такође у српском преводу, налази се у АЈ 69-1-1. Свети архијерејски синод примио је овај апел намесника васељенског престола и размотрио га на седници одржаној 9/22. децембра 1919. године у току Треће конференције архијереја одлучивши да се умоли Краљевска влада да са своје стране учини све што може не би ли се учинио крај гоњењу хришћана у Малој Азији. Писмо Светог Архијерејског Синода министру вера од 9/22. децембра 1919. године. АЈ 69-10-24

¹⁰⁶⁰ Писмо Министарства иностраних дела Министарству спољних послова од 27. новембра 1919. године. АЈ 69-10-24.

¹⁰⁶¹ Како видимо из архивске грађе, у преговорима вођеним 1913. и 1914. године договорена годишња субвенција била је педесет хиљада динара, а износ капиталисане суме 800 хиљада динара. Разлог зашто Панте Гавриловић мило динара помиње франак јесте што је у међувремену дошло до слабљења српске валуте. Наиме, први модерни српски динар искован 1875. године за време владавине краља Милана имао је исту вредност као швајцарски и тадашњи француски франак, а такође и као све друге монете ондашње Европе које су коване по стандардима Латинске новчане конвенције. Будући да је представљао стабилну, конвертибилну и светски признату монету прихватан је на широком простору, од царске Русије, па до држава у Северној и Јужној Америци. Након оснивања Краљевине СХС динар је задржан као валута, али због инфлације која је дошла његова вредност је била доста слабија него вредност динара из времена претходне државе. Р. Мандић, „Динар”, *Динар* 1, Београд 1996, 5.

износу од дванаест хиљада франака за последњих „осам или девет” година као и дуговања Србији присаједињених епархија.¹⁰⁶² У односу на преговоре вођене 1914. године, потраживања Српске Цркве била су утолико већа што је Васељенска патријаршија лишавана и прихода који јој је исплаћивала Аустроугарска за босанскохерцеговачке епархије. Уз то, очекивало се и новчано потраживање и за део струмичке епархије, одвојен од бугарске територије. Међутим, све ово су биле калкулације наше преговарачке мисије будући да Фанар ниједним својим гестом ни речју није дао наговештај очекиване суме. Припремајући се за стављање новчаног питања на дневни ред преговора српско посланство се обратило комесару грчке владе, Канелопулосу, молећи га да утиче на Фанар како ово питање не би добило карактер погодбе закључене на чисто материјалној основи.¹⁰⁶³ Ипак, финансијски моменат и те како је представљао важну ставку у преговорима. Састанку који је одржан 20. октобра 1919. године присуствовала су и три члана Мешовитог савета који су изнели захтеве Патријаршије узимајући као основ годишњи приход од изгубљених епархија. Полазна тачка им је била ранији договор са Драгомиром Стевановићем о педесет хиљада франака. Потраживања за босанско-херцеговачке епархије била су 40 020 франака. Према њиховој рачуници, капитал који годишња рента од 90 020 франака представља, рачунајући 4% интереса, био би 2 250 500 франака. Осим тога, израчунали су да сума свих неисплаћених дугова према Васељенској патријаршији износи 313 368, 60 франка, што даје износ 2 564 500 франака, од којег је Патријаршија вољна, заокруживања ради, да одбије 64 500 франака. На крају излагања подвучено је да одвајањем епархија у старој Србији, Босни и Херцеговини, те Македонији, Васељенска патријаршија губи два и по милиона франака и да јој толико треба надокнадити „ако наша држава жели притећи јој у помоћу садашњим, за велику цркву тешким приликама”.¹⁰⁶⁴ За ово потраживање је представник Српске Цркве рекао да је погрешно, те потражиоце подсетио на изјаву са прошлог састанка да Васељенска патријаршија нема право ни на какво потраживање за изгубљене епархије које је Србија оружјем придобила, а да је једино утемељено потраживање дуга по основу неисплаћене помоћи од дванаест хиљада франака годишње. Све остало је само морална обавеза Српске Цркве и државе. После дужег претресања овог питања, Митрополит еноски Јоакин који је водио преговоре испред Васељенске патријаршије, прихватио је снижавање суме на милион и по франака.¹⁰⁶⁵ Иако је видно да се српска преговарачка мисија са много такта односила према финансијском моменту пазећи да цела ствар не добије обрису трговине, ипак је овај моменат доспео и до српске јавности изазивајући велика негодовања¹⁰⁶⁶.

Српска преговарачка мисија при Васељенској патријаршији унапред је саставила један нацрт споразума да би се, уколико преговори буду успешно завршени, исти могао што пре дати

¹⁰⁶² Писмо Панте Гавриловића Министарству иностраних дела од 31. августа 1919. године. АЈ 69-10-24

¹⁰⁶³ Писмо Панте Гавриловића Министарству иностраних дела од 31. августа 1919. године. АЈ 69-10-24

¹⁰⁶⁴ Писмо Панте Гавриловића Министру председнику од 23. октобра 1919. године. АЈ 69-10-24.

¹⁰⁶⁵ Писмо Панте Гавриловића Министру председнику од 23. октобра 1919. године. АЈ 69-10-24.

¹⁰⁶⁶ У „Веснику” читамо да су преговори са Васељенском патријаршијом добили један камен спотицања, а то је новац. Краљевина СХС, каже се у тексту, због исцрпљености ратом, али и због незалагања моћних савезника да се добије ратна одштета, није у могућности да исплати неку озбиљнију суму, а „велике уцене бацају ружну слику на нашу мајку Цариградску Цркву”, којој се даје на знање да је прошло време средњовековних анатама и да самостална српска држава сама може да прогласи и самосталну Цркву без икакве новчане надокнаде. „Црквени преглед”, *Весник* 35 (7. децембар 1919), 3. Из писања „Јединства” сазнајемо да се преговарачка мисија обратила једним штурим коминикеом (у архивској грађи није могуће наћи овај документ) из којег из се може закључити само то да је Цариградска патријаршија спремна да изађе у сусрет нашим молбама, али уз одговарајућу материјалну надокнаду. Аутор текста пред јавност износи претпоставку да је та надокнада сигурно нескромна („ко познаје фанаристе знао је одма шта ће бити сметња да се успостави Пећка Патријаршија”) чим је наше посланство тренутно прекинуло преговоре. „Конференција епископа”, *Јединство* 165 (4. децембар 1919), 1.

на разматрање Светом синоду у Цариграду. Овај нацрт послат је краљевској влади на увид и евентуалну допуну или измену. Очекујући да до краја преговора место васељенског Патријарха буде упражњено, овај акт назван је *Синодски праксис*, уз обавезу (на крају првог члана) да исти буде замењен томосом чим се избор васељенског Патријарха изврши.¹⁰⁶⁷ Овај нацрт прослеђен је и представницима Васељенске патријаршије крајем октобра 1919. године, а пуномоћници Синода размотрили су га на седницама држаним 23. и 28. октобра. *Нацрт* није усвојен, него су учињене примедбе и следећег дана, 29. октобра, измењени предлог споразума је враћен српској преговарачкој мисији. Из члана три избачено је све што је било прецизније формулисано о српској црквеној управи и обнављању Пећке патријаршије, а у предлог је унето и обавезно помињање у диптисима васељенског Патријарха. Убачен је члан четири, који се тицао грчких црквено-школских општина иако је став преговарачке мисије био да је то политичко питање, те да не треба да буде третирано у оквиру преговора о уједињењу Српске Цркве. Такође, прецизирана је и сума од милион и петсто хиљада франака која би се исплатила одмах по потписивању споразума.¹⁰⁶⁸ Узевши у разматрање учињене измене, делегати Краљевске владе сачинили су нови нацрт и послали га пуномоћницима Синода 31. октобра 1919. године, а ови су га размотрили на седници одржаној наредног дана. Осим члана 4, као и тачно одређене суме од милион и по франака, сви захтеви су прихваћени. Ипак, посланство није могло да прихвати никакву обавезу по питању грчких црквено-школских општина, као ни о траженој суми оставивши Краљевској влади „да она сама одреди границе попуштања са наше стране у реченим захтевима”.¹⁰⁶⁹ Осим тога, Панта Гавриловић Министарству иностраних дела изнео је своје виђење ствари приметивши да је Патријаршија нарочито осетљива по питању грчких црквено-школских општина, тим више што се чланови Синода плаше да им се касније не пребаци занемаривање јелинских осећања. Будући да је од овога могло да се доведе у питање цело уједињење, Гавриловић је предложио Краљевској влади да се ова ствар „у дефинитивном питању спомене са неколико речи које би њих задовољиле, а у исто време биле без практичних последица по нас”.¹⁰⁷⁰

Извештај који је из Цариграда стигао пред Краљевску владу сматран је повољним, па је она 1. новембра 1919. године констатовала да су постигнути жељени услови и да се дошло до тачке када се договор начелно може сматрати закљученим, о чему је 12. новембра обавештен и Средишњи архијерејски сабор.¹⁰⁷¹ Ипак, дискусија, која је продужена на састанцима одржаним 15. и 20. новембра 1919. године, показала је да неки детаљи преговора још нису утаначени. Као проблематично, јавило се питање обнове Српске патријаршије. Оно је уведено у дискусију предлогом нацрта споразума у члану 3 након чега се, према извештају посланика Панте Гавриловића, 9. новембра 1919. године састао Свети синод, а „држање патријаршијских пуномоћника знатно променило”. На састанку одржаном 15. новембра 1919. године

¹⁰⁶⁷ Писмо Панте Гавриловића Министарству иностраних дела од 31. августа 1919. године. АЈ 69-10-24

¹⁰⁶⁸ Писмо Панте Гавриловића Министарству иностраних дела од 31. октобра 1919. године. АЈ 69-10-24

¹⁰⁶⁹ Писмо Панте Гавриловића Министарству иностраних дела од 3. новембра 1919. године. АЈ 69-10-24

¹⁰⁷⁰ Писмо Панте Гавриловића Министарству иностраних дела од 3. новембра 1919. године. АЈ 69-10-24

¹⁰⁷¹ Међутим, на Трећој конференцији архијереја која је заседала у првој половини децембра 1919. године у Сремским Карловцима, на овај предлог споразума су изнети неки приговори. На првом месту, окупљени архијереји су тражили да се у коначном споразуму прецизира да се све три аутокефалије добровољно удружују у једну вишу црквену област без утапања, а као друго, да се наша Црква нипошто не одриче свога права на обнову Патријаршије. Такође, у члану 5, према предлогу архијерејске конференције, требало је прецизирати да свота исплаћена Васељенској патријаршији након потписивања синодске одлуке буде коначна, односно да нема више никаквих исплата, ни пре ни после издавања томоса. Д. Периф, *Организација, устројство и рад на законодавству*, 166-167.

митрополити кизички Константин и визијски Антип изјавили су да се о обнови Српске патријаршије не говори ни у пуномоћству које је српска влада дала Панту Гавриловићу нити у писму Митрополита Димитрија, а да питање није навео ни сам Панта Гавриловић у бази за преговарање предатој пре отварања преговора. На крају су представници Васељенске патријаршије истакли како је за то питање надлежан искључиво Свети синод и да је потребно да му се као таквом обрати Српска Црква директно.¹⁰⁷² Из овога је српска страна закључила да представници Васељенске патријаршије ово питање не желе сада да третирају и да им је циљ његово преношење га на други терен. У подужем разговору које је трајао од 15 до 18 часова, посланство Краљевине СХС остало је при своме ставу издвајајући свако мешање Српске Цркве, те истичући да се од ње не може захтевати непосредно обраћање Фанару будући да она од Велике Цркве ништа и не тражи. Стога је остало на томе да се цео предлог поднесе на разматрање Светом синоду, али да се пре тога на дискусију стави новчано питање. Како је већ било прошло 18 часова, договорено је да се новчани аспект размотри на новом састанку 20. новембра 1919. године. И на овом заседању поменуло се питање грчких црквено-школских општина, што је наша делегација сматрала решеним. Међутим, представници Патријаршије инсистирали су на томе да ово питање уђе у споразум макар и као траг о њиховом заузимању, тј. као помен да је дотично питање макар пренесено владама у Београду и Атини. Ово питање било им је јако важно јер нису хтели да напусте своју позицију заштитника јелинизма, те би на овај начин Патријаршија избегла да буде издајник у очима јелинског света јер би ово питање било пренесено на владу. Ипак, иако је лично сматрао да једно овако питање, нарочито решено на необавезујући начин по Краљевину Срба, Хрвата и Словенаца, никако не би смело да буде предмет спотицања при тако важној ствари, Панта Гавриловић није дао пристанак изговарајући да је питање већ решено, али давши обећање да ће захтев бити прослеђен министарству.¹⁰⁷³

Дана 26. новембра 1919. године краљевског делегата у Цариграду посетио је заступник васељенског патријарха обавештавајући га да је добио телеграм црногорске владе са потписом Пламенца, у којем се протестује против обнове Пећке патријаршије и наглашава како Црна Гора као независна држава, као и црногорска Црква неће признати то обнављање. Став Васељенске патријаршије по овом питању био је такав да се на поменути телеграм уопште не одговара.¹⁰⁷⁴ Иако су ови преговори вођени далеко од Краљевине СХС, јавност у њој није остала ускраћена за најбитније информације које су се преговора тицале. Лист „Политика” обавестио је читаоце у Краљевини СХС да је између делегата Српске Цркве и представника Васељенске патријаршије постигнут договор којим се признаје уједињење Српске православне Цркве и да је одређена сума од једног и помилиона франака на име надокнаде Фанару. Са друге стране, Фанар је изјавио да ће благонаклоно гледати на обнављање српске Пећке патријаршије. Добро упућени новинар на крају обавештава читаоце да ће се питање грчких општина решити накнадно између наше и грчке владе.¹⁰⁷⁵ Вест су преузели и други листови попут „Весника”.¹⁰⁷⁶

Преговори су коначно¹⁰⁷⁷ завршени 18/31. марта 1920. године, када је са Васељенском патријаршијом потписан споразум који се састојао од четири члана.¹⁰⁷⁸ На почетку споразума је

¹⁰⁷² Писмо Панте Гавриловића Министарству иностраних дела од 16. новембра 1919. године. АЈ 69-10-24

¹⁰⁷³ Писмо Панте Гавриловића Министарству иностраних дела од 16. новембра 1919. године. АЈ 69-10-24

¹⁰⁷⁴ Писмо Министарства спољних послова Министарству вера од 29. новембра 1919. године. АЈ 69-10-24.

¹⁰⁷⁵ „Пећска патријаршија. Споразум између наше цркве и Васељенске Патријаршије”, *Политика* 8 (9. децембар 1919), 1.

¹⁰⁷⁶ „Црквени преглед”, *Весник* 36 (14. децембар 1919), 3.

¹⁰⁷⁷ Ваља напоменути да је дужина трајања преговора од преко шест месеци створила прилично незадовољство код Владе, у тој мери да се у парламентарним круговима, према писању „Политике” говорило чак и озамењивању

историјски осврт, који започиње скорашњим догађајима.¹⁰⁷⁹ Наиме, наведено је како су балканским ратовима 1912. и 1913. Године, те Великим ратом (1914–1918) у састав наше државе ушле и епархије које под јурисдикцијом Васељенске патријаршије, а то су: Скопска, Рашко-призренска, Дебарско-велешка, Пелагонијска, Преспанско-охридска, један део Воденске митрополије и Полеанске (Дојранске) епископије. Ове епархије ушле су у састав Србије Букурешким миром као и српско-грчким споразумом закљученим у Београду 3/16. августа 1913. године. Такође, према одредбама Нејског уговора о миру¹⁰⁸⁰ од 27. новембра 1919. године у границама Краљевине СХС нашла се и Струмичка митрополија. Митрополије на тлу Босне и Херцеговине (Дабробосанска, Захунско-херцеговачка, Зворничко-тузланска и Бањалучко-бихаћка) постале су делом новостворене државе следствено одребама мировног уговора са Аустријом, ратификованог у Сен Жермену 10. септембра 1919. године. У исто време Карловачка патријаршија и Митрополија Црне Горе, као и две далматинске епархије– Задарска и Которска прогласиле су 13/26. маја своје уједињење са аутокефалном уједињеном православном Српском Црквом у једну исту Цркву под именом аутокефална уједињена православна Српска Црква Краљевства СХС.¹⁰⁸¹

Васељенска патријаршија, узимајући у обзир са једне стране прописе који важе у православној Цркви, по којима се „црквена права мењају према политичким правима, а са друге званичне писане декларације црква Србије, Црне Горе, као и Карловачке митрополије, те двеју далматинских епархија даје свој благослов за црквено ослобођење и присаједињење аутокефалној уједињеној Православној Српској Цркви митрополија и епископије Полеанске. Велика Цариградска Црква даје пристанак и благослов да уједињена Српска Црква освештава миро за потребе своје пастве. Уједињена православна Српска Црква одржаваће догматско и канонско јединство. Са своје стране Васељенска патријаршија узимајући у обзир увећање прима к знању намеру Краљевске владе и Уједињене Православне Српске Цркве о уздизању на ранг Патријаршије сходно жељама народа и интересима цркве”. О јерархијском рангу Велика Црква ће говорити са осталим патријаршијама. Влада Краљевина СХС жели да помогне Велику Мајку Цркву, па ће исплатити један и по милион¹⁰⁸² франака, и то једну трећину након што Синод

Панте Гавриловића новим делегатом. „Преговори са Патријаршијом. Нове инструкције г. Панте Гавриловићу”, *Политика* 4362(6. април 1920), 1.

¹⁰⁷⁸ Код једног броја аутора уврежио се погрешан податак да су преговори окончани тек када је исплаћен новчани износ од милион и по франака. Заправо, било је предвиђено да се одмах исплати једна трећина договорене суме, а остатак од једног милиона по приспећу *Томоса* у Београд. Међутим, као што је изложено у потпоглављу које се бави доласком посланства Васељенске патријаршије у Београд и доношењем *Томоса*, и од овог договора се, одлуком српске владе, мало одступило па је исплата извршена у три рате. Упореди Р. Пилиповић, „Уједињење Српске православне цркве”, 145. Исто налазимо и код А. Средојевића, који каже да је Свети синод Васељенске патријаршије дао благослов за присаједињење епархија тек када је стигао извештај да су средства исплаћена као и код Б. Глигоријевића где погрешно стоји да је тек након што је стигао извештај да су средства исплаћена, споразум брзо постигнут. Упореди, А. Средојевић, *Патријарх Димитрије*, 431 и В. Глигоријевић, „*Уједињење Српске православне цркве и успостављање Српске патријаршије*”, 11. Са друге стране Р. Радић исправно наводи и детаље договора и динамику исплаћивања договореног износа. Упореди Р. Радић, *Војислав Јанић*, 91.

¹⁰⁷⁹Индикативно је да историјски осврт не почиње настанком Патријаршије 1346. године већ балканским ратовима. За импликације овог момента видети поглавље о канонским и идејним основама обнове Пећке патријаршије.

¹⁰⁸⁰ Мировни уговор који су 27. новембра 1919. године са Бугарском потписале силе победнице у месту Неи, недалеко од Париза. В. Ћоровић, *Историја Срба*, 756.

¹⁰⁸¹ Текст споразума на српском и на француском језику у АЈ 69-10-24 и АСПЦ САС ФЗ.

¹⁰⁸² Иако је из разматране архивске грађе, тачније из детаљних извештаја које је слао посланик Панте Гавриловић, јасно да споразум са Васељенском патријаршијом није имао трговачки карактер већ је новчани износ представљао истовремено и неку врсту обештећења за канонски отпуштене епархије и помоћ Матери Цркви, као и пензије за

потпише одлуку, а остатак од једног милиона када стигне *Томос*. Овом сумом биле би обухваћене и пензије које припадају садашњим поглаварима Пелагонијске митрополије и Полеанске епископије. Потписници за Васељенску патријаршију били су: Константин Кизички, Јоаким од Еноса, Антим од Визија, а за Краљевску владу Краљевине СХС, његова екселенција Панта Гавриловић изванредни посланик и опуномоћени министар.¹⁰⁸³ На основу овог споразума, наредног дана Васељенска патријаршија издала је једну синодску одлуку потписану од стране заступника васељенског Патријарха и од стране чланова Светог синода која би се касније заменила *Томосом* у року од три месеца по избору новог Патријарха. Овом одлуком Светог синода Васељенске патријаршије званично је потврђен отпуст епископија о којима су се водили преговори и уједно признат чин уједињења Српске православне Цркве. Као што је речено, синодска одлука потписана је од стране намесника Патријаршијског васељенског престола, Митрополита брусског Доситеја и још десет чланова Синода, те његовог секретара јер је престо у том тренутку био упражњен.¹⁰⁸⁴

У поменутој одлуци се образлаже чин признавања тиме што се „богоспасајема Краљевина Србија” после балканских ратова и скоро завршеног Првог светског рата („општег рата” у тексту) проширила, те је на тај начин територијално обухватила и епархије које су биле под управом Патријарха константинопољског, а у питању су „Митрополије: Скопска, Рашко-призренска Велешко-дебарска, Пелагонијска, Преспанско-охридска, и део митрополије воденске; епископија Полеанска, митрополија Струмичка, као и митрополије у Босни и Херцеговини: Босанска, Херцеговачка, Зворничка и Бањалучко-бихаћка.”¹⁰⁸⁵

Такође, имајући у виду са једне стране прописе који важе у православној Цркви, и по којима се по обичају црквене ствари мењају према политичким, а са друге стране оснивајући се на званичним писменим изјавама православних цркава – Српске, Црногорске и Карловачке, да су заједничком вољом и одлуком решиле и прогласиле њихово уједињење у једну и исту православну и аутокефалну Цркву, Синод Васељенске патријаршије „радо усваја, одобрава и даје свој благослов синодском одлуком за црквено ослобођење од њене власти и присаједињење Аптокефалној Уједињеној Православној Српској Цркви горе поменутих епархија које су до данас биле под њеном управом и признаје проглашено уједињење аптокефалних цркава Српске, Црногорске и Карловачке као и двеју далматинских епархија па следствено и образовану Свету Аптокефалну Уједињену Православну Српску Цркву и прима је као у Христу сестру која има и ужива сва права аптокефалности и самосталности према прописима и реду Свете Православне Цркве”.¹⁰⁸⁶ Због учешћа у целом процесу, међу онима које је регент Александар одликовао након свечаног проглашења успостављања Српске патријаршије, нашло се и четрнаест митрополита Васељенске патријаршије. Они су, због свог учешћа у одлуци Васељенске патријаршије којом ова пристаје на проглас Српске патријаршије добили ту част да понесу ленту

умировљене архијереје, то није спречило тенденциозна тумачења, према којима је *Томос* „неканонски купљен” или просто добијен за новац као што се врши било каква куповина.

¹⁰⁸³ Текст споразума на српском и на француском језику у АЈ 69-10-24 и АСПЦ САС ФЗ.

¹⁰⁸⁴ „Одлука Светог архијерејског синода Васељенске патријаршије од 19. марта 1920. године бр. 2056. којом се даје благослов на присаједињење Уједињеној српској православној цркви епархија у Јужној Србији и Босни и Херцеговини”, *ГСПП* 7 (1/14. октобар 1920), 100.

¹⁰⁸⁵ „Одлука Светог архијерејског синода Васељенске патријаршије од 19. марта 1920. године бр. 2056. којом се даје благослов на присаједињење Уједињеној српској православној цркви епархија у Јужној Србији и Босни и Херцеговини”, *ГСПП* 7 (1/14. октобар 1920), 99.

¹⁰⁸⁶ „Одлука Светог архијерејског синода Васељенске патријаршије од 19. марта 1920. године бр. 2056. којом се даје благослов на присаједињење Уједињеној српској православној цркви епархија у Јужној Србији и Босни и Херцеговини”, *ГСПП* 7 (1/14. октобар 1920), 100.

Светог Саве.¹⁰⁸⁷ Међутим, посао око васпостављања Патријаршије и избора првог српског Патријарха није био доведен до краја. Наиме, као верификација целог процеса посматран је *Томос* васељенског Патријарха. Стога је, након обнављања Пећке патријаршије и избора првог Патријарха српског послата делегација која је требало да преговорима са члановима Синода Васељенске патријаршије испослује издавање поменутог документа и признавање избора. Први састанак, који је ова делегација имала са представницима Васељенске патријаршије десио се 7/20. јуна 1921. године и том приликом делегација уједињене Српске Цркве предала је нотификацију о проглашењу Српске патријаршије. Емилијан Пиперковић¹⁰⁸⁸ у писму којим извештава о овом догађају констатује да заступник васељенског Патријарха поглавара Српске Цркве ослонљава са „Његова Светост нови патријарх”. Такође, заступник васељенског Патријарха истовремено је изразио жаљење због немогућности да се изда потврда овог признања будући да је место васељенског Патријарха у том тренутку упражњено.¹⁰⁸⁹

На састанку одржаном 10/23. јуна 1921. године, заступнику је предато једно писмо Патријарха Димитрија, те је поново било говора о избору васељенског Патријарха без којег српска мисија никако није могла да се врати свршеног посла. Том приликом заступник је изјавио да би избор васељенског Патријарха требало да буде извршен за највише два месеца. Емилијан Пиперковић наводи да је у почетку разговора заступник васељенског Патријарха (Николај, Митрополит кесаријски) српског Патријарха титулисао као „патријарха Југославије”, што је током разговора исправљено. Пиперковић закључује да је добра ствар што се титула Патријарха не доводи у питање, те што „Заступник сматра да је у начелу све готово што се тиче уздигнућа српске патријаршије”. Предато писмо Митрополита српског према договору би се имало прочитати на некој од наредних седница Светог синода Васељенске патријаршије.¹⁰⁹⁰

Посету српске делегације медијски је веома добро испратила грчка штампа у Цариграду,¹⁰⁹¹ а листови који су о томе писали на више места су истицали да је Емилијан Пиперковић грчки васпитаник. Ако погледамо биографију Емилијана Пиперковића, видећемо да

¹⁰⁸⁷ „Велика одликовања”, *Правда* 188 (18. септембар 1920), 2.

¹⁰⁸⁸ др Емилијан Пиперковић је решењем министра иностраних дела у јулу месецу 1919. године придодат мисији која је требало да преговара са Васељенском патријаршијом. На том послу остао је до 1. априла 1920. године када је разрешен. Међутим, на захтев Митрополита београдског Димитрија министар иностраних дела је Пиперковића задржао у Цариграду ставивши га на располагање мисији др Николаја Велимировића која је такође имала да преговара са патријаршијом. *Писмо Генералне дирекције државног рачуноводства Привредно финансијском комитету министара од 18. октобра 1922. године.* АЈ 69-10-24.

¹⁰⁸⁹ *Извештај др Емилијана Пиперковића из Цариграда од 7/20. јуна 1921. године,* АСПЦ САС Ф3.

¹⁰⁹⁰ *Извештај др Емилијана Пиперковића из Цариграда од 10/23. јуна 1921. године,* АСПЦ САС Ф3.

¹⁰⁹¹ Из извештаја Емилијана Пиперковића сазнајемо да се се овом темом бавили листови „Тахидромос”, „Хронос”, „Неологос” и „Проодос”. Заједничко за све ове новинске чланке јесте што посету српске делегације третирају као званичну. У свом тексту од 9/22. јуна „Тахидромос” доноси текст „Српска патријаршија”, из којег јавност сазнаје да је у престоницу приспео званични изасланик Српске Цркве, др Емилијан Пиперковић доноси Васељенској патријаршији званично писмо Српске патријаршије којим се саопштава уздигнуће Српске Цркве на степен Патријаршије. Делегација ће писмо однети у Патријаршију у 17 часова истога дана. У краћем тексту који такође носи наслов „Српска патријаршија” лист „Хронос” (9/22. јун 1921. године) саопштава да је делегација српске цркве пристигла и да у вечерњим часовима предстоји разговор у Патријаршији. У листу „Хронос”, 9/22. јуна нашао се чланак под насловом „Посете” у којем се каже да посланство чине „српски делегат, господин Шапонић и клирик Српске Цркве, грчки васпитаник господин Пиперковић, дипломирани теолог богословске академије на Халки”. И лист „Проодос” Емилијана Пиперковића такође назива грчким васпитаником. Новински чланци цитирани посредно, према *Извештају др Емилијана Пиперковића из Цариграда од 12/25. јуна 1921. године.* АСПЦ САС Ф3.

су новинари грчких листова били одлично информисани¹⁰⁹², што није ни чудо ако знамо да је током 1919. године Пиперковић написао више чланака у листу „Проодос” бранећи српске интересе.¹⁰⁹³

За српску ствар нарочито је била важна седница Светог синода Цариградске патријаршије одржана 19. јуна/2. јула јер је на њој, према ранијем договору, прочитано писмо Патријарха српског Димитрија. Писмо је прочитао Митрополит Герман, који је касније о томе лично обавестио српског изасланика у Цариграду. На поменутој седници одлучено је да се одговор на писмо упути Српској Цркви тек када место васељенског Патријарха буде попуњено.¹⁰⁹⁴ Наравно да активност српске делегације није била ограничена само на званичне посете и разговоре који су у оквиру истих вођени, него су српски делегати до информација долазили и незванично. Тако Емилијан Пиперковић јавља да је разговарао и са првим писаром Светог синода, господином Томом, испитујући опште расположење међу члановима Синода, те налазећи да је оно „врло повољно по нашу ствар”.¹⁰⁹⁵

8. 4. Васељенска патријаршија у светлу унутрашњих и међународних политичких околности

Извештаји, које је слало српско посланство из Цариграда, важно су историјско сведочанство и за глобална догађања. Ипак, за њихову потпунију слику, односно исправан методолошки поступак, ове догађаје је потребно сагледати у светлу извора насталих и на другој страни. Другим речима, њихов приказивање само у светлу извора насталих радом српске делегације било би исувише једнострано. Ипак, пошто би такав приступ, из перспективе овог рада, био исувише сложен, пре свега због недоступности грчких и турских извора, на овом месту је дат преглед само онога што је српска делегација слала из Цариграда током трајања своје мисије.

Велики проблем за делегацију Српске Цркве, а имплицитно и за Српску Цркву уопште, била су глобална дешавања која су се не само одражавала на прилике у Српској Цркви него су их и директно условљавала. Наиме, проблем избора васељенског Патријарха, а са српске тачке гледишта проблем издавања томоса уједињеној Српској Цркви, стајао је у нераскидивом односу са ратним дешавањима током грчко-турског рата.¹⁰⁹⁶ У моменту док је српска делегација, сходно добијеним инструкцијама, покушавала да исходује канонско признање Српске патријаршије, грчка војска је у, својеврсном наставку Првог светског рата бележила велике војне успехе у Малој Азији. Од Васељенске патријаршије је тражено да се изјасни по овом питању, што је у неизвесној ратној свакодневици представљало врло осетљиво питање. Ово је

¹⁰⁹² Емилијан Пиперковић, тада још увек под световним именом Недељко, ступио је у богословију на Халки 1903. године, а завршио је 1910. године. Епископ Сава (Вуковић), „Српски питомци Халци у XIX и XX веку”, *Изабрани богословско-историјски радови (приредио Негослав Јованчевић)*, Крагујевац 2011, 267-268.

¹⁰⁹³ „Н. П. Господин Др. Емилијан Пиперковић – нови епископ тимочки”, *Весник* 7 (13. фебруар 1922), 3-4.

¹⁰⁹⁴ *Извештај др Емилијана Пиперковића из Цариграда од 19. јуна/ 2. јула 1921. године*, АСПЦ САС ФЗ.

¹⁰⁹⁵ *Извештај др Емилијана Пиперковића из Цариграда од 19. јуна/ 2. јула 1921. године*, АСПЦ САС ФЗ.

¹⁰⁹⁶ Рат је вођен почео 1919. године а био је узрокован жељом Грчке да заузме територије у Малој Азији. Завршен је миром у Лозани, након неуспеха Грка да оствари своје намере. Највећа последица рата огледала се у размени становништва приликом које је више од милион православних Грка пресељени из Мале Азије у Грчку, а око 380 хиљада муслимана отишло је из Грчке у Малу Азију. Видети М. Mazower, *Balkan kratka povijest*, Zagreb 2003.

довело до извесних колебања у њеним редовима. Грчке државне власти покушавале су да придобију архијереје Васељенске патријаршије. Према речима др Емилијана Пиперковића, „прво су се поколебали синодални архијереји”, којима је био приређен свечани пријем на грчком ратном броду „Авероф”.¹⁰⁹⁷ Они су на седници Светог синода већином гласова донели одлуку да се краљу Константину упути телеграфска честитка поводом његових победоносних похода у Малој Азији. Са овим решењем већине није се сложио Митрополит Николај, мјестобљуститељ трона васељенског Патријарха, а уз њега су били и неки чланови Мешовитог сабора чиме су се у патријаршијским круговима створиле две струје: за и против упућивања званичне честитке грчком краљу и влади.¹⁰⁹⁸ Током седнице Светог синода и Мешовитог сабора одржане 16/29. јула 1921. године, испред Патријаршије се појавила маса народа која је демонстрирала против слања честитке званичној Грчкој. Њихово присуство додатно је подгрејало страсти, те се наречена седница завршила бурно и без икаквог резултата.¹⁰⁹⁹ Јасно је да у оваквој ситуацију није могло да дође до стабилизације неопходне за избор Патријарха, а у коначници ни повољног свршетка посла по српску делегацију у Цариграду. Оволики утицај који је грчка влада имала на једну аутокефалну Цркву каква је била Васељенска патријаршија објашњава се положајем у којем је Фанар у великој мери зависио од субвенција владе у Атини.¹¹⁰⁰ Ситуацију су додатно узбуркали архијереји: драмски Агатангел, дријупољски Василије, пелагонијски Хрисостом и метимски Василије, који су без канонског допуштења Васељенске патријаршије дошли у Цариград изговарајући се својим приватним пословима. Они су непосредно пре тога сазвали један сабор у Једрену¹¹⁰¹, а сада су дошли у Цариград да агитују и стекну присталице за идеју коју су заговарали. Међутим, на њихов долазак реаговало је јавно мњење сматрајући их „смутљивцима и бунтовницима”, па је услед такве атмосфере на седници Светог синода и Мешовитог сабора одлучено да се питање упућивања честитке званичној Грчкој

¹⁰⁹⁷Извештај др Емилијана Пиперковића из Цариграда од 20. јула/2. августа 1921. године. АСПЦ САС ФЗ.

¹⁰⁹⁸Извештај др Емилијана Пиперковића из Цариграда од 20. јула/2. августа 1921. године. АСПЦ САС ФЗ.

¹⁰⁹⁹Извештај др Емилијана Пиперковића из Цариграда од 20. јула/2. августа 1921. године. АСПЦ САС ФЗ.

¹¹⁰⁰Избор Цариградског Патријарха, Хришћански живот, св. 2, Београд 1922, 81.

¹¹⁰¹ У априлу 1921. године представници Васељенске патријаршије проценили су да је дошло повољно време за избор Патријарха, па су послали званичан позив свим митрополитима под јурисдикцијом Цариграда да до 13/26. јула пошаљу своје епархијске изасланике на избор Патријарха. Међутим, у Грчкој се јавио један покрет који је био близак грчкој влади, а који је намеравао да овај избор опструира. Наиме, на подстрек световних власти у Грчкој, један број грчких владика из новоослобођених крајева који су у црквеном погледу и даље били под јурисдикцијом Васељенске патријаршије састао се на сабору у Једрену. Сабором који је окупио преко 40 митрополита и епископа председавао је Митрополит ираклијски Глигорије. Сабор у Једрену одржан је 19. маја/2. јуна 1921. године, а пред Васељенску патријаршију изнео је два захтева: да се избор Патријарха одложи до завршетка војних операција у Малој Азији и да се у zgodном тренутку у Цариграду сазове сабор целе јерархије који ће заједно са представницима Цариграда и осталих епархија израдити привремену Уредбу о избору новог патријарха. Уколико се ово не би усвојило, Једренски сабор не би прихватио избор новог Патријарха ни у ком случају. Меморандум са овим захтевима у Цариграду је примљен са негодовањем јер је сабор сазван без знања црквених власти, те је као такав био неканонски. Ипак прихваћено је сазивање нарочитог сабора који су чинили представници Цариграда и делегати сабора из Једрена. Сабор се састао у Пери и после дугих преговора одлучио да се избор одложи за 50 дана; да на изборима буду сви архијереји Васељенске патријаршије; да свака епархија пошаље свог представника који ће бити члан Изборног сабора; да Цариградска архиепископија буде у Изборном сабору сразмерно више заступљена него остале епархије Цариградске патријаршије. Српски посланик из Цариграда, др Емилијан Пиперковић, на више места експлицитно тврди да је иза сабора у Једрену стајала грчка влада намерно ометајући избор новог Патријарха. Такође истиче да је сабор у Једрену тенденциозно дуго разматрао горе наречене тачке како би се што више одуговлачило са избором. Писмо Министарства спољних послова Канцеларији Њ. С. Г. Димитија од 30. јуна/13. јула 1921. године. АСПЦ САС ФЗ.

остави по страни до решавања горућих питања, у првом реду питање одласка поменутих архијереја из Цариграда.¹¹⁰²

Нарочити проблем по Васељенску патријаршију представљала је намера турских власти да под својим окриљем створе засебну Анатолијску патријаршију.¹¹⁰³ Владика кескински, Ефтимије¹¹⁰⁴ обратио се званичним актом Министарству правде у Ангори затраживши оснивање Патријаршије „турско-православне” за Анатолију. Министарство правде прихватило је ово његово тражење и предузело кораке за оснивање тражене црквене јединице.¹¹⁰⁵ Влада у Анкари након овога је поднела Великој народној скупштини пројекат о оснивању Анатолијске патријаршије.¹¹⁰⁶ Веома забринут, Фанар је дошао у ситуацију да што скоријим избором Патријарха поврати свој ауторитет код грчког народа, те стекне повољнији положај у овој борби против владе у Анкари.¹¹⁰⁷ Нарочито тешко по Васељенску патријаршију било је држање савезничких комесара према целој ствари. Наиме, како је то усмено саопштено посланику Краљевине СХС, Радомиру Шапоњићу, овај предлог турске владе јесте „опасан по ауторитет васељенске патријаршије али да је потпуно легалан јер се њиме иде на сусрет одредбама о заштити верских и етничких мањина”.¹¹⁰⁸ Емилијан Пиперковић констатује „да је питање избора васељенског патријарха које толико интересује нашу патријаршију опет одложено на неодређено”, те да „време избора новог васељенског патријарха зависи сада од исхода грчких војних операција у Малој Азији и партијске борбе која се сада води у патријаршијским круговима”. Према једном телеграму из Атине који је послао грчки министар спољних послова Белтацис избор новог васељенског Патријарха обавио би се тек по свршетку војних операција у Малој Азији.¹¹⁰⁹ Са друге стране, Фанар је пристао да се избор Патријарха одложи за два месеца након захтева од стране сабора владикâ одржаног у Једрену¹¹¹⁰, као и на захтев лаичког савета Патријаршије који је тражио да се повећа број цивилних лица који учествују у избору Патријарха.¹¹¹¹

¹¹⁰² *Извештај др Емилијана Пиперковића из Цариграда од 20. јула/2. августа 1921. године.* АСПЦ САС ФЗ.

¹¹⁰³ „Увиђајући колику важност Васељенска патријаршија има у животу грчког народа и колики је утицај Фанар вршио на ток грчког националног рада, Турци су сада прегли да ослабе углед Васељенске патријаршије узимајући од њене управе све епархије које се налазе у Малој Азији”. *Писмо Радомира Шапоњића Министарству спољних послова од 1. јуна 1921. године.* АЈ 370-20-61. Ово писмо Министарство спољних послова проследило је Министарству вера 6. јуна 1921. године. АЈ 69-10-24.

¹¹⁰⁴ Световног имена Павлос Касаридис, Владика Ефтимије постаће први Патријарх непризнате аутокефалне православне Турске Патријаршије основане 1922. године у граду Кајсерију, након чега ће се назвати патријарх Папа Ефтим I. Видети Alexis Alexandridis, *The Greek Minority in Istanbul and Greek-Turkish Relations 1918–1974*, Athens 1992.

¹¹⁰⁵ *Писмо Министарства спољних послова Канцеларији Њ. С. Г. Димитрија од 16. јануара 1922. године.* АСПЦ САС ФЗ.

¹¹⁰⁶ *Писмо Радомира Шапоњића Министарству спољних послова од 1. јуна 1921. године.* АЈ 370-20-61.

¹¹⁰⁷ *Писмо Радомира Шапоњића Министарству спољних послова од 1. јуна 1921. године.* АЈ 370-20-61.

¹¹⁰⁸ *Писмо Радомира Шапоњића Министарству спољних послова од 1. јуна 1921. године.* АЈ 370-20-61.

¹¹⁰⁹ *Извештај др Емилијана Пиперковића од 20. јула/2. августа 1921. године,* АСПЦ САС ФЗ.

¹¹¹⁰ Захтеви сабора у Једрену су уважени иако је намесних васељенског Патријарха изјавио представнику Краљевине СХС, Радомиру Шапоњићу да је сабор у Једрену безначајан будући да је нелегалан и сазван по жељи ангорске владе. *Писмо Радомира Шапоњића Министарству спољних послова од 10. јуна 1921. године.* АЈ 370-20-61.

¹¹¹¹ *Писмо Министарства спољних послова Канцеларији Њ. С. Г. Димитрија од 29. Јуна/12. јула 1921. године.* АСПЦ САС ФЗ.

8. 5. Избор и устоличење васељенског Патријарха

Као што је био случај у претходном потпоглављу где је наглашено да се дешавања у Фанару и око њега излажу на основу извештаја чланова српске делегације, Емилијана Пиперковића и Радомира Шапоњића, исто ће бити и при описивању околности избора васељенског Патријарха и детаља његовог устоличења. Првих дана октобра 1921. године у круговима блиским Васељенској патријаршији поново се јавило мишљење да су сазреле прилике за обављање избора Патријарха, па је у ту сврху 6. октобра Патријаршија, не обазирјући се на мишљење политичких субјеката из Грчке, издала окружницу којом се народ и јерахија позивају да изврше избор. Окружница је издата на основу ранијег споразума Патријаршије и јерархије из новоослобођених крајева. Документ су потписали сви чланови Светог синода, а њиме је одређен датум избора и начин на који би он требало да се изврши.¹¹¹² Према устаљеној пракси, Патријарха је увек бирао Изборни сабор састављен од представника јерархије и народа. Међутим, док су раније јерархију представљали само чланови Светог синода и суседни митрополити, а народ је долазио само из 28 епархија васељенског престола, поменутом окружницом позвани су сви митрополити, као и народни представници свих епархије, чиме је број чланова Изборног сабора достигао број 272.¹¹¹³

Крајем новембра 1921. године, у једном разговору са нашим изаслаником, намесник васељенског Патријарха (у преписци се користи термин *locum tenens*) изнео је став како је дошло крајње време да се изабере нови Патријарх, а разлози за то су бројни. На првом месту то је велики пад ауторитета који бележи Фанар, како у очима свештенства, тако и у очима народа. Надаље, одсуство Патријарха дало је простора распрама и интригама у самој Патријаршији, што је озбиљно нарушило њене вековне тековине. Такође, без свог предводника, Васељенска патријаршија није могла да одговори ни на обавезе које има према другим аутокефалним црквама, при чему је нарочито наглашено, за Српску Цркву толико битно, признавање њеног уједињења и подизања на ступањ Патријаршије. Заступник је, идући и корак даље, изразио велику забринутост да се ово отезање не узме као рђава воља Васељенске патријаршије према настојањима Српске Цркве, те нагласио да је више пута истицао овај проблем на седницама Светог синода.¹¹¹⁴

Кључни разлог заступничког оптимизма по питању успеха овог избора лежао је у промењеним политичким околностима у самој држави. Наиме, прекинути односи између Порте и Васељенске патријаршије, те заштита коју је ова последња уживала од стране савезничких комесара чинили су избор Патријарха независним од воље Порте, тј. новоизабрани Патријарх не би морао да буде потврђен бератом, како је то био вековни обичај у Османском царству. Са друге стране, у Патријаршији се сматрало да ће, уколико се избор Патријарха одложи до склапања мира са Турском, поново доћи до ситуације у којој политичке власти имају главну реч. Зато је седница на којој би требало изабрати Патријарха првобитно заказана за 25. новембар/8. децембар 1921. године.¹¹¹⁵ Након овог разговора представник Краљевине СХС отишао је код турских власти како би проверио њихово гледиште по питању избора новог Патријарха, где му је речено како турска страна држи да су односи који су успостављени раније и даље на снази, односно да се

¹¹¹² Еп. тимочки Емилијан (Пиперковић), „Васељенски патријарх Мелетије IV”, *ГСПП* 3 (1/14. фебруар 1922), 34.

¹¹¹³ Еп. тимочки Емилијан (Пиперковић), „Васељенски патријарх Мелетије IV”, 35.

¹¹¹⁴ *Писмо Радомира Шапоњића Министарству спољних послова од 24. новембра 1921. године.* АЈ 370-20-61.

¹¹¹⁵ *Писмо Радомира Шапоњића Министарству спољних послова од 24. новембра 1921. године.* АЈ 370-20-61.

уласком савезника у Цариград ништа није променило, што имплицира да турска влада признаје избор Патријарха само уколико буде спроведен према постојећим законским одредбама.¹¹¹⁶

Грчки комесар покушао је да издејствује одлагање седнице за избор Патријарха заказане за 8. децембар, па је чак упутио посебно писмо свим владикама са територија под грчком управом тражећи од њих да одмах напусте Цариград и врате се у своје епархије, међутим, њихов став је био такав да су истакли своју зависност од Патријаршије, те да не могу поступити по његовој вољи, него ће остати у Цариграду и узети учешће у избору Патријарха.¹¹¹⁷ Фанар је, дакле, успео да за своје гледиште придобије већи део чланова Светог синода у којем су снажну опозицију представљале владике са територија под контролом грчке војске и подршку лаичког савета.

Ипак, грчка влада је успела да измени састав Изборног сабора предвиђен окружницом од 6. октобра 1921. године насилно забранивши долазак јерархије и народних представника из новоослобођених крајева, али и изазивањем подела међу члановима Светог синода услед чега су седморица синодалаца променила став одбивши да узму учешћа у раду Изборног сабора. Тако је, уместо предвиђеног стања, стање у Изборном сабору било следеће: 13 архијереја, 8 чланова Мешовитог савета, 39 народних представника Цариградске архиепископије и 44 народна представника осталих епархија – укупно 104 члана. Нашавши преседан у ранијој црквеној пракси из времена Јоаникија III, Свети синод заједно са Мешовитим саветом је изабрао нових седам синодалаца, а додатни аргумент нађен је у ставу да су напуштањем Изборног сабора ова седморица показали намеру да опструирају избор Патријарха. Прво је, сходно раније утврђеном реду, Изборни сабор одредио три кандидата (местозаступник васељенског престола и Митрополит кесаријски Николај, Митрополит атински Мелетије и Митрополит амасијски Герман), а онда је јерархија сама, као део Изборног сабора, већином гласова изабрала Митрополита атинског за патријарха.¹¹¹⁸ Ово је за грчку владу било велико изненађење јер је деловало да је снажном кампањом, уз велика новчана средства, успела у својој намери да Мелетије уопште не буде предложен као кандидат.¹¹¹⁹

На првој прелиминарној седници након избора Патријарха констатована је једнодушност надлежних фактора, а на истој седници су своје сагласје са Фанаром изјавили они чланови Светог синода који су првобитно заступали став атинске владе. На прелиминарној седници констатовано је како је атинска влада изгубила свој ранији утицај на Фанар што је нарочито добро примљено у грчким круговима који су били махом венизелистички настројени. Додатни замах целој ствари дали су грчки официри, такође венизелистичке оријентације који су након пада Венизелоса напустили малоазијско ратиште и провели неколико месеци у Цариграду.¹¹²⁰

Писмом од 9. децембра 1921. године Министарство спољних послова Краљевине СХС обавестило је канцеларију српског Патријарха да је 8. децембра текуће године извршен избор новог васељенског Патријарха, те да је на то место изабран атински Митрополит Мелетиос (Метаксакис)¹¹²¹, који се у тренутку избора налазио у САД. Сам чин избора био је врло буран,

¹¹¹⁶ Писмо Радомира Шапоњића Министарству спољних послова од 24. новембра 1921. године. АЈ 370-20-61.

¹¹¹⁷ Писмо Радомира Шапоњића Министарству спољних послова од 4. децембра 1921. године. АЈ 370-20-61.

¹¹¹⁸ Еп. тимочки Емилијан (Пиперковић), „Васељенски патријарх Мелетије IV”, 35

¹¹¹⁹ „Избор Цариградског Патријарха”, *Хришћански живот* 2 (1922), 81-82.

¹¹²⁰ Писмо Радомира Шапоњића Министарству спољних послова од 4. децембра 1921. године. АЈ 370-20-61.

¹¹²¹ Рођен на Криту 1871. године као Емануел Метаксакис. Теолошко знање стекао на Богословији Светог крста у Јерусалиму. Замонашен под именом Мелетије и рукоположен за јерођакон 1892. године. Године 1900. бива постављен за сектетара Јерусалимске патријаршије, али после осам година бива смењен од стране патријарха Дамјаноса. Одлази на Кипар, где постаје Митрополит Китиона. После неког времена, не успевши да постане васељенски Патријарх ни Архиепископ Кипра, одлази у Атину, где уз помоћ свог рођака Елефтериоса Венизелоса

тако да су савезничка и турска полиција морале да успоставе ред око патријаршијског здања. У последњем тренутку су седморица владика, присталице режима у Атини¹¹²², јавили да неће учествовати у избору новог патријарха, те су одмах замењени другим. Након избора Патријарха окупљени народ је клицао новом патријарху и Венизелосу демонстрирајући истовремено против краља Константина.¹¹²³

Према једном извештају који је Министарство спољних послова Краљевине СХС послало Српској патријаршији избор Патријарха изазвао је велику узрујаност у Атини. Владици листови у Грчкој писали су о намерама владе да се седиште Патријаршије пренесе у Једрене и тамо изабере нови Патријарх. Ови листови су такође једногласно оптуживали новоизабраног Патријарха да ће одмах по ступању на дужност сјединити православну Цркву са англосаксонском, на чему је, према њиховим наводима, до сада здушно радио.¹¹²⁴

Турски пак листови такође су били противни овоме избору тврдећи како је избор био неправилан, те како Порта неће признати новоизабраног Патријарха. Помоћник турског министра спољних послова саопштио је српском посланику у Цариграду да и тамошња енглеска амбасада такође избор држи неправилним и да ће подржати Портино гледиште о непотврђивању избора новог Патријарха. Иначе, нови патријарх се у тренутку избора налазио у Њујорку¹¹²⁵, па је Васељенска патријаршија, видевши да он не одговара на телеграм којим се извештава о избору, одлучила да пошаље посланство до Лондона, које би отуда успоставило телеграфску везу са новим Патријархом, а по потреби би отишла и у Њујорк и допратила патријарха до Цариграда.¹¹²⁶ Ипак, средином јануара 1922. године, новоизабрани Патријарх је одговорио на телеграм те потврдио свој долазак у Цариград.¹¹²⁷

Грчки конзулат у Цариграду издао је званични коминике, којим објављује да више неће узимати у обзир никакава документа нити уверења која буде издала Васељенска патријаршија, него ће се та уверења замењивати сведочанствима датим под заклетвом два грчка поданика.¹¹²⁸ На вест да ће грчка влада укинути субвенције Васељенској патријаршији, многи грчки богаташи из Цариграда похитали су да великим прилозима обезбеде Патријаршији издржавање.¹¹²⁹ Исти коминике издала је и турска влада, са том разликом што ће пред турским властима место патријаршијских докумената важити само документа издата од општинских власти или од

постаје атински архиепископ 1918. године. Са падом Венизелоса на изборима и Мелетије губи свој положај па одлази у САД, где га затиче вест о постављању за васељенског Патријарха. С. Милетић, *Мелетиос (Метаксакис), митрополит, архиепископ, папа и патријарх*, <https://svetosavlje.org/meletios-metaksakis/#note1> (приступљено 18. августа 2023. године).

¹¹²² Власт у Атини улагала је велики напор у спречавање доласка Митрополита Мелетија на патријаршијски престо јер је он био присталица Венизелоса и његове политике. Порази грчке војске у Малој Азији повећавали су шансу за победу венизелитичком кандидату. *Писмо Радомира Шапоњића Министарству иностраних послова од 24. новембра 1921. године*. АЈ 370-20-61.

¹¹²³ *Писмо Министарства спољних послова упућено Канцеларији српског патријарха 9. децембра 1921. године*. АСПЦ САС Ф3. Такође, извештај о избору Патријарха у *Писмо Радомира Шапоњића Министарству спољних послова од 8. децембра 1921. године*. АЈ 370-20-61.

¹¹²⁴ *Писмо Министарства спољних послова Српској патријаршији од 4. јануара 1922. године*. АСПЦ САС Ф3.

¹¹²⁵ Колико је избор Мелетија за Патријарха константинопољског био неочекиван говори и то да је, након добијања извештаја о избору, он сам затражио детаље избора, „Избор Цариградског Патријарха”, *Хришћански живот* 2 (1922), 83.

¹¹²⁶ „Избор Цариградског Патријарха”, *Хришћански живот* 2 (1922), 83.

¹¹²⁷ *Писмо Министарства спољних послова Канцеларији Њ. С. Г. Димитрија од 16. јануара 1922. године*. АСПЦ САС Ф3.

¹¹²⁸ *Писмо Министарства спољних послова Српској патријаршији од 4. јануара 1922. године*. АСПЦ САС Ф3. Исто у *Писмо Радомира Шапоњића Министарству спољних послова од 15. децембра 1921. године*. АЈ 370-20-61.

¹¹²⁹ *Писмо Радомира Шапоњића Министарству спољних послова од 3. децембра 1921. године*. АЈ 370-20-61.

кметова појединих махала. На крају овог извештаја Министарство спољних послова Краљевине СХС затражило је мишљење Српске Цркве о избору васељенског Патријарха јер се „за исти случај интересују и Фанар и Висока Порта”.¹¹³⁰ Са друге стране, две недеље након тога Краљевска влада Краљевине СХС обавестила је Српску патријаршију да наше државне власти избор новог Патријарха држе ваљаним. Додуше, назначено да Српска патријаршија има ову ствар сматрати строго поверљивом и то „само знања ради”.¹¹³¹ Ово није било у сагласју са пропагандним писањем владе у Атини, која је своју последњу шансу видела у могућности да друге аутокефалне цркве не признају избор Мелетија IV, због чега су њој одани листови навелико писали како избор неће признати Српска и Румунска Црква.¹¹³² Напротив, добра прилика за наше Краљевско посланство да успостави ближе односе са новоизабраним Патријархом изродила се из одбијања грчких власти да издају пасош Владици Григорију, који је требало да преко Констанце изађе у сусрет Патријарху Мелетију. Стога је Краљевско посланство из Цариграда затражило од Краљевске владе да се Владици Григорију изда пасош Краљевине СХС.¹¹³³ Одговор Краљевске владе био је брз и потврдан.¹¹³⁴ Том приликом званично је саопштен позитиван став Краљевске владе Краљевине СХС гледе избора патријарха Мелетија IV.¹¹³⁵

На гласине које су почеле да колају пред најављени Патријархов долазак у Цариград, а које су се односиле на наводно слање два грчка агента у Румунију са задатком да изврше атентат на Патријарха, Васељенска патријаршија је реаговала тако што је обавестила румунског посланика о целој ствари, замоливши посредно румунску владу да предузме све потребне мере како би се евентуални атентат спречио. Неки лични Патријархови пријатељи послали су му телеграм саветујући да би безбедније било да се укрца у Марсељу и директно доплови у Цариград.¹¹³⁶

Митрополит Мелетиос (Метаксакис) устоличен је свечано 24. јануара/6. фебруара 1922. године у Фанару. Луксузни пароброд „Тадла” довео је новоизабраног Патријарха у јутарњим часовима у Цариград усидривши се у Златном рогу. Ка пароброду су кренули многи мањи чамци предвођени нарочито украшеним реморкером „Марица”. Са реморкера су на „Тадлу” први ступили митрополити халкедонски и смирински да се Патријарху први поклоне у име Патријаршије, Светог синода и грчког народа¹¹³⁷, те да му предају знаке патријаршијског достојанства – златну панагију на двоглавом златном орлу. Након тога Патријарх је са пратњом реморкером „Марица” превезен на обалу, где је маса народа клицала. Уз звуке звона и фанфара дошао је до врата¹¹³⁸ патријаршијске цркве, на којима га је дочекао намесник Николај, Митрополит кесаријски са владикама и свештенством. Ту му је, након благодарења и свечаног увођења у звање, Епископ Николај предао патријаршијско жезло уз речи: „Прими штап и

¹¹³⁰ Писмо Министарства спољних послова Српској патријаршији од 4. јануара 1922. године. АСПЦ САС Ф3.

¹¹³¹ Писмо Министарства спољних послова канцеларији Њ. С. Патријарха Димитрија од 19. јануара 1922. године. АСПЦ САС Ф3.

¹¹³² Избор Цариградског Патријарха, Хришћански живот, св. 2, Београд 1922, 83.

¹¹³³ Писмо Радомира Шапоњића Министарству спољних послова од 10. јануара 1922. године. АЈ 370-20-61.

¹¹³⁴ Одговор Министарства спољних послова Краљевском посланству у Цариграду од 10. јануара 1922. године. АЈ 370-20-61.

¹¹³⁵ Писмо Радомира Шапоњића Министарству спољних послова од 23. јануара 1922. године. АЈ 370-20-61.

¹¹³⁶ Писмо Радомира Шапоњића Министарству спољних послова од 26. јануара 1922. године. АЈ 370-20-61.

¹¹³⁷ Грчка популација у Цариграду након Првог светског рата бројала је око стохиљада људи. Alexis Alexandridis, *The Greek Minority in Istanbul and Greek-Turkish Relations 1918-1974*, Athens 1992, 280.

¹¹³⁸ Сва врата су била затворена, а полиција је пуштала само оне са позивницама бојећи се атентата о којем су се проносиле гласине. Писмо Радомира Шапоњића Министарству спољних послова од 6. фебруара 1922. године. АЈ 370-20-69.

управљај Новим Израилем побожним и чистим; сећај се да ћеш одговорати Пастиреначелнику Христу чије Свето Име нека је благословено”. Након овога Патријарх је одржао свој први говор у којем је говорио о тешким страдањима Цркве нарочито поменувши тешко страдање сестринске Цркве у Русији, те велике недаће које су током минулог рата претрпиле Српска и Румунска Црква¹¹³⁹. Патријарх Мелетије се након тога осврнуо и на сукоб између Атине и Фанара изразивши жељу да се раздор што пре закључи. Ипак, из Атине му је поручено да га је тамошњи Синод осудио на доживотни затвор у неком манастиру. Међутим, избор је признао Патријарх јерусалимски Дамјан, док је остало да се види како ће се према овом питању поставити патријарси из Александрије и Антиохије. Сутрадан, по устоличењу, поклатио му се и Митрополит писидијски Герман у име шест својих другова, синодалних чланова, који су имали намеру да овај избор осујете, те су пошли у Солун да тамо изабере другог Патријарха одричући ваљаност избора Мелетија IV.¹¹⁴⁰ Међутим, сабор у Солуну уместо очекиване анатеме изабрао је два митрополита да оду у Цариград и покушају поравнање.¹¹⁴¹ Свечаности нису присуствовали грчки и румунски представници, док су представници великих сила такође изостали будући да Порта до тог момента није била признала избор новог Патријарха.¹¹⁴²

8. 6. Наставак преговора за добијање Томоса

Из перспективе уједињене Српске православне Цркве коначно попуњавање места васељенског Патријарха значило је наставак преговора око добијања акта којим би се довршило уједињење Цркве и њено враћање у ранг Патријаршије. Оно што је обећавало повољан исход преговора јесте ситуација са самог устоличења, у којој је новоустоличени Патријарх, након одржане беседе, прешао у престону дворану, пољубио српског представника у чело рекавши да као поглавар Свете Цркве Православне никада неће заборавити да је он једини од православних представника дошао да га у једном овако тешком моменту охрабри и подржи, због чега ће му света дужност бити да се за ту пажњу одужи братској православној Цркви и њеном поглавару Патријарху Димитрију. Додао је да ће тешкоће које тренутно муче Патријаршију бити преброђене, да ће се завађена браћа измирити, али да се никада неће заборавити лојално и братско држање Српске Цркве у овом спору, који Фанар, за сада, држи подаље од Атине.¹¹⁴³ У сличном духу писан је и извештај *Српског парохијског звања*, где се наводи да је присуство

¹¹³⁹„О доласку и устоличењу цариградског патријарха Његове Светости Мелетија IV”, *ГСПП* 5 (1/14. јула 1922), 66-67.

¹¹⁴⁰„О доласку и устоличењу цариградског патријарха Његове Светости Мелетија IV”, *ГСПП* 5 (1/14. јула 1922), , 67.

¹¹⁴¹*Писмо Министарства спољних послова Канцеларији Српске Православне Патријаршије у Београду од 23. јануара 1922. године*. АСПЦ САС ФЗ.

¹¹⁴²*Писмо Министарства иностраних дела Српској православној патријаршији од 20. фебруара 1922. године*. АСПЦ САС ФЗ.

¹¹⁴³*Писмо Министарства иностраних дела Српској православној патријаршији од 20. фебруара 1922. године*. АСПЦ САС ФЗ. У овом документу се као датум устоличења наводи 5. фебруар 1922. Исти датум помиње из Радомир Шапоњић у свом извештају послатом Министарству спољних послова 6. фебруара 1922. (АЈ 370-20-61) године док остали извори (цитирано писмо Српског парохијског звања из Цариграда и цитирани чланак из ГСПП као датум устоличења наводе 6. фебруар 1922. године).

посланика Краљевине СХС, Радомира Шапонића, одушевило грчке листове и јавност у Цариграду који „нашу краљевску владу и њеног делегата до неба уздижу”.¹¹⁴⁴

Већ 13. јануара 1922. године српско посланство у Цариграду је обавештено да ће се питање уједињења Српске Цркве и враћање у ранг Патријаршије расправити на првој седници Светог архијерејског синода Васељенске патријаршије.¹¹⁴⁵ Свега четири дана након устоличења (10. фебруара 1922. године) одржана је једна седница Светог синода Васељенске патријаршије, на којој се расправљало о признању припадности македонских епархија уједињеној Српској Цркви, као и о признавању Архиепископу Београда и Митрополиту српском Димитрију патријаршијског достојанства. Иста питања нашла су се на дневном реду и на седници одржаној 17. фебруара 1922. године. Обе тачке на обе седнице повољно су решене по српску ствар. Једино се поставило питање да ли да ово Цариградска патријаршија реши сама за себе или да од преостале три патријаршије тражи пристанак. Пошто би ово друго решење узело превише времена одлучено је да признање учини само Васељенска патријаршија аналогно некадашњем признавању Руске патријаршије. Одлучено је да *Томос* у Краљевину СХС однесу Митрополит амасијски Герман и још један члан.¹¹⁴⁶ Српска страна је о овоме званично обавештена тек 22. марта 1922. године, преко једног члана Синода Васељенске патријаршије, који је дошао у српско посланство у Цариграду доневши вест о исходу поменутих седница Синода, на којима је одлучено: да се Српској Цркви призна присаједињење оних епархија које су раније биле под јурисдикцијом Васељенске патријаршије; да се призна уједињење у једну аутокефалну Цркву свих православних цркава на тлу Краљевине СХС, те да се призна титула Патријарха поглавару Српске Цркве.¹¹⁴⁷ Према учесталости извештаја који су стизали из Цариграда видимо да је Краљевска влада у Београду будно пратила реакције великих сила и свих битних политичких и верских субјеката на избор и устоличење новог Патријарха. Представник краљевског посланства у Цариграду 23. марта 1922. године саветован је да на дискретан начин сазна са којих страна је стигло признање, те да сазнања телеграмски пошаље пут Београда.¹¹⁴⁸

Договорено је да *Томос*, чијој изради је у том тренутку већ било приступљено, потпише васељенски Патријарх и сви чланови Синода. Овај акт би имао бити упућен у Београд преко нарочитог изасланства, које би уједно имало задатак да се са српским Патријархом споразуме око сазивања васељенског сабора, као и око другог брака свештеника. Истом приликом српски посланик у Цариграду обавештен је да је на свечаној служби недељу дана пре ове посете први пут поменуто име поглавара Српске Цркве као патријарха.¹¹⁴⁹ Током једне раније посете васељенском Патријарху, учињене 14. марта 1922. године од стране нашег посланика у Цариграду, утаначена је и рута којом би се изасланство дошло у Краљевину СХС и донело *Томос*. Наиме, због сукоба са грчким властима, најкраћи пут преко Тракије није долазио у обзир, па је одлучено да посланство дође преко Констанце и Румуније. Договорено је да посланство

¹¹⁴⁴ Писмо Српског парохијског звања Светом Синоду Православне Српске Цркве од 26. јануара/8. фебруара 1922. године. АСПЦ САС Ф3.

¹¹⁴⁵ Писмо Министарства спољних послова Канцеларији Њ. С. Патријарха Димитрија од 13. јануара 1922. године. АСПЦ САС Ф3.

¹¹⁴⁶ Писмо Српског парохијског звања у Цариграду упућено Светом Синоду Српске православне цркве 25. фебруара/10. марта 1922. године. АСПЦ САС Ф3.

¹¹⁴⁷ Писмо Министарства иностраних дела канцеларији Њ. С. Патријарха Димитрија од 23. марта 1922. године. АСПЦ САС Ф3.

¹¹⁴⁸ Писмо Министарства спољних послова Краљевском посланству у Цариграду од 23. марта 1922. године. АЈ 370-20-61.

¹¹⁴⁹ Писмо Министарства иностраних дела канцеларији Њ. С. Патријарха Димитрија од 23. марта 1922. године. АСПЦ САС Ф3.

путује са пасошем Краљевине СХС. У састав посланства убројани су: Митрополит амасијски Герман¹¹⁵⁰, председник Мешовитог савета, патријаршијски секретар Атанасиодиос уз пратњу једног каваза (почасног дипломатског стражара).¹¹⁵¹

Извештавајући Српску патријаршију о постигнутом договору и упознајући их са личношћу вође посланства, митрополита Германа, српски посланик је забележио: „Митрополит је један од најинтелигентнијих и најкултурнијих лица у Фанару”.¹¹⁵² Овом приликом договорено је да пријем посланства буде уприличен у Београду, а Патријарх Мелетије је замолио да Њ. В. краљ Александар прими лично Германа, који би му имао испоручити патријархов благослов, честитати веридбу и предати једну икону.¹¹⁵³

8. 7. Издавање *Томоса* и његово доношење у Београд

У међувремену, 19. фебруара 1922. године патријарх Мелетије је издао Томос потврђујући њиме да се из дотадашње канонске управе цариградске Патријаршије изузму и Српској православној Цркви прикључе све оне епархије које су после балканских ратова 1912. и 1913. године и после Првог светског рата 1914–1918. г. територијално и политички у сагласности са међународним уговорима припале Србији. На основу уговора о миру у Букурешту од 10. августа 1913. године у питању су епархије: Скопска, Рашко-призренска, Велешко-дебарска, Пелагонијска, Преспанско-охридска, Полеанска и један део Митрополије воденске; на основу уговора о миру са Бугарском у Неију од 27. новембра 1919. године: Епархија струмичка; на основу уговора о миру са Аустријом у Сен Жермену од 10. септембра 1919. године: митрополије Дабро-босанска, Захумско-херцеговачка, Бањалучко-бихаћка и Зворничко-тузланска.¹¹⁵⁴ Као што видимо, принцип по којем се државни уговори користе као основа за црквене јурисдикције примењен је и овом приликом. Разлози за то биће размотрени у последњем поглављу рада.

Осим канонског отпуста за поменуте епархије, *Томосом* је потврђено ранијом одлуком признато уједињење митрополија Карловачке, Црногорско-приморске и двеју далматинских епархија са православном Црквом у Краљевини Србији. На овај начин, аутокефална Српска Црква се прихвата „као сестра у Христу која има и ужива сва права аутокефалности према прописима и реду Свете Православне Цркве”.¹¹⁵⁵ У ту сврху, нагласио је патријарх Мелетије

¹¹⁵⁰ У званичној преписци наших државних органа користи се изворни облик Германос

¹¹⁵¹ *Писмо Министарства иностраних дела канцеларији Њ. С. Патријарха Димитрија од 23. марта 1922. године.* АСПЦ САС ФЗ.

¹¹⁵² *Писмо Министарства иностраних дела канцеларији Њ. С. Патријарха Димитрија од 23. марта 1922. године.* АСПЦ САС ФЗ.

¹¹⁵³ *Писмо Министарства иностраних дела канцеларији Њ. С. Патријарха Димитрија од 23. марта 1922. године.* АСПЦ САС ФЗ.

¹¹⁵⁴ *Томос васељенског патријарха Мелетија IV и Светог синода васељенске патријаршије у Цариграду од 19. фебруара 1922. године којим се изузимају испод дотадашње њезине канонске управе све оне епархије које су после балканских ратова 1912–1913. и после првог светског рата 1914–1918. територијално-политички припале Краљевству СХС и којим се такође признаје уједињење покрајинских православних српских цркава са православном црквом Краљевине Србије,* Текст Томоса као прилог објављен у Р. Веселиновић, „Уједињење покрајинских цркава”, 30-32.

¹¹⁵⁵ *Томос васељенског патријарха Мелетија IV и Светог синода васељенске патријаршије у Цариграду од 19. фебруара 1922. године којим се изузимају испод дотадашње њезине канонске управе све оне епархије које су после балканских ратова 1912–1913. и после првог светског рата 1914–1918. територијално-политички припале Краљевству СХС и којим се такође признаје уједињење покрајинских православних*

издаје се „и овај наш патријаршијски и синодски Томос, чији се текст, тачан и неповређен налази изложен и у Светом Кодексу наше Свете Велике Христове Цркве са жељом да Бог сваке благодати који нас је позвао у своју вечну славу у Исусу Христу, подари свагда сваки благослов и сваки добар плод свима епархијама које су на овај начин од нас ослобођене као и целој најсветијој сестри Автокефалној Православној Српској Цркви Краљевства СХС”.¹¹⁵⁶ Пет дана после *Томоса*, објављено је и канонско писмо васељенског Патријарха и његовог Синода као одговор на нотификацију Патријарха српског Димитрија, који је њоме својевремено обавестио местобљуститеља васељенског престола, Митрополита кесаријског Николаја о уздизању Српске православне Цркве у ранг Патријаршије. Обраћајући се српском Патријарху као „врло љубазном и у Христу Богу жељеном брату” Мелетије најпре образлаже тешку ситуацију у којој се нашла васељенска патријаршије оставком Германа V, те трогодишњим периодом ваканције, услед чега је дошло до одлагања извршења одлука о избору.¹¹⁵⁷ Затим се кратко осврће на част која му је указана избором на место цариградском Патријарха да би у централном делу написао како је у саветовању Светим синодом увидео и признао корист коју православље може имати од таквог уздигнућа. Међутим, наглашава де је начин поступак више у складу са црквеном економијом (опортуношћу) него ли са прецизношћу канонског реда јер је за унапређење помесних цркава на патријаршијски ранг, по примеру отаца, потребна одлука васељенског сабора. Ипак, имајући у виду више саму жељу и циљ те поштујући пристанак који је унапред дат, Мелетије као васељенски Патријарх даје свој благослов и нада се да ће у што скорије време то учинити и остали патријарси.¹¹⁵⁸ Како примећује Драган Новаковић, канонско писмо Патријарха Мелетија IV писано једноставнијим стилем, лишено строгих правничких формулација и, по општој концепцији, пријатељско и крајње добронамерно.¹¹⁵⁹

После овако добијеног признања, Свети архијерејски синод Српске православне Цркве, обратио се председнику владе, Николи Пашићу и министру спољних послова, Момчилу Нинчићу, у циљу проверавања да ли је *Томос* у нечему противан споразуму закљученом између Васељенске патријаршије и Краљевине СХС. Оба државна функционера су одговорили да *Томос* у потпуности одговара закљученом споразуму.¹¹⁶⁰ Након овога је истим поводом затражено мишљење и од Епископа тимочког Емилијана (Пиперковића), проте Стеве Димитријевића, декана Православног богословског факултета и др Чедомиља Митровића, професора канонског права, који су били ангажовани на овоме послу. Они су такође изјавили да „и Томос и канонско писмо задовољавају све наше захтеве”.¹¹⁶¹

српских цркава са православном црквом Краљевине Србије, Текст Томоса као прилог објављен у Р. Веселиновић, „Уједињење покрајинских цркава”, 31.

¹¹⁵⁶ Р. Веселиновић, „Уједињење покрајинских цркава”, 32.

¹¹⁵⁷ *Канонско писмо васељенског патријарха Мелетија IV и Светог Синода Васељенске патријаршије у Цариграду од 22. фебруара 1922. године којим се признаје уздизање автокефалне уједињене православне Српске цркве Краљевства СХС на степен достојанства патријаршије*, Текст писма као прилог објављен у Р. Веселиновић, „Уједињење покрајинских цркава”, 32-34.

¹¹⁵⁸ *Канонско писмо васељенског патријарха Мелетија IV и Светог синода васељенске патријаршије у Цариграду од 22. фебруара 1922. године којим се признаје уздизање автокефалне уједињене православне Српске цркве Краљевства СХС на степен достојанства патријаршије*, Текст писма као прилог објављен у Р. Веселиновић, „Уједињење покрајинских цркава”, 34. Такође и у *ГСПП* 10 (1970), 290-291.

¹¹⁵⁹ Д. Новаковић, „Поступак избора првог патријарха после уједињења Српске православне цркве и успостављања патријаршије 1920. године”, *Црквене студије* 11 (2014), 430.

¹¹⁶⁰ Д. Страњаковић, „Уједињење СПЦ и обнова Пећке Патријаршије”, 143.

¹¹⁶¹ Д. Петровић, „Уједињење српске цркве и обнова патријаршије”, *Српска православна црква 1219–1269, Споменица о 750-годишњици аутокефалности*, Београд 1969, 367.

Премда је Румунска Црква поменута у инаугурационој беседи патријарха Мелетија IV, а посланство који је носило *Томос* Српској Цркви имало проћи кроз ову земљу, те у њој и коначити, тамошње власти, како црквене, тако и световне, нису овоме поклањале много пажње. Наиме, Румунска Црква није уопште одговорила на нотификацију о избору васељенског Патријарха сматрајући то унутрашњим питањем¹¹⁶², а световне власти у Румунији нису биле заинтересоване за било какав званични контакт са изасланством које је 27. марта 1922. године требало да, преко Суботице, крене пут Београда.¹¹⁶³ Поменутом рутом, ово изасланство приспело је у Београд 15/28. марта 1922. године. Свети архијерејски синод Српске Цркве, примио је изасланство 19. марта/1. априла је у свечаној сали Патријаршије¹¹⁶⁴ да би наредног дана, у недељу 20. марта/2. априла Патријарх Димитрије је са Митрополитом скопским Варнавом и Митрополитом амасијским Германом у Саборној цркви у Београду одслужио архијерејску Литургију пред чији крај је предводник цариградске делегације, Митрополит Герман са амвона објавио и у име Васељенске патријаршије признао уједињење Српске православне Цркве, припајање епархија које су некоћ били под јурисдикцијом васељенског Патријарха и промовисање уједињене Српске православне Цркве у ранг патријаршије.¹¹⁶⁵ После овог чина приређен је свечани ручак у згради Српске патријаршије, на којем су се, осим архијереја, нашли још и председник владе Никола Пашић, неколико министара и личности заслужне за процес уједињења Цркве и обнове Патријаршије. У току боравка у Београду, изасланство Васељенске патријаршије примљено је на аудијенцију код краља, председника владе, министра вера, у Народној скупштини, а потом је прегледало београдске споменике културе и остале знаменитости. На Благовести, 24. марта/6. априла, изасланство је посетило Сремске Карловце у пратњи Патријарха Димитрија и чланова Светог синода. Том приликом је у Саборној цркви одлужена Света архијерејска Литургија. Након посете Крушедолу и Новом Саду, изасланство се вратило у Београд, а одатле у Цариград.¹¹⁶⁶ Приликом боравка у Београду, сходно раније потписаном споразуму Краљевске владе и Васељенске патријаршије, посланству је требало исплатити остатак укупне суме од једног и по милиона франака, због чега се Свети архијерејски синод обратио председнику владе Николи Пашићу да се договорена сума изда.¹¹⁶⁷ Ипак, супротно споразуму који је предвиђао да се једна трећина исплати одмах, а остатак од једног милиона по издавању *Томоса*, из кабинета председника Министарског савета јављено је да ће Митрополиту Герману бити издат чек у вредности петсто хиљада франака, а осталих петсто хиљада са интересом, исплатиће се доцније.¹¹⁶⁸ Ова последња рата дуговања биће исплаћена 16. октобра 1922. године.¹¹⁶⁹

¹¹⁶² Писмо Министарства иностраних дела канцеларији Њ. С. Патријарха Димитрија од 25. марта 1922. године. АСПЦ САС Ф3.

¹¹⁶³ Писмо Министарства иностраних дела канцеларији Њ. С. Патријарха Димитрија од 27. марта 1922. године. АСПЦ САС Ф3.

¹¹⁶⁴ „Признање Васељенске Цркве”, *Весник* 22 (1. јун 1922), 1.

¹¹⁶⁵ Р. Веселиновић, „Уједињење покрајинских цркава”, 24

¹¹⁶⁶ „Признање наше патријаршије”, *ГСПП*, 6 (15/31. јул 1922), 88.

¹¹⁶⁷ Писмо Светог Архијерејског Синода Кабинету председника министарског савета од 28. марта/10. априла 1922. године. АСПЦ САС Ф3.

¹¹⁶⁸ Одговор Кабинета министарског савета Светом Архијерејском Синоду од 28. марта/10. априла 1922. године. АСПЦ САС Ф3. Исти извештај и у Писму које је цариградско посланство из Београда послало васељенском патријарху дипломатским каналима Краљевине СХС. АЈ 370-20-61.

¹¹⁶⁹ Прва рата исплаћена је децембра 1919. године, друга априла 1922, а последња октобра 1922. године. Писмо Министарства спољних послова упућено Краљевском посланству у Цариграду од 27. новембра 1922. године. АЈ 370-20-61.

По повратку у Цариград, посланство је донело и нарочита одликовања које је Српска Црква доделила лицима заслужним за успешан свршетак историјског процеса уједињења српских епархија и промовисање Српске Цркве у ранг Патријаршије. Међу тим лицима био је и Митрополит Николај, некадашњи чувар престола васељенског Патријарха. Он се пожалио краљевском посланику у Цариграду да му је приликом доделе одликовања учињена једна неправда. Наиме, он је одликован Орденом Светог Саве првог степена, а на дипломи која иде уз орден стављен је датум 21. децембар 1921. године, што је Митрополит протумачио као благодарност за сарадњу на склапању споразума са Васељенском патријаршијом, који је са наше стране потписао Панта Гавриловић. Према мишљењу Митрополита Николаја, неправда се огледа у томе што није одато никакво признање за његов каснији ангажман на славу посланства са *Томосом* у Београд. Према његовим речима, на пленарној синодалној седници, само благодарећи њему и његовим присталицама међу владикама, одлучено је да се посланство упути у Београд иако је према једном ранијем решењу ово требало да буде учињено тек пошто се питање избора патријарха Мелетија дефинитивно регулише. Неправду је митрополит Николај сматрао још већом због чињенице да је Митрополит амасијски Герман добио Орден белог орла иако су његове заслуге за српску ствар кудикамо мање. Након овога је краљевски посланик у Цариграду контактирао са Краљевском владом наглашавајући колико је Митрополит Николај утицајан у Светом синоду, те потврђујући његове заслуге за Српску Цркву, и предложио да се и он одликује истим орденом као Митрополит Герман.¹¹⁷⁰ Из извора није могуће дознати да ли је овај предлог одликовања извршен. Након добијања *Томоса* обновљеној Српској патријаршији стигао је, као одговор на нотификацију, свечани акт признања и од Патријарха антиохијског Осим признања, акт доноси наде да ће „мисао о успостављању у пређашњој лепоти и моћи угасле величине, оснажене поновним уједињењем свих огранака југословенске нације, добити нову силу”.¹¹⁷¹

Иако је Српска православна Црква у Кнежевини Србији добила аутокефалност 1879. године, *Томосом* којим јој је иста потврђена била је прописана обавеза узимања мира¹¹⁷² од Васељенске патријаршије, што је било у супротности са начелима дате аутокефалије.¹¹⁷³ Тек након добијања *Томоса* 1922. године могла је да сама припрема свето миро.¹¹⁷⁴ По чланку 29 *Уредбе о Светом архијерејском сабору и Светом архијерејском синоду* (1921) за целу Српску

¹¹⁷⁰ Писмо Радомира Шапоњића Министарству спољних послова од 29. маја 1922. године. АЈ 370-20-61.

¹¹⁷¹ Оваква формулација могла би да имплицира да је Антиохијска патријаршија, за разлику од Васељенске цркве, Српску патријаршију видела као обновљену, а не као новонасталу, али није могуће наћи оригинални допис односно утврдити да ли су ово стварно речи Патријарха антиохијског или је интерпретација аутора вести у листу „Весник”, „Признање Антиохијске Цркве”, *Весник* 22 (1. јун 1922), 1. Питању канонског и идејног основа проглашења Патријаршије 1920. године посвећено је последње поглавље рада.

¹¹⁷² Освећење светог мира, будући светотајински чин, изузетно је значајан догађај у животу како наше Цркве, тако и свих оних помесних Цркава које самостално припремају свето миро. Оно увек и изнова покреће теме које се у појединим аутокефалним Црквама сматрају њиховим апсолутним правом, стеченим задобијањем аутокефалног статуса. Насупрот томе, Константинопољска патријаршија истрајава у ставу да све помесне Цркве узимају миро од ње. Привилегија освећења мира, сходно цариградској еклесиологији, правда се потребом остваривања видљивог јединства Васељенске цркве, а чије остварење припада њој – првенствујућој у православљу. Н. Милошевић, „Свето Миро: литургичко-каноничко разматрање”, *Теолошки погледи* 1 (2022), 9-10.

¹¹⁷³ Међу чиниоцима аутокефалије своје место налази и самостално освећивање светог мира. Оно је оправдано у канонско-правном смислу јер ускраћивање тог права и обавеза узимања мира од матере Цркве представљало би ограничавање њихове самосталности и сводила би их на полуаутокефални статус, какав је случај са Јеладском црквом. Одредба пак о обавезности узимања мира од Цариграда, прописана *Томосом* о аутокефалији, конкретно наше помесне Цркве, у супротности је са основним одредбама *Томоса* који Српску цркву одређује као самосталну. *Независност Српске Цркве проглашена 1879. год.*, Београд 1880, 22-33.

Цркву свето миро је освећивао Патријарх. Прво свето миро у обновљеној Српској патријаршији припремано је на Велики понедељак, уторак и среду 1922. године, а освећено на Велики четвртак (31. маја/13. априла) током архијерејске литургије коју је служио Патријарх Димитрије са шест свештеника и два ђакона. Детаљан опис овога чина као важно историјско сведочанство дат је у „Гласнику Српске православне патријаршије”.¹¹⁷⁵

Посматрајући целокупан велики и захтевни рад на уједињењу покрајинских цркава и обнови Пећке патријаршије, можемо са сигурношћу да кажемо како су преговори са Васељенском патријаршијом представљали његов највећи и најтежи део. Ово нарочито постаје јасно ако се има у виду да су они зависили од много међународних фактора на које ниједна од преговарачких страна није могла да утиче.

Иако је било предлога, нарочито од стране свештенства и неких државних функционера да се обнова Српске патријаршије изврши без Цариградске патријаршије, за црквену јерархију то није била опција. Поштујући принцип саборности, један од стубова православља, окупљени епископи су још на првој конференцији одлучили да ће уједињење и обнова ићи преко Васељенске патријаршије и овластили Митрополита Димитрија да пошаље представку Васељенском патријарху и умоли владу за посредовање. У преговорима вођеним пре Првог светског рата, учествовала је само држава (у пракси само Никола Пашић и Драгомир Стевановић/Милан Ђорђевић), што се јасно види из наступања према Васељенском патријарху. Нарочито индикативна је седница када је Драгомир Стевановић, по саветовању Николе Пашића, васељенском Патријарху рекао да ће Краљевина Србија сама обновити Патријаршију, на што му је овај одвратио питањем шта се онда уопште тражи од њега.¹¹⁷⁶ Након овога, чак је и државним властима било јасно да решавање питања Српске патријаршије као унутрашње ствари може створити озбиљне проблеме Српској Цркви и довести до раскида са Васељенском патријаршијом. Епископима, наравно, није била потребна овако конкретна ситуација да би

¹¹⁷⁴ У самом Томосу из 1922. године нема изричитог помена светог мира, већ се оно подразумевало на основу раније постигнутог договора са Васељенском патријаршијом.

¹¹⁷⁵ „Ингредиенције за св. Миро спремљене су израније и коначно сређене за Лазареву Суботу. На Велики Понедељак приступило се уз прописане за тај посао црквене обреде кухању св. Мира које је трајало три дана. Кухање је обављено у ђаконику саборне цркве у Ср. Карловцима. На Велики Понедељак пре почетка кухања освећена је по малом чину вода, којом је затим Њ. Св. Патријарх Димитрије пошкропио све судове, зејтин, тамјан, мирисаве смоле и вино и црквеном свећом потпалио ватру под оба котла, од којих је у једном кухано маслично уље и вино, а у другом мирисаве смоле, тамјан натопљен у вино. Учинивши то, наредио је да два свештеника (проту Јована Живковића, професора богословије св. Саве, дворског економа јеромонаха Пантелејмона и патријаршијског ђакона Викентија) да уз читање св. јеванђељија даље кухају и пазе. Када су се тамјани укухали, процеђени су и у посебној посуди остављени да стоје до коначне употребе. На Велики Уторак продужено је кухање уља у истом котлу као и први дан, а у другом мањем кухано је у вино мирисаво осушено цвеће и траве, које је Њ. Св. патријарх Димитрије претходно благословио. Када је цвеће скухано, процеђено је и сок усут у посебан суд за чување до употребе. На Велику Среду усуте су течности од скуханих смола и цвећа у котао са уљем и продужено кухање. Пред подне, када се и пређеосвећена литургија завршила, било је кухање готово, а после подне када се смеша подоста прохладила, после повечерија, благословио је Њ. Св. Патријарх Димитрије спремљене мирисе и читао молитву благодарења по сретно свршеном раду. Свештеници су св. Миро и мирисе добро измешали, разлили у алавастер и судове, ове добро затворили и оставили до сутра у ђаконику. На Велики четвртак ишло се из храма уз појање Духовскога тропара по спремљено миро у ђаконик, и пренето је одунда у храм уз појање „Свјати Боже” и постављено око жртвеника. О Великом Входу носили су свештеници пред часним дарима алавастер и судове с Миром и ставили их на часну трпезу. После возгласа „И да будут милост” осветио је Њ. Св. Патријарх прописаним молитвама Миро у алавастеру, и исто разлио у остале судове, чиме је чин освећења Мира довршен, те је св. Миро предато ризничару да га спреми на одређено место”. „Прво спремање и освећење мира у Српској православној патријаршији”, *ГСПП* 9 (1/14. мај 1922), 137.

¹¹⁷⁶ Телеграм Драгомира Стевановића министру иностраних послова од 9/22. маја 1914. АС МИД-ПО, 1914, ролна микрофилма бр. 423, П III/7.

знали којим путем ће поћи обнова Патријаршије након 1918. године. Преговарачке прилике су овога пута била повољније јер је Српска Црква била директно укључена у преговоре, а преговарачка делегација имала је много ширу основу будући сачињена и од црквених лица.

Преговори са Васељенском патријаршијом откривају још једну ствар којим се досадашња наука није бавила, иако је било радова о обнови Патријаршије¹¹⁷⁷. Наиме, у свим до сада написаним радовима крај преговора са Васељенском патријаршијом виђен у постизању споразума марта 1920. године, после чега је само требало сачекати избор Патријарха и његов томос. Међутим, из историјских извора видимо да овим споразумом никако није било завршено признање Српске патријаршија, тим више што је у њему само речено како ће Васељенска патријаршија драговољно примити ово уздигнуће, али и да ће благовремено расправити то питање са осталим патријаршијама. Дакле, издавање томоса није урађено по правном аутоматизму на основу споразума из 1920. године, него су преговори настављени 1921. године. Током њих, као повољну околност, Емилијан (Пиперковић) истиче чињеницу да заступник васељенског Патријарха ословљава поглавара Српске Цркве са „његова светост нови патријарх”¹¹⁷⁸. Дакле, седам месеци након избора и устоличења Патријарха Димитрија није се подразумевало да се он у Фанару назива Патријархом, него се то констатује као добар знак у будућим преговорима за коначно признање. Шта више, званична нотификација о проглашењу Српске патријаршије у Фанар је стигла тек са преговарачком делегацијом Пиперковић–Шапоњић 7/20. јуна 1921. године¹¹⁷⁹, а прочитана на седници Светог синода Цариградске патријаршије тек 19. јуна/2. јула исте године, када је одлучено да се Српској Цркви ништа не одговара до избора Патријарха.¹¹⁸⁰ Питање припајања епархија и ранга наше Цркве расправљано је на седницама све до потписивања *Томоса* 1922. године. Ово нас упозорава да споразум са Васељенском патријаршијом, потписан у марту 1920. године, никако не гледамо као коначни акт, него више као неку врсту преузете обавезе¹¹⁸¹ за наставак преговора до добијања томоса.

Посебно питање, на које је тешко дати одговор јесте зашто је Патријарху Димитрију било потребно оволико времена да би послао званичну нотификацију, и то путем делегације, која је уједно имала и повести преговоре, те зашто је то уопште било потребно ако је већ једном обавестио Цариградску патријаршију о свом постављању, и то одмах по устоличењу.¹¹⁸² Могуће је изнети претпоставку да су у Српској патријаршији, видећи да се избор васељенског Патријарха толико одужио да је немогуће рећи када би се он могао обавити, одлучили да није добро просто чекати да се ствари реше, него да је боље преузети иницијативу и послати делегацију која ће бити у Цариграду све до избора Патријарха и издавања томоса. Ова делегација би кроз преговоре и кроз своје присуство одржавала српско питање актуелним. Тачније, ако размотримо извештаје које је Емилијан (Пиперковић) слао, видећемо да неке велике преговарачке делатности није би било. Просто, није било ниједног питања око којег би се водила дискусија јер је заступник васељенског Патријарха, поглавара Српске Цркве

¹¹⁷⁷ Видети уводне напомене

¹¹⁷⁸ *Извештај др Емилијана Пиперковића од 7/20. јуна 1921. године.* АСПЦ САС Ф3.

¹¹⁷⁹ *Извештај др Емилијана Пиперковића од 7/20. јуна 1921. године.* АСПЦ САС Ф3

¹¹⁸⁰ *Извештај др Емилијана Пиперковића од 19. јуна/2. јула 1921. године.* АСПЦ САС Ф3.

¹¹⁸¹ У том значењу треба схватити речи Канонског писма патријарха Мелетија: „Имајући у виду жељу[...] и поштујући пристанак који је унапред дат”. *Канонско писмо васељенског патријарха Мелетија IV и Светог синода васељенске патријаршије у Цариграду од 22. фебруара 1922. године којим се признаје уздизање автокефалне уједињене православне Српске цркве Краљевства СХС на степен достојанства патријаршије*, Текст писма као прилог објављен у Р. Веселиновић, „Уједињење покрајинских цркава”, 34. Такође и у ГСПП 10 (1970), 290-291.

¹¹⁸² Видети поглавље о избору и устоличењу патријарха

титулисао као Патријарха и све је већ било договорено, па је српска делегација више ослушкивала дешавања са седница Светог синода и околине, те слала извештаје у Краљевину СХС. Ово нас још једном враћа на питање зашто се нотификација није могла упутити уобичајеним дипломатским каналима када није било више потребе за преговорима и отвара поменути претпоставку о дипломатској иницијативи, која је требало да спречи падање српског питања у запећак и одржи га живим до доласка новог Патријарха.

Глава 9

КАРЛОВАЧКА МИТРОПОЛИЈА У ПРОЦЕСУ УЈЕДИЊЕЊА СРПСКЕ ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ

Посматрајући архивску грађу насталу радом архијерејских конференција, Средишњег архијерејског сабора или других високих црквених тела која су била носиоци уједињења, стиче се утисак како је у црквеним круговима углавном владала сагласност по питању кључних елемената уједињења Цркве и обнове Патријаршије. Дакле, ако је и било неких већих неслагања унутар Цркве, она нису оставила трага у званичним актима. Међутим, пажљивим ишчитавањем периодике, брошурâ, па и неких документарних извора, местимично можемо видети обресе несугласица и различитих погледа. То се најбоље види на примеру Карловачке митрополије и улоге њених клирика у процесу обнове Пећке патријаршије..

Одмах након што је Краљевина Хрватска и Славонија прогласила раскид државно-правних веза са Угарском¹¹⁸³, у Сремским Карловцима је одржана једна свештеничка конференција (22. октобар/4. новембар 1918. године), а њен иницијатор је био прота и парох Саборне цркве Карловачке митрополије, Јован Јеремић. Заседањем је председавао архимандрит Викентије (Вујић) и том приликом је констатовано да је Краљевина Хрватска и Славонија раскинула сваку везу са Угарском, те да данас постоји као засебна, самостална и суверена држава са својим Већем и Народном владом, којима је сав народ изјавио своју оданост, а да би са народном српским требало да буде и Српска Црква. Стога су окупљени свештеници заузели став по којем Црква не само да би требало да изјави своју оданост и јединство са Народним вијећем и Народном владом него и да то делотворно потврди стављајући сва морална и материјална средства на располагање овој идеји. На овај начин, сматрали су, учврстиће се и осигурати народна ствар до времена када ће је у своје руке примити надлежни фактори и власти српске и југословенске државе. Резултат поменутог заседања била је једна представка потписана од стране свих учесника, на коју се, према захтеву потписника, имало одговорити у року од 24 сата. Иста је предата администратору епархије Епископу Мирону Николићу, са молбом да у горе обележеном правцу и у споразуму са потписаним свештенством одмах учини потребне изјаве и саопштења Народном вијећу и Народној влади у Загребу; да у том правцу и у споразуму са потписаним свештенством изда проглас са потребним упутствима за српски народ и свештенство епархија у Хрватској и Славонији; да прогласи свим органима народно-црквене аутономије како у погледу епархија у Хрватској и Славонији престаје свака њихова веза са угарском владом; да чим пре, у договору са потписаним свештенством и са месним одбором Народног вијећа, изволи порадити на успостављању и на саставу Народно-црквеног већа у

¹¹⁸³ Након што је поменути државно-правни раскид учињен, Одјел за богоштовље и наставу дотадашње Краљевске хрватско-славонско-далматинске земаљске владе обавестио је администратора Карловачке митрополије, Епископа пакрачког Мирона, да је врховна власт и право надзора, која је по дотадашњим законима и пословима Српске православне Цркве на подручју Хрватске и Славоније припадала владару, прешла на председништво Народног вијећа Словенаца, Хрвата, а оно је, на својој седници од 29. октобра 1918. године, ова овлашћења пренела на поменути Одјел за богоштовље и наставу. Обавештење садржи и молбу Епископу Мирону да о промени обавести све потчињене црквене области и свештенство у митрополији. *Писмо повереника Одјела за богоштовље и наставу администратору Карловачке митрополије епископу Мирону од 22. децембра 1918. године.* АСАНУК МПА 1919/280. Ипак, даљи развој политичких догађаја, пре свега одлука Велике народне скупштине Срба, Буњевца и осталих Словена у Војводини о директном прикључењу Србији, учинио је да овакво решење остане без икаквих стварних импликација. Упореди В. Petranović, *Istorija Jugoslavije 1918–1988 I*, Beograd 1988, 26-28.

Сремским Карловцима, које ће узети у своје руке политички и народно-црквени рад, те донети остале одлуке о народно-црквеној аутономији.¹¹⁸⁴ У случају да Епископ Мирон одговори негативно или пак одговори позитивно, али до траженог рока не учини оно што се од њега тражи, потписано свештенство упозорило је да ће „у интересу цркве и њезина угледа повући неизбежне и потребне конзеквенције”, а за које ће одговорност пасти на Епископа Мирона.¹¹⁸⁵

Иако прота Јован Јеремић сведочи како је администратор Митрополије, након што је примио представку, изјавио да у погледу онога што је од њега представком тражено, он просто нема овлашћења¹¹⁸⁶, из архивске грађе видимо да ово сведочанство није веродостојно јер је тражена изјава Народном вијећу ипак учињена.¹¹⁸⁷ Проблематичан, и као такав одбачен, био је онај део представке у којем се од администратора тражи не само да одобри став скупштине него и да се као црквени поглавар истоме придружи, те да све одлуке донесе у договору са потписаним свештенством, а не независно по свом архијерејском расуђењу и слободној одлуци, што је Епископ Мирон сматрао неканонским.¹¹⁸⁸ Овај део је прота Јован Јеремић једноставно изоставио, као и то да је Епископ Мирон у свом одговору нагласио како је изјава Народном вијећу и Народној влади већ учињена, и то по сопственој одлуци и у складу са ранијим разматрањем; да је посланица народу и свештенству већ у припреми; да нарочито саопштење властима народно-црквене аутономије о прекиду веза са Угарском није потребно будући да су те власти дужне по себи такву ствар да знају, те ће се чим узмогну састати и својем делокругу учинити све што треба; да је 4. тачка у којој се захтева сазивање народно-црквеног сабора нејасна и немогућа за остварење у року од 24 часа будући да сазивање сабора не може решити он сам, него само у споразуму или барем по саслушању средишњих националних власти; да се свештенство једног места не може сматрати представником свештенства оба реда и народа целе Митрополије и коначно да је Епископу Мирону, који прихвата пуну одговорност за све одлуке које стоје у вези са правима, интересима и угледном Цркве, сувишно претити позивањем на одговорност.¹¹⁸⁹

Дакле, из сачуване архивске грађе могуће је сагледати разлоге због којих скупштина није остварила свој наум и уверити се у тенденциозност писања прота Јеремића, који је догађаје приказао у сасвим другом светлу, покушавајући да својој идеји обезбеди потпору. Након овог одговора на представку, администратору Митрополије се поново обратило свештенство са председником скупштине архимандритом Викентијем на челу и, овога пута у много помирљивијем тону, изнело уверавање да је молба била руковођена интересом Цркве, да се радило у доброј намери, као и то да су предлози у представци били само подлога за даље расправљање и саветовање, те да сагласност свештенства при доношењу одлука никако не би

¹¹⁸⁴ *Представка свештеничке скупштине оба реда одржане у Сремским Карловцима 22. октобра/4. новембра 1918. године упућена администратору Карловачке митрополије епископу на крачком Мирону.* АСАНУК МПА 1918/268.

¹¹⁸⁵ *Представка свештеничке скупштине оба реда одржане у Сремским Карловцима 22. октобра/4. новембра 1918. године упућена администратору Карловачке митрополије епископу на крачком Мирону.* АСАНУК МПА 1918/268.

¹¹⁸⁶ Ј. Јеремић, *Где је Карловачка митрополија? Шта да се ради?*, Сремски Карловци 1923, 8-9.

¹¹⁸⁷ „У име цијеле домовинске српске православне Цркве, радосно поздрављам Народно вијеће и изјављујем да ће, како јерархија са свештенством, тако и цијели народ њезин најоданије потпомагати Народно Вијеће и Народну Владу у истакнутим циљевима народне државе како би се и до коначне државне организације унапредило добро нашега народа и будући у том одлучном увјерењу да ће и Народно Вијеће и Народна Влада заштитивати све оправдане интересе свих домовинских цркава, те и наше српске православне”. *Писмо епископа на крачког Мирона Народном вијећу у Загребу од 23. октобра/5. новембра 1918. године.* АСАНУК МПА 1918/268.

¹¹⁸⁸ *Одговор епископа Мирона др Викентију Вујићу, председнику свештеничке скупштине оба реда одржане у Сремским Карловцима 22. октобра/4. новембра 1918. године на поднету Представку.* АСАНУК МПА 1918/268.

¹¹⁸⁹ *Одговор епископа Мирона др Викентију Вујићу, председнику свештеничке скупштине оба реда одржане у Сремским Карловцима 22. октобра/4. новембра 1918. године на поднету Представку.* АСАНУК МПА 1918/268.

окрњила његов ауторитет, већ га само оснажила. На крају обраћања објашњено је да су Карловци у тренутку одржавања скупштине били саобраћајно одсечени, а хитност деловања због могућности да „неки нецрквени фактори” преузму власт у црквеним пословима, принудила је окупљене на брзо деловање, према којем је, како потписници сматрају, поглавица њихове цркве показао ниподаштавање, због чега им је нарочито жао.¹¹⁹⁰

Тражећи кривце за несазивање траженог народно-црквеног већа, прота Јеремић упире прстом и у народне прваке који су се, како он сматра, потрудили да ниједан његов текст о потреби сазивања овог већа није био примљен ни у „Застави” ни у „Јединству”. Нешто другачија ситуација, према његовим речима, била је „када је прошла сезона народних већа”, после чега је пропагирана идеја народно-црквеног сабора, а иста је добијала простор на страницама „Заставе” и других листова. Међутим, тражени сабор никада није сазван. Према казивању проте Јеремића, сазивању сабора противио се и Епископ темишварски Георгије (Летић), који се у питањима црквених ствари стално консултовао са оним Србима који су касније постали чланови новоосноване Југословенске демократске странке.¹¹⁹¹

Свештенство Карловачке митрополије одржало је још једну конференцију, овога пута у Новом Саду 14/27. фебруара 1919. године, а њен главни закључак је опет био да се представком замоли администратор Карловачке митрополије да пронађе начин за враћање у живот српске православне народно-црквене аутономије, са свим њеним органима, јер би се само тако могао задовољити увређени народ, успоставило законито и редовно стање те спречиле нове немиле појаве у Цркви.¹¹⁹² Представка је предата администратору 3/16. марта 1919. године, а он је приликом предаје исказао задовољство што се свештенство, поред осталих питања, позабавило и питањем аутономије, те обавестио представнике свештенства да се њеном обновом тренутно баве меродавни државни фактори и да очекује скори повољан свршетак.¹¹⁹³

Питање статуса Карловачке митрополије било је уско повезано са питањем начина на који ће бити структурирана обновљена Патријаршија. У марту 1919. године у Сарајеву је покренут нови црквени лист по имену „Српска црква”, иза којег је стајало Удружење свештеника БиХ премда није био његово званично гласило. У првом броју објављен је чланак Војислава Јанића у којем аутор обавештава јавност како је на конференцији српских православних архијереја продрла идеја напредних елемената свих наших подвојених цркава према којој би се уједињење српских православних цркава извршило обнављањем Српског патријархата, а који ће се ради чувања српских традиција назвати Пећским, и чије ће седиште бити у нашој заједничкој престоници Београду.¹¹⁹⁴ Бавећи се питањем организације овако обновљене Патријаршије, Војислав Јањић децидно износи идеју по којој у централизованом држави треба да буде и централизована Црква, а ако би се нова држава и одредила како федерална, у њој би опет требало да буде централистичка Црква будући да то захтевају њени интереси условљени положајем који ће она имати напоре са другим црквама и верским организацијама. Осврћући се на идеју митрополитанског система према којој би дотадашње митрополије задржале раније уређење и материјално благостање оцењује да она нема великог

¹¹⁹⁰ Писмо свештеничке скупштине оба реда одржане у Сремским Карловцима од 2/15. новембра 1918. године упућено администратору Карловачке митрополије епископу пакрачком Мирону. АСАНУК МПА 1918/271.

¹¹⁹¹ Ј. Јеремић, *Где је Карловачка митрополија*, 9.

¹¹⁹² Представка Одбора конференције српских православних свештеника одржане у Новом Саду 14/27. фебруара 1919. године упућена администратору Карловачке митрополије епископу темишварском Георгију. АСАНУК МПА 1919/37.

¹¹⁹³ „Свештеничка конференција”, *Застава* 55 (21. март 1919. године), 2.

¹¹⁹⁴ В. Јанић, „Обнављање пећске патријаршије”, *Српска црква* 1 (1919), 3-4.

изгледа на успех.¹¹⁹⁵ Овај Јанићев чланак завређује нарочиту пажњу пошто каже да су идеје децентрализоване Цркве долазиле од стране епископата Карловачке митрополије, а анализом доступне архивске грађе и периодике не налазимо потврду оваквог приказивања ствари. Шта више, управо ће свештенство на челу са протом Јованом Јеремићем приликом заговарања децентрализма као највеће саботере ове идеје означавати епископе Карловачке митрополије.

Народно-школски савет на седници од 11. јуна 1919. године умољава администратора да поради на томе да се српски православни народно-црквени збор што пре сазове како би се извршио избор средишњих аутономних власти, а сличну представку поднела су сва тела у Карловачкој митрополији. Међутим, упркос свим предузетим ативностима оличеним у слању представки, молби и апела, народно-црквени сабор није сазван.¹¹⁹⁶ Како примећује Димшо Перић, све молбе и представке потицале су од свештенства и народа, а ако ли негде и има потписа архијереја, то је стога што је дотични био председник тела које акт подноси, а исти случај је и са телима која су постојала у босанско-херцеговачким митрополијама.¹¹⁹⁷

Представници српских епархија у БиХ такође су истицали потребу за сазивањем једног ширег црквеног сабора састављеног од епископâ, представника свештенства и световњака.¹¹⁹⁸ Одговор на питање зашто су баш у Босни и Херцеговини и Карловачкој митрополији свештеници и народ били присталице идеје о Цркви која би била народу ближа и непосреднија, задржавајући традицију појединих покрајина, Б. Маџар и М. Папић налазе у историјском развоју двеју покрајинских цркава током којег се установила пракса да епархије заједнички, на једном месту, решавају питања.¹¹⁹⁹ Међутим, ако погледамо управо тај историјски моменат, односно положај српских православних верника у оквирима Хабзбуршке монархије, а о чему је детаљно говорено у поглављима о покрајинским црквама пре уједињења, видећемо да је владала велика подвојеност и неповерење између народних представника и мирског свештенства са једне и црквене јерархије са друге стране. У овој подвојености, државне власти како у Босни и Херцеговини, тако и Карловачкој митрополији, користиле су управо црквени врх да преко њега учврсте и наметну своје црквено-политичке замисли. Из писања „Заставе”, о којима ће бити више речи сазнајемо да овај важан историјски процес, какав је био обнова Пећке патријаршије, према њиховом схватању није смео бити препуштен јерахији на самостално одлучивање далеко од очију јавности. У овоме се јасно огледају две ствари карактеристичне за ове две покрајинске цркве: концепт народу блиске Цркве у којој улогу имају и световњаци, а потом и неповерење према епископима, које је, кроз борбу за народно-црквену/црквено-школску аутономију и њено очување, рођено још за време аустроугарских власти. Представници Цркве у Босни и Херцеговини и Карловачкој митрополији на овај начин су посматрали ствари и у новој држави. На руку аутономашким тежњама којих, за разлику од Карловачке митрополије, није било у БиХ, ишло је и државно решење да се до коначног устројства у припојеним областима задрже уређења каква су била пре избијања рата, односно пре укидања аутономија. Тако је краљевским указом од 9. априла 1919. године ван снаге стављена наредба бившег угарског краља Франца Јозефа I издата 11. јула 1912. године, а којом се укида народно-црквена аутономија.¹²⁰⁰ Истога дана, другим указом су враћене у живот укинуте народно-црквене

¹¹⁹⁵ В. Јанић, „Обнављање пећске патријаршије”, 4.

¹¹⁹⁶ Д. Перић, *Организација, устројство и рад на законодавству*, 162.

¹¹⁹⁷ Д. Перић, *Организација, устројство и рад на законодавству*, 162.

¹¹⁹⁸ Б. Маџар, М. Папић, *Политика и Српска православна црква у Босни и Херцеговини*, 173.

¹¹⁹⁹ Б. Маџар, М. Папић, *Политика и Српска православна црква у Босни и Херцеговини*, 169.

¹²⁰⁰ Указ од 9. априла 1919. године којим се поништава наредба о укидању црквено-школске аутономије, Српски митрополијски гласник бр. 6 од 30. априла 1919. године, 73. Указ је штампан и у 33. броју „Службених новина” од

аутономне уредбе, и то: *Уредба о привременом устројењу православних српских епархија* од 29. маја 1871. године, *Уредба о привременом устројењу православнога Митрополијскога црквенога и народно-школског савета* од 29. маја 1871. године, *Уредба о изборном реду саборских заступника* од 29. маја 1871. године, *Уредба о устројству православнога српскога народноцрквеног Сабора* од 14. маја 1875. године, као и све друге уредбе и одредбе које су касније настајале тумачењем, модификовањем и допуном напред поменутих уредби. Истим указом на снагу је враћен *Статут о управи, контроли и употребљењу манастирских као народно-црквених добара* и о дотацији манастирскога братства у опсегу српске православне Митрополије карловачке од 28. марта 1908. године, с тим да овај *Статут* ступи у живот када то буде у интересу економије манастирских добара, а дотле да важи *Уредба о управи, контроли и употреби манастирских добара* од 9/22. октобра 1912. године.¹²⁰¹ Враћање укинуте народно-црквене аутономије на снагу није прошло без замерке од стране војвођанских радикала, а она се огледала у томе да аутономне одредбе нису рестауриране онакве какве су изворно биле, него су оживљене у свом исквареном облику, нарушене бројним октројкама које су уносиле државне власти настојећи да аутономију сузе што је више могуће.¹²⁰² Ово је био разлог због којег се министар Тугомир Алауповић обратио администратору Карловачке митрополије Георгију (Летићу) и затражио мишљење о поменутих замеркама.¹²⁰³

Све послове некадашњег Саборског одбора преузео је Врховни управни одбор који се састојао од девет чланова (Митрополит или администратор Карловачке митрополије као председник, два свештена лица, шест световњака и четири заменика, од којих су двојица морала да буду свештена лица, а двојица световна).¹²⁰⁴ Читањем записника са седница овога тела види се да јерахија није била аутономашки настројена, већ су те идеје долазиле од свештенства и грађанства. Тако је на заседању Врховног управног одбора одржаног 19. и 20. маја 1919. године, председник овог тела, уједно и администратор Митрополије, Епископ темишварски Георгије рекао да је народно-црквена аутономија вршила свој задатак тако што је чувала и сачувала народно-црквене тековине, које сада предаје „овом светлом добу”. Образлажући даље шта је под овим мислио, рекао је како ће проблем уједињења цркава и однос Цркве према држави утицати и на народно-црквену организацију, а Врховни управни одбор имаће да добрим саветима послужи меродавним факторима: сабору, јерархији и државној влади, те да тако омогући стварање темеља на којим на којим би се ово извело без јачих потреса. Пресуда о томе да ли је било погодно и да ли би се могао сазвати српски црквено-народни сабор ради постављања

17. априла 1919. године. У склопу припрема за васпостављање народно-црквене имовине, министар вера тражио је од Епископа Мирона да му у верном преводу пошаље акта о суспензији аутономије и један примерак званичног листа Митрополије у којем је суспензија обнародована. *Писмо министра вера Тугомира Алауповића администратору Карловачке митрополије, епископу пакрачком Мирону (без датума. АСАНУК МПА 1919/19. Тражена акта послата су 20. фебруара/5. марта 1919. године. Писмо епископа Мирона министру вера Тугомиру Алауповићу од 20. фебруара/5. марта 1919. године. АСАНУК МПА 1919/19.*

¹²⁰¹ Указ од 9. априла 1919. године којим се успостављају укинуте уредбе Карловачке митрополије, Српски митрополијски гласник бр. 6 од 30. априла 1919. године, 73-74.

¹²⁰² Конкретно говорећи, радикали су тврдили да је Синодско устројство из 1911. године противзаконито отргло црквено судство из надлежности народно-црквене аутономије и препустило га Архиепископском синоду. Овакво стање је враћањем аутономије на снагу остало непромењено будући да су остале на снази одредбе Синодског устројства, што је довело до извесне биномије, а која опет изазива поделе и прети да прерасте у сукоб. „Народно Црквена аутономија и Синодско Устројство”, *Застава* 120 (13. јуна 1919), 1-2.

¹²⁰³ *Писмо Тугомира Алауповића Георгију Летићу од 26. јуна 1919. године и Одговор Георгија Летића Тугомиру Алауповићу од 11/24. априла 1919. године. АСАНУК МПА 1919/159.*

¹²⁰⁴ „Указ од 9. априла 1919. године којим се формира Врховни управни одбор и преузима сав делокруг Саборског одбора”, *Српски митрополијски гласник* 6 (30. април 1919), 74.

средишњих аутономних власти, нагласио је Епископ Георгије, може се с поверењем оставити круни и државној влади, које су нашле да то сада није погодно. Питање аутономије решиће се у договору са представницима политичких странака, које такође представљају народ. Он ипак признаје да ова форма није строго у духу аутономних одредаба, али је важно да је у суштини изражена воља целог народа. Осим тога, сматрао је Епископ Георгије, ово је акт државне владе, која је представник народа и круне, те заштитник и ослободилац, па стога Врховни управни одбор можем мирно и савесно приступити послу“.¹²⁰⁵Због овог говора Епископа Георгија ће касније оптуживати прота Јован Јеремић, који је сматрао да је говором промењен став исказан одлуком Светог архијерејског синода Карловачке митрополије од 18/31. децембра 1918, чији потписник је био и сам Епископ Георгије, а у којој се јасно наглашавало да ће се уједињена Црква уредити „придржавајући митрополији карловачкој право пристанка код уређивања односа њезина према јединственој Цркви и држави“.¹²⁰⁶

За разлику од Епископа Георгија, Светислав Новак, адвокат из Вуковара који је реч узео након њега, био је потпуно другачијег мишљења. Он је учтиво захвалио Епископу Георгију на обраћању, али и изнео одлучан став о обавези чувања атрибута народне аутономије подвлачећи да „одговорност терети све чланове Врховног управног одбора који ће се трудити да се аутономне уредбе најстроже одржавају и спречи свака њихова повреда, ма од које стране долазила“.¹²⁰⁷Ако погледамо бројне краљеве указе о наименовању функционера за органе народно-црквене аутономије, видећемо да је и у њима постојала једна формулација која је могла да се протумачи афирмативно по идеју аутономије и народно-црквеног сабора. Наиме, у овим актима је писало да се на предлог министра, а по саслушању Министрског савета, именовани поставља „привремено, а до сазива српског народноцрквеног сабора односно до коначног уређења целокупне српске православне цркве у Краљевству Нашем“.¹²⁰⁸

Јавност се са идејама о аутономији сусретала преко штампе, али ове вести нису детаљно обазлагане. Тачније, ови текстови су више били обрачун са неистомишљеницима него покушај да се јавно мњење информише у стриктно новинарском смислу. Једна штура, али ипак вредна помена вест из листа „Весник“ објављена је 12. октобра 1919. године, а у њој се врло сведено каже да упркос проглашеном јединству цркве изгледа како се са извесне стране ради против истога пошто се „упорно одржава вест да се ради на избору патријарха карловачког“, и то у време док наше посланству у Цариграду моли за пећког Патријарха са седиштем у главном граду. То би била, сматра аутор текста, једна земља са два господара што нам никако није потребно и сваки покушај такве децентрализације заслужује осуду.¹²⁰⁹ Иако није прецизирано на кога се овде тачно мисли и ко су ти децентралистички кругови, из раније наведеног можемо претпоставити да су у питању свештеници Карловачке митрополије верни идеји коју је снажно заступао прота Јеремић. Недуго потом „Весник“ се опет позабавио Карловачком митрополијом, овога пута уступајући новински простор управо проти Јеремићу, који је прво констатовао како је место Митрополита још увек упражњено, иако се без Митрополита не могу попунити катедре у епископијама Горњокарловачкој и Бачкој, а одлука о сједињењу Карловачке митрополије са осталим покрајинским црквама се без њега не може сматрати црквено-канонском и правоваљаном. Попуњавањем митрополитске столице, Карловачка митрополија би, сматра

¹²⁰⁵ „Извештај о раду седнице Врховног Управног Одбора срп. правосл. митрополије карловачке, држане у Сремским Карловцима 19. и 20. маја 1919. године“, *Српски митрополијски гласник* 9-10 (30. јул 1920), 123.

¹²⁰⁶ Ј. Јеремић, *Где је Карловачка митрополија*, 11.

¹²⁰⁷ „Извештај о раду седнице Врховног Управног Одбора срп. правосл. митрополије карловачке, држане у Сремским Карловцима 19. и 20. маја 1919. године“, *Српски митрополијски гласник* 9-10 (30. јул 1920), 123.

¹²⁰⁸ Акта о наименовању у АСАНУК МПА 1919/77.

¹²⁰⁹ „Црквени преглед“, *Весник* 27 (12. октобар 1919), 2.

прота Јеремић, дошла у ситуацију не само да решава о себи него и да се о њој решава легално и правно ваљано. Пошто се ово одуговлачи, у тексту се изричу директне оптужбе на рачун „неких црквених и државних кругова” да ово попуњавање намерно ометају пошто не желе да наименовање Митрополита карловачког поремети планове о патријархату без митрополија које би се, према плановима оптужених кругова, имале у потпуности укинути. Са друге стране, аутор допушта могућност да оваква замисао буде оправдана интересом Цркве, али каже да би и у том случају морало законски да се реши гашење Митрополије, а то је немогуће без правоснажне одлуке њеног форума: Архијерејског синода и црквено-народног сабора. Архијерејски синод се пак не може састати без Митрополита јер би то било противно канонима, Устројству Карловачке митрополије и црквеном праву. Пошто би питање укидања Митрополије било и питање народно-црквеног иметка и питање стеченог народног права, не би се о истоме могло расправљати ни одлучивати без народно-црквеног сабора. У прилог овоме иду и позитивни закони чија је обавезност загарантована краљевим *Указом* од 9. априла 1919. године. Све мимо овога, упозорава прота Јеремић, било би чисто насиље, а насиљу се или приклања или супротставља, што за српски народ никако није добро. Стога је потребно сазвати народно-црквени сабор, који би изабрао Митрополита, а паралелно са Архијерејским синодом донео одлуку о томе шта ће и како ће бити са Митрополијом карловачком јер „без нас о нама нема нико право решавати и нека то не покушава”.¹²¹⁰ Дакле, одбацујући сваку оптужбу да раде против јединства Српске Цркве, следбеници проте Јеремића акценат су стављали на неопходност оживљавања елемената аутономије, ако ништа друго онда због доношења правно и канонски ваљане одлуке о уласку у састав уједињене Цркве. Међутим, ако погледамо ранију аргументацију и изношене захтеве, приметимо да овај део са давањем легитимитета, а који је немогућ без Митрополита и осталих субјеката црквено-народне аутономије, представља новину будући да раније није био помињан него се само инсистирало на аутономији као таквој.

Након што је „Весник” дао простор некоме ко нема исте статове као уредништво листа одмах у наредном броју му је и одговорено, уз подвлачење да је јединство Цркве већ прокламовано и да је народ који истовремено чини и Цркву и државу ујединио све делове и државе и Цркве, као и да су свештеници на свештеничкој скупштини једним устима огласили постојање само једне православне Цркве, а тако мисле и архијереји. Упражњене митрополије, пребацивано је проти Јеремићу, постоје и Скопљу и Призрену, али отуда се не чују никави гласови о акту силе. Аутора текста нарочито је погодио део који помиње имовину Карловачке митрополије пошто он сматра да је то истицање материјалног преимућства у односу на друге области „пуцање под нос”, и то врло непријатно. Сматрајући да новац није најважнији, он пита проту Јеремића: „Зар кредит проливане крви толиких наших мученика, који је унела србијанска црква као свој капитал у јединство није много скупљи од материјалних добара целог света? А што се избора Митрополита тиче, сада има већих проблема које ваља решавати док ће звање Митрополита и даље бити у метрополама као што канони налажу”.¹²¹¹ „Весник” је уједно био једина адреса са које је одговарано аутономашима на њихове иницијативе. Ни државни врх, као ни црквена јерархија нису се оглашавали по овом питању, чврсто следећи пут уједињења за који су мислили да је најбољи.

Додатни замањ расламсавању дискусије о аутономији дале су страначке борбе. Обновљена „Застава”, која је одмах након прве конференције архијереја истицала како ће у погледу уједињења црква своју реч морати да има народно-црквени сабор Карловачке

¹²¹⁰ Ј. Јеремић, *Карловачка митрополија*, Весник бр. 32 од 16. новембра 1919. године, 1-2.

¹²¹¹ „Карловачка Митрополија”, *Весник* 33 (23. децембар 1919), 1.

митрополије, и то не само због организационих и црквених ствари него и материјалних¹²¹², почетком 1920. године је, пребацујући дешавања која стоје у вези са уједињењем Српске православне Цркве на поље страначке политике, писала како демократе у Београду раде на томе да за карловачког Митрополита буде именован Епископ темишварски Георгије (Летић), а наименовање треба да изведе министар Светозар Прибићевић, за кога се каже да је Летићев пријатељ.¹²¹³ Позивајући се на писање „Заставе”, „Весник” је пренео ову тврдњу радикала, додавши, премда се то у „Застави” нигде не помиње, да је намера да се Епископ Георгије касније именује за пећког Патријарха.¹²¹⁴ Као могуће објашњење ове интерполације у цитирани чланак јавља се или случајност према којој је аутор текста у „Веснику” просто спојио оне гласине које су се усмено проносиле са стварним писањем „Заставе” или је погрешно мислећи на други чланак објављен неколико дана касније.¹²¹⁵ Ипак, он јасно каже да у истиност гласова није сигуран.¹²¹⁶

Како би се што боље разумео став који су војвођански радикали предвиђени Јашом Томићем имали према народно-црквеној аутономији, а имплицитно и према Карловачкој митрополији, односно питању црквеног уједињења, потребно је још једном се осврнути на време које претходи Првом светском рату. Као што је већ речено у поглављу о Карловачкој митрополији, пре уједињења народни елементи били су сукобљени са клерикалним елементима, којима су често приписивали подилажење властима и издају народних интереса. Главни уредник обновљене „Заставе”, Јаша Томић, према свом убеђењу био је социјалиста и антиклерикалац, који је своје политичке противнике називао калуђерима мрачњацима, духовним жандармима и Тисиним пандурима.¹²¹⁷ Поред тога што је у јерархији видео издајнике народних интереса и средство којим се власт служила да ограничи аутономију, његов однос према Цркви био је условљен и личним виђењем Цркве и њеног уређења.¹²¹⁸ Наиме, полазећи од Милашевог *Православног црквеног права* у којем се каже да световњаци иако не могу да врше црквену службу, својим средствима и способностима могу да утичу на њен рад, Томић је указивао на некадашњи народни карактер Српске Цркве који се сада изгубио због жеље великодостојника да у потпуности преузму контролу над црквом.¹²¹⁹ Његово поимање Цркве и црквеног јасно је дефинисано у делу радикалског програма штампаног у „Застави” фебруара 1919. године, у

¹²¹²Јединство српске православне цркве, *Застава* бр. 28 од 18. фебруара 1919. године, 1. Исти ставови изнесени су и након постизања договора са Васељенском патријаршијом у мају 1920. године. Упореди „Уједињење срп. православне цркве”, *Застава* 108 (15. мај 1920), 1.

¹²¹³„Српски правосл. митрополит Георгије Летић”, *Застава* 21 (29. јануар 1920), 11.

¹²¹⁴„Црквени преглед”, *Весник* 5 (2. фебруар 1920), 3.

¹²¹⁵Иако у чланку на који је реаговао „Весник” нема помињања Летића као пећког Патријарха, има га у другом чланку, објављеном недељу дана касније, чиме је потврђено да су ове гласине заиста постојале. Наиме, према вести коју аутор карактерише као незваничну, али потеклу са ваљаног извора, под руководством министра Прибићевића направљен је план по којем би Летић био постављен за Митрополита карловачког, па за Патријарха пећког, обезбедивши претходно да га на челу Митрополије наследи архимандрит Валеријан (Прибићевић), брат министров. „Шта спремају на прагу наше цркве?”, *Застава* 28 (6. фебруар 1920), 1. Као реакција на оваква писања „Заставе” изашао је један тест у „Јединству”, органу Демократске странке, у којем су Јаша Томић и Жарко Миладиновић названи „старцима” и „бедним аутономашима”, који не могу и не умеју да се уживе у нове идеје и ново доба. „Бедни аутономаш”, *Јединство* 212 (5. фебруар 1920), 1.

¹²¹⁶„Бедни аутономаш”, *Јединство* 212 (5. фебруар 1920), 3..

¹²¹⁷Г. Васин, Н. Нинковић, „Јаша Томић-Политика и идеологија”, *Српска политичка мисао* 2 (2020), 104.

¹²¹⁸Томић је сматрао да постоји разлика између хришћанства и организације Цркве. У својим радовима истицао је да право хришћанство стоји у колизији са јерархијом која представља лажно хришћанство. Г. Васин, Н. Нинковић, „Јаша Томић – Политика и идеологија”, 106. Упореди В. Крестић, *Јаша Томић: политички портрет: 1856-1922*, Нови Сад 2006.

¹²¹⁹Г. Васин, Н. Нинковић, „Јаша Томић – Политика и идеологија”, 106.

којем подвлачи да Карловачка митрополија није радила на корист народа бивајући стално у „грешном загрљају бечких и пештанских силника”.¹²²⁰ Због свега овога, као и због наводног гоњења свих који су хтели да буду народни свештеници, Томић је сматрао да је Црква изгубила углед међу вернима, те да је једини смисао црквеног постојања тај да служи народу јер у супротном она нема основе за даљи опстанак.¹²²¹ Исто виђење ствари поновиће у једном чланку с краја маја 1919. године подвлачећи да се цркве развијају и живе са народом, да треба да служе народу, те да се више никако не може допустити да и даље Црквом управља неколицина великодостојника јер се тиме Црква удаљава од народног живота.¹²²² Дакле, оно што ће у почетку одређивати однос радикала окупљених око „Заставе” према уједињењу покрајинских цркава биће искуство борбе за аутономију и њено очување наслеђено из времена када је Карловачка митрополија била под влашћу Беча и Пеште. Посведочивши много пута удворичком држању јерархије према властима, радикали су сматрали да се руковођење уједињењем цркава никако не сме у потпуности препустити епископима, којима су приписивали застарели и деспотски ум и приступање великим црквеним питањима као кабинетским стварима.¹²²³ Стога ће радикали у почетку чврсто инсистирати на обнављању народно-црквене аутономије и сазивању сабора¹²²⁴ на којем ће се попунити упражњено место карловачког првојерарха, па тек онда донети пуноважна одлука о судбини народно-црквене аутономије и Карловачке митрополије, односно њеном укључивању у корпус уједињене Цркве. Овакво виђење било је у складу у са Томићевим виђењем улоге световњака у Цркви, која би требало да има народни карактер и да служи и одговара народу.¹²²⁵ Међутим, увек треба имати на уму да начин на који су радикали видели народно-црквену аутономију и говорили о њој у политичком дискурсу, суштински није имала сличности са аутономашким покретом предвођеним Јованом Јеремићем. Док је прота Јеремић, говорећи о уређењу уједињене Цркве тражио аутономију Карловачке митрополије у уједињеној Српској православној Цркви, дотле су радикали истицали да желе једну Патријаршију са седиштем у Београду, у којем ће се усредсредити васколика управа Цркве.¹²²⁶ Дакле, народно-црквена аутономија за радикале је била начин борбе за смањење самовоље јерархије, односно оснажење улоге свештенства и народа у управљању црквеним стварима баш онако како су је видели током аустро-мађарских власти.¹²²⁷ Тек касније, како се

¹²²⁰ „Радикални програм о цркви”, *Застава* 20 (7. фебруар 1919), 1.

¹²²¹ „Радикални програм о цркви”, *Застава* 20 (7. фебруар 1919), 1.

¹²²² „Промена у црквеном питању”, *Застава* 105 (24. мај 1919), 1.

¹²²³ „Јединство српске православне цркве”, *Застава* 28 (18. фебруар 1919), 1.

¹²²⁴ Један од аргумената којим су подуширали идеју неопходности сазивања сабора био је и судски. Наиме, радикали су указивали на чињеницу да су од седам епископских столица Карловачке митрополије, у тренутку уједињења биле упражњене три, међу којима и она Митрополитова. Како су од четири активна епископа, тројица била чланови Митрополитског црквеног савета, нису могла да учествују у раду Синода, што би значило да се исти састојао од само једног епископа. Да би се избегао овај правни куриозум, предлагано је хитно сативање народно-црквеног сабора који би изабрао Митрополита, након чега би се ваљано попуниле упражњене катедре и у коначници могло решити и само питање Карловачке митрополије. „До чега долазимо несазивањем народно-црквеног сабора у Карловачкој митрополији?”, *Застава* 138 (22. јун 1920), 1.

¹²²⁵ На истом становишту био је и Михаило Медаковић пишући крајем 1919. године о свештеничкој скупштини одржаној септембра 1919. године, када је рекао да за ваљано уређење уједињене Цркве, поред епископа, и свештенство и народ треба да добију право мишљења, а не као под влашћу Монархије када су епископи са мањином свештенства били на једној страни представљајући се као тобожњи заштитници чистог црквеног становишта, а већинско свештенство са својим народом на другој страни. „Српска православна цркв”, *Застава* 268 (31. децембар 1919), 1.

¹²²⁶ „Шта се иза брда ваља у Београду и Ср. Карловцима”, *Застава* 26 (4. фебруар 1920), 1.

¹²²⁷ Објашњавајући однос војвођанских радикала према народно-црквеној аутономији, С. Бјелица даје исувише поједностављено објашњење да су радикали бранили аутономију само због тога што су били странка која је дуго

буде распламсавала политичка борба са новооснованом Југословенском демократском странком¹²²⁸, радикали ће црквено-народну аутономију почети да истичу као поље нечасних политичких радњи демократа, а истовремено ће борба за њено очување бити представљена као борба против самовоље и централизма наметаног од стране демократске владе. О овој политичкој борби и аргументацији биће више речи касније.

Гласове и вести које је доносила дневна штампа немогуће је проверити, али историчару остају драгоценци као сведочанство из којег је могуће извући неке закључке. На првом месту да је динамика рада на уједињењу била слаба, односно да је спорост са којом су вршени црквени послови и спровођене одлуке остављала доста простора за разна мишљења, политичку пропаганду, страначке борбе и спекулације разне врсте. Други закључак који се намеће, а који је већ изнесен, јесте да је цео конференцијски рад на уједињењу био прилично заклоњен од очију јавности, што је свакако отварало простор за различита тумачења. Тако се уредништво „Заставе” жалило како православни народ није удостојен званичног саопштења након конференције епископâ из децембра 1918. године, оптужујући епископе Карловачке митрополије што овако крупно питање држе за чисто кабинетску ствар.¹²²⁹ У поглављу које се бави конференцијским радом видели смо да уредништво „Заставе”, а самим тим и јавност, ни два месеца након конференције архијерејâ у Сремским Карловцима одржане децембра 1918. године нису знали које су одлуке на њој донесене.¹²³⁰ Дакле, оно што би делимично доспело у јавност, као поменути брзојави, давало је само један делић, док је остатак целине често попуњаван слободним интерпретацијама у које су учитавани лични и политички ставови уредника и новинара. У прилог овом закључку иде и једна вест из листа „Јединство” којом се јавност обавештава да се у Сремским Карловцима састаје Трећа конференција епископâ и да се осим датума ништа поуздано о њеном раду не зна.¹²³¹

Као што је речено, велику конфузију стварало је фактичко организационо стање у самој уједињеној Цркви,¹²³² а оно је допринело да се на неким местима у Цркви јаве и иницијативе

учествовала у њеној власти, извлачећи из тога материјалну и политичку корист. Ипак, из цитираних чланака објављених у „Застави”, као и цитиране литературе закључујемо да су ови разлози много сложенији, тим пре што се није инсистирало на аутономији као таквој, него на аутономији као средству за законито укључивање Карловачке митрополије у јединствену Цркву какву су изричито заговарали. Упореди С. Бјелица, *Радикали у Војводини 1919-1929*, Београд 2004, 42.

¹²²⁸ Став војвођанских радикала према Југословенској демократској странци био је одређен и нетрепеливошћу према својим предратним политичким противницима, у првом реду Прибићевићевим самосталцима, који су 1919. године укључени у састав новоформиране странке. С. Бјелица, *Радикали у Војводини*, 29.

¹²²⁹ „Јединство српске православне цркве”, *Застава* 28 (18. фебруар 1919), 1.

¹²³⁰ Једино што је објављено у штампи (званични лист Карловачке митрополије) била су два брзојава (видети поглавље о конференцијском раду), и то месец дана по одржавању конференције. Брзојави су упућени регенту Александру и председнику Министарског савета, а из њих се могло сазнати да је на конференцији тек изречена потреба што скоријег уједињења и обнове Патријаршије. На основу овога „Застава” је пред јавност изнела закључак да уједињење још није изречено. „Јединство српске православне цркве”, *Застава* 28 (18. фебруар 1919), 1.

¹²³¹ „Зна се о њој само толико да је сазвана и да ће се одржати у Карловцима. Шта ће се на њој претресати, јавност о томе не зна ништа”. „Конференција епископа”, *Јединство* 165 (4. децембра 1919), 1.

¹²³² У фебруару 1920. године, аутор чланка у „Веснику” пита се како је могуће да у исто време постоји и Средишњи сабор архијереја из целе цркве и Сабор архијереја из граница Краљевине Србије. Истичући да би јавност желела да зна је ли наша Црква уједињена или не јер „ако смо уједињени, као што је неколико пута прокламовано, онда два сабора не можемо имати; онда смо једна Црква којом управља један сабор”, „Архијерејски Сабор”, *Весник* 7 (6. фебруар 1920), 3. У истом светлу ваља посматрати случај упућивања Епископа жичког Николаја од стране Архијерејског сабора у Београду на конференцију у Атину и Цариград ради решавања питања другог свештеничког брака. Наиме, том приликом је Архијерејски сабор одлучио да се уз акт Митрополита Димитрија пошаље и сагласност представника осталих српских покрајинских цркава. Поменути сабор заседао је пред Духове 1920. године, дакле годину дана након оне посланице у којој су архијереји уједињене цркве поручили вернима „да црква

које нису биле под контролом епископата, па су као такве опасно нарушавале њено јединство.¹²³³ И после званичне потврде уједињења од стране највиших државних ауторитета, нису престали гласови и писања о наводном сепаратизму у Карловачкој митрополији. Лист „Весник” оптуживао је Епископа Георгија (Летића) да стоји на становишту по којем је Карловачка митрополија и даље засебна и да заговара идеју по којој прво треба изабрати Митрополита, потом извршити избор епископа горњокарловачког, новосадског и вршачког, да би тек попуњени Синод Карловачке митрополије имао да реши питање уједињења. У истом тексту као Летићев бивши истомишљеник означен је викарни Епископ Иларион (Зеремски), који је наводно напустио идеју сепаратизма Карловачке митрополије тек након што је изабран за професора Богословског факултета у Београду.¹²³⁴ Ваља истаћи да доступни архивски материјал ни у чему не потврђује овакво држање¹²³⁵ Епископа Георгија и викарног Епископа Илариона, али чланак у „Веснику”, ако ни о чему другом, сведочи о томе да озваничавање уједињења Српске православне Цркве *Указом* регента Александра ипак није ставило тачку на говоркања и спекулације. Шта више, након *Указа* још јаче је почело да се говори о томе да епископи из личне користи одуговлаче за свршетком посла око уједињења, због чега их је Свештеничко удружење оштро критиковало и позвало на озбиљност, одговорност и поштовање краљевог *Указа*, према којем не сме да буде сепаратизма и аутономије. Стога је свештенство Цркве дојучерашње Краљевине Србије најенергичније захтевало да се без оклевања Црква подигне на степен Патријаршије и у најкраћем року изврши избор Патријарха, и то по уредби која је још пре годину дана била израђена у анкети.¹²³⁶ Разлоге за овакво стање у Цркви „Весник” је налазио и у писању „Заставе”¹²³⁷, којој је пребачено да при политичкој борби са демократама претерују у подвлачењу чињенице да Карловачка митрополија још увек постоји, да постоји њена народно-црквена аутономија, да постоји њен народно-црквени сабор итд. Уредништво „Весника” ту се није зауставило, него је пребацивало уредништву „Заставе” ометање јединства Цркве, не због ликвидације народно-црквене аутономије са народно-црквеним добрима и просветним институцијама Карловачке митрополије, него због личне користи.¹²³⁸ Радикали заиста јесу оптуживали демократе¹²³⁹ да су намерно избегли сазивање црквено-народног сабора

говорио једним гласом”. За овакво стање Михаило Медаковић, на страницама „Весника“ оптужује српску таштину према којој свако хоће да буде први, а нико други и непотребно тражење благослова од Васељенске патријаршије. „Уједињење српске православне Цркве”, *Весник* 15 (24. мај 1920), 2.

¹²³³ Тако је Митровачка црквена општина крајем маја 1920. године одлучила да се сазове Црквени сабор који ће приступити избору Карловачког митрополита и позвала све остале црквене општине на подручју Митрополије да се придруже и прихвате ово решење. „Избор Карловачког митрополита”, *Весник* 16. (31. мај 1919), 4.

¹²³⁴ „Карловачка митрополија”, *Весник* 22 (12. јул 1920), 4.

¹²³⁵ Шта више, Јован Јеремић, као велики заговорник идеје аутономије Карловачке митрополије сведочи да је епископ Георгије Летић био против сазивања народно-црквеног сабора. Ј. Јеремић, *Где је Карловачка митрополија*, 9.

¹²³⁶ „Уједињена Српска Црква”, *Весник* 23 (19. јул 19102), 1.

¹²³⁷ Поводом уједињења Српске православне Цркве „Застава“ је писала да је оно са најважније, правне стране завршено захваљујући успешним преговорима са Васељенском патријаршијом и Буковинско-далматинском митрополијом, али да сада треба решити и друга правна питања у односима „досада аутокефалних наших појединих цркава, боље рећи митрополија” и стога сазвати народно-црквени сабор у Карловачкој митрополији који би изабрао митрополита и донео друге потребне одлуке. Тек онда би се могло приступити проглашењу патријаршије и њеној обнови. „Уједињење срп. православне цркве”, *Застава* 108 (15. мај 1920), 1.

¹²³⁸ „Кривци за анархију у цркви”, *Весник* 25 (2. август 1920), 2.

¹²³⁹ Док су радикали кривце за несазивање народно-црквеног сабора видели у демократама и њиховим амбицијама, дотле је прота Јеремић тврдио да је највећи аргумент против сазивања Сабора био политички и државни, а изнедрила га је заблуда погрешног идентификовања Сабора, односно његовог изједначавања са земаљским политичким саборима у Сарајеву и Загребу, због чега је дошло до бојазни да би сазивање народно-црквеног сабора

који би као регулатор народно-црквеног живота извршио владину одлуку о успостави народно-црквене аутономије, и то због тога „да утврде своју власт и удоме себе и својту”. Као најодговорнији су означени „Прибићевић и најитијем његова болесна духа заражени министри вере и просвете”.¹²⁴⁰ Образлажући даље ове оптужбе „Застава” је објашњавала како су демократе циљано у запећак ставиле и народно-црквени сабор и државни парламент јер су очекивали „да им се неће сметати да на свој начин спроведу изборе за нови парламент и ту добију већину за се. После тога би, рачунали су, евентуални избори за нов н.-ц. (народно-црквени, прим. аутора) сабор као неки зрео плод сами пали у њихово крило. И тада би и парламент и сабор, на све што демократе у држави и нашој н.-ц. (народно-црквеној, прим. аутора) аутономији починише и згрешише, рекли: амин и нека је просто! Тако су демократе прижељкивале”. Због овога наума демократа, тврдила је „Застава” десило се замењивање Саборског одбора који је био слободно биран Врховним управним одбором који је био именован, као и именовање народно-црквених секретара, чији је избор „радикалски н.-ц. сабор од 1902. године тешком муком себи и народу извојевао и обезбедио”.¹²⁴¹

Оваква писања у којима је партијска борба између радикала и демократа своје поприште налазила на пољу народно-црквене аутономије Митрополије карловачке „Весник” је видео као штетна по јединство Цркве, због чега је „Застава” оптужена за поспешивање анархије у уједињеној Српској православној Цркви. Одговори „Заставе” на ове оптужбе ускоро су стигли, и то у два наврата. У броју 197. је узвраћено контраоптужбом којом су за анархију оптужени управо свештеници окупљени око „Весника” будући да они траже гажење краљевог указа и других закона, због чега. Што се пак „Заставиних” ставова тиче, уредништво у њему не налази никакве анархије нити сматра да је може бити у захтеву да се у уједињеној Цркви све спроводи законитим путем и начином, а не силом и декретима „као што неки кругови у Београду желе и снују”.¹²⁴² У броју 202 „Застава” је наставила да критикује уредника Димитријевића како се и он и његови заштитници само у силу уздају, „а сила је данас, не у Бечу и Пешти него у нашем Београду”, због чега су упућене врло оштре речи: „Запамтите то сви, сви ви тамо, противници и мрзиоци Карловачке Митрополије. Запамтите и то, да се је Карловачка Митрополија знала борити и са деспотијом и са тиранијом и Бечком и Пештанском и папском. Па не изазивајете браћу своју да се боре са деспотијом и тиранијом своје браће”.¹²⁴³ У полемици вођеној са Драгутином Димитријевићем и његовим листом, уредништво „Заставе” се чврсто држало Указа од 9. априла 1919. године, којим је народно-црквена аутономија враћена, тврдећи да истовремено поштују и *Указ о уједињењу цркава*, који је издат 17. јуна 1920. године оптужујући другог учесника полемике за селективност у поштовању правних аката. Исто је примењено на поље канона, где је „Веснику” замерено стално позивање на каноне, а онда постављено питање: „По којим канонима треба спровести ликвидацију аутокефалне цркве?”¹²⁴⁴

у Карловцима довело до тражења да се сазову и поменути земаљски сабори. Ипак, не искључује могућност да је ова бојазан била фингирана у сврху несазивања народно-црквеног сабора који је многима могао да помрси „личне, провинцијалне, сепаратистичке, егоистичке и хегемонистичке” планове, као и да неке позове на одговорност за анија дела. Ј. Јеремич, *Где је Карловачка митрополија*, 14.

¹²⁴⁰ „Шта је са нашом нар.-цркв. аутономијом II”, *Застава* 54 (9. март 1920), 1.

¹²⁴¹ „Шта је са нашом нар.-цркв. аутономијом III”, *Застава* 58 (13. март 1920), 1.

¹²⁴² Истом приликом уреднику „Весника”, свештенику Драгутину Димитријевићу упућене су оштре оптужбе да мрзи Карловачку митрополију и све у њој, да их лажно оптужује за противљење уједињењу и да их жели „прогутати у кашичици уједињења”, „Кривци анархије у Цркви I”, *Застава* 197 (4. септембар 1920), 1.

¹²⁴³ „Кривци анархије у Цркви II”, *Застава* 202 (10. септембар 1920), 1.

¹²⁴⁴ „Кривци анархије у Цркви II”, *Застава* 202 (10. септембар 1920), 1.

Помени аутономије јављали су се и код појединих богослова, који су се бавили анализирањем перспектива уједињене Српске православне Цркве. Тако је, априла месеца 1920. године, у часопису „Српска црква” објављен чланак др Томе Поповића, ректора Сарајевске богословије. Иако се аутор трудио да објективно размотри различита уређења, да изнесе своје мишљење о њима, из текста ипак провејава јасно пропагирање тзв. двостепеног митрополитанског система.¹²⁴⁵ Он полази од става да ће црквено уређење свакако бити одређено државним уређењем, за које се у тренутку писања текста није тачно знало какво ће да буде.¹²⁴⁶ Међутим, иако признаје да је административно-политичко уређење нове државе још увек непознато, Тома Поповић смело, и не баш поткрепљено, предвиђа да ће „развој хришћанског живота српско-православне цркве добити углавном своја три средишта: Београд, Сарајево и Скопље, а евентуално Загреб или неки други град у Карловачкој митрополији због чега би се православна Црква могла поделити у три административна и културно-просвјетна округа”. У овом случају митрополитански систем би био двостепени јер би у Београду био главни Митрополит или Патријарх, док би у Скопљу и Сарајеву резидирали митрополити. Овој тројници митрополитâ били би подвргнути сви епископи дотичних округа који би уједно, са својим митрополитом, сачињавали митрополитански или покрајински сабор, док би у Београду био оформљен стални средишњи архијерејски или патријаршијски сабор, у који би улазили по турнусу одређени епископи из ових подручја. Турнус би се понављао сваке или сваке друге године, и то тако да се у једном маху измени половина чланова. Остављајући могућност и да се остане при једноставном митрополитанском систему по коме ће бити један Митрополит или Патријарх, а сви остали епископи бити само епархијски, Тома Поповић саветује задржавање четири судске инстанце: протопрезвитерски суд, епископски суд, митрополитански суд и патријаршијски суд.¹²⁴⁷ Међутим, идеја о једноступеном митрополитанском систему била је толико широко заступљена, нарочито међу црквеном јерахијом, да њене присталице нису налазиле потребу ни да је образложе нити да уопште иступе у јавност са њом иако је било покушаја заговорника концепта са двоступеним митрополитанским системом да испровоцирају или јавну дебату или пак било какво оглашавање својих неистомишљеника.¹²⁴⁸

¹²⁴⁵ Један од ретких помена митрополитанског система налазимо у „Јединству” са почетка новембра 1919. године. У чланку који се бави конференцијом епископа помиње се рад на уређењу Цркве уз кратку опсервацију да уредништво тврдо верује како је митрополитански систем најбоље решење будући да га већ сама установа патријархата захтева, а ако би се временом показало да такав систем није добар, имао би се лако заменити. „Конференција епископа”, *Јединство* 165 (4. децембар 1919), 1.

¹²⁴⁶ Одмах после 1918. године и настанка Краљевине СХС, међу предлозима о државном уређењу нове државе било је и оних децентралистичких. У уставним расправама које су се могле чути пред доношење Видовданског устава 1921. године могле су се чути и предлози о федеративно уређеној држави. Уставни нацрт Стојана Протића из 1920. године предвиђао је децентрализовано устројство југословенске државе са чак девет аутономних покрајина. Исто тако, према концепту („Одвојеном мишљењу”) Југословенског клуба Антона Корошеца о Нацрту устава, усвојеном 6. априла 1921. године држава би се састојала од шест федералних јединица. Осим у поменутих актима идеје федерализма су се јављале и у иступањима Стјепана Радића, а касније и код некадашњег централисте, Светозара Прибићевића. Ч. Попов, Ј. Попов, *Аутономија Војводине-српско питање*, Сремски Карловци 2000, 34-35. Међутим, као што је виђено из једног чланка Војислава Јанића, који је заузимао истакнуто место у процесу уједињења покрајинских цркава и обнове Пећке патријаршије, водећи црквени кругови своју организацију ни у једном моменту нису доводили у везу са државном, сматрајући да би и у федеративној држави Црква требало да буде централизована. В. Јанић, „Обнављање пећке патријаршије”, 3-4.

¹²⁴⁷ Т. Поповић, „Уређење наше цркве. О организацији и судству”, *Српска црква* 1-2 (1920), 5-7.

¹²⁴⁸ Тога ради у „Српској цркви” објављен је један чланак у два дела под насловом „Патријархат са митрополијама или без митрополија?”. Дело је полемичког карактера, а у њему се одговара на питање постављено у наслову, тачније чврсто и аргументовано заступа идеја да обновљена Патријаршија мора имати митрополије насупрот концепту Патријаршије без Митрополита, за који аутор каже да не зна ни ко је заступа ни који су јој главни

Питање народно-црквене аутономије коначно је решено онако како је у свом говору поменуо Епископ Георгије 3. септембра 1920. године у Београду. Том приликом одговарајући субјекти решили су да се народно-црквена аутономија укине, а да се уместо покрајинских аутономија створи једна јединствена православна Црква. У Овлашћењу које су потписали изасланици клубова народних посланика Радикалне странке и Демократске заједнице овлашћени од својих клубова, а у име народа којег су заступали у привременом народном представништву, изјављено је да уједињење цркава изречено на конференцији одржаној 13/26. маја 1920. године у Београду и потврђено краљевским указом од 17. јуна исте године одговара не само канонима него и жељи целокупног српског народа због чега поменути изасланици дају пристанак и овлашћење архијерејима Карловачке митрополије да могу у споразуму са осталим архијерејима Српске православне Цркве и министром вера доносити пуноважне одлуке о томе да се већ проглашено уједињење српских православних области у нашој држави што пре у потпуности реализује. У име Врховног управног одбора у Сремским Карловцима *Овлашћење* су потписали Влада Манојловић и Валеријан Прибићевић, док су у име посланика свој потпис на акт ставили Жарко Миладиновић, прота Божа Поповић и Мита Ђорђевић (радикали) као и Светозар Поповић, Стеван Симеоновић Чокић, те Павле Драгић (демократе).¹²⁴⁹ Ваља напоменути да ни ово решење није било општеприхваћено. Шта више, на седници Врховног управног одбора држаној дан раније (2. септембра 1920. године), констатовано је како многи знаци указују на намеру да се приступи „неформалној и, по нашем мишљењу правно неprovedљивој ликвидацији свих, на постојећем правном поретку основаних посебних организација Српске православне Цркве на територију бивше Угарске тј. Митрополије Карловачке”. На темељу ове констатације Врховни управни одбор је изјавио да се ликвидација народно-црквене аутономије може извршити само уз пристанак њеног представништва, и то редовним путем, а никако одребом државних власти; да би ликвидација у сваком случају била преурањена и нецелисходна јер најпре треба сачекати државни устав и видети да ли ће бити евентуалних обласних самоуправа у Краљевини и како ће највиши законски акт дефинисати однос свих признатих цркава према држави и, на концу, да се сва имовинска питања Српске православне Цркве и њених појединих организација на тлу Карловачке митрополије расправе сходно основном уставном праву и општим грађанско-правним прописима који вреде у Краљевини СХС.¹²⁵⁰ Према сведочењу проте Јована Јеремића, са одлуком и изјавом

ослонци. Наиме, пишући увод за ово дело, аутор Јован Јеремић каже како идеја о Патријаршији без митрополија постоји и у државним и у црквеним круговима, а њен присталица је и сам министар вера, коме су ту идеју други наметнули. Исто тако, ова идеја, према проти Јеремићу има своје симпатизере и у црквеним круговима. Међутим, ни државни ни црквени кругови који уз ову идеју пристају нису се усудили да са овом идејом и њеним евентуалним образложењем изађу у јавност, што прота Јеремић сматра чудним, будући да је, како иронично примећује, „у нашем друштву данас најомиљенија реч Демократизам”. Како је јавност остала ускраћена за разлоге због којих би у обновљеној патријаршији биле укинуте митрополије, аутор текста каже да је из приватних разговора ипак дознао понешто о томе, као нпр. да би митрополије биле децентралистички елеменат, те као такве опасне по јединство патријархата. Због овога је у тексту начињен покушај да се историјски и канонски докаже како митрополије нису никаква сепаратна тела него део органске целине. Ј. Јеремић, „Патријархат са митрополијама или без митрополија”, *Српска црква* 3 (1920), 98. Ипак, ова полемика остала је ограничена чињеницом да је аргументација заговорника једноставног митрополитанског система остала непозната, тачније откривен је само онај делић, а то је страх и страховање од децентралистичког и деструктивног разједињења које доноси митрополије и митрополитански систем. Ј. Јеремић, „Патријархат са митрополијама или без митрополија II”, *Српска црква* 4 (1920), 146.

¹²⁴⁹ Текст Овлашћења у *Весник* 29 (30. августа 1920. године), 3.

¹²⁵⁰ „Одлука Врховног Управног Одбора срп. православ. Митрополије Карловачке у питању ликвидирања народно-црквене автономне организације Митрополије Карловачке”, *Српски митрополијски гласник* 21 (15. новембар 1920), 307-310.

конференције се сложио и администратор Митрополије Епископ Георгије, а иста је саопштена председнику министарског савета¹²⁵¹, али није утицала на потписивање поменутог споразума, који је ставио тачку на народно-црквену аутономију. Премда је питање аутономије свршено другачије него што су то радикали заговарали, „Застава” је, потпуно другачијим тоном донела вест о ликвидацији народно-црквене аутономије. Том приликом је начињен осврт на предратно време када су радикали, борећи се за живот и напредак народа, бедем за своје борбе налазили у народно-црквеној аутономији. Након рата, пошто су државне власти дошле у српске руке престала је и потреба за тражење таквог бедема, па Цркви остаје чисто културно-морални значај. Опраштајући се од народно-црквене аутономије, аутор чланка у „Застави” изразио је дубоку захвалност свим народним борцима који су се трудили да исту уреди „на напредним, радикалним, слободоумним, а по народ корисним начелима”.¹²⁵² Исти текст је пренела и „Самоуправа”.¹²⁵³ Да је за војвођанске радикале питање Карловачке митрополије било завршено¹²⁵⁴ види се из извештаја о избору првог српског Патријарха обновљене Патријаршије, у којем се каже да је након периода подељености на митрополије Српска Црква сада уједињена.¹²⁵⁵ Што се тиче даљег интересовања радикала за црквена питања, оно је потпуно спласнуло смрћу Јаше Томића (1922), а нестало је и њихов препознатљиви критицизам према црквеној јерархији.¹²⁵⁶ Међутим, за Јована Јеремића и његове присталице аутономије, ствар није била завршена. Након ликвидације аутономије изгубили су један важан аргумент у расправи са присталицама центализма, али им је преостао онај који се тицао фактичког стања у номинално уједињеној Српској Цркви. Наиме, као што видимо из различитих документарних историјских извора, Архијерејски синод Карловачке митрополије, имао је неколико заседања¹²⁵⁷ и након укидања црквено-народне аутономије, што нам говори да укључивање Карловачке митрополије у јединствено тело Српске православне Цркве није извршене у једном моменту, како то бива у правним стварима, него је њена интеграција била постепена, могло би се рећи и правно недоследна. Постоји велики број молби које су после званичног укидања народно-црквене аутономије и даље подношене Светом архијерејском синоду Карловачке митрополије.¹²⁵⁸ Према сведочењу проте Јована Јеремића Архијерејски синод Карловачке митрополије функцисао је до 10. децембра 1920. године под председништвом администратора, а Митрополијски црквени савет до 14. децембра.¹²⁵⁹

Ако бисмо погледали званична државна документа, у хронолошком реду доношења, не бисмо нашли ниједну конкретну одлуку о укидању Карловачке митрополије нити регулисању њеног статуса, а иста ствар је и са записницима са конференције архијереја и другим актима

¹²⁵¹ Ј. Јеремић, *Где је Карловачка митрополија*, 10.

¹²⁵² „Крај народно-црквене аутономије”, *Застава* 199 (7. септембар 1920), 2.

¹²⁵³ „Крај народно-црквене аутономије у Војводини”, *Самоуправа* 157 (14. септембар 1920), 2.

¹²⁵⁴ Постојала је још једна краћа полемика коју је „Застава” покренула протестујући против подржављења српских вероисповедних гимназија, Новосадске и Карловачке. За више видети С. Бјелица, „Покушај обнове црквено-школске аутономије после 1918. године”, *Три века Карловачке митрополије (Зборник радова са научног скупа Сремски Карловци 1. новембар. 2013.)*, Нови Сад 2014, 389.

¹²⁵⁵ „Избор првог српског патријарха”, *Застава* 259 (18. новембра 1920), 2.

¹²⁵⁶ С. Бјелица, „Покушај обнове црквено-школске аутономије после 1918. године”, 391.

¹²⁵⁷ Примера ради, Свети архијерејски синод Карловачке митрополије на својој седници од 7/20. септембра 1920. године разматрао је наименовање архијерејског викара и канцелара овог тела, Илариона (Зеремског) за редовног професора на Православном богословском факултету у Београду. *Одлука седнице Светог архијерејског синода српске православне митрополије карловачке држане у Сремским Карловцима 7/20. септембра 1920. године*. АСАНУК МПА 1920/332.

¹²⁵⁸ Молбе у АСАНУК МПА 1920/319.

¹²⁵⁹ Ј. Јеремић, *Где је Карловачка митрополија*, 58.

црквене провенијенције. Тек приликом ликвидације народно-црквене аутономије 3. септембра 1920. године, изасланици су потврдили да уједињење проглашено 13/26. маја 1920. године и краљев *Указ о уједињењу* одговарају и канонима и вољи народа, те дао овлашћења архијерејима Карловачке митрополије да могу у споразуму са другим архијерејима и министром вера доносити пуноважне одлуке о томе да се већ проглашено уједињење што пре реализује.¹²⁶⁰ У *Указу о постављењу патријарха* од 12. новембра 1920. године постоји индиректан помен, и то на месту где се као седиште новоизабраног Патријарха одређује Београд, а као привремено седиште Сремски Карловци.¹²⁶¹ Наравно да ово није могао да не запази најжешћи противник централистичког уређења, прота Јован Јеремић, који је чак тврдио да је Сремске Карловце као привремено седиште одредио и у *Указ* унео министар вера без знања Патријарха и Архијерејског сабора.¹²⁶² Овакав навод није могуће потврдити на основу доступних историјских извора, али сама ситуација речито говори о томе како је уједињење Српске православне Цркве текло и шта се све јављало као сметња стварању једног правно унифицираног тела. Ситуација у којој Патријарх обновљене Српске православне Цркве привремено борави у двору у којем још увек заседа Свети архијерејски синод Карловачке митрополије са својим администратором, свакако не представља пример правне и канонске доследности. Овакво стање потрајаће све до 13. децембра 1920. године када ће државне власти издати *Уредбу о централизацији управне и судске власти у Српској патријаршији*, којом је прокламовано сједињавање свих врховно-црквених, управних, судских, као и свих средишњих аутономних власти ранијих одељених покрајинских цркава у врховне управне и судске власти обновљене Патријаршије. Према одредбама *Уредбе*, сви епархијски архијереји ранијих обласних цркава стоје у истом односу према Патријарху, као и епископи православне Цркве у Србији (члан 4); делокруг Светог архијерејског синода Карловачке митрополије прелази на Свети архијерејски сабор и Свети архијерејски синод Српске Патријаршије (члан 5); администратор Карловачке митрополије разрешава дужности (члан 7)¹²⁶³; делокруг рада Митрополитско-црквеног савета Карловачке митрополије преноси се на Велики духовни суд Српске патријаршије (члан 8); делокруг рада Народно-школског савета Карловачке митрополије преноси се на министра просвете (члан 10); сви чланови Митрополитско-црквеног и Народно-школског савета, као и Врховног одбора Карловачке митрополије разрешавају се дужности (члан 11).¹²⁶⁴ Овим актом изашло се из једног прилично магловитог правног стања када је у питању Карловачка митрополија. Међутим, са становишта пропагатора аутономије, односно митрополитанског система, овом решењу је пребацивано да је изведено од стране ненадлежних инстанци, истичући да је за укидање постојећих митрополија и за преиначавање постојећих правних односа задужен њихов канонски састављен епископски сабор.¹²⁶⁵ Са друге стране, указивано је и на правну недоследност јер у уводу спорне уредбе регент Александар каже да се она доноси на основу *Привремене уредбе о Српској патријаршији* у којој нема никаквог помена о укидању митрополија.¹²⁶⁶ Као и до тада, нико од надлежних није прихватио полемичку са следбеницима проте Јеремића него је настављено

¹²⁶⁰ Текст „Овлашћења” у *Весник* 29. (30. августа 1920), 3.

¹²⁶¹ *Службене новине Краљевине СХС*, број 259/1920.

¹²⁶² Ј. Јеремић, *Где је Карловачка митрополија*, 58.

¹²⁶³ Администратор Карловачке митрополије, Епископ темишварски Георгије званично је разрешен *Указом о разрешењу администратора Митрополије карловачке од 28. фебруара 1921. године. Службене новине Краљевине СХС*, 83/1921.

¹²⁶⁴ „Уредба о централизацији управне и судске власти у Српској патријаршији”, *Службене новине Краљевине СХС*, број 13/1921.

¹²⁶⁵ Ј. Јеремић, *Где је Карловачка митрополија*, 72.

¹²⁶⁶ Ј. Јеремић, *Где је Карловачка митрополија*, 75.

са радом на уједињењу. Некадашња Карловачка митрополија спојена је са Београдском, а одлучено је да Патријарх Димитрије, као Митрополит београдско-карловачки, овим простором управља преко викарног Епископа. Краљевим указом од 10. јануара 1921. године за титуларног Епископа Сремске Митровице и викара Епархије сремско-карловачке, како је гласила пуна титула, постављен је др Максимилијан (Хајдин)¹²⁶⁷, који је рукоположен неколико дана пре тога (2. јануара)¹²⁶⁸. Статус некадашње Карловачке митрополије правно је уређен одлуком Патријарха Димитрија од 11. јануара 1922. године, према којој се сви послови из делокруга епархијског архијереја, као и сва епископална права за обе, до тада одвојене епархије, имају вршити јединствено и нераздељиво. Сви поднесци који спадају у надлежност архијереја морали су се, почевши од 1/14. јануара 1922. године, адресирати на патријарха Димитрија као Митрополита београдско-карловачког и Патријаршијску канцеларију у Београду.¹²⁶⁹

Идеја о аутономији Карловачке митрополије у пречанском делу српског свештенства биће подгревана чак и у годинама након што је обновљена Патријаршија и изабран први српски Патријарх, а ова дела потврђена *Томосом* и канонским писмом васељенског Патријарха и након што су донете све поменуте уредбе и одлуке. Тако су и током 1922. године на протопрезвитерским зборовима Ахидијецезе карловачке доношене резолуције у којима је осуђиван начин на који је уједињење спроведено и тражено успостављање аутономије Карловачке митрополије.¹²⁷⁰

На доношење ових резолуција реаговали су многи листови у нашој земљи осуђујући свештенство некадашње Карловачке митрополије за разједињавање Цркве. „Нови лист” у броју 66 од 17. јуна 1922. године објавио је текст под насловом „Аутономистички покрет свештенства”, у којем се извештавало да је група православних свештеника из крајева бивше Аустроугарске монархије поднела једну дугачку петицију Архијерејском сабору којом тражи да се задржи аутономија Карловачке митрополије и да се не врши унификација Српске православне Цркве. „Дневник” саопштава исту вест у броју 161 од 18. јуна исте године казујући како се пречанско српско православно свештенство обратило Архијерејском сабору једном петицијом у којој се моли да се православној Цркви преко Саве и Дунава додели извесна аутономија. За разлику од поменута два листа која су само пренела вест „Правда” је дала своје негативно мишљење о акту свештенства тврдећи да све добре стране петиције које су од споредног значаја „падају у воду пред оном главном идејом која је изнесена у тој петицији, а то је тражење некакве аутономије, баш данас, када је јединство Цркве још тако лабилно да се аутономија не би смела ни споменути, а камоли захтевати”. Лист „Новости” у броју 338 од 18. јуна 1922. године овај покрет прекорно назива блокаштво истичући да тражење аутономије не може бити посматрано никако другачије осим као цепање Цркве, па је света дужност Архијерејског сабора да се блокаштво угуши. Како је јавила „Правда” у броју 166 од 21. јуна 1922. године, Архијерејски сабор је схватио резолуцију свештенства управо као нарушавање јединства Цркве и тако се и поставио према захтевима изнетим у њој, због чега су њени

¹²⁶⁷ Рођен као Милан Хајдин у Новом Саду 1879. године. Основу школу завршио у Београду, гимназију и богословију у Сремским Карловцима, а право у Загребу, где је стекао и титулу доктора правних наука. Замонашен 1906. године, а за титуларног Епископа Сремске Митровице рукоположен почетком 1921. године. Од 1928. године био је Епископ далматински, а од 1931. Епископ горњокарловачки. Умро је у Београду 1936. године. Епископ Сава (Вуковић), *Српски јерарси*, 306.

¹²⁶⁸ „Посвећење епископа Д-р. Емилијана Хајдина”, *ГСПП* 1 (1/14. јануара 1921. године), 14-15.

¹²⁶⁹ „Епископ Максимилијан викар архидијецезе сремскокарловачке свима српским православним парохијским звањима и манастирским управама у Архидијецези Сремскокарловачкој”, *ГСПП* 1-2 (2/15. јануара 1922), 4-5.

¹²⁷⁰ „Резолуције донесене на протопрезвитератским зборовима архидијецезе карловачке”, *Весник* 24 (20. јун 1922), 1.

подносиоци исти акт послали министру вера очекујући да ће на тој адреси наћи бољи пријем.¹²⁷¹ Подношење петиције је нарочито снажно осудило Свештеничко удружење, тим више што се петиција појавила у моменту када је пред Архијерејском сабором био њихов пројекат о преуређењу стања и осигурању свештеничког положаја”.¹²⁷² Крајем 1922. године, прота Јеремић се огласио једним оштрим текстом упућеним на рачун „србијанских и јужносрбијанских архијереја”, у којем их је оптужио да под кринком лажног јединства Цркве руше све све дотадашње културне, организационе и материјалне тековине по уједњеним областима.¹²⁷³ У жеку ових расправа прота Јован Јеремић и прота Радослав Марковић покренули су поменути часопис „Живот”, који је, према речима уредништва, био отворени израз отпора и незадовољства начину на који је спроведено уједињење Цркве.¹²⁷⁴

На дуговечност аутономашке идеје указује и касније писање њеног главног носиоца, прота Јована Јеремића, које пада у 1923. годину. Дакле, након што је и фактички и формално био завршен процес уједињења и обнове Патријаршије, након што је Српска Црква сачекала избор васељенског Патријарха, те добијањем канонских аката закључила један дуготрајни процес, и даље су постојала писања о „централизоманијској политици” и „централистичком фурору”, који су довели Цркву у стање незадовољства и потенцијалног немира¹²⁷⁵. И даље се писало да постоји народно-црквени сабор „јер постоји Саборско Устројство од 14. маја 1875. године, јер постоји Карловачка Митрополија и њезина народно-црквена аутономија”.¹²⁷⁶ Према се рад који је пред нама не бави темом Српске православне Цркве након њеног уједињења и начином организације, ваља истаћи да су истовремено са аутономашким резолуцијама свештенства Карловачке митрополије, и свештеници у Босни и Херцеговини на исти начин изражавали своје ставове који су се тицали питања устројства Цркве.¹²⁷⁷ Скупштина Сарајевске црквене општине половином 1922. године штампала је једну резолуцију којом су изразили негодовања поводом неких решења донетих у процесу организације уједињене Српске

¹²⁷¹ Реакције штампе („Нови лист”, „Правда”, „Дневник” и „Новости”) на подношење петиције наведене су према „Наша штампа о резолуцијама свештенства Карловачке митрополије”, *Весник* 24 (20. јун 1922). године, 2.

¹²⁷² „Не рушите јединство цркве”, *Весник* 25 (1. јул 1922), 1.

¹²⁷³ Символично називајући србијанске и јужносрбијанске архијереје ваљком, Јеремић каже да тај обесни ваљак који карактерише неограничени апетит на имовину Карловачке митрополије својим пристиском и драстиком, непромишљеношћу и игноранцијом, све више сабија нашу уједињену Цркву у једну тоталну неактивност и непродуктивност. Чланак под називом „Ваљак меље” објављен је у часопису „Живот” бр. 15. Часопис је излазио током 1922. године, власник је био прота Радослав Марковић, а уредник прота Јован Јеремић. Нажалост, од 17 бројева, колико је укупно изашло, Народна библиотека Србије поседује само бр. 17, Библиотека Матице српске бројеве 2-9, 14, 16 и 17, а Народна библиотека „Др Ђорђе Натошевић” из Инђије бројеве 16 и 17. Међутим, у полемикама које су вођене око идеје аутономије текстови из „Живота” су често цитирани у часописима „Нови живот” и „Гласник Српске православне патријаршије”, па је тако могуће делимично или у потпуности реконструисати њихов садржај. Упореди Ј. Поповић, „Прота Јеремић о србијанским и јужносрбијанским Архијерејима”, *Хришћански живот* 2 (1926), 266-267; Д. Руварац, „Брука”, *ГСПП* 18 (15/28. септембар 1922), 288-299.

¹²⁷⁴ Описујући како су незаконита ликвидација црквено-народне аутономије и централизација довеле до незадовољства и отпора, прота Јеремић каже да је дошло до протеста у Босни и Херцеговини, до свештеничких резолуција у Карловачкој митрополији и до покретања листа „Живот”, чиме је јасно указао на разлоге настанка листа, његову идеолошку потку и циљеве писања. Ј. Јеремић, „Три јединства”, *Живот* 17 (30. децембар 1922), 2. Поред критиковања начина на који је спроведено уједињавање покрајинских цркава лист је критиковао папски клерикализам, за који су сматрали да се натура попут империјализма, Упореди Д. Попов, *Српска штампа у Војводини 1918–1941*, Нови Сад 1983, 266.

¹²⁷⁵ Ј. Јеремић, *Где је Карловачка митрополија*, 11.

¹²⁷⁶ Ј. Јеремић, *Где је Карловачка митрополија*, 16.

¹²⁷⁷ Детаљније о иницијативама свештенства и народа у Босни и Херцеговини након уједињења у Б. Маџар, М. Папић, *Политика и Српска православна црква у Босни и Херцеговини* 163-175.

православне Цркве. Први разлог негодовања односио се на представку којом је још 1919. године Велики управни и просветни савет у Сарајеву тражио од министарства вера да се нацрт нове *Уредбе за централизацију уједињене Српске православне цркве* пошаље њему и епархијским управним саветима у Босни и Херцеговини ради исказивања примедба и жеља. Представници су се прикључила сва четири епархијска управна савета, али одговор на њу никада није стигао. Друга примедба односила се на поступак којим је бивши Велики управни и просветни савет у Сарајеву замолио Министарство вера у Београду да комисија за ликвидацију Великог управног и просветног савета дође после седнице Савета, која је била заказана ради ликвидације, а Министарство је разрешило чланове Савета преко политичких власти у БиХ, па се десило да разрешење потпишу политички чиновници који су, иако компромитовани као чиновници Аустроугарске, и у новој држави били на функцијама. Трећи, најважнији разлог незадовољства био је тај што се на рад доношењу целокупне *Уредбе за црквену управу* одвија без укључивања свештенства и народа БиХ јер би они у *Уредбу* могли да уграде добре елементе дотадашње црквено-просветне уредбе за епархије у Босни и Херцеговини. Тако су предлагали да се сва места свештенички и световних чланова попуњавају избором, а не наименовањем, да потпредседник у црквено-управним телима буде световњак, као што је у ранијој *Уредби*, коју су с тешком муком изборили од аустријске управе, и да у новој уредби за уређење црквено-управних тела буду свештеници и световњаци заступљени у оној пропорцији као и у досадашњој *Црквено-просветној уредби за БиХ*. На крају резолуције поручено је да у случају ускраћивања учешћа у раду на доношењу нове уредбе за уједињену Српску Цркву „за даље трзавице у Цркви неће бити одговорни они, него фактори који су их могли у том задовољити”.¹²⁷⁸ У поређењу са захтевима свештенства некадашње Карловачке митрополије, ови захтеви нису у себи имали аутономашке тежње, па их је као такве препознала јавност и штампа. Заправо, као главно питање означено је питање положаја световњака у целом организму Цркве, од парохије и црквене општине, па до централних органа Цркве.¹²⁷⁹ Поводом резолуције, у „Хришћанском животу” је штампана је једна расправа у којој је аутор подвукао да би било погрешно мислити како захтеви народа и свештенства из Босне и Херцеговине представљају неки црквени сепаратизам.¹²⁸⁰

Аутономашка идеја нови подстрек је добила 1926. године са обнављањем рада епархијских скупштина, а ово је изазвало укључивање Јустина (Поповића) у расправе.¹²⁸¹ Како је тадашњи уредник часописа „Хришћански живот” истицао, црквено-аутономистички покрет у војвођанским крајевима још није био потпуно издахнуо.¹²⁸² На заседању скупштине Сремскокарловачке архидијецезе одржане 3. фебруара 1926. године дошло је до поделе њених учесника на заговорнике аутономије и заговорнике централизма. Међу аутономашима је преовладавало свештенство, а међу централистима световњаци, који су успели да тесним

¹²⁷⁸ Текст резолуције штампан у *Хришћански живот* 5 (1922), 314.

¹²⁷⁹ Б. Маџар, М. Папић, *Политика и Српска православна црква у Босни и Херцеговини*, 174.

¹²⁸⁰ В. Борић, „Покрет у Босни и Херцеговини за уређење уједињене Српске Православне Цркве”, *Хришћански живот* 6 (1922), 348.

¹²⁸¹ Расправе се нису тичале само актуелних дешавања из 1926. Године, већ се Јустин Поповић у овим полемикама освртао и на раније чланке нарочито оне објављиване у поменутом часопису „Живот”, који је излазио током 1922. године. Због поменуте немогућности приступа свим бројевима часописа ова полемика праћена цитирањем текстова из „Живота” представља врло драгоцен траг за реконструкцију идеја које су у њима изношене.

¹²⁸² „Мисао о обнављању Карловачке митрополије као аутономне црквене јединке још животари у главама неких кратковидих, тесногрудих и ситних духова”. Њима је Јустин Поповић пребацивао да још не могу да се ослободе престижа аустро-мађарске традиције, као и да кроз њихову шупљу идеологију провејава провинцијски и лични интерес изражен кроз призму „сесијских прихода и личних масних залогаја”. Ј. Поповић, „Црквено-аутономистички покрет у војвођанским крајевима”. *Хришћански живот* 2 (1926), 90.

прегласавањем одбаце идеју обнављања аутономије Карловачке митрополије.¹²⁸³ О догађају је штуро писао и лист „Застава” преневши тек да је било говора о црквеној аутономији, али да није донет никакав закључак.¹²⁸⁴ Истога дана, 3. фебруара 1926. године, одржана је и епархијска скупштина у Сремским Карловцима, на којој је Јован Јеремић поново покренуо питање аутономије, али је предлог одбијен премда је, како пише „Застава”, у првом гласању био примљен, да би на другом гласању био одбијен, по противпредлогу Жарка Миладиновића, румског адвоката и уз Јашу Томића, најугледнијег војвођанског радикала, који је овај Јеремићев предлог назвао сепаратизмом.¹²⁸⁵ Слична иступања чула су се и на епархијској скупштини Бачке епископије, где су аутономашку идеју износили Паја Терзин, управник сомборске препарандије, Александар Тошић, прота из Парага и Ђорђе Павковић, парох сомборски.¹²⁸⁶ Против ових и оваквих аутономашких иступања полемисао је Јустин (Поповић) путем поменутог часописа „Хришћански живот”, чији је уредник био.¹²⁸⁷ У наредним годинама идеја аутономије била је поново актуелизована 1928. године поводом пројекта закона о Српској православној Цркви, када је Светозар Прибићевић напао србијанске епископе за византијски систем централизма и најавио борбу за аутономију православне Цркве у пречанским крајевима ако се закон не повуче. Ипак, *Закон* је донет 1929. године, а две године касније и *Устав Српске православне цркве*, након чега се може рећи да је успостављено потпуно организационо јединство Цркве.¹²⁸⁸ После доношења ових правних аката идеја аутономије је слабила, а њен помен није више посматран као изазов јединству Цркве, о чему речито говори и једна опширна изјава коју је „Политици” дао патријарх Варнава (Росић)¹²⁸⁹ након обиласка Сремско-карловачке митрополије у октобру 1931. године.¹²⁹⁰ Мало пре ове посете, тачније 23. септембра 1931. године, у Сремским Карловцима се упокојио прота Јован Јеремић, човек који је био најгласнији и најжешћи заговорник обнављања народно-црквене аутономије. Да се ипак ради о личности чији је рад Црква ценила, говори податак да је опело извршио Патријарх Варнава уз асистенцију

¹²⁸³ Након жучне полемике, предлог о обнављању аутономије Карловачке митрополије одбачен је са 22 гласа против и 18 гласова за. Ј. Поповић, „Црквено-аутономистички покрет у војвођанским крајевима”, *Хришћански живот* 2 (1926), 90.

¹²⁸⁴ „Архиђијецезална скупштина”, *Застава* 27 (6. фебруар 1926), 3.

¹²⁸⁵ Миладиновићев иступ нарочито је тешко пао присталицама аутономије јер је, према њиховом схватању, Миладиновић у Аустроугарској био велики борац за аутономију па се очекивало да то остане и новим околностима. У „Застави” је назван „бившим аутономним лавом”, те борцем и тумачем аутономије. „Архиђијецезална епархијска скупштина”, *Застава* 29 (9. фебруар 1926), 2.

¹²⁸⁶ „Поводом закључака епархијске скупштине бачке”, *Застава* 30 (10. фебруар 1926), 2.

¹²⁸⁷ Ј. Поповић, „Црквено-аутономистички покрет у војвођанским крајевима”, *Хришћански живот* 2, (1926), 90–93; Ј. Поповић, „Протест свештенства сремско-карловачког протопрезвитерата противу нападаја „Хришћанског живота” на г. Јеремића–”, *Хришћански живот* 3 (1926), 134–140; Ј. Поповић, „Прота Јеремић о србијанским и јужносрбијанским Архијерејима”, *Хришћански живот* 5–6 (1926), 266–267.

¹²⁸⁸ В. Gligoriјевић, „Ујединjenje Српске православне цркве”, 17.

¹²⁸⁹ Рођен као Петар Росић у Пљевљима 1880. године. Основну школу завршио у родном месту, богословију у Призрену, а студије богословије на Петроградској духовној академији. Замонашен 1905. године. Године 1910. постављен за архијереја Велешко-дебарске епархије. После обнављања Скопске митрополије постављен за њеног Митрополита. Након смрти Патријарха Димитрија 1930. године изабран за Патријарха српског. За време његовог патријарховања у потпуности је довршено уједињавање Српске православне цркве. Умро је 1937. године у Београду под нејасним околностима. Епископ Сава (Вуковић), *Српски јерарси*, 50–52.

¹²⁹⁰ Патријарх Варнава је том приликом похвалио духовно стање у овом делу своје пастве, истакао велику образваност и интелигенцију код свештенства које је завршило Карловачку богословију, похвалио рад старешина манастира и нарочито нагласио да је аутономно уређење Карловачке митрополије заслужно за очување српско-православног духа у свим институцијама и добар материјални положај који је свештенство имало у време посете „Њ. Св. Патријарх о свештенству и народу крајева које је сада обишао”, *Политика* 8433 (31. октобар 1931), 8. Исти текст и у *Глас цркве* 11–12 (новембар–децембар 1931), 284–288.

Епископа Иринеја (Ђорђевића) и присуство многобројног свештенства из целог протопрезвитеријата покојног протe. Надгробне говоре о животу и раду протe Јеремића одржали су Епископ Иринеј, прота Душан Марковић, градоначелник Сремских Карловаца, Стеван Ћирић, директор Карловачке гимназије, прота Радослав Марковић и прота Душан Јакшић.¹²⁹¹

Питање Карловачке митрополије у процесу уједињења Српске православне илуструје неколико проблема који су поменути процес оптерећивали на унутрашњем плану. На првом месту начин на који су се аутономије наслеђене из времена аустроугарских власти „гложиле” са јединством Цркве оствареним у новој држави. Разлози за то, као што је напред објашњено, били су специфичности историјског развоја, тачније особено искуство потекло из борбе за очување национално-верског идентитета. Реч је о митрополијама на тлу Босне и Херцеговине и Карловачкој митрополији. Покушавајући да се одупре државним властима, тамошњи српски народ створио је посебан вид организације – црквено-школску, односно народно-црквену аутономију. Она је подразумевала заједничко учешће народа и јерархије у решавању проблема који су стајали пред њима. Међутим, покушавајући да унесу раздор и наметну своје идеје, државне власти би, мање или више успешно, разбијале ово јединство придобијајући јерархију на своју страну. То је још више учврстило световњаке у мишљењу да јерархије није баш увек на страни народних интереса и да јој, као таквој, нипошто не треба пуштати да сама одлучује. Са оваквим ставом ушло се у нову државу и приступило раду на црквеном уједињавању. За заговорнике аутономије, њен опстанак је био начин да Црква задржи свој „народни” облик и да спречи јерархију, која није уживала превише поверења, да самостално одлучује у стварима црквеног уједињења. Материјални моменат јесте био важан, али далеко од тога да се њиме у потпуности може објаснити став о очувању аутономије, како су то углавном чинили они коју су овом ставу били супротстављени, али, видели смо, и неки научници. Зашто су се ови гласови гласније чули из Сремских Карловаца него из Сарајева? Пре свега, у Босни и Херцеговини није постојала развијена политичка сцена, те иза аутономије нису могле да стоје јаке партије као што је то био случај радикалима Јаше Томића, окупљеним око листа „Застава”. Део одговора на питање даје и јединствена личност карловачког протe Јован Јеремића, који је својом енергичношћу и истрајношћу актуелизовао питање аутономије кроз писања, полемике и окупљања свештеника на конференцијама, уз слања захтева администраторима Митрополије. Овакве личности на тлу Босне и Херцеговине није било. И коначно, из Босне и Херцеговине нису долазили директни захтеви за аутономијом, већ се, у складу са описаним искуством наслеђеним из времена Аустроугарске, тражило веће учешће световњака у црквеним стварима, те консултовање свештенства и народа Босне и Херцеговине при доношењу *Уредбе о централизацији*.

Два су извора са којих се напајала идеја црквено-народне аутономије Карловачке митрополије. Један је био онај оличен у проти Јовану Јеремићу и његовим следбеницима, углавном из редова свештенства. Они су у почетку тражили да се Српска патријаршија организује по двостепеном митрополитанском систему, у којем би Карловачка митрополија задржала своју аутономију. Местимично је мењао аргументацију и тврдио како је обнова народно-црквене аутономије потребна тек да би уједињење било обављено правоваљано уз пристанак саме Митрополије. Други извор аутономашке идеје била Радикална странка. Међутим, њихов концепт аутономије био је суштински другачији од овог које је заговарало карловачко свештенство. За разлику од њих, радикали су све време заговарали централизовану

¹²⁹¹ „Јован Јеремић, протојереј-ставрофор из Сремских Карловаца”, *Глас цркве* 11-12 (новембар–децембар 1931), 295.

Цркву. Радикалски став према аутономији одређивала је политичка борба са демократама (у коју је Светозар Прибићевић унео дух ранијих сукоба), лични погледи Јаше Томића на Цркву и неповерење према јерахији, нарочито епископу Георгију (Летићу), са којим су такође постојали сукоби наслеђени из времена пре Великог рата. Радикалима је народно-црквена аутономија била потребна као систем обуздавања политичких противника и јерархије приликом доношења одлука о њеној ликвидацији. Стога су врло лако напустили идеју аутономије када се видело да њена ликвидација неће проћи проћи без њих. При томе, радикали су по свом усмерењу били централистичка странка, па се дуже инсистирање на аутономији није могло ни очекивати. Врло очигледно разилажење радикалског погледа на аутономију и онога који су имали Јован Јеремић и његови следбеници налазимо и на поменутој епархијској скупштини у Сремским Карловцима из фебруара 1926. године, када је радикалски првак Жарко Миладиновић Јеремићев предлог за враћањем аутономије назвао сепаратизмом.

Други проблем, који рефлектује питање Карловачке митрополије јесте то што државно законодавство није пратило оно црквено. Ово се може приписати огромном административном и законодавном послу који је државу сачекао након уједињења, а који није остављао времена за дугачке правне анализе и промишљања. Примера ради, краљ је 9. априла 1919. године вратио на снагу све уредбе народно-црквене аутономије, а нешто више од годину дана касније издао и *Указ о уједињењу црква*, према којем би требало да постоји јединствена Српска православна Црква. У полемици око аутономије, сукобљене снаге позивале су се на неки од ова два акта, у зависности од позиције са које су наступали. Ово је условило да се на терену нађу конкретни показатељи да Српска Црква није уједињена, не само после краљевог указа него и након проглашења Патријаршије и избора првог српског Патријарха.

Да је држава могла више пажње да посвети црквеним стварима и, када је већ уједињење Српске цркве узела у своје руке, адекватном брзином и адекватним законским санкцијама испрати одлуке које су доношене на конференцијама, уједињење, тачније јединство, било би много лакше остварено. При томе, не мисли се на појаву аутономашке идеје оличене у деловању проте Јеремића јер оно није имало никаквог утицаја на ток уједињења, него на постизање јединства као таквог. Прота Јеремић, иако веома ангажован, ни на који начин није пролонгирао уједињење, него је само примећивао његове недоследности и покушао да их искористи. Међутим, одјек онога што је он радио био слаб. Практично, нико му није ни одговарао осим повремено „Весника” и доста касније (1926) Јустина Поповића, док су меродавни фактори, државне власти и јерахија свој посао радили остајући неми на аутономашку идеју. Једина реакција коју је могуће наћи јесте поменуто писмо министра вера Тугомира Алауповића упућено Епископу Георгију, у којем тражи мишљење поводом радикалског писања о стању биномије у Карловачкој митрополији. Дакле, ова реакција изазвана је радикалским писањима, а не писањима следбеникаа проте Јеремића. Дајући оцену стварне моћи аутомашке идеје карловачког свештенства, можемо да кажемо да је она била одвећ мала, не успевајући чак ни да покрене јавну дебату са властима и јерахијом.

Са канонске стране, начин на који је решено укључивање Карловачке митрополије отвара неколико питања. Већ је речено да је и сам Епископ Георгије (Летић), премда се није противио ликвидацији аутономије, признао је да начин на који је држава одлучила да га спроведе није баш у духу аутономних уредби. Прва конференција епископâ оставила је Карловачкој митрополији право пристанка код уређивања њеног односа према уједињеној Цркви и држави. Међутим, видели смо да се то није десило. Други проблематичан моменат јесте чињеница да је у том тренутку место Митрополита био упражњено, па је пристанак дат на канонски дискутабилан начин. Проблематичност појачава чињеница да он до краја постојања Карловачке

митрополије није био изабран, те је она укључена у састав Српске православне Цркве без свог поглавара, а без њега Архијерејски сабор није могао донети канонски ваљану одлуку. Ако погледамо пример покрајинске Цркве у Црној Гори, видећемо да је одлуку о присаједињењу донео Свети архијерејски синод у свом пуном саставу, са Митрополитом на челу, те да се то прилично разликује од начина на који је Карловачка митрополија укључена. На овај моменат реферише 34. апостолско правило говорећи о помесним црквама које су постојале код сваког народа и биле сачињене од више епископа.¹²⁹² Са друге стране, ни све епархије нису имале свог епископа, па је у тренутку уједињења од седам епархија било упражњено три, од којих и она Митрополитова. Бачка и Горњокарловачка попуњене су тек након избора Патријарха, а Митрополија карловачка је прикључена Београдској, оставши упражњена од смрти п

Патријарха Лукијана (Богдановића) до свој краја. У раду архијерејских конференција учествовала су четворица архијереја и један викарни Епископ (Иларион Зеремски) са подручја Карловачке митрополије, а овлашћења су добили тек 3. септембра 1920. године (дакле, када је проглашење уједињења и потврђено краљевим актом), и то од представника државних власти.

На примеру Карловачке митрополије јасно сагледавамо колико је стварно јединство Цркве било тешко достижно. Као највећа препрека јављале су се дубоко укорењене специфичности сваке од покрајинских цркава, због чега је јединство било могуће постићи тек издавањем закона који би био обавезан за све делове уједињене Српске православне Цркве. Овако посматрано, јасно се уочава да уједињење и јединство нису нужно ишли једно са другим. Међутим, оно што је уједињеној Српској православној Цркви давало јединство била је једнодушна воља архијереја и искрена жеља верног народа. Ово је представљало гарант моралног и духовног јединства, а оно организационо било је мање битна ствар која је могла и да сачека до доношења *Закона о Српској православној цркви* (1929) и *Устава Српске православне цркве* (1931). Узевши у обзир све оно што је изложено и закључено у овом поглављу, констатује се потврђивање научне хипотезе о аутономијама покрајинских цркава као чиниоцима, који су неповољно деловали на процес уједињења Српске православне Цркве.

¹²⁹² „Епископи свакога народа треба да познају првога између њих и да га сматрају као главу, и ништа важнијега да не предузимљу без његова знања, него сваки нека предузимље само оно, што се тиче његове епархије и подручних мјеста. Али ни онај први епископ нека не чини ништа без знања свију осталих епископа. Јер ће тако бити једнодушност и прославиће се Бог кроз Господа у Светоме Духу, Отац и Син и Свети Дух. Епископ Никодим (Милаш), *Правила православне цркве I*, 93.

Глава 10

КАНОНСКИ И ИДЕЈНИ ОСНОВИ УЈЕДИЊЕЊА ПОКРАЈИНСКИХ ЦРКАВА И ОБНОВЕ ПЕЋКЕ ПАТРИЈАРШИЈЕ

У трагању за канонским аспектима уједињења Српске православне Цркве и обнове Пећке патријаршије од велике помоћи су детаљи преговора вођених са Митрополитом Владимиром Рептом буковинско-далматинским и преговори вођени са Васељенском патријаршијом. Наиме, тражећи канонски отпуст за две далматинске епархије, односно канонски отпуст за епархије у јужној Србији и Босни и Херцеговини, те благослов за уједињење покрајинских цркава и признавање патријаршијског ранга, српска преговарачка страна је више пута, аргументујући своје молбе, и сама указивала на неке црквене каноне следствено којима би се имало изаћи молбама у сусрет.

Шаљући Епископа далматинског Димитрија (Бранковића) и Војислава Јанића у Черновице, Средишњи архијерејски сабор је саставио једно упутство о томе како би ваљало водити преговоре.¹²⁹³ Њиме се српски преговарачи упућују да Митрополиту Владимиру Репти саопште новонастале политичке околности према којима се Далмација и Истра више не налазе у оквирима исте политичке јединице као Буковина. Након овог увода имало се прећи на поље црквених канона који стоје у вези са поменутиим политичким околностима и то 17. канон Халкидонског и 38. канон Трулског сабора.¹²⁹⁴ Оба ова канона говоре о томе како се одређивање црквених области врши према државним областима, због чега би далматинске епархије, будући да нису више у истој држави као и Буковина, морале од ње бити одвојене. Канон 17. Халкидонског сабора каже да ако је царском влашћу основан нови град, или се унапред оснује, у том случају разређење црквених области нека следи разређењу државном и грађанском.¹²⁹⁵ Овај канон стоји у вези са измењеним политичким стањем које је настало након потписивања Сенжерменског уговора са Аустријом 1919. године. Овај други део 17. канона Халкидонског сабора понавља 38. канон Трулског сабора.¹²⁹⁶ такође афирмишући правило да се црквена организација прилагођава државној.

Поред наведених канона који су стајали у вези са државним границама, према *Инструкцији Средишњег архијерејског сабора*, Епископ Димитрије требало је да се позове и на велику раздаљину између Буковине и Далмације, где би му као канонска потпора молби стајао 17. канон Картагинског сабора. Према овоме канону, аналогно конкретном примеру провинције Мауританије Ситифенске (данашњи Алжир), којој је, због удаљености епископа Нумидије, под чијом јурисдикцијом се налазила, дозвољено да има свог Епископа (уз пристанак епископије од

¹²⁹³ Видети поглавље о преговорима са буковинско-далматинским митрополитом

¹²⁹⁴ Писмо са Инструкцијом Средишњег Архијерејског Сабора упућено епископу далматинско-истријском Димитрију 17/30. октобра 1919. године. АСПЦ САС ФЗ. Писмо је могуће наћи и у АЈ 69-20-25.

¹²⁹⁵ Епископ Никодим (Милаш), *Правила православне цркве са тумачењима I*, Нови Сад 1895, 369.

¹²⁹⁶ „Канон који поставише Оци наши (17. канон Халкедонског сабора) и ми држимо, који овако заповеда: Ако је царском влашћу основан нови град, или ће се ускоро основати, нека државним и грађанским обрасцима следи и поредак црквених ствари (и послова)”. Дакле, у случајевима да цар оснује нови град, а област тог града захвата део постојеће епископије или митрополије тада треба, или поштовати права дотадашњег епископа/митрополита или, ако је тај град цар означио самосталним онда треба стварати нову епископију/митрополију и бирати поглавара за њу. Овај канон, дакле, прилагођава црквену организацију новој државно-грађанској. Еп. Атанасије (Јевтић), *Свештени канони цркве*, Београд 2005, 161.

које се одваја)¹²⁹⁷ могло се, под изговором удаљености Буковине и Далмације, тражити и канонско разрешење ради којег је послата делегација у Черновице.

Други детаљ важан за тему канонског основа уједињења Српске православне Цркве и обнове Пећке патријаршије јесу акта издата или потписана од стране Васељенске патријаршије: *Споразум са Васељенском патријаршијом од 18/31. марта 1920. године, Одлука Светог архијерејског синода Васељенске патријаршије од 19. марта/1. априла 1920. године којом се даје благослов на присаједињење Уједињеној Српској православној цркви епархија у Јужној Србији и Босни и Херцеговини, Томос и Канонско писмо васељенског патријарха Мелетија IV и Светог синода Васељенске патријаршије у Цариграду од 22. фебруара 1922. године.*

Хронолошки гледано, од набројаних докумената, на првом месту се налази поменути споразум. Пажљивим ишчитавањем видимо да он почиње једним историјским приказом, али не од времена цара Душана и оснивања Пећке патријаршије, него од времена балканских ратова и уласка епархија које су биле предмет преговора у састав Краљевине Србије. Ово нарочито пада у очи пошто је на конференцијама архијереја и другим окупљањима која су била део великог и важног процеса уједињења покрајинских цркава и обнављања Патријаршије стално говорено о Пећкој патријаршији као извору на који би се требало вратити. Такође, у смислу обнављања Пећке патријаршије не могу се схватити ни речи члана 3. Споразума „Са своје стране Велика Христова Црква водећи рачуна о увећању Српске Цркве присаједињењем Митрополија (курзив је ауторов) присаједињењем Митрополија [...] прима к знању оправдану намеру Краљевске Владе Срба, Хрвата и Словенаца, да сагласно са Српском Уједињеном Црквом подигне ову на степен Српске Патријаршије према потребама њене нове унутрашње организације (курзив је ауторов)“... Према тексту Споразума Васељенска патријаршија „ће у своје време благонаклоно испитати и одлучити питање канонског признања Патријаршије у смислу црквених прописа узимајући о томе саопштење Српске Цркве“.¹²⁹⁸ Као што примећујемо, у Споразуму нема ниједног помена обновљања старе Пећке патријаршије, већ се као основ за давање благослова на више места истиче државно уређење, према којем се врши оно црквено. Водећи се историјским изворима домаће провенијенције у којима се говори искључиво о обнављању Пећке патријаршије, неки аутори су изнели неаргументовану тврдњу је Васељенска патријаршија молбу српске стране за обновом Патријаршије примила као молбу за обнављањем старе Пећке патријаршије, што се из текста споразума никако не може закључити.¹²⁹⁹ Дан након постизања споразума, Свети архијерејски Синод Васељенске патријаршије договорено је потврдио *Одлуком*, чије почетне речи опет наглашавају склад између црквених и политичких промена.¹³⁰⁰ У овој синодској одлуци нема ни помена о обнови Патријаршије.¹³⁰¹

¹²⁹⁷Schaff, Philip, *The Seven Ecumenical Council*, in *Nicene and Post-Nicene Fathers*, Series II, Volume 14: *Christian Classic Ethereal Library*, Grand Rapids 1819–1893, 451.

¹²⁹⁸Текст споразума на српском и на француском језику у АЈ 69-10-24 и АСПЦ САС Ф3.

¹²⁹⁹Б. Глигоријевић каже да је Васељенска патријаршија поменути споразумом благонаклоно примила обнављање старе српске Пећке патријаршије са њеним правима и повластицама. В. Gligorijević, „Ujedinjenje Srpske pravoslavne crkve“, 11.

¹³⁰⁰Тако се каже: „Канонски је ред и обичај, да се послови црквене управе уређују и доводе у склад према политичким променама које се дешавају, и да се према тим променама црквене ствари са увиђавношћу, како ваља, прилагођују и распоређују, не само због њиховог уредног и целисходнијег извођења него и ради веће користи за Цркву и христомени народ“. Због овога, Васељенска патријаршија, узимајући у обзир да су 1913. године у састав Краљевине Србије ушле епархије јужне Србије, а Великим ратом у састав Краљевине СХС и епархије у Босни и Херцеговини, као и то да су се покрајинске цркве писмено изјасниле за јединство са Српском црквом у Краљевини Србији, те ову вољу исказале на 13/26. маја на конференцији у Београду, „радо усваја, одобрава и даје свој благослов синодском одлуком за црквено ослобођење од њене власти и присаједињење Автокефалној Уједињеној Православној Српској Цркви горе поменутих епархија“, Одлука Светог архијерејског синода Васељенске

Пошто су уједињење цркава потврдиле и државне власти, приступило се проглашењу Патријаршије, као и избору Патријарха 1920. године, српска преговарачка мисија је наставила преговоре са Васељенском патријаршијом у циљу добијања признања за уздизање уједињење Српске православне цркве у ранг Патријаршије. Велики проблем за српску преговарачку мисију била је упражњеност престола васељенског Патријарха и врло компликоване околности у којима се одвијала борба за попуњавање. Ипак, избором Мелетија IV овај велики проблем је решен, а процес обнављања Српске патријаршије добио свој печат у виду *Томоса* праћеног канонским писмом новоустоличеног Патријарха.¹³⁰²

Будући да је став Васељенске патријаршије већ био одређен ранијим *Споразумом* и поменутом *Синодском одлуком*, *Томос* је написан у истом духу. Наиме, и у њему примећујемо једну канонску и духовну свест каква је била карактеристична за 19. век, а коју је одликовало пренаглашавање политичких фактора у дефинисању црквених јединица у новонасталим државним творевинама, нарочито на Балкану. Црквена организација се, према овом схватању, чврсто држи правних и државних оквира новонасталих држава. Ово представља канонску доктрину 4. и 5. века која је условљена политичком датомшћу према којој је Црква постојала у оквиру јединственог царства са врло честим и неуједначеним организационим променама (канон 6 Првог васељенског сабора, канони 2 и 3 Другог васељенског сабора, као и поменути 17 канон Четвртог односно 38 канон Трулског сабора).¹³⁰³ Да је у питању општа канонска свест, а не само став Васељенске патријаршије о обнављању Српске патријаршије, потврђују и канони на које су се позивале српске државно-црквене делегације, а о чему је било речи на почетку овог поглавља. Да су државно-политичке прилике биле главно мерило сведоче и преговори вођени са Васељенском патријаршијом 1879. године, када је српска страна своју аргументацију заснивала управо на државно-политичким факторима указујући на мноштво примера у којима је црквена организација последовала државој.¹³⁰⁴ У потпуно истом духу налазимо и одлуку Светог синода Васељенске патријаршије, у којој је Српска Црква одређена границама Кнежевине Србије, што се види из имена „Света самостална црква Кнежевине Србије”.¹³⁰⁵ Отуда у *Томосу* јасно наглашавање, већ у уводним редовима, како Света Црква да је канонском поретку подобно „да подешава и уређује границе црквене управе према политичким променама које се дешавају”. Примењујући ово на случај „Богоспасајеме Краљевине Србије”, која је територијалним проширењима након балканских ратова и Првог светског рата својим границама обухватила

патријаршије од 19. марта 1920. године бр. 2056. којом се даје благослов на присаједињење Уједињеној српској православној цркви епархија у Јужној Србији и Босни и Херцеговини”, *ГСШ* 7 (1/14. октобар 1920), 100.

¹³⁰¹ Иако за то нема никаквог упоришта у цитираном документу, В. Џомић каже: „Такође, потврђено је да су Карловачка митрополија и Цетињска митрополија одлучиле да приступе свештеном чину обнове негдашње Пећке патријаршије”. В. Џомић, „Друго обновљење Пећке патријаршије”, *Осам векова аутокефалије Српске Православне Цркве I (Зборник радова међународног научног скупа Београд 10-14. децембар 2018. године)*, Београд 2020, 348.

¹³⁰² Видети поглавље о преговорима са Васељенском патријаршијом

¹³⁰³ З. Деврња, „О Томосу уједињења из 1922. године – канонска и еклисиолошка анализа текста”, *Богословље* 1 (2023), 21.

¹³⁰⁴ „Пошто је Србија престала бити саставни део Отоманске Царевине, природно је, да ни Црква наша не може остати у оном одношају према Цариградског Цркви, у коме се она налазила за време васалних одношаја Србије према Отоманској Порти. Ако Црква Католичка не познаје државних граница, Црква Православна, на против, не показује примера, да се представништво њено у једној држави може налазити у зависности од црквеног старешинства у другој држави”. „Упутство министра иностраних дела српском посланику у Цариграду од 11/23. фебруара 1879. године”, Ј. Ристић, *Дипломатска историја Србије II*, Београд 1898, 277-280.

¹³⁰⁵ У Одлуци се каже да ће Митрополит Србије заједно са Сабором састављеним сходно светим правилима од архијереја те црквене области, управљати „црквеним стварима Кнежевине”. Текст *Одлуке* у Ј. Ристић, *Дипломатска историја Србије II*, Београд 1898, 282-286.

епархије у јужној Србији и Босни и Херцеговини, а у истовремено су се у овим границама нашле митрополије Карловачка и Црногорска као и две далматинске епархије које су заједничком вољом прогласиле ступање у „Автокефалну Уједињену Православну Српску Цркву Краљевства СХС”, Васељенски патријаршија, на молбу Цркве и државних власти, даје благослов за присаједињење епархија и признаје уједињену Српску Цркву¹³⁰⁶. Као што је био случај са ранијим актима, ни *Томос* не доноси помен Пећке патријаршије иако је из комплетног рада на обнови који је подразумевао конференције, свечаности, беседе и здравице, па и новинско извештавање било јасно да се ради о обнављању Пећке патријаршије. Дакле, став Васељенске патријаршије био је такав да је идентитски основ обновљене Патријаршије повезан са државном структуром Краљевине СХС, а не са обрасцем по којем је у питању обнављање нечега што је постојало од 14. века. У овом светлу ваља сагледати и поменућу расправу међу архијерејима у којој су епископи Доситеј и Варнава иступили против идеје да се место Патријарха попуни тако што ће се катедра престонице узвисити, аргументујући свој став тиме да се канони који ово прописују (17 и 28 канон Четвртог васељенског сабора) односе на црквене јединице које се наново оснивају што са Српском патријаршијом никако није био случај.¹³⁰⁷

Посебно питање које је, анализирајући *Томос* поставио Зоран Деврња тиче се непомињања аутокефалности Српске Цркве у Краљевини Србији. Наиме, док се Црногорска и Карловачка митрополија (погрешно) називају аутокефалним, исте одреднице нема за Цркву Краљевине Србије, са којом се наречене аутокефалне цркве уз две далматинске епархије спајају. Покушавајући да пронађе одговор на овов питање Деврња сматра да се њена аутокефалност садржи у чињеници да је она једина формално и фактички аутокефална Црква која учествује у уједињењу, што значи да је аутокефалност Цркве у Краљевини Србији садржана у аутокефалности аутокефалне уједињене православне Српске Цркве Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца „односно да је она са прве, старије и мање, пренета на ову другу, млађу и већу”, због чега је *Томос* из 1922. године неодвојив од *Томоса* из 1879. године.¹³⁰⁸ Овакво виђење није без основа. Наиме, ако погледамо одлуке доношене у покрајинским црквама, попут оне у Краљевини Црној Гори, видећемо да је прво говорено о уједињењу са Црквом у Краљевини Србији, па тек онда о уједињењу свих покрајинских цркава. Ово нам допушта једно опрезно тумачење по којем би аутокефалија из 1879. године могла бити кров под који су стале покрајинске цркве 1920. године.

На основу доступних извора није могуће дати одговор на питање како је овакво несагласје аката Васељенске патријаршије са идејом обновљања Пећке патријаршије остало без реакције од стране државних и црквених кругова у Краљевини СХС. Тим пре што се зна да је пре званичног прихватања *Томоса* и канонског писма извршена њихова провера, и то прво код државних власти (председник владе Никола Пашић и министар спољних послова Момчило Нинчић), које су потврдиле да *Томос* није противан споразуму закљученом између Васељенске патријаршије и Краљевине СХС.¹³⁰⁹ Након овога је затражено мишљење и од Епископа тимочког Емилијана (Пиперковића), проте Стеве Димитријевића, декана Богословског

¹³⁰⁶ „Томос васељенског патријарха Мелетија IV и Светог синода васељенске патријаршије у Цариграду од 19. фебруара 1922. године којим се изузимају испод дотадашње њезине канонске управе све оне епархије које су после балканских ратова 1912–1913. и после првог светског рата 191–1918. Територијално-политички припале Краљевству СХС и којим се такође признаје уједињење покрајинских православних српских цркава са православном црквом Краљевине Србије”, Текст Томоса као прилог објављен у Р. Веселиновић, „Уједињење покрајинских цркава”, 30-32.

¹³⁰⁷ Видети поглавље о избору и устоличењу патријарха.

¹³⁰⁸ З. Деврња, „О Томосу уједињења из 1922. године - канонска и еклисиолошка анализа текста”, 26.

¹³⁰⁹ Д. Страњаковић, „Уједињење СПЦ и обнова Пећке Патријаршије”, 143.

факултета, и др Чедомиља Митровића, професора канонског права, који су били ангажовани на овоме послу. Они су такође изјавили да „и Томос и канонско писмо задовољавају све наше захтеве”.¹³¹⁰

Канонско писмо које је делегација Васељенске патријаршије донела у Београд заједно са *Томосом* 1922. године духом је подобно како *Томосу*, тако и претходно набројаним актима које је издала или потписала Васељенска патријаршија. Тако је већ у првој реченици поглавар Српске православне патријаршије ословљава као „Најблаженији патријарх Београда и целога Краљевства СХС”¹³¹¹, чиме је потврђено гледиште исказано у *Томосу* да црквена структура следује државној.¹³¹² Да се у очима Васељенске патријаршије не ради о обнављању Пећке патријаршије, јасно је из образложења поступка којим се дошло до признавања овог ранга Српској Цркви. Наиме, у канонском писму се каже: „Посаветовавши се и о том питању по дужности са нашим Светим Синодом похвалисмо жељу цркве и државе, и признали смо корист коју православље може имати од таквом уздигнућа, а начин поступања нашли смо да је у сагласности више са црквеном економијом него са прецизношћу канонског реда. Јер за унапређење које од помесних светих Божијих цркава на степен достојанства патријаршијског, потребна је одлука Васељенског Сабора, као што нам сведоче примери отаца (курзив је ауторов)”¹³¹³.

Трећу групу извора за питање основа на којим је извршено обнављање Српске Патријаршије чине већ помињани и детаљно обрађени извори настали радом црквених и државних органа као што су записници са конференцијâ, програми свечаности, краљеви укази и сл., а поред њих и они настали радом средстава информисања, као и разне беседе, здравице и слова држана од стране државних или црквених званичника приликом поменутих свечаности. Будући да је ова грађа већ детаљно обрађена у претходним поглављима рада, на овом месту ће поново бити поменути само они најважнији и најрепрезентативнији извори. За све њих, без икаквог изузетка, процес који је свој завршни чин добио устоличењем Патријарха Димитрија у Пећи 1924. године представља обнављање средњовековне Патријаршије основане 1346. године, а не уздизање постојеће Митрополије у ранг Патријаршије. Примера ради, Свети архијерејски синод Карловачке митрополије на седници која је претходила Првој конференцији архијерејâ донео је одлуку о „сједињењу своје црквене области са осталим српским црквеним областима у уједињеној држави СХС и успостављањем јединства какво је постојало до 1710. године у српској патријаршији (курзив је ауторов)”.¹³¹⁴ Исто тако, Прва конференција архијерејâ у свом телеграмском обраћању председнику Министарског савета упутила је молбе Краљевској влади

¹³¹⁰ Д. Петровић, „Уједињење српске цркве и обнова патријаршије”, 367.

¹³¹¹ „Канонско писмо васељенског патријарха Мелетија IV и Светог Синода Васељенске патријаршије у Цариграду од 22. фебруара 1922. године којим се признаје уздизање автокефалне уједињене православне Српске цркве Краљевства СХС на степен достојанства патријаршије”, Текст писма као прилог објављен у Р. Веселиновић, „Уједињење покрајинских цркава“, 32.

¹³¹² Ово је видљиво и из једне ситуације о којој нас извештава Емилијан (Пиперковић), а у којој је, током преговора за признавање статуса Патријаршије уједињеној Српској Цркви, заступник васељенског Патријарха, Митрополит кесаријски Николај српског Патријарха несмотрено назвао „патријарх Југославије”, што је током разговора исправљено. *Извештај др Емилијана Пиперковића из Цариграда од 10/23. јуна 1921. године*, АСПЦ САС ФЗ.

¹³¹³ „Канонско писмо васељенског патријарха Мелетија IV и Светог Синода Васељенске патријаршије у Цариграду од 22. фебруара 1922. године којим се признаје уздизање автокефалне уједињене православне Српске цркве Краљевства СХС на степен достојанства патријаршије”, Текст писма као прилог објављен у Р. Веселиновић, „Уједињење покрајинских цркава”, 34.

¹³¹⁴ „Одлука Св. Архијерејског Синода срп. правосл. Митрополије Карловачке од 18. (31) децембра 1918, којом се у начелу изриче сједињење срп. правосл. Митрополије Карловачке са осталим срп. правосл. црквеним областима у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца”, *Српски митрополијски гласник* 15 (10. август 1920), 1.

да својим посредовањем помогне извршење „великога дела црквеног уједињења и *обнове Српске Патријаршије* (курзив је ауторов)”¹³¹⁵

И документовани рад Средишњег архијерејског сабора недвосмислено упућује на идеју обнављања Патријаршије која је раније постојала, па је током заседања 4/17. септембра 1919. године одлучено „да треба обновити стару српску Патријаршију јер би се ово могло лакше остварити и против воље цариградског патријарха, који би код издавања Томоса односно код дефинитивног питања овог уређења овог питања могао се томе противити. У том случају наша би Црква апелом на целу Цркву тражити реституцију Старе Српске Патријаршије које се никада па ни после укидања њена није одрекла”¹³¹⁶

Трећа конференција архијереја која је сазвана након овога, између осталих је усвојила нацрт *Закона о проглашењу и успостави старе српске Патријаршије*.¹³¹⁷

На свечаности одржаној у Сремским Карловцима 30. августа/12. септембра 1920. године извршено је проглашење обнове Српске патријаршије и том приликом окупљенима су се обратили регент Александар Карађорђевић и Митрополит Димитрије. Њихови говори директна су сведочанства и кључ за разумевање основа на којима је Српска Црква добила ранг Патријаршије. Прво је престолонаследник у свом говору подвукао континуитет Српске Цркве од Светог Саве, као и континуитет Патријаршије, која данас баш као и 1346. године „има исто знамење”¹³¹⁸, да би после њега Митрополит Димитрије у свом обраћању имао исту линију излагања када је у питању историјат Српске Цркве рекавши како је свима познато „каква је моћна чињеница била у животу нашег народа Душаном уставовљена Патријаршија” којој се у Карловцима, захваљујући ангажовању владара и Владе враћа пређашњи сјај, односно краљевском повељом враћа у живот „древна Патријаршија”.¹³¹⁹ Да ово није само ствар језичког улепшавања, говори и сам текст краљевог указа, којим се српски Патријарх назива „пријемником трона”¹³²⁰ Светог Саве, првог архиепископа и просветитеља српског Арсенија, Данила I, Јанићија, Макарија, Гаврила, Арсенија Чарнојевића и осталих великих патријарха”.¹³²¹ Још јаснију слику добијамо ако погледамо писање штампе, у првом реду црквене, али и профане. У обиљу ових текстова преовлађује став по којем је Српска Црква обновљена у достојанству и сјају какве је имала од 1346. године. Пошто су сви ови текстови анализирани у

¹³¹⁵ „Телеграм Господину Председнику Министарског савета од 18/31. децембра 1918. године”, *Српски митрополијски гласник* 1 (12/25. јануар 1919), 4.

¹³¹⁶ Наведено према Д. Периф, *Организација, устројство и рад на законодавству Српске православне цркве у првој половини XX века (1901–1950)*, докторска дисертација у рукопису, одбрањена 1990. године на Богословском факултету Универзитета у Београду, 166.

¹³¹⁷ „Извештај о раду III конференције архијереја Уједињене српске православне цркве одржане у Срем. Карловцима од 20. новембра (3. децембра) до 2/15. децембра 1919. под председништвом Њ. Високопреосвештенства Господина Митрофана, архиепископа цетињског и митрополита Црне Горе, Брда и Приморја”, *ГУСПЦ* 3 (1/14. август 1920), 35.

¹³¹⁸ „Говор Његовог Краљевског Височанства престолонаследника Александра на свечаном краљевском обеду у митрополитско-патријаршијском двору у Сремским Карловцима”, *ГСПП* 5 (1/14. септембар 1920), 68.

¹³¹⁹ „Говор Његовог Високопреосвештенства Архиепископа Београда и митрополита Србије господина Димитрија на свечаном краљевском обеду у митрополитско-патријаршијском двору у Сремским Карловцима”, *ГСПП* 5 (1/14. септембар 1920), 68.

¹³²⁰ Са овим у вези стоји принцип апостолској прејемства или наследства, за који митрополит Јован Зизујлас каже да подразумева непрекинути историјски континуитет Цркве и присуство Христово у њој. И. Коцић, „Апостолско наслеђе и есхатолошке димензије Цркве по учењу митрополита Јована Зизујласа”, *Црквене студије* 11 (2014), 171.

¹³²¹ „Православним хришћанима Краљевине. Прокламација регента Александра о васпостављању патријаршије и Указ краља Петра I о подизању српске цркве на ранг патријаршије”, *ГСПП* 5 (1/14. септембар 1920), 65-66. Указ је објављен је и у „Службеним новинама Краљевине СХС” од 12. септембра 1920. године, у „Застави” од 15. септембра 1920. године, а штампан је и као прилог у Р. Веселиновић, „Уједињење покрајинских цркава”, 29-30.

поглављу о одјеку које је обнова Патријаршије имала у средствима информисања, на овоме месту ће само бити извршено упућивање на тај део рада који је пред нама.¹³²²И, коначно, сам чин устоличења српског Патријарха који је обављен у Пећи 1924. године, као и *Краљева повеља о Пећкој интронизацији*, која је овом приликом издата, такође представљају упориште за тезу по којој је Српска патријаршија из 1920. године сматрана за наставак исте црквене јединице, основане 1219. године, у ранг Патријаршије подигнуте 1346. године и два пута гашене, једном након пада под османлијску власт, други пут 1766. године. У Повељи се изричито каже: „Потврдили смо стога и избор Ваше Светости за Патријарха Српског, првог после 1766. године”, као и „Данас уводимо Вашу Светост у овај престо наших древних Архиепископа и Патријараха и тако обнављамо стару славу и торжество Православне цркве у нашој древној Патријаршији, која је тако дуго чекала на овај збор и на овај свети чин (курзив је ауторов)”.¹³²³ Да устоличење у Пећи стоји у тесној вези са афирмацијом старих српских традиција, сматра и Радован Пилиповић¹³²⁴, а истог мишљења је и Чедомир Марјановић, историчар и савременик догађања у Пећи 1924. године, који каже како је устоличење у Пећи требало да пружи видљиви доказ везе између некадашње и обновљене Патријаршије.¹³²⁵

Изложивши, на једној страни огромни број историјских извора домаћег порекла (трећа група извора), и на другој страни документа потписана или издата од стране Васељенске патријаршије (друга група извора) примећујемо једно велико разлижење које се јавља у погледу на догађаје након Првог светског рата. Док извори настали у оквирима наше земље не остављају никаву сумњу да се ради о обнављању Патријаршије настале 1346. године, а не оснивању нове Патријаршије, дотле Васељенска патријаршија у својим документима изражава гледиште у којем нема говора о континуитету са средњим веком и Пећком патријаршијом. Како је дошло до тога да се акта Васељенске патријаршије прихвате без икаквих измена и да се, шта више, каже како „и Томос и канонско писмо задовољавају све наше захтеве”¹³²⁶ јесте питање на које тек треба дати одговор. Да ли је српској страни, након вишегодишњих напорних преговора условљених не само ставом Васељенске патријаршије, финансијским и политичким питањима (грчке црквено-школске општине) него и међународним околностима од којих је зависио избор весељенског Патријарха, а имплицитно и свршетак огромног посла уједињења покрајинских цркава и обнављања Патријаршије, било стало само да се исти што пре оконча, па није правила питања термилошких мањкавости аката који су стизали из Фанара, тренутно није могуће установити. Свакако, како што примећује Зоран Деврња, *Томос* из 1922. године, има велики еклисиолошки значај и ауторитет канонског документа прве категорије те као такав представља чврст основ за даљи и неометани развој Српске Патријаршије.¹³²⁷ Након разматрања извора насталих административном праксом Васељенске патријаршије и њихове детаљне анализе, можемо да закључимо како хипотеза према којој је Васељенска патријаршија признала обновљену Српску патријаршију као Пећку, не налази своју потврду у историјским изворима.

¹³²² Видети поглавље о Обнови српске патријаршије, тачније потпоглавље „Штампа о обнови патријаршије”.

¹³²³ „Краљевска Повеља о Пећкој Интронизацији”, *ГСПП* 17 (1/14. септембар 1924), 257.

¹³²⁴ Р. Пилиповић, „Уједињење Српске православне цркве после Првог светског рата – административно уобличење српских црквених области (1918–1924)”, *Огледи из црквене архивистике*, Београд 2019, 148-149.

¹³²⁵ Ч. Марјановић, *Историја Српске цркве*, Београд 2001, 153.

¹³²⁶ Д. Петровић, „Уједињење српске цркве и обнова патријаршије”, 367.

¹³²⁷ З. Деврња, „О Томосу уједињења из 1922. године – канонска и еклисиолошка анализа текста”, 26.

ЗАКЉУЧАК

Уједињење покрајинских цркава и обнова Пећке патријаршије представља сложен процес који је званично довршен чином издавања *Томоса* од стране Васељенске патријаршије и његовим доношењем у Београд. Церемонијално посматрано, његов крај можемо пронаћи у чину увођења Патријарха Димитрија у трон пећких патријарха 1924. године. Поменути догађаји одвијали су се у једном специфичном историјском и политичком окружењу познатом као Версајски мировни систем или Версајски мировни поредак. Он је потврдио политичке промене оличене у нестанку старих и настанку нових држава, те уредио њихове односе. Са становишта теме коју обрађује овај рад важан је настанак прве заједничке државе Јужних Словена – Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца. У њој су се нашле и све покрајинске српске православне цркве, које су потекле из колевке Пећке патријаршије, угашене 1766. године. Ова политичка датост, озваничена 1. децембра 1918. године била је главни стуб и главна претпоставка уједињења, које ће бити извршено у наредним годинама. То смо најбоље видели из две групе историјских извора. Прву групу чине молбе, којима су се Српска Црква и југословенске власти обраћале црквеним ауторитетима под чијом јурисдикцијом су биле епархије у Старој Србији, Босни и Херцеговини и Далмацији. Наиме, све ове молбе, утемељење су имале у политичком стању, што стоји у сагласју са канонском и духовном свешћу карактеристичном за 19. и 20. век, која је своје корене налазила у канонској доктрини 4. и 5. века. Дакле, у обраћањима Васељенској патријаршији и Буковинско-далматинској митрополији, канонски моменат почивао је на настанку Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца. Другу групу извора чине акта која су са ових адреса стизала као одговор на поменуте молбу. У њима видимо да су адресанти своје излагање у сусрет молбама образлагали управо новонасталим државно-политичким моменатима, што нам недвосмислено говори колико су политичке околности, потврђене у Версају 1919. године, ишле у прилог црквеном уједињењу. Значај политичких околности не огледа се само на спољашњем него и на унутрашњем плану. Протезањем државног суверенитета на све просторе покрајинских цркава олакшана је њихова међусобна комуникација, организовање, доношење одлука и, што је најважније, државно покровитељство и верификација рада од стране државних власти. Да је, неким случајем, било која од покрајинских цркава остала ван граница Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, рад на уједињењу био би другачији и тежи, а његов учинак неизвеснији. Међутим, политичко јединство било је само услов и подстицај да се идеја о обнављању Пећке патријаршије учини делатном. Наиме, она није настала у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца, већ је непрекинуто живела у свим деловима српског народа, расутог у више држава. Као што видимо из бројних анализираних извора, чињеница да је Патријаршија угашена још 1766. године није значила и њен пад у заборав, напротив. Иако није формално постојала, представљала је духовни оквир у који су улазили сви српски православни верници, без обзира у којој држави се налазили. Ово њено постојање у свести верника доводило је и до спорадичних иницијатива за њену обнову, који, опет, због неповољних политичких прилика, нису давали никакве резултате осим што су актуализовали идеју Пећке патријаршије и одржавали је у животу док се нису стекли услови у којима је могла да се реализује.

На путу од момента када је међу архијерејима исказана жеља, а од стране државних и црквених кругова поведена широка активност, па до наречених тачака свршетка, које су поменуте на почетку овог поглавља стајало је мноштво проблема попут дипломатских, спољнополитичких, унутрашњеполитичких, финансијских, организационих... Јасно је да Српска Црква није располагала ресурсима потребним за савладавање свих ових изазова, него јој је у помоћ прискочила држава, стављајући јој своје капацитете на располагање. Међутим, ово

није било без последица по односе државе и Цркве јер је ова прва, искористивши то што је захваљујући њеним ресурсима уједињење извршено, наметнула један патерналистички однос, у којем је дошло до сужавања делокруга Цркве. Све уредбе које су државне власти доносиле током овог, безмало петогодишњег процеса јасно пројављују намеру државе да за себе задрже завршну и одлучујућу реч у многим црквеним надлежностима. Ово видимо не само из аката које је држава доносила него и из начина на које су несугласице између државе и Цркве решаване. Иако је дијалог постојао и Црква могла да упућује своје примедбе на нацрте законских аката, даје предлоге и слично, оног момента када би се јавила нека оштрија несугласица, чак и када би Црква тврдила да неко решење није у духу канона, државне власти би остајале при своме. Најбољи пример за ову тврдњу дају *Уредба о избору првог српског патријарха* и *Уредба о привременом устројству Министарства вера*, која је настала независно од рада на уједињењу покрајинских цркава.

Премда је покренут један моћни механизам као што је описани државни, ипак то није био гарант да ће цела ствар бити успешно и брзо завршена будући да су постојале и такве околности које ни у ком случају нису зависиле од ангажовања државних и црквених власти, а итекако су се тичале онога ка чему су њихови напори ишли. Ради се о испреплетеним међународним догађајима, који су за последицу имали било продужавање или отежавање преговора, било попуњавање места васељенског патријарха, што је у оба случаја било неповољно по свршетак историјског чина уједињења покрајинских цркава и обнављања Пећке патријаршије. У тим случајевима, све што је држава могла било је укључивање својих дипломатских представништава у циљу што бржег доласка до тачне информације и њеног саопштавања Министарству иностраних дела, а посредством Министарства вера иста би стизала и до црквених кругова. Или, прецизније речено, до српских јерахијских кругова, будући да нам извори кажу како, не само шири јавност него и свештенство нису имали баш велики увид у оно што се догађало на поменутом пољу обнове и уједињења. Овде се пре свега мисли на сложене односе у троуглу грчка влада-Васељенска патријаршија-турска влада, посматране у контексту својеврсног наставка Првог светског рата, као и намере државних власти обеју поменутих земаља да утичу на дешавања у Фанару. Овај дипломатско-политички моменат од којег је умногоме зависило обнављање Пећке патријаршије додатно је усложњавало присуство представника великих сила – Енглеске, Француске и Италије, преко којих су оне спроводиле своју политику у Цариграду утичући на глобалне токове. Овом стању су речито посведочили бројни извештаји, које је делегација у саставу Емилијан Пиперковић – Радомир Шапоњић слала са лица места. Из ових историјских извора видимо да се улога црквено-државне мисије неретко састојала од пуког посматрања, званичног и незваничног прикупљања информација, те њиховог слања у Краљевину Срба, Хрвата и Словенаца. Примера ради, да је победила политика грчких државних власти, према којој је на све начине требало до даљег одложити избор васељенског Патријарха, питање уједињења Српске православне Цркве и обнављања Пећке патријаршије било би пуно сложеније и неповољније по српску страну. Дакле, неке догађаје, чији је развој био од пресудног значаја за предмет изучавања овог рада, било је могуће само посматрати и надати се да ће се решити најбоље по Српску православну Цркву.

Само уједињење покрајинских цркава, посматрано у строго административном смислу, извршено је прилично једноставно, путем прокламација и потврдâ у виду државних аката. Ово питање, доимајући се овако једноставним, до сада није привлачило пажњу истраживачâ, па се о њему говори врло сведено, и то кроз призму неколико кључних тачака: прокламованог уједињења на Другој конференцији епископâ, давања благослова од стране Митрополита буковинско-далматинског и Васељенске патријаршије, краљевог Указа о уједињењу,

проглашења Патријаршије и избора првог Патријарха и, коначно, потврђивања путем издавања **Томоса** 1922. године. Међутим, пажљивим ишчитавањем историјских извора увиђамо да уједињење и фактичко јединство нису били синоними, шта више, стање на терену било је такво да је формално уједињења Српска православна Црква била прилично разједињена, нарочито тамо где су постојали специфични облици аутономије, наслеђени из аустроугарског периода. Овде се мисли на епархије у Босни и Херцеговини и Карловачку митрополију. Црква на овим просторима, будући да се током већег дела свог постојања (у случају Карловачке митрополије током целокупног постојања) налазила под страном влашћу, која је неблагонаклоно гледала на српску мањину, због чега је вођена грчевита борба за очување верског и националног идентитета у овим крајевима. Као директна последица ове борбе јавиле су се посебне врсте аутономног статуса, чији су носиоци били црквена јерархија, мирско свештенство и народ. Покушавајући да ослаби ову конструкцију, државне власти су развиле стратегију придобијања црквене јерархије и пласирања своје политике управо преко њих. Када говоримо о Карловачкој митрополији, оваква политика свој пуни израз и персонификацију добила је у митрополиту Герману (Анђелићу), док је у Босни и Херцеговини најочитија била током борбе за црквено-школску аутономију. Са оваквим теретом, додатно увећаним држањем током Првог светског рата, архијереји са ових подручја ушли су у нову државу, односно у процес уједињења покрајинских цркава. Тамошњи српски народ, немајући превише поверења у њих, тражио је начин да се њихово одлучивање ограничи, због чега су се јавиле снажне тежње за обнављањем аутономије у којој би, како је то некада функционисало под прошлим властима, у доношењу најважнијих одлука учествовао и народ и мирско свештенство. На подручју Карловачке митрополије, ова иницијатива се поклопила са политичким борбама радикала и демократа. Наиме, тражећи што боље политичко упориште против новог политичког противника, у чијим редовима су се нашли и неки стари, попут Светозара Прибићевића, војвођански радикали предвођени Јашом Томићем и Жарком Миладиновићем, постаће снажан глас који је позивао на враћање народно-црквене аутономије. Гледано у контексту уједињења покрајинских цркава и постизања стварног јединства, ово је деловало и те како неповољно, а ситуацију је погоршала одлука државних власти да се до коначног решења, на снагу врате све раније аутономне одредбе, којима је био уређен живот Срба у Аустроугарској. Ова одлука пружиће добру основу онима који су своја деловања усмеравали ка враћању народно-црквене аутономије, сазивању народно-црквеног сабора и , на основу тога, обезбеђивању аутономног статуса Карловачкој митрополији чак и у уједињењој Српској православној Цркви. У прилог њима, а на штету уједињења и јединства, ићи ће и правни начин, којим су државне власти решиле ово питање. Правна пракса исказана том приликом била је често недоследна, осмишљавана „у ходу” и неретко супротстављена црквеним канонима. Стога ће се раније створене аутономије, настале у Босни и Херцеговини и Карловачкој митрополији, на унутрашњем плану јавити као велика препрека уједињењу и јединству, те исте оптерећивати све до краја 20-их и почетка 30-их година XX века, када ће коначно бити превазиђени.

Било би очекивано да рад на тако важном пољу, какво је представљало обнављање Српске патријаршије, и то у годинама након Првог светског рата, када је штампа увелико била средство информисања, свој траг остави у бројним, савременим му листовима. Међутим, слика коју добијамо из штампе, нарочито када се допуни архивском грађом, наводи нас на мало другачији закључак. Наиме, сам рад на уједињењу, детаљи организације уједињење Цркве, начин на који ће уједињење бити спроведено, расправе и неслагања у вези са важним питањима и слично, остали су далеко од очију јавности бивајући третирани као кабинетска ствар о којој одлучује државни врх у сарадњи са црквеним врхом. Новински текстови, који експлицитно

говоре о затворености конференција архијереја сведок су ексклузивности договора и одлука доношених на њима. Ово је створило једну ситуацију у којој народ и ниже свештенство немају чак ни најмањи увид у смер којим су се упутили епископи и државна власт радећи на начему што га се и те како тицало. Ово је нарочито лоше прихватано на поменутих просторима где је Црква, због специфичних историјских околности, била пуно ближа народу у свештенству. Тамо су епископи оптуживани за деспотизам и самовољу, па им се као таквима никако није смело допустити да у тајности доносе тако важне одлуке. Импликације које је овакав став државних и црквених власти имао нису се огледале само у простој неинформисаности јавног мњења, већ су се последице осетиле и на самом јединству покрајинских цркава. Изостанак информација стварао је погодно тле за ширење гласина и непроверених тврдњи, некада насталих спонтано, а некада створених са намерном да ојачају оне позиције са којих су долазиле. Са друге стране, јавност је обавештавана само у оним моментима када су ствари или већ биле завршене (нпр. када је Друга конференција објавила уједињење свих покрајинских цркава) или када су саме по себи бивале јавне (васпостављање Патријаршије, избор Патријарха и сл.). На основу ових јавних свечаности, тачније присуства народа и новинара, сагледавамо колико је питање уједињења Српске православне Цркве и обнављања Пећке патријаршије било важно верујућем народу, те колика је била његова заинтересованост.

Говорећи о уједињењу српских покрајинских цркава, на више места објаснили смо колики је значај за црквено уједињење имало оно политичко постигнуто на крају Првог светског рата. Пре тога, ваљало је на бојном пољу задобити ослобођење не само Срба него и осталих јужнословенских народа, што је постигнуто великом жртвом српске војске. Због оваквог развоја догађаја, Краљевина Србија ће с разлогом бити названа пијемонтом југословенства јер ће имати иницијативу и централну улогу у сабирању осталих области насељених Јужним Словенима. Будући да је црквено уређење у много чему ишло стазом оног државног, и да је притом Српска Црква у Краљевини Србији једина имала формалну аутокефалност потврђену од стране Васељенске патријаршије, могло би се очекивати да је управо ова покрајинска Црква имала водећи положај међу осталима, као што је то био случај са Краљевином Србијом. Међутим, већ на Првој конференцији епископа, одржаној непосредно по проглашењу Краљевине СХС, истакнуто је начело по којем ће црквено јединство бити постулирано на принципу једнакости свих покрајинских цркава без утапања било које од њих у другу. Шта више, за првог човека Средишњег архијерејског сабора биће постављен Митрополит Митрофан (Бан), а не Митрополит (Димитрије) Павловић, што неће проћи без извесних трзавица. У обиљу архивске грађе, како црквене тако и државне, само на једном месту налазимо наговештај могуће повлашћености Цркве у Краљевини Србији, и то приликом расправе о попуњавању места патријарха, који би се имало обавити директним постављањем Митрополита Димитрија, без организовања избора. Наиме, сматрало се како би у случају доласка на патријаршијски престо било кога осим Митрополита београдског ранг катедре у престоници могао бити снижен на епископски, што би било неправедно јер је управо Митрополит Србије старшина Цркве која је ујединила и ослободила српске земље, док је, и по општем уверењу, жива Црква у Србији извршила уједињење како земаља, тако и црквених области. Ово се недвосмислено може схватити као покушај да се Цркви у Краљевини Србији додели виши положај у односу на остале покрајинске цркве, међутим, он није прихваћен чак ни од свих архијереја, док су државне власти овакво решење негирале у потпуности јер се противило раније планираном начину попуњавања места Патријарха. Дакле, уједињење Српске православне Цркве и обнављање Пећке патријаршије изведено је тако да се строго поштовало начело према којем међу покрајинским црквама нема повлашћених, већ се оне уједињују добровољно и као потпуно равне по части.

Разматрајући широку основу историјских извора који су нам настали радом српских црквених тела и државних органа Краљевине СХС, али и богата сведочанства оновремене штампе видимо да Патријаршија из 1920. године није нова црквена јединица, него је у свим поменутих изворима, било да потичу из административног миљеа, било из средстава јавног информисања, исто перципирана – као обновљена Пећка патријаршија. Међутим, у актима која имају потписе Васељенске патријаршије ова црквено-историјска датост није забележена. Како су она ипак прихваћена, пре свега *Томос* и *Канонско писмо* патријарха Мелетија IV, иако нису по духу и канонима истоветни погледу који је преовладавао на српској страни, питање је за даље истраживање.

Дакле, све постављене хипотезе у току овог докторског истраживања разјашњење су и потврђене, изузев хипотезе о заступљености детаља рада на уједињењу покрајинских цркава у средствима јавног информисања (штампи) и хипотезе према којој је Васељенска патријаршија Српској Патријаршији обновљеној 1920. године, видела настављача оне средњовековне, основане у време владавине цара Душана. Приликом испитивања постављених хипотеза коришћени су бројни историјски извори (архивска грађа, периодика, објављени документарни и наративни извори) којима је приступљено са позиције методолошког уважавања критике извора. Све историјске околности сагледане су са канонског аспекта кроз призму богословља. Зато је овој црквено-историјској теми додата и канонска димензија, који је одгонетнуо све оно што је остало недоречено у истраживању које почива само на историјској методологији.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

Архивска грађа

- Архив Југославије
Фонд Министарства вера Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца
Фонд посланства Краљевине Југославије у Турској – Цариград, Анкара
Фонд посланства Краљевине Југославије Румунији – Букурешт
2. Архив Српске православне Цркве
Фонд Средишњег архијерејског сабора
 3. Државни архив Србије
Фонд Министарства иностраних дела
 4. Архив Српске академије наука и уметности у Сремским Карловцима
Митрополијско-патријаршијски архив
 5. Архив Српске академије наука и уметности
Заоставштина историчара Рајка Веселиновића

Објављени документарни извори

Andrijašević, M. Živko, *Crnogorska crkva 1852–1918 (Studija sa zbirkom dokumenata o Pravoslavnoj crkvi i Knjaževini/Kraljevini Crnoj Gori)*, Nikšić 2008.

Бојковић, Слађана, Пршић, Милоје, *Извештаји о великом злочину. Документи о аустроугарским злочинима уочи и после Церске битке*, Београд 2014.

Бранковић, Димитрије, *Раздружење православне Буковинско Далматинске архиепископије (Черновичке митрополије)*, Духовна стража 3 (1929), 214-221.

Извори за историју Српске православне цркве у Босни и Херцеговини: зборник докумената (приредили Бојан Стојнић и Радован Пилиповић), Бањалука 2020.

Писма Јована Ристића Филипу Христићу, Београд 1931.

Уредбе и прописи Митрополије београдске: 1894–1920 (Приредили З. Ранковић и М. Лазић), Пожаревац 2011.

Устав Светога синода у Књажевину Црној Гори, Цетиње 1904.

Објављени наративни извори

Бјелановић, Саво (под псеудонимом Босански Попо), *Посланица Никодиму Милашу*, Панчево 1884.

Вересић, Мојсеј, *Црквено питање у Србији*, Београд 1895.

Димитријевић, Стеван, *Устоличење Њ. Светости патријарха Димитрија у Пећи, 28. августа 1924. године*, Београд 1924.

Душанић, Светозар, *Три белешке рашко-призренског митрополита Гаврила у летопису Пећког манастира*, Гласник СПЦ бр. 6 од 6. јуна 1980. године, 122.

Зелић, Герасим, *Житие сиреч рождение воспитание странствованија и различна по свету и у отечеству прикљученија и страдања Герасима Зелића*, Будим 1823.

Илић, Јеврем, *Насртај на српску цркву, српски устав и јавно поштење*, Београд 1882.

Јеремић Јован, *Где је Карловачка митрополија? Шта да се ради?*, Сремски Карловци 1923.

Косановић, Сава, *Двије ријечи на Руварчеву књигу: „Устав црквене и школске самоуправе српско-православног народа у Босни и Херцеговини састављен Емилом Гаврилом”*, Нови Сад 1899.

Настић, Ђорђе, *Језуите у Босни*, Београд 1906.

Поповић, Алекса Сарајлија, *Хаџи-Лојина буна*, Београд 1897.

Поповић, Љубисав, *О Багрдану и Багрданцима*, Крагујевац 2019.

Радић, Емилијан, *Прва посланица српској национално-либералној странци у угарским земљама*, Нови Сад 1882.

Рајс, Родолф Арчибалд, *О злочинима Аустро-Угаро-Бугаро-Немаца у Србији 1914–1918. (приредио Милоје Пршић)*, Београд 2019.

Периодика

Балкан: независан политички лист

Весник: црквено-политички и друштвени лист

Време

Глас цркве: Службени орган Епархије шабачке (од 1930. године полуслужбени).

Гласник Уједињене Српске православне цркве /Од броја 5 (1/14. 9. 1920. године) под називом

Гласник Српске православне патријаршије

Духовна стража: часопис за духовну просвету, монашки и црквени живот

Живот
Застава
Јединство: орган Демократске странке
Нови живот
Политика
Правда
Православни хришћанин: Лист за народ
Преглед цркве Епархије жичке
Преглед цркве Епархије нишке: полуслужбени орган свештенства нишке епархије
Самоуправа
Службене новине Краљевства Срба, Хрвата и Словенаца
Србски народ: лист за политику и народну просвету
Српска независност
Српски митрополијски гласник: званични орган за црквене и црквено народне послове
Српски Сион: недељни лист за црквено-просветне и автономне потребе Српске православне Митрополије карловачке
Српско коло: лист за народно јавне, привредне, просветне и забавне ствари
Стражилово: лист за забаву, поуку и уметност
Хришћански весник: лист за хришћанску поуку и црквену књижевност
Хришћански живот: месечни часопис за хришћанску културу и црквени живот
Црква и живот: Поучни религиозно-популарни часопис

Ауторски чланци у штампи

Анђелковић, Милош, „Три црквена питања. Патријаршијска традиција-Модернизам-Свештеничка револуција”, *Весник* 33 (27. септембар 1920), 3.

Борић, Војислав, „Покрет у Босни и Херцеговини за уређење уједињене Српске Православне Цркве”, *Хришћански живот* 6 (1922), 338-349.

Вуковић, Сава, „Подсећање на једно историјско сабрање српских архијереја у српском Сиону пре 80 година”, *Каленић* 6 (1998), 2-4.

Димитријевић, Стеван, „Српска црква у XIX веку”, *Хришћански весник* 2 (1901), 6-19.

Дучић, Нићифор, „Одговор на куђења и клеветања”, *Стражилово* 38 (10. септембар 1885), 1205-1210.

Дучић, Нићифор, „Оцјене и прикази књига: I „О зборнику правила светијех апостола, васељенских и помјесних сабора”, с грчкога превео архимандрит Н. Милаш; II „О јерархичном положају сарајевске митрополије”, написао Н. Милаш; и о расправи „Ein Kampf ums Recht. Beitrag zur Lösung der orthodoxen Kirchenfrage in Bosnien-Herzegovina”, написао протосинђел Радић”. *Гласник Српског ученог друштва* 60 (1885), 319–333.

Јанић, Војислав, „Васпостављање Српске православне патријаршије”, *Нови живот*, 6/1(1920), 161-166.

Јанић, Војислав, „Обнављање пећске патријаршије”, *Српска црква* 1 (1919), 3-5.

Јанић, Војислав, „Положај српско-православне цркве у Далмацији и Истри”, *Нови живот*, 12/2 (1922), 33-36.

Јанковић, Паја, „Босна-Херцеговина и наше привилегије”, *Српско коло* 30 (29. јул/10. август 1882), 483-485.

Јанковић, Паја, „Босна-Херцеговина и наше привилегије II”, *Српско коло* 31 (5/17. август 1882), 498-499.

Јанковић, Паја, „Босна-Херцеговина и наше привилегије III”, *Српско коло* 32 (12/24. август 1882), 514-515.

Јеремић, Јован, „Патријархат са митрополијама или без митрополија”, *Српска црква*, (1920), 97-104.

Јеремић, Јован, „Патријархат са митрополијама или без митрополија II”, *Српска црква* 4 (1920), 146-150.

Јеремић, Јован, „Три јединства”, *Живот* 17 (30. децембар 1922), 1-2.

Косановић, Сава, „Босна некад и сад”, *Застава* 86 (2/14. јун 1885), 1-2.

Косановић, Сава, „Босна пре окупације и данас I”, *Застава* 57 (14/26. априла 1885), 1-3.

Косановић, Сава, „Босна пре окупације и данас II”, *Застава* 58 (15/27. април 1885), 1.

Милаш, Никодим, *К питању о јерархичком положају Сарајевске митрополије. Једно писмо архимандрита Никодима Милаша* (прештампано из „Нашег доба” за 1886. годину), Нови Сад 1886.

Милаш, Никодим, „Обнова српске патријаршије”, *Политика* 3458 (29. августа 1913), 1-2.

Парента, Милош, „Значај пећке интронизације”, *ГСПП*, 16 (15/28. август 1924), 242-244.

Пиперковић, Емилијан, „Васељенски патријарх Мелетије IV”, *ГСПП* 3 (1/14. фебруар 1922), 34-36.

Поповић, Томо, „Уређење наше цркве. О организацији и судству”, *Српска црква* 1-2 (1920), 1-7.

Поповић, Јустин, „Црквено-аутономистички покрет у војвођанским крајевима”, *Хришћански живот* 2 (1926), 90-93.

Поповић, Јустин, „Протест свештенства сремско-карловачког протопрезвитерата противу нападаја „Хришћанског живота” на г. Јеремића”, *Хришћански живот* 3 (1926), 134-140.

Поповић, Јустин, „Прота Јеремић о србијанским и јужносрбијанским Архијерејима”, *Хришћански живот* 5–6 (1926), 266-267.

Радонић, Јован, „Белешке“, *Летопис Матице српске* 225 (1904), 112-113.

Радонић, Јован, „Ко да буде српски патријарх?”, *Нови живот* 10/2 (1920), 294-300.

Руварац, Димитрије, „О укинућу пећке патријаршије и њеном наслеђу”, *Српски сион* 10 (15. мај 1904), 261-270.

Руварац, Димитрије, „О укинућу пећке патријаршије и њеном наслеђу II”, *Српски сион* 11 (31. мај 1904), 293-299.

Руварац, Димитрије, „О укинућу пећке патријаршије и њеном наслеђу III”, *Српски сион* 12 (15. јун 1904), 325-331.

Руварац, Димитрије, „Брука”, *ГСПП* 18 (15/28 септембар 1922), 298-299.

Станојевић, Станоје, „Обновљење Пећске Патријаршије”, *Политика* 4430 (12. септембар 1920), 1.

Томић, Јован, Оцене и прикази: Да ли се српска пећска патријаршија год. 1766. и коначно угасила и ко јој је црквено правни наследник? од Ђуре Вукићевића, *Српски књижевни гласник* књ. 1, св. 13, Београд 1904, 630-632.

Цемовић, Марко, „Нова Патријаршија”, *Правда* 184 (14. септембар 1920), 1.

Литература

А

Alexandridis, Alexis, *The Greek Minority in Istanbul and Greek-Turkish Relations 1918–1974*, Athens 1992.

Б

Бајић, Предраг, „Српство и југословенство у политици Српске националне омладине (СРНАО), *Култура полуса* 2-3 (2005), 165-179.

Бакотић, Лујо, *Срби у Далмацији*, Београд 2008.

Бецић, Иван, „Страдање епархије нишке у Првом светском рату”, *Црквене студије* 14, (2017), 349-370.

Богићевић, Војислав, „Стање српско-православне цркве у Босни и Херцеговини од окупације 1878 до почетка борбе за верско-просветну аутономију 1896. године”, *Споменица поводом осамдесетогодишњице окупације Босне и Херцеговине (1878–1958), педесетогодишњице анексије (1908–1958) и четрдесетогодишњице ослобођења и уједињења (1918–1958)*, Београд 1959, 50-67.

Боца, Стефан, „Српска црква у Далмацији и Боки Которској”, *Српска православна црква 1219–1969. Споменица о 750-годишњици аутокефалности*, Београд 1969, 271-290.

Бјелица, Слободан, *Радикали у Војводини 1919–1929*, Београд 2004.

Бјелица, Слободан, „Покушај обнове црквено-школске аутономије после 1918. године”, *Три века Карловачке митрополије (Зборник радова са научног скупа Сремски Карловци 1. новембар 2013.)*, Нови Сад 2014, 385-393.

В

Васин, Горан, „Између државне политике, етнофилетизма и канона – области српске цркве на прелому векова”, *Осам векова Српске православне цркве у Црној Гори. Од Зетске епископије до Митрополије црногорско-приморске (тематски зборник), Центар за црквене студије (2021)*, 295-317.

Васин, Горан, „Нестанак и смрт патријарха Лукијана Богдановића у пречанској политичкој јавности”, *Српске студије* 4(2013), 285-302.

Васин, Горан, Нинковић, Ненад, „Јаша Томић-Политика и идеологија“, *Српска политичка мисао* 2/2020, 99-118.

Велимировић, Јован, „Српска црква у Србији од 1804. до 1918. године”, *Споменица о 750-годишњици аутокефалности*, Београд 1969, 291-218.

Веселиновић, Рајко, *Историја српске цркве са народном историјом I-II*, Београд 1966.

Веселиновић, Рајко, „Патријарх Димитрије Павловић и његово време-о 50-годишњици смрти”, *Гласник: службени лист Српске православне цркве* 5 (1980), 98-109.

Веселиновић, Рајко, „Преглед историје Карловачке митрополије од 1695. до 1919. године“, *Српска православна црква 1219–1269. Споменица о 750-годишњици аутокефалности*, Београд 1969, 221-241.

Веселиновић, Рајко, „Српска православна црква у Босни и Херцеговини”, *Српска православна црква 1219–1969. Споменица о 750-годишњици аутокефалности*, Београд 1969, 319-330.

Веселиновић, Рајко, „Уједињење покрајинских цркава и васпостављање Српске патријаршије”, *Српска православна црква 1920–1970*, Београд 1971, 13-40.

Војводић, Михаило, „Митрополит Михаило и Стојан Новаковић”, *Историјски записи* 1-2, (2000), 153-164.

Вујошевић, Радован, *Сукоби либерала и клерикалаца у српским народно-црквеним саборима у Карловачкој митрополији*, Нови Сад 2004.

Вукићевић, Ђура, *Да ли се српска пећска патријаршија 1776. канонички укинула и коначно угасила и ко јој је црквено-правни наследник*, Нови Сад 1904.

Вуковић Милан, „Обнова Српске патријаршије и избор патријарха 1920. године у црквеној штампи”, *Флогистон, часопис за историју науке* 29 (2021), 417-442.

Вуковић, Сава, „Да ли је Карловачка митрополија била аутокефална”, *Изабрани богословско-историјски радови (приредио Негослав Јованчевић)*, Крагујевац 2011, 314-320.

Вуковић, Сава, „Епархије и епископи 1920–1970”, *Српска православна црква 1920 - 1970*, Београд 1971, 433-449.

Вуковић, Сава, „Мешање земаљске владе у Сарајеву у унутрашње послове српске православне цркве 1879. године”, *Изабрани богословско-историјски радови (приредио Негослав Јованчевић)*, Крагујевац 2011, 405-408.

Вуковић, Сава, *Српски јерарси од деветог до двадесетог века*, Београд-Подгорица-Крагујевац, 1996.

Вуковић, Сава, „Српски питомци Халци у XIX и XX веку”, *Изабрани богословско-историјски радови (приредио Негослав Јованчевић)*, Крагујевац 2011, 262-269.

Вучетић, Биљана, *Богдан Раденковић*, магистарски рад у рукопису одбраћен 2006. године на Филозофском факултету Универзитета у Београду.

Вучковић, Владимир, „Бугарска егзархијска црква као руски пројекат у европској Турској (оснивање, развој и однос према Српској православној цркви до 1878. године)”, *Култура полиса* 25 (2014), 95-108.

Г

Гардашевић, Благота, „Организационо устројство и законодавство Српске православне цркве између два светска рата”, *Српска православна црква 1920–1970*, Београд 1971, 37-64.

Глигоријевић, Бранислав, *Краљ Александар Карађорђевић I-III*, Београд 2010.

Gligorijević, Branislav, „Ujedinjenje Srpske pravoslavne crkve i uspostavljanje Srpske patrijaršije u Jugoslaviji”, *Istorija XX veka* 1-2 (1997), 7-17.

Гопчевић, Спиридон, *Стара Србија и Македонија*, Београд 1890.

Грујић, Радослав, „Автокефалност Карловачке Митрополије”, *Гласник ИДНС* 2/1 (1929), 365-379.

Грујић, Радослав, „Пећки патријарси и карловачки митрополити”, *Гласник ИДНС*4(1931), 13-34.

Грујић, Радослав, *Православна српска црква*, Крагујевац 1989.

Грујић, Радослав, „Проблеми историје Карловачке митрополије”, *Гласник ИДНС* 2, (1929), 53-65.

Grujić, Radoslav „Srpska patrijaršija”, *Narodna enciklopedija srpsko-hrvatsko-slovenačka*, IV, (urednik Stanoje Stanojević), Zagreb 1929, 367-371.

Грујић, Сава, *Како је постала Бугарска Егзархија: посвећено српско-бугарском споразуму*, Београд 1897.

Д

Дајковић, Јован, „Оставка митрополита Хаџи Саве Косановића”, *Споменица поводом осамдесетогодишњице окупације Босне и Херцеговине (1878–1958), педесетогодишњице анексије (1908–1958) и четрдесетогодишњице ослобођења и уједињења (1918–1958)*, Београд 1959, 82-87.

Деврња, Зоран, „О Томосу уједињења из 1922. године – канонска и еклисиолошка анализа текста”, *Богословље* 1/2023, 17-28.

Димитријевић, Стеван, *Михаило Архиепископ Београдски и Митрополит Србије, као православни јерарх, Србин, Словен и немар југословенства*, Београд 1933.

Дурковић Јакшић, Љубомир, *Митрополија Црногорска никада није била аутокефална*, Београд-Цетиње 1991.

Дурковић Јакшић, Љубомир, *Његош и Ловћен*, Београд 1971.

Дурковић Јакшић, Љубомир, „Удео Цетињске митрополије у борби за успостављање редовног стања у српској православној цркви”, *Српска православна црква 1219–1969, Споменица о 750-годишњици аутокефалности*, Београд 1969, 241-270.

Дурковић Јакшић, Љубомир, *Србијанско-црногорска сарадња (1830–1851)*, Београд 1957.

Дучић, Нићифор, *Историја Српске православне цркве од првијех десетина VII в. до наших дана*, Биоград 1894.

Дучић, Нићифор, *Рашко-призренска митрополија и национална културна мисија Краљевине Србије*, Београд 1896.

Ђ

Ђукић, Далибор, „Атинска синтагма из 1855. године и „аутокефалност” православне цркве у Црној Гори”, *Осам векова Српске православне цркве у Црној Гори. Од Зетске епископије до Митрополије црногорско-приморске (тематски зборник)*, Ниш 2021, 273-293.

Ђукић, Далибор, Кисић, Раде, „Свети и велики сабор у контексту установе саборности-црквеноправна и екуменска перспектива”, *Зборник радова правног факултета у Новом Саду* 2 (2021), 571-600.

Ђурић Мишина, Вељко, „Избор и устоличење патријарха Димитрија”, *Прилози за историју Српске православне цркве*, Лепосавић 2006, 9-93.

Ђурић Мишина, Вељко, „Краљ Александар Карађорђевић и манастир Високи Дечани”, *Баштина* 47 (2019), 335-342.

Ђурић Мишина, Вељко, „Неколико детаља о судбини повеље Краља Стефана Дечанског”, *Баштина* 20/2 (2006), 323-329.

Ж

Ђуранчић, Тонка, „Poslanstvo Kraljevine Jugoslavije u Turskoj – Carigrad i Ankara”, *Arhiv* 2 (2004), 9-24.

Ј

Јагодић, Милош, *Нови крајеви Србије (1912–1915)*, Београд 2013.

Јагодић, Милош, „Православна црква у новим крајевима Србије (1912–1915)“, *Српске студије* 3 (2012), 101-135.

Јагодић, Милош, „Свештенство у Рашко-призренској епархији 1913. године”, *Црквене студије* 14 (2017), 325-348.

Јагодић, Милош, *Уређење ослобођених области Србије 1912–1914: правни оквир*, Београд 2010.

Јанковић, Живорад, *Српска црква 1219–1920*, Београд-Србиње-Ваљево 2006.

Јачов, Марија, „Библиографија радова Никодима Милаша“, *Православна мисао* 33–34 (1986-1987), 111-131.

Јевтић, Атанасије, *Свештени канони цркве*, Београд 2005.

Јовановић, Алекса, *Постанак Егзархије у Турска, Русија и Србија*, Скопље 1936.

Јовановић, Мирослав, *Досељавање руских избеглица у Краљевину СХС 1919–1924*, Београд 1996.

Јовановић, Слободан, *Влада Милана Обреновића књ. I*, Београд 1926.

Јовић, Растко, „Аутокефалија јуче и сутра”, *Осам векова Српске православне цркве у Црној Гори. Од Зетске епископије до Митрополије црногорско-приморске (тематски зборник)*, Ниш 2021, 241-271.

Јокић, Слободан Бобан, „Живот цркве у Црној Гори у доба Петра II Петровића Његоша 1813-1851”, *Осам векова Српске православне цркве у Црној Гори. Од Зетске епископије до Митрополије црногорско-приморске (тематски зборник)*, Ниш 2021, 217.

К

Калинић, Војин, *Допринос Никодима Милаша културном препороду Срба у Далмацији*, Београд-Шибеник 2009.

Koljanin, Milan, „Zločini Bugarske u Srbiji 1915–1918, Prilog istraživanju bugarske okupacije u Prvom svetskom ratu”, *Istorija XXveka* 2 (2014), 39-52.

Кондић, Павле, *Митрополија Црногорско-приморска у другој половини 19. и почетком 20. века (1851–1920)*, Цетиње 2021.

Коцић, Игор, „Апостолско наслеђе и есхатолошке димензије Цркве по учењу митрополита Јована Зизјуласа”, *Црквене студије* 11 (2014), 171-180.

Краљачић, Томислав, *Калајев режим у Босни и Херцеговини (1882–1903)*, Београд 2017.

Крестић, Василије, *Јаша Томић: политички портрет: 1856-1922*, Нови Сад 2006.

Крестић, Василије, *Срби у Угарској 1790–1918*, Нови Сад 2013.

Л

Лечић, Момир, „Изградња и обнова цркава и манастира од 1920. до 1941. године”, *Српска православна црква 1920–1970*, Београд 1971, 65-73.

Лубардић, Богдан „Српски богослови у Великој Британији: Кадестонски теолошки колеџ 1917–1919 – прилози и допуне Г”, *Српска теологија у двадесетом веку: истраживачки проблеми и резултати* 14 (2013), 52-127.

Лукић, Божидар, „Министарство вера”, *Весник Српске цркве*, Београд 1922, 120-135.

Љ

Љубибратић, Саво, „Архиепископ и митрополит Сава Косановић”, *Споменица поводом осамдесетогодишњице окупације Босне и Херцеговине (1878–1958), педесетогодишњице анексије (1908–1958) и четрдесетогодишњице ослобођења и уједињења (1918–1958)*, Београд 1959, 76-82.

М

Mazower, Mark, *Balkan kratka povijest*, Zagreb 2003.

Максимовић, Мирко, „Црквене борбе и покрети”, *Напор Босне и Херцеговине за ослобођење и уједињење*, Сарајево 1929, 79-106.

Маликовић, Драги, *Избор рашко-призренског митрополита 1912. године*, Београд-Приштина 2000.

Маликовић, Драги, *Качачки покрет на Косову и Метохији 1918-1924*, Лепосавић-Косовска Митровица 2005.

Мандић, Ранко „Динар”, *Динар* 1 (1996), 1-5.

Марјановић, Чедомир, *Историја Српске цркве*, Београд 2001.

Маџар, Божо, Папић, Митар, *Политика и српска православна црква у Босни и Херцеговини 1878–1945*, Бањалука 2005.

Микавица, Дејан, Васин, Горан, Нинковић, Ненад, *Срби у Црној Гори 1496–1918*, Никшић 2017.

Микавица, Дејан, *Срби у Хабзбуршкој монархији: знамените личности:1526–1918*, Нови Сад 2019.

Миладиновић, Жарко, *Тумач повластица, закона, уредаба и других наређења српске народне црквене аутономије у Угарској, Хрватској*, Нови Сад 1897.

Милаш Никодим, *Православна Далмација*, Београд-Шибеник 2004.

Милаш, Никодим, *Канонично начело Православне цркве при разрешевању црквених власти. К питању о јерархичком положају сарајевске митрополије*, Задар 1884.

Милаш, Никодим, *Правила православне цркве са тумачењем I-II*, Нови Сад 1895-1896.

Милаш, Никодим, *Православно црквено право*, Београд 1926.

Милетић, Србољуб, *Мелетиос (Метаксакис), митрополит, архиепископ, папа и патријарх*, <https://svetosavlje.org/meletios-metaksakis/#note1> (приступљено 18. августа 2023. године).

Милошевић, Боривоје, „Православно свештенство у аустроугарским логорима током Првог светског рата”, *Осам вијекова аутокефалности и један вијек од уједињења Српске православне цркве (зборник радова)*, Бања Лука 2020, 123-151.

Милошевић, Боривоје, *Српска православна црква и свештенство у Босни и Херцеговини у Првом светском рату*, Вишеград 2016.

Милошевић, Миладин, *Србија и Грчка 1914–1918: из историје дипломатских односа*, Нови Сад 2021.

Милошевић, Ненад, „Свето Миро: литургичко-каноничко разматрање”, *Теолошки погледи*1/2022, 9-21.

Митровић Андреј, *Србија у Првом светском рату*, Београд 1984.

Младеновић, Божица, *Град у аустроугарској окупационој зони у Србији 1916–1918*, Београд 2000.

Н

Недељковић, Славиша, „Рашко-призренски митрополит Мелентије и српски народ на Косову и Метохији (између истине и заблуде)”, *Црквене студије* 11 (2014), 403-413.

Независност Српске Цркве проглашена 1879 год, Београд 1880.

Николић, Маја, *Гроф Николај Павлович Игњатијев и балканско питање (1864–1875)*, докторска дисертација у рукопису одбрањена 2020. године на Филозофском факултету Универзитета у Београду.

Нинковић, Ненад, „Хиротонија Петра I Петровић Његоша у Сремским Карловцима”, *Осам векова Српске православне цркве у Црној Гори. Од Зетске епископије до Митрополије црногорско-приморске (тематски зборник)*, Ниш 2021, 203-215.

Нинковић, Ненад, Г. Васин, „Право кадуцитета у Карловачкој митрополији (1691–1779)”, *Црквене студије* 17 (2020), 137-147.

Новаковић, Драган, „Конкордат Краљевине Србије са Ватиканом из 1914”, *Српска теологија у двадесетом веку: истраживачки проблеми и резултати* 10 (2011), 345-352.

Новаковић, Драган, „Поступак избора првог патријарха после уједињења Српске православне цркве и успостављања патријаршије 1920. године”, *Црквене студије* 11 (2014), 425-435.

Новаковић, Драган, „Успостављање организационог јединства Српске православне цркве 1920. године”, *Политичка ревија* 3 (2013), 11-128.

Новаковић, Стојан, *Цариградска патријаршија и православље у европској Турској*, Београд 1895.

З

Зизјулас, Јован, *Еклисиолошке теме*, Нови Сад 2021.

П

Перић, Димшо, *Законодавство Српске православне цркве од стварања Југославије до новијих времена – Прилог проучавању односа државе и Цркве*, Торонто 1995.

Перић, Димшо, *Организација, устројство и рад на законодавству Српске православне цркве у првој половини XX века (1901–1950)*, докторска дисертација у рукопису, одбрањена 1990. године на Богословском факултету Универзитета у Београду.

Перић, Димшо, *Црквено право*, Београд 1999.

Petranović, Branko, *Istorija Jugoslavije 1918–1988 I-III*, Beograd 1988.

Петровић, Душан, „Карловачка митрополија”, *Архијереји Карловачке митрополије*, Нови Сад 2016, 29-55.

Петровић, Душан, „Уједињење српске цркве и обнова патријархије”, *Српска православна црква 1219–1269. Споменица о 750-годишњици аутокефалности*, Београд 1969, 361 – 368 .

Попов, Душан, *Српска штампа у Војводини 1918–1941*, Нови САД 1983.

Попов, Чедомир, *Источно питање и Српска револуција 1804–1918*, Београд 2008.

Попов, Чедомир, Попов, Јелена, *Аутономија Војводине-српско питање*, Сремски Карловци 2000.

Поповић, Васиљ, *Европа и српско питање у периоду ослобођења 1804–1918*, Београд 2020.

Поповић, Васиљ, *Источно питање*, Београд 1928.

Поповић, Михаило, *Историјска улога Српске православне цркве у чувању народности и стварању државе*, Београд 1933.

Поповић, Радомир, *Васељенски сабори – одабрана документа*, Београд 2007.

Поповић, Радомир, „Српска црква од 1766. до 1920. године”, *2000 година хришћанства*, Београд 2000, 165-171.

Поповић, Радомир, *Српска црква у историји*, Београд 2007.

Поповић, Радомир, „Уједињење и васпостављање српске патријархије”, *2000 година хришћанства*, Београд 2000, 176-178.

Поповић, Радомир, *Извори за црквене историје*, Београд 2016.

Пузовић, Владислав, „Емилијан Радић и Русија – први доктор богословља у Карловачкој митрополији”, *Богословље и духовни живот Карловачке митрополије. Зборник радова са научног скупа Београд–Нови Сад 1–2. децембра 2020. године*, Београд 2021, 103-124.

Пузовић, Владислав, *Научно наслеђе прота Стевана Димитријевића*, Београд 2021.

Пузовић, Предраг, „Епископ нишки Јероним Јовановић (1825–1894)”, *Гласник СПЦ* 8 (1996), 125-131.

Пузовић, Предраг, „Карловачка митрополија”, *Теолошки погледи* 1-4 (1997), 185-201.

Пузовић, Предраг, „Српска црква у Босни и Херцеговини”, *2000 година хришћанства*, Београд 2000, 171-176.

Пузовић, Предраг, „Страдање свештенства током Првог светског рата на подручју Цетињске, Пећке и Никшићке епархије”, *Богословље* 2 (2015), 211-220.

Пузовић, Предраг, *Прилози за историју Српске православне цркве*, Ниш 1997.

Пилиповић, Радован, „Српска православна црква у Првом светском рату. Нова сазнања”, *Историјске свеске* 21 (2015), 2-17.

Пилиповић, Радован, Бранковић, Бошко, *Уједињење српских црквених области у обновљену Српску православну патријаршију 1918–1924*, Бања Лука 2021.

Пилиповић, Радован, „Уједињење Српске православне цркве после Првог светског рата-административно уобличиће српских црквених области (1918–1924)”. *Огледи из црквене архивистике*, Београд 2019, 141-150.

Р

Радашин, Владимир, *Српска аутономна школска управа у Карловачкој митрополији 1867–1912*, Нови Сад 1987.

Радић, Радмила, *Војислав Јанић (1890–1944), свештеник и политичар. Поглед кроз аналитички прозор*, Београд 2018.

Радић, Радмила, *Живот у временима: Патријарх Гаврило Дожич 1881–1950*, Београд 2006.

Radić, Radmila, „Izbor patrijarha Srpske pravoslavne crkve u 20. veku”, *Istorija XX. veka* 1 (2009), 17-37.

Радић, Радмила, Исић, Момчило, *Српска црква у Великом рату 1914–1918*, Београд–Гацко 2014.

Радојевић, Мира, Димић, Љубодраг, *Србија у Великом рату 1914–1918. Кратка историја*, Београд 2014.

Радоман, Драган, „Цетињски митрополит Митрофан Бан у васпостављању српске патријаршије 1920. године”, *Осам векова Српске православне цркве у Црној Гори. Од Зетске епископије до Митрополије црногорско-приморске (тематски зборник)*, Ниш 2021, 319-333.

Радонић, Јован, Костић Мита, *Инвитуторија цара Леополда и привилегије српске*, електронско издање на сајту https://www.rastko.rs/rastkohu/istorija/istorija/Radonic_Kostic_Seobe.html (17.2.2023. године).

Радосављевић, Недељко, „Аутономија православне цркве у Кнежевини Србији и арондација епископија 1831–1836”, *Истраживања* 25 (2014), 233-248.

Радосављевић, Недељко, „Црквене прилике у Старој Србији од укидања Пећке патријаршије до Велике источне кризе (1766-1878)”, *Историјски значај Призренске богословије (поводом 140. годишњице од оснивања)*, Ниш 2013, 9-27.

Радосављевић, Недељко, „Мостарска црквено-школска општина и промене на херцеговачком митрополијском трону (1888–1889)”, *Историјски часопис* 65 (2016), 307-331.

Рајнатовић, Новак, „Црногорско-приморска митрополија и настанак државе Црне Горе”, *Историјски записи* 1-2 (2000), 55-70.

Рајић, Suzana, „Država i Crkva u Kraljevini Srbiji za vreme poslednjeg Obrenovića”, *Zbornik radova 1700 godine Milanskog edikta*, Niš 2013, 781-798.

Ракић, Радомир, *Православни богословски факултет у Черновицама*, Београд 2006.

Ракић, Радомир, „Спољни односи Српске православне цркве 1920–1970”, *Српска православна црква 1920–1970*, Београд 1971, 433-451.

Ратковић, Вукашин, „Уједињење Српске Православне Цркве и питање избора епископа бачког (1918–1922)”, *Епархија бачка кроз векове: зборник радова*, Нови Сад 2018, 7-25.

Ристић, Јован, *Дипломатска историја Србије I-II*, Београд 1898.

Руварац, Димитрије (под псеудонимом В. С. Д.), „Ко је наследник српске пећке патријаршије и коме за данас припада врховно право над сарајевском православном митрополијом”, *Гласник СУД* 62 (1885), 125-171.

Руварац, Димитрије (под псеудонимом Стари Саборлија), *Доле образину г. др. Емилијане пл. Радићу!*, Панчево 1883.

Руварац, Димитрије (под псеудонимом Стари Саборлија), *Доле образину, г. др. Никодиме Милашу!* (прештампано из Српског Кола за 1885. годину), Нови Сад 1885.

Руварац, Димитрије, *Да л' су били Срби или Грци оних 8 епископа што 1766. г. молише за укинуће пећке српске патријаршије?* (прештампано из Гласа Истине за 1885), Нови Сад 1886.

Руварац, Димитрије, *Ко је постављао администраторе Карловачке митрополије 1707–1912?*, Сремски Карловци 1912.

Руварац, Димитрије, *О патријаршији српској*, Сремски Карловци 1924.

Руварац, Димитрије, *Устав црквене и школске самоуправе српско-православнога народа у Босни и Херцеговини састављен др. Емилом Гаврилом приказан протојерејем Димитријем Руварцем парохом земунским*, Земун 1899.

Руварац, Иларион, „О архиепископији пећкој–”, *Летопис Матице српске*, 150/2, (1887), 71-80.

С

Свирчевић, Мирослав, „Конституисање првих органа власти у земљама које су након балканских ратова припале Србији 1912–1913. године–, *Страни правни живот* 1 (2013), 164-183.

Слијепчевић, Ђоко, *Историја Српске православне цркве I-III*, Београд 2002.

Скарић, Владислав, Нури-Хацић, Осман, Стојановић, Никола, *Босна и Херцеговина под аустро-угарском управом*, Београд 1938.

Средојевић, Александар, *Патријарх српски Димитрије Павловић (1920–1930)*, докторска дисертација у рукопису одбрањена на Филозофском факултету у Београду 2013.

Стаматовић, Александар, *Историја Митрополије Црногорско-приморске*, Цетиње 2014.

Станић, Миле, *Под царским вешалима. Терор над Србима у Босни и Херцеговини 1914–1918 према извештајима листа „Српска зора”*, Београд 2021.

Стефановић, Клеопа „Черновачки богословски факултет, његова активност и велики допринос теолошког и културног богатства у васцелом православном свету”. *Три века Карловачке митрополије (Зборник радова са научног скупа Сремски Карловци 1. новембар. 2013)*, Нови Сад 2014, 717-723.

Стијовић, Милун, „Рашко-призренски митрополити и српски конзулат у Приштини”, *Црквене студије*, 15 (2018), 569-580.

Стојанчевић, Владимир, „Из историје Велешко-дебарске митрополије на почетку XX века (до 1907)”, *Из историје Српске православне цркве*, Ниш 2006, 147-158.

Стојанчевић, Владимир, „Из историје унијаћења Срба у Далмацији 1831–1836. године”, *Из историје Српске православне цркве*, Ниш 2006, 118-137.

Стојанчевић, Владимир, „Политичке и црквено-школске прилике код становништва српске националности у Битољском вилајету почетком 20. века”, *Срби у Мађедонији*, Крушевац 2004, 119-144.

Стојанчевић, Владимир, *Србија и српски народ у рату и окупацији 1914–1918*, Обреновац 2016.

Страњаковић, Драгослав, „Уједињење Српске Православне цркве и обнова Пећке Патријаршије 1918–1922. године”, *ГСПП* 4 (1962), 140 – 161.

Стрика, Бошко, *Далматински манастири*, Загреб 1930.

Schaff, Philip, *The Seven Ecumenical Council*, in *Nicene and Post-Nicene Fathers, Series II, Volume 14: Christian Classic Ethereal Library*, Grand Rapids 1819–1893.

Т

Терзић, Славенко, *Србија и Грчка 1856–1903*, Београд 1992.

Todorović, Desanka, „Stav Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca prema mirovnom ugovoru sa Turskom u Sevru 1920. godine”, *Istorija XX veka* 11 (1970), 231-270.

Тодоровић, Катарина, *Односи Србије и Црне Горе 1851–1860*, Подгорица 2018.

Точанац Радовић, Исидора, *Реформа Српске православне Цркве у Хабзбуршкој монархији за време владавине Марије Терезије и Јосифа II (1740–1790)*, докторска дисертација у рукопису одбрањена 2014. године на Филозофском факултету Универзитета у Београду

Тројицки, Сергије, „Верска Политика Краља Ујединитеља”, *Летопис Матице српске*, 343/1 (1935), 1-18.

Тројицки, Сергије, „Суштина и фактори автокефалије”, *Изабране студије из црквеног права*, Београд 2008, 125-147.

Тројицки, Сергије, *Црквено право*, Београд 2011.

Ћ

Ћоровић, Владимир, *Црна књига. Патње Срба Босне и Херцеговине за време светског рата 1914–1918. године*, електронско издање на сајту https://www.rastko.rs/rastko-bl/istorija/corovic/vcorovic-crna.html#_Тoc536798384 (приступљено 15.3.2023. године).

Ћоровић, Владимир, *Историја Срба*, Ниш 2006.

Ц

Цисарж, Бранко, *Један век периодичне штампе Српске православне цркве (Библиографски опис часописа и листова са прегледом-садржајем свих радова објављених у њима од 1868–1970)*, Београд 1986.

Chapman, Mark „The Church of England, Serbia and the Serbian Orthodox church in the First world war”, *Zbornik radova sa međunarodnog naučnog skupa Pravoslavni svet i Prvi svetski rat*, Beograd 2014, 385-40.

Chapman, Mark , Lubardić, Bogdan (eds), *Serbia and the Church of England: The First World War and a New Ecumenism*, Cham, Switzerland 2022.

Criss, Nur Bilge, *Constantinople under Allied Occupation 1918–1923*, Washington 1999.

Ч

Чаировић, Ивица „Рандал Томас Дејвидсон као Архиепископ кентерберијски (1903–1928)”, *Теолошки погледи* 3/2022, 503-524.

Чаировић, Ивица, „Обновљење Пећке патријаршије-Српске православне цркве(1920). Анализа прогласа успостављања Српске патријаршије као историјског извора о самом догађају”, *Acta Patristica* 23 (2020), 211-223.

Чаировић, Ивица, Тодоровић, Миломир, *Служење и сведочење протојереја Љубисава Д. Поповића (1881–1966)*, Крагујевац 2019.

Ц

Цомић, Велибор, *Мучеништво српског патријарха: Документа о хапшењу патријарха Гаврила у манастиру Острогу 1941. године*, Краљево 1997.

Цомић, Велибор, „Друго обновљење Пећке патријаршије”, *Осам векова аутокефалије Српске Православне Цркве I (Зборник радова међународног научног скупа Београд 10–14. децембар 2018. године)*, Београд 2020, 339-350.

Ш

Шемјакин, Андреј, *Митрополит Михаило и Никола Пашић: емигрантска преписка 1884–1888*, Београд 2004.

Шешум, Урош, „Друштво против Срба 1897–1902: методи и мере бугарске дипломатије, Егзархије и Бугарско-македонско-одринске револуционарне организације против ширења српског утицаја у Јужној Старој Србији и Македонији 1897–1902”, *Српске студије* 4 (2013), 73-103.

Шкаровски, Михаил, *Константинопољска патријаршија и њени односи са Руском и Бугарском православном црквом у периоду од 1917. до 1950. године*, <https://svetosavlje.org/konstantinopoljska-patrijarsija-i-njeni-odnosi-sa-ruskom-i-bugarskom-pravoslavnom-crkvom-u-periodu-od-1917-do-1950/#note1> (приступљено 14. августа 2023. године).

БИОГРАФИЈА

Марко (Душан) Пиштало рођен је 8. новембра 1985. године у Мостару. Основну и средњу школу завршио је у Гацку након чега је уписао студије историје на Филозофском факултету Универзитета у Београду. Током основних студија показао је велико интересовање за историју цркве због чега одлучује да дипломски рад брани на катедри за историју Византије изабравши за тему „Иконоборство VIII века”. По завршетку основних студија (2009) школовање наставља на Православном богословском факултету Универзитета у Београду, где уписује докторске студије школске 2013/2014. године. Највећи део професионалног ангажмана остварио је у просвети у коју је ступио 2010. године. Од 2016. године па до данас запослен је у Петој београдској гимназији као професор историје. За свој педагошки рад добио је највише национално признање, Светосавску награду (2021).

Изјава о ауторству

Име и презиме аутора Марко Пишгало

Број индекса 13/3006

Изјављујем

да је докторска дисертација под насловом

Историјски и канонски услови уједињења Српске православне Цркве-обнове Пећке патријаршије 1920. године

- резултат сопственог истраживачког рада;
- да дисертација у целини ни у деловима није била предложена за стицање друге дипломе према студијским програмима других високошколских установа;
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио/ла ауторска права и користио/ла интелектуалну својину других лица.

Потпис аутора

У Београду, 12. XI 2023.

Марко Пишгало

Изјава о истоветности штампане и електронске верзије докторског рада

Име и презиме аутора Марко Пиштало

Број индекса 13/3006

Студијски програм докторске студије теологије

Наслов рада Историјски и канонски услови уједињења

Српске православне Цркве-обнове Пећке патријаршије

1920. године

Ментор др Ивица Чаировић, ванредни професор

Изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предао/ла ради похрањивања у **Дигиталном репозиторијуму Универзитета у Београду**.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског назива доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду.

Потпис аутора

У Београду, 12. XII 2023.

Марко Пиштало

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Светозар Марковић“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом:

Историјски и канонски услови уједињења Српске православне цркве-обнове Пећке патријаршије 1920. године

која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у Дигиталном репозиторијуму Универзитета у Београду и доступну у отвореном приступу могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио/ла.

1. Ауторство (CC BY)
2. Ауторство – некомерцијално (CC BY-NC)
3. Ауторство – некомерцијално – без прерада (CC BY-NC-ND)
4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима (CC BY-NC-SA)
5. Ауторство – без прерада (CC BY-ND)
6. Ауторство – делити под истим условима (CC BY-SA)

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци.
Кратак опис лиценци је саставни део ове изјаве).

Потпис аутора

У Београду, 12 XII 2023.

1. **Ауторство.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце, чак и у комерцијалне сврхе. Ово је најслободнија од свих лиценци.

2. **Ауторство – некомерцијално.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела.

3. **Ауторство – некомерцијално – без прерада.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела. У односу на све остале лиценце, овом лиценцом се ограничава највећи обим права коришћења дела.

4. **Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада.

5. **Ауторство – без прерада.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела.

6. **Ауторство – делити под истим условима.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада. Слична је софтверским лиценцама, односно лиценцама отвореног кода.